

ISSN: 1300-9702

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 25

Sayı/Issue: 1

Ocak / January – 2015

*Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi hakemli bir dergidir.
The Journal of Social Sciences is refereed*

*TÜBİTAK ULAKBİM SBVT, ASOS Index ve EBSCO tarafından taranarak
indekslenmektedir.*

*The Journal of Social Sciences is indexed in TÜBİTAK ULAKBİM SBVT, ASOS Index
and EBSCO*

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Science

ISSN: 1300-9702

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 25 Sayı/Issue: 1

EDİTÖR / Editor

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCILARI
Associate Editors

Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Yrd. Doç. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Mehmet ÜNSALDI

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
0-424-237 00 00-3739

Faks : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web:

[http://portal.firat.edu.tr/WebPortal/
?BirimID=195&Git=VeriOku&SayfaID
=1461&/S-B-E--Dergisi.html](http://portal.firat.edu.tr/WebPortal/?BirimID=195&Git=VeriOku&SayfaID=1461&/S-B-E--Dergisi.html)

Dizgi / Composition:

Mehmet ÜNSALDI

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi
Basımevi

Tel : 0-424-237 00 00/4495
ELAZIĞ - 2015

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Yrd. Doç. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR

HAKEMLER / Referees

Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir BAHARÇİÇEK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet SALTİK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AKTAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasbi SOYLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Nuri GÖMLEKSİZ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Şükrü AKDOĞAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut ATAY (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KARAKUYU (Fatih Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TİKİCİ (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehtap YEŞİLORMAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin ÖZKUL (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Nilgün GÜRKAN PAZARCI (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma KARATEPE (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Selman KARAYILMAZLAR (Bartın Üni.)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Şener DEMİREL (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Zülfi GÜLER (Karamanoğlu Mehmetbey Üni.)
Doç. Dr. Abit BULUT (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Baki YILMAZ (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Burcu İlkay KARAMAN (Dokuz Eylül Üni.)
Doç. Dr. Hüseyin KOÇAK (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail AYDOĞAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Cengiz YILDIZ (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ (Yüzüncü Yıl Üni.)
Doç. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KARABULUT (Adıyaman Üni.)
Doç. Dr. Orhan DENİZ (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür SARI (Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Seda Gülsüm GÖKMEN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfettin ASLAN (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman İNCEKARA (Fatih Üniversitesi)
Doç. Dr. Şule ERTEN ELA (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Taner TATAR (İnönü Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Galma JAHIC AKDENİZ (İstanbul Bilgi Üni.)
Yrd. Doç. Dr. Vehbi BAYHAN İnönü Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

Bülent GÜNER

- Keban Baraj Gölü'nde Kültür Balıkçılığı
Aquafishing in Keban Dam Lake 1

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

Bahir SELÇUK

- Nergisi'nin Kâfzâde Fâizî Mersiyesi
Nergisi's Elegy for Kâfzâde Fâizî 9

Ertan ENGİN

- Didaktik ve Ütopik Bir Roman: Toprak Uyanırsa
A Didactic and Utopian Novel: Toprak Uyanırsa 23

Hayrettin AYZ

- Bülbül Şiiri Etrafında Mehmed Âkif'in Değerler Dünyası Üzerine Düşünceler
Mehmed Akif's Thoughts on the World of Values, Derived from His Poem "Bülbül" (The nightingale) 31

Mehmet GÜRLEK

- Osmanlı Tıp Metinlerinde Geçen Cerrahî Alet Adları Üzerine
On the Names of Surgical Devices in Ottoman Medical Science Text 39

Mehmet Korkut ÇEÇEN

- Malatyalı Necatî'nin Asbuzu Şiiri
Asbuzu Poem's of Malatyalı Necatî 51

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

Mukadder Boydak ÖZAN, Hakan POLAT, Gönül ŞENER

- Sivil Toplum Kuruluşlarının Eğitimdeki Yeri
Place of Civil Society Organizations in Education..... 59

Nevin ÖZDEMİR

- A Comparative Study Regarding The Learning Styles of Turkish Undergraduate Geography Students And Their Western Counterparts
Türkiye'deki Coğrafya Öğrencilerinin Öğrenme Stilllerinin Batılı Emsalleriyle Karşılaştırılması..... 71

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

Ahmet YATKIN, İzzet TAŞER

- Kamu Yönetiminde Denetim Aracı Olarak Ombudsmanlık: Türkiye ve Avrupa Birliği Karşılaştırmalı Örnek Olay Araştırması
Ombudsman as An Audit Tool in Public Administration: Comparative Case Study Research of Turkey and European Union..... 89

Gamze Ayça KAYA

- Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları'na Göre Finansal Araçların Muhasebeleştirilmesi
Accounting of Financial Instruments According to Turkish Accounting-Financial Reporting Standards..... 105

Hakan ÖZDEMİR, Ahmet ÇİFTLİKÇİ

- Avrupa Birliği (AB)'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Hukuk Devletinin Dönüşümü: Helsinki Zirvesi'nden Günümüze İç Hukukta Yapılan Düzenlemeler Üzerine
Conversion of Constitutional State in Membership Process of Turkey to European Union (EU): About Arrangements Performed in Domestic Law from Helsinki Summit until Today..... 123

Nurcan YÜCEL, Erkan GÜLTER

- Spor Pazarlamasında Marka Değeri ve Taraftar Sadakatinin İncelenmesi: Fırat Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama
The Investigation of Brand Value and Supporter Loyalty in Sport Marketing: An Application on Fırat University Students..... 145

Turgut BAYRAMOĞLU

- Biyokütle Enerjisi Isıtma Amaçlı Fosil Yakıtlara Alternatif Olabilir mi? TRAl Bölgesi Üzerine Tanımsal Bir Analiz
Can Biomass Energy Become an Alternative for Heating Purpose to Fossil Fuel? A Descriptive Analysis on TRAl Region..... 163

Ufuk ORHAN

- Sosyal Gerçeklik mi, Algı mı? Almanya'daki Türklerin İşyerinde Irksal Ayrımcılık Deneyimleri Üzerine Bir Çalışma
Social Reality or Perception? A Study on Experiences of Racial Discrimination at Workplace of Turks in Germany..... 175

Yeliz AKTAŞ POLAT

- Türkiye'de Kentsel Dönüşüme Bütüncül Bir Bakış: Elazığ Örneği
A Holistic View To The Urban Transformation In Turkey: The Case of Elazığ..... 185

İletişim / Communication**Süleyman İLASLAN**

- İletişim Araştırmaları ve Medya Tarihi Yazımı: Türkiye'de Yayıncılık Tarihi Araştırmaları
Communications Researches and Media Historiography: Researches on the History of Broadcasting in Turkey 203

Sosyoloji / Sociology**Musa KARAKAYA**

- Erzurum İli Mafya Tipi Suç Örgütlerinin Yapısı ve Yasadışı Faaliyetleri
Organizational Structure and Illegal Activities of Mafia Type Organized Crime Groups in Erzurum 215

Ömer AYTAÇ, Muzaffer Çağlar KURTDAS

- Sağlık - Hastalığın Toplumsal Kökenleri ve Sağlık Sosyolojisi
Social Origins of Illness-Health and Health Sociology 231

Reşat AÇIKGÖZ

- Yoksulluk ve Suç: Doğrusal Olmayan Bir İlişki
Poverty and Crime: An Indirect Connection 251

Rıfat BİLGİN, Zahir KIZMAZ

- Profiles of Burglars In Turkey And Some Factors In The Process of Criminalization
Türkiye'de Ev Hırsızlığı Suçunu İşleyenlerin Profili ve Bireylerin Kriminalleşmelerinde Etkili Olan Bazı Faktörler 267

Yelda SEVİM, Semra ATEŞ

- Üniversite Gençlerinde Şiddet Eğilimliliği ve Öğrencilerin Aile İçi Şiddete Bakış Açıları
The Slope of Violence on College Students and Students' Standpoint on Intrafamilial of Violence ... 285

Tarih / History**Savaş SERTEL**

- 1927 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Elazığ Nüfusu
1927 Census Results By Elazığ Population 303

Taner YILDIRIM, Ahmet ALTUNGÖK

- Nil, Fırat ve Dicle Suyollarının Ortaçağ Dünyası Açısından Önemi
Importance of The Waterways of Nile, Euphrates And Tigris In Terms of The Medieval World 317

- Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers**..... 338

KEBAN BARAJ GÖLÜ'NDE KÜLTÜR BALIKÇILIĞI

Aquafishing in Keban Dam Lake

Bülent GÜNER¹

ÖZET

Dünya gıda üretimi, hızla artan dünya nüfusuna bağlı olarak çeşitli yöntemlerle artırılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, su ürünleri üretiminde artış görülmektedir. Su ürünleri dünyanın her ülkesinde yaygın olarak tüketilen, protein değeri yüksek bir besin kaynağıdır. Günümüzde su ürünleri üretimi, deniz ve okyanusların yanı sıra iç sularda avcılık ve kültür yöntemleriyle yaygın olarak yapılmaktadır. Türkiye'de de 1990'lerden beri kültür balıkçılığı hızlı bir gelişme göstermektedir.

Keban Barajı ülkemizin önemli bir hidroelektrik barajı olmasının yanı sıra, özellikle 2000 yılından sonra, önemli bir "iç su" balık üretim alanı haline gelmiştir. Üretim kapasitesi 2014 yılında 40.000 ton/yıla ulaşmıştır. Üretilen balıklar ülke genelinde tüketildiği gibi, ihraç da edilmektedir. Keban Barajı'nda sürdürülen balıkçılık faaliyeti Elazığ, Tunceli ve Erzincan illerinde yeni bir istihdam alanı oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Keban Barajı, Kültür Balıkçılığı, Elazığ, Tunceli, Erzincan

ABSTRACT

The world food production is being tried to be increased in various ways depending on the increasing world population. In this context, there is an increase in the production of aquaculture. In every country of the world aquatic products are widely consumed because of high nutrient value protein source. Today aquaculture production is made in inland water ways hunting and culture methods with widely produced as well as seas and oceans. Since 1990s, in Turkey culture fishing has showed a rapid development.

Keban dam is an important hydroelectric dam and after 2000, it has become an important internal waters fish production of our country. Its production capacity has reached 40.000 tons/year in 2014. Fishes which are produced area so exported. Fishing activities carrying out in Keban dam have constituted a new employment field in the provinces of Erzincan, Elazığ, Tunceli.

KeyWords: Keban Dam, Aquafishing, Elazığ, Tunceli, Erzincan

1. GİRİŞ

İnsanların beslenmek için ihtiyaç duyduğu proteinin önemli bir kısmını, su ürünleri karşılamaktadır. Balık talebindeki sürekli artış, aşırı avlanmaya, bu ise okyanus ve denizlerde mevcut doğal balık stokunda bariz bir azalmaya yol açmıştır. Bu nedenle son yıllarda su ürünleri yetiştiriciliği, dünya çapında hızla yaygınlaşmaktadır. Su ürünleri yetiştiriciliği (aquaculture), FAO tarafından dünyada en hızlı büyüyen gıda üretim sektörü olarak belirlenmiştir (Yavuzcan vd, 2010, s.2). Yetiştiricilik faaliyeti genellikle yoğun nüfuslu ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik uğraşısı olarak dikkati çekmektedir. Bu durum aynı zamanda, su ürünlerinin bu ülkeler için ucuz ve temel besin kaynaklarından biri haline geldiğini göstermektedir. Nitekim FAO verilerine göre, dünyanın 190 ülkesinde su ürünleri yetiştiriciliği yapılırsa da, bu üretimin yaklaşık % 80'ini Çin, Hindistan, Vietnam, Endonezya, Bangladeş olmak üzere 5 Asya ülkesi gerçekleştirmektedir (URL 1). Çin, dünyanın en önemli su ürünleri üreticisidir.

FAO verilerine göre, 2012 yılı dünya su ürünleri üretimi 157 milyon tondur. Üretimin yaklaşık olarak % 58'i avlanmayla, % 42'si kültür yöntemiyle elde edilmektedir. Yine üretimin % 70'i iç sularda, % 30'u deniz ve okyanuslarda gerçekleştirilmektedir (URL 1). Dünya genelinde su ürünleri üretimi bütün olarak yılda ortalama % 8,8 oranında büyümektedir ki bu değer, diğer tüm gıda için hayvan üreten sektörlerden daha yüksektir (Yavuzcan, vd, 2010, s.2). Nitekim Dünya Bankası'nın 2008 yılı verilerine göre 142 milyon ton olan dünya su ürünleri üretimi, 2030 yılında

¹Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi, Pertek Sakine Genç MYO, TUNCELİ Mail: bulgun@yahoo.com.

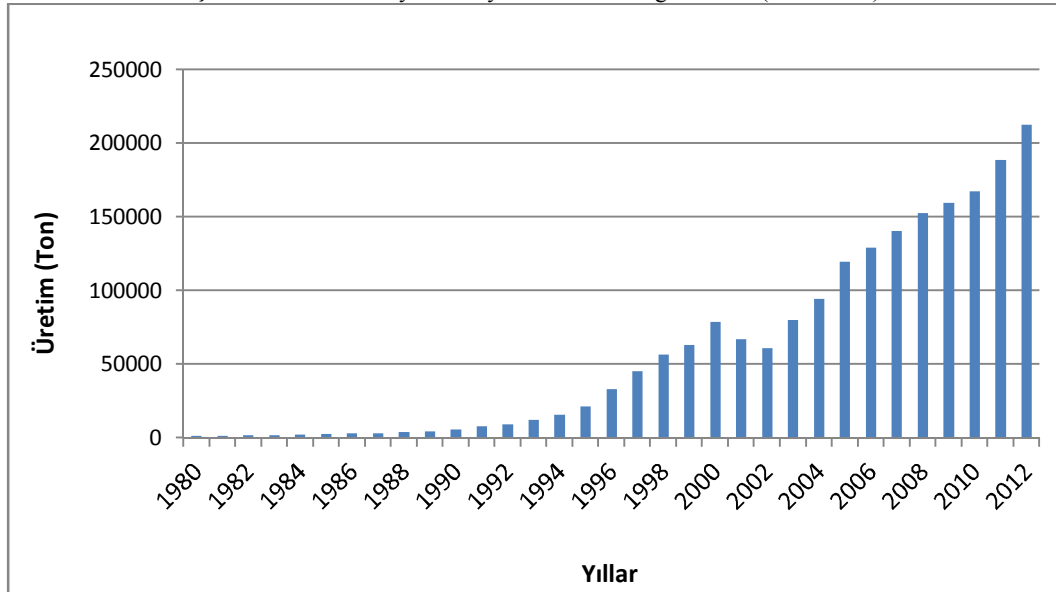

187 milyon tona çıkacaktır. Buna göre dünya su ürünleri üretiminde 2030 yılında 45 milyon ton artış olacaktır. Yine 2008 yılında dünya su ürünleri üretiminin % 37'sini oluşturan kültür üretimi 2030 yılında % 50'ye ulaşacaktır (URL 2).

Türkiye'de kültür balıkçılığı 1970'li yıllarda başlamış ve 1990'lardan itibaren hızlı bir gelişme göstererek 2008 yılı itibari ile yıllık 100.000 ton üretim kapasitesine ulaşmıştır. Ülkemizde balık yetiştiriciliğinden sağlanan üretim, 1990'lı yılların başında su ürünleri toplam üretiminin yaklaşık % 3'ünü oluştururken, 2000'li yıllarda bu oran yaklaşık % 11'e ulaşmıştır. Türkiye için dikkate değer bir nokta, su ürünlerinin Avrupa Birliği ülkelerine ihraç edilen tek hayvansal üretim olmasıdır (Bayram ve Altunççek, 2008, s.2), (Şekil 1). Türkiye'nin 2013 yılı balık ihracatı 101.000 tondur (URL 3). Tarım Bakanlığı'nın 2013 yılı verilerine göre, Türkiye'nin 607.000 tonluk yıllık balık üretiminin 233.000 tonu (% 38) kültür balıkçılığı ile elde edilmektedir. Ülkemizin bu üretim miktarı, dünya kültür balığı üretiminin yaklaşık olarak % 0,3'üne karşılık gelmektedir. Türkiye'nin yıllık 233.000 tona ulaşan kültür balığı üretiminin 123.000 tonu (% 52,7) iç sularda gerçekleştirilmektedir (2013), (URL 3). İç sularda üretilen balığın tamamı alabalıktır. Denizlerde gerçekleştirilen üretimin büyük bölümünü ise çipura ve levrek oluşturmaktadır.

Türkiye, Akdeniz ülkeleri içerisinde önemli bir balık üreticisi olsa da (Başruh, 2013, s.2); denizler, göller, barajlar ve akarsular bakımından zengin sayılabilecek su potansiyeline rağmen, dünya balık üretiminde oldukça küçük bir paya sahiptir. Bu bağlamda ülkemizin geleneksel beslenme alışkanlığı ve tüketim kalıpları, sektörün gelişimini olumsuz yönde etkileyen önemli bir sorundur.

Şekil 1: Yıllar İtibariyle Türkiye'de Kültür Balığı Üretimi (1980-2012)

(Kaynak: URL 4)

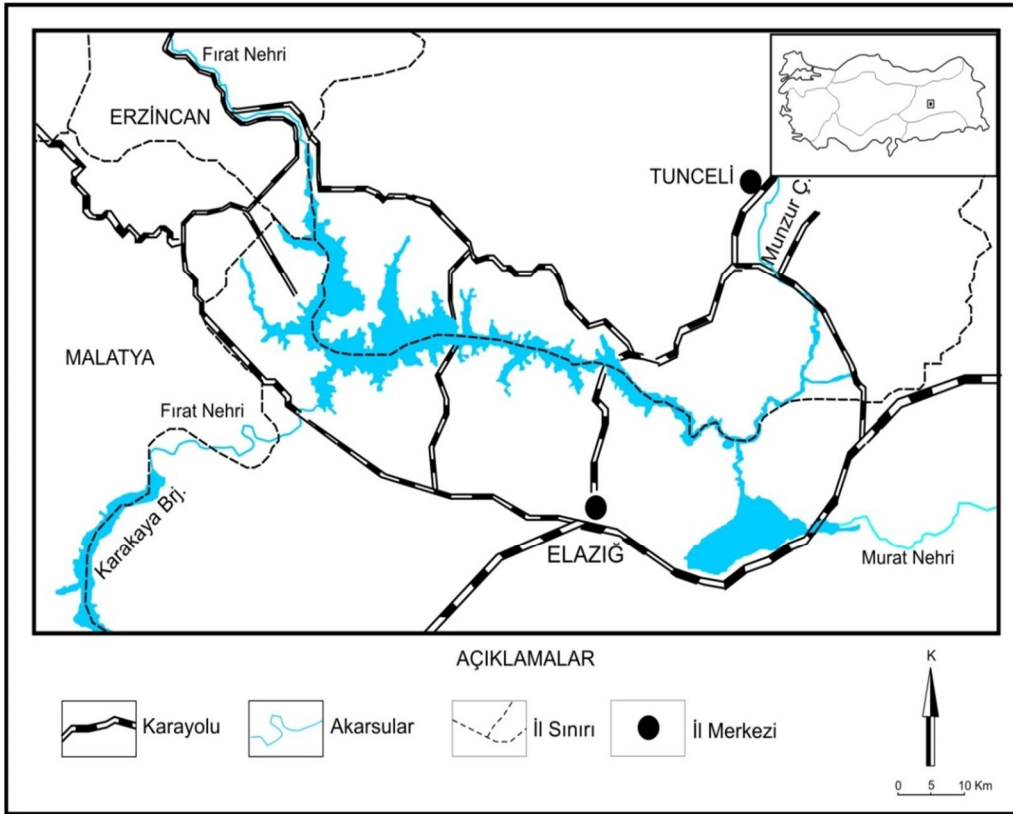
Keban Barajı, büyük hidroelektrik potansiyelinin yanında, balık üreticiliğine de katkı yapan önemli bir "iç su" alanıdır. Barajda 16 avlak sahasında avcılık yöntemiyle sürdürülen balıkçılığın dışında, kültür üretimi de yapılmaktadır. Çalışma alanında son birkaç yıldır kültür balıkçılığı hızlı bir gelişme göstermiştir. Keban Barajı, Türkiye kültür balığı üretiminde yaklaşık % 9, iç su üretiminde ise % 16'lık paya sahiptir (TUİK).

2. KEBAN BARAJI'NDA BALIK YETİŞTİRİCİLİĞİNE TESİSLEŞME

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Keban Barajı'nın, kuzeyinde Tunceli ve Erzincan illeri ile batısında Malatya, güney ve doğusunda Elazığ ili yer alır (Harita 1). Türkiye'nin ilk hidroelektrik amaçlı barajlarından bir olan Keban Barajı, Fırat Nehri üzerine 1965-1974 yılları arasında inşa edilmiştir. Keban Barajı, Atatürk ve Karakaya barajlarından sonra

Türkiye'nin üçüncü büyük barajıdır. Gövde yüksekliği 210 m., göl derinliği ise maksimum 160 m.'dir. Barajın maksimum seviyesi 845 m.dir. Göl havzası 64.100 km², maksimum göl alanı 681 km²'dir (Özdemir ve Özgen, 2000, s.67).

Barajda 1974 yılında suyun tutulmaya başlanması ile birlikte, tarım alanları sular altında kalmış ve balıkçılık çevre halkı için, ikincil bir geçim kaynağı haline gelmiştir. Keban Barajı'nda ilk balıkçılık faaliyetleri 1976 yılında başlamıştır. Baraj gölü 8 ayrı avlak sahasına ayrılarak, 2 yıllığına kiraya verilmiştir. Başlangıçta birkaç üye ile kurulan balıkçılık kooperatiflerinin üye sayısı, her geçen gün artarak devam etmiştir. 1980 yılında ise rezervuar çevresindeki kooperatiflerin sayısı 13'e yükselmiş, aynı yıl içerisinde kooperatif ve yerleşim merkezlerinin durumu dikkate alınarak, baraj gölü 14 avlak sahasına ayrılmıştır. 1997 - 2000 yılları arasında yapılan son düzenlemeler ile baraj gölünde 16 adet kooperatif, 16 ayrı avlak sahasında faaliyet göstermeye başlamıştır (Celayir vd, 2006, s. 260).

Harita 1: Keban Barajı ve Yakın Çevresinin Konum Haritası

Keban Barajı'nda kültür balıkçılığı, avcılık yöntemine göre çok daha yeni bir faaliyettir. Balık üretmek amacıyla Elazığ kıyılarına kafeslerin ilk kurulduğu 2000 yılından itibaren, kültür balıkçılığı hızlı bir gelişim göstermiştir. İşletmeler Elazığ kıyılarında yoğunlaşırken, sonraki yıllarda Tunceli ve Erzincan kıyılarında da yaygınlaşmaya başlamıştır.

Elazığ, Tunceli, Erzincan Tarım il müdürlükleri verilerine göre, barajda toplam 180 adet üretim işletmesi bulunmaktadır (2014). İşletmelerin 160 adedi Elazığ, 16'sı Tunceli, 4'ü Erzincan Tarım il Müdürlüğü'nün denetimindedir (Tablo 1). İşletmeler daha çok barajın orta ve batı kesiminde yoğunluk kazanmaktadır (Harita 2). Bu dağılıfta ulaşım ve pazar koşulları önemli rol oynamaktadır. Baraj çevresindeki diğer illere göre Elazığ'ın gelişmiş ulaşım olanakları, tesisleşmenin Elazığ'da yoğunlaşmasını sağlamıştır. Elazığ aynı zamanda baraj çevresindeki diğer illerden fazla nüfusa sahip olması nedeniyle daha geniş bir pazar alanına sahiptir. Ayrıca yakın çevredeki Diyarbakır, Malatya, Kayseri gibi büyük pazarlara karayoluyla ulaşımında merkezi bir konumda bulunmaktadır.

Tablo 1: Keban Barajı'nda, Yıllar İtibariyle, İllere Göre İşletmelerin Sayısı (2004-2014)

	Yıllar										
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Elazığ-İşletme Adedi	13	14	28	39	55	63	113	146	160	161	160
Tunceli-İşletme Adedi		1	1	1	1	1	10	12	13	16	16
Erzincan-İşletme Adedi	1	1	1	1	1	1	1	1	2	4	4
Toplam İşletme Adedi	14	16	30	41	57	65	124	159	175	181	180

(Kaynak: Elazığ, Tunceli, Erzincan İl Tarım Müdürlüğü Verileri - 2014)

Keban Barajı'nda 2004 - 2014 yılları arasında tesisleşmenin önemli bir büyüme kaydettiği, özellikle 2010 yılında işletme sayısının neredeyse iki kat arttığı dikkati çekmektedir. Hiç kuşkusuz bu gelişimde Elazığ, Malatya ve Tunceli ilini kapsayan bölgesel teşvikin etkisi büyüktür (2009), (URL 5). Nitekim teşvikin etkisi 2010 yılından itibaren belirginleşmeye başlamıştır. Elazığ ili 2009 yılında 5500 ton üretim ile ülke genelinde 4. sıradayken, 2010 yılında 8010 ton üretim gerçekleştirerek 2. sıraya yükselmiş ve 2011 yılından itibaren ilk sırada yer almıştır. Keban Barajı'nda balık üreticiliği yapan bir diğer il Tunceli ise 2014 yılında 7. sıraya yükselmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Yıllar İtibariyle, İllere Göre Kültür Alabalık Üretim Miktarı (Ton), (2009-2013)

2009		2010		2011		2012		2013	
İller	Üretim	İller	Üretim	İller	Üretim	İller	Üretim	İller	Üretim
Muğla	12.462	Muğla	11.030	Elazığ	14.868	Elazığ	15.000	Elazığ	14.286
Burdur	8030	Elazığ	8010	Muğla	11.050	Muğla	14.000	Muğla	13.900
Kayseri	5685	Burdur	7800	Kayseri	8553	Burdur	9180	Kayseri	11.227
Elazığ	5500	Kayseri	5150	Burdur	8504	Kayseri	8603	Burdur	9724
K.Maraş	3540	Sivas	2783	Malatya	2972	Sivas	4675	Malatya	4350
Aydın	3255	Denizli	2706	Sivas	2848	Malatya	4672	Ş.Urfa	4297
Denizli	2680	Trabzon	2650	Ş.Urfa	2758	Ş.Urfa	4126	Tunceli	3779

(Kaynak: TÜİK)

Araştırma alanında uygulanan “bölgesel teşvik”; ton başına üreticiye sağlanan maddi katkı, yem ve yavru balık teminini kapsamaktadır. İşletmelerin 2004 yılında 1230 ton/yıl olan kapasitesinin 2014 yılına kadar yaklaşık 32 kat artarak 39.773 ton/yıla ulaşmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Keban Barajı'nda, Yıllar İtibariyle, İllere Göre İşletmelerin Üretim Kapasitesi (2004-2014)

	Yıllar										
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Elazığ'da Bulunan İşletmelerin Kapasitesi (Ton / Yıl)	330	430	1860	2180	5105	8360	22.085	30.010	32.160	32.530	32.155
Tunceli'de Bulunan İşletmelerin Kapasitesi (Ton / Yıl)		25	125	125	125	125	5365	5465	5710	5710	5710
Erzincan'da Bulunan İşletmelerin Kapasitesi (Ton / Yıl)	900	900	900	900	900	900	900	900	1850	1908	1908
İşletmelerin Toplam Kapasitesi (Ton/Yıl)	1230	1355	2885	3205	6130	9385	28.350	36.375	39.720	40.148	39.773

(Kaynak: Elazığ, Tunceli, Erzincan İl Tarım Müdürlüğü Verileri - 2014)

İşletmelerin 9 adedi 900 ton/yıl kapasitede büyük ölçekli, 171 adedi 25 ton/yıl ve 500 ton/yıl arasında değişen küçük ve orta büyüklükteki işletmelerdir. Son yıllarda kurulan tesisler genellikle küçük ve orta büyüklüktedir. Ayrıca Elazığ'ın Keban ilçesinde bulunan DSİ 9. Şube Müdürlüğü'ne ait kuluçkahaneler ile özel kuluçkahanelerden yavru balık temini gerçekleştirilmektedir (Foto 1).

Foto 1: Keban DSİ 9. Şube Müdürlüğü'nde Bulunan Kuluçkahaneden Bir Görünüm

Keban Barajı'nda kurulu tesisler, yıllara göre değişmekle birlikte, genellikle % 50 - % 70 kapasiteyle çalışmaktadır (Tablo 4). 2012 yılında yaklaşık 40.000 ton üretim kapasitesine ulaşan tesisler, 2012-2013 sezonunda üretim 19.709 ton (TUIK), 2013-2014 sezonunda ise 19.000 ton olarak gerçekleşmiştir (İl Tarım Müdürlükleri, 2014). Üretim kapasitesi ile üretim miktarı arasındaki bu önemli fark; pazar sorununa işaret ettiği gibi, üreticilerin genellikle üreteceği miktardan daha yüksek kapasiteyi tercih ettiğini göstermektedir. Bu durum üreticilerin geleceğe yönelik iyimser beklentilerinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 4: Keban Barajı'nda, Yıllar İtibariyle, İllere Göre Üretim Miktarı (Ton), (2004-2013)

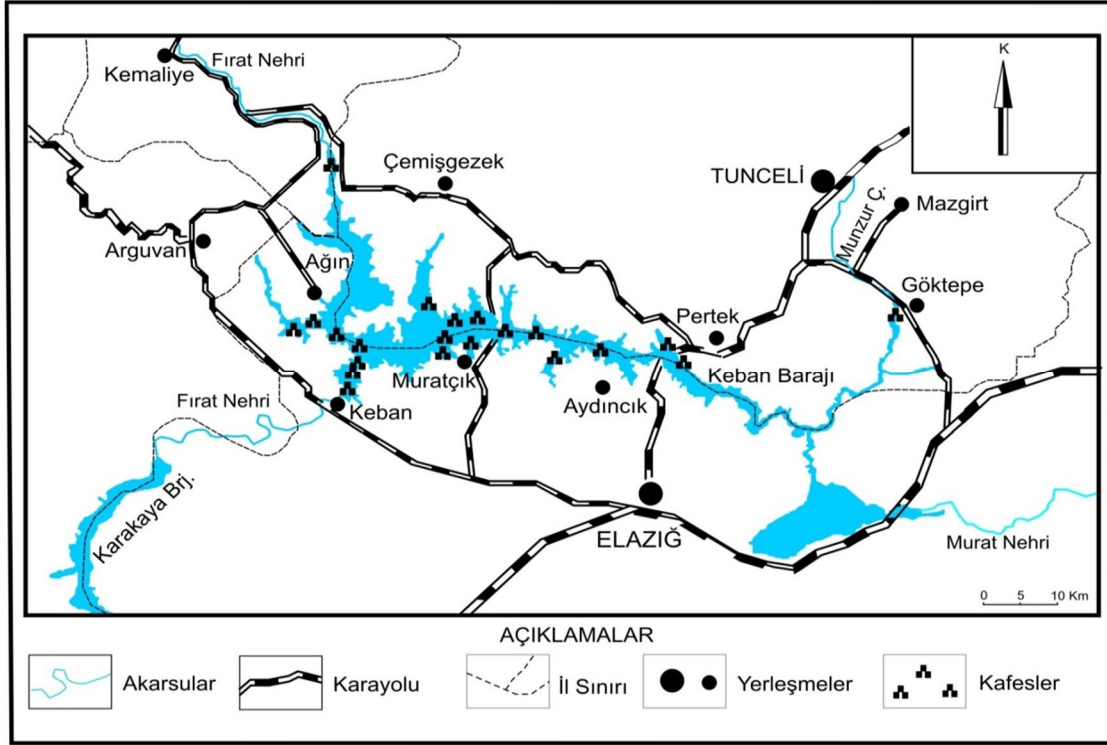
	Yıllar									
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Elazığ	394	463	735	1973	4223	5500	8010	14.868	15.000	14.286
Tunceli	-	-	36	43	217	591	805	1538	1750	3780
Erzincan	129	141	156	432	487	725	760	793	833	1643
Toplam	523	604	927	2448	4927	6816	9575	17.199	17.583	19.709

(Kaynak: TUIK)

2012-2014 dönemlerindeki üretim miktarındaki durağanlığın en önemli nedenleri; yem ve yavru balık desteğinin teşvik kapsamından çıkarılmasıdır. Üretim sürecinde yem ve yavru balık giderinin, toplam üretim maliyenin % 75'ine karşılık geldiği düşünülürse (Öztürk, 2011, s.75), teşvikteki bu sınırlandırmanın üretim değerlerine doğrudan yansımaları kaçınılmazdır. Ayrıca barajdaki hızlı tesisleşmeyle üretim miktarında dönemsel hızlı artışa paralel olarak pazar imkânı büyütülemediği. Günümüzde tarımsal üretimde gelişimin bir diğer boyutunu tarımsal sanayileşme oluşturmaktadır. Yalnızca üretim aşamasında sağlanan destekler, sektörel sürdürülebilirlik için her zaman yeterli olamamaktadır. Bu bağlamda araştırma alanında ürün işleme yönelik tesisleşme son derece yetersiz görülmektedir.

Erzincan ve Tunceli'deki işletmelerde üretilen balıklar, daha çok il içerisine arz edilirken, Elazığ'daki işletmelerde üretilen balıklar il içinde tüketildiği gibi Malatya, Adıyaman, Diyarbakır ve Kayseri illerine de pazarlanmaktadır. Küçük çapta üretim yapan üreticiler, ürünlerini daha çok tüccar aracılığıyla pazara sunmaktadır. Ayrıca Elazığ'ın Keban ilçesinde özel sektöre ait balık

işleme ve ambalajlama tesisi bulunmaktadır. Yıllık 6500 ton kapasiteye sahip tesiste üretilen ürünler başta Almanya, Polonya ve Romanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir. Tesis, 2013 yılında 3500 ton balık ihraç etmiştir. Tesiste 250 personel çalışmaktadır.

Harita 2: Keban Barajı'nda Balık Yetiştiriciliği Yapılan Alanlar

Keban Barajı'nda kafes balıkçılığının başlangıç dönemlerinde dalga almayan, korunaklı sığ sularda ahşap malzemeden yapılan kafesler kullanılırken, daha sonra dalgalı su şartlarına dayanabilen kafesler kullanılmaya başlanmıştır (Paker, 2011, s.84). Günümüzde İzmir ve Muğla'dan temin edilen plastik aksamlı kafesler yaygın olarak kullanılmaktadır (Foto 2), (Foto 3). Kafes seçiminde kare, sekizgen veya altıgen ve offshore olmak üzere 3 model tercih edilmektedir. Ayrıca sayıları daha az olmakla birlikte ahşap kafesler de kullanılır.

Foto 2: Muratçık Köyü (Elazığ) Kıyılarında Bulunan Kafeslerden Bir Görünüm

Foto 3: Pertek (Tunceli) Kıyılarında Bulunan Kafeslerden Bir Görünüm

Yüksek su kalitesi ve alabalık üretimine uygun olması nedeniyle, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde kültür balıkçılığı alanında profesyonel faaliyet gösteren kuruluşların son yıllarda Keban Barajı'na ilgisi artmıştır. Özellikle orta ve büyük boy tesisleşmeye katkıda bulunan bu kuruluşlar, sahip oldukları ticari bağlantılar ve modern taşıma araçlarıyla ürünlerin yurt sathına pazarlanmasında öncülük yapmaktadırlar. Bu girişimler, üretimden pazarlamaya, uzmanlaşmanın artmasına katkı sağlamaktadır. Nitekim barajda balık yetiştiricilerinin işletmecilerin % 55 oranında ikinci bir işe sahip olmaları (Öztürk, 2011, s.34), sektörde profesyonelleşmenin yeterince sağlanamadığını göstermektedir.

Su ürünleri yetiştiriciliğinde işgücüne sürekli ihtiyaç duyulması ve işletmelerin kuruluş yerleri ve çalışma düzenleri aile işletmeciliği için uygun değildir. İşletmelerin genel ortalamasında aile iş gücü oranı % 19'dur (Öztürk, 2011, s. 46). Barajda yapılan kültür balıkçılığı, yaklaşık olarak 1000-1200 kişiye istihdam sağlamaktadır.

Üretimin gerçekleştirildiği Ekim-Haziran aylarını kapsayan 9 aylık dönem bir sezonu oluşturmaktadır. Sezon, Ekim ayında yavru balıkların kafeslere alınmasıyla başlamaktadır. Balıklar Mart ayından itibaren tüketim yeterliğine ulaştığında hasat başlamakta, su sıcaklığının 18°C dereceyi aştığı Haziran ayında ise sezon tamamlanmaktadır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilindiği gibi barajlar, göller ve akarsular gibi "iç su" kaynakları, balık üreticiliği açısından dikkate değer bir ekonomik potansiyel taşımaktadır. Bugünkü görünümüyle kültür balıkçılığı, gelecekte önemini daha fazla artıracak bir tarımsal üretim, kırsal alanlar için ilgi çekici bir ekonomik seçenektir. Türkiye'de kırsal yerleşmelerin 60 yılı bulan işsizlik kaynaklı göçü düşünüldüğünde, iç sularda yapılan balıkçılık, kırsal istihdamın büyümesine önemli katkılar sağlayabilecektir. Nitekim Keban Barajı'nda yapılan balıkçılık, barajın kuruluş yıllarından itibaren, sürekli olarak gelişen önemli bir ekonomik faaliyet türü haline gelmiştir.

Keban Barajı çevresindeki illere uygulanan bölgesel teşvik, balık üretimine çok önemli katkılar sağlamıştır. Ancak 2013 yılında teşvik kapsamının daraltılması, üretime doğrudan yansımış, üretim maliyeti artmış, özellikle küçük çaplı üreticiler durumdan olumsuz etkilenmiştir. Kültür balıkçılığının yörede kalıcı bir sektöre dönüşebilmesi için, mevcut teşvikin 2009 yılındaki haliyle bir süre daha sürdürülmesi gerekmektedir.

Üretime yönelik teşvikler kısa vadede üretimi artışı sağlasa da, plânsız büyüme zaman içerisinde artan üretimle oluşan arz fazlası, rekabet koşullarının da etkisiyle olumsuz sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Mevcut halde plânsız büyümenin sonucu olarak bazı yatırımlar zarara

uğramıştır. Özellikle küçük üreticiler zaman zaman maliyetine ya da zararına satış yapmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Yalnızca üretim artışını hedef alan yaklaşımlar yerine sürdürülebilir, kalıcı sektörel bir oluşumu gerçekleştirmek, uzun vadeli bütünlüklü politikalarla mümkün görülmektedir. Üretim artışını hedefleyen teşvik yaklaşımının yanı sıra bir sonraki adım olarak pazar ve pazarlama politikası ele alınmalı ve bir program dahilinde üretim ve pazarlama stratejisi bir arada yürütülmelidir. Örneğin ürünün markalanarak, işlenmiş halde pazara sürülmesi amacıyla tesisleşme, yakın dönemli bir hedef olarak benimsenmelidir. Üreticiler yerel girişimlerle üretimden pazarlamaya “birlik”ler şeklinde organize olsalar da, pazarlamada henüz istenilen sonuçlara ulaşamamıştır. Bu bakımdan pazarlama amaçlı kooperatifleşme, sorunun çözümü için bir seçenek olarak değerlendirilmelidir.

Keban Barajı’nda kültür balıkçılığının, ekonomik sürdürülebilirliğinin yanı sıra çevresel sürdürülebilirliği de dikkate alınmalıdır. Her ne kadar barajın yakın çevresinde kirletici büyük yerleşimler ve sanayi kuruluşlarının varlığından söz edilemese de, sürdürülebilir bir balıkçılık için, su kalitesinin mevcut olumlu durumu korunmalı, ilgili kurum ve kuruluşlar bu konuda gereken hassasiyeti göstermeli, sanayi ve evsel atıklarla, balık üreticiliğinden kaynaklanan kirliliğe karşı etkin önlemler alınmalı, gelecekte yaşanabilecek olumsuzluklara karşı bugünden çevresel programlar oluşturulmalıdır.

KAYNAKLAR

Başruh, E.,(2013), Akdeniz Genel Balıkçılık Komisyon Toplantısı, Muğla Kültür Balıkçılığı Derneği, Muğla

Celayir, Y., Pala, M. Yüksel, F., (2006), “Keban Baraj Gölü Balıkçılığı”, 1.Balıklandırma ve Rezervuar Yönetimi Sempozyumu (07-09 Şubat) Bildiriler Kitabı, Antalya

Özdemir, M.A., Özgen, N., (2004), “Keban Barajı’ndan Su Kaçakları ve Sunduğu Doğal Potansiyel”, AKÜ, Sosyal Bil. Enst. Dergisi, Cilt VI / Sayı: 1, Afyon

Öztürk, E., (2011) Keban Baraj Gölü’nde Kafeste Alabalık Yetiştiriciliği İşletmelerin Ekonomik Analizi, Selçuk Ün., Fen Bilimleri Enst., Yüksek Lisans Tezi, Konya

Paker, S., (2011) Elazığ’da Tatlı Su Balıkçılığı ve Gelişimi, Fırat Ün., Sosyal Bil. Enst., Yüksek Lisans Tezi Elazığ

Elazığ Tarım İl Müdürlüğü Verileri (2014)

Tunceli Tarım İl Müdürlüğü Verileri (2014)

Erzincan Tarım İl Müdürlüğü Verileri (2014)

İnternet Erişimleri

Bayram, S., Altunççek, H., (2008), “Balık Yetiştiriciliğinden Kaynaklanan Kirliliğin Çevreye Etkisi ve Çözüm Yolları Üzerine Bir Araştırma”

<http://www.akuademi.net/ke/2008/b09.pdf> s.2 (21.07.2014 tarihli erişim)

Yavuzcan, H., Pulatsü, S., Demir, N.,Kırkağaç, M., Bekcan, S., Topçu, A.,Doğankaya, L., Başçınar, N., (2010), “Türkiye’de Sürdürülebilir Su Ürünleri Yetiştiriciliği” http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/1a94cef23357f68_ek.pdf ,s.2(21.07.2014 tarihli erişim)

TUİK :http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwervlet?hayvancilik=&report=BALRAPOR33.RDF&p_yil=2013&p_mad1=101&p_kod=1&desformat=html&p_dil=1&ENVID=hayvancilikkurumsalEnv

URL1:<ftp://ftp.fao.org/FI/STAT/summary/a-0a.pdf>(26.07.2014 tarihli erişim)

URL2:<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/17579/831770WP0P11260ES003000Fish0to02030.pdf?sequence=1> s. XV(18.07.2014 tarihli erişim)

URL3:<http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BSGM.pdf>(18.07.2014 tarihli erişim)

URL4:<http://www.fao.org/figis/servlet/SQServlet?ds=Capture&k1=COUNTRY&k1v=1&k1s=223&outtype=html>(26.07.2014 tarihli erişim)

URL5:<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090716-5.htm>(18.07.2014 tarihli erişim)

NERGİSİ’NİN KÂFZÂDE FÂİZİ MERSİYESİ

Nergisî’s Elegy for Kâfzâde Fâizî

Bahir SELÇUK*

ÖZET

Mersiye ölen bir kişinin ardından duyulan üzüntüyü dile getiren en eski şiir türlerinden biridir. Ölüm acısının şairlerce dışı vurumu olan mersiyelede ölen kişinin ardından duyulan üzüntünün yanı sıra, ölüme bakış, inanç sistemi, çeşitli olaylar, ölen kişi ve şair hakkında kişisel bilgiler de yer almaktadır.

Türk edebiyatında mersiye kaleme alan şairlerinden biri de Nergisî’dir. Asıl adı Mehmed olan Nergisî, Saraybosnalıdır. Nergisîzâde, Nergisîzâde isimlerini de kullanmış ancak daha ziyade, Nergisî ismiyle tanınmıştır. İstanbul’a gelip Kâfzâde Feyzullah Efendi’ye intisap etmiştir. Nesir üstadı olarak tanınan Nergisî, aynı zamanda şuara tezkirelerinde ismi geçen bir şairdir. Bazı kaynaklarda, divan sahibi olduğu veya bir şiir mecmuasının bulunduğu kayıtlıdır. Nergisî’nin mensur eserlerinde yer alan şiirlerinin yanında çeşitli mecmualarda da şiirleri bulunmaktadır. Şiir mecmualarında ve bazı divanlarda yer alan şiirlerinden biri de Kâfzâde Fâizî’nin ölümü üzerine yazdığı mersiyevidir. Terkib-bend nazım şekliyle yazılmış bu mersiye, sekiz bendden oluşmaktadır. Şair, bu mersiyesinde çok sevdiği dostunun ölümünden duyduğu derin üzüntüyü samimi bir dille ifade etmiştir.

Bu çalışmada, Nergisî’nin Kâfzâde Fâizî için yazdığı mersiyevidin biçim ve muhtevası üzerinde durulacak ve manzumenin karşılaştırmalı metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nergisî, Kâfzâde Fâizî, ölüm, mersiye, terkib-bend.

ABSTRACT

Elegy is the oldest type of poem in which regret is expressed after the death of a person. The elegies, which are versification kinds of classic poem, are manifestation of being lived death pain by poets. The elegies have affliction for decedent, thoughts of death, some beliefs of death, varied events, personal information about decedents and poets.

One of the poets in classical Turkish literature who expressed his regret with this kind of poem is Nergisî. Nergisî, whose real name is Mehmed was born in Sarajevo. Having used the names Nergisîzâde, Nergisîzâde from time to time because of his family’s appellation, he had his actual fame with the name Nergisî. Finishing his education in Sarajevo, he came to Istanbul and pay homage to Kâfzâde Feyzullah Efendi. Mostly known as munshi he is a poet whose name takes place in tezkires. In some sources it is expressed that he also has a diwan. Also in macmua there can be coincided with poems registered to Nergisî. One of Nergisî’s poems take place in macmua and diwans is an elegy written for the death of Kâfzâde Fâizî. The elegy written in terkib-bend verse style and consists of eight parts. The poet, has expressed his deep sadness for the death of his beloved friend in elegy with an intimate language.

In this study, will be focus on the form and content of the elegy then will be given transcription of the text.

Key Words: Nergisî, Kâfzâde Fâizî, dead, elegy, terkib-bend.

GİRİŞ

İnsanoğlunun dünyaya gelişi ile başlayan hayat, ölüm ile son bulur. İnsanoğlunun, karşısında el pençe divan durduğu, Hz. Peygamber’in ifadesiyle “lezzetleri acılaştırır” acı bir gerçektir ölüm. Kendisi yaşarken çevresinden birer birer ayrılanlara üzülen, gözyaşı döken belki de kendisi hâlâ ayakta olduğu için sevinen insan iç dünyasında ölümle ilgili, muhakkak, bir korku ve endişe taşır. Her canlının tadacağı bu acı hakkında pek çok şey söylenmiştir. İnsanoğlu bir taraftan gözyaşı dökerek, ayrılanlara karşı duyduğu bu acıyı dindirmeye çalışırken bir yandan da ağıtlar/merciyeler

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ELAZIĞ
bahirselcuk@gmail.com

aracılığıyla acısını dillendirerek teselli bulmaya çalışmıştır. Ölen insan, toplumun yakından tanıdığı, sevip saydığı bir kişi ise geniş kitleler müteessir olur. Sevilenin insanın yitirilmesinden dolayı duyulan acıyı ve üzüntüyü anlatmak, aktarmak ve bastırmak için toplumdan topluma değişen; din, gelenek, çevre, kültür ve edebiyat gibi unsurlarla şekillenmiş çeşitli ritüel ve uygulamalara rastlanır.

Arapça “*resâ*” kökünden türetilen ve çoğulu “*merâsî*” olan “*mersiye*”, ölenin iyiliklerini sayıp dökme anlamına gelmektedir. Ölen kimseler hakkında yazılan manzume olarak ifade edilebilen mersiye, ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak ve ölene karşı şairin ilgisini ifade etmek üzere yazılan lirik şiirlerdir. Kaynaklar, insanoğlunun manzum olarak söylediği ilk ürünün mersiye türüne ait olduğu kanaatindedirler. Kabil’in, kardeşi Habil’i öldürmesi üzerine Hz. Âdem’in dilinden bir babanın hüznünü ifade eden ilk dizeler dökülür (İsen 1993:XII-XIII; Akkuş 2013:153).

Mersiye şairi ile ölen kişi arasında genelde bir yakınlık, dostluk olduğu söylenebilir. Ölen kişinin toplumun değer verdiği önemli bir kişi, devlet adamı olması durumunda bu yakınlık tek yönlü de olabilir. Ölen kişinin zaman zaman abartılı bir dille övgüsünün yapıldığı mersiyeler, daha çok makam ve mevki sahibi insanlar hakkında kaleme alınmışlardır. Bunun yanında yitirilen bir şehrin acısını dile getiren şehir mersiyeleri, hayvanların ölümü dolayısıyla yazılan hayvan mersiyeleri de bulunmaktadır (Canım 2010:130). Kerbela hadisesini işleyen manzumeler ve “makteller” de bu tür çerçevesinde değerlendirilen şiirlerdir.

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında özellikle ölenin veya kaybedilen değerlerin ardından onu öven ve kaybının üzüntüsünü terennüm eden (Toprak 2004:215) mersiyelerin ilk örnekleri Arapların cahiliye dönemine kadar uzanır. Türün en eski örneğini Hansâ adlı şair vermiştir. Arap edebiyatından Fars edebiyatına geçen türün ilk örneğini Fars şairi Rûdegî vermiştir. Ebu’l-Abbâs Rebincenî-yi Buhârî, Ebû Mansûr Ammâre-i Mervezî, Ferruhî, Enverî, Sâdî mersiye yazmış önemli şairlerdendir. Mersiyeler arasında özellikle çocuklar için yazılanlar dikkat çekmektedir. Firdevsî, Hâkânî, Mes’ud-i Sa’d, Hâfız, Molla Câmî ve Feyzî, oğullarının ölümü üzerine mersiye yazan önemli şairlerdendir. Özellikle ilk dönem mersiyeleri yalın ve sade bir dil ve üslupla kaleme alınmışlardır (İsen 2013:XVI-XVII).

Kişilerin ve toplumların ölüm karşısında hissettikleri acı, edebî metin düzleminde İsen’in (2003) ifadesiyle “bal”a dönüşür. Bütün toplumlarda olduğu gibi Türklerde de ölüm düşüncesi ilk edebî ürünlerden itibaren varlığını hissettirir. Eski Türklerdeki sagular, halk şiirindeki ağıtlar, divan şiirindeki mersiyeler, her dönem ölümün toplumsal nabzını tutan önemli göstergeleri olmuşlardır.

Türk edebiyatının Anadolu sahasındaki ilk mersiye örneği, XIV. yüzyıl şairi Ahmedî’ye aittir. Germiyan beyi Süleyman Şah’ın ölümü üzerine yazılan şiir, Anadolu sahasında yazılan sonraki mersiyelere örnek olur. Kemal Ümmî, Ahmet Paşa, Cem Sultan, Cafer Çelebi, Kıvâmî, Firdevsî, Mesîhî, Aynî ve Necâtî de Türk edebiyatının ilk mersiye şairlerindendir. Türk edebiyatında XVI. yüzyıl, mersiye açısından zirve bir dönemdir. Revânî, Türâbî, Usûlî, Mahremî, Kemâl Paşazâde, Lâmi’î, Hayretî, Aşkî, Nazmî, Fazlî, Hayalî, Zihnî, Bâkî, Mânî, Fevrî, Ubeydî, Nev’î, Ulvî, Rahmî, Rûhî devrin mersiye yazan önemli isimlerindendir. XVII. yüzyılda Nâdirî, Bahtî, Atâyî, Hâletî, Atâyî, Nakşî, Fevzî, Feyzî, Râmî, Riyâzî, Nâilî, Neşâtî, Kelîm, Fâzıl, Fasîh; XVIII. yüzyılda Hâmî, Kânî ve Şeyh Gâlib; XIX. yüzyılda Leylâ Hanım, Şeref Hanım ve Yenişehirli Avnî mersiye kaleme almış önemli şairlerdendir. XVI. yüzyılda daha çok, padişah, şehzade ve devlet ricaline yazılan mersiyelerin yerini sonraki yüzyıllarda genellikle aile efradı ve dostlar için yazılan mersiyeler almıştır. En çok mersiye Şehzade Mustafa için kaleme alınmıştır (İsen 2004:219).

Mersiyeler, daha çok terakib-bend nazım şekliyle kaleme alınmışlardır. Daha sonra sırasıyla kaside, terci-bend, murabba, müseddes, gazel, kıt’a, muaşşer, muhammes, tahmis, müsemmen, mesnevi nazım şekilleri kullanılmıştır (İsen 1993:XXIV).

Mersiyelerde genel olarak dünyanın gelip geçiciliği, gaddarlık ve zalimliği; feleğe sitem; yas; övgü; olayın tasviri, dua ve temenni şeklinde bölümler bulunur (İsen 2003:XXXII). Klasik

mersiyelerde genelde üç ana bölüm vardır. Bunlar ölen kişinin yitirilmesinden duyulan acı ve üzüntünün dile getirildiği ağlama bölümü (nedb, nevh), erdemlerinin anlatıldığı övgü bölümü (te'bîn) ve duyulan acılara katlanmanın tavsiye edildiği bölümdür (sabır, azâ') (Toprak 2004:215). Mersiyede şair, çok değer verdiği kişinin ölümünün ardından duyduğu acıdan dem vurur, öleni yâd eder, kalanlara sabır diler ve tüm bunlarla aslında ne kadar teslimiyetçi olduğunu anlatarak çaresizce ölümü kabullenir (Çavuş 2008:137). Her devlet ricaline veya arkadaş ve aile efradına mersiye yazılmaması, şairlerin bu hususta seçici olduklarına işaret eder. Şairler, özellikle sevdikleri şahısların hatırasını yaşatmak, himaye ve yardımlarını gördükleri şahıslara bir bakıma vefa borçlarını ödemek, yakınlarının acısını paylaşmak ve bağlılıklarını dile getirmek gibi vesilelerle mersiye yazmışlardır (Gökalp 2011:375).

Çalışmada Nergisî ve edebi kişiliği hakkında genel bir bilgi verildikten sonra mersiyenin biçim ve içerik özellikleri üzerinde durulacak, ardından manzumenin karşılaştırmalı metnine yer verilecektir.

1. Nergisî ve Edebî Kişiliği

988-993 (1580-1585) yılları arasında Saraybosna'da doğan Nergisî'nin ailesi ve soyu hakkında yeterli bilgi yoktur. Nergisî, İstanbul'a gelerek Kâfzâde Feyzullah Efendi'ye intisap eder; ondan mülâzemet alır; müderrislik, kadı nâibliği ve kadılık gibi görevlerde bulunur. IV. Murad'ın takdirine mazhar olan Nergisî, Revan seferine gidecek orduya vakanüvis olarak atanır fakat ordu İzmit'e yaklaşırken Gebze civarında atından düşerek (1044/1635) yılında hayatını kaybeder (Akün 1997:194,195; Çaldak 2006: 560, Çaldak 2010: 32).

Münşi, şair ve hattat olan Nergisî, bütün bu özelliklerine ve sanat dehasına karşın hayatı boyunca istediği gibi bir göreve atanmamıştır. Bu durumdan duyduğu rahatsızlığı eserlerinde sıkça dile getirerek talihsizliğinden sıkça dem vurmıştır. Güçlü dili, sanatlı üslûbu ile kaleme aldığı mensur eserleriyle edebiyat tarihlerinde Tanzimat'a kadar uzun müddet güçlü yerini korumuştur.

Nergisî'nin; El-Akvâlü'l-Müselleme fi-Gazavâti'l-mesleme, Kânûnu'r-reşâd, Meşâkku'l-'uşşâk, İksîr-i Sa'âdet (İksîr-i Devlet) ve Nihâlistân adlı eserlerinden oluşan mensur Hamse'si ile Münşe'ât (Esâlîbu'l-mekâtîb), El-Vasfu'l-kâmil fi-Ahvâli Vezîri'l-âdil, Arapça Risale ve Horos-nâme adlı eserleri bulunmaktadır.

İnşâ tarzının en büyük temsilcilerinden biri olan Nergisî, aynı zamanda Türkçe, Farsça ve Arapça şiirleri bulunan bir şairdir. Şeyhî Mehmed Efendi, Uşşâkizâde, Suyolcuzâde Necîb, Fâik Reşâd, Mehmed Süreyyâ, Safvet Paşagiç onun güçlü bir şair olduğunu ifade etmişlerdir. Tuhfetü'l-hattâtîn, Mecelletü'n-nisâb, Hat ve Hattâtân ve Zübdetü'l-eş'âr gibi kaynaklarda Nergisî'nin divan sahibi olduğu ya da en azından şiir mecmuasının bulunduğu yazılıdır. Kaynakların şairliğinden övgüyle bahsetmeleri onun dönemin önemli şairleri arasında bulunduğunun göstergesidir. (Selçuk 2014: 29)

Kaynaklar, divan sahibi olduğunu belirtmişlerse de şairin divanına veya bir mecmua oluşturacak boyutta şiirine ulaşamamıştır. Nergisî'nin mensur eserlerinde çeşitli nazım şekilleri ile yazılmış şiirleri bulunmaktadır. Bunlar dışında da çeşitli mecmularda Nergisî adına kayıtlı şiirler tespit edilmiştir. Yakın zaman önce şiir mecmualarından tespit edilerek yayımlanan Farsça¹ ve Türkçe gazelleri² ile Saraybosna için yazdığı kasidesi³ bunlar arasındadır. Nergisî'nin mensur eserleri dışında yer alan şiirlerinden biri de yakın dostu ve hamisi Kâfzâde Fâizî'nin ölümü üzerine yazdığı mersiyedir. İsen (1993), Feyzî divanında yer alan bu mersiyeyi, *Acıyı Bal Eylemek* adlı

¹ Süleyman Çaldak "Nergisî'nin Farsça Gazelleri", *UTEK'14 Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, Saraybosna, Bosna Hersek (23-25 Mayıs 2014).

² Bahir Selçuk, "Şiir Mecmualarında Nergisî'nin Türkçe Gazelleri ve Bu Gazeller Üzerine Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl-6, S.12, Kasım 2014, 1-20.

³ Bahir Selçuk, "Bir Şehir Medhiyesi: Nergisî'nin Saray Kasidesi", *International Journal of Language Academy*, Volume 2/3 Autumn 2014, 27-39.

değerli çalışmasında vermiş; Çaldak (2010) da 2004'te tamamlayıp daha sonra yayımladığı doktora çalışmasında, Fâizî divanında yer alan bu mersiye metninden alıntı yapmıştır. İsen'in adı geçen çalışmasında yer alan mersiye'nin 7 bendi bulunmakta, sekizinci bend yer almamaktadır. Çaldak da bahsi geçen önemli çalışmasında mersiye'nin birinci ve sekizinci bendlerini alıntılararak mersiye'nin içeriği üzerinde durmuştur.

Nergisî üzerine sürdürdüğümüz araştırmalar neticesinde alanın iki değerli araştırmacısının tespit ettiği metinlerin dışında bu mersiye'nin yer aldığı üç mecmua ile bir divan nüshası daha tespit ettik. Böylece mersiye'nin altı nüshası ortaya çıkmış oldu. Bu çalışmada daha önceden tespit edilen metinlerle, tarafımızdan tespit edilen mecmua ve divanlardakini mukayese ederek bahsi geçen mersiye'nin sağlam bir metin oluşturmayı; dil, üslup ve muhteva bakımından türün önemli örneklerinden biri olan bu mersiye'yi tanıtmayı amaçladık.

Nergisî'nin, ölümü dolayısıyla adına mersiye yazdığı Kâfzâde Fâizî, tezkire yazarı ve şairdir. İstanbul'da dünyaya gelen Fâizî'nin doğum tarihi ile ilgili iki tarih zikredilmektedir (980/1572 ve 998/ 1590). Asıl adı Abdülhay olan şairin mahlası Fâizî, lakabı ise dedesi Kaf Ahmed Efendi sebebiyle Kâfzâde'dir. Sultan I. Ahmed devri kazaskerlerinden Mustafa Feyzullah Efendi'nin oğlu olan Fâizî, anne tarafından da Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin damadı ve III. Murad zamanı şeyhülislâmlarından Mâlulzâde Mehmed Efendi'nin torunudur. Süleymaniye müderrisliğine kadar yükselen Fâizî, Selânik kadısı iken görevinden azledilir. Ömrünün son yıllarını İstanbul'da geçiren Fâizî, Receb 1031'de (Mayıs 1622) patlak veren yeniçeri isyanı sırasında tesadüfen Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. Sultan II. Osman'ın tahttan indirilişine ve Yedikule zindanlarına götürülüşüne şahit olan Fâizî, bu korkunç hadisenin tesiriyle hastalanarak kısa bir zaman sonra vefat eder (bk. Küçük 2001:162-163).

Nergisî yakın dostu ve hamisi olan Kâfzâde Fâizî ile çeşitli zamanlarda görüşmüştür. Mostar'dan sonra Yenipazar sancağı kadılığına atanan Nergisî, burada da karşılaştığı sıkıntılar vesilesi ile Kâfzâde ile mektuplaşır. Yenipazar'da iken Kâfzâde Fâizî'nin ölüm haberini alan Nergisî, en büyük hâmisinin ölümü ile âdeta yıkılır, Yenipazar'dan ayrılarak İstanbul'a gelir. Münşeat'ının önsözünde bu olaydan duyduğu derin üzüntüyü dile getiren Nergisî, her biri on beyitten oluşan sekiz bendlik mersiyesini kaleme alır (Çaldak 2010:26-27).

2. Kâfzâde Fâizî Mersiyesi

2.1. Dil ve Üslup Özellikleri

Her biri on beyitten oluşan sekiz bendlik mersiye, terkip-bend nazım şekli ile yazılmıştır. fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün vezniyle yazılan mersiye'nin kafîye şeması şu şekildedir:

aaxaxaxaxaxaxavv bxbxbxbxbxbxbxbxyy ...

Mersiye, Nergisî'nin mensur eserleri ve gazelleri göz önünde bulundurulduğunda sade ve akıcı görünmektedir. Duygusal bir söylemle kaleme alınmış mersiyede tabii bir dil kullanılmıştır. Metnin sözvarlığı, konu ve tema çerçevesinde şekillenmiştir. İkili üçlü Farsça tamlamaların sıkça yer aldığı metinde zaman zaman dörtlü beşli tamlamalara da yer verilmiştir. Duygusallığın had safhada olduğu şiirde özellikle zincirleme tamlamalarla anlam yoğunluğu temin edilmiştir.

seyl-âb-ı keder , âteş-i can-süz-ı musibet; dehr-i 'âlem-küş-i hasret, cāy-i âsāyış-i büm, mā'il-i nev-güfte-i nağz-ı şu'arā

Doğal ve akıcı bir dilin kullanıldığı mersiyede yüklem önelemeleri, istifham sanatı, çeşitli ses ve söz tekrarları ile hüzün, şaşkınlık, çaresizlik, sitem gibi duygular yoğun bir biçimde işlenmiş, aynı zamanda ahenkli bir söylem tesis edilmiştir.

Dönmüşün çarğ-ı felek hāk ile yeksân olsun
Toğmasun mâh-ı cihân ol dağ-ı pinhân olsun
Esmesün bād-ı sabâ tâb-ı temüz-ı ğam ile
Yağmasun bir dağ-ı nisân-ı emânî cāna (I. Bend'den)

Hey meded hey ne 'aceb kıydun o kân-ı kereme
Hey meded nice helâk itdün o Hâtem-şiyemi (II. Bend'den)

N'eyledün 'âkıbet ol pâdişeh-i 'irfânı
Tağılup gitti **bozuldu mı** anuñ divânı
N'oldı huddâmı o dergâh-ı felek-mertebenüñ
Kapanup kâpusı **tağıldı mı** hep erkânı (III. Bend'den)

Nice oldı o kerem-pîşe-i devran bilelüm
Nice oldı o şeh-i mülk-i 'irfân bilelüm
N'eyledün ey felek ol zât-ı kerimü's-şânı
N'eyledi saña o maḥdüm-ı sühan-dân bilelüm
Ne idi cürmi anuñ luḫ u keremden ğayrı
N'oldı ol bî-günehe bā' iş-i 'udvân bilelüm
Kim bilür kadrini şimdengirü suhan-dānuñ
Kim olur müştēr-i cevher-i irfân bilelüm
Kim olur mā'il-i nev-güfte-i nağz-ı şu'arā
Kim ider rağbet-i cem'iyet-i yārān bilelüm (IV. Bend'den)

Kim virür memleket-i nazm-ı ma'niye nizām
Kim ider bir dahı bünyān-ı 'ulūmı muḫkem
Kim ider bir dahı icrā-yı kavānīn-i şehā
Kim ider bir dahı ihyā-yı rüsüm-ı Hâtem (V. Bend'den)

Âh maḥdüm-ı hünermend-i kerimü's-şānum
Âh 'izzetlü sa'adetlü efendüm cānum
Âh sensiz n'ideyin ben bu fenā dünyāda
Âh hasretle ḳoduñ bendelerini sulṫānum
Âh o demler ḳanı kim dāḫil olup meclisüñe
Âh o günler ḳanı kim ḫizmet-i dergāhuñla (VI. Bend'den)

2.2. Muhteva

Mersiye türü, biçim ve muhteva olarak ortak özellikler arz eder. İsen'in (2003:XXXII) ifade ettiği üzere hemen her mersiyede genel olarak dünyanın gelip geçiciliği; gaddarlık ve zalimliği; feleğe sitem; yas; övgü; olayın tasviri; dua ve temenni bölümleri bulunur.

İncelediğimiz mersiyede konuların akışı aşağıdaki gibi bir seyir izlemektedir.

Konu	Bend	Hakim duygu
Felekten şikâyet, hayatın anlamsızlığı	I. bend	sitem, karamsarlık
Matemin tüm âleme yansması, feleğe sitem, hayatın anlamsız hâle gelmesi, ölenin güzel vasıfları	II. bend	hüzün, çaresizlik, acı, şaşkınlık
Feleğe sitem, ölenin güzel vasıfları, ölenin çevresinde görülen değişiklikler, çevredkilerin perişan hâlleri	III. bend	karamsarlık, üzüntü
Feleğe sitem, ölene övgü ve akıbetini merak etme, ayrılık	IV. bend	hüzün, özlem, ayrılık acısı
Şairin karamsar ruh hâli, hamisiz kalma; şairin ve toplumun ölüm nedeniyle yaşadığı acı	V. bend	çaresizlik, yalnızlık
Arayış, geçmişî yâd etme, ölümü kabulleniş	VI. bend	acı, özlem, şaşkınlık, hüzün
Ölümü kabulleniş ve tevekkül, ölen için hayır dua ve temenniler	VII. bend	özlem, acıma
Şairin duygularını tam anlamıyla yansıtmadığı ve etkili bir anlatım ortaya koymadığını ifade edip özür dilemesi	VIII. bend	acizyet, çaresizlik

I. bendde, şair çok sevdiği dostunu kaybettiği için hayatın anlamsız bir hâle geldiğini dile getirmektedir. Artık feleğin çarkının dönmesine, güneşin doğmasına, saba rüzgârının esmesine, yağmurun yağmasına gerek kalmamıştır. Şair, âdeta kıyametin kopmasını istemektedir. Güzelliklere ve neşe verici şeylere ihtiyaç kalmadığını söyleyen şair, ölüm karşısındaki şaşkınlığını gizleyememektedir. İlk beyitlerde karamsar bir ruh hâliyle her şeyin yok olmasını dileyen şair, gerekçesini bendin sonlarına doğru dile getirir: Felek celladı kerem tabiatlı bir zata kıymıştır.

Kıydı bir zāt-ı kerem-pîşeye cellād-ı felek
 Nice bu hasrete şabr itmege imkân olsun

II. bendde, derin bir üzüntü ve hüznün hissedilmektedir. “ğam, musibet, harām it-, devrān-ı sitem-pîşe, şaḥne-i ğam, zehr-i ‘ālem-küş” gibi göstergeler, şairin iç dünyasındaki keşmekeşliği ve karamsarlığı yansıtmaktadır. Taşlarla dövünülse yeridir çünkü Kâfzâde gibi bir anka, yokluk mağarasına girmiştir. “‘ālî-himem, kân-ı kerem, Ḥâtem-şiyem” göstergeleri, şairin sürekli bir şekilde iyiliğini ve yardımlarını gördüğü Kâfzâde’yi tasvir için seçilen önemli sıfatlardır. Fakat böyle bir irfan ehline karşı felekte mürüvvet ve sevgi namına bir şey yoktur.

Dün-perver felekâ sende mürüvvet yoğ imiş
 Ehl-i ‘irfāna derūnuḡda maḥabbet yoğ imiş

III. bendde, ölen insanın terk ettiği mekâna ait özellikler, değişiklikler, ölümle beraber ebedî gibi görünen pek çok şeyin yok olduğu düşüncesi trajik bir biçimde resmedilmiştir. İrfan padişahının divanı dağılıp gitmiş, etrafında pervane olan yardımcıları kaybolmuş, kapısı kapanmıştır. Mamur evi viraneye dönmüş, örümcekler ağ kurmuş, baykuşlar ötmeye başlamıştır. Şair iç dünyasındaki karamsarlığın sebebini zamanın karalar giymesi şeklinde ifade etmiştir.

Şemle şarındı cihān dime tulū‘ itdi güneş
 Karalar giydi zamān şanma şeb-i zulmānî

IV bendde şair, “ölüm” düşüncesi üzerinde durur. İstifham sanatı ile sevgili dostunun ne hâlde olduğunu feleğe sitemde bulunarak anlamaya çalışır. Şair, dostunun cennete gittiğinden emindir. Fakat asıl tereddüt ettiği, oranın havasına uyum sağlayıp sağlamadığı; gereği gibi karşılanıp karşılanmadığıdır.

Uydı mı meşreb-i pākine hevā-yı cennet
 Hizmetin ide mi hūrî ile ğilmān bilelüm

Gidenin artık geri gelmeyeceğini bilen şair, kıyamete kadar da bir daha yüzünü göremeyeceğini bildiği dostunun yüzünü rüyada görmeye de razıdır.

Ḥ‘āb da gelmez göze kim düşde cemālin görelüm
 Ḥaşre dek böyle tırur mı ğam-ı hicrān bilelüm

V. bendde, başına matem ağır topuzunu yediği için iki büklüm olduğunu söyleyen şair, hiçbir şeyin artık eskisi gibi olamayacağı düşüncesindedir. Şair bu bendde de ihsanlarını gördüğü dostu ve hamisinin iyiliklerini yâd etmektedir. Kullanılan göstergeler de yine iyilik ve ihsan kavramlarını çağrıştırmaktadır: “taḥt-ı mekārım, sulṭān-ı kerem, icrā-yı kavānîn-i seḥā, ihyā-yı rūsüm-ı Ḥâtem”. Şair, onca feryat ve ahları ile feleğin hâlâ nasıl ayakta kaldığına şaşırılmış görünmektedir. Bu yaklaşım şairin iç dünyasındaki yıkımın bir yansımasıdır. Şair, kendi âlemindeki keşmekeşlik penceresinden dış âlemi değerlendirmektedir. Fakat beklenen olmamakta, çektiği ahlar, gök kubbeyi yıkmak yerine bir sütun gibi ayakta tutmaktadır.

Ne güne katlanur āyā yire geçmez gerdūn
 Ğālibā oldı aña āh-ı seḥergāh sūtūn

VI. bendde şair, hamiliğini yapan Fâizî'yi yine “kerîmü’ş-şânum, ‘izzetlü sa‘âdetlü efendüm, cânüm, fuķarâ dostı, kerem-kâr-ı ‘Alî-mânendüm, ehl-perver” gibi sıfatlarla övmektedir. Bu sıfatlar, Kâfzâde Fâizî ile şair arasındaki yakınlığı ve şairin ona bakış açısını yansıtan önemli verilerdir. Bu iyilikleri hatırlayan şair, hüznünü ifade etmek için feryat figan ettiğini söylemektedir. Bunca şikâyet ve sitemden sonra şair sükûnete kavuşmaya başlar. Kerem sahibi bir zatın, yüce arş dururken kara toprak üzerinde kalması uygun düşmemektedir.

Hak bilür sencileyin zât-ı kerîme ne revâ
‘Arş-ı a‘lâ var iken ‘arşa-i ‘anber ola cā

VII. bendde, ölümü kabullenen, tevekkül eden şairin yapabileceği tek şeye yer verilmiştir: dua. Şair, dünyada muradını alamayan dostunun yerinin cennet olmasını diler. Orada da keremde bulunmasını yakınlarına şefaathçi olmasını niyaz eder. Biz burada elem çektikçe o, orada safa sürsün, diyerek kıyamete kadar şad olmasını diler.

VIII. bendde Nergisi, sade ve dağınık olduğunu düşündüğü sözlerinden dolayı özür dileme gereği duyar. Bunu da yaşadığı derin ve sarsıcı acıya bağlar. Şairin bu söyleminin farklı gerekçeleri olabilir. Şair, çok sevdiği, ihsanlarını gördüğü dostu için daha güzel şeyler söyleyemediğinden dolayı özür beyan etmiş olabilir. Aynı zamanda diğer mensur eserleri ve manzumelerindeki sanatlı dil ve üslup, yüksek okuyucu kitlesi göz önünde bulundurulduğunda bu yaklaşımın sırf tevazu eseri olmadığı da söylenebilir.

Son bendde, aczini ifade etmek isterken başına gelen musibetin büyüklüğünü ve yaşadığı trajediyi yeniden hatırlayan, “Hey meded hey” şeklinde ses tonunu yükselterek sorguya başlayan şair, hemen ardından çaresiz bir biçimde ses tonunu düşürerek duaya başlar. Allah’tan, Kâfzâde için bağışlanma ve cennet, kendisi için de sabır ve tahammül dileğinde bulunur.

Hey meded hey ne ‘aceb miñnete duş itdi felek
Devletinde nice ‘izzetler iderken taşmîm
Çäre yoķ bu ğama gel bārî du‘ā eyleyelüm
Aña cennet bize tākāt vire ol Rabb-i raħîm
Yā İlāhî sen anı ğarķa-i ğufrān eyle
Bize de yār ğamuñ çekmegi āsān eyle

3. Mersiye'nin Karşılaştırmalı Metni

Karşılaştırmalı metinde aşağıda kısaltmaları da verilen divan ve mecmua nüshaları kullanılmıştır.

- Dîvân-ı Fâizî, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. 391, yk. 131a-132b.⁴ (İ)
Mecmûa-i Eş’âr, Milli Kütüphane, Yz A 2860, 109b-110a. (M1)
Dîvân, Fâizî Kâfzâde Abdülhayy, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 795, 84a-85a. (M2)
Mecmûa-i Eş’âr, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 34 Sü-Tarlan 77, 98a-98b. (S1)
Feyzî Dîvânı, 40a (Özel Kütüphane).⁵ (S2)
Mecmu’a-i Âsâr-ı Muhtelif, Arnavutluk Tiran Devlet Kütüphanesi (Biblioteka Kombëtare) (Dr 6/17 D) 54b-57a.⁶ (T)

⁴ Metni gönderme lütfunda bulunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Süleyman Çaldak’a teşekkürü bir borç bilirim.

⁵ Mustafa İsen tarafından yayımlanan *Acıyı Bal Eylemek* (1994:389-393) adlı çalışmadan hareketle karşılaştırmaya dâhil edilmiştir.

⁶ Mecmuayı ulaştıran Dr. Bünyamin Çağlayan Bey’e teşekkürü bir borç bilirim.

Mersîye-i Nergisî El-Bosnavî Berâ-yı Vefât-ı Kâf-zâde Efendi Rahmetu'llâhi 'Aleyh⁷

İ M1 M2 S1 S2 T

fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün

I⁸

Dönmesün çarḥ-ı felek ḥāk ile yeksân olsun
Toğmasun mäh-i⁹ cihân ol daḥı pinhân olsun
Dilerin yirlere geçsün bu kühen kâḥ-ı felek
Ḥâne-i ḥâṭır-ı yārân gibi vîrân olsun
Esmesün bād-ı sabā tāb-ı temûz-ı ğam ile
Çemenistân-ı cihân külḥân-ı süzân olsun
Yağmasun bir daḥı nisân-ı emânî cāna
Hāsılı¹⁰ murğ-ı dili¹¹ sebze-i ḥırmân¹² olsun
İttiḥād eylesün biribiriyle varakı¹³
Sümbül-āsâ gül-i ra' nâ da perişân olsun
Gülşen-i 'âlemi şimdengirü n'eyler âdem
Biz çekildük gerek ol ravza-i rıdvân olsun
Tevbeler 'ıyş u deme sabr idelüm niş-i¹⁴ ğama
Ṭarab-âbâd-ı cihân külbe-i aḥzân olsun
Girmesün küşemüze¹⁵ zenzeme-i şevḳ u sürür
Dehr pür-velvele-i nevha¹⁶ vü¹⁷ efġân olsun
Kıydı bir zât-ı kerem-pîşeye cellâd-ı felek¹⁸
Nice bu ḥasrete şabr itmege imkân olsun
Kimdür ol kim yaḳasın derd ile şad çāk itmez
Kimdür ol kim yirini şimdi teh-i ḥāk itmez¹⁹

II

Kim alur destine şimdengirü levḥ u ḳalemi
Meger ol kimse ki taḥrîr ide aḥvâl-i ğamı
Nice ğam âteş-i can-süz-ı muşîbet ki yaḳar
Kemterîn şu' lesi bünyân-ı²⁰ ḥarîm-i İremi
El-ḥazer şevḳ u ṭarabdan ki ḥarâm itdi bize²¹
Hükm-i devrân-ı sitem-pîşe mey-i 'ıyş u²² demi
Meclis-i ünsümüzü başdı meded şaḥne-i ğam
Ḥāke dök bâde-i nâbi²³ yire çal cām-ı Cem'i²⁴

⁷ Rahmetu'llâhi 'Aleyh: -S2, Mersîye-i Fâ'izî Efendi Ez-ân Nergisî M1, Mersîye-i Nergisî Berâ-yı Kâf-zâde M2

⁸ M1'de sadece ilk bend bulunmaktadır. M2'de ilk üç bend yok.

⁹ mäh-ı: mihr-i İ M1

¹⁰ ḥāşılı: ḥāşıl-ı S1 T

¹¹ dili: dil-i S1 T; murğ-ı dili: mezra' -ı dili İ; mezra' da M1

¹² ḥırmân: ḥırmân T

¹³ varakı: bergi İ T

¹⁴ niş-i: niş ü S1

¹⁵ küşemüze: güşımuza İ M1, düşımuza T

¹⁶ nevha: ğussa M1

¹⁷ nevha vü: nevha-i S1

¹⁸ Bu beyit yerine M1'de aşağıdaki beyit yer almaktadır:

Hey dirîġâ ne 'aceb gerdişi ḥüzn-efzâdur

Nice bu miḥnete şabr itmege imkân olsun

¹⁹ Beyit S1'de yok.

²⁰ bünyân-ı: nişân-ı S2

²¹ itdi bize: itdüñ yine T

²² 'ıyş u: 'ıyş-ı S1

²³ nâbi: paki İ

Zehr-i 'âlem-küş-i hasretle geçinsün aḥbâb
Dest-i devrân yine tayy itdi simât-ı keremi
Taşlarla döğünürsek²⁵ yeridür²⁶ andukça
Seng-i dergâh-ı mu' allâ-yı veliyyü'n-ni' ami
Kâf-zâde Çelebi gibi vücûda ne revâ
Dehrüñ ' anḳâsı iken cây ide gâr-ı ' ademi
Ey felek bu ne mürüvvet bu ne inşâf olsun
Hâke pest eylesesin öyle bir ' âli-himemi
Hey²⁷ meded hey ne ' aceb kıydun o kân-ı kereme
Hey meded nice helâk itdün o Hâtem-şiyemi²⁸
Dün-perver felekâ sende mürüvvet yoğ imiş
Ehl-i ' irfâna derûnuñda maḥabbet yoğ imiş

III

N'eyledün ' aḳıbet ol pâdişeh-i ' irfânı²⁹
Tağılıp gitdi bozuldı mı anuñ dīvânı
N'oldı ḥuddâmı o dergâh-ı felek-mertebenüñ
Kapanup ḳapusu tağıldı mı hep³⁰ erkânı
Rûḥ-ı pâki ḳoyıcak ḥâne-i cismin hâlî
Beyt-i ma' mürına yüz tutdı o dem vîrânî
Çekdi ol dergeh-i ' âliye ' anâkîb perde
Cây-i âsâyiş-i büm oldı bülend eyvânı
Gitdi tāvüs-şifat cilve ḳılup bendeleri
Şimdi şahında ider zâğ u zağan cevlanı
Toymadı gitdi yazık³¹ ḥ'ân-ı şebâba gerçi
Der-miyân itmiş idi ni' met-i bî-pâyânı
Şemle³² şarındı cihân dime tulü' itdi güneş
Karalar giydi zamân şanma şeb-i zulmânî
Ben ümid eyler iken tehniyyet-i iḳbâlin
Dehri gör mersiye-güy itdi dil-i nâlânı
Bilmedük³³ ḳadr-i celîlin diye³⁴ feryâd³⁵ ideler³⁶
Taşlarla döğünüp ağlaşalar³⁷ yârânı³⁸
Hey meded ehl-i dile özge muşîbet oldı
Özge ğam özge belâ özge felâket³⁹ oldı

²⁴ Bu beyit T'de "Taşlarla" şeklinde başlayan 6. beyitten sonra gelmektedir.

²⁵ döğünürsek: döğünürsen S1

²⁶ yeridür: yeri var T

²⁷ Hey: Ey T

²⁸ Hâtem-şiyemi: Hâşim-şiyemi T

²⁹ ' irfânı: devrânı İ

³⁰ mı hep: gibi S1 T

³¹ yazık: ḥayf S1

³² Şemle: Şimdi S1

³³ Bilmedük: Bilmeyüp S2

³⁴ diye: diyüp İ T

³⁵ feryâd: efğânlar İ T

³⁶ ideler: idüp İ, eyledi T

T'de bu beyit, "N'oldı ḥuddâmı" şeklinde başlayan 2. beyitten sonra gelmektedir.

³⁷ ağlaşalar: ağladı mı İ T

³⁸ Beyit S1'de yok.

³⁹ felâket: nedâmet İ

IV

Nice oldu o kerem-pîşe-i devran bilelüm
Nice oldu o şeh-i mülk-i⁴⁰ ' irfân bilelüm
N'eyledüñ ey felek ol zât-ı kerîmü'ş-şanı
N'eyledi⁴¹ saña o maḥdüm-ı sühan-dân bilelüm
Ne idi cürmi anuñ luḫ u keremden ğayrı
N'oldı ol bî-günehe bā' iş-i ' udvân bilelüm
Kim bilür kadrini şimdengirü suḫan-dānuñ⁴²
Kim olur müşterî-i cevher-i⁴³ irfân bilelüm⁴⁴
Kim olur mā'il-i nev-güfte-i nağz-ı şu' arā
Kim ider rağbet-i cem'iyet-i yārân bilelüm
Ḥaber alsak ' acabā şimdi ne ' âlemde ola
Neye meşğül ki⁴⁵ ol fâzıl-ı devrân bilelüm
Uydı mı meşreb-i⁴⁶ pākine hevâ-yı cennet
Ḥizmetin ide mi⁴⁷ hūrî⁴⁸ ile ğilmân bilelüm
Maḫdemın ğuş idicek geldi mi istiḫbāle
Öñine düşdi mi bin şevḫ ile Rıdvân bilelüm
Ḥ'āb da⁴⁹ gelmez göze kim düşde cemālın görelüm⁵⁰
Ḥaşre dek böyle ṭurur mı⁵¹ ğam-ı hicrân bilelüm
Nic'olur ḫālîmüz āḫîr bu ğam-ı firḫat ile
Ġayrı bilmem ben ölem gibi hele ḫasret ile

V

Ṭoḫınup başuma⁵² bir⁵³ ğürz-i girân-ı mātem
Dālveş kâmetümi eyledi⁵⁴ bir darb ile ḫam
Bir daḫı nic'olalum⁵⁵ rāst-rev-i⁵⁶ rāh-ı şafā
Nice mümkün reh-i iḫbāle idem vaz' -ı ḫadem
Āh kim oldu yine taḫt-ı mekârim ḫālî
Eyledi terk-i cihân gitdi o sultân-ı kerem
Kim virür memleket-i nazm-ı ma' nîye nizām
Kim ider bir daḫı bünyân-ı ' ulümü muḫkem⁵⁷
Kim ider bir daḫı icrâ-yı kavânîn-i şehā
Kim ider bir daḫı ihyâ-yı rüsüm-ı Ḥâtem
Ḥoş ḫarâb⁵⁸ eyledi mülk-i dili seyl-âb-ı keder
Ḥoş fenâ⁵⁹ virdi meṭâ' -ı ṭaraba âteş-i ğam

⁴⁰ mülk-i: millet-i İ, milket-i M2 T

⁴¹ N'eyledi: N'eyledüñ T

⁴² suḫan-dānuñ: dürr-i suḫanuñ T

⁴³ cevher-i: gevher-i M2

⁴⁴ Beyit S1'de yok.

⁴⁵ ki: iki S1 S2 T

⁴⁶ meşreb-i: nisbet-i M2

⁴⁷ Ḥizmetin ide mi: Ḥizmet itmede mi T

⁴⁸ hūrî: hür T

⁴⁹ da: -M2

⁵⁰ görelüm: görevüz İ

⁵¹ ṭurur mı: ḫalır İ, ḫaldı mı T

⁵² başuma: başına T

⁵³ bir: bu İ

⁵⁴ eyledi: aldı M2

⁵⁵ nic'olalum: nice olam İ M2 T

⁵⁶ rāst-rev-i: rāh-rev-i M2

⁵⁷ bir daḫı bünyân-ı ' ulümü muḫkem İ T: zâbıṭa-i ma' rifeti müstahkem S1 S2

⁵⁸ ḫarâb: ḫırâm S1

⁵⁹ fenâ: fitil: S2 T

Dide-i devr-i zamân mişlini görmek heyhât
Nice biñ yıl dağı ger devr ide nîlî⁶⁰ tãrem
Bâd-ı âhum yine bir velvele⁶¹ virdi dehre
Ey⁶² yıkılmaz tayanur künbed-i çarğ-ı a' zam
Ne ' aceb birbirine girmeye bünyân-ı felek
Ne ' aceb zîr ü zeber olmaya tarğ-ı⁶³ ' âlem
Ne gûne katlanur âyâ yire geçmez gerdün⁶⁴
Gâlibâ oldı aña âh-ı sehergâh sûtün⁶⁵

VI

Âh mağdüm-ı hünermend-i kerîmü's-şânum
Âh ' izzetlü sa' âdetlü efendüm cânum
Fuğarâ doştı kerem-kâr-ı ' Alî-mânendüm⁶⁶
Ehl-perver suğen-ârâ-yı celî-' unvânum
Âh sensiz n'ideyin ben bu fenâ dünyâda⁶⁷
Âh hasretle⁶⁸ kuduñ⁶⁹ bendelerini⁷⁰ sulţânüm
Âh o demler kanı kim dâhil olup meclisüñe
İltifatuñ görüp eylerdi hased akrânüm
Âh o günler kanı kim hizmet-i dergâhuñla
Şâh-ı devrâna ber-â-ber⁷¹ görünürdi şânum
Kanı ol şeb ki idüp da' vet-i yârân-ı suğan⁷²
Her birine buyururduñ gel efendüm cânum⁷³
Döndi pervîn iken aħbâb benâtü'n-na' şe
Taht-ı arz olduğı dem cây-ı⁷⁴ meh-i tâbânüm
Rüzgâr itdi bu dem şem' -i ümidüm mürde
Tutsa âfâkı⁷⁵ n'ola⁷⁶ dūd-ı dil-i sūzânüm
Cüst ü cū itmek içün ' âlem-i bâlâda seni⁷⁷
Türmaz eflâke çıkar nâle ile efgânüm
Hak bilür sencileyin zât-ı kerîme ne revâ
' Arş-ı a' lā var iken ' arş-ı ' anber ola cā

VII⁷⁸

Hâk te' âlâ yirini cennet-i a' lā itsün
Cây-ı âsâyişini sâye-i tûbâ itsün⁷⁹
Dehrden alımadı kām u ' ömrden behre

⁶⁰ nîlî: nîl-i S1 S2

⁶¹ velvele: zelzele İ M2 T

⁶² Ey: El M2

⁶³ tarğ-ı: çarğ-ı M2

⁶⁴ gerdün: bu felek M2

⁶⁵ Sütün: direk M2

⁶⁶ ' Alî-mânendüm: ' Aliyyü'l-ğadrüm M2

⁶⁷ dünyâda: dünyâyı M2 S1 T

⁶⁸ hasretle: hasretde S1

⁶⁹ kuduñ: kodum T

⁷⁰ bendelerini: bendelerün S1, anda gerek M2

⁷¹ ber-â-ber: -M2

⁷² da' vet-i yârân-ı suğan: hizmet-i dergâhuñ ile İ

⁷³ cânum: sulţânüm M2

⁷⁴ cây-ı: câh-ı T

⁷⁵ âfâkı: dünyâyı T

⁷⁶ n'ola: k'ola M2

⁷⁷ Bend: -M2

⁷⁸ Son iki bend T'de yok.

⁷⁹ İ'de beytin bu mısraı ile sonraki beytin ikinci mısraı yer değıştirmiştir.

Hağ murādātını ‘uğbāda müheyyā itsün
Tıymadı seyrine gülzār-ı cihānuñ bārī
Gülşen-i⁸⁰ dil-keş-i firdevsi⁸¹ temāşā itsün
N’ola düşdiyse cüdā zümre-i aḥbābından
Anda ecdādunı Hağ yār-ı eḥibbā itsün
Bunda mu‘ tādi⁸² kerem olmış idi anda daḥı
Dilerin kā‘ide-i luṭfını icrā itsün
Kendiden soñra gelen ḥalkā şefā‘ at kılsun⁸³
Cümleyi dāḥil-i firdevs-i mu‘ allā itsün
Bāğ-ı firdevs-i berin oldı aña menzilgāh
Bā-hüner ğayrısı bu rütbeyi peydā itsün⁸⁴
Cümle yārān bile⁸⁵ Nergisi-i zār gibi
Seyl-i eşkin aqıdup yaşını deryā itsün
Biz maşıyyet-gede-i⁸⁶ dehrde çekdükçe elem⁸⁷
Ol şafā-yı ni‘ am-ı cennet-i me‘vā itsün
Ḳurb-ı ḥazretde çemen-şoffa-i raḥmetde müdām
Ḥür u ğilmān ile şoḥbet kıla tā rüz-ı kıyām

VIII⁸⁸

Baña ‘ayb eylemesün nükte- tırāzān-ı fehīm
Sāde düşdigine bu nazm-ı perişān-ı saqīm⁸⁹
Fikr-i mażmūn-ı pesendideye tākat mı ḳodı⁹⁰
Ser-i pür-miḥnetüme nāzil olan renc-i le‘im⁹¹
Tiğ-ı hicrānı virüp tefriḳa endām-ı dile
İtdi manzūme-i merşiye gibi⁹² tab‘ ı dü nīm
Ra‘ şenāk oldı ğubār-ı ğam ile dest-i edā
Nice mümkün ki olam gevher-i ğüftārı⁹³ nazīm
Böyle hengām-ı muşibetde dinen eş‘ āra
Daḥl iden bu‘l-hevesün ‘aqlını⁹⁴ itmem⁹⁵ teslim
Ḳande ben ḳande ḥayāl-ı⁹⁶ süḥan-ı pür-ma‘ nā
Serde sāmān-ı tefekkür mi ḳodı dehr-i le‘im
Bu muşibet ki benüm başuma geldi şimdi
‘Aql u hūşum dil ü cānum gibi itmez mi ‘adīm
Hey meded hey ne ‘aceb miḥnete duş itdi felek
Devletinde nice ‘izzetler iderken taşmīm
Çāre yoğ bu ğama gel bārī du‘ ā eyleyelüm
Aña cennet bize tākat vire ol Rabb-i raḥīm

⁸⁰ Gülşen-i Cennet-i İ

⁸¹ Firdevsi: Firdevsini M2

⁸² mu‘ tādi: şekvāyı M2

⁸³ kılsun: itsün İ

⁸⁴ Beyit İ’de yok.

⁸⁵ yārān bile: yārān-ı belā İ

⁸⁶ maşıyyet-gede-i: muşibet-gede-i İ

⁸⁷ elem: ğamın İ

⁸⁸ Son bend S2’de yok.

⁸⁹ saqīm: fehīm S1

⁹⁰ ḳodı: ḳaldı İ

⁹¹ renc-i le‘im: renc ü elim

⁹² merşiye gibi: mersiyesi M2

⁹³ ğüftārı: ğüftār İ S1

⁹⁴ ‘aqlını: şānına M2

⁹⁵ ‘aqlını itmem: ‘aqlına olmam S1

⁹⁶ ḥayāl-ı: edā-yı M2 S1

Yâ İlâhî sen anı⁹⁷ ğarķa-i ğufrân eyle
Bize de yâr ğamuñ çekmegi⁹⁸ âsân eyle

Sonuç

Nergisî'nin, mensur eserlerindeki sanatıyla hayranlık uyandırma ve takdir görme arzusu ve bu niyetle biçimlenen ağır ve aĝdalı söylem, şiirlerinde tabii ve sade bir görünüm arz eder. Onun özellikle duygusallığın ön planda olduğu, düşüncenin geri planda kaldığı bazı şiirlerinde lirik bir söyleyiş ve akıcı bir üslup göze çarpar. Kafzâde Faizî'nin ölümü üzerine kaleme aldığı mersiyesi de Nergisî'nin bu yolda yazdığı şiirlerinden biridir.

Mersiye, bu tür şiirlerde sıkça kullanılan terkeb-bend nazım şekli ile kaleme alınmıştır. aaxaxa...vv bbxbxb...yy ... şeklinde kafiyelenen, fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün kalıbının kullanıldığı manzume, on beyitlik sekiz bendden oluşmuştur. Metinde ikili üçlü terkiplerin yanında dördü beşli terkiplere de sıkça rastlanır. Fakat bu yapılar, Nergisî'nin mensur eserlerinde sıkça karşılaşılan ağır ve aĝdalı tamlamaların aksine ilk bakışta çok da hissedilmeyen ve dönemin dil anlayışına göre sade sayılabilecek kullanımlardır. Özellikle zincirleme terkiplerde duygusal yoğunluğun verilmeye çalışıldığı görülür.

Mersiye'nin içeriği, Kafzâde Faizî'nin şairin gözündeki değerini ve konumunu gösterme açısından önem taşımaktadır. Nergisî, kendisine hamilik yapan, sürekli yardım edip destek veren çok sevip saydığı Kafzâde Faizî'nin ölümünden son derece müteessir olup sarsılmıştır. Hüzün, çaresizlik, acı, şaşkınlık, karamsarlık, özlem, ayrılık, yalnızlık ve acizyet gibi duyguların harmanlandığı şiir, şairin iç dünyasındaki sarsıntıyı son derece çarpıcı bir biçimde yansıtmıştır. Şiir boyunca şairin iç âlemindeki çalkantılar, iniş ve çıkışlar ve bu çerçevede ortaya çıkan sorgulamalar, felekten hesap sormalar, son kısımlara doğru tevekkülâne bir teslimiyete dönüşür. Zaman zaman yükselen ses tonu çaresizlik ve teslimiyet hâli söz konusu olduğunda alçalmaya başlar. Nergisî, hemen her bendde "kerem-pişe, simât-ı kerem, veliyyü'n-ni'am, kân-ı kerem" gibi göstergelerle Faizî'nin cömertliğine, yardımseverliğine göndermede bulunur. Bu, Nergisî gibi hayatı sıkıntılarla geçmiş olan donanımlı bir sanat adamının kıymetbilirliğini, aynı zamanda böyle güçlü bir desteği kaybeden insanın ruh hâlini de yansıtmaktadır.

Kaynaklarda çok fazla değinilmese de Nergisî'nin Kafzâde Faizî'nin ölümünden duyduğu derin üzüntüyü dile getirdiği bu mersiye; dil, anlatım ve içerik boyutuyla türün özgün örneklerindedir.

Kaynakça

AKKUŞ, Metin. (2013). *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*. 3. Baskı. Ankara: Fenomen Yay.

AKÜN, Ömer Faruk (1997). "Nergisî". *İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: MEB Yay.

CANIM, Rıdvan (2010). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yay.

ÇAĞLAYAN, Bünyamin; BALABAN, Adem (2013). "Arnavutluk Devlet Kütüphanesindeki (Biblioteka Kombëtare) Türkçe Yazma Mecmualar". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1. Winter. 215-235.

ÇALDAK, Süleyman (2006). "Nergisî". *İslam Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yay. 560-562.

..... (2010). *Nergisî ve Nihâlistân'ı*. İstanbul: Kesit Yay.

.....(2014). "Nergisî'nin Farsça Gazelleri". *UTEK'14 Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*. Saraybosna. Bosna Hersek (23-25 Mayıs).

ÇAVUŞ, M. Zeliha Stebler (2008). "Türk Edebiyatında Mersiyeler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 38. 131-138.

⁹⁷ sen anı: anı sen M2 S1

⁹⁸ çekmegi: çekmege S1

- GÖKALP, Haluk vd. (2011). "Mersiye" Tür ve Şekil Bilgisi, İstanbul: Kesit Yay.
- İSEN, Mustafa (1993, 1994). *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yay.
- ..... (2004). "Mersiye (Türk Edebiyatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. 218-219.
- KÜÇÜK, Sabahattin (2001). "Kâfzâde Fâizî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay. C.24. 162-163.
- SELÇUK, Bahir (2014). "Bir Şehir Medhiyesi: Nergisî'nin Saray Kasidesi". *International Journal of Language Academy*. Volume 2/3. Autumn. 27-39.
- ..... (2014). "Şiir Mecmualarında Nergisî'nin Türkçe Gazelleri ve Bu Gazeller Üzerine Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl-6, S.12, Kasım, 1-20.
- ..... "Nergisî, Mehmed". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* <http://www.turkedebiyat isimler sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=310>, (E.T. 15.11.2014).
- TOPRAK, M. Faruk (2004). "Mersiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. 215-217.
- Dîvân-ı Fâizî, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. 391, yk. 131a-132b.
- Dîvân, Fâizî Kâfzâde Abdülhayy, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 795, 84a-85a.
- Feyzî Divanı, (Özel kütüphane, İsen 1994:389-393).
- Mecmû'a-i Âsâr-ı Muhtelif, Arnavutluk Tiran Devlet Kütüphanesi (Biblioteka Kombëtare) (Dr 6/17 D) 54b-57a.
- Mecmûa-i Eş'âr, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 34 Sü-Tarlan 77.
- Mecmûa-i Eş'âr, Milli Kütüphane, Yz A 2860, 109b-110a.

DİDAKTİK VE ÜTOPİK BİR ROMAN: TOPRAK UYANIRSA

A Didactic and Utopian Novel: Toprak Uyanırsa

Ertan ENGİN*

ÖZET

Çeşitli alanlardaki yazılarıyla kuruluş yıllarından itibaren Cumhuriyet'e bir teorisyen/düşünür olarak katkıda bulunmuş Şevket Süreyya Aydemir, aynı zamanda kalemi edebî açıdan da dikkate değer bir yazardır. Onun edebî sahadaki denemelerinden biri de *Toprak Uyanırsa* adlı romanıdır. Yazar bu romanda edebiyat dışı yazılarında da eğildiği bir konu olan köyü ve köylüyü merkeze alır. Yayımlandığı yıl itibarıyla, bu konuyu merkeze almış olan çok sayıdaki roman ve hikâyeden farklı bir noktada duran *Toprak Uyanırsa*; köylü motive edildiğinde ve Anadolu toprağı canlandırıldığında ortaya çıkacak yeni/muhayyel Türkiye'nin portresini çizer. Bu aynı zamanda, anlatıcının/yazarın idealindeki köyün/Anadolu'nun canlandırılmasıdır. Herkesin mutlu ve huzurlu olduğu, el ele verip çalıştığı, yüzlerin güldüğü bu köyde; tabiata da çalışmayla cennetvâri bir çehre verilir. Yazar, kendi devrindeki köylere alternatif bir köy yaratır ve bununla okuyucuya mukayese imkânı sunar, onu düşünmeye sevk eder. Bu yazıda öncelikle *Toprak Uyanırsa*'nın ütöpik atmosferi ve kişileri dolayısıyla, ütopya kavramı ve Türk edebiyatında ütopya hakkında kısa bilgi verilmiştir. Daha sonra hem bu romandaki ütöpik vizyon içinde yer alan; köyün sorunları, eğitim, kalkınma gibi konular hem de bunları kendine mesele edinmiş idealist, hümanist bir öğretmen olan *Toprak Uyanırsa*'nın anlatıcısının beslenmiş olduğu düşünsel kaynaklar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler Şevket Süreyya Aydemir, köy, kalkınma, eğitim, *Kadro* dergisi

ABSTRACT

Şevket Süreyya Aydemir, who contributed to the Republic in various fields since its foundation as a theorist/intellectual, is also a remarkable writer in terms of literary. One of his literary experiences in the field is his novel called *Toprak Uyanırsa*. Author puts the village and the villagers into the center as he also does in his non-literary writings. As of the publication year, *Toprak Uyanırsa* stands at a different point than many novels and stories that have taken the same subject to the center; it draws portrait of new Turkey when the villagers are motivated and Anatolian land is revived. In this village where everyone is happy and peaceful, collaborates hand in hand, has smiling faces; a visage like heaven is given to the nature, too, by coordination. The author creates an alternative village to the villages in his epoch and by the help of this, he will offer the reader the possibility of comparison and will move the reader to think. In this article, primarily, due to the utopian atmosphere or the characters of *Toprak Uyanırsa*, a brief information has been given about the concept of utopia and the utopia in the Turkish Literature. Then, both the issues taking place in the utopian vision in this novel; such as problems of rural areas, education, development, and intellectual sources where being an idealist and humanist teacher, who assumes them as issue for himself, the narrator of *Toprak Uyanırsa* being fed have been discussed.

Keywords Şevket Süreyya Aydemir, village, development, education, *Kadro* journal

Ütopya Kavramı ve Tarihçesi

Yunanca olumsuzluk bildiren, “yok” anlamına gelen “ou” ve mekân/yer anlamına alan gelen “topos”tan oluşan ütopya kelimesine, her şeyin mükemmel olduğu yer anlamındaki “eutopia” arasında bir cinas yaparak başvuran ilk isim Sir Thomas More'dur. Her şeyin mükemmel olduğu bir yer fikri; bir yeryüzü cenneti tasvirinin yer aldığı - “orada hastalık yoktu, ağıt, dul insanlar, ihtiyaçlar yoktu.” Gılgamış Destanı'na kadar götürülebilir. Homeros'un *Odyseia*'sında da cennetvâri kırlar tasvir edilir. Hıristiyanlık; St. Augustine'in “ilahi şehir” ifadesiyle ütopya kavramını hem daha da güçlendirmiş hem de bu dünyada erişilebilecek bir ufuk olarak işaret etmiş

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Mail: uengin@gmail.com

oldu. Popüler alanda ise bu kavram, cennet görüntüleri ve cennete yapılan yolculuk öykülerinden beslendi.

Elbette More'dan çok önce bu fikri işleyenler de vardı. Bunların en bilinenlerinden biri Platon'du. O, *Devlet*'inde filozofların yönettiği; malların ve kadınların ortaklaşa sahiplenildiği; sanatın, tiyatro ve şiirin olmadığı, köleliğin bir veri olarak kabul edildiği bir devlet resmeder. More'un ütopyasında da özel mülkiyet yoktur. Eğitim ve sağlık hizmetleri ücretsizdir, günde altı saatlik çalışma vardır. Tüm dinlere toleransla yaklaşılır.

Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* de Platon'un ve More'un tarif ettiği yönetim şekillerinden izler taşır. Burada ülkeyi yöneten kişinin Bilgi/Bilgelik, Aşk, Güç adlarını taşıyan üç büyük yardımcısı vardır. 1626'da yayımlanan Francis Bacon'ın *New Atlantis*'i de fabl formunda ve politika üzerine felsefi bir incelemeydi ve denizaltı, uçak, telefon gibi daha icat edilmemiş araçları akla getiren bahisler içeriyordu. Samuel Gott'ın *New Jerusalem*(1648) ve Gerrard Winstansley'in *The Law of Freedom in a Platform* (1649) gibi eserleri de ideal ve özgür eğitim üzerine kaleme alınmış eserlerdi.

19. yüzyıldan itibaren ütopya edebiyatı yükselişe geçti. Fransız İhtilâli, Endüstri Devrimi gibi fenomenler, gerçekleştirilmesi mümkün bir yeryüzü cenneti fikrini tetikledi. Bu bağlamda anılabilecek bazı örnekler şunlardır: William Morris, *News from Nowhere*; Edward Bellamy, *Looking Backward*; H. G. Wells, *A Modern Utopia*. Wells'in 1905 tarihli bu eseri diğerlerinin arasında öne çıkar. Wells, bir dünya devletini ütopya olarak tasarlayan ilk kişidir. (Cuddon, 1999: 957-958)

Ütopyalar, hem ideolojik hem de edebî açıdan çok anlamlı, merak uyandıran nitelikte eserlerdir. Ütopyacı düşünüş, yaşamın potansiyel alternatifleri üzerine spekülasyonlarda bulunan özel bir zihinsel tutumdur. Ütopyacılık, insanın realiteden başka bir düzen yaratabilmeye ilişkin hipotezler üretmek için realiteyi değiştirebileceğini hayal etme kapasitesidir. Bu haliyle ütopyacı düşünüş, yazarın üzerinde çalıştığı radikal bir vizyon aracılığıyla, şimdi'nin durağanlığının ötesine gitmek için duyduğu bir heyecan, bir arzudur. Ütopik dünya, imkânlar dünyasıdır. Ütopya gerçeklik değil ama mümkün bir gerçekliktir. Ütopyalara genellikle iki eğilim rehberlik eder: toplumsal düzeni yeniden biçimlendirme konusunda insanoğluna duyulan iyimser güven ve insanın özünde kötü olduğu savı. Birincisinin en güzel örneği More'un *Utopia*'sıdır. İkincisi içinse Swift, Orwell, Huxley gibi yazarlar belirtilebilir. Bu ikincilerin yazdıkları da anti-ütopya yahut distopia olarak adlandırılır. Ütopya hemen her zaman, 'olduğu şekliyle dünya'nın reddedilişi olarak nitelenmiştir. Bir edebî tür olarak ütopya, aynı zamanda romans, fantezi ve fantastikle yakın akrabalık gösterir. (Fortunati, 2000 : 634-637)

Ütopyalar; adalet, eşitlik, harmoni, memnuniyet, barış gibi niteliklerin temel olduğu muhayyeli bir toplumun resmedilişidir ve genellikle gelecek hakkında olurlar. Yazar, kendi devri için memnun olmadığı hayatın temel unsurlarının karşısında yeni bir dünya kurar. Ütopya aynı zamanda, var olan realitenin aslında nasıl olması gerektiği ve nasıl daha iyi olabileceğinin de eleştirel bir süreç içinde verilidir. Bu açıdan bakıldığında, yaşadığımız dünyanın çirkinliğini ve adaletsizliğini gösteren sihirli bir ayna gibidir. (Parlas, 2011: 2, 3, 4)

Yeni Türk Edebiyatında Ütopya

Namık Kemal'in *Rüya* adlı eserini modern Türk edebiyatında, içeriğindeki gelecekçi ifadeler de düşünüldüğünde ütopya türüne yaklaşan ilk eserlerden saymak mümkündür.

Gaspıralı İsmail'in *Darürrahat Müslümanları* adlı 1906'da basılan ütopik hikâyesi, Müslümanların kalkınmış bir millet olabileceği ve kendi bilim ve tekniklerini geliştirebileceği fikrini işler. Abdülhak Hâmid'in 1923 tarihli *Arziler*'i, çok karamsar ve maddeye tapan bir gelecek tasavvurlu ütopik bir piyestir. Halide Edib'in *Yeni Turan*'ı da adını çağrıştıran bir özelliğe, Turancılık fikrinin hayata geçirilişine dayanır. Refik Halid'in "Hülya Bu Ya" adlı hikâyesi ise teknolojinin müthiş gelişimi üzerine kurulu yine gelecekçi türde bir hikâyedir. Bunlara ayrıca

Hüseyin Cahit'in *Hayat-ı Muhayyel*'i, Tevfik Fikret'in Bir Ân-ı Huzur, Yeşilyurt gibi şiirleri ve Haşim'in O Belde'si de eklenebilir. (Ayvazoğlu, 1998)¹

Cumhuriyet döneminde Yakup Kadri'nin *Ankara*'sı, Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest İnsanlar Ülkesi* gibi eserler ütopya türüne dâhil edilmelerini mümkün kılacak niteliktedir. Ağaoğlu'nun eseri "baştan sona yinelenen bir hürriyet temasıyla tıka basa doludur." ve anlatılan ülkenin eğitim ve ekonomi alanında gelişmişliği yüksek düzeydedir; "bütün dünyaya mal ihraç etmektedir. (...) Ülkenin bütün vatandaşları çalışmakla yükümlü kılınmıştır. (...) ülke üniversitesinde dünyadan on altı bin öğrenci vardır." (Yalçınkaya, 2004: 192-193)

Bu türde bir diğer önemli bir örneğe, *Yalnızız*'da Peyami Safa'nın kalemiyle kapsamlı olarak çizilen bir mutluluk ülkesi, Simeranya'dır.

Yukarıda sayılan örneklere eklenebilecek bir başka eser de Şevket Süreyya'nın *Toprak Uyanırsa* adlı romanıdır.

Kadrocu ve İnkılâpçı Düşünürün Hayâli(ndeki Anadolu)

Çok yönlü bir düşünce adamı olan Şevket Süreyya Aydemir, özellikle *Kadro* dergisindeki ekonomi-politik yazılarıyla 1950'li yıllara kadar bir nesli etkilemiş isimlerden ve milli ekonomiden milli devlete giden yolun teorisyenlerinden biridir. Devletçiliğin ve milli bir ekonominin imkânlarının tartışıldığı *Kadro*'da bunların dışında; tesanütçü(dayanışmacı) ve planlamacı bir anlayış da geliştirilmiş, devletçi politikalar milliyetçiliğin tamamlayıcısı, milletin oluşumunda fonksiyonel bir unsur olarak düşünülmüştür. (Varlık, 2012: 168-169)

Kadro'nun ilk sayısındaki yazısında Şevket Süreyya Aydemir, Cumhuriyet inkılâplarının devamlılığı söz konusu olduğunda o gün için en büyük düşman olarak pesimizmi ilân eder. Burada verdiği pesimist tanımlarından birinde pesimistin, "aradığı âlemi kendi ruhunda yarattığını" söyler. (Aydemir, 1932a: 5) Aydemir'e göre pesimistin hareket noktası şahsi menfaatleri ve kendi benliği/egosudur. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasının nedeni, insanın kendi "nefsine dönmüş" olmasıdır. Derginin 2. sayısında Aydemir bu kez pesimizmin karşıtı olarak antuzyazmı ele alır, bu kavram üzerine düşünür ve onu, inkılâpları yaratan/yaşatan hâlet-i ruhiye olarak işaret eder. (Aydemir, 1932b: 5-8)

Aydemir'in, toplumu organik bir bütün olarak düşündüğü söylenebilir. "Organizmacı yaklaşımda toplumsal düzen ve devlet bir amaçtır. Birey parça için değil bütün için çalışmalıdır, bütünüün çıkarlarına aykırı her durum düzen bozucudur." (Akkaya, 2002: 214)

Yukarıda anılan; devletçilik -romandaki bölümlerden birinin başlığı "Sosyal Devlet"tir-, milli ekonomi, tesanütçülük, planlamacı anlayış, pesimizm-antuzyazm dikotomisi ve organizmacı yaklaşım gibi öğelerin tamamına ilişkin yansımaları Aydemir'in *Toprak Uyanırsa*² adlı romanında bulmak mümkündür.

¹ Burada değinmediğimiz, Cumhuriyet öncesinde ütopya türüne dâhil edilmesi mümkün görünen Yahya Kemal'in *Çamlar Altında Musahabe*, Celâl Nuri'nin *Tarih-i İstikbal*, Molla Davudzâde M. Nazım'ın *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Ru'yet* gibi ve yanı sıra çok sayıda başka örnekler hakkında geniş bilgi için bkz.: (Özgül: 2004). Özellikle 1980 sonrası Türk edebiyatında ütopya türündeki eserlerin sayısını artırmak mümkündür. Bunlardan bazıları: Gülten Dayıoğlu, *Işın Çağı Çocukları*; İlhan Mimaröğlu, *Yokistan Tasarsısı*; Latife Tekin, *Unutma Bahçesi*; Hilmi Yavuz, *Taormina*; Cüneyt Arcayürek; *Ku-de-ta*. Bunlara eklenecek diğer eserler ve 1980 sonrası Türk romanında ütopya, ütopik eserler konusunu ayrıntılı biçimde ele alan bir çalışma için bkz.: (Küçükcoşkun, 2006). Türk edebiyatında ütopyayı makale düzeyinde inceleyen bir çalışma için de bkz.: (Yumuşak, 2012: 47-70)

² Remzi Kitabevi, 14. bs., 2012. Her ne kadar eserin başında "Bu, bir roman değildir. Bu, Ekmeksizköy öğretmenin hatıralarıdır." dense de eserin pek güçlü olmayan ama kurmaca/kurgusal bir tarafı olduğu açıktır. İçindeki şahıs kadrosuyla, bunların aralarındaki diyaloglarıyla ve belli bir düzen dâhilinde akan olay örgüsüyle eserin bu tarafı kendini belli eder. Tüm bunlara, eserde dilin; başındaki umutsuz atmosferden yavaş yavaş mutlu bir dünyaya geçişte okuyucuyu etkilemeye yönelik (edebî) bir şekilde kullanıldığını eklemek gerekir. Bizzat yazarın kendisi de eseri hakkında yazdığı bir yazısında bu kitabın "nihayet ve ister istemez bir roman" olduğunu itiraf eder. (Aydemir, 1964: 15)

Eserin olay örgüsü içinde birkaç kez ‘Vatan Cephesi’ geçtiği için, vak’a zamanı olarak Demokrat Parti iktidarının son iki yılını belirtmek mümkündür. Roman, emekli olmuş bir ilköğretim müfettişinin, emekliliğinin ilk haftalarında büyük bir boşluk hissine kapılması sonucunda bir öğretmen olarak tekrar mesleğe dönüşüyle başlar. Romanın aynı zamanda anlatıcısı olan öğretmenin atandığı köy, Ankara’ya yakın Keltepe’dir. Köy, adının yaptığı çağrışımları fazlasıyla yansıtır:

“Bu köyün ıssız, terk olunmuş bir hali vardı. Üzerine bir mezarlık kasveti çökmüştü. (...) Sanki burada köyce ölmüş. Sanki içinde hiç canlı yok. (...) Hatta buraya harabe bile denemezdi. Mamur olmamış ki harap olsun.” (Aydemir, 2012: 15, 16)

Köyde “kaç yüzyıllık kırgınlığın, tabiat haline gelmiş kayıtsızlığı vardır.” (Aydemir, 2012: 43)

Kendisini burada ilk karşılayan kişi olan Hafız da öğretmene bu köyde barınamayacağını söyler. Kısaca hayat hikâyesini anlatan Hafız, bir zamanların çete üyesi, şimdininse “abdestle pek arası hoş değil” gibi duran ve köyde bir çeşit imamlık yapan bir köylüdür.

Köyde “hepsi birbirinden perişan 50 kadar” hane vardır. Yakınındaki bataklık yüzünden hemen her sene köyün yarısının sıtma yüzünden yataklara düştüğünü öğrenen öğretmen kararı vermiştir. Buradan, ilk trenle geri dönecektir. Ancak saatler ilerledikçe buraya gelmeden önce konuştuğu eğitim müdürünün kendisine bu görevi ayarlayabilmek için girdiği zahmetleri, geri dönse tekrar düşeceği boşluk hissini hatırlar ve her nasılsa köyde kalır.

Bundan sonra, esasen iyi bir organizatör olan öğretmen tam anlamıyla sahneye çıkar. Garnizon komutanı albayı, kaymakamı, vali muavinini, Ankara’daki eğitim müdürünü-ilerleyen sayfalarda bunlara Nafia Vekili’de katılır- konuşmalarıyla harekete geçirir, hepsinin içinde bir antuzyazm ateşi tutuşturur. Zaten köyün hasta yatağında ziyaret ettiği imamı da “köyün dirliğine el atmadıkça Keltepe’ye mektep değil, darülfünun açsa nafiye” olacağını söylemiştir. (Aydemir, 2012: 79) Nihayet, öncelikle daha birkaç güne kadar tezek kokuları yayan küçük bir toprak damın altında artık bir “tapınak kutsallığı” taşıyan ilkel bir mektep açılır. Arkası hızla gelir: önce çocuklar sonra yetişkinler ve en sonunda nineler, dedeler bile okuma-yazma isteğiyle mektebe koşar. Mektebin açılışı ve ilk dersi verişiyle birlikte öğretmen, “insan uygarlığının tarihini yeni baştan yaratıyormuş” gibi hisseder. (Aydemir, 2012: 89) Bu, köydeki cehaletin koyuluğunu göstermesi bakımından trajik, Cumhuriyet’e inanmış bir neslin eğitime yüklediği anlamı göstermesi bakımından da karakteristik bir ifadedir. Burada Aydemir’in bir zamanlar Atatürk’ün de takdirini ifade ettiği eski bir eğitimci olduğunu ve *Toprak Uyanırsa*’nın, ülke öğretmenleriyle birlikte adı Köy Enstitüleri’yle özdeşleşen İsmail Hakkı Tonguç’a ithaf edildiğini hatırlamak gerekir.³

İ. Hakkı Tonguç; köye gidecek öğretmenlerin, köy hayatıyla içten ilgilenecek ve zirai, sınai üretim tekniklerine hâkim nitelikte olmasını öngörür. Ona göre köy öğretmeni, köyün tüm sorunlarını değiştirmeye yönelik bir anlayışta olmalı; köydeki çocuk, genç ve yaşlılara eğitim vermeli ve tarımla ilgili işlerde, devleti temsil etmede rehberlik görevini üstlenmelidir. Köy davasını “entelektüelizme feda etmeme”lidir. Amaç “dağınık, bitkin köyü harekete geçirmektir.” (Türkoğlu, 1997: 115, 119, 121, 127) *Toprak Uyanırsa*’nın öğretmen anlatıcısı bu niteliklerin hepsini kendinde taşır ve romanın başında tam anlamıyla “dağınık, bitkin” olan köyü, sonunda harekete geçirir.

Öğretmenin, köyün imamıyla yaptığı konuşmalar daima kendisi için ufuk açıcı olur. Bunlardan birinde imam şunları söyler:

“Hoca, köyde mekteple caminin farkı şudur ki: köyde cami halkın malıdır. Mektep ise devletin. İmamı, müezzini cemaat arar, bulur, tutar. Yahut da imamı devlet gönderse bile, o hemen halka karışır, halkın malı olur. Öğretmen ise daima devlet memurudur. Köyde cemaatla devlet, caminin kapısında birbirinden ayrılırlar. Halbuki

³ Atatürk’ün Aydemir’e olan takdirlerini *Toprak Uyanırsa*’nın önsözünde Yakup Kadri aktarır. s. 7

camiiyle mektep arasında sınır olmamalı. Halkın bir şeylere inanması lazım. Ama imanla bilgi birbirini tamamlamalıdır.” (Aydemir, 2012: 134)

Bunların, imamın ağzından dile getirilmesi dikkate değerdir. Bu nedenle imam ve öğretmenin kusursuz bir ahenk içinde çalıştığı *Toprak Uyanırsa*; *Vurun Kahpeye*, *Yeşil Gece*, *Mesihpaşa İmamı* gibi iman ile bilginin çatışmacı özlere indirildiği benzerlerinden ayrılır.

Teori ve Pratik Arasında: Bir Cumhuriyet Öğretmeninin Düşünce Dünyası

İçinde yer alan, anlatılan diğer tüm köylüler gibi *Toprak Uyanırsa*'nın sonlarına doğru karşımıza çıkan “selametçi” Nurullah da kısa süre sonra öğretmenin çevresine yaydığı bilgi ve çalışkanlık hâlesinin etkisi altına girer. Başlarda uzlaşmacı anlayıştan çok uzak görünen Nurullah; öğretmenden, onun bilgisinden öyle etkilenir ki İngilizce öğrenmeye başlar. Ancak buraya kadar bahsi geçen “bilgi”nin içeriğini, nitelik ve derinliğini, sınırlarını ortaya koyacak örnekler romanda pek yer almaz. Öğretmenin; bir ekskavatörün bataklığı kurutma çalışmaları esnasındaki işleyişine baktığı andaki düşünceleri; onun aydınlanmacı, pozitivist bir bilgi anlayışına sahip olduğuna işaret gibidir:

“Bu ânı garip bir heyecan içinde yaşadım. Mitoloji masallarındaki tanrıların kavgalarını hatırladım. Ama bu çamurla bu demirin savaşı bir gerçekti. Bu motorun üstündeki insan elbette ki bir masal kahramanı değildi. Ama elinde tekniğin sihirli gücü vardı. O teknik ki (...) insanın tanrılaşması demektir.” (Aydemir, 2012: 156)

Başka bir yerde kaymakamın söylediği ve kuşkusuz öğretmen tarafından da paylaşılan “Sen, ben yokuz; biz varız” sözü romanın tamamına yedirilmiş bir düşüncedir.⁴ Öğretmen sonunda tüm köyü etkilemiş, onlar için bir önder olmuştur. Bunu sağlayan ise temelde zirai, sınai çabalar ve aktivitelerdir. Tüm yüzleri güldüren; toprağın uyanışı ve (bedenen) çalışmadır. Bu, herkese huzurlu bir yaşam yaratmaya yeterli olarak gösterilir. İmam ile öğretmenin el ele verdiği böyle bir yaşamda eski dünyanın(Osmanlı) mı yoksa yeni dünyanın (Cumhuriyet) değerlerinin mi var olacağı eserdeki problematiklerin içinde yer almaz.⁵

Öğretmenin düşünce dünyasını/dünya görüşünü ortaya çıkarabilecek bir diğer detay da onun Anadolu'ya bakışında belirginleşir. Anadolu topraklarına bakıp derinlere dalan öğretmen; Frigya, İskender, Gordiyon, Etiler, Helenistik devir gibi uygarlıkları ve isimleri hatırlar. Kendisini bütün insanlığın birikiminin bir mirasçısı olarak görür. Köyün imamına Türkçe Kur'an hediye etmesi, öte dünyayı; “ebedilik özleminin bir ifadesi” olarak nitelemesi, insan aklına duyduğu sonsuz güven gibi noktalar da hatırlanınca, onun hümanist bir zihniyete sahip olduğunu söylemek mümkündür.⁶

Öğretmeni köye bağlayan mektep/egitim aşkının yanında bir unsur daha vardır. Bu da sıtma yuvası, köylülerin çoğunu her sene hasta yatağına düşüren bataklıklardır. Köylüyü aynı zamanda toptan pesimizme düşüren bu bataklık paradoksal biçimde öğretmeni hayata bağlar. Bataklığı kurutmak, öğretmenin bu köyde kendisi için en başta gelen görev olur. Bunu da sık sık Ankara'ya gidişlerinde görüştüğü mülki amirlerle yaptığı planlar çerçevesinde başarır. Devletin araçları,

⁴ Gökalp'e ait bu meşhur dizenin doğrusu şöyledir: “Ben, sen, yokuz, biz varız” (Tansel, 1989 : 102)

⁵ Bu bakımdan roman, 2008 yılındaki bir konuşmasıyla gündem oluşturan Şerif Mardin'in düşünceleri bağlamında da okunabilir. Cumhuriyet'in; iyi, doğru, güzel gibi kavramlara/değerlere ilişkin derinlemesine tanım(lama)lar geliştiremediğini belirten Mardin, yine bu nedenle Cumhuriyet'in, halkın eski değerler –Osmanlı'dan miras- sistemine alternatif getiremediğini belirtir. Mardin'in sözleri için bkz.: “Mahalle'ye öğretmen geldi.” *Radikal*, 25/5/2008. *Toprak Uyanırsa*'daki öğretmenin şu sözleri de bu açıdan dikkate değer: “Mektep, cami gibi halkı toplayamıyordu. Demek o zaman bir başarısızlık içindeymişiz.” (Aydemir, 2012 : 229)

⁶ Hümanizmin; insanın kendine yeterli olduğu inancını içermek, aklın ve deneyimin üzerine kurulu bir düzeni salık vermek, bilimin gelişmesine yakın ilgi göstermek, “bazı hayat biçimlerinin başkaca amaç güdülmeksizin yaşanmaya, izlenmeye değer olduğu” fikrini yaymak gibi nitelikler taşıdığına ilişkin bkz.: (A. J. Ayer vd., 1972 : 9-17) Doğrusu, sayılan bu niteliklerin hepsini *Toprak Uyanırsa*'daki öğretmenin düşüncelerinde bulmak mümkündür. Ahireti; insanın ebedi yaşama arzusunun bir ifadesi olarak görmesi de onun bu dünya hayatını, “başkaca amaç güdülmeksizin” yaşamaktan yana olduğunu gösterir.

mühendisleri, coğrafya uzmanları Keltepe'ye peyderpey incelemeler için gelir. Köyde kalmaya başlar.

Romandaki öğretmenin sık sık, Anadolu'yu ve Anadolu insanını anlatırken, bunların asırlarca ihmâl edilmesine vurgu yaptığı ve hayıflandığı görülür. Bu arada suçlunun kim olduğuna da işaret eder:

“Hepsinin yüzünde harcanmışlığın, terkedilmişliğin mihneti yanında, zalim sert ve tükenmiş toprakla gece-gündüz haşır neşir olmanın soy erkekliği vardı. Sahte olan, bozulmuş olan, başkalarının sırtından geçinen bizdik. Bütün ömrümüz onları oyalamak, onları aldatmakla geçmişti. Yüzyıllar ve yüzyıllarca onlara ne vermiştik ki? (...) Biz, çiğnediğimiz, ama tanımadığımız bir insan temeli üstüne tünemiş yarasalardık. Onlar ise temeldi ve bizim bu temele karşı bazı görevlerimiz olsa gerekti.” (Aydemir, 2012: 77)

Satır arasındaki Osmanlı'nın Anadolu'yu ihmâl ettiğine ilişkin bildik argüman bir kenara bırakıldığında bu cümlelerle, Aydemir'in dostu Yakup Kadri'yi ve onun *Yaban*'da aydınları suçlayan diskurunu hatırlamamak imkânsızdır.⁷ Aydemir, dostu Yakup Kadri'nin *Yaban*'ı için de bir yazı kaleme almıştır. Bugünden bakıldığında, Aydemir'in milli romana ilişkin düşüncelerini içeren bu kuramsal yazısında Türk köyleri ve köylüsü içi söylediklerini sanki otuz bir yıl sonra yazdığı *Toprak Uyanırsa*'da en azından kurgusal düzlemde hayata geçirmiş olduğunu belirtmek mümkündür:

“Çünkü bu kalabalık asırlardan beri terk olunduğu vahşi step tabiatın ortasında en güzel cevherlerini hareketsizliğin, hedefsizliğin ve iptidailiğin haşın maskesi altında örtmüştür. (...) Su arkları açın, vadileri işleyin, bozuk hayvan yerini iyi hayvan nesline, bozuk tohum yerini iyi tohuma ve bu çıplak güneş yerini ağaç gölgesine versin. Derhal manzara değişir. Köyler kalabalıklaşır, insanlar gelişir, ahlak düzelir ve Türk milletinin sayısız uyanışlarından biri daha başlar.” (Aydemir, 1933: 85, 86)

Toprak Uyanırsa'nın tematik ve düşünsel akrabalığı yalnızca *Yaban*'la sınırlı değildir. G. Petrov'un ünlü *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* adlı eseri de *Toprak Uyanırsa*'da iki kez anılır. Petrov'un en çok önem verdiği; “halkın eğitilerek kültürel açıdan geliştirilmesi, taze güçlerin çalışma hayatına dâhil edilmesi ve toplumun eğitilmiş kesimlerinin halkın bilinçlenmesine hizmet için seferber edilmesi” gibi düşünceler, *Toprak Uyanırsa*'nın da merkezinde yer alır. (Vituhnovskaya, 2007: 10) Ayrıca insanların ma'kûs talihinin bir bataklık tarafından belirlendiği Keltepe ile *Beyaz Zambaklar Ülkesinde*'de konu edilen ve Finlilerin kendi dillerinde Suomi (“bataklıklar ülkesi”) diye adlandırdığı Finlandiya arasında paralellik kurmak mümkündür. Bu eserde anlatılan ve Finlandiya'yı ayağa kaldırma yolunda insanları örgütleyen Snelman'ın aydınlara hitaben söylediği şu sözler de yukarıda belirtildiği gibi, *Toprak Uyanırsa*'daki öğretmenin yaptıklarıyla ve Anadolu insanı hakkındaki düşünceleriyle birebir örtüşür:

“Ülke nüfusunun büyük bölümünün cahil ve kaba olduğunu görmek ve buna tahammül etmek utanç verici bir durum. Kendisi eğitilmiş olan ve kültür güneşinin ışığıyla aydınlanan herkes bu durumdan sorumludur. (...) Aydın olarak sizlerin vazifesi halkın zekâsını, vicdanını, irade ve enerjisini uyandırmak ve harekete geçirmektir. Halkın düşünme yeteneğini canlandırmak, işçileri, köylüleri ve toplumun alt kesimlerini daha iyi bir hayat kurmak için ne yapmaları gerektiği konusunda eğitmek- sizin göreviniz budur.” (Petrov, 2007: 62)

⁷ Romanın başka bir yerinde, daha doğrudan Osmanlı'nın Anadolu'yu savaşlarda “kırpı kurut”tuğu söylenir. (s. 98) Bir başka eleştirel cümlede Osmanlı'da eğitimin “ahrete dönük bir telkin”den ibaret olduğu belirtilir. (s. 374) Bunu söyleyen öğretmendir. Onun yaptıklarıyla, düşünce dünyası tümden değişen selametçi Nurullah da şöyle der: “Biz mollalar, cehaletimizden dini dondurmuşuz. Dünyayı öldürmüşüz.” Anadolu'nun/köyün ihmâli, aynı zamanda Aydemir'in eserini ithaf ettiği İsmail Hakkı Tonguç'un paylaştığı bir düşüncedir. *Köyde Eğitim* (1938), *Canlandırılacak Köy* (1939) gibi eserler kaleme alan Tonguç, “modernleşmekten aciz kal”an kentten umutlu değildir ve “Kemalist rejimin mihrak noktası” olarak köylüyü düşünür. Bkz.: (Türkoğlu, 1997: 41, 83)

Köylünün mektebe alıştırılması ve bataklığın kurutulmasından sonra köyün canlandırılması için geriye bir başka adım kalır: toprağın işlenmesi/uyandırılması. Öğretmenin örgütlemesi, bürokratların ilgileri ve yardımlarıyla toplam üç sene içinde bu da gerçekleşir. Artık köy; taze sebze-meyve yetiştirilen, traktörlerin çalıştığı, hayvancılık yapılan ve yemyeşil arazilere sahip bir yer olur. Sonunda adı dahi değişir: Keltepe artık Keklikpınarı olmuştur.

Bunca gelişmede canla başla çalışan diğer tüm köylülerden biri olan Keltepe muhtarı, bir gün öğretmen ve mühendis Ayhan'a şöyle sitem eder: "Efendiler neredeydiniz siz şimdiye kadar? Madem böyle işler gelirdi elinizden? Günah değil miydi bu milleti rezil, sefil yaşatmak bu küllükte, bugüne dek?.." (Aydemir, 2012: 217) Köylünün bürokratlara/memurlara sitemi olarak okunabilecek bu sözler aynı zamanda yine eserin içinde yer alan ve bir bakıma onun tezini de veren şu cümlelerle bir bütünlük oluşturur:

"Bir toplum eğer isterse ve yolunu bulursa ve hele o toplum Türk milleti gibi eski bir tarihe, geniş imkânlarla, kalabalık bir insan gücüne, enerjilerini belki de iyi istikametlendiremeyen, fakat ayrı ayrı değerli vasıfları olan bir aydınlar potansiyeline mâlikse; o toplumun ihtilâller olmadan, kanlar dökülmeden de, kendi toprağı üstünde nice fetihler yapması mümkündür." (Aydemir, 2012 : 206)

Keltepe'den Keklikpınarı'na geçiş/dönüşüm neredeyse tamamlanmak üzere ve üç yıl geçmişken, öğretmen arkada bıraktığı günleri hatırlar. Keltepe'nin hiç de Türk edebiyatındaki romanlarda anlatılan köylere benzemediğini düşünür. O(öğretmen), bütün işler gerçekleşirken kimseyle çatışmamıştır. Halbuki romanlardaki köyler birer "çatışmalar kördüğümü"dür. Bu köylerde; "herkes birbirine düşmandır", "her gözü dönmüş delikanlının aklı, başkasının karısında kızındadır", "kan davaları güdülür", "muhtar düzenbaz, ihtiyarlar soyguncu, bakkal muhtekir, softa ya yobaz ya da sabi sübyan düşmanıdır", "herkes kaba, herkes cahil, görgüsüz ve anlayışsızdır", "köyde şikâyet arş-ı âlaya bile çıksa, gök kapıları kapanacaktır". (Aydemir, 2012 : 286) Kısacası insan böyle bir yerde "insan olmaktan çıkar."

Cehalet dışında Keltepe'de, yukarıda sayılanların hiçbiri yoktur/görülmez. Yazar/anlatıcı, gerçek köyün kendi anlattığı şekilde olduğunu izlenimini okuyucuda bırakmak ister gibidir. Romandaki, "Köyde de İnsanlar Yaşar" başlıklı bu bölüm, köyün ve köylünün apolojisidir.⁸ Aynı zamanda eserin tamamında hissedilen didaktik havanın en yoğunlaştığı parçadır.⁹

SONUÇ

Şevket Süreyya'nın romanının öne çıkan iki temel niteliğini didaktizm ve ütopik düşünüş/tahayyül olarak belirtmek mümkündür. Bunlardan ilki konusunda şunu söyleyebiliriz: 'Organize eden olduktan sonra bu milletin başaramayacağı bir iş, üstesinden gelemeyeceği bir engel yoktur.' düşüncesi, *Toprak Uyanırsa*'nın hemen her sayfasına sinmiş bir mesajdır. Ütopik düşünüş/tahayyülün açığa çıktığı bir yerde ise öğretmenin, "insanlar mı çok iyi yoksa ben mi bugüne dek onları iyi tanıyamadım" diye kendi kendine konuşması dikkat çekicidir. Romanın birçok yerinde geçen "mucize" kelimesi ve kişilerin birer kahramana benzetilmesi de aynı olguyla bağlantılıdır. Ayrıca öğretmenin söz konusu düşüncesi ve bu kelimenin sıkça kullanılışı, romanda gerçekleşen olaylarla birlikte ele alındığında -başlanan hiçbir işin hiçbir engele takılmaması, yarım kalmaması-yazarın; realitenin dışına çıktığını hissetmesinin ve bunu okuyucuya rasyonalize etme çabasının göstergesi gibidir. Bu bakımdan roman; hemen tüm kişilerin bir idealin uğruna iradelerini

⁸ Şevket Süreyya kendi eseri hakkında yazdığı yazısında da "köydeki iç çatışmaları alabildiğine mübalağalandırarak dehşetli romanlar imâl etme'nin bizde zaten revaçta olduğunu belirtir ve kendisinin bu tip romanları pek inandırıcı bulmadığını da imâ eder. (Aydemir, 1964: 16) Bununla birlikte, köy ve köylü söz konusu olduğunda eleştirdiği romanlardan pek de farklı bir noktada durmayan *Yaban* için uzun yıllar önce yazdığı bir yazıda bu eseri, "Türk münevverinin beklediği ve özlediği romandır." diyerek coşkuyla selamlar. (Aydemir, 1933 : 87)

⁹ "Didaktik terimi eski Yunanca'da *öğreniyorum, öğretiyorum* mânâsına gelen *didaskio* kelimesinden alınmıştır. Didaskalos kelimesi öğretmen manâsına gelmektedir. (...) Bir hakikati telkin etmek maksadıyla yazılmış olan eserlere de *didaktik eser* denir. (...) Didaktik edebiyat, kendini doğuran toplumsal koşulların ortadan kalkmasına çalışır, onların süratle değişmesini amaçlar." (Gürbüz, 2008: 3, 21-22)

koşmaları, ilk bir-iki bölümden sonra tüm yüzlerdeki gülümseme, şarkı söyleyen çocukların sevinç gözyaşlarına boğduğu yetişkinler ve hem yorgunluktan şikâyet hem de kıyasıya çalışmak gibi unsurlarıyla bir Yeşilçam filminde görülecek naiflikten izler taşır.

Hastalıklar net biçimde ortadadır; eğitimsizlik, sıtma yuvası ve kurutulması gereken bataklık ve başıboş bırakılmış araziler. Bu hastalıklar için net reçeteler yazan ve yazdıklarının uygulanmasına nezaret ederek başarıya ulaşanlar da öğretmen, devlet memuru mühendis, kaymakam, vali muavini ve bir albaydır. Diğer bir deyişle devletin eliyle halk ayağa kaldırılır.

Toprak Uyanırsa'nın esas kıymeti kuşkusuz zayıf duran edebî yönünde değildir. Onun esas kıymeti; Türkiye'nin çeşitli meseleleri ve geleceği hakkında yazmış-düşünmüş bir aydınının, kendi neslinin vizyonunu ortaya koymasındadır. Bu bakımdan esere, Cumhuriyet devri aydınının / neslinin, tuttuğu rüya kayıtları olarak bakmak da mümkündür.

KAYNAKÇA

Akkaya, Rukiye (2002). "Kadro Hareketi'nin Değişim ve Demokrasiye Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme" *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1-4, s. 211-220

Ayer, A. J. vd. (1972). *Hümanizma Üstüne Konuşmalar* (çeviren: Vedat Günyol), Çan yay.

Aydemir, Şevket Süreyya (1932a). "Pesimist" *Kadro*, S.1, s. 5-7

(1932b). "İnkilâp Heyecanı (Antuziasm)" *Kadro*, S.2, s. 5-8

(1933). "Yaban" *Kadro*, S. 18, s. 80-87

(1964). "Toprak Uyanırsa" *Yeni Ufuklar*, C. 12, S. 143, s. 14-18

(2012). *Toprak Uyanırsa*, Remzi Kitabevi, 14. bs.

Ayvazoğlu, Beşir (1998). "Ütopya" *Aksiyon*, 7 Mart 1998

Cuddon, J. A. (1999). *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Penguin Books: London, 5th edition

Fortunati, Vita (2000). "Utopia as a Literary Genre" *Dictionary of Literary Utopias* (ed.: Raymond Trousson- Vita Fortunati), Paris: Champion, s. 634-643 (Biz bu yazıya internet ortamında pdf olarak ulaştık.)

Gürbüz, Feyza (2008). *Türk Edebiyatında Didaktik Eğilim*, Gazi Üniv. Eğitim Bil. Ens., Y. Lisans Tezi

Küçükcoşkun, Yasemin (2006). *1980-2005 Dönemi Türk Edebiyatında Ütopik Romanlar ve Ütopya Kurgusu*, Süleyman Demirel Üniv., SBE, Y. Lisans Tezi

Özgül, M. Kayahan (2004). *Türk Edebiyatında Siyasî Rûyâlar*, Hece yay.

Parlas, Ertat Berfu (2011). *Education In Utopia and Anti-Utopia*, Dokuz Eylül Üniv. Eğitim Bil. Ens., Doktora Tezi

Petrov, Grigoriy (2007). *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* (Rusçadan çeviren: Elnur Osmanov), Koridor yay.,

Tansel, F. Abdullah (1989). *Ziya Gökalp Külliyyatı I*, Türk Tarih Kurumu, 3. bs.

Türkoğlu, Pakize (1997). *Tonguç ve Enstitüleri*, YKY

Varlı, Arzu (2012). "Kadro Dergisi Üzerinden Bir Deneme: Milli İktisat'tan Devletçiliğe" *Öneri*, S.37, s. 167-173

Vituhnovskaya, M. (2007). "Grigoriy Petrov Hakkında" *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* (Rusçadan çeviren: Elnur Osmanov), Koridor yay., s.7-51

Yalçınkaya, Ayhan (2004). *Eğer'den Meğer'e Ütopya Karşısında Türk Romanı*, Phoenix yay.

Yumuşak, Firdevs Canbaz (2012). "Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği" *Bilig*, S. 61, s. 47-70

BÜLBÜL ŞİİRİ ETRAFINDA MEHMED ÂKİF'İN DEĞERLER DÜNYASI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER¹

*Mehmed Akif's Thoughts on the World of Values, Derived from His Poem "Bülbül"
(The nightingale)*

Hayrettin AYZAZ²

ÖZET

Bu makale, İstiklal Marşı şairimiz Mehmed Akif Ersoy'un değerler dünyasını "Bülbül" şiiri etrafında ele almayı amaçlamaktadır. Değer sözü, gündelik dilden başlayarak farklı ilmî disiplinlere uzanan geniş bir sahada yaygın kullanışı olan bir kavramdır. Manâ ve kapsam itibarıyla değer kavramının derinlikli olarak ele alındığı disiplinlerin başında felsefe ve pedagoji gelmektedir. Edebiyatçılar da sanatın izin verdiği ölçüde değerlerle ilgili olmuşlardır. Bülbül şiiri, yakın dönem tarihimizin kasvetli bir kesitinde, 1920 Temmuzunda Yunanlıların Bursa'yı işgal edişleri üzerine yazılmıştır. Mehmed Âkif, bu şiirinde, Türk-İslâm milletinin Batı karşısında içine düştüğü durumu değerler bağlamında ele alıp teselli aramaktadır. Bülbül şiirinin yazılmasına sebep olan bu "elim" hadiseyi Âkif, şiir dilinin izin verdiği ölçüler içerisinde seçtiği isim, sıfat ve zarf unsurlarıyla harmanladığı kuvvetli bir üslupla anmaktadır. Bu üslup Âkif'in değerler dünyasını da okuyucuya açmaktadır. Bunu milletin, İslâm inancıyla yoğrulan karakterinde saklı temalar olan vatan sevgisi, milliyetperverlik, kahramanlık, hürriyet, istiklâl ve ecdat sevgisi gibi değerleri öne çıkarmak suretiyle yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mehmed Âkif Ersoy, Bülbül, hürriyet, vatan, değer, Bursa.*

ABSTRACT

This paper aim stodeal with the wold of values of Mehmet Akif Ersoy, the poet of ournationalin dependence anthem, in the context of his poem "Bülbül (The Nightingale)". Value is a concept that has an extensive usege within a vast contextranging from the Daily language tovarious scientific disciplines. Of the disciplines in which the concept of value is dealt with profoundly in terms of meaning and scope, philosophyand pedagogy come first. With the effect of these disciplines, the concept of value is also reflected into the works of literature, based on the measures of "art". The poem "Bülbül", dealtwith in this paper, was composed in a gloomy period of ourrecent history, on the invasion of Bursa by the Greek in July 1920. Mehmet Akif seeks forreconciliation for the situation of the Turkish / Islamic nation in terms of values. And, hedeosoby highlighting the dominant themes that are kneaded with the Islamic belief of the Turkish nation such as nationalism, heroism, free domandin dependence.

KeyWords: *Mehmed Âkif Ersoy, Bülbül, value, Bursa, liberty, country.*

Giriş

Değer sözü, gündelik dilden başlayarak felsefe, pedagoji, sosyoloji, teoloji gibi farklı disiplinlerde yer alan bir kavramdır. Bu kavramın sözlüklerdeki karşılığı şöyledir: "*Yerinde olan, aykırı görülmeyen, lâyıık; bir şeyin değdiği karşılık, kıymet; bir şeyin veya kimsenin taşıdığı yüksek ve faydalı vasıflar*" (Ağakay, 1959: 198). "*Kıymet (değer): Bedel, baha, tutar; şeref, onur, itibar*" (Devellioğlu, 1970: 620). Bu tariflerden de anlaşılıyor ki "*değer*", üstün tutulan, itibar edilen bütün maddî-mânevî varlık alanlarını kuşatmaktadır. Değer kavramının derinlikli olarak ele alındığı disiplinlerin başında felsefe ve pedagoji gelmektedir. Edebiyatçılar da değer olarak kabul edilen kavram ve unsurları sanat ölçülerine bağlı kalarak eserlerine yansıtmışlardır.

Yenileşme devri Türk şiirinin önemli ismi Mehmed Âkif de, diğer pek çok manzumesinde olduğu gibi Bülbül şiirinde değerlerle ilgili düşüncelerini doğrudan veya hayâl (imaj) yoluyla ifade

¹ Bu makale, 26-28 Ekim 2011 tarihleri arasında Osmangazi Üniversitesi tarafından düzenlenen "Değerler Eğitimi Sempozyumu"nda sunulan tebliğin gözden geçirilip yeniden düzenlenmiş halidir.

² Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, ELAZIĞ; hayrettinayaz@firat.edu.tr

etmiştir. Mehmed Âkif'in değer dünyasının çerçevesini İslâmiyet'in şekillendirdiği dinî ve millî referanslar tayin etmektedir. Dolayısıyla Âkif, Safahatında yer alan şiirlerinde değer hükmü taşıyan temaları İslâm inanç ve ahlakıyla ilişkilendirmiştir. Safahat'taki manzumelerin çoğunda yer alan *imân, şehâdet, helâl, cennet, ezân, mâbet, vecd, bayrak, sancak, hilâl, yıldız, hak, hürriyet, istiklâl, yurt, vatan, millet, harem-gâh ve nâ-mahrem* gibi kelime ve kavramlar birer sembol değer olarak ele alınmıştır.

1. Mehmed Âkif'in Hamasi Şiirleri ve Bülbül

Her milletin edebiyatında, önemli mevkie sahip şairlerin manzumeleri arasında biri veya bir kaç kolektif hafızada derin iz bırakırlar. Mehmed Âkif'in de gerek şiir tekniği bakımından gösterdiği sağlamlık gerek söyleyişteki ustalık bakımından pek çok şiiri vardır. Ancak bunların içerisinde, *Çanakkale Şehitlerine* adanan manzume ile *Bülbül ve İstiklâl Marşı* şiirleri Safahat'ta bir abide gibi yer almaktadır. Her üç şiir de Batılıların Türk-İslâm yurtlarını işgal edişleri ve I. Dünya Harbi ile Milli Mücadele'nin hükmettiği zaman ve mekânın insanı kuşatan pesimist ortamında kaleme alınmışlardır. Denebilir ki, Çanakkale şehitlerine adanan manzume, Batılı emperyalist güçlere karşı destansı bir direnişin zaferini haykırırken millî marş olarak tasarlanan İstiklâl Marşı, karakteri dolayısıyla Müslüman Türk milletine ümit aşılamıştır. Zaman, muhteva ve ifade itibarıyla her iki şiirle akraba olan Bülbül manzumesi ise hissiyat bakımından onlardan farklılık göstermektedir. Çünkü bu şiirin katmanlarına yayılan bir karamsarlık hâkimdir: Yaşanan işgal ve zulüm hadiseleri Bülbül şiirinde okuyucuda trajik bir hissiyat uyandıracak dil ve üslupla anlatılmaktadır.

2. Şiirin Varoluş Hikâyesi

Bülbül şiiri, yakın dönem tarihimizin kasvetli bir kesitinde, 1920 Temmuzunda Yunanlıların Bursa'yı işgal edişleri üzerine yazılmıştır. Şiir, ana düşüncesi itibarıyla yurdun bir bölümünün işgal edilmesini tasvir ve hikâye ediyor; buna karşılık şairin bu durum karşısındaki infial duygularını da yansıtıyor. Safahat'ın VII. Kitabı "*Gölgeler*"de yer alan Bülbül şiiri, Mehmed Âkif'in mebus sıfatıyla bulunduğu Ankara'da Taceddin Dergâhı'nda yazılmış ve Sebilürreşad mecmuasının 7 Mayıs 1921 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. (Düzdağ, 1991: 458). Âkif bu şiirini, "*Basri Bey oğlumuz*" ifadesiyle I. Meclis'te Karesi (Balıkesir) mebusu olarak bulunan Hasan Basri Çantay'a ithaf etmiştir. Şiirin altına düşülen şu notta, bir bakıma manzumenin varlık sebebi de izah olunmaktadır: "*Bu manzume yazılırken Yunan istilasını altındaki topraklarımıza, hususiyile Bursa'ya dâir elim haberler geliyordu.*" (Düzdağ, 1991: 458) Nitekim şairle beraber Ankara'da Taceddin Dergâhı'nda bulunan Eşref Edib de bu notu şu ifadelerle teyit etmektedir:

"Üstad, Taceddin Dergâhı'nda bu şiiri yazarken (9 Mayıs 1337) Yunan ordusu Yalova Gemlik civarında Müslüman köylerini yakıyor, İzmit'te çoluk çocuğu bir haneye doldurarak ateş ediyor, birçok Müslümanların burun ve kulaklarını kesiyordu. Gonaris, İngiliz gazetelerine vuku bulan beyanlarında: 'Biz ehli salib harbi yapıyoruz!' diyordu." (Eşref Edib, 1960: 170)

Varoluş sebebi bir faciaya dayansa da Mehmed Âkif'in bu şiiri çok sevdiğini, zaman zaman okuduğunu yine Eşref Edib haber vermektedir: "*Basri'ye ithaf ettiği –Basri Bey Oğlumuz- (Bülbül) şiiri için de çok uğraşmıştı. Bu şiirini çok sever, çok tekrar ederdi. Bunu okurken heyecana gelir, adeta rengi değişirdi.*" (Eşref Edib, 1960: 168)

3. Şiirin Düzenlenişi

Hezec bahrinin 4 *mefâilün* vezniyle yazılan şiir, mesnevi düzeninde olup beyit bütünlüğüne sahiptir. Âkif, diğer şiirlerinde olduğu gibi, Bülbül'de de manayla beraber şekil mükemmelliğine önem vermiştir. "Haşiv" sayılacak gereksiz söz uzatmalarından uzak bulunan Bülbül şiirinde vezin, kafiye ve cümle düzeni kusursuz bir plana sahiptir.

Bülbül şiiri iki bölümde incelenebilir: Okuyucunun his ve hayallerini harekete geçirmek amacıyla tabiat tasvirlerinin yer aldığı birinci bölüm (ilk 26 mısra) ve Yunan kuvvetlerinin istila ettikleri Bursa'da sergiledikleri vahşetin nakledildiği ikinci bölüm. Şiirin ilk bölümü, yapı, dil ve

ifade bakımından ikinci bölümden farklılık göstermektedir. Sanat ve estetik kaygılarının öne çıktığı bu bölümde Âkif, karamsar ruh halini tabiatın bir unsuru olan bülbül imgesi etrafında çeşitli ifade vasıtalarıyla okuyucuya sezdirmektedir. İkinci bölümde ise düşman kuvvetlerinin Bursa'da sergilediği mezalim daha açık bir ifadeyle anlatılmaktadır. Şiirde ele alınan temalar değer bağlamında incelendiğinde, Türk milletine özgü seciye ve meziyetlerin yüceltildiği, İstilacı Batılı güçlere has menfi huy ve davranışların ise alçaltıcı ifadelere büründüğü görülmektedir.

Bülbül şiirini düzenlerken gelenekten yararlanmayı ihmal etmeyen Âkif, şiirine kasidelerde yer alan nesib bölümündeki "bahariye"yi hatırlatan bir giriş yaparak okuyucunun tahayyül ve tasavvurunu bir vâdi üzerinde toplamıştır. Şiirin ilk mısralarındaki bu vâdi tasvirini, diğer bir sanat dalı olan resme de yaklaşır. Böylece Âkif, bülbül başta olmak üzere tabiattaki pek çok unsuru, güçlü bir tasvirle şiirin dokusuna dâhil ederek bunlara birer "sembol değer" hüviyeti kazandırmıştır.

4. Bülbül Şiirinin Değer Deseni

4.1. Vatan Temi

"Vatan" idesi, Mehmed Âkif'in öncülüğünü yaptığı "İslamcılık" düşüncesinde -bir kült hâline getirilmese de- merkezi bir hüviyet kazanmış, değer olarak kabul edilen diğer temaların ise ancak onunla bir mana kazandığı söylenebilir. Âkif, Bülbül şiiri de dâhil manzumelerinin çoğunu yazdığı devirde henüz Osmanlı Devletinin hükümrânlığı devam etmekteydi. Bu devletin dominant karakterini ise İslâm imân, ahlâk ve kültürü oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Âkif, -bir ön kabuldeğer olarak gördüğü unsurların varlığını ancak istiklâlini elinde bulunduran bir vatanla mümkün olabileceğini düşünmektedir. İstiklâl Marşı ve Bülbül şiirleri başta olmak üzere pek çok manzumesinde bunu görmektediriz.

Bir "üst dil"lin mahsulü olan şiirin ihtiyaç duyduğu ifade vasıtaları önemli ölçüde edebî sanatlardır. Mehmed Âkif de Bülbül şiirinin başlangıç kısmında, istila zamanlarında ülkenin sürüklendiği kasvetli hâli, istiare, telmih ve tenasüp gibi sanat ifadeleriyle okuyucuya sezdirmektedir. Kapalı istiareyle vatan zümrüt gibi bir vâdiye benzetilirken şairin "ben"i de bir bakıma bu vatan üzerinde yaşayan milletin hissiyatına tercüman olmaktadır. Şair, trajik bir hâlin nakledilmesinde, söz sanatlarının zengin çağrışımlarından yararlanarak şiirini kuruluktan kurtarıp ona bir lirizm kazandırmıştır. Tahkiyeli metinlerdeki planı hatırlatan bir kompozisyonla şiirine giriş yapan Âkif, böylece okuyucunun dikkatini celbetmeyi başarmıştır. Bunu yaparken de, birazdan keskin ifadelerle nakledeceği facianın ipuçlarını verir:

İlk başta açıklamadığı sebeplerden dolayı bütün dünyaya küskün olan şair, akşam sularında artan bunaltıdan ötürü şehirden kaçıp kırlara sığınır. Bu kaçış ve sığınma duygusu, teselli arayan bir ruhun arayışlarıdır. Ancak şairin muhtaç olduğu teselli, "karanlık"ın istilasından uzak değildir:

Nihâyet bir zaman kırlarda gezmiş, köyde kalmıştım.
Şehirden kaçmak isterken sular zaten kararmıştı;
Pek ıssız bir karanlık sonradan vâdîyi sarmıştı.
Işık yok, yolcu yok, ses yok, bütün hilkat kesilmiş lâl...
Bu istiğrakı tek bir nefha olsun etmiyor ihlâl.

Şaire göre vâdideki bu suskunluk, aslında insanlığın dûçar olduğu sükûtle eşdeğerdir:

Muhîtin hâli "insâniyet" in timsâlidir sandım

Şair, girdiği bu sessiz ve karanlık ortamda hafızasını toplayarak mâziye uzanıyor ancak mâzi de onu teselli etmez:

Dönüp mâziye tırmandım, ne hicranlar, neler andım!
Taşarken haşrolup beynimden artık bin müselsel yâd,

Söyleyişteki ahenk kadar bu manzumeyi orijinal kılan cihetlerden biri de kompozisyonudur. Bu kompozisyonda unsurlar yerli yerinde konumlanmıştır. Âkif, şiirde “*elim*” hadiseye dair görüş ve düşüncelerini ifade ederken bir muhatap aramış, bu muhatap ise şiire ismi verilen bülbüldür. Divân şairleri, yalınkat bir anlayışla bülbülü âşık'ın sembolü olarak şiirlerine dâhil etmişlerdi. Bülbül âşık'ı, gül ise mâşuk'u sembolize etmekteydi. Oysa yenileşme devri Türk edebiyatında şairler, bülbülü hürriyetin sembolü olarak görmüşler, bu yoldaki görüş ve düşüncelerini ona yükledikleri bazı özelliklerle ifade etmişlerdir.³ Mehmed Âkif de ülkenin içine düştüğü sıkıntıları nakletmede bülbül imgesinden yararlanmıştı.

İşgal ve zulüm karşısındaki infialini ortaya koymada vâdinin tâcidarı olan bülbülü bir sembol değer olarak ele alan şair, bu kuşun kopardığı enin ve feryatlarla kendi muzdarip dünyası arasında bir benzerlik kurmuş, ardından birtakım karşılaştırmalara girişmiştir. Şair, ifadesini güçlü kılmak ve ruhlar üzerindeki etkisini artırmak maksadıyla bülbülün sıradan ötüşünü, özenle seçtiği kelimeler vasıtasıyla farklı biçimde yansıtmıştır:

Karanlıkların sinelerinden fıskıran uzun bir feryat, vâdideki durgun, vecidli sükûneti aniden dağıttıyor. Bu yakıcı eninler, vâdide aks-i sedâya yol açarak her şeyi ürpertiye hapsediyor. Şair, bülbülün bu ötüşünü, kıyamet gününü haber veren İsrâfil'in Sûr'una benzetiyor:

Zalâmın sînesinden fıskıran memdûd bir feryâd.
O müstağrak, o durgun vecdi nâgâh öyle coşturdu:
Ki vâdiden bütün, yer yer, eninler çağlayıp durdu.
Ne muhrık nağmeler, yâ Rab, ne mevcâmevc demlerdi:
Ağaçlar, taşlar ürpermişti, gûyâ Sûr-ı Mahşer'di!

Daha önce de temas edildiği gibi Âkif'in fikriyatında “vatan” temi, yüceltilmeyi hak eden bir önemi haizdir. Nitekim İstiklâl Marşı'nın bir kıt'asında Âkif, vatanı Cennet'e benzetmiştir:

Bastığın yerleri “toprak” diyerek geçme tanı!
Düşün altındaki binlerce kefansız yatanı.
Sen şehîd oğlusun, incitme, yazıktır atanı,
Verme, dünyâları alsan da, bu cennet vatanı.

Bu cennet teşbihi, Bülbül'ün ilerleyen mısralarında “Mev'a” olarak yerini alacaktır.

Bülbülün ötüşüne yüklediği çağrışımlardan yola çıkan şair, okuyucunun ilgisini temel değer olarak gördüğü vatan (yurt) temi etrafında topluyor:

Kızıl gülşenlerle bezenmiş yemyeşil bir yurda sahip bülbül, orada hürriyet içerisinde yaşamaktadır. Bu kuş, o kadar hürdür ki, canı istediğinde bir uçuşta en uzak mesafeleri kanatlarının esiri haline getirebiliyor. O halde bu feryatları koparmasının sebebi, manası nedir:

Eşin var âşîyanın var, bahârın var ki beklerdin.
Kıyâmetler koparmak neydi ey bülbül, nedir derdin?
O zümrüt tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun,
Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun!
Bugün bir yemyeşil vâdi, yarın bir kıpkızıl gülşen,
Gezersin hânumânın şen, için şen, kâinatın şen!
Hazansız bir zemîn isterse, şayet rûh-ı serbâzın,
Ufuklar, bu'd-i mutlaklar bütün mahkûm-ı pervâzın.
Değil bir kayda, sığmazsın - kanatlandın mı - eb'âda

³ Nitekim, Namık Kemâl, meşhur “Hürriyet Kasidesi”nde bülbülü hürriyetin sembolü olarak görür:

Mahv eder kendini bülbül bile hürriyet için
Çekilir mi bu belâ âlem-i pür-mihnet için

4.1.2. Hürriyet temi

Âkif, vatan temiyi birlikte andığı hürriyet kavramını bir değer olarak sürekli yüceltmıştır. Şairin, bülbülün yaşadığı yerleri tasvir ederken kullandığı “âşiyân, bahâr, zümrüt taht, saltanat, hânûmân, hazansız bir zemin, rûh-ı serbâz” gibi kelime ve terkipleri, istiklalini muhafaza eden ve üzerinde hür bir milletin yaşadığı vatan idesini imâ eden semboller olarak düşünmek gerekir. İşte bundan dolayıdır ki, bütün bu imkânlarla sahip bülbülün hayatı, hürriyet peşinde koşan herkes için bir amaç olmaktadır:

Hayâtın en muhayyel gâyedir âhrâra dünyâda.

Dilin tabii akışı içinde soru cümlelerinin önemli bir yeri vardır. Yazar (şair), görüş, düşünce ve kanaatlerinin okuyucu üzerindeki etkisini pekiştirmek maksadıyla bazen soru sorar. Âkif de, hürriyetin değerini güçlendirmek için bülbülün ötüşüne farklı anlamlar yükleyerek soru soruyor:

Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perişandır,
Niçin bir katrecik göğsünde bir umman huruşândır?

Savaşlardaki mağlubiyetlerimiz sonrasında içine düştüğümüz feci durumu, bülbülün ötüşüne yüklediği manâlarla izah etmeyi sürdüren Âkif, bu yolda bülbüle seslenirken vatan (yurt) ve hürriyet gibi değerlerin kendi dünyasında silindiğini ifade ediyor:

Hayır mâtem senin hakkın değil... Mâtem benim hakkım;
Asırlar var ki, aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım.
Teselliden nasîbim yok, hazan ağlar bahârımda;
Bugün bir hânûmansız serserîyim öz diyârımda.
Ne hüsrandır ki: Şark'ın ben vefâsız, kansız evlâdı,
Serapa Garb'a çığnettim de çıktım hâk-i ecdâdı!

4.1.3. Mâzi ve Tarihî Şahsiyetlerin Yüceltilmesi

Yunanlıların Bursa şehrini işgal edişleri ve bu tarihî kentte tahribat yapmaları şairi derinden üzmüştür. Bülbül şiirinin yazılmasına sebep olan bu “elim” hadiseyi Âkif, şiir dilinin izin verdiği ölçüler içerisinde seçtiği isim, sıfat ve zarf unsurlarıyla harmanladığı kuvvetli bir üslupla anlatmaktadır. Bu üslup Âkif’in değerler dünyasını da okuyucuya açmaktadır.

Bülbül şiirinin genel konteksti içinde değer olarak telakki edilecek temlerden biri de tarihimiz ve önemli şahsiyetlerdir. Mehmed Âkif, tarihe intikal eden şahsiyetlere Safahat’ta sıkça yer verir. Âkif’in andığı bu şahsiyetler Türk-İslâm tarihinin önemli simâlarıdır. Şair bu şahsiyetlerden ya doğrudan adlarını anarak veya “ced”, “ecdad” şeklinde toptancı bir adlandırmayla bahsetmektedir. Bülbül şiirinde yüceltilen birer değer olarak kendilerinden bahsedilen tarihî şahsiyetler, *Selahaddin-i Eyyubî*, *Osman Gazi*, *Orhan Gazi*, *Yıldırım Beyazıt* ve *Fatih Sultan Mehmed*’dir. Bu şahsiyetler, kendilerine has meziyet ve yüksek seciyeleriyle şiire dâhil olmuşlardır. Şairin, Selahaddin-i Eyyubî ve Fatih Sultan Mehmed’i bir arada anması sebepsiz değildir; bu iki sultanın ortak vasfı Kudüs ve İstanbul gibi iki önemli şehrin fatihleri oluşlarıdır. Selahaddin-i Eyyubî (1138 - 1193), Haçlılara karşı verdiği emsalsiz mücadelesi ve Kudüs fatihi olarak tarihe mal olmuş bir simâdır. Şair, bu üstün vasıflarından ötürü Selahaddin’i diğer bir manzumesi, *Âsım*’da “*Şark’ın sevgili sultanı*” olarak sevmiş ve yüceltmıştır:

Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili sultanı Salâhaddîn’i,

Selahaddin, Bülbül şiirine de aynı hissiyatın coşkusuyla dâhil olmuştur. Şair bir diğer fatih, İstanbul’un fatihi Sultan II. Mehmed’i de aynı duygularla anlatmaktadır. Bu iki tarihi şahsiyet, önemli bir değer olan yurt (vatan)la ilişkilendirilmişlerdir:

Hayalimden geçerken şimdi, fikrim hercümerc oldu,
Salâhaddîn-i Eyyübî’lerin, Fâtih’lerin yurdu.

Diğer bir kısım manzumelerinde de görüldüğü gibi Âkif, farklı inanç ve kültürlerle sahip iki ayrı dünyayı “Şark-Garb” ekseninde ele alır. Şark, türlü sebeplerden dolayı bugün eski gücünde değildir; geri kalmıştır. Böyle olmakla beraber şanlı bir mâziye sahip olan Şark, her şeyden önce masûmiyetin, asaletin ve erdemlerin dünyasıdır. Oysa “*Tek dişi kalmış canavar*” görünümündeki Garb, bu değerlerden mahrum kaldığı bir yana, mütecaviz ve istilacıdır; Türk - İslâm yurtlarını işgal etmiştir.

Bilindiği gibi Şark'ta, inananları mabetlerde icra edilen ibadete dâvet eden vâsita “ezan”dır, Garb'da ise “çan”dır. Çanın diğer bir adı da nâkûs'tur. Yunanlıların Bursa'yı işgal etmeleriyle Osmanlı Devleti'nin bânisi Osman Gazi'nin kabri üstünde ezan susmuş onu yerini şimdi çan “*inleme*”leri almıştır. Bunu alçaltıcı bir durum olarak gören şairin hayıflanmaları kaygıya dönüşüyor: Ezanın susması demek Allah'ın isminin fezadan silinmesi manasına gelecektir:

Ne zillettir ki: Nâkûs inlesin beyninde Osman'ın;
Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdı Mevlâ'nın!

Yunanlıların işgaline uğrayan Bursa, Osmanlı Devleti'nin ilk payitahtıdır. Bu şehrin fatihi Orhan Gazi'dir. Torunu Yıldırım Beyazıt ise bu şehri imar etmiş, meşhur Ulu Camii yaptırmıştır. Yunanlılar bu iki sultanın hatıralarını da kirletmişler, tarihî câmiyi de tahrip etmişlerdir. Şair bunu naklederken mefahirimiz olan mâziyi “*şevket, kudret, satvet, muazzam*” gibi yüceltici kelimelerle anar. Batılı (Yunanlı) güçler ise şairin yücelttiği bu kıymetleri değersizleştirmişler, bu şevketli mâziyi serâba çevirip Osmanlı'nın gücü (satvet)nü harap edip toprağa gömmüşlerdir. Üstelik Orhan Gazi'nin “*muazzam*” kabrini de alçakça çiğnemişlerdir:

Ne hicrandır ki: En şevketli bir mâzi serâp olsun;
O kudretler, o satvetler harâb olsun, türâb olsun!
Çökük bir kubbe kalsın ma'bedinden Yıldırım Hân'ın;
Şenâatlerle çiğnensin muazzam Kabri Orhan'ın!

Söz konusu işgal, Akif'in çok önem verdiği vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığını ortada kaldırmıştır. Şair açıktan söz etmese de büyük değer attığı vatanın yerine ulvi manalar ifade eden başka kelimeler kullanmıştır. Bunlar: Birlik ve bütünlüğün diğer bir ifadesi olan “*Vahdet-gâh*”, *Me'vâ* (Cennet)'yi andıran yurt; yine bu yurdun özünde barındırdığı *harem-gâh* ve buraya girmesi caiz olmayan *nâ-mahrem*'lerdir.

Ne heybettir ki: Vahdet-gâhı dînin devrilip, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş!
Yıkılmış hânümânlar yerde işkenceyle kıvransın;
Serilmiş gövdeler, binlerce, yüz binlerce doğransın!
Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhındanâ-mahrem...
Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!

Sonuç ve Tartışma

Maddî-mânevî varlık alanlarını kuşatan “*değer*” kavramı, birçok disiplinle ilişkilendirilmektedir. Bu disiplinlerden biri de edebiyattır. Yenileşme devri Türk edebiyatının önemli ismi Mehmed Âkif de değer kavramını, dünya tasavvuruna denk düşen muhtevasını şiirinin dokusuna taşıyan bir sanatkârdır.

Mehmed Âkif, sorumlu bir aydın tavrıyla cemiyeti ilgilendiren hemen her konuda fikirlerini sanat ölçülerine bağlı kalarak ifade etmiştir. Safahat'ına bu gözle bakıldığında konuyla alakalı pek çok manzumesinin olduğu görülecektir. Âkif'in değer konteksti içinde başat değerler olarak *iman, şehadet, helâl, cennet, ezan, mâbet, vecd, bayrak, sancak, hilâl, yıldız, hak, hürriyet, istiklâl, yurt, vatan, millet, harem-gâh ve nâ-mahrem* gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Âkif, bu değerlerden bir kısmını, Bülbül şiirinde sanat heyecanlarının beslediği yüksek bir anlatımla okuyucuya açmaktadır.

Mehmed Âkif de, diğer pek çok manzumesinde olduğu gibi Bülbül şiirinde değerlerle ilgili düşüncelerini doğrudan veya hayâl (imaj) yoluyla ifade etmiştir. Mehmed Âkif'in değer dünyasının çerçevesini İslâmiyet'in şekillendirdiği dinî ve millî referanslar tayin etmektedir. Dolayısıyla Âkif, Safahatında yer alan şiirlerinde değer hükmü taşıyan temaları İslâm inanç ve ahlakıyla ilişkilendirmiştir. Safahat'taki manzumelerin çoğunda yer alan *imân, şehâdet, helâl, cennet, ezân, mâbet, vecd, bayrak, sancak, hilâl, yıldız, hak, hürriyet, istiklâl, yurt, vatan, millet, harem-gâh* ve *nâ-mahrem* gibi kelime ve kavramlar birer sembol değer olarak ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağakay, Mehmet Ali (1959). **Türkçe Sözlük**. Ankara: TDK Yayınları.
- Avcı, Nabi (2007). **Toplumsal Değerler ve Gençlik: Bir değerler Sosyolojisi Denemesi**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Devellioğlu, Ferit (1970). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**. Ankara: Aydın Yayınevi.
- ERİŞİRGİL, Emin (1986). **İslamcı Bir Şairin Romanı**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ersoy, Mehmet Âkif (1991). **Safahat** (Ed.: Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Eşref Edib (1960). **Mehmed Âkif: Hayatı-Eserleri**. İstanbul: Abdullah Işıklar Yayınevi.
- KUNTAY, Mithat Cemal (1986), **Mehmed Âkif: Hayatı-Seciyesi-Sanatı**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Okay, Orhan (2000). **Mehmed Akif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi**, Ankara: Akçağ Yayınları.

OSMANLI TIP METİNLERİNDE GEÇEN CERRAHİ ALET ADLARI ÜZERİNE

On the Names of Surgical Devices in Ottoman Medical Science Text

Mehmet GÜRLEK¹

ÖZET

14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı sahasında Türk dili ile yazılan eserlerin arttığını görmekteyiz. Bu eserler içinde tıp alanında yazılanlar sadece dil çalışmaları için değil botanikten halk hekimliğine, farmakolojiden tıp tarihine kadar bilim tarihimiz için büyük önem arz eder. Bu çalışmada Osmanlı sahasında yazılmış ilk Türkçe cerrahî tıp yazmalarında geçen cerrahî alet adları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın veri tabanını 15. Yüzyıl ile 16. yüzyılın başında yazılmış olan *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* (Müellifi Sabuncuoğlu Şerafeddin), *Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* (Müellifi Cerrah Mesud), *Alaim-i Cerrâhin* (Müellifi İbrahim bin Abdulah) ve *Anonim Cerrah-nâme* isimli eserler oluşturacaktır. Çalışmada bu eserlerin en iyi nüshaları esas alınmış alet adlarının geçtiği varak ve satır numaraları verilmiş ve metinden örnek cümleler çevriyazı ile aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cerrahî alet adları, tıp tarihi, tıp terimleri, Osmanlı tıbbı.

ABSTRACT

From the second half of the 14th century onwards, it has been observed that in the Ottoman period, works written in Ottoman Turkish (otk) have significantly increased in number. Among these works which focus on medical science, some are of great importance, not only in terms of linguistic studies, but also in terms of a number of other disciplines ranging from history of science to botany, public medicine to pharmacology, and to history of medicine. This work demonstrates a concept-based list of names of surgical devices which can be traced back to early works on general surgery written in Ottoman Turkish (otk/ota) during the Ottoman period. Works such as *Cerrâhiyyetü'l-Haniyye* (by Sabuncuoğlu Şerafeddin), *Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* (by Cerrah Mesud), *Alaim-i Cerrâhin* (by İbrahim bin Abdulah) and *Anonym Cerrah-name*, which were written in the 15th century and the early 16th century, will set up the basis of our data base. This article comprises the best available prints of these works which are selected for examination; page numbers and related lines of surgical devices have been specified and, moreover, exemplary sentences have been obtained from these original texts by transcription, and will be presented in the article.

Key words: Names of surgical devices, history of medicine, medical terms, Ottoman medical science.

GİRİŞ

Anadolu Selçukluları döneminden kalma Mardin Emînüddin Mâristânı (1108-1122 arası), Kayseri Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Mâristânı (1206), Divriği Turan Melek Dârüşşifâsı (1228), Kastamonu Ali bin Süleyman Dârüşşifâsı (1272), Amasya Dârüşşifâsı (1220-1237) gibi tıbbî kurumlar² tıp biliminin Türkler arasında geliştiğinin bir göstergesidir. Ancak bu dönemden kalma Türkçe yazılı metinlerin azlığı sebebiyle bu gelişmenin derecesini tam olarak belirlemek güçtür. Tıbbî kurumlar Osmanlı döneminde çok daha gelişmiştir. Bursa Yıldırım Darüşşifâsı (1400), Fatih Darüşşifâsı (1470), Osmanlı Cüzzamhâneleri ve Üsküdar Miskinler Tekkesi (1514), Haseki Dârüşşifâsı (1550), Süleymaniye Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesi (1559), Atik Valide Dârüşşifâsı (1582) ilk akla gelenlerdir.

Osmanlı döneminde yazılan tıp konulu metinler -her ne kadar kronolojik olarak sıralamak güç olsa da- oldukça çoktur. Bu dönemden kalan müellifi bilinen ilk tıp metinleri Geredeli İshak bin Murad'ın yazdığı *Edviye-i Müfred*e (Canpolat, 1973: 21) ile Hekim Bereket'in *Tuhfe-i*

¹ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, Mail: mehmetgurlek@gmail.com

² Selçuklu ve Osmanlı Döneminden kalma Şifahaneler için Bkz. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler (Haz. Abdullah Kılıç), İstanbul-2012.

Mübârizî'dir (Bayram, 1995: 95-100). Ağırlıklı olarak farmakolojik ve koruyucu hekimlik özellikleri gösteren *Terceme-i Müfredât-ı İbni Baytar, Kâmilü's-Sinâa Tercümesi, Müntahab-ı Şifâ, Teshîlü's-şifâ, Tervîhü'l-ervâh, Tuhfe-i Mübârizî, Yâdigâr, Hazâinü's-saâde, Akrahadin Tercümesi* gibi eserlere baktığımızda Selçuklular döneminde ihmal edilen Türkçenin artık bir bilim dili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Cevat İzgi *Osmanlı Medreselerinde İlim* adlı çalışmasında (1997: 42) Osmanlılar döneminde yazılan tıbbî eserlerin yaklaşık yüzde yetmiş ile sekseninin Türkçe olarak yazıldığını ifade etmektedir.

Cerrahî konulardan bahseden kitaplara *Cerrahnâme* adı verilir. Cerrahnâmeler, diğer tıp yazmaları gibi ait oldukları dönemlerin cerrahî uygulamalarını içeren ve bunların günümüze de ulaşmalarını sağlayan önemli belgelerdir (Acıduman vd. 2008:5). Osmanlı sahasında *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb, Alâim-i Cerrâhin ile Anonim Cerrâh-nâme* ilk cerrahî tıp kitapları arasında yer almaktadır.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye³: Anadolu sahasında yazılmış en önemli cerrahî tıp kitabıdır. 1465 yılında Fatih Sultan Mehmed'e sunulmuştur. Sabuncuoğlu Şerafeddin tarafından yazılan eser ünlü hekim Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî'nin *et-Tasrif* adlı eserin çevirisi olmakla birlikte Sabuncuoğlu'nun tecrübelerine de yer verir. Eserin değerini artıran bölümler ise tedaviler ile cerrahî alet çizimlerine yer vermesidir. Eserin metni ve tıpkıbasımı İter Uzel tarafından yayımlanmıştır (Uzel 1992). **Anonim Cerrâh-nâme**⁴: 16. Yüzyılın başında yazılmış bir diğer cerrahî tıp yazması da yazarı bilinmeyen *Cerrah-nâme*'dir. Bu eserdeki cerrahî bölümlerde cerrahî aletler bulunmakla birlikte ne yazık ki minyatür ya da çizim yer almamaktadır. Eser üzerinde Serdar Yavuz çalışma yapmıştır (Yavuz 2013). **Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb**⁵: *Hulâsa* adıyla da bilinir. Cerrah Mesud tarafından yazılmıştır. Otuz bölümden ibarettir. Bu eserde de herhangi bir çizim yoktur. Eser üzerinde İlhan Uçar'ın doktora çalışması bulunmaktadır (Uçar 2009). **Alâim-i Cerrâhin**⁶ 1505 tarihinde yazılmış ilk Türkçe cerrahî yazmalar arasında yer almaktadır. Eserin müellifi İbrahim bin Abdullah olup ateşli silahlarla yaralanmalara ve frengi hastalığına ilk defa yer veren eser olarak bilinmektedir. Eser üzerine tarafımızdan doktora çalışması yapılmıştır (Gürlek 2011).

Cerrahî, diğer tıp konularına nisbetle daha yavaş bir gelişim çizgisi izlemiştir. Her ne kadar cerrahî uygulamaları arasında kabul edilen kırık çıkık tatbikatları ve bazı basit yara tedavilerine çok erken tarihlerden itibaren rastlanmaktaysa da, konuyla ilgili gelişmelerin belli bir düzeyde ele alınması için, hatta bugünkü anlamda cerrahî için, ondokuzuncu yüzyılı beklemek gerekir. Genel olarak tıpta otorite olarak kabul edilen Hippokrates, Galen ve daha sonra İslâm Dünyasında Razî, Ali b. Abbas ve İbn Sînâ gibi hekimler, her ne kadar pek cerrahî ile ilgilenmemişlerse de, zaman zaman cerrahî tedaviye başvurmak zorunda kalmışlardır. Onların cesaretini kıran şüphesiz ki cerrahî tedavinin sonucunun daima başarılı olmaması, hatta ölüm riskinin yüksek olması olmuştur. Ameliyat sırasında temiz aletlerin kullanılması gerektiği, hastanın ameliyat sonrası bakımının çok önemli olduğu ve nasıl muamele edilmesi gerektiği üzerinde önemle durmuşlardır (Kahya 2013).

Prof. Dr. Nil Sarı *TDV İslam Ansiklopedisi* için hazırladığı "Cerrahlık" maddesinde (cilt 7: 423) Osmanlı cerrahlığı ile ilgili şu ifadeleri yer vermiştir: "*Cerrahlık Osmanlılar'da maharet ve tecrübe isteyen bir meslek dalı olarak görülürdü ve cerrah daha çok bir sanat erbabı sayılırdı. Bu sebeple cerrahlık mesleği, ya sarayda ehl-i hiref teşkilâtına bağlı olarak veya usta bir cerrahin yanında yahut babadan oğula geçen bir sanat şeklinde öğrenilirdi. Cerrahlar dârüşşifâlarda, saraylarda, orduda veya "dükkân" denilen muayenehanelerinde çalışırlardı. Yara ve çıban tedavisi,*

³ Nüshaları: Fatih Millet Küt. 79, İstanbul Üniversitesi Tıp Fak. Tıp Tar. Kürsüsü Küt. TY 263; Paris Bibliotheque National Turc 693.

⁴ Nüshaları: İstanbul Arkeoloji Müzesi Küt. 729; Süleymaniye Küt. Yazma Bağışlar 814.

⁵ Süleymaniye Küt. Fatih 3550, Süleymaniye Küt. İsmihan Sultan 332; Bursa Küt. Haraçcıoğlu 1149/1

⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, No. 568; Millet Kütüphanesi, Tıp, No. 205; İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü, Y.125; Wilhelm Pertsch: Die Türkische Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha. Wien 1864, s. 94-95, No.107.; Manisa İl Halk Kütüphanesi, Eski eserler, No. 1844; Manisa İl Halk Kütüphanesi, Eski eserler, No.1851; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 7147

fitik rahatsızlıklarının iyileştirilmesi, diş çekimi, kan alma, sünnet gibi müdahaleler cerrahın meşgul olduğu başlıca işlerdi. Saray cerrahları ayrıca Enderun'a alınacak devşirmelerin ve hadım ağalarının muayenelerini de yaparlardı. Bunların âmirine sercerrâhîn-i hâssa veya cerrahbaşı denirdi. Ordu cerrahlığına saray cerrahlarının en yeteneklisi, dârüşşifâlara ise usta ve tecrübeli cerrahlar tayin edilirdi.”

Eserlerini incelediğimiz cerrahlardan İbrahim bin Abdullah ve Cerrah Mesud eserlerinde büyük hekim Galen'in söylediğini iddia ettikleri şu sözler ilginçtir: “*Her cerrâha vâcib olan oldur ki evvel ‘ilmi dürüst gerekdür, tâ ki ‘ameli râst ola ve ba‘dehü cerrâh olan kimesne şefkatlü ve güler yüzlü gerekdür ve dağı üstâd kavlince yürüye ve kendüyi alçağ duta ve dağı bâkî üstâzları yermeye. Ve dağı Câlinüs buyurur kim: Bu cerrâhlık didükleri nesne münakkaş evlere beñzer ve bir ma‘nâda deryâ-yı ‘ummândur ucı ve kıyâsı yokdur, zîrâ her kişiyeye gereklüdür. Cerrâh olan kimsenüñ avadanlığı uz ve arı gerekdür, şöyle kim altun yâ gümüş yâhüz kal‘aylı ola kim andan yaraya zarar olmaya. (A.C. 4a-b)”*. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere cerrahlık ilim ile amel edilen bir iştir, her insan için gereklidir ve cerrah olan kişinin kullandığı cerrahî aletler kullanışlı ve temiz olmalı; altın, gümüş veya kalay gibi belirli cevherlerden yapılmalıdır.

İNCELEME

Yukarıda isim ve nüsha bilgilerini verdiğimiz eserlerde geçen cerrahî aletler, dağlama aletleri, delici aletler, kesici aletler ve diğer cerrahî el aletleri olmak üzere dört kavramsal başlıkta verilmiştir. Bu sıralamada aletin geçtiği eserler kısaltılarak varak ve satır numarası ile açıklanmış ve bazı alet adlarında metinden örnekler seçilmiştir.

Dağlama Aletleri:

‘adesî (ara) Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Eger zâc-ıla kab munkağı‘ olmazsa dağlayasın, şol dağlağı-y-ıla kim ‘adesî diyü zıkr itmişüz, şüreti budur (C.H. 75b/15).*

dağlağı/ dağlağı Dağlama aleti. Sabuncuoğlu'nun eseri hariç diğer eserlerde belli bir dağlama aletinden söz edilmemektedir. Sabuncuoğlunda ise farklı boyutlarda kullanılan her biri farklı bir şekilde adlandırılmış dağlama aletleri vardır. *Şol hüre kim burunda olsa yâhüz şolıq yerinde olsa dağlağı hâcet olmaz (H.T. 46b/15, 47a/3; C.H. 17b/9; A.C.79a/10, 79a/7, 79b/3).*

dâyire dağlağı Daire şeklinde bir dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Eger görseñ kim böyle olmuşdur, dağlayasın bir dâyre dağlağı-y-ıla kim oñurganuñ dört yanı berâber dağlana (C.H. 43a/2, 47b/4).*

demürçük Küçük demir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla bir dağlama aletidir. Hakkında ayrıntılı bilgi ve çizim yoktur (H.T. 6a/9; A.C. 93a/10).

depesi yaşşı dağlağı Bir tür dağlama aletidir. *Bkz. miqvât-ı mismârî.*

giccük mikvât Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Eger ziyâde dâğ itmege muhtâc olursa dâğ idesin, iki gözün kıyruğundan yaña bir giccük mikvât-ıla iki gözünüñ kıyruğında (C.H. 24a/9).*

hilâlî dağlağı Ucu ay şeklinde olan bir dağlama aletidir. Sabuncuoğlu bu cerrahî aletin çizimini de vermiştir: *Eger bu ‘amelde kan boşanursa dâğ idesin hilâlî dağlağı-y-ıla, şüreti budur kim görürsin. Bu dağlağı şol dağlağıdan kim bezler yirinde olan ‘illetlerüñ kim kanı boşansa ya çürük eti olsa isti‘ mâl olunur (C.H. 96a/12).*

miqvât-ı mismârî Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Ya‘nî şol depesi yaşşı dağlağı kim depesi miñ depesi gibidür (C.H. 18a/16).*

mikvât-ı ‘adesî Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Eger kanı dînmese dâğ urasın, şol dağlağı-y-ıla kim eñbbâ aña mikvât-ı ‘adesi dirler (C.H. 60a/3).*

mismārī tağlağı Çiviye benzeyen bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. (C.H. 24b/3, 35b/10, 36b/4).

müselles dağlağı Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Müteḳaddiminden ba'zılar dimişlerdür kim bir 17müselles dağlağı-y-ıla dağlayasın, şüreti budur* (C.H. 44b/17).

noқта (ara) Bkz. *noқта dağlağı. Şol mikvāt-ıla kim eṭıbbā aña noқта diyü ad virmişlerdür.* (C.H. 30b/1, 31b/15).

noқта dağlağı Bir dağlama aletidir. *Ve eger od-ıla dāğ urmağ dileseñ, uvağ noқта dağlağı-y-ıla çoğ yırde depesine dāğ urasın* (C.H. 23a/14, 42b/7).

tağlağı Dağlama için kullanılan aletlerin genel adı. *Kişi anda ḫāzır ola, oda tağlağı kıya, kelbeten ile ol ocağdağı demür ḫāzır ola* (A.C. 6a/11, 69a/7).

üç budaklı dağlağı Bir dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir (C.H. 30b/3).

zātü's-sikkineyn İki uçlu dağlama aletidir. *Şol mikvāt-ıla ya'nī şol dağlağı-y-ıla kim eṭıbbā ol dağlağıya zātü's-sikkineyn dirler, ağız ikidür ya'nī şol dağlağıyka kim eṭıbbā ol dağlağıya dir, ağız ikidür* (C.H. 19b/8).

zeytūnī (ara) Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Andan soñra başın yülidesin 'alilūñ, bir dāğ urasın başınuñ ortasında, şol dağlağı-y-ıla kim aña zeytūnī dirler* (C.H. 24b/3, 35a/3, 39a/12).

Delici Aletler:

cerrāḫ matḳābı Delici alet, matkap (H.T. 29a/10).

delecek ālet Anonim Cerrahname'de baş yarıklarında kullanılan bir alettir. Alet hakkında detaylı bilgi yoktur, aletin çizimi de bulunmamaktadır. *Eger kemük raḳıḳ olursa keseler ve eger ḡalız olursa kemüḡüñ eṭrāfını deleler, ammā ḫazer ideler ki delecek āleti ḡışāya yetişmeye* (CA. 125a/8).

düdük Kalaydan yapılma ucu huni şeklinde sivri bir alettir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla anüsü kapalı olarak doğan erkek çocuklarının anüsünü delmek için bu alet kullanılmaktadır. Çizimi bulunmamaktadır. *Bir dağı ağızına düdük şoḡalar, şu ağıdalar, ol, şuyı görmeye* (CA. 152a/9).

igne İğne. Genel olarak delici olarak kullanılan bir cerrahî alettir. *yara içine şaḡalar, andan dikeler ol igne-y-ile kim dikeler, ince ola ve uzun ola* (A.C. 7a/6, 13a/10; CA. 85a/7; H.T. 6b/10).

ḳım' (ara) Kalaydan yapılan sivri, delici bir alettir. Sabuncuoğlu yapılışını ve çizimini ayrıntılı olarak göstermiştir. *Nāşürı yaralar, yarduḡları yire bir ucu ince ḳım' şoḡalar. Ve ol yarduḡları yirüñ çevresine ḫamir sıvayalar. Şüret-i ḳım' budur, bu ḳım'a bir dirhem miḡdāri erimiş ḡal'ay ağıdalar ve ḳım'ı berk tutalar* (C.H. 27a/6).

masra/ masura (gre) Üzerine iplik, şerit, fitil gibi şeyler sarılan koni yahut silindir şeklindeki parça (A.C. 200a/2, 269a/2).

matḳāb (ara) Tahta ve maden benzeri nesnelere delik açmaya yarayan yay (A.C. 16a/10; H.T. 29a/11).

mişḳab (ara) Delici alet, matkap. Büyük orta ve küçük olmak üzere üç türü bulunan bu kesici aletin çizimlerini Sabuncuoğlu eserinde göstermiştir. *Pes gerekdür kim nāşürüñ etin gideresin devā-yı ḫādd-ile yāḫūd demür-ile, tā kim kemük açıla, andan soñra alasın bir mişḳab kim şüreti budur* (C.H. 174a/3; (C.H. 66a/9).

mıḫḳan (ara) Şırınga. Metinden anlaşıldığı kadarıyla deride oluşan irini temizlemede kullanılan bir alettir. *Eger maḫbānuñ ağızı tar olursa kim mıḫḳan lülesi girmese, ālet-ile gigdiresin yāḫūd bir fetile düzesin* (C.H. 140b/5, C.H. 99b/14).

mış'at (ara) Toz halindeki ilacı buruna üfürmek için kullanılan cerrahî alettir. Sabuncuoğlu eserinde çizimlerini göstermiştir. *Eger kuruducu mu'aleceye muhtac olursa, otları işbu mış'at-ıla buruna üfüresin, şüreti budur ki gördüñ* (C.H. 70b/7).

mil (ara) İnce uzun metal çubuk (A.C. 28b/2, 37b/3).

ünbübe (ara) İnce boru. *Andan soñra ünübeyi diřüñ üzerine koyup ve ol dağlağuyı kızdurup ol ünübenuñ içine soğasın* (C.H. 28b/11, 49a/11).

zerrāka (ara) Baş bölgesindeki cerrahî uygulamada kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu yapılışını ve çizimini vermiştir. *İşbu ālet-ile kim idesin kim eřıbbā bu ālete zerrāka dirler, řıfātı budur ki görürsin. İçerü giren ucı muşmet ya'ni bitevī ola, ammā delügi ola, iki delügi bir yanında ola, bir delügi yanında ola* (C.H. 99a/10).

Kesici aletler:

berid (fas) Metin içi çeviriden anlaşıldığı kadarıyla kan almada kullanılan bir hacamat aletidir. Sabuncuoğlu bu aletin çizimini vermiştir. *Eger mil göze āsānlıđ-ıla girmezse gözün katılığı sebebinden, zira ki ba'zi kişilerün gözi katı olur. Eger göz katı olursa bir mibza' alasın kim aña berid dirler* (C.H. 69a/2).

bıçak Bıçak. Yaygın bir şekilde kullanılan cerrahî alettir. Bütün dönem metinlerinde geçmektedir. *Yerinde saç kalursa bıçak ucı-y-ıla çekeler, anuñ gibi kıluñ dibi yoğun olur, kan çıkmaz, bir dağı vuralar.* (A.C. 81a/9; CA.148a/8; C.H. 131b/16).

bıçku Diřli bir kesici alettir. Alet hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla kemik kesmede kullanılan bir alettir. *Ve bir sınıfı ancılayındur kim iki bıçkunuñ dişleri birbirine gire* (A.C. 126a/10).

demür/ demir Madenden yapılan kesici bir alettir. Neşter olarak adlandırılabilir. *Kan alsalar büyük açmayalar ve üzerine mercüme gibi şağ uralar demürle* (CA. 43a/4; H.T. 59a/14).

destere Testere. Kemik kesmekte kullanılan bir alettir. *Ve eger kemük müteekkil olmış olursa etlerin ayıralar dağı destere ile kemügi keseler* (CA. 114b/3; H.T. 6b/4).

diken uçlı neşter Bir tür neşter. *Bkz. mibza'-ı řevķi*

dörpi Törpü. Metinde diş ve kemiklerde bu alet kullanılmaktadır: *Diş uzansa ne vech-ile 'ilac olunur, anı beyān ider. Gerekdür ki keseler yā dörpülüyeler* (CA. 38b/10).

fe's (ara) Sözlüklerde "iki yüzlü balta" olarak verilmiştir. Metin içi çeviriden anlaşıldığı kadarıyla balta şeklindeki neşterdir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Anuñ fařdınıñ keyfiyyet-i 'ameli oldur kim 'alilüñ 'imāme pāresi-y-ile boğuzın boğasın, andan soñra şol āleti alasın ol ālete fe's dirler, şüreti budur* (C.H. 153a/1).

hıcamat āleti Neşter. *Bkz. mişrat.*

ige Kesici bir alettir. Sabuncuoğlu bu cerrahî aletin çizimini de vermiştir: *Eger ol diş bek-ise ve yiri muşkem-ise iğelemege şurış virürse, bir eyü pülāddan düzülmiş ige alasın, ol ige-y-ile kesesin, igenün şüreti budur kim görürsin* (C.H. 74b/8).

ince ağızlı mıkta' Kemiđi kesmek için kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu bu cerrahî aletin çizimini de vermiştir: *Ammā kemügün kesip çıđarmađuñ iki vech üzerinedür: Birisi oldur kim kemügi bir laşif ince ağızlı mıkta'-ıla kesesin kim şüreti budur göresin* (C.H. 173b/5).

irende Rende. *Ayırılanmamış ola, aña matķāb gerekdür ve kimisine ođ irendesi gerekdür* (A.C. 23a/2).

kařātir (ara) Hastanın anüs bölgesi için hazırlanan nasıl yapıldığının ayrıntılı anlatıldığı ve çiziminin de gösterildiği bir alettir. *Ķavuķuñ içine vara, 'alil derħāl işeye. Eger bu didüğüümüz*

‘amel-ile ḥalāş bulmasa ‘alilūñ zaḥmeti artsa, alasin şol āleti kim aña eṭbbā qaşātir dirler, şüreti budur kim görürsin (C.H. 98b/3).

ķazaġu Kazımakta veya temizlemekte kullanılan alet olmakla beraber alet hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur. Dönem metinlerinden sadece *Alāim-i Cerrāḥin*’de geçmektedir. *Eger kemükde çürük et yā iriñ ḥaṭā itmedi-y-ise ķazaguy-ıla arıdalar* (A.C. 105a/10).

ķazıyacak ālet Kazıma ve temizlemede kullanılan bir alettir. Sabuncuoġlu ayrıntılı bilgi vermiş ve çizimini de göstermiştir. *Bkz. micred. Ya‘nī ķazıyacak ālet bu micredūñ başı miḥ başı gibi ola degir naqşı ige naqşı gibi ola, maşıllar başı ya büyük kemüklerde ya yaşı kemüklerde fesād olsa ‘ilāc idesin* (C.H. 138a/3).

kemük kesecek ālet Kemik kesmede kullanılan bir alettir. Sabuncuoġlu alet hakkında ayrıntılı bilgi vermiş ve çizimini göstermiştir. *Bak. miķāṭ Ve eger ol ufaķ kemük yirinden ayrılmış ve tamām ķopmamış olursa anı ḥile-y-ile kesmek ardınca olasin, yukaruda beyān idüp gösterdügümüz miķāṭ dan ya‘nī kemük kesecek āletlerūñ biri-y-ile* (C.H. 178a/14).

levleb (?) Kadın genital hastalıklarında uygulanacak cerrahî operasyonda kullanılan bir alettir. Sabuncuoġlu aletin çizimini de vermiştir: *Bu ālete eṭbbā levleb dirler, miftāḥu’l-ferc daḥı dirler* (C.H. 113a/8).

maķādiḥ (ara.) Göz bölgesine uygulanan cerrahî operasyonlarda kullanılan bir alettir. Sabuncuoġlu aletin çizimlerini göstermiştir. *Şüret-i maķādiḥ bunlardur: Bu miķdaḥları nuḥāsdan düzesin, ucu daḥı ve sıvriligi daḥı böyle gerekdür kim göresin* (C.H. 69b/8).

mesābir (ara) Sözlüklerde yara sarmada kullanılan fitil olarak tarif edilmiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla büyük, orta ve küçük olmak üzere üç türü bulunan, kesme ve yarmada kullanılan bir cerrahî alettir. Sabuncuoġlu çizimlerini vermiştir. *Bir dürlü ālet daḥı kim aña mesābir dirler, berid daḥı dirler, bu daḥı üç nev‘dür* (C.H. 87a/9).

miķāṭ (ara) Kemik kesmede kullanılan bir alettir. Metin içi çeviriden kemik kesme aleti olduğu anlaşılmaktadır. Sabuncuoġlu aletin çizimlerini de göstermiştir. *Ve eger ol ufaķ kemük yirinden ayrılmış ve tamām ķopmamış olursa anı ḥile-y-ile kesmek ardınca olasin, yukaruda beyān idüp gösterdügümüz miķāṭdan ya‘nī kemük kesecek āletlerūñ biri-y-ile.* (C.H. 178a/13).

mibza‘ (ara) Sözlüklerde kan alma aleti olarak tarif edilmiştir. Metin içi çeviriden anlaşıldığı kadarıyla, iki tarafı da keskin neşterdir. Sabuncuoġlu aletin çizimini göstermiştir. *Andan soñra bir mibza‘ ya‘nī nişter alasin kim iki ṭarafı bile tiz ola, şüreti budur ki göresin* (C.H. 55b/6; 58a/2, 73b/1).

mibza‘-1 neşli Bir neşter türü. Sabuncuoġlu çizimini göstermiştir. *kim ol mibza‘a eṭbbā mibza‘-1 neşli dirler, şüreti budur kim görürsin* (C.H. 101a/4).

mibza‘-1 sikkini Bir tarafı keskin ve bir tarafı keskin olmayan neşterdir. Sabuncuoġlu çizimini göstermiştir *şol āleti alasin kim aña mibza‘-1 sikkini dirler, bir ṭarafı keser ve bir ṭarafı tiz degüldür* (C.H. 55b/11; 152a/17).

mibza‘-1 şevki Ucu sivri olan bir neşter. Sabuncuoġlu çizimini göstermiştir. *İki barmaġınūñ arasına bir mibza‘-1 şevki ya‘nī bir diken uçlu nişter ala, oġlanūñ başını yara,* (C.H. 117a/15).

micred (ara) Sözlüklerde diş temizlemede kullanılan dişçi aleti olarak tarif edilmiştir. Metin içi çeviriden anlaşıldığı kadarıyla bir tarafı keskin kazıma aletidir. *bir ince laṭif ālet-ile kim be-ġāyet yiti ola, ol ālete eṭbbā micred dirler, arķunliġ-ıla ķazıyasın* (C.H. 70a/4,73a/1).

micred-i mu‘aķaf Bir tür kazıma aletidir. Sabuncuoġlu bu aletin çizimlerini vermiştir (C.H. 138a).

micred-i mücevvef Bir tür kazıma aletidir. Sabuncuoġlu bu aletin çizimlerini vermiştir (C.H. 138a).

micred-i mücevvef-i laṭif Bir tür kazıma aletidir. Sabuncuoğlu bu aletin çizimlerini vermiştir (C.H. 138a).

mides (?) Baş bölgesindeki şişleri yarmada kullanılan bir kesici alettir. Sabuncuoğlu bu aletin çizimini vermiştir. *Bu işde tarīḳ-i ‘amel oldur kim şaḳ idesin anı, şol ālet-ile kim aña eṭıbbā mides dirler* (C.H. 82a/14 aletin çizimi 87/a).

midfa’ (ara) Kürtajda kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Ammā iş vaḳtında ‘alīle bir çatal kürsī üzerine otura, şöyleki yitmiş dördünci faşıl-da gösterdük, şöyle ki gördüñ, fe’them. şüret-i midfa’ ya’nī oḡlani içerü yitecek ālet budur* (C.H. 119a/6).

midfa’-ı muşammat Kürtajda kullanılan kesici bir alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Aña şol āleti şoḳasın kim aña midfa’-ı muşammat dirler ya’nī mücevvef degül bitevī dimekdür* (C.H. 151a/1).

midfa’-ı mücevvef Kürtajda kullanılan bir alettir. *Ve eger ağacı yoḡ-ısa demren burulu-y-ısa aña bir ālet şoḳasın, tā kim ol ālete eṭıbbā midfa’-ı mücevvef dirler. Bu āletüñ içi mücevvefdür, oḳuñ borusını ol āletüñ mücevvef yirine şoḳasın, demreni ilerü yitesin* (C.H. 150b/15).

miftāḫü’l-ferc (ara) Kürtajda kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Bkz. levleb*

miḫceme (ara) Sözlüklerde kan almaya yarayan hacamat şişesi olarak tarif edilmiştir. *Şoñra bir berk biz-ile muḫkem bağlayasın ve andan şoñra yine ol zıkr itdügümüz yirden miḫceme urup şorasın* (C.H. 67a/2).

mikaş (ara) Makas. Genel bir alet adıdır. Sabuncuoğlu farklı vakalar için farklı makas çeşitleri belirtmiş ve çizimlerini göstermiştir. *Sigili mibza’-ıla ya mikaş-ıla dibinden kesesin, andan şoñra saḫḳ olmuş zācı koyasın* (C.H. 58a/13).

mikṭa’ (ara) Bir tür kesici alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir (C.H. 138a).

mişdāḫ (ara) Bir tür kesici alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Ve eger oḡlanuñ başı büyüklüğü sebebinden olursa oḡlanuñ başını toḡrayalar, şol ālet-ile kim eṭıbbā ol ālete mişdāḫ dirler* (C.H. 117a/17).

mişraṭ (ara) Neşter. *Hıcāmatı gevde tamarından ḳan almaḳ gibidür ve ammā mişraṭ ya’nī hıcāmat āletini deriñ şancmayasın* (C.H. 161b/16; 162a/9; 87b/4).

neşli (ara) Bir tür neşter (C.H. 54a/12; 53b/7).

neşter (fas) Cerrahların kesmek ve yarmak için kullandıkları ufak bıçak. *Eger açılmazsa neşter-ile azacuḳ deleler ve çoḳ aḳıtmayalar* (A.C. 83b/7; H.T. 7b/3; (H.T. 50b/3).

nışter (ara) Neşter. *Eger yumşamış ve yuḑkalmış olursa raḫmüñ başı ḳatından bir inlü nışter-ile dele, tā kim iriñi tamām çıḳa* (C.H. 113b/5; C.H. 59a/14).

nışter-i reyḫānī Ana damarlar üzerinde kullanılan bir neşterdir. Sabuncuoğlu bu neşterin çizimini vermiştir. *Bu nışter-i reyḫānī inlürek gerek şöyleki göresin, bu nışter şol tamarlara muvāfiḳdur kim ol tamar yoḡun ve āşkārā ola ve tolu ve mücevvef ola* (C.H. 154b/1).

oḡlani içerü yitecek ālet Kürtajda kullanılan bir alettir. *Bkz. midfa’*

şanānīr-i ‘umyān Uçları çok keskin olmayan bir kesici alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Ve ba’zısına şanānīr-i ‘umyān dirler ya’nī uçları tiz degüldür, bu daḫı üç nev’dür* (C.H. 87b/8).

şanānīr-i müzevvece Uçları çengelli olan bir kesici alettir. Küçük, orta ve büyük olmak üzere üç türü bulunur. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Ve ba’zısına şanānīr-i müzevvece dirler, ol daḫı üç nev’dür: Uludur, ortadur, gicidür. Bu şanānīrüñ çengelleri ikişerdür, şüretleri bunlardur* (C.H. 87b/2).

sındu Makas. *Bkz. miķaş (A.C. 85b/11).*

sikkīnī Bir tür neşter (C.H. 20b/15, 24a/7, 27b/5).

sikkīnī nişteri Bir tür neşter. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir (C.H. 154a/17).

sünnet kılıcı Sünnette kullanılan bir kesici alet (H.T. 5b/7).

ustura Ustura. *Ve ba'zılar dimişler ki mevzi'ı ustura ile yaralar, çıkaracağıın çıkaralar yine münāsib 'ilāc ideler (CA. 122b/11).*

Diğer Cerrahī El Aletleri:

başı mücevvef ālet Alet tanımlanmamış, hakkında bilgi verilmemiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla vücuda saplanan okları çıkarmakta kullanılmaktadır. Çizimi de eserlerde yer almamaktadır. *Başı mücevvef ālet-ile eger okun eṭrāfinda zā'idleri olsa eger mümkün olursa kelbeteynile dört yanından eti bile dutalar ki āsānlıg-ıla çıķa (CA. 101b/9).*

bavāsīr dutacak ālet Alet tanımlanmamış, hakkında bilgi verilmemiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla boğaza giren sülūđü çıkartmak için kullanılan alettir. Çizimi de eserlerde yer almamaktadır. *Eger yakın olursa güneşe karşı oturalar, dilini mīl-ile başalar, bu bavāsīr dutacak ālet ile ağzına yakın çekeler (CA.41b/6).*

bayram Bu cerrahī aletin çizimini Sabuncuođlu eserinde vermiştir. Metinde irinli kırıklarda bu aletin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Sabuncuođlu "bayram" kelimesinin Yunanca olduğunu belirtmektedir. Bugün Türkçede kullandığımız bayram Farsça *bezm+ram* şeklinden gelmektedir. Bu kelimenin Yunanca bir tıp aleti olduđu Yunanca bir kaynaktan teyit edilememiştir. *Bu ālete Yunan luđatında bayram dīrler, bu āletūñ ucını kemūge direyūp kemūgi yitesin, tā kim kemūk iṇerū gide (C.H. m180/a 10).*

berdī (per) Osmanlıca sözlüklerde berdī kelimesi Farsça bir bitki adı olarak geçmektedir. Kulađa giren nesnelere çıkarmak için kullanılan bir alettir. Metinden anlaşıldığına göre kamıştan yapılmaktadır: *Ve bir dürlü 'amel dağı budur kim berdī alasın, berdī bir kamışdur kim Mıdır'da, andan kāđıd düzerler, palāndüz kamışı aña bedeldür. Ol kamışuñ bir ucını 'alīlūñ kulağına ōķasın (C.H. 58a/12).*

bir delüklü kırsac/ bir delüklü kırsac Bir deliği olan kerpeten (H.T. 8b/15; A.C. 69b/1).

ṇengāl (fas) Çengel. *Şeftālū yaprađın dōgeler, ōuyın alalar, ōamzuralar, öldüre, gidere, ṇifte-yile yā ṇengāl-ile çekeler (A.C. 85a/7; C.H. 54a/13).*

ṇift (fas) Küçük maşa veya cımbız. Kulağa giren nesnelere parçalanmış kemiklere kadar geniş bir alanda bu alet kullanılmaktadır. *ṇopmıŝ kemīgi var-ısa çıķarasın uzluğ-ıla ve ṇift-ile anuñ ṇiftesi sivri gerekmez (A.C. 23b/10; C.H. 57a/12).*

demür ṇengel Eğri ve ucu sivri demir (H.T. 75a/10).

demür ḥalaķa Demir halka. Metinden anlaşıldığı kadarıyla siyatik hastalığı için hazırlanan bir alettir. *Ammā ōol dāđ kim devā-yı muḥriķ-iledür, anuñ ṇariķ-i 'ameli oldur kim bir demür ḥalaķa düzesin, ḥapu öķçesine geçen ḥalaķa gibi, baķırdan yāḥūd demürden (C.H. 39a/10).*

iki delüklü kırsac/ iki delüklü kırsac İki tarafı delikli kerpetendir. Aletin çizimi verilmemiştir (H.T. 8b/15; A.C. 69b/1).

kelbetān/ kelbeten/ kelbeteyn/ kelbetün (ara *kelbetān*) Kerpeten. Dönem metinlerinde en çok geçen aletlerden biridir (C.H. 73b/2; CA. 101b/6; H.T. 6b/4, 50a/11; A.C. 69a/7, 93a/10).

kırsac Kırsac, kerpeten. *Ol demür-ile delesin, ipliği geçüresin, andan kırsacı gidersin andan iğneyi girü ol delükden dönderesin. (A.C. 69a/9, 69b/1).*

kulak arıdacak âlet: Alet hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Metinden anlaşıldığı kadar kulağa giren nesnelere temizlemede kullanılan bir alettir. *Ƙulaĝa ƚamzuralar, bir ĝün ƚoyalar, andan ĝüneŝe ƚarŝu dutalar, ƚulaĝ arıdacak âlet-ile arıdalar (CA. 9b/11).*

mengene (gre) Nesneyi sıkıŝtırıp istenildiği gibi tutturmaya yarayan bir çeşit alet (A.C. 57a/2, 57b/1; H.T. 23b/9)

mibhar (?) Ağız hastalıklarında kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini göstermiştir. *Bir âlet düzesin ĝümiŝden ya bakırdan, âletüñ şüreti budur kim görürsin, bu âlete dağı mibhar dirler, bu âlet müdevver ola (C.H. 79a/12).*

minĝâŝ (ara) Cımbız. *Ve eger verem ĝiccük olursa bir minĝâŝ-ıla veremi ƚutasın, dibinden kesesin (C.H. 91a/1; CA. 125a/11).*

safıha (ara) Metalden yapılma ince levhacık. *Eger kemük ‘uzv-ı ŝerifüñ üzerinde olursa eyegi ĝibi meŝelâ ĝiŝâ²-ı müstabtın arasına bir ŝahıfa ƚoyalar (CA. 114b/5).*

ŝinnâre (fas) engel şeklinde bir alettir. *Andan ŝoñra ŝinnâre-y-ile ya‘nî engâl-ile ŝiryânı yuĝaru ƚaldurasını ekesin, ıĝarasın, ŝifâĝdan ƚurtarasın (C.H. 54a/13, 57a/13).*

ŝinnâre-i ‘amyâ Bir ucu eğri ve bir ucu kısa olan cerrahî alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Eger çift-ile ıĝmazsa alasın bir ŝinnâreyi kim be-ĝâyet ince ola ve egrisi az ola ve ucu künd ola, aña ŝinnâre-i ‘amyâ dirler, şüreti budur (C.H. 57a/14).*

til Kalaydan yapılan ince tel. *Eger göresin kim ‘alil demür-ile kesmekden ƚorĝarsa, alasın bir ƚal‘ay til kim ince ola iplik ĝibi, sigili anuñ-ıla berk bağlayasın, şüreti budur (C.H. 91b/1).*

ƚamzuracak Damlalık. *Ƙulaĝuñ iresinde mütemekkin olmiŝ ola, ƚulaĝ ŝađır olduğı vaĝt ƚıkr itdügümüz yağları ki ƚamzuracakları ile ‘ilâc ideler (CA. 6b/9).*

üç delüklü kırsac/ üç delüklü kırsac Üç deliği olan kerpeten (H.T. 8b/15; A.C. 69b/1).

yassılama Tırnakta oluşan yaralanmalara karşı kullanılan bir düzeltme aletidir. Aletin izimi bulunmamaktadır. *Ve bir nev‘i ƚırnak ŝaru olmaĝdur, ‘ilâcı bezr-i cırcır ile ve sirke ile ƚamâd ideler. Ve bir nev‘i yaŝılama ile yaŝılanmadur (CA. 148b/9).*

SONUÇ

Çalışmamızda Osmanlı cerrahî tıp yazmalarında karşılaştığımız yüz üç cerrahî alet adını sözlük düzeniyle verdik. Örneklerini aldığımız dört cerrahî tıp kitabı arasında en çok cerrahî alet adı Sabuncuoğlu şerafeddin’in *Cerrahiyetü’l-Hânîye* adlı eserinde geçmektedir. Ancak Sabuncuoğlu’nun eserini biraz da çeviriye dayanıyor olması sebebiyle Arapça ve Farsça terimler Türkçe terimlerden daha fazladır. Yine Sabuncuoğlu eserinde yaklaşık yüz altmış sekiz cerrahî aleti şekliyle tarif etmiştir. Ancak bunların bazılarına herhangi bir isim vermemiş (Bkz. 34a, 42a, 43a 174b numaralı varaklar), bazılarında da değişik ifadeler kullanmıştır: *Bu âlet Yunanilerin ‘aynına benzer* (105a), *bu âlet Yunanilerün lâmi ŝüretindedür* (63a) gibi. İncelediğimiz diğer cerrahî metinlerde aletler sadece adlandırılmış, ancak aletin nasıl yapıldığı tarif edilmemiş, çizimi verilmemiştir. Ayrıca, cerrahî aletlerin Sabuncuoğlu’nun eserindekilere göre daha basit olduğunu söyleyebiliriz.

Bıaĝ, bııu, düdük, demürçük, ƚazaĝu, kırsac , ŝındu, ƚamzuracak, til, yaŝılama gibi tek sözcükten oluşan Türkçe alet adları ile *kemük delecek âlet, başı mücevvef âlet, bavâsir dutacak âlet, depesi yaşı dađlaĝu, diken uçlı nişter, iki delüklü kırsac/ iki delüklü kırsac , ƚazıyacak âlet, oğlanı içerü yitecek âlet, üç budaĝlu dađlaĝu* gibi genellikle sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş olan alet adları dikkat çekicidir. Bazı alet adlarında ise metin içi eviri yapılarak Türkçesi verilmeye çalışılmıştır.

Cerrahî alet adlarına köken olarak baktığımızda yirmi yedi sözcüğün Arapça kökenli, yedi sözcüğün Farsça, üç sözcüğün ise Yunanca kökenli olduğunu görmekteyiz. Kullanılan yabancı

kökenli sözcüklerin çokluğu eserin tıp metni olması sebebiyle o dönemde tıp literatüründe Arapça, Farsça ve Yunancanın etkili olmasına bağlanabilir. Tek sözcükten ibaret Türkçe cerrahî alet adlarının sayısı yirmi bir iken bir sözcük grubu olarak karşımıza çıkan alet adları ise yirmi dördtür. Sözcük grubu şeklinde olan aletlerde ise genellikle alet işlevi adlandırmaya temel oluşturmaktadır: *Bavâsir dutacaķ âlet,delecek alet, kemük delecek âlet, kazıyacaķ âlet, kulaķ arıdacaķ âlet , oğları içerü yitecek âlet* gibi. Ayrıca Farsça usulle yapılan sözcük gruplarının Arapça usulle yapılanlardan daha fazla olduğunu görülmektedir.

Kısaltmalar

ara Arapça

fas Farsça

gre Yunanca

otk Türkçe (1500'e kadar)

ota Türkçe (1500-1928)

C.H. Cerrahiyetü'l-Hâniye (Paris Bibliotheque National Turc 693)

C.H. m. Cerrahiyetü'l-Hâniye (Fatih Millet Kütüphanesi 79)

A.C. Alâim-i Cerrâhin (Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa 568)

H.T. Hülâsa-i Tıb (Süleymaniye Kütüphanesi 3550)

CA. Anonim Cerrahnâme (İstanbul Arkeoloji Müzesi Küt. 729.)

KAYNAKÇA

ACIDUMAN, Ahmet- Uygur Er- Deniz Belen (2008), Geç Osmanlı Dönem Eserlerinden Bursalı Ali Münşi'nin Cerrahnamesinde Nöroşirürji, *Türk Nöroşirürji Dergisi*, cilt 18, sayı 1, s.5-15.

Alâim-i Cerrâhîn, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa 568.

Anonim Cerrahname, İstanbul Arkeoloji Müzesi Küt. 729.

AYVERDİ, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, c. 3, İstanbul.

BAYRAM, Mikail (1995), Anadolu'da Telif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi, *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyet Semineri Bildirileri (25 -26 Nisan 1995)*, Konya, s.95-100.

Burhân-ı Katı (2006), (Haz. M. Öztürk, D. Örs), TDK Yayınları, Ankara.

CANPOLAT, Mustafa (1973), XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri, *Türkoloji Dergisi*, sayı 19, s. 21-32. 19

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, Paris Bibliotheque National Turc 693.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, Fatih Millet Küt. 79

DEVELLİOğLU, Ferit (2005), *Osmanlıca- Türkçe Lûgat*, Aydın Yayınları, Ankara.

DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

GÜRLEK, Mehmet (2011), *İbrahim bin Abdullah'ın Alâim-i Cerrâhîn Adlı Eseri (Giriş-Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Hâzâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, No. 3550.

İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 7. cilt, s. 423-425. İstanbul.

İZGİ, Cevat (1997), *Osmanlı Medreselerinde İlim*, 2 cilt, İstanbul İz Yayıncılık.

KAHYA, Esin (2013), Osmanlı İmparatorluğundaki Cerrahi Çalışmalarından Bazı Örnekler , <http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/26.php> (23.02.2014 tarihinde ulaşıldı).

Osmanlı Tıp Metinlerinde Geçen Cerrahi Alet Adları Üzerine.

KILIÇ, Abdullah (2012), *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, İstanbul.

MUALLİM, Naci (2000), *Lugat-i Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

SAMİ, Şemseddin (2005), *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

UÇAR, İlhan (2009), *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb Cerrâh Mes'ûd (Giriş-İnceleme- Metin-Dizinler*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

UZEL, İlter (1992), *Sabuncuoğlu Serefeddin, Cerrahiyyetü'l-Haniye I-II*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

YAVUZ, Serdar (2013), *Cerrah-name*, Kesit Yayınları, İstanbul.

MALATYALI NECATÎ'NİN ASBUZU ŞİİRİ

Asbuzu Poem's of Malatyalı Necatî

Mehmet Korkut ÇEÇEN*

ÖZET

Malatyalı Necatî, XIX. yüzyıl şairlerindendir. Bu dönemle ilgili tezkirelerde onun hakkında bilgi bulunmamaktadır. Şairin, dinî, tasavvufî ve sosyal konulu şiirleri içeren bir divanı vardır. Necatî, memleketi Malatya'ya dair şiirler de söylemiştir. Onun Asbuzu konulu şiiri bir şehir şiiridir. Şair bu şiirinde Malatya şehrinin tabii güzelliklerini, mahallelerini, mesire yerlerini, tarihini, insanlarını, sosyal ve dinî yapısını tasvir eder.

Asbuzu konusunda Niyazî-i Mısırî, Rızayî ve Adnî'nin de şiirleri vardır. Niyazî-i Mısırî'nin söz konusu şiiri hemşehrisi Necatî'nin şiiri için ilham kaynağı olmuştur.

Bu çalışmada, Malatyalı Necatî'nin Asbuzu şiiri incelenerek tanıtılacak ve çalışmanın sonuna şiirin çevriyazısı ilave edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Malatyalı Necatî, Malatya, Asbuzu, XIX. yüzyıl, Niyazî-i Mısırî

ABSTRACT

Malatyalı Necatî is a 19th century poet. There is no information available regarding the poet in tezkires of that period. Malatyalı Necatî has a divan that is comprised of poems with religious, tasavvuf-related and social topics. He also has poems about his hometown, namely; Malatya. His poem with Asbuzu theme is an example of urban poetry. The poet depicts the city in terms of its pastoral beauties, neighbourhoods, resorts, history, people and also its social and religious setting.

Other poets who have poems about Asbuzu include Niyazî-i Mısırî, Rızayî and Adnî. The work of Niyazî-i Mısırî on Asbuzu has been one of the prime sources of inspiration for Necatî.

In this piece of work, Malatyalı Necatî's Asbuzu poem is going to be examined and will be introduced to the readers' attention. The transcription of the poem will be presented as the final part of the study.

Key Words: Malatyalı Necatî, Malatya, Asbuzu, 19th century, Niyazî-i Mısırî

Malatyalı Necatî XIX. yüzyıl şairlerindendir (Gülseren-Şentürk, 1990: 88). O, dinî, tasavvufî ve sosyal konulu şiirlerini bir divanda toplamıştır (Necatî, Divan, 06 Mil Yz A 8876). Divan'da Malatya'ya dair bazı şiirler de mevcuttur. Bunlar arasında Asbuzu konulu şiir Malatya övgüsündedir.

Bazı mahalleleriyle birlikte bugünkü Malatya şehir merkezi, eskiden Asbuzu adıyla anılırdı. Doğal güzellikleriyle meşhur Asbuzu, Malatya halkının yazın ikamet ettiği bir yerd¹. Bağları, bahçeleri ve sularının güzelliğiyle tanınan Asbuzu için şiirler yazılmıştı.

Bugünkü bilgilerimize göre, klasik Türk şiiri alanında Asbuzu hakkında yazılan ilk şiir Niyazî-i Mısırî'ye aittir. XVII. yüzyılın meşhur mutasavvıfı Niyazî, memleketi Malatya'ya dair "Aspozi"² redifli bir şiir kaleme almıştır. Bu şiir, muhtemelen Niyazî'nin çağdaşları olan Rızayî ve Adnî tarafından tanzir edilmiştir (Erdoğan, 1997: 18-19). Bundan başka, Rızayî'nin "Aspozi'de" redifli

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Sabire Yazıcı Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, AKSARAY
Mail: mkeccen@aksaray.edu.tr

¹ Asbuzu hakkında geniş bir araştırma için bk. Kenan Erdoğan (1997), "Türk Edebiyatında Şehir Şiirlerine Bir İlâve, Aspozi ve Hakkında Yazılmış Dört Şiir", Dergâh, Eylül 1997, S.91, İstanbul, s.18-20.

² Niyazî-i Mısırî'nin beyitlerinde de görüleceği üzere, "Aspozi" şeklinde okunabilen bu kelime, çalışmamızda, Necatî'nin şiirindeki orijinal imlaya ve fonetiğe göre "Asbuzu" şeklinde okunmuştur.

şii de içerik bakımından Niyazî'nin şiirine nazire olarak kabul edilebilir. Niyazî-i Mısrî'nin başlattığı Asbuzu konulu şiir yazma geleneğine XIX. yüzyılda Malatyalı Necatî de katılmıştır.

Kenan Erdoğan, Rızayî ve Adnî'nin Asbuzu şiirlerini tespit edip yayımlamıştı (1997: 19-20). Malatyalı Necatî'nin Divanı'nda bulunan Asbuzu konulu şiir ise bilinmiyordu. Sözü edilen divan, uzun süre Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu'nun şahsi kitaplığında bulunduğundan bu şiir gün yüzüne çıkmamış ve üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştı. Divan, bilahare Millî Kütüphane yazma eserleri arasına dâhil edilmiştir.

Malatyalı Necatî Divanı'nın 6-8. sayfalarında³ yer alan söz konusu şiir, nazım biçimi bakımından on bir bentten oluşan bir murabba-ı mütekerrirdir. Asbuzu veya bugünkü adıyla Malatya'yı konu edinen bu şiir, muhteva bakımından üç bölümden meydana gelmiştir. Şair, ilk altı bentte Asbuzu'nun coğrafi, sosyal ve dinî yapısı ile güzellerini; yedinci ve sekizinci bentte şehrin tarihini ve son üç bentte ise mahalleleri ve mesire yerleriyle şehrin diğer özelliklerini anlatır.

Malatyalı Necatî'nin Asbuzu şiiri⁴, ana hatlarıyla şu şekilde dikkatlere sunulabilir:

Mihr (ü) dünyâyı tolaş bir misli yok Asbuzunuñ
Cennet-i a' lâ misâli misli yok Asbuzunuñ
Fânî dünyâ olmasaydı ben derim bâğ-ı İrem
Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ (1)

Necatî, güzellik bakımından dünyada, hatta kâinatta Asbuzu gibi bir yerin bulunmadığını mübalağalı bir şekilde dile getiriyor. Burayı, yüce cennete ve İrem bağına benzetiyor.

Şairin, Asbuzu'nun eşsiz bir yer olduğunu anlatmak için cennetle yaptığı karşılaştırmalarda “misli” sözcüğüne birinci, ikinci ve dördüncü mısralarda yer vermesi; iştikâkla “misâl” ve “emsâl”i bent içinde kullanması ahenge katkı sunar.

“Cennet-i a' lâ misâli misli yok Asbuzunuñ” mısraı, Niyazî-i Mısrî'nin “Cenneti tezkîr ider 'âlî-mekândur Aspozi” (Kavruk, 2004: 283) mısraını hatırlatıyor⁵. “Fânî dünyâ olmasaydı ben derim bâğ-ı İrem” mısraı ise Niyazî'nin şu beytinden mülhem gibidir:

Ey Niyâzî ger tokınmayaydı hiç bâd-ı fenâ
Kim dimezdi aña firdevs-i cinândur Aspozi (Kavruk, 2004: 284)

Adnî ise bu meyanda şu beyti terennüm eder:

Adnî-i bî-çâreye def-i gam olsaydı ne gayb
Şübhesiz dirdüm ki firdevs-i cihândur Aspozi (Erdoğan, 1997: 19)

Şair nakarat olarak kullandığı “Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ” mısraı ile bu bentte anlatılan özelliklerden dolayı Asbuzu'nun eşsiz ve benzersiz bir yer olduğuna vurgu yapıyor ve bu mısraı her bent sonunda tekrarlıyor.

Gülşen-i bâğ-ı letâfet lâle sünbül erguvân
Âlimi monlâ müderris ehl-i takvâ zâhidân
Gam yemez gamlar tağıdır bî-hisâbdır h'âcegân
Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ (2)

³ Söz konusu Divan'ın orijinalinde her sayfaya numara verildiğinden çalışmamızda varak numarası kullanılmamıştır.

⁴ Metin XIX. yüzyıla ait olduğu için çevriyazıda günümüz fonetiği esas alınmış; eski harfli metinde görülen bazı yazım yanlışları düzeltilerek şiirin çevriyazısı meydana getirilmiştir. Metinde Farsça yapılı tamlamalar ve bağlaçlar genellikle “ye” harfi ile gösterildiğinden, bu durumdaki bağlaçlar parantez içinde “(u/ü)” şeklinde yazılmıştır. Metinde eklenmesi gerektiğini düşündüğümüz unsurlar ise köşeli parantez “[ ]” içinde verilmiştir.

⁵ Çalışmada Niyazî-i Mısrî'den yapılan alıntılarında çeşitli tasarruflarda bulunduk. Ayrıca Kenan Erdoğan, Rızayî ve Adnî'nin Aspozi şiirlerini tenkitli metin biçiminde verdiği için, çalışmamıza uygun düşen yerlerde nüsha farklarından istifade ederek alıntılar yaptık.

Letâfet bağının gül bahçesi olan Asbuzu, lale, sümbül ve erguvanla doludur. Buranın âlimleri molla, müderris seviyesinde takva sahibi ve zâhit kimselerdir. Hocaları ise insanda gam bırakmaz.

Dil-beri hûrî misâli şöyle bir nâzik-edâ
Rûz [u] şeb feryâd ederler bülbülân eyler nidâ
Murg-ı ekberdir hevâsı tolanur bâd-ı sabâ
Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ (3)

Asbuzu'nun kızları hurî gibi güzel, zarif ve nazik edalıdır. Bülbülün güle duyduğu aşkı gece gündüz feryat ederek anlattığı gibi âşıklar da bu güzellere olan sevgi ve aşklarını her an dile getirirler. Asbuzu'nun havası hafif rüzgarlıdır; devamlı saba rüzgarı eser.

Ni' meti Tûbâ misâli meyve-i hikmet kesîr
Gündüzü bayram misâli gece leylâ-yı kadir
'Ayn-ı 'ibretle nazar kıl böyle sahrâ lâ-nazîr
Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ (4)

Nimetleri cennetteki Tuba ağacı gibi bereketlidir; hikmet meyvesi çoktur. Gündüzleri âdeta bayram, geceleri ise Kadir Gecesi'dir. İbret gözüyle bak, burası eşsiz ve benzersiz bir yerdir.

Şair, Asbuzu'nun manevî yönden oldukça bereketli bir yer olduğunu söylüyor. Bu bent, gündüzleri, insanların bayram günlerindeki gibi neşeli bir hâlde birbirleriyle görüştüğünü, birbirlerinin hâl ve hâtırını sorduğunu; geceleri ise halkın sanki Kadir Gecesi'nde olduğu gibi ibadetle meşgul olduğunu düşündürüyor. Bu ifadelerden sonra şair, okuyucuya ibretle bakmasını öğütleyerek sayılan özellikler bakımından ve manevî yönden Asbuzu'nun eşsiz bir yer olduğunu dile getiriyor.

Bir taraftan devr eder Kevser gibi şol Deyr-Mesîh
Zeyn olup mescid minâre olunur va'z [u] nasîh
Ne 'Arabdır ne 'Acemdir dilleri gâyet fasîh
Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ (5)

Kevser gibi olan şu Deyr-Mesîh nehri, şehri dolaşır. Camiler ve minareler süslenir; vaaz ve nasihat edilir. Halkın dili Arapçaya ve Farsçaya benzemez; gayet fasihtir.

Kevser, Allah'ın Hz. Peygamber'e bağıışı olan suyu tatlı ve soğuk cennet ırmağıdır (Tulum, 2003: 469). Şair, Deyr-Mesih suyunu cennetteki Kevser'e benzetiyor.

Deyr-Mesîh Malatya'nın hayat kaynağı olan nehrin adıdır. Bugün Gündüzbey'de bulunan bu su kaynağının yerinde eskiden bir kilise varmış⁶. Bu sebeple sözü edilen suya Deyr-Mesîh denilmiş. "Deyr" sözcüğü manastır, kilise anlamında olup "Deyr-Mesîh" ise Mesîh veya Hz. İsa Kilisesi anlamındadır. Zaman içinde Deyr-Mesîh sözü "Dir-Mesîh" ve "Der-Mesîh" şeklinde telaffuz edilmiş ve nihâi olarak günümüzde de kullanılan "Derme" şeklini almış⁷.

Malatya'da Deyr-Mesih suyu hakkında bazı efsaneler de mevcuttur. Bu efsanelerde Hz. İsa'nın asasını yere vurmasıyla suyun çıktığı anlatılır (Şentürk-Gülseren, 1996: 4; 16-17).

⁶ H.1288/M.1871 tarihli Diyârbekir Sâlnâmesi'nde "Malatya Sancağı" başlığı altında su kaynaklarına dair bilgi verilir. Burada ilk olarak Deyr-Mesîh tanıtılır. Eserde suyun adı harekeli olarak "Dir-Mesih Nehri" şeklinde geçmektedir (Sâlnâme-i Diyârbekir, 1288: 153). Söz konusu nehir, Sâlnâme'de şu şekilde anlatılır: Malatya Kasabası'nın güney sınırında, bina kalıntıları mevcut olan bir harap kilise yerinde kare şeklinde bir havuzdan çıkıp menbaında bir değirmen idare edecek kadar ise de beş dakika açıldığında geçit vermeyecek kadar büyüklüğe ulaşır. Kasabaya girişinden sonra yarısı ayrılıp çeltik harklarına, diğer yarısı kasabanın ortasından kuzeye doğru akar ve altı saatlik mesafede bulunan bağ, bahçe ve tarlaları sular. Kış günlerinde ise lüzumsuz kalarak Fırat Nehri'ne dökülür. Bu suda yengeç, balık, kurbağa ve kaplumbağa gibi canlılar olmayıp suyu gayet soğuk ve latiftir (Sâlnâme-i Diyârbekir, 1288: 153).

⁷ Deyr-Mesih nehri ile ilgili verdiği bilgilerden dolayı Malatya üzerine araştırmalar yapan Celâl Yalvaç'a teşekkür ederim.

Deyr-Mesih nehrine Niyazî-i Mısrî de şiirinde yer vermiştir:

Âb-ı hayvânı beğenmez hasletinde Deyr-Mesih⁸
Akduğınca sanki bir rûh-ı revândur Aspozi (Kavruk, 2004: 283)

Rızayî Efendi'nin şu beytinde ise nehir, Der-Mesih şeklinde geçer:

Der-Mesih olsa n'ola misl-i Mesîhâ-feyz-bahş
Menzil-i hazret-Mesîhâ-yı zamândur Aspozi (Erdoğan, 1997: 19)

Bendin ikinci mısraında cami ve minarelerin süslendiğini, camilerde vaaz ve nasihatlar edildiğini söyleyen şair, halkın dindar olduğuna vurgu yapmaktadır.

Şair, “Ne ‘Arabdır ne ‘Acemdir dilleri gâyet fasîh” mısraı ile Malatya halkının gayet güzel ve temiz bir Türkçe ile konuştuğunu anlatmaktadır. Mısraa göre halk, Arapça ve Farsçaya benzemeyen oldukça açık ve anlaşılır bir dil kullanmaktadır.

Her taraf görmek dilerseñ al birâder bir delîl
Çeşm-i ‘ibretle nazar kıl aç gözüñ olma ‘alîl
Çağlayıp âb-ı revânı zann edersîñ Selsebîl
Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ (6)

Bu bentte şair, sanki altıncı bende kadar olan kısmın değerlendirmesini yapıyor. Her tarafta Asbuzu'nun güzelliğini gösteren bir delil bulunmaktadır; bu nedenle ibret gözüyle bakmayı öğütlüyor. Şehrin içindeki sular, cennetteki su kaynağı olan Selsebîl'e benzetiliyor. Böylece şair, şehrin her tarafının çeşmelerle dolu olduğunu da dile getiriyor.

Ayrıca “Çağlayıp âb-ı revânı” sözü Deyr-Mesih suyuna veya şehrin içindeki bol miktarda akarsuya işaret edildiğini düşündürüyor.

Necatî, yedinci ve sekizinci bentlerde, buraya kadar doğasını ve sosyal yapısını tasvir ettiği Asbuzu'nun tarihi ve ismi hakkında bilgiler veriyor:

Belde-i Battâl Gâzî mesken-i sâhib-kırân
Ma‘den-i şer‘ [ü] şerî‘ at her taraf emn (ü) emân
Âh n'olaydı olmasın müşrik münâfık kâfirân
Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ (7)

Battâl Gazî'nin beldesi, tarihli hükümdarın meskeni. Dinin kaynağı olan bu şehirde her taraf güvenlidir. Keşke burada müşrik, münafık ve kâfirler olmasaydı.

Şair, şehirle Battâl Gazî isminin bütünleştiğini anlatırken, büyük bir kahraman olan Battâl Gazî'yi övüyor.

Şaire göre burada müslümanlar dinlerini iyi bir şekilde yaşamaktadır, bundan dolayı da halk emniyet içinde yaşamını sürdürmektedir. Ancak böyle güzel bir yere müşrik, münafık ve kâfirler yakışmamaktadır.

Ey mürüvvet kânı şâhım kıl sözüme i‘timâd
Asbuzu mahlasda kâmil Malatıyye aña ad
Nice şâhlar şâhı geldi bunda kıldılar cihâd
Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ (8)

Ey mertlik kaynağı olan şâhım! Sözüme itimat et: Bu şehrin mahlası Asbuzu, ismi ise Malatya'dır. Nice hükümdarlar gelip burada savaştı.

Necatî “kıl sözüme i‘timâd” ifadesini kullandığı ilk mısrayla asıl söyleyeceği söz için okuyucunun dikkatini çekiyor. İkinci mısra da Asbuzu ismiyle kastedilenin Malatya olduğunu ifade

⁸ Bu mısradaki “hasletinde Deyr-Mesîh” ifadesi, Niyazî-i Mısrî Divanı'nın bazı neşirlerinde “Âb-ı hayvânı beğenmez hasletindedür Mesîh” şeklinde hatalı olarak yeni yazıya çevrilmiştir.

ediyor. Böylece Malatya'nın sayfiye yeri olan Asbuzu'nun zamanla şehir hâline gelerek Malatya adını aldığı hatırlatıyor⁹.

Üçüncü mısradan, eski çağlardan beri önemli bir şehir olan Malatya'ya hâkim olmak için birçok hükümdarın savaştığı ve tarihin her döneminde farklı medeniyetlerin Malatya üzerinde egemenlik kurmak istediği hatırlatılıyor.

Necatî, bundan sonraki bentlerde Asbuzu'nun başlıca mahallelerini ve mesire yerlerini tanıtmaya geçiyor ve bir bakıma o günkü Malatya'nın yerleşim yerlerini anlatıyor:

Kudretiyle hûb yaratmış ol Kerîm-i Zü'l-celâl
Orduzu a' lâ mekândır belde-i kurb-ı şimâl
Çok safâsı Çarmuzunuñ misli yok olmak muhâl
Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ (9)

Celâl sahibi ve kerîm olan Allah, kudretiyle Malatya'yı güzel bir şekilde yaratmıştır. Şehrin kuzeyine düşen Orduzu, çok beğenilen, güzel bir yerdir. Çarmuzu'nun sefâsı ve huzuru ise başka yerde bulunmaz.

Malatya'nın eski yerleşim yerlerinden Orduzu ve Çarmuzu'yu Arif Nihat Asya da "Sofralar" şiirinde şu şekilde över:

İkramdı taşan, Orduzu'dan, Barguzu'dan...
Kaç kerre nasib aldı gönül Çarmuzu'dan!
Her dal ve her el, sunardı bir başka yemiş;
Her sofraya ziyafetti çebişten, kuzudan! (Kuşçuoğlu, 1972: 20)

‘Atafı bahr-ı safâdır hâss (u) ‘âmm olmuş emîn
Mu‘tedil âb (u) hevâsı belde-i kurb-ı yemîn
Pek müferrihdür Banazı Hak aña olsun mu‘în
Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ (10)

Adafı, halkın emniyet içinde olduğu bir huzur ve eğlence deryasıdır. Şehrin sağ tarafında yer alan Adafı'nın suyu ve havası mutedildir. Banazı ise pek ferahlatıcı ve havadar bir yerdir; Allah burayı koruyup gözetin.

Bu bentteki "safâ" ve "Mu‘tedil âb (u) hevâsı" ifadeleri Niyazi-i Mısıri'nin şu beytinde benzer şekilde kullanılmıştır:

Mu‘tedil âb u hevâ hem müctemi‘ envâ‘-ı zevk
Mecma‘-ı bezm-i safâ-yı ‘ârifândur Aspozi (Kavruk, 2004: 283)
Tecdeniñ zevk (u) safâsı bir yere olmaz kıyâs
Mu‘tedil âb (u) hevâsı meyvesi gâyet de hâs
Kendi meskeniñ Necatî kıl ziyâde iltimâs
Görmedim göster baña bir misli yok Asbuzunuñ (11)

Tecde'nin zevk ve eğlencesi bir yere kıyas edilmez. Suyu ve havası mutedil, meyvesi de oldukça iyidir. Ey Necatî! Kendi meskenin olan Tecde'ye ziyadesiyle iltimas kıl. Görmedim, göster bana Asbuzu'nun bir benzeri yok.

⁹ Asbuzu, önceleri Malatya ahalisinin bağ, bahçe ve yazlık evlerinin bulunduğu bir yermiş. Halk ilkbaharda buraya gelir ve güzün Malatya'ya (bugünkü Eski Malatya) dönermiş. H.1255/M.1839 yılında meydana gelen Nizip Muharebesi'nde Hâfız Paşa kumandasındaki çok sayıda askerın Malatya'da kışlaması nedeniyle halk evlerine dönememiş ve Asbuzu'da kalmıştır. O tarihten sonra ahalî, Malatya'ya dönmek istememiştir. Böylece eski şehir zamanla harabe hâline gelirken Asbuzu gelişmeye başlamıştır. Birçok cami ve bina tesis edilmiş olan Asbuzu'nun sokakları muntazam ve bahçeleri İrem bağı kısındırarak mahiyettedir. Halkın daimî olarak kalmaya başladığı Asbuzu, bir müddet sonra büyük bir şehir hâline gelerek Malatya adını almıştır (Sâlnâme-i Vilâyet-i Ma'mûretü'l-azîz, 1302: 114; Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti Sâlnâmesi, 1312: 215-216).

Şair son bentte Tecde'nin zevk u sefası, suyu, havası ve meyvesinin güzelliğini överken kendisinin de Tecdeli olduğunu belirtir.

Necatî, her bendin sonunda tekrar edilen “Görmedim bir mislini emsâli yok Asbuzunuñ” mısraını, son bentte “Görmedim göster baña bir misli yok Asbuzunuñ” şekline getirerek tasarrufta bulunur. Böylece şair, Asbuzu'ya dair hislerini ve beğenisini dile getirdiği bu şiiri, farklı bir vurgu ve heyecan ile sona erdirir.

Necatî'nin Asbuzu konulu şiiri, Niyazî-i Mısrî'nin “Aspozi” redifli şiirinden izler taşımaktadır. Rızayî ve Adnî'nin şiirlerindeki bazı ifadeler ise, Necatî'nin şiirinde benzer şekilde kullanılmıştır.

Söz konusu şiirinde sade ve akıcı bir dil kullanan şair, Asbuzu/Malatya tasvirlerinde daha çok teşbih ve mübalağa sanatlarına yer verir. Necatî, manzumesinin tamamında Malatya'ya duyduğu sevgisini samimi bir şekilde okuyucuya hissettirir.

Sonuç olarak, içeriğiyle şehrengiz türünü hatırlatan Necatî'nin bu şiiri, edebî yönünden çok, Malatya'nın tarihine ve kültürüne ışık tutması bakımından önemlidir.

Necatî'nin Asbuzu konulu şiirinin çevriyazısı şu şekildedir:

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Mihr (ü) dünyâyı tolaş bir mişli yoğ Aşbuzunuñ
Cennet-i a' lā mişāli mişli yoğ Aşbuzunuñ
Fānī dünyā olmaşaydı ben derim bāğ-ı İrem
Görmedim bir mişlini emşāli yoğ Aşbuzunuñ
- 2 Gülşen-i bāğ-ı leţāfet lāle sünbül ergüvān
‘ Ālimi monlā müderris ehl-i taq̄vā zāhidān
Ġam yemez ġamlar tağıdır bī-ħisābdır ħ^vāceġān
Görmedim bir mişlini emşāli yoğ Aşbuzunuñ
- 3 Dil-beri ħūrī mişāli şöyle bir nāzik-edā
Rüz [u] şeb feryād ederler bülbülān eyler nidā
Murġ-ı ekberdir hevāsı tolanur bād-ı şabā
Görmedim bir mişlini emşāli yoğ Aşbuzunuñ
- 4 Ni‘ meti Tūbā mişāli meyve-i ħikmet keşir
Gündüzü bayram mişāli gece leylā-yı ħadir
‘ Ayn-ı ‘ ibretle nażar ħıl böyle şahrā lā-nażir
Görmedim bir mişlini emşāli yoğ Aşbuzunuñ
- 5 Bir taraftan devr eder Kevşer gibi şol Deyr-Mesīħ
Zeyn olup mescid mināre olunur va‘ z [u] naşīħ
Ne ‘ Arabdır ne ‘ Acemdir dilleri ġāyet faşīħ
Görmedim bir mişlini emşāli yoğ Aşbuzunuñ
- 6 Her taraf görmek dilersen al birāder bir delil
Çeşm-i ‘ ibretle nażar ħıl aç gözün olma ‘ alil
Çağlayıp āb-ı revānı zann edersen Selsebīl
Görmedim bir mişlini emşāli yoğ Aşbuzunuñ
- 7 Belde-i Baţfāl Ġāzī mesken-i şāhib-ħırān
Ma‘ den-i şer‘ [ü] şerī‘ at her taraf emn (ü) emān
Āh n’olaydı olmasın müşrik münāfiħ kāfirān
Görmedim bir mişlini emşāli yoğ Aşbuzunuñ

- 8 Ey mürüvvet kânı şâhim kıl sözüme i' timād
Aşbuzu maḥlaşda kâmil Malatıyye aña ad
Nice şâhlar şâhı geldi bunda kıldılar cihād
Görmedim bir mişlini emşâli yok Aşbuzunuñ
- 9 Kıdretiyle hûb yaratmış ol Kerîm-i Zü'l-celâl
Orduzu a' lâ mekândır belde-i kurb-ı şimâl
Çok şafâsı Çarmuzunuñ mişli yok olmağ muḥâl
Görmedim bir mişlini emşâli yok Aşbuzunuñ
- 10 ' Aṭafı baḥr-ı şafâdır ḥâşş (u) ' amm olmuş emîn
Mu' tedil âb (u) hevâsı belde-i kurb-ı yemîn
Pek müferriḥdir Banazı Ḥağ aña olsun mu' in
Görmedim bir mişlini emşâli yok Aşbuzunuñ
- 11 Tecdeniñ zevk (u) şafâsı bir yere olmaz kıyâs
Mu' tedil âb (u) hevâsı meyvesi ğâyet de ḥâş
Kendi meskeniñ Necâtî kıl ziyâde iltimâs
Görmedim göster baña bir mişli yok Aşbuzunuñ

KAYNAKLAR

Erdoğan, Kenan (1997), "Türk Edebiyatında Şehir Şiirlerine Bir İlâve, Aspozi ve Hakkında Yazılmış Dört Şiir", Dergâh, Eylül 1997, S.91, İstanbul, s.18-20.

Gülseren, Mehmet-Şentürk, Ahmet (1990), Malatyalı Şairler Antolojisi, C.I, Malatya.

Kavruk, Hasan (2004), Niyazî-i Mısırî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Türkçe Şiirleri, Malatya.

Kuşçuoğlu, Mustafa (1972), Şiirlerde Malatya-Antoloji, İstanbul.

Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti Sâlnâmesi (1312).

Necatî, Divan, Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 8876.

Sâlnâme-i Diyârbekir (1288), Diyârbekir.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Ma'mûretü'l-azîz (1302).

Şentürk, Ahmet-Gülseren, Mehmet (1996), Malatya Efsaneleri, Malatya.

Tulum, Mertol (2013), Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü, İstanbul.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ EĞİTİMDEKİ YERİ

Place of Civil Society Organizations in Education

Mukadder Boydak ÖZAN¹

Hakan POLAT²

Gönül ŞENER³

ÖZET

Bu çalışmada sivil toplum kuruluşlarının eğitimdeki yeri öğretmen görüşlerine göre belirlenmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, il merkezindeki okullardan amaçlı örnekleme yoluyla seçilmiş 57 öğretmen oluşturmaktadır. Veri toplamak için hazırlanan dört adet açık uçlu soru görüşleri alınmak üzere öğretmenlere sorulmuştur. Elde edilen verilerin analizinde nitel araştırmaları çözümlenmede kullanılan içerik analiz yöntemi uygulanmış ve ifadelerin benzerliğine göre gruplandırmalar yapılarak temalar oluşturulmuştur. Her bir temada dikkat çeken öğretmen görüşleri doğrudan alıntılarla yansıtılmıştır. Araştırma sonunda öğretmenlerin görüşlerinden elde edilen sonuçlara göre; sivil toplum kuruluşlarının gerekli olduğu ancak toplum tarafından yeteri kadar desteklenmediği, ayrıca sivil toplum kuruluşlarının eğitim politika ve uygulamalarında yeterince yer almadığı, eğitimle ilgili sorunlara duyarsız kaldığı ve bu sorunları yeteri kadar dile getiremediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Sivil toplum kuruluşları, sivil toplum örgütleri, öğretmen görüşleri, eğitimdeki yeri, STK, STÖ.

ABSTRACT

In this study, place in education of civil society organizations, according to the opinions of teachers were studied to determine. Phenomenology design was used in qualitative research methods. In research design was used in the qualitative study of phenomenology. The study group of the study is composed of 57 teachers selected by purposive sampling of the schools in the province. To collect data prepared in four open-ended questions were asked teachers to obtain their opinions. In the analysis of the data obtained, the content analysis methods used in the analysis of qualitative research has been applied and grouping according to similarity of expression made and themes were developed. Remarkable teachers' opinions are reflected in each theme with a direct quote. According to results obtained from the teachers' opinions at the end of the study; of civil society organizations is necessary but is not supported enough by the society also of civil society organizations in education policy and practice is not sufficiently related to education remain insensitive to the problems and these problems can not be expressed enough has been concluded.

Keywords: Civil society organizations, civil society organizations, teachers opinions, place in education, NGOs, CSOs.

GİRİŞ

Son dönemlerde yaşanan toplumsal değişimler ile sivil toplum olgusu, ekonomiden politikaya, kültürden sosyal hayata kadar geniş bir yayılma alanına sahip olmaya başlamıştır. Bu nedenle bireyler, olayları daha iyi algılayabilmek için, devlet dışı sosyal organizasyonlar olarak da ifade edilebilecek olan sivil örgütlenmeleri dikkate almaları gerekmektedir (Talas, 2011). Bu örgütlenmeler dünyanın farklı yerlerinde değişik isimlerle anılmaktadır.

Avrupa'da genellikle Non Governmental Organizations (NGOs), ABD'de ise Public Voluntary Organizations (PVOs) olarak tanımlanan örgütler Türkiye'de sivil toplum örgütü (STÖ) ya da sivil toplum kuruluşları (STK) adlarıyla anılmaktadır. Bununla birlikte sivil toplum örgütleri, lobiler, siyasal gruplar, dernekler, sendikalar, odalar vb. genel olarak siyasal karar verme sürecinde baskı ya da çıkar grupları gibi farklı isimlerde de görmek mümkündür. "Sivil toplum örgütleri, üyeleri öncelikle devlet dışı faaliyetlerle uğraşan ve bu faaliyetler aracılığıyla devlet kurumları

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ELAZIĞ Mail: mboydak@firat.edu.tr

² Okt., Fırat Üniversitesi, Enformatik Bölümü, ELAZIĞ Mail: hakanpolat@firat.edu.tr

³ Doktora Öğr., Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, ELAZIĞ Mail: gonulsener17@hotmail.com

üzerinde baskı ve denetim uygulayarak kendi kimliklerini koruyan gönüllü kuruluşlardır” (Keane, 1994). Talas (2011) sivil toplum kuruluşlarını, devlet örgütü dışında, birtakım siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal faaliyetleri yürüten gönüllü kuruluşlar olarak tanımlamıştır. Habermas (1999) tarafından sivil toplum kuruluşları, “insanların resmi alan dışında bir araya gelerek gruplar oluşturmaları, devletin etki alanı ve ekonomik alanı dışında gönüllü olarak bir araya gelerek sosyal ilişkiler ürettikleri, yapılarıdır” şeklinde tanımlanmıştır. Uğur (1998) ve Şirin (2008), sivil toplum kuruluşlarını, yurttaşların ortak bakış, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talep vb. gibi amaçlarla gönüllülük esasıyla bir araya gelerek, devletin hukuki, idari, üretici ve kültürel organlarının dışındaki alanda meydana getirdikleri dernek vakıf, sivil girişim, platform, ilişki ağı ve benzerinden oluşan yapıları ve etkinlikleri sivil toplum örgütleri biçiminde tanımlamaktadır.

Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda kamusal alan olarak adlandırılan resmi devlet örgütü ve devlet üzerinde egemen bir zihniyet olan burjuva sınıfı, sosyal hayatın birçok noktası üzerinde etkili olmuştur. Tek bir kamusal anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır. Demokrasi, çok kültürlü yaşam, insan hakları gibi birçok alandaki mücadele sivil toplum, hükümet dışı toplum, 3. sınıf sektör olarak ifade edilen sivil toplum örgütlerinin doğuşunun ve gelişiminin hızlanmasına neden olmuştur (Doğan, 2000). Bu gelişmeler doğrultusunda 20. yüzyıl ile birlikte batıda sivil toplum örgütleri, hem çeşitlilik hem sayısal olarak giderek artmaya başlamıştır. 1950’li yıllardan sonra katılımcı demokrasinin ön plana çıkmış olması, iki büyük savaşın insanlığı tehdidi, kapitalist hayatın meydana getirmiş olduğu dengesizlik, sivil örgütlenmelerin hızlı ortaya çıkma nedenleri arasında gösterilmektedir. Dernekler, vakıflar, gönüllü halk faaliyeti organizasyonları, sendikalar, esnaf ve ticari örgütlenmeler, kooperatifler hızla çoğalan ve etkili hale gelen sivil örgütler arasında yer almaktadır. Sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkışı ile ilgili sadece devlet yönetiminin yetersiz işleyişine karşı tepki gösterilmesi, tek neden olarak kabul edilemez. Bunun dışında özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren artan katılımcı demokrasi anlayışının ve bilgi birikiminin de etkisi ile sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkışı hızlı ivme kazanmıştır (Çankaya, 2005).

Türkiye’de sivil toplum ile ilgili yapılan araştırmalar, Osmanlı dönemi ve cumhuriyet yıllarına dayanan ve kendi kültürümüzle özdeş bir sivil toplumun olduğunu ortaya koymaktadır. Dünya Bankası’nın 1997 yılında Türkiye’de STK’lar konusunda hazırladığı raporda; Türkiye’deki sivil toplumun gönüllülük kavramı ile geliştiği ve bunun Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş yıllarına dayanan yaklaşık 700 yıllık bir süreç olduğu belirtilmiştir. Fakat dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de 1980 sonrasında sivil toplum kavramının daha popüler olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomik alandan siyasete, eğitimden hukuka birçok alanda faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri 1980 den sonra patlama göstermiş ve çoğulculuğa zemin oluşturmaya başlamıştır (Çaha, 2000). Türkiye’de 80’li yıllardan sonra hızlanan 1990’lardan sonra hızla ivme kazanan, sivil eğitim merkezleri, aile danışma merkezleri, özel okullar, özel çocuk yuvaları, vakıf ve dernekler, dayanışma kurumları, proje ve girişimcilik merkezleri gibi yeni örgütsel faaliyetler, sivil toplumsal anlayışının önem kazanmaya başladığının göstergeleri olarak kabul edilmektedir (Çaha, 2000; Çankaya, 2005).

Son yıllarda sivil örgütlenmelerin aktivitelerinde artış görülmüş, yaptıkları faaliyetleri çeşitlendirerek toplumda daha önemli rol oynamaya başlamışlardır (Lee, 2010). Günümüzde faaliyet gösteren sivil örgütlenmelere bakıldığında çok çeşitli sahnelerde ortaya çıktıklarını görmek mümkündür. Örneğin siyasi güç paylaşan rollere sahip oldukları gibi, doğayı, çevreyi ve hayvanları koruma projeleri, Avrupa Birliği projeleri, sokak çocuklarını koruma projeleri, gençlere yönelik istihdam projeleri, kadın hakları ve kadınlara yönelik şiddetle ilgili projeler vs. gibi çok yönlü projelerin içerisinde görmek mümkündür. Bununla birlikte STK’ların özelliklerini Tekeli (2000) dört temel başlıkta incelemiştir. Bunlar;

1. STK’ların gönüllülük üzerine kurulmuş olmaları,
2. Toplumsal gelişmeye katkıda bulunmaları,
3. Yatay ilişkiler üzerine kurulmuş olmaları,
4. Açık ve bir konuda yoğunlaşmış örgütler olmaları şeklinde açıklamıştır.

Bu özellikler STK'ların; toplumun gelişmesine ve sorunların çözümüne katkı sağlaması, bireylerin haklarını korumasına yardımcı olması amacıyla belirli bir konuda, alanda ya da meslek gruplarına hitap edecek yapıda olması gerektiği açıkça anlaşılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları farklı amaçlar doğrultusunda kurulduğu için bireyler de farklı nedenlerden dolayı bu kuruluşlara üye olmaktadır. Yılmaz (2004) sivil toplum kuruluşlarının iki temel amacını (1) hak elde etmeye yönelik örgütler ve (2) toplum hizmetine yönelik örgütler olarak incelemiştir.

1. Hak Elde Etmeye Yönelik Örgütler: Devlet otoritesi karşısında bireyin hak ve menfaatlerinin korunmasını amaçlayan örgütlerdir. Bu amaca yönelik sivil toplum kuruluşları, sendikalar, dernekler, meslek kuruluşları ve meslek odaları biçiminde sınıflandırılabilir.

2. Toplum Hizmetlerine Yönelik Örgütleri: Bireylerin devlet ile her hangi bir hak bölüşümü olmaksızın, hiçbir menfaat gözetmeksizin, topluma kendi alanlarında hizmet ederek katkıda bulunmak amacıyla oluşturduğu örgütlenmelerdir. Bu tip örgütler gönüllü kuruluşlar/örgütler olarak adlandırılırlar. Çevre örgütleri, hayır kuruluşları, kalkınma ve güzelleştirme dernekleri, okul dernek ve vakıfları bu kategoriye örnek verilebilir.

Ekonomi, eğitim, hukuk, siyasi, sosyo-kültürel ve insani değerler açısından sivil toplum örgütlerinin hızla gelişimine neden olan faktörler Özdemir (2002) ve Çankaya'ya (2005) göre şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan işveren ile çalışanlar arasındaki uçurumların giderilme faaliyetleri,
2. Günümüz bilgi teknolojisi karşısında kamu sektörlerinin yetersiz kalması,
3. Küreselleşen dünyada gelişen iletişim teknolojileri ile insanlar arasındaki etkileşimin artması,
4. Kamu hizmetlerinden tüm toplumun eşit şekilde faydalanmasını sağlama çabaları,
5. Dünya üzerinde ekonomik alanda yaşanan dengesizliklerin artması,
6. Toplumun birçok alanında karar sürecine örgütlü katılımın sağlanması ve ortak sorumluluğun gelişmesi,
7. Değer merkezli organizasyonların, ulusal ve uluslararası faaliyetleri,
8. Dünyada giderek artan barış çabaları,
9. Küresel yönetim anlayışının gelişmesi,
10. Bürokratik örgütlerin yerine, insan ilişkilerini ön plana çıkaran ve esnek yapılı örgütlerin hızla kabul görmesidir.

STK'lar demokratik ve şeffaf bir toplumun yaratılması, farklı çıkar gruplarının görüşlerini uzlaştırmak, yeni teknolojiler ve küreselleşme baskılarıyla karşılaşan toplumun değişime ayak uydurmasını sağlamak açısından önem kazanmıştır. Son yıllarda sivil toplum kuruluşları, tüm dünyada demokratik yaşamın sürdürülmesi ve gerçekleştirilmesinde önemli bir konuma sahip olmaktadır (Gözübüyük, 2002).

STK'ların uluslararası düzeydeki kararlara etki etmesi bu kuruluşların önemini ortaya koymaktadır. Kamuoyu oluşturup geniş seçmen kitlelerine ulaşarak alınacak siyasal ve ekonomik kararlarda rota belirleme gibi önemli roller üstlenmektedirler. Öyle ki, çok taraflı yatırım anlaşmalarını sabote etmekten, çevresel felaket haberlerine kadar pek çok konuda uluslararası antlaşma ve uzlaşmalarda istedikleri sonucu aldırarak kadar önemli bir konum elde edebilmektedirler. Bu yapılanmaların bazen kamuoyunu bilinçli bir şekilde yanlışa yönlendirebilecek güce bile erişme imkânları bulunmaktadır (Rugman, 2000). Toplumdaki bireyleri bilinçlendirerek vatandaşlık bilincinin gelişimine doğrudan katkı sağlayan kuruluşlar olma özelliğine sahip olduklarından, bu kuruluşlara katılımın ve geliştirilmesinin devlet tarafından desteklenmesi gerekir.

Hükümetlerin uygun politikalar geliştirmesi için STK'ların bu sürece katılımının gerekli olduğu ve hükümete bilgiler sağlamaktadır. Ayrıca yasaların uygulanmasında baskılar kurarak süreci izler, toplumun çıkarları doğrultusunda hükümet politikalarını destekleyici rol oynar. Çoğu gelişmekte olan ülkelerde, STK'ların politika hedeflerini ve hükümet programlarını tamamlayan

programları vardır. Bu politikaların geliştirilmesinde hükümetler ve STK'lar arasında yakın bir çalışma ilişkisi ortaya çıkmaktadır (Ghaus-Pasha, 2005).

Sivil Toplum Kuruluşlarının Eğitimdeki Yeri

STK'lar eğitim hizmetlerini destekleyen çeşitli roller oynamaktadır. Bazı sivil toplum örgütleri eğitimle ilgili sorumluluklarını yerine getirmek için hükümetler üzerinde baskılar kurarak eğitimin gelişmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadırlar (Rose, 2009). Ülkemizde sivil toplum kuruluşları eğitimle ilgili çalışmalarda etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bunun en belirgin örneği, Milli Eğitim Şûra'larında, üniversiteler, kurum ve kuruluşlar ve MEB merkez ve taşra teşkilatlarının yanında sivil toplum kuruluşlarının da görüşlerine yer verilmesidir (Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı [TTKB], 2010). Eraslan'ın (2011) yaptığı çalışmada eğitim alanında örgütlü 23 eğitim sendikası bulunduğunu, bu iş kolunda 909.168 kişi çalıştığını ve 524.484 kişinin ise bu sendikalara üye olduğunu belirtmiştir. Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanununa göre "Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri" koluna bağlı sendikalara; Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Üniversitelerarası Kurul (ÜAK), Öğrenci Seçme Yerleştirme Merkezi (ÖSYM), Yüksek Teknoloji Enstitüleri, Yüksek Öğrenim, Kredi ve Yurtlar Kurumu'na (YURTKUR) bağlı tüm çalışanların üye olma hakları bulunmaktadır. Genel olarak eğitim sendikalarının amaçlarına bakıldığında evrensel sendikacılığın temel unsurları olan dayanışma, birliktelik, hak ve menfaatleri koruma ve geliştirme gibi özelliklere de yer verilmektedir. Genel olarak Türkiye'de sivil toplum örgütlerinin eğitimle ilgili etkinliklerine bakıldığında devletin eğitim politikaları ile örtüştüğü söylenebilir (Çakır, 2006; Güneş ve Güneş, 2003). Sivil toplum kuruluşlarından bazılarının eğitimsel hizmetlerine baktığımızda eğitim alanında da önemli hizmetler yaptıkları söylenebilir. Özellikle vakıf, dernek türündeki sivil toplum örgütleri eğitimsel etkinliklere yönelmişlerdir. Böylece Türk demokrasisinin gelişmesine katkı sağladıkları gibi eğitim sistemine olan etkileri de inkâr edilemez (Tezcan, 2003).

Bireylerin ortak bakış, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talep vb. gibi amaçlarla gönüllü olarak bir araya geldikleri yapılanma olarak tanımlanan STK'ların eğitimle ilgili sorunlarda ve gelişmelerde de toplumun ve bireylerin taleplerini dile getirdiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda ülkemizde öğretmenlerin sivil toplum kuruluşları hakkında ne düşündükleri ve STK'ların eğitimde olan yeri hakkında öğretmen görüşlerinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Çalışmayı önemli kılan bir başka etken ise literatürde STK'ların eğitimdeki yerine ilişkin az sayıda çalışmanın olmasıdır. Bu önem çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının eğitimdeki yeri hakkında öğretmen görüşleri araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının gerekliliğine ihtiyaç var mıdır?
2. Türkiye'de sivil toplum kuruluşları toplum tarafından yeteri kadar destekleniyor mudur?
3. Türkiye'de STK'lar eğitim politika ve uygulamaları içerisinde yer almakta mıdır?
4. Türkiye'de STK'lar toplumun eğitimle ilgili sorunlarını yeterince dile getirmekte midir?

YÖNTEM

Sivil Toplum Kuruluşlarının Eğitimdeki yeri hakkında öğretmen görüşlerinin belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Olgu bilim deseni, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanır. Ayrıca bize tamamen yabancı olmayan ancak tam olarak anlamını kavrayamadığımız olguları çalışmada uygun bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Çalışma Grubu

Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemleri içinde yer alan kolay ulaşılabılır durum yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemi araştırmacıya hız ve pratiklik kazandırır. Çünkü bu yöntemde araştırmacı, yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçer (Şimşek ve Yıldırım, 2011). Çalışma grubunu, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim

Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı'nda tezsiz yüksek lisans eğitimi gören, aynı zamanda Elazığ ili merkezindeki ilkokul (n=15), ortaokul (n=16) ve liselerde (n=26) görev yapan 57 öğretmen oluşturmaktadır. Bu öğretmenlere ilişkin demografik özellikler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Öğretmenlerin farklı değişkenlere göre frekans tablosu

Okul Türü	İlkokul	Ortaokul	Lise	Toplam
	N	18	13	26
%	31.6	22.8	45.6	100
Görev Türü	Sınıf	Branş	Meslek	Toplam
	N	13	30	14
%	22.8	52.6	24.6	100
Cinsiyet	Bayan	Bay	Toplam	
	N	30	27	57
%	52.6	47.4	100	
Öğrenim Durumu	Lisans	Lisansüstü	Toplam	
	N	37	20	57
%	64.9	35.1	100	
Kıdem	1-3	4-6	7 yıl +	Toplam
	N	21	13	23
%	36.8	22.8	40.4	100

Veri Toplama Aracı

Sivil toplum kuruluşlarının eğitime katkılarına ilişkin öğretmenlerin görüşlerini belirlemeye yönelik olarak altı adet açık uçlu soru hazırlanmıştır. Soruların hazırlanmasında, literatürdeki mevcut çalışmalar incelenmiş ve üç uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda görüşme formunda yer alan altı sorudan iki tanesi diğer sorularla benzerlik gösterdiği gerekçesiyle formdan çıkarılmıştır. Kalan dört soruyu içeren görüşme formları öğretmenlere verilmiş, gerekli açıklamalar yapılmış ve bu formlardaki sorulara yanıt vermeleri istenmiştir. Öğretmenler tarafından doldurulan bu görüşme formları araştırmanın temel veri kaynağı olarak kabul edilmiştir.

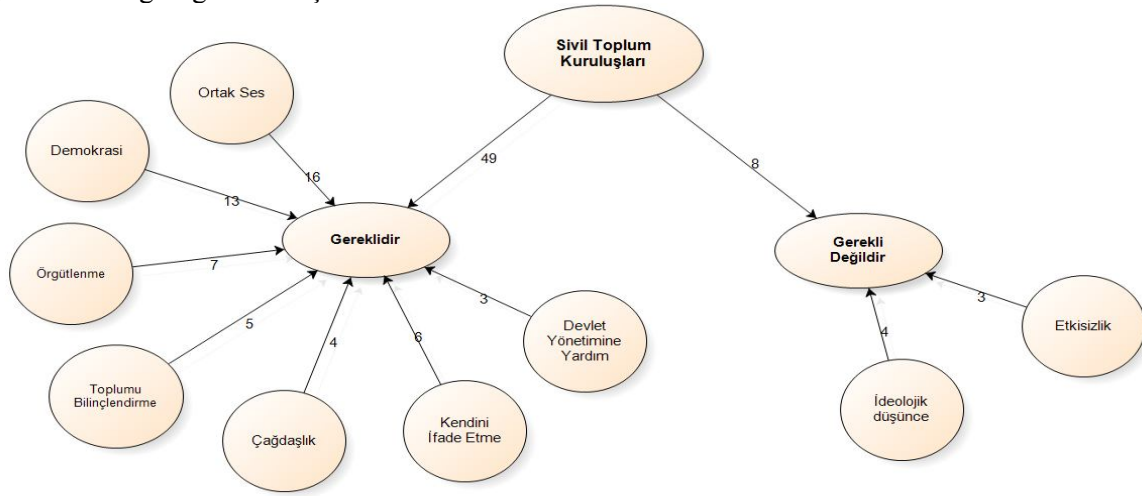
Verilerin Analizi

Öğretmenlerin görüşleri dikkate alınarak elde edilen verilerin analizinde nitel araştırmaların çözümlenmesinde kullanılan "içerik analizi" yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde, temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunu okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu yolla veriler tanımlanmaya, verilerin içinde saklı olabilecek gerçekler ortaya çıkarılmaya çalışılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Çalışmada ilk olarak öğretmenlerin görüşme formuna vermiş oldukları yanıtlar incelenmiş ve toplanan bütün veriler (57 görüşme formu) geçerli kabul edilmiştir. Daha sonra bu görüşme formları üzerinde çözümlenmeler yapılmış ve formların her birine sırayla sayı numarası verilerek her bir soru için bir word belgesi oluşturulmuş ve bilgisayar ortamına aktarılan yanıtlar istatistiksel veri analiz programı Nvivo paket programı (demo versiyonu) ile analiz edilmiştir. Öğretmen görüşlerinin analizinde, ifadelerin benzerliğine göre gruplandırmalar yapılarak temalar oluşturulmuş ve öğretmen görüşleri uygun temalara yerleştirilmiştir. Ayrıca çalışmada öğretmenlerin görüşlerine ilişkin frekans değerleri belirlenmiştir. Katılımcıların görüşleri Ö1, Ö2, ..., Ö57 şeklinde kodlanarak her bir temada dikkat çeken katılımcı görüşlerine doğrudan alıntılarla yer verilmiştir. Araştırmanın güvenilirliğini ölçmek için, görüşlerinden elde edilen dört farklı soruya verilen yanıtların yerleştirildiği temayı temsil edip etmediğini görebilmek amacıyla uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu doğrultuda uzman tarafından incelenmesi istenen soru formlarından elde edilen yanıtlar ile araştırmacı tarafından oluşturulan tema listesi, hiçbir yanıt dışarıda kalmayacak şekilde eşleştirilmiştir. Ayrıca araştırmanın güvenilirliğini ölçmek için Miles ve Huberman'ın (1994) geliştirdiği; $Uzlaşma\ Yüzdesi(P) = \frac{Görüş\ Birliği\ (Na)}{(Görüş\ Birliği\ (Na) + Görüş\ Ayrılığı\ (Nd))} \times 100$ formülü kullanılmıştır. Nitel çalışmalarda, uzman ve araştırmacı

değerlendirmeleri arasındaki uyumun %90 ve üzeri olduğu durumlarda güvenilirlik sağlanmış olmaktadır (Saban, 2008, s.467). Buna göre görüşüne başvurulmuş uzman sadece yedi ifadeyi araştırmacılar arasında farklı bir kategoriye yerleştirmiştir. Bu hesaplamanın ardından araştırmacının güvenilirliği; $P = 223 / (223 + 7) \times 100 = \%97$ olarak bulunmuştur. Bu sayede araştırmacının geçerliliği sağlanmıştır. Araştırmacının dış geçerliliğinin sağlanması için ise araştırmacının örnekleme genellemeye izin verecek şekilde seçilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Sivil toplum kuruluşlarının eğitime katkılarına ilişkin öğretmenlerin genel görüşleri incelenmek üzere görüşme formunda yer alan dört farklı soruya verilen yanıtlar dikkate alınarak, ana temalar ve bu ana temalara bağlı kategoriler oluşturulmuştur. “Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının gerekliliğine inanıyor musunuz?” sorusuna ilişkin Sivil toplum kuruluşlarının gerekliliğine ilişkin oluşturulan ana temalar, ana temalara bağlı kategoriler ve frekans değerleri Şekil 1’deki gibi gösterilmiştir.

Şekil 1. Sivil toplum kuruluşlarının gerekliliği hakkında öğretmen görüşleri

Elde edilen veriler incelendiğinde, STK’ların gerekli olduğunu savunan öğretmenlerin sayısının ($f=49$), gereksiz olduğunu savunan öğretmenlerin sayısından ($f=8$) fazla olduğu görülmüştür. STK’ların gerekli olduğunu savunan öğretmenlerin görüşlerinde, ortak ses ($f=16$) ve demokrasi ($f=13$) kategorilerine ilişkin ifadeler daha sık rastlanmıştır. Ayrıca örgütlenme ($f=7$), kendini ifade etme ($f=6$), toplumu bilinçlendirme ($f=5$), çağdaşlık ($f=4$) ve devlet yönetimine yardım ($f=3$) kategorilerinde tekrarlanan görüşlerin olduğu dikkat çekmektedir. Gerekliliğini savunan görüşlerde ise ideolojik düşünce ($f=4$) ve STK’ların etkisizliği ($f=3$) tekrarlanan ifadeler arasında yer almıştır. Öğretmenlerin STK’ların gerekliliğine ilişkin görüşleri ile ilgili örnek ifadeler aşağıda verilmiştir:

Evet, çünkü ...

Ö3: “Demokrasinin yayılması, hakların elde edilmesinde katkıları vardır.” (Demokrasi)

Ö8: “Demokrasi gereği hakları savunan bir örgütün olması gerekir.” (Örgütlenme)

Ö9: “STK’lar bireylerin ortak sesi olduğu için sorunlar kolay dile getirilir.” (Ortak ses)

Ö11: “Çağdaş ve demokratik bir toplum olmak için gereklidir.” (Çağdaşlık)

Ö15: “Farklı fikirlerin ifade edilmesi açısından gerekliliğine inanıyorum.” (Ortak ses)

Ö16: “Kesinlikle inanıyorum bir ülkede STK’lar ne kadar olursa o ülkede demokrasi o kadar çok iyi işler, ülke sorunları o kadar kolay çözülür.” (Demokrasi)

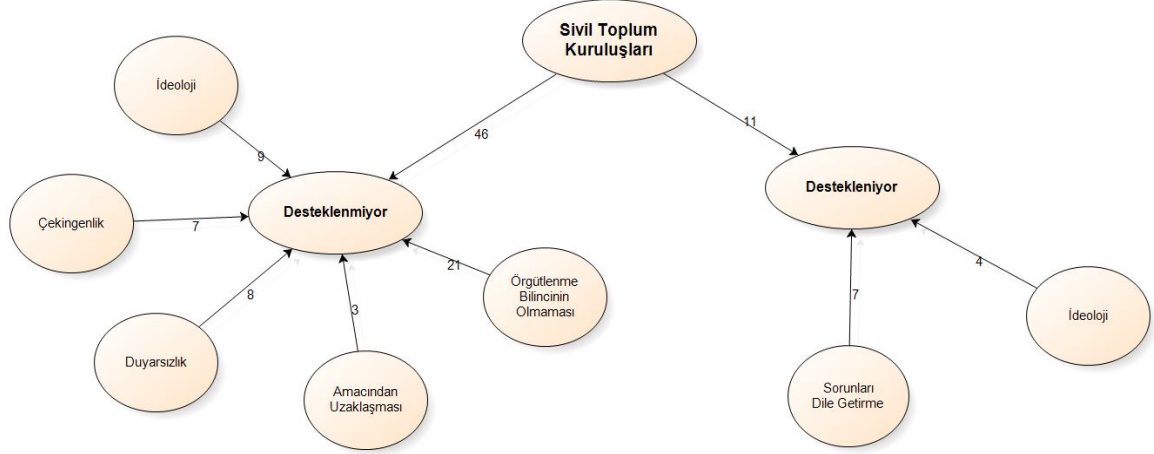
Ö18: “Hakların korunması ya da herhangi bir konuda bilinci artırmak aksaklıkları ön plana çıkarmak adına gerekli olduklarına inanıyorum.” (Toplum bilinçlendirme)

Ö20: “Toplum bilinçlendirme açısından faydalı olduğunu düşünüyorum.” (Toplum bilinçlendirme)

Ö28: “Bireyin kendi ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda kendini daha iyi ifade edebileceği bir ortam olarak düşünüyorum.” (Kendini ifade etme)

Ö47: “Gerekli alandaki eksiklikleri daha kolay dile getirebilmesi için, uygulamanın içinde bulunarak, yeniliklere daha kolay adapte olmamız için gereklidir.” (Çağdaşlık)

“Sizce, Türkiye’de sivil toplum kuruluşları toplum tarafından yeteri kadar destekleniyor mu?” sorusuna ilişkin oluşturulan ana temalar, ana temalara bağlı kategoriler ve frekans değerleri Şekil 2’deki gibi gösterilmiştir.

Şekil 2. Sivil toplum kuruluşlarının toplum tarafından desteklenme durumuna ilişkin öğretmen görüşleri

Sivil toplum kuruluşlarının toplum tarafından desteklenmediğine ilişkin öğretmen görüşlerinin ($f = 46$) yanında, desteklenmediği yönünde öğretmen görüşlerine ($f = 11$) rastlanmıştır. Desteklenmediğini savunan görüşlerden, örgütlenme bilincinin olmaması ($f = 20$), ideoloji ($f = 9$), duyarsızlık ($f = 8$), çekingenlik ($f = 8$) kategorilerine ilişkin ifadelerle sık rastlanırken, STK’ların amaçlarından uzaklaşma ($f = 3$) kategorisine ilişkin ifadelerin daha az tekrarlandığı görülmüştür. Sivil toplum kuruluşlarının toplum tarafından desteklendiği az sayıda öğretmen tarafından dile getirilmiştir. Bu görüş altında oluşan kategoriler; sorunları dile getirme ($f = 7$) ve ideoloji ($f = 4$) olarak görülmüştür. STK’ların toplum tarafından desteklenme durumuna ilişkin öğretmen görüşleri ile ilgili örnek ifadeler aşağıda verilmiştir:

Hayır, çünkü ...

Ö1: “Halk bilinçlendirilmediği için yeterince destek yok.” (Örgütlenme bilincinin olmaması)

Ö2: “STK’lar konusunda insanımız duyarlı değil.” (Duyarsızlık)

Ö4: “Siyasi partilere yakın oldukları için fazla desteklenmiyor.” (İdeoloji)

Ö9: “Bireyler STK’lar konusunda bilinçlendirilmemiş.” (Örgütlenme bilincinin olmaması)

Ö13: “İnsanlar STK’ların yanında bulunmaktan çekiniyorlar.” (Çekingenlik)

Ö17: “Halkımız bu konuda pek bilinçlendirilmiyor. Gerekli tanıtımlar yapılarak bu konu hakkında yaygınlaştırmalar yapılabilir.” (Örgütlenme bilincinin olmaması)

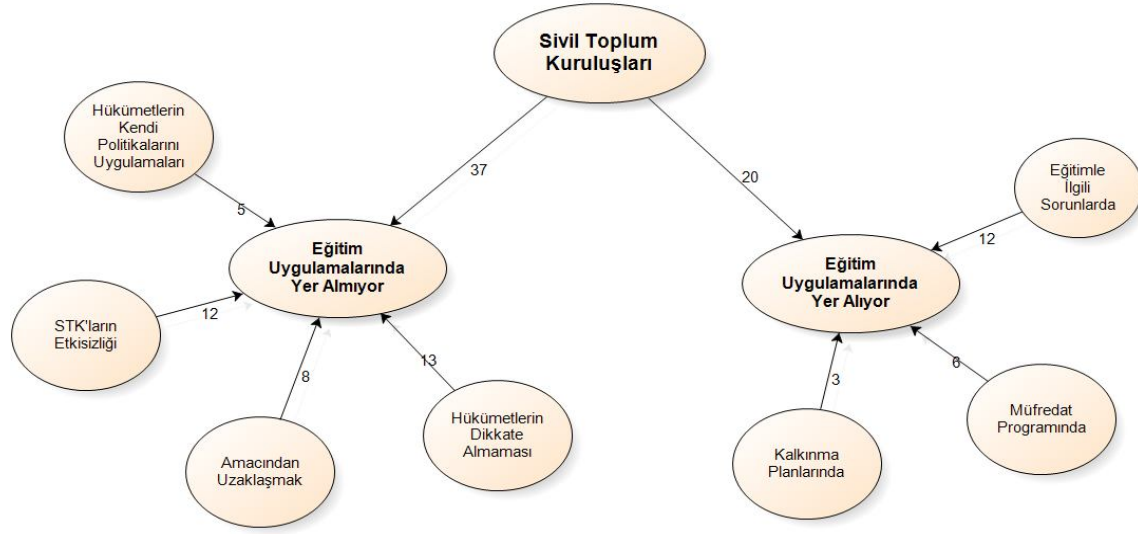
Ö23: “Ülke insanımız maalesef bu kuruluşlara karşı ilgisiz.” (Duyarsızlık)

Ö25: “İnsanlar ideolojik bir damga yemekten çekiniyor.” (Çekingenlik)

Ö31: “Yapılan destekler daha çok siyasi ve ideolojik görüşleri içerdiği için amacı dışına çıkıyor.” (Amacından uzaklaşma)

Öğretmenlere sorulan “Türkiye’de STK’ların eğitim politika ve uygulamaları içerisinde yer aldığı düşünülüyor musunuz? Yer alıyor ise hangi alanlarda yer alıyor ya da almalıdır?” sorusuna ilişkin oluşturulan ana temalar, ana temalara bağlı kategoriler ve frekans değerleri Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3. Sivil toplum kuruluşlarının eğitim politika ve uygulamalarında yer aldığına ilişkin öğretmen görüşleri

STK'ların eğitim politika ve uygulamalarında yer almadığını düşünen öğretmen sayısının ($f = 37$), yer aldığını düşünen öğretmen sayısından ($f = 20$) fazla olduğu görülmüştür. Eğitim politika ve uygulamalarında yer almadığını düşünen görüşlerde; hükümetlerin STK'ları dikkate almaması ($f = 13$), STK'ların etkisizliği ($f = 12$), STK'ların amacından uzaklaşması ($f = 8$) ve hükümetlerin kendi eğitim politikalarını uygulamaları ($f = 5$) kategorilerine sık görüş bildirilmiştir. STK'ların eğitim politika ve uygulamalarında yer aldığını düşünen öğretmenlerin görüşleri incelendiğinde, eğitimle ilgili sorunlarda ($f = 12$), müfredat programlarının belirlenmesinde ($f = 6$) ve kalkınma planlarında ($f = 3$) kategorilerine sık görüşlerin belirtildiği görülmüştür. Öğretmen görüşlerine göre bu kategoriler, STK'ların eğitim politika ve uygulamalarında yer aldığı alanlardır. STK'ların eğitim politika ve uygulamalarında yer alma durumuna ilişkin öğretmen görüşleri ile ilgili örnek ifadeler aşağıda verilmiştir:

Hayır, ...

Ö3: "STK'lar siyasi partilerin uzantıları gibi olduğu için hükümetlerin aldıkları karara itiraz etmiyorlar ya da itiraz edenleri hükümetler dikkate almıyor." (Hükümetlerin dikkate almaması)

Ö5: "Çünkü STK'ların görüşleri alınsa bile önem verilmiyor. Kendi bildiklerini okuyorlar." (Hükümetlerin kendi politikalarını uygulamaları)

Ö6: "Çünkü ülkemizde hükümetlerin biz yaptık oldu anlayışı olduğu için STK'ları hesaba katmazlar." (Hükümetlerin dikkate almaması)

Ö25: "STK'ların görüşleri alınmak yerine hükümetlerin politikaları gerçekleştiriliyor." (Hükümetlerin kendi politikalarını uygulamaları)

Ö41: "Kararların alındığı ortamda bulunsalar bile etkisizler." (STK'ların etkisizliği)

Ö44: "4+4+4 siteminde bu köklü reformlarda kendilerini göremedik." (STK'ların etkisizliği)

Ö48: "STK'lar görevlerini yerine getirmek yerine kendilerini ön plana çıkarma yarışındalar." (Amacından Uzaklaşma)

Ö49: "STK'lar asli görevleri yerine siyaset yapıyorlar." (Amacından Uzaklaşma)

Evet, ...

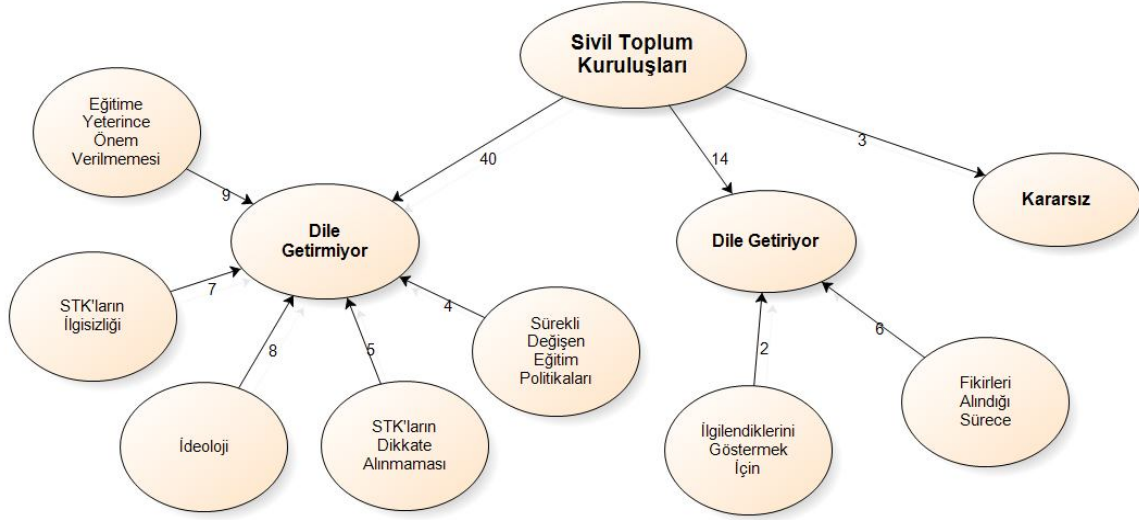
Ö7: "Genellikle eğitimcilerin sorunlarını dile getiriyorlar." (Eğitimle ilgili sorunlarda)

Ö17: "Birçok eğitim kuruluşları var. Sistemdeki eksiklikleri anlatmak için kuruluşlar bulunmaktadır." (Eğitimle ilgili sorunlarda)

Ö27: "Eğitim programları ve müfredatlarının geliştirilmesinde.." (Müfredat programında)

Ö30: "Özellikle kalkınma planlarında ve şuralarda sivil toplum kuruluşlarının kesinlikle fikirleri alınıyor diye düşünüyorum." (Kalkınma planları)

“Türkiye’de STK’lar toplumun eğitimle ilgili sorunlarını yeterince dile getirebiliyor mu?” sorusuna ilişkin oluşturulan ana temalar, ana temalara bağlı kategoriler ve frekans değerleri Şekil 4’teki gibi gösterilmiştir.

Şekil 4. Sivil toplum kuruluşlarının eğitimle ilgili sorunları dile getirebilmelerine ilişkin öğretmen görüşleri

STK’ların eğitimle ilgili sorunları dile getirmediğini ($f = 40$) ve dile getirdiğini ($f = 14$) düşünen öğretmenlerin yanında, bu sorunları kısmen dile getirdiğini ($f = 3$) düşünen öğretmen görüşlerine rastlanmıştır. STK’ların eğitimle ilgili sorunları dile getirmediğini savunan görüşlerden, eğitime yeterince önem verilmemesi ($f = 9$) ve ideoloji ($f = 8$) kategorilerine sık görüşler bildirilmiştir. STK’ların ilgisizliği ($f = 7$), STK’ların dikkate alınmaması ve sürekli değişen eğitim politikaları ($f = 5$) kategorilerinde de görüşlerin olduğuna rastlanmıştır. Öte yandan öğretmenler, STK’ların kendi fikirleri alındığı sürece ($f = 6$) ve eğitim sorunlarıyla ilgilendiklerini göstermek için ($f = 2$) sorunları dile getirdiklerini belirtmişlerdir. STK’ların eğitimle ilgili sorunları dile getirme durumlarına ilişkin öğretmen görüşleri ile ilgili örnek ifadeler aşağıda verilmiştir:

Hayır, ...

Ö2: “Getirmiyor. Çünkü ülkemizdeki STK’lar bir siyasi ideolojinin devamı niteliğinde olduğu için.” (İdeoloji)

Ö3: “STK’lar eğitimle ilgili sorunları çok fazla dile getirmiyor. Sürekli yeni bir eğitim politikası geliştiriliyor. Eğitim adeta yaz-boz tahtasına dönmüş.” (Sürekli değişen eğitim politikaları)

Ö15: “Eğitimle ilgili kurulmuş STK’ların sorunlara uzak ve duyarsız oldukları kanısındayım.” (STK’ların ilgisizliği)

Ö19: “STK’ların görüşleri dikkate alınmıyor.” (STK’ların dikkate alınmaması)

Ö32: “En azından yerine tam olarak getiremeseler bile dile getirmeyi, ilgilendiklerini, yaptıkları açıklamalarla dile getiriyorlar.” (İlgilendiklerini göstermek için)

Ö38: “Ülkenin gündemi oldukça yoğun olduğundan eğitim bir türlü sırasını alamıyor.” (Eğitime yeterince önem verilmemesi)

Ö51: “Sürekli değişen eğitim politikalarından dolayı STK’larda bir şey dile getiremiyor.” (Sürekli değişen eğitim politikaları)

Evet, ...

Ö25: “En azından ilgilendiklerini belli ediyorlar.”

Ö31: “STK’lar eğitimle ilgili sorunları dile getiriyor ancak hükümetler dikkate almayı kendi politikalarını uyguluyorlar.”

Ö42: “Sözleri geçtiği ölçüde dile getiriyorlar.”

SONUÇ VE TARTIŞMA

Gerek dünyada gerekse ülkemizde STK'lar ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde; bu kuruluşların önemini ve gerekliliğini vurgulayan araştırmaların sınırlı kaldığı görülmüştür.

Yapılan araştırmalar, bütün sektörlerde STK'ların öneminin ve gerekliliğinin gün geçtikçe arttığını göstermektedir (Ghaus-Pasha, 2004; Lee, 2010; Özdemir, Başel ve Şenocak, 2009; Talas, 2011). Bu önem ve gerekliliği eğitim sektörü bünyesinde bulunan öğretmen görüşleri de desteklemektedir. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu sivil toplum kuruluşlarının gerekli olduğunu düşünürken, az sayıda öğretmen gereksiz olduğunu düşünmektedir. STK'ların gerekli olduğunu savunan öğretmenlerin görüşlerinde; STK'ların toplumun ortak sesi olduğunu ve demokrasinin gereği STK'ların olması gerektiği yönünde görüşler bildirmişlerdir. Ayrıca örgütlenme, kendini ifade etme, toplumu bilinçlendirme, çağdaşlık ve devlet yönetimine yardım görüşlerinin az da olsa tekrarlandığı dikkat çekmektedir. Taş'ın (1995) yapmış olduğu çalışmada, öğretmenlerin eğitimle ilgili sivil toplum kuruluşlarından beklentilerini, eğitim sisteminin çözümünde MEB'e yardımcı olmaları olarak ifade etmiştir. Karakaya'nın (2001) yapmış olduğu araştırmada öğretmenlerin, eğitim sistemindeki genel sorunların çözümüne ve eğitime ilişkin kararlara katılabilmek için örgütlendiklerini belirtmiştir. Bu sonuçlar araştırmamızdaki sonuçları destekler niteliktedir.

Öte yandan, sivil toplum kuruluşlarının toplum tarafından desteklenmediğine ilişkin çok sayıda öğretmenin görüş bildirdiği görülürken, az sayıda öğretmen ise desteklendiği yönünde görüş belirtmişlerdir. Desteklenmediğini savunan öğretmen görüşlerinden, bireylerde örgütlenme bilincinin olmaması, STK'ların siyasi ve ideolojik faaliyetlere yakın olmaları, bireylerin STK'lara karşı duyarsızlığı ve çekingenliği olduğuna dair ifadelerin sık kullanıldığı görülmüştür. Sivil toplum kuruluşlarının toplum tarafından desteklendiğini dile getiren az sayıda öğretmen; sorunları bireysel olarak dile getirmektense STK'lar ile dile getirmenin daha kolay olduğunu ve ideolojik sebeplerden desteklenmediğini belirtmişlerdir. Kahyaoğlu ve Kaya (2012) tarafından yapılan çalışmada; öğretmen adayları çevreyle ilgili sivil toplum örgütlerinin görevleri hakkında yeterli bilgiye sahipken, bunlardan bir bölümünü tanımamaları dikkat çekicidir. Bu durum Sivil toplum örgütlerinin çevre eğitimine yönelik faaliyetlere yer vermesine karşın ulusal anlamda amacına ulaşmadığını da ortaya koymaktadır. Ayrıca Aksu'nun (1998) yapmış olduğu araştırmada; öğretmenler sendikaların kuruluş ve çalışmaları ile ilgili yasal düzenlemelerin yetersizliği, sendikaların mesleki gelişmeyle ilgili çalışmalarının yetersizliği ve sendikal kararların etkisiz olmasını örgütlenme engeli olarak tanımlamışlardır. Öğretmen görüşlerine göre bu durum eğitim sendikalarının üstlendikleri işlevleri yerine getiremedikleri biçiminde yorumlanabilir. Bu sonuçlar araştırmamızın bulgularını destekler niteliktedir.

Ayrıca STK'ların eğitim politika ve uygulamalarında yer almadığını düşünen çok sayıda görüş, öğretmenler tarafından bildirilmiştir. Yer almadığını düşünen görüşlerde; hükümetlerin STK'ları dikkate almaması, STK'ların etkisizliği, STK'ların amacından uzaklaşması ve hükümetlerin kendi eğitim politikalarını uyguladıklarına dair görüşler öğretmenler tarafından belirtilmiştir. STK'ların eğitim politika ve uygulamalarında yer aldığını düşünen öğretmenlerin görüşleri incelendiğinde, eğitimle ilgili sorunların çözümünde, müfredat programlarının belirlenmesinde ve kalkınma planlarında yer aldığını düşünen öğretmen görüşleri bulunmaktadır. Top (1999) tarafından yapılan araştırmada, eğitim sendikasının kararlara katılma durumlarını araştırmıştır. Araştırmanın sonucunda, mevcut eğitim sendikaların bakanlık merkezince alınan olumlu kararlara katıldıkları, ancak tek taraflı alınan kararlara karşı şerh koydukları ve reddettikleri belirlenmiştir. Bu sonuç, sendikaların karara katıldıklarına dair görüşleri desteklemektedir.

Öğretmenlerin çoğunluğu STK'ların eğitimle ilgili sorunları dile getirmediğini, az sayıda öğretmen ise dile getirdiğini ya da kısmen dile getirdiğini belirtmiştir. Dile getirmediğini savunan öğretmenler, eğitime yeterince önem verilmediğini ve STK'ların eğitimle ilgili sorunlarda ilgisiz ve yetersiz kaldığını ifade etmişlerdir. Ayrıca STK'ların eğitim sorunlarını dikkate almaması ve sürekli değişen eğitim politikaları da sık rastlanan nedenler arasında yer almaktadır. STK'ların eğitimle ilgili sorunları dile getirdiği görüşünü belirten öğretmenler, STK'ların eğitimle ilgili

çalışmalarda fikirleri alındığı sürece ya da ilgilendiklerini göstermek için eğitim sorunlarını dile getirdiklerini belirtmişlerdir. Mundy ve Murpy (2001) yaptıkları çalışmada STK'ların eğitime dair sorunlarını dile getirmek adına baskıcı bir savunma rolü üstlendiklerini belirtmişlerdir. Bu görüş ile çalışmamızda STK'ların eğitimle ilgili sorunları dile getirmediğini belirten çok sayıda öğretmenin görüşü örtüşmemektedir.

Literatürde sivil toplum kuruluşlarına yönelik yapılan ve eğitime ilişkin birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Gemici'nin (2002) yaptığı "Eğitim Sendikalarının Okul Geliştirme Sürecine Etkileri" adlı çalışmasında sendika üyesi olanların, olmayanlara göre, eğitim sendikalarının okul geliştirme sürecine olumlu katkılarının olduğunu daha çok vurguladıkları sonucuna ulaşmıştır. Şirin'in (2008) yaptığı, "Eğitimin Siyasal İşlevleri ve Türkiye'de Sivil Toplum Örgütlerinin Bu İşlevlere İlişkin Görüşlerin Analizi" başlıklı çalışmasında, STK'ların eğitimde karar sürecine ya da alınacak karara katılma düzeylerini araştırmış ve STK'ların algılamalarında farklılıklar olduğu görülmüştür. STK'ların çoğunluğunun kısmen katıldıkları yönünde görüş bildirdikleri sonucuna ulaşmıştır.

ÖNERİLER

MEB tarafından eğitim çalışmalarında sivil toplum kuruluşlarına yer verilmesine rağmen bu çalışma, sivil toplum kuruluşlarının eğitime yeterince katkı sağlamadığını ve toplumun sivil toplum kuruluşlarına yeterince destek vermediğini ortaya koymuştur. Demokratik ve gelişmiş bir toplum olma yolunda bu eksikliklerin giderilmesinin topluma, bireylere ve sivil toplum kuruluşlarına fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının bu eksiklikleri giderebilmeleri için yapabilecekleri şu şekilde önerilebilir:

- Amaç ve faaliyetlerini toplantı veya yayın organları yoluyla açık bir şekilde ifade ederek eğitim çalışanlarını bilgilendirmeleri,
- Öğretmenleri örgütlenme konusunda bilinçlendirmeleri,
- Eğitimle ilgili değişikliklerde ve alınacak kararlarda toplumun görüşlerini alarak ilgili yönetim organlarına ulaştırmaları,
- Bireylerin STK'lara katılım ve katkıları hususunda çekingenliklere neden olan siyasi ve ideolojik faaliyetlerde bulunmamaları gerekir.

KAYNAKÇA

- Aksu, A. (1998). Öğretmenlerin sendikalaşma engelleri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 24-30.
- Çaha, Ö. (2000). *Sivil toplum, aydınlar ve demokrasi*. İstanbul: İz.
- Çakır, M. (2006). *Sivil toplum kuruluşları ile eğitim kurumları ilişkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Çankaya, İ. (2005). *Sivil toplum örgütlerinin eğitim amaçlı faaliyetleri: Elazığ ili sendika örneği*. (Yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Doğan, İ. (2000). *Sivil toplum*. İstanbul: Sistem.
- Eraslan, L. (2011). *Sivil toplum ve eğitim (ESTK)*. Ankara: Maya Akademi.
- Ghaus-Pasha, A. (2005). Role of civil society organizations in governance. In *6th Global Forum on Reinventing Government Towards Participatory and Transparent Governance*, Seoul.
- Gemici, Y. (2002). *Eğitim sendikalarının okul geliştirme sürecine etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Gözübüyük, M. (2002). *Türkiye'de demokrasileşme ve hoşgörü kültür ve eğitiminin yaygınlaştırılmasında sivil toplum kuruluşlarının yeri ve önemi*. (Yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Güneş, M. ve Güneş, H. (2003). *Türkiye'de eğitim politikaları ve sivil toplum*. Ankara: Anı.
- Habermas, G. (1999). *Kamusalığın dönüşümü*. İstanbul: Ayrıntı.

Kahyaoglu, M., Kaya, M., F. (2012). Öğretmen adaylarının çevre kirliliğine ve çevreyle ilgili sivil toplum örgütlerine yönelik görüşleri. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2, 1, 91-107.

Karakaya, H. (2001). *Öğretmenlerin örgütlenme nedenleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Keane, J. (1994). *Sivil toplum ve devlet*. İstanbul: Ayrıntı.

Lee, K. (2010). Civil society organizations and the functions of global health governance: what role within intergovernmental organizations?

MEB, 2013. *Elazığ ili 2011-2012 öğretim yılı istatistik bilgileri*. <http://elazig.meb.gov.tr/istatistik.php> internet adresinden 21/11/2013 tarihinde edinilmiştir.

Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis : an expanded sourcebook* (2nd Edition). Calif.: SAGE.

Mundy, K., & Murphy, L. (2001). Transnational advocacy, global civil society? Emerging evidence from the field of education. *Comparative Education Review*, 45,1, 85-126.

Özdemir, S., Başel, H., ve Şenocak, H. (2010). Sivil toplum kuruluşları (STK)'nın artan önemi ve Üsküdar'da faaliyet gösteren bazı STK'lar üzerine bir araştırma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (56).

Özdemir, S. (2002). *Eğitimde örgütsel yenileşme*. Ankara: Pegem A.

Rose, P. (2009). NGO provision of basic education: alternative or complementary service delivery to support access to the excluded? *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 39, 2, 219-233.

Rugman, A. (2000). *Globalleşmenin Sonu*, (Çev. S. Eroğlu). Ankara: MediaCat.

Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.

Şirin, H. (2008). *Eğitimin siyasal işlevleri ve Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin bu işlevlerine ilişkin görüşlerinin analizi*. (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Talas, M. (2011). Sivil toplum kuruluşları ve Türkiye perspektifi. *Türklük Bilim Araştırmaları*, 29, 387-401.

Taş, A. (1995). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin eğitim sendikalarından beklentileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Tekeli, İ. (2000). Sivil toplum kuruluşları ve yasalar-etik-deprem. *Sivil Toplum Kuruluşları ve Etik Sempozyumu*. İstanbul: Tarih Vakfı.

Tezcan, M. (2003). Cumhuriyetin 80. yılında ülkemizde eğitim sosyolojisi alanının durumu ve sivil toplum örgütleri. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 160, 63-70. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/160/tezcan.htm internet adresinden 12/11/2013 tarihinde edinilmiştir.

Top, S. (1999). *Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Örgütü'nde alınan kararlara eğitim sendikalarının katılımı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

TTK, (2010). *18. Milli Eğitim Şurası kararları*. <http://ttkb.meb.gov.tr/www/18-milli-egitim-surasi/icerik/20>, adresinden 20 Haziran 2013 tarihinde edinilmiştir.

Uğur, A. (1998). *Yeni demokrasinin yeni aktörleri: merhaba sivil toplum*. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Seçkin.

Yılmaz, D. (2004). *Üniversiteler için vatandaşlık bilgisi* (3. Baskı). Konya: Çizgi.

A COMPARATIVE STUDY REGARDING THE LEARNING STYLES OF TURKISH UNDERGRADUATE GEOGRAPHY STUDENTS AND THEIR WESTERN COUNTERPARTS

*Türkiye'deki Coğrafya Öğrencilerinin Öğrenme Stillерinin Batılı Emsalleriyle
Karşılaştırılması*

Nevin ÖZDEMİR¹

ABSTRACT

It has been argued that culture has a significant impact on learning styles. Turkey is one of the non-Western countries according to studies on the classification of countries based on cultural characteristics. Therefore, the primary objective of this study was to compare the learning styles of geography undergraduates in Turkey with the findings of a previous international study in which the learning styles of Western geography undergraduates were assessed. Kolb's Learning Styles Inventory was used as a measurement tool in order to facilitate this comparison, and 1275 Turkish geography undergraduates studying at eight universities in different geographical regions of Turkey responded to this inventory. The data obtained from the study were analyzed to compare the learning styles with those of Western geography undergraduates. According to the research findings, the assimilating and converging learning styles were favored between Turkish geography undergraduates, while the assimilating learning style was favored between Western geography undergraduates. Similar to Western counterparts, there are significant differences between demographic variables such as age and class of and predominant learning styles of Turkish geography undergraduates within 10 departments.

Keywords: Turkish geography undergraduates, cross-cultural learning styles, Kolb's Learning Style Inventory (LSI), Experiential Learning Theory (ELT).

ÖZET

Kültürün öğrenme stilleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Kültürel özellikleri esas alarak yapılan ülkelerin sınıflandırmasıyla ilgili çalışmalara göre Türkiye, Batı Kültür Bölgesi içerisindeki ülkelerden biri olarak kabul edilmemektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye'deki coğrafya öğrencilerinin öğrenme stillerini Batılı coğrafya öğrencilerinin öğrenme stilleriyle ilgili önceki bir çalışmanın bulgularıyla karşılaştırmaktır. Bu karşılaştırmayı kolaylaştırmak için karşılaştırma yapılan çalışmada da kullanılan Kolb Öğrenme Stilleri Envanteri veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinde yer alan 8 üniversitenin, coğrafya ve coğrafya öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören 1275 öğrenci bu envanteri cevaplamıştır. Bu çalışmadan elde edilen veriler, coğrafyacıların öğrenme stilleri üzerine yapılmış önceki çalışmanın sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre Türk coğrafya öğrencilerinin baskın öğrenme stilleri özümseme ve ayırıştırma olduğu, buna karşılık batılı emsallerinin baskın öğrenme stiline özümseme olduğu sonucuna varılmıştır. Batılı emsallerine benzer şekilde coğrafya öğrencilerinin öğrenme stilleri üniversite, yaş ve sınıf düzeyine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk coğrafya öğrencileri, kültürlerarası öğrenme stilleri, Kolb Öğrenme Stilleri Envanteri (KÖSE), Deneyimsel Öğrenme Kuramı (DÖK)

INTRODUCTION

The number of foreign students enrolled at universities has increased over the last decade, especially in Western countries, such as the USA, UK, Germany, France and Australia, and this marketing of higher education services has become an important financial resource for many of these nations (Holtbrügge & Mohr, 2010). In recent years, it is observed that the increase in the

¹ Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilimler Öğretmenliği ABD., nevino@omu.edu.tr

number of students coming from different countries to Turkey for higher education. According to data from the Centre of Assessment, Selection and Placement (CASP) in Turkey, the number of foreign students registered in higher education is over 43,000 (ÖSYM, 2013). These trends can raise important problems related to the differences in educational contexts such as learning, teaching, curriculum and behaviors that may exist between countries or cultures (Eaves, 2011). Therefore, there is good reason to explore the nature of learning style preferences of individuals from different cultural backgrounds (Healey & Jenkins, 2000).

The students in higher education usually prefer to study in academic disciplines that reflect their own skills and interests. The learning styles of students are consequently shaped by the learning environment of this discipline that they have chosen (Kolb, 1984). Education in an academic field for students is a continuing process of selection and socialization to the pivotal norms of the field governing criteria for truth and how it is to be achieved, communicated, and used (Kolb & Kolb, 2005). In this context, students are encouraged to learn to think like a mathematician, to feel like a poet or to decide like a manager. Some previous studies were used Kolb's Learning Style Inventory (LSI) in this regard have confirmed that learning styles have been differentiated according to the particular field of education (social sciences, science, etc.) and profession (Kolb & Kolb, 2005; Mainemelis, Boyatzis, & Kolb, 2002). For example, the individuals with undergraduate majors in the arts, history, political science, English and psychology tend to have diverging learning styles, while those majoring in more abstract and applied areas, such as physical sciences and engineering, have converging learning styles. Those with accommodating styles have educational backgrounds in business and management, and individuals with assimilating styles tend to pursue courses in economics, mathematics, sociology and chemistry (Bradbeer, 1999; Kolb, Boyatzis, & Mainemelis, 1999).

The investigators hold different views with regard to the classification of the science of geography. According to Leigh (2005), geography is a social science that emphasizes processes and systems using the scientific method. Becher and Trowler (2001) hold that physical geography may fall into the harder science group, whereas human geography may fall into the softer side of the social science/science divide. However, there are different opinions emerged in previous studies about the learning styles of geographers. For Kolb (1981), geography is an assimilative discipline; by contrast, Nulty and Barrett (1996) drew on the earlier work of Cullen, Pearson, Saha and Spear (1994) concluded that geography students are predominantly accommodating learners, while Healey, Kneale and Bradbeer (2005) reported that the dominant learning style of geography undergraduates was assimilating. In addition, Dunphy and Spellman (2009) examined the relationship between the perception of the 'value' of fieldwork and the learning styles of geography undergraduates studying in British universities. They reported that of undergraduates in their sample were approximately 36% accommodating, 27% assimilating, 20% converging and 17 % diverging.

However, cross-cultural researches on learning styles have revealed that culture acts as a strong socialization agent (Barmeyer, 2004). And the differences in cultural socialization tend to influence learning preferences of individuals and to produce different learning styles (Yamazaki, 2005). In this context, several investigators have attempted to find empirical evidence to support learning style variations on the basis of cultural backgrounds (Joy & Kolb, 2009). A number of comparative studies used different measuring tools found significant differences in the learning style preferences among undergraduates from different countries, who were studying the same or different academic areas, and reported that culture had a significant impact on learning styles (e.g. Auyeung & Sands, 1996; Apfelthaler, Hansen, Keuchel, Neubauer, Ong, Tapachai, & Mueller, 2005; Barmeyer, 2004; Joy & Kolb, 2009; Holtbrügge & Mohr, 2010; House, Hanges, Javidan, Dorfman, & Gupta, 2004; Boland, Sugahara, Opdecam, & Everaert, 2011; Yamazaki, 2005). All these studies have been provided valuable empirical evidence related to the impact of culture on learning.

However, it is advisable to take a careful look at designs of these studies and findings from these studies before associating certain countries or cultures with specific learning styles. About comparison of effect of culture and demographic variables in dominant learning styles, Joy and Kolb (2009) emphasized that “the area of specialization that one of the demographic variables seems to have a slightly larger effect on determining a person’s and their liking for abstraction or concreteness than does culture. This may be because educational specialties are particularly focused on the development of, and socialization into, the ways of learning required to meet the performance demands of the discipline. In the case of culture, the socialization may be more indirect with respect to learning. Level of education appears to have as much of an effect as culture and gender slightly less (p.83).”

In this regard, Fridland (2002) suspected that academic specialization might have more influence on learning than culture. Fridland investigated differences between the learning styles of Chinese and American teachers by using the data obtained from the LSI. The results of his research revealed that there were no significant differences between the learning styles of both groups, and that the diverging learning style was the most preferred learning style in both groups. This would help to explain the results obtained by Zualkernan, Allert and Qadah (2006) who found no difference in the learning styles of Middle Eastern and American computer programming students.

An international research conducted by Healey, Kneale and Bradbeer (2005) using geography undergraduates from 12 universities in Australia, New Zealand, the USA and the UK was the first comprehensive study related to learning styles of geographer or geography undergraduates. However, any research related to the learning styles of geography undergraduates in a non-Western country or a comparative study of learning styles of non-Western and western geography undergraduates has until now been included in the cross-cultural literature on learning styles. It is expected that the present research assessing the learning styles of geography undergraduates in Turkey, which is located in the Middle East cultural zone according to the Global Leadership and Organizational Effectiveness (GLOBE) classification (Javidan, Dorfman, Sully, & House, 2006), will contribute to future research on culture and learning styles. The present study was inspired by the following suggestions in two previous studies:

‘However, the characteristic learning styles of geography students remain unclear. It is important that we establish whether geography students in higher education in the early twenty-first century have a predominant learning style and whether this varies between countries and the stage students are in their studies’ (Healey & Jenkins, 2000, p.193).

‘Do the learning styles of geographers change during their degree courses? Do the learning styles of geographers in non-Western countries differ from those in Anglo-America and Australasia?’ (Healey, Kneale & Bradbeer, 2005, p. 40)

In accordance with the recommendations of these authors, this study focused on determining the dominant learning styles of Turkish geography undergraduates and on compared these findings with those related to learning styles of western geography undergraduates in Healey et al. (2005). As in Healey et al. (2005) Kolb’s LSI was used as measurement tool to facilitate this comparison. The data obtained from the study were analyzed on the basis of some key demographics, including university, gender, age and year of study. However, this international comparison is not statistically meaningful, so it is not possible to analyze data from both studies together. Nevertheless, the findings will provide empirical data related to the learning styles of geography undergraduates.

Kolb’s Experiential Learning Theory (ELT) and Learning Styles

Theoretical and experimental studies related to learning theories and learning styles conducted over a period of over 40 years in the UK, the USA and Western Europe have led to the emergence of an extensive literature base. Coffield, Moseley, Hall and Ecclestone (2004) examined over 800

studies about learning styles as part of their project in 2002, and they were classified to theories concerning learning styles in these studies. Furthermore, the studies in the field of learning styles have also been comparatively analyzed by Given (1996), Lemire (1996), Cassidy (2004) and Hadfield (2006).

It was understood from these comparative studies that definitions of learning styles are also abundant as much as theories on learning styles (De Bello, 1990). The learning style terms used by various authors were classified and analyzed by Kazu (2009). On the basis of this study, some authors (e.g., Keefe, 1987; Dunn & Dunn, 1993) have defined learning styles as the sum of the learner's characteristics originating from individual differences in the learning environment. For others (e.g. Entwistle, 1981; Kolb, 1984), learning style is a type of inner programme that shapes our behavior. Yet others (e.g. Jonassen & Grabowski, 1993; Felder & Silverman, 1988) suggested that individual tendencies to act in a specific way can be considered as 'preferences' that are closely related to individual differences. Despite these differences in, as Healey et al. (2005) states, 'a consensus emerges that the learning style should be defined in terms of a distinctive and habitual way an individual acquires knowledge, skills or attitudes and that, in adults, it is a relatively stable trait (p.31).'

One of the most well-known learning theories is the Experiential Learning Theory (ELT) developed by David Kolb (Kolb & Kolb, 2005). This learning model has received particular attention especially with regard to the examination of cross-cultural activities (Hoppe, 1990). Kolb's theory states that the learning process is not to be same for everybody as a result of heredity, past life experiences and demands linked to environmental circumstances. Consequently everybody enhances an individual learning style with its strengths and weaknesses (Jonassen & Grabowski, 1993). Kolb has put forward a comprehensive theory to develop a holistic model of the experiential learning (Kolb, 1984). ELT defines learning as 'the process whereby knowledge is created through the transformation of experience. Knowledge results from the combination of grasping and transforming experience (Kolb, 1984, p. 41).' Specifically Kolb described two main dimensions to learning that correspond to the two ways we learn; these are called *the Concrete-Abstract dimension* and *the Active-Reflective dimension*. Thus a person's preferred learning patterns measured along these two axes defining on the Learning Style Grid and the components of these two dimensions identifies one's learning style.

The Concrete-Abstract dimension, in Figure 1 it shown on the vertical axis of the Learning Style Grid, represents how we perceive information. Learners who rely more on tangible qualities such as sensing, feeling, and intuition, usually favor Concrete Experience as the favored means of receiving new information (Kolb, 1984). This preference also stresses an inclination for personal involvement with people in daily situations. In a learning setting, learners who prefer this mode would be more open minded, flexible, and adaptable to change. Learners who rely on Abstract Conceptualization usually step back and think about the new learning situation, analyze, and systematically plan rather than use their senses as a guide. In the Abstract Conceptualization stage, a person's learning involves using logic and ideas, rather than feeling, to understand problems or situations. Typically, this learner relies on systematic planning and develops theories to solve problems. These learners logically analyze ideas, systematically plan, and act on their intellectual understanding of the situation. This type of learner needs time to analyze the information presented.

After the learner acquires new information in the Concrete-Abstract dimensions, modes, it must be processed. Processing takes place in the second dimension of learning, the Active-Reflective Dimension, represented in Figure 1 on the horizontal axis (Kolb, 1984, Massey, Kim, & Mitchell, 2011). In the Active-Reflective dimension, learners may choose to actively participate in learning (Active Experimentation) while other learners may prefer to watch others who are involved in the new learning experience (Reflective Observation) (Kolb & Kolb, 2005). This process is portrayed as an idealized learning cycle or spiral, whereby the learner 'touches all the

bases' - *experiencing, reflecting, thinking, and acting* - in a recursive process that is responsive to the learning situation and what is being learned.

In 1971, David Kolb developed a simple scale called the LSI to evaluate individual orientations for learning. The Learning Style Inventory is designed to measure the degree to which individuals display the different learning styles derived from experiential learning theory (Kolb, 1984). Each of these four learning styles is a component of two learning modes (Figure 1). Four learning styles are defined as a measure by combining the scores from a person's Concrete Experience/Abstract Conceptualization (CE/AC) modes and their Reflective Observation/Active Experimentation (AE/RO) modes. These four styles are called Diverging (CE /RO), Assimilating (RO/ AC), Converging (AC/ AE), and Accommodating (AE/CE). Thus a person's preferred learning style can be measured and displayed on a Learning Style Grid.

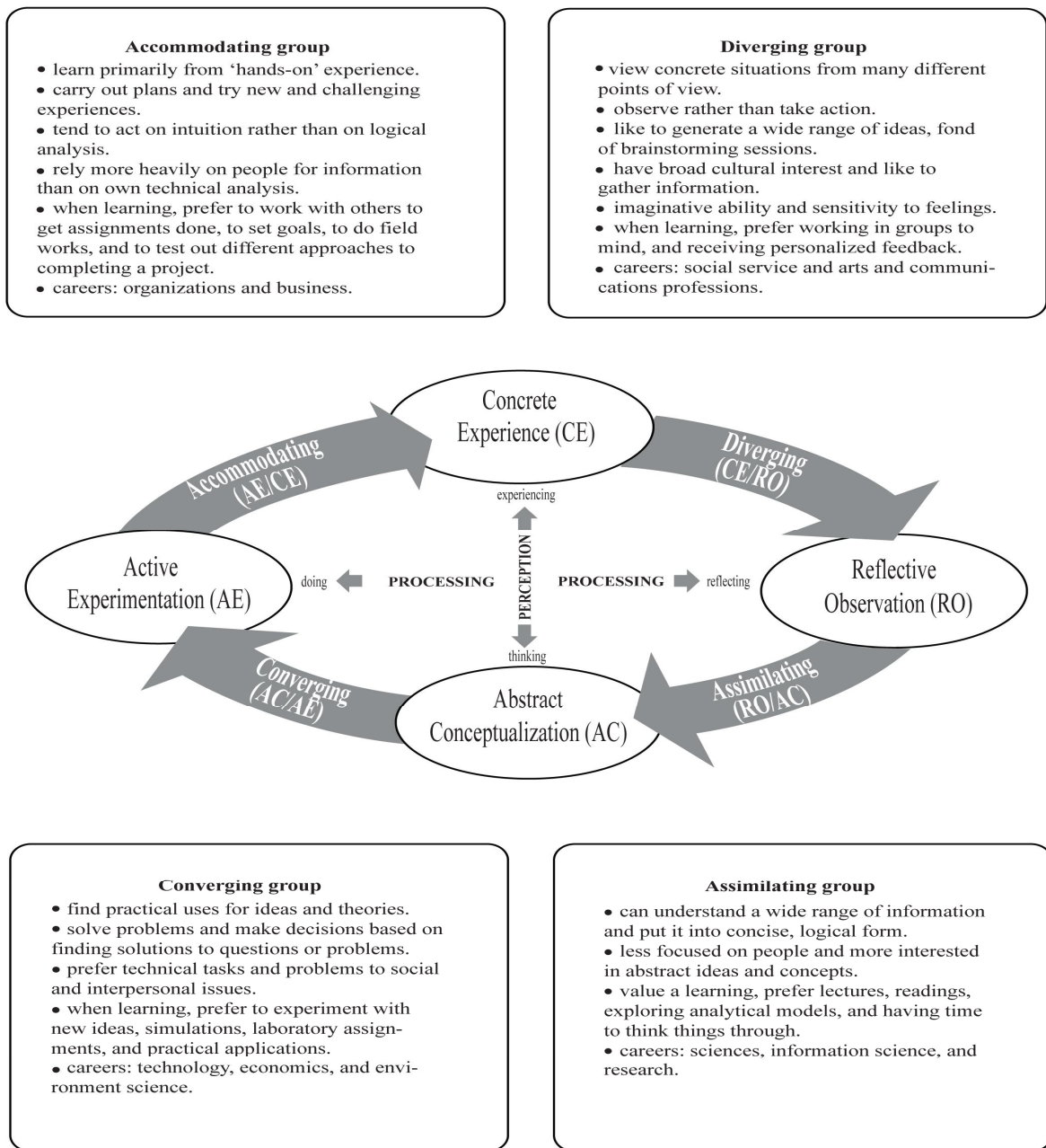

Figure 1. Experiential Learning Theory and Characteristics of Kolb's Learning Styles (adapted from Kolb, 1984; Kolb et al., 1999).

METHODS

As stated in the introduction part, this study focused on determining the dominant learning styles of Turkish geography undergraduates and on compared findings of this study with those of Healey et al. (2005). In the framework of this basic purpose, the sub-problems of research are following:

- 1- What are the dominant learning styles of geography undergraduates in Turkey?
- 2- How are the differences or similar aspects of learning styles when comparison Turkish and Western geography undergraduates?
- 3- Are there significant differences between the predominant learning styles of Turkish geography undergraduates according to some demographics (university, age, and gender and study year).
- 4- How are the differences or similar aspects of learning styles of Turkish and Western geography undergraduates according to some demographics (university, age, and gender and study year).

The higher education geography departments in Turkey were located in the science and arts faculties of universities, the departments of geography teaching of education faculties and the Faculty of Humanities in Ankara University. At present, there are 25 geography departments and eight geography teaching departments in total (İlhan, Gülersoy, & Gümüş, 2013). Five departments of geography and five departments of geography teaching from eight universities located in different geographical regions of Turkey were randomly selected for this research, and it was taken into consideration to distribution of gender and age, and year of study of respondents. In the academic calendar year in which this study was conducted (2009-2010), the total number of geography undergraduates in Turkish universities was 8,046 (ÖSYM, 2011), and approximately 16 % of that total constituted the sample of the present study.

To compare our results with the data obtained by Healey et al. (2005), we used version 3 of the LSI (LSI 3) as the data collection tool. The studies on the psychometric features of the original LSI in 1971 led to the inventory that was first revised in 1985. The second version of the LSI (LSI 2) was translated into Turkish and tested for reliability by Aşkar and Akkoyunlu (1993). Continued validity and reliability studies led to a review of the inventory in 1993 (version 2a), in 1996 (version 3) and in 2005 (version 3.1) (Kayes, 2002; Kolb & Kolb, 2005). The final changes to the third version of the inventory in 1996 (LSI 3) were made to concretize expressions. Cronbach's alpha coefficient for Kolb's LSI version 3 was reported as .70 on the basis of the average of seven different studies (Kolb & Kolb, 2005). Translation of LSI 3 into Turkish and reliability studies were conducted by Gencil (2007), and it was noted that reliability coefficients for the dimension of learning style of the inventory changes are between 0.71 and 0.80 in this research.

In a similar manner to Healey et al. (2005), the Chi-square test was used in the analysis of the data. As Joy and Kolb (1999) stressed, 'the general method of analysis used in the culture-learning style studies is a Chi-square test on the learning style types or a one-way ANOVA on the learning modes or the combination scores (p.33).' In this context, the one-way ANOVA method was used for assessing significant difference in learning styles between universities.

FINDINGS

1- The dominant learning styles of geography undergraduates in Turkey and a comparison with their Western counterparts:

As shown in Table 1, in the fall semester of 2009-2010, 1,275 Turkish geography undergraduates from 10 geography departments responded to the LSI 3. The overall sample consisted of 57% males and 43% females. In Turkey, the duration of undergraduate study is 4 years in departments of geography and 5 years in departments of geography teaching. The sample consisted of students from every class year, and they ranged in age from 17 to 27 years.

Table 1. The key demographics of Turkish geography undergraduates

	University	City	Faculty	Gender		Total			
				M	F	No	%		
1	Ankara University	Ankara	Faculty of Humanities	51	49	100	8		
2	Atatürk University	Erzurum	Faculty of Letters	87	64	151	12		
3	Ondokuz Mayıs University	Samsun	Faculty of Science and Letters	110	60	170	13		
4	Onsekiz Mart University	Çanakkale	Faculty of Science and Letters	85	51	136	11		
5	Kocatepe University	Afyon	Faculty of Science and Letters	100	91	191	15		
6	Gazi University	Ankara	Faculty of Education	47	52	99	8		
7	Atatürk University	Erzurum	Kazım Karabekir Faculty of Education	117	69	186	15		
8	Dicle University	Diyarbakır	Ziya Gökalp Faculty of Education	39	26	65	5		
9	Dokuz Eylül University	İzmir	Buca Faculty of Education	54	53	107	8		
10	Onsekiz Mart University	Çanakkale	Faculty of Education	41	29	70	6		
General Total				No	%	731	544	1275	100
				%		57	43		

As showed in Table 2a and Figure 2, the dominant learning styles for Turkish geography undergraduates were respectively listed by assimilating (42%), converging (39%), diverging (12%) and accommodating (7%). the assimilating was the most preferred learning style of Turkish geography undergraduates in three of geography departments (Atatürk University, Ondokuz Mayıs University, Kocatepe University) and in five of geography teaching departments (Gazi University, Dicle University), whereas in the other departments, converging was favored over the other styles by a small margin (Figure 3). Furthermore, in all Turkish universities, the assimilating and converging learning styles were favored by similar percentages of students, and two thirds of respondents were in either the assimilating cohort or the converging cohort. In a similar manner, Healey and colleagues (2005) evaluating the LSI scores of 932 respondents studying in 12 universities in the USA, UK, Australia and New Zealand reported that the assimilating learning style was preferred by 45% of Western geography undergraduates. The ratios of the other learning styles were ranked 24% for converging, 17% for diverging and 14% for accommodating, respectively (Table 2 b, Figure 2).

Table 2a. Preferred learning styles of Turkish geography undergraduates

University	Kolb's Learning Styles							
	Diverging		Assimilating		Converging		Accommodating	
	No	%	No	%	No	%	No	%
1-Ankara University	10	10	39	39	44	44	7	7
2-Atatürk University	13	9	73	48	51	34	14	9
3-Ondokuz Mayıs University	24	14	78	46	62	37	6	4
4-Onsekiz Mart University	19	14	53	39	58	43	6	4
5-Kocatepe University	14	7	96	50	75	39	6	3
6-Gazi University	8	8	45	46	42	42	4	4
7-Atatürk University	28	15	66	36	68	37	24	13
8-Dicle University	17	26	23	35	20	31	5	8
9-Dokuz Eylül University	11	10	40	37	47	44	9	8
10-Onsekiz Mart University	10	14	27	39	28	40	5	7
All universities	154	12	540	42	495	39	86	7

*See Table 1 for names of faculties

Table 2b. Preferred learning styles of western geography undergraduates in Healey *et al.* (2005, p.36)

	Kolb's Learning Styles									
	Divergers		Assimilators		Convergers		Accommodators		All students	
	No	%	No	%	No	%	No	%	No	%
All countries	158	17	416	45	224	24	134	14	932	100
Australia	22	18	57	48	25	21	15	13	119	100
New Zealand	67	18	150	39	98	26	66	17	381	100
UK	28	10	147	52	77	27	32	11	284	100
US	41	28	62	42	24	16	21	14	148	100

If the countries were evaluated individually, it was observed that for universities in the UK and US, the assimilating learning style was predominant, with ratios ranging from 39% to 55%, whereas the dominant learning style for students of the Curtin University in Australia was the converging style, and the diverging style was preferred those of the Waikato University in New Zealand. The accommodating group (14% of all sample) was never the dominant group in nine of the 12 Western universities, and this learning style was preferred by the smallest percentage (7%) of students in all Turkish universities. However, the percentage (9%) of the accommodating learners in the departments of geography teaching was almost double the percentage (5%) of those who were studying in the department of geography. Furthermore, the percentage of accommodating for the Kazım Karabekir Faculty of Education rises to 13% and this value very close to percentage of Western accommodating (14%) in Healey et al. (2005).

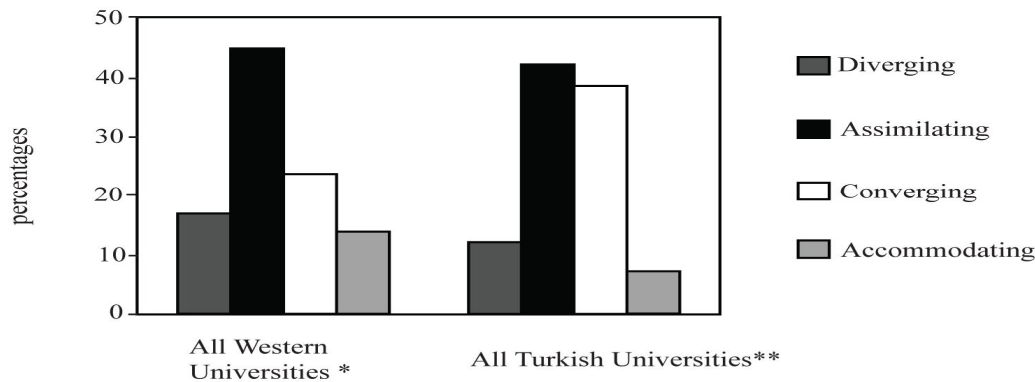

Figure 2. Kolb learning style preferences of geography undergraduates in Healey et al., 2005*, and in Turkish Universities**.

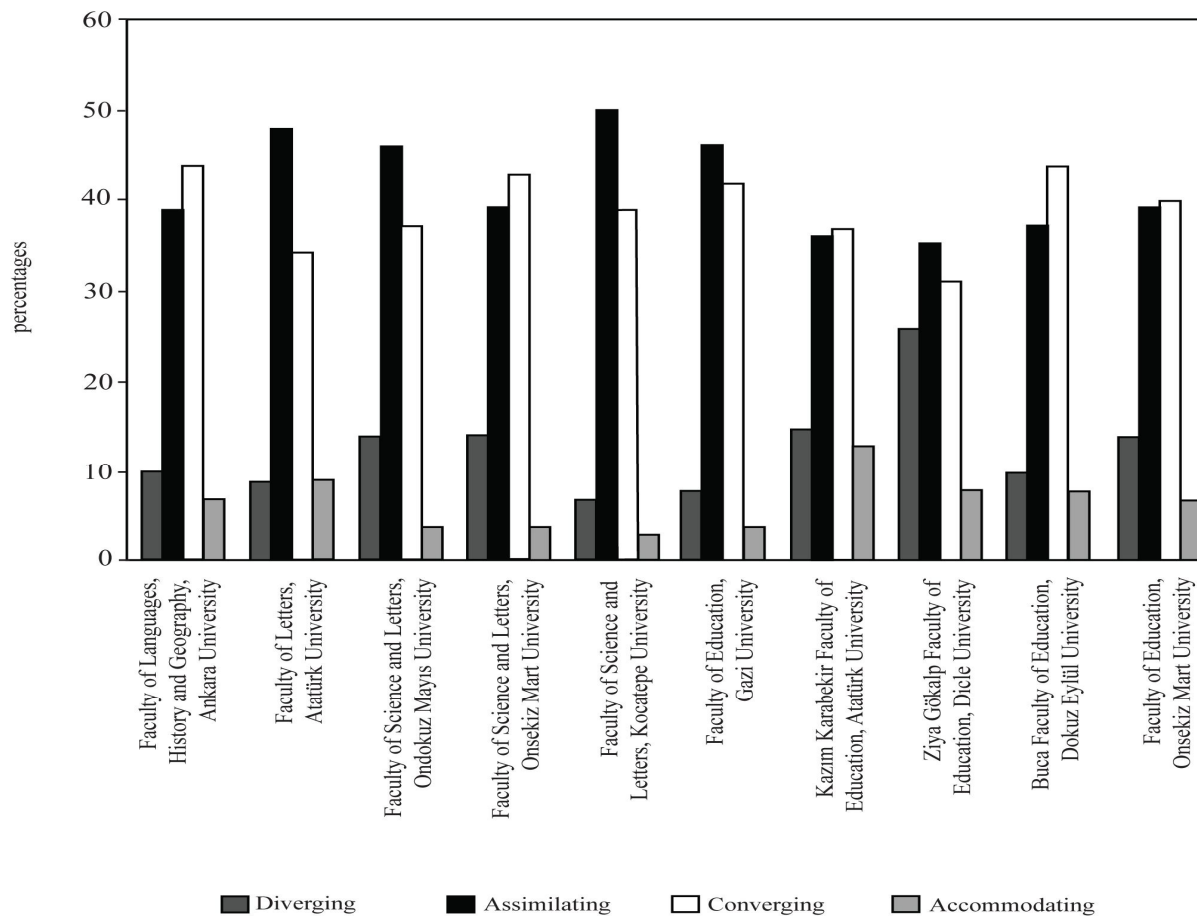

Figure 3. Kolb learning style preferences of Turkish geography undergraduates

However, Healey and colleagues reported that in the Waikato University wherein mostly of respondents were human geographers exhibited the lowest percentage of assimilators, the highest percentage of accommodating groups, and one of the highest percentages of diverging group. They suggested that this could be related with the fact that most of the social science disciplines characterized by a predominance of accommodating and diverging learning styles (Healey et al., 2005).

As shown in Table 3a, there are significant differences between the predominant learning styles of Turkish geography undergraduates within 10 departments. The main contributors to the Chi-square statistic come from the high percentage of assimilating and converging cohorts and the low percentage of diverging and accommodating cohorts in each of the departments. Nevertheless, the results of the one-way ANOVA in Table 4 show that there was no significant difference in the learning styles between the geography departments in Turkey (F value 0.076 and P value 0.517), that is, the distribution of undergraduates' learning styles in all Turkish geography departments is similar to one another.

Table 3a. Chi Square tabulation results of Turkish geography undergraduates

Chi Square Tabulation	X ²	Probability	Accept/Reject Ho
All learning styles All universities	55.20	0.001	Reject
All learning styles Gender	4.19	0.241	Accept
All learning styles Age	29.93	0,000	Reject
All learning styles year of study	18.58	0,029	Reject

Although there were significant international differences in the predominant learning styles of Western geographers in four countries (Table 3b), when the data were aggregated to the country level, it was observed that there were significant differences in the distribution of learning styles within Australia and New Zealand, while intranational differences in the UK and USA were not significant (Healey et al. 2005).

Table 3b. Chi Square tabulation results of western geography undergraduates in Healey et al. (2005, p.37)

Chi Square Tabulation	X ²	Probability	Accept/Reject Ho
All learning styles All universities	77.3	0,000	Reject
All learning styles Gender	7.6	0,055	Accept
All learning styles Age	15.4	0,017	Reject
All learning styles All countries	35.2	0.000	Reject
All learning styles Australian universities	14.4	0.026	Reject
All learning styles New Zealand universities	21.2	0.002	Reject
All learning styles UK universities	3.6	0.073	Accept
All learning styles US universities	3.3	0.770	Accept

Table 4. ANOVA results for key demographics

	Sum of Squares	df	F	Probability
University				
Between Groups	7.77	9	1.39	.186
Within Groups	778.88	1265		
Total	786.59	1274		
Age				
Between Groups	1.51	3	.81	.487
Within Groups	785.09	1271		
Total	786.59	1274		
Year of study				
Between Groups	1.37	4	.55	.696
Within Groups	785.22	1270		
Total	786.59	1274		

2- Comparison of the learning styles of Turkish geography undergraduates based on gender, age, and year of study.

As shown in Table 5, the assimilating was the dominant learning style of 41% of male

undergraduates and 45% of female undergraduates. The converging was the dominant learning style of 37% of male undergraduates and 39 % of female undergraduates. Consistent with the findings of Healey et al., (2005), there was no significant difference between the learning styles of male and female Turkish geography undergraduates, according to the Chi-square results (Table 3a, Table 3b).

Table 5. Kolb’s learning styles of the Turkish geography undergraduates according to key demographics

Key demographics	Kolb’s Learning Styles								In all students	
	Diverging		Assimilating		Converging		Accommodating		No	%
	No	%	No	%	No	%	No	%		
Gender										
Man	98	13	298	41	282	37	53	7	731	57
Female	56	10	242	45	213	39	33	6	544	43
Age groups										
18–20	18	17	36	34	49	46	3	3	106	8
21–22	81	10	46	29	39	24	6	4	804	63
23–24	44	17	96	36	98	37	25	10	263	21
25 +	11	11	41	40	37	36	13	13	102	8
Year of study										
1	46	12	154	40	169	43	20	5	389	31
2	37	11	159	47	123	37	18	5	337	26
3	24	10	97	43	90	40	14	6	225	18
4	29	12	102	44	85	37	17	7	233	18
5*	18	20	28	31	28	31	17	19	91	7

*The respondents in this grade level are from only the faculties of education, because the period of study is five years in schools of education whereas it is four years in the other faculties in the sample

The Chi-square statistic for age and year of study was showed a significant difference (Table 3a). Although the four learning styles of Kolb were observed in all age groups and all year-of-study groups, the percentages of students in the assimilating and converging cohorts was greater than those in the diverging and accommodating cohorts. However, the ANOVA results show that there was no significant difference between age groups or year-of-study groups (Table 4). As shown in Table 5, the distribution of learning styles in each age group and in each study years are similar to one another. Also Healey et al. (2005) proved that there was a significant difference within age groups using the Chi-Square test. They stressed that more of diverging and accommodating learning styles are found among students aged 21 and over than among younger students. They went on to stress that ‘the students were not all at the same stage in their geographical experience - though most are in the early stages of studying geography at university, pre-university experience varies (p. 35).’ Therefore, the situation may be complicated with regard to making comparisons for age and year-of-study.

DISCUSSION

It is expected that the results of the present study, related to the learning styles of geography undergraduates in Turkey, which is classified as a non-Western country in some research (e.g. Hofstede, 2001; Javidan et al. 2006) on culture, will contribute towards filling the gap in the literature on the learning styles of geographers and culture. By comparing our findings with those obtained in a previous cross-cultural study of the learning styles of Western geography undergraduates (Healey et al. 2005), we have drawn the following conclusions:

- Kolb’s four learning styles were found among the geography undergraduates.
- 81% of Turkish geography undergraduates in the present study and 69 % of the Western geography undergraduates in Healey et al. (2005) preferred either assimilating or converging learning styles.
- The learning style least preferred by geography undergraduates was that of accommodating.
- When the data were aggregated to the country level, it was observed that there were significant differences in the distribution of learning styles between universities in Australia and

New Zealand, while the differences between those in the UK, US and Turkey were not significant. According to the results of both studies, there is not significant the difference between genders in learning styles of geography undergraduates.

- According to the results of both studies, the difference in learning styles of geography undergraduates within age groups is significant, whereas the ANOVA results of the Turkish sample indicated that there was no significant difference between age groups.

- The majority of the geography undergraduates in the Western sample were in the early stages of their university courses, so the results of both studies were not compared with regard to year-of-study. However, according to the results obtained from the Turkish sample, there was a significant difference within year-of-study groups, whereas there was no significant difference between these groups, according to the ANOVA results.

The results of the present study have been indicated that the learning styles of geography undergraduates in Turkey have many similarities to those of their Western counterparts. Both studies comprised a substantial empirical data set examined using inferential statistics. Nevertheless, through the findings of both studies it would not be correct to claim that the dominant learning style of geographers is assimilating or converging. Therefore, these findings must be supported by further studies on the learning styles of geographers, or the effect of culture on their learning styles.

Learning styles and learning preferences are not constant and, indeed, change over time (Kolb & Kolb, 2009). However, Nulty and Barrett (1996) cautioned that the learning style grouping should not be taken as an absolute representation of a particular student population, because different teaching strategies and discourse modes may be adopted that are not traditional to that discipline. However, it is important to account for learners' different learning styles and their learning preferences in the planning of learning and teaching processes. Smith (2002) argued that an important benefit of using Kolb with classes is in raising student awareness of their own position.

The assimilating and converging learning styles favored by the majority of the geography undergraduates are located in the south of Kolb's Learning Styles Grid. Therefore, most of these students tend to perceive information in the AC dimension and to process or to transform information either through AE/ RO.

This type of learner typically relies on systematic planning, develops theories to solve problems, and needs time to analyze the information presented. The dominant learning abilities of assimilating learning styles are abstract conceptualization and reflective observation. In formal learning situations, people with this style prefer readings, lectures, exploring analytical models, and having time to think things through.

An individual with a converging style also has AC and AE as dominant learning abilities. People with this learning style are best at finding practical uses for ideas and theories. They have the ability to solve problems and make decisions based on finding solutions to questions or problems. In formal learning situations, people with this style prefer to experiment with new ideas, simulations, laboratory assignments and practical applications.

Geography can be thought of as offering a broad, general education, covering a breadth of academic materials, combined with hands-on field and laboratory studies (Healey et al. 2005). Due to these disciplinary specifications, it can be expected that the dominant learning styles of geographers is either converging in their comfort zone when dealing with the application of concepts and ideas or accommodating in their comfort zone when offered the opportunity for hands-on experience. It is therefore interesting that, as noticed by Healey et al. (2005), some 45 % of the geographers in the Western sample and 42% of the geographers in the Turkish sample favored the assimilating style. A total of 24% of the geographers in the Western sample and 39% of the geographers in the Turkish sample favored the converging learning style. The lower percentage

in the Western sample compared to the Turkish sample may be related to the fact that Western respondents were in the early stages of their geography studies. Because educational experiences in an academic discipline shape to people's individual learning styles by instilling positive attitudes toward specific sets of learning skills and by teaching students how to learn (Kolb & Kolb, 2009).

Joy and Kolb (2009) showed that there are relationships between learning style and culture of birth and residence. Some cross-cultural studies (e.g. Hoppe, 1990; Hofstede & McCrae, 2004; Javidan et al. 2006; Joy & Kolb, 2009; Holtbrügge & Mohr, 2010) have indicated that Turkey is located in quite the opposite cultural cohort to the Western countries studied by Healey et al. (2005). Nevertheless, the results of the present study have shown that Turkish geography undergraduates have many similarities to their Western counterparts with regard to learning styles. This may be related to implications of the educational policies adopted since the foundation of the Republic of Turkey. If we review the educational history of Turkey, we can see some major developments and transformations.

The Republic of Turkey was established after the Ottoman Empire had attempted to adapt to the Western model in many aspects, such as administrative, legal, social and cultural life and education. In the process of restructuring the education system of Turkey, it was referenced in the views of the world-renowned education authorities, such as John Dewey, Alfred Kühne, Omer Buyse, and Albert Malche (Reisman, 2007). Following the university reform in 1933, new universities, faculties and departments were founded in Turkey. Turkey's first department of geography was established at the Istanbul Dar-ül Fünun in 1915, approximately after 16 years than the first modern department of geography was founded by Halford Mackinder at Oxford (Sidaway & Jonston, 2007). Professor E. Obst, who was invited from Germany by the government in 1915, directed the establishment of the Institute of Geography at the University of Istanbul. Subsequently, two professors, T. H. Lefebvre and E. Chaput, were invited from France (Koçman & Sütgibi, 2004). The Institute of Geography at Istanbul University was the only establishment active in this field until the Department of Geography at the Faculty of Humanities in Ankara was opened in 1935. Furthermore; and this second department of geography was opened under the chairmanship of German professor Herbert Lois (Widmann, 2000). The academic style and fields of expertise of the foreign staff of the earlier years, and those educated by these individuals, had a significant effect on the education programs in the years to follow. Not only foreign professors were assigned to lecture at these newly established universities both also Turkish students were sent abroad for postgraduate education. There were 180 academic staff at Istanbul University in 1933, and 138 of them was Turkish and 42 foreign. However, the heads of 27 departments were Turkish while the heads of 38 departments were foreign (Widmann, 2000). Of the foreign professors working in the Faculty of Humanities, which had opened in 1935, 11 were German, three were French, one was Hungarian, one was British and one was Austrian (Çelebi, 2003).

In addition to these developments, as in many other countries, the effect of globalization on education in Turkey cannot be ignored. However, some recent studies have investigated global trends with respect to learning style preferences. For example, Barron and Arcodia (2002) explored possible links between ethnic origin and learning style preference, with regard to students of the Confucian Heritage Culture (CHC) who were majoring in hospitality and tourism management at an Australian university. According to this study, the learning styles of CHC students were compatible with those of Western students, and furthermore, these students changed their approaches to learning, depending on their academic environment. In another study, Yamamura and Stedham (2004) also reported statistical evidence that indicated that peculiar traits of cultural dimensions for students from Eastern countries have been westernized over time. Also Turkey is in the process of integration with the European Union (EU) on many issues such as education. It is considered that the EU integration process has made an impact on many subjects, such as the curriculum and educational philosophies, teaching methods and techniques, the training of staff or lecturers and the teaching of students at all levels of education, from primary school through to college. In this context, this process may westernize to learning styles of students over time.

CONCLUSIONS

For 21st century geographers, the knowledge of geography alone will not be sufficient to make them ideal candidates for positions in the global business world. In addition, geographers must possess the skills to apply their particular subject knowledge as they enter the global job arena (Whalley, Saunders, Lewis, Buenemann, & Sutton, 2011). Therefore, the important aspects of field classes and applications, especially as related to the geography curriculum in higher education, must be organized in such a way as to make the students active participants in the teaching and learning environments.

Modern geography is a positive science that adopts inductive and deductive reasoning. Hypothesis generation, test data, statistical and general analysis and reporting are processes applied by geographers for describing the places of the world (Kent, Gilbertson, & Hunt, 1997). Therefore, Kolb's ELT is extremely compatible with modern geography that, as a discipline, emphasizes the system and the processes of the scientific method. As suggested by Healey et al. (2005), teachers should encourage their students to engage in all four stages of the learning cycle (Table 6).

As relevant, Healey & Jenkins (2000) provided examples of use of the Kolb learning cycle as a framework for practical and field class experiences. 'Experiential learning is a process of constructing knowledge that involves a creative tension among the four learning modes that is responsive to contextual demands. This process is portrayed as an idealized learning cycle or spiral where the learner "touches all the bases"—experiencing, reflecting, thinking, and acting—in a recursive process that is responsive to the learning situation and what is being learned. Immediate or concrete experiences are the basis for observations and reflections. These reflections are assimilated and distilled into abstract concepts from which new implications for action can be drawn. These implications can be actively tested and serve as guides in creating new experiences (Kolb & Kolb, 2009, p.5)'. Kolb's theory can be applied by using proper teaching methods and techniques, and by systematically engaging the students in this four-stage learning cycle that includes *concrete experience, reflective observation, abstract conceptualization and active experimentation* in any course, in any academic year or semester (Table 6, Figure 5).

Table 6. Activities associated with Kolb's learning modes

Concrete Experience	Reflective Observation	Abstract Conceptualization	Active Experimentation
<i>Lecture examples</i>		<i>Lecture</i>	<i>Lecture examples</i>
<i>Laboratories</i>			<i>Laboratories</i>
<i>Readings</i>		<i>Text readings</i>	
<i>Fieldwork</i>			<i>Fieldwork</i>
Simulations	Thought questions	<i>Projects</i>	<i>Projects</i>
Observations	Brainstorming	Model building	Case studies
Films	Discussions	Model Critiques	Homework
Problem sets	Logs	Papers	
	Personal journals	Analogies	

Source: Adapted from Kolb (1984) and Svinicki & Dixon (1987), but reorganized to highlight in italics activities that are said to be able to fall under two or more learning styles (Bergsteiner, Avery, & Neumann, 2010, p. 40).

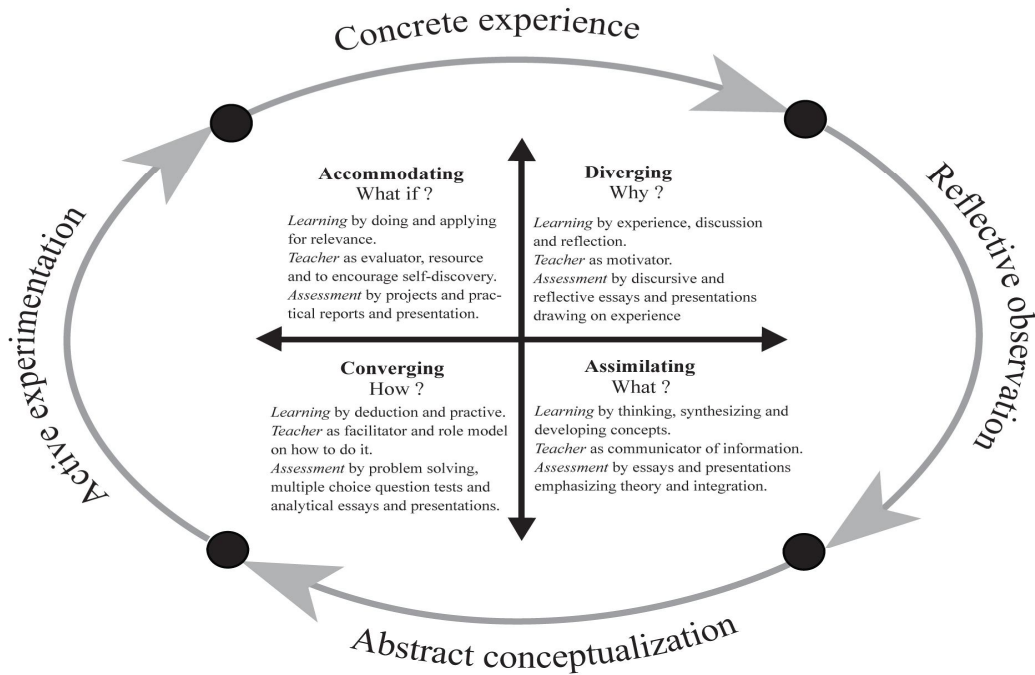

Figure 5. Teaching, learning and assessment activities matches to learning styles by adapted from Kolb 1984, Healey et al., 2005 (Özdemir & Kesten, 2012).

It is hoped that the findings of this first comprehensive study on the learning styles of Turkish geographers will contribute to knowledge on geographer's learning styles and cross-country differences, and it accordingly inspires questions for future research, such as the following:

- What are the dominant learning styles of geographers in another non-Western country?
- What are the predominant learning styles of geography lecturers at universities?
- How will be impact to academic success of their and attitudes of students to take into account students' learning style in learning environments?

REFERENCES

Apfelthaler, G., Hansen, K., Keuchel, S., Neubauer, M., Ong, S. H., Tapachai, N., & Mueller, M. (2005). Cross cultural learning styles in higher education. *International Journal Of Learning*, 12 (5), 247-257.

Aşkar, P., & Akkoyunlu, B. (1993). Kolb learning style inventory. *Education and Science*, 87, 37-47.

Auyeung, P., & Sands, J. (1996). A cross-cultural study of the learning style of accounting students. *Accounting and Finance*, 36 (2), 261-274. doi: 10.1111/j.1467-629X.1996.tb00310.x.

Barmeyer, C. I. (2004). Learning styles and their impact on cross-cultural training: An international comparison in France, Germany and Quebec. *International Journal of Intercultural Relations*, 28, 577-594. doi:10.1016/j.ijintrel.2005.01.011.

Barron, P., & Arcodia, C. (2002). Linking learning style preferences and ethnicity: International students studying hospitality and tourism management in Australia. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 1(2), 1-13.

Retrieved from http://espace.library.uq.edu.au/eserv.php?pid=UQ:8864&dsID=Accepted_Paper.pdf

Becher, T., Trowler, P. R. (2001). *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*. (Adobe Digital Editions version). Retrieved from http://ceps.pcf.unilj.si/knjiznica/izbiri/D.c.%202001%20Becher%20and%20Towler_Academic%20Tribes%20and%20Territories.pdf.

Bergsteiner, H., Avery, G. C., & Neumann, R. (2010). Kolb's experiential learning model: critique from a modelling perspective. *Studies in Continuing Education*, 32(1), 29-46.

Boland, G., Sugahara, S., Opdecam, E., & Everaert, P. (2011). The impact of cultural factors on students' learning style preferences: A global comparison between Japan, Australia and Belgium. *Asian Review of Accounting*, 19 (3), 243 – 265. doi: 10.1108/13217341111185155.

Bradbeer, B. (1999). Barriers to Interdisciplinary: disciplinary discourses and student learning. *Journal of Geography in Higher Education*, 23 (3), 381-396. doi:10.1080/03098269985326.

Cassidy, S. (2004). Learning styles: an overview of theories. *Educational Psychology*, 24 (4), 419-444. doi: 10.1080/0144341042000228834

Coffield, F. J., Moseley, D.V., Hall, E., & Ecclestone, K. (2004). Should we be using learning styles? What research has to say to practice? (Adobe Digital Editions version).

Retrieved from http://itslifejimbutnotasweknowit.org.uk/files/LSRC_LearningStyles.pdf

Cullen, D. J., Pearson, M., Saha, L. J., & Spear, R. H. (1994). *Establishing effective PhD supervisions*. Canberra: AGPS.

Çelebi, N. (2003). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler. (The Refugee Professors at the Faculty of Language, History and Geography). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43 (1), 259–272. Retrieved from <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1009/12247.pdf>

De Bello, T.C. (1990). Comparison of eleven major learning styles models: variables, appropriate populations, validity of instrumentation, and the research behind them. *Reading, Writing, and Learning Disabilities*, 6(3), 203–222. doi:10.1080/0748763900060302.

Dunn, R., & Dunn, K. (1993). *Teaching secondary students through their individual learning styles*. Boston: Allyn & Bacon.

Dunphy, A., & Spellman, G. (2009). Geography fieldwork, fieldwork value and learning styles. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 18 (1), 19-28. doi: 10.1080/10382040802591522.

Entwistle, N. J. (1981). *Styles of Learning and Teaching: An Integrated Outline of Educational Psychology for Students, Teachers and Lecturers*. Wiley: Chichester.

Eaves, M. (2011). The relevance of learning styles for international pedagogy in higher education. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 17 (6), 677-691. doi: 10.1080/13540602.2011.625143.

Felder, R. M., & Silverman, L. K. (1988). Learning and teaching styles in engineering education. *Engr. Education*, 78 (7), 674-681.

Retrieved from <http://www4.ncsu.edu/unity/lockers/users/f/felder/public/Papers/LS-1988.pdf>

Fridland, G. H. (2002). Adult learning styles and cultural background: A comparison of the learning style preferences of American teachers of English as a second language and Chinese teachers of English as a foreign language. Unpublished doctoral dissertation, University of Memphis, TN. Retrieved from <http://search.proquest.com/pqdtft/docview/305443559/fulltextPDF/13FE40DDA1A2D66A071/1?accountid=16701>

Gencil, I. E. (2007). Kolb'ün Deneysel Öğrenme Kuramına Dayalı Öğrenme Stilleri III' ün Türkçeye Uyarlama Çalışması. (The Turkish adaptation study of Kolb' learning style inventory). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2), 120–140.

Retrieved from <http://www.sbe.deu.edu.tr/dergi/cilt9.say%C4%B12/9.2%20gencil.pdf>

Given, B. K. (1996). Learning styles: a synthesized model. *Journal of Accelerated Learning and Teaching*, 21 (1-2), 11-43. Retrieved from http://ialearn.org/files_jalt/jalt_21_1996_1%20%26%202.pdf#page=11

Hadfield, J. (2006). Teacher education and trainee learning style. *RELC Journal*, 37 (3), 367-386. doi: 10.1177/0033688206071320

Healey, M., & Jenkins, A. (2000). Learning cycles and learning styles: the application of Kolb's experiential learning model in higher education. *Journal of Geography*, 99, 185–195. doi:10.1080/00221340008978967.

Healey, M., Kneale, P., & Bradbeer, J. (2005). Learning styles among geography undergraduates: an international comparison. *AREA*. 37 (1), 30-42. doi: 10.1111/j.1475-4762.2005.00600.x.

Holtbrügge, D., & Mohr, A. T. (2010). Cultural determinants of learning style preferences. *Academy of Management Learning & Education*, 9 (4), 622–637.

Retrieved from http://www.immagic.com/eLibrary/ARCHIVES/GENERAL/AOM_US/A101222H.pdf

Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. SAGE Publication, Thousand Oaks:California.

Hofstede, G., & McCrae, R. R. (2004). Personality and Culture Revisited: Linking Traits and Dimensions of Culture. *Cross-Cultural Research*, 38 (1), 52-88. doi: 10.1177/1069397103259443

Hoppe, M. H. (1990). *A comparative study of country elites: International differences in work-related values and learning and their implications for management training and development*. Unpublished doctoral dissertation, University of North Carolina at Chapel Hill, NC.

House, R.J., Hanges, P.M., Javidan, M., Dorfman, P., & Gupta, V. (2004). *Culture, Leadership and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*, Sage: Thousand Oaks, CA.

İlhan, A., Gülersoy, A. E., & Gümüş, N. (2013). Coğrafya bölümü ve coğrafya öğretmenliği anabilim dalı mezunlarının mezuniyet sonrası karşılaştıkları istihdam sorunu. *Electronic Turkish Studies*, 8(9). 585-1602.

Javidan, M., Dorfman, P.W., Sully de L. M., & House, R. J. (2006). In the Eye of the Beholder: Cross Cultural Lessons in Leadership from Project GLOBE. *Academy of Management Perspectives*, 20 (1), 67-90. Retrieved from <http://www.csus.edu/indiv/s/sablynksic/documents/GLOBEprojecteyeofthebeholder.pdf>

Jonassen, H. D., & Grobowski, B. L. (1993). *Handbook of Individual Differences, Learning and Instruction*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Joy, S., & Kolb, D. A. (2009). Are there cultural differences in learning style? *International Journal of Intercultural Relations*, 33, 69– 85. doi:10.1016/j.ijintrel.2008.11.002.

Kayes, D. C. (2002). Experiential learning and its critics: preserving the role of experience in management learning and education. *Academy of Management Learning and Education*, 1 (2), 137–149.

Kazu, İ. Y. (2009). The effect of learning styles on education and the teaching process. *Journal of Social Sciences*, 5 (2), 85-94. Retrieved from http://perweb.firat.edu.tr/personel/yayinlar/fua_35/35_59283.pdf

Kefee, J. W. (1987). *Learning Style Theory and Practice*. Restan, Va: National Association of Secondary School Principals.

Kent, M., Gilbertson, D., & Hunt, C. (1997). Fieldwork in Geography teaching: a critical review of the literature and approaches. *Journal of Geography in Higher Education*, 21(3), 313-332. doi:10.1080/03098269708725439.

Koçman, A., & Sütgibi, S. (2004). Geographical Education and Training at Turkish Universities. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 13 (1), 97–102. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/10382040408668799>

Kolb, D. A. (1981). Learning styles and disciplinary differences. (Adobe Digital Editions version). Retrieved from http://www.medicine.heacademy.ac.uk/static/uploads/workshop_resources/178/178_Learning_styles_and_disciplinary_difference.pdf.

Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. Retrieved from <http://academic.regis.edu/ed205/Kolb.pdf>

Kolb, D. A., Boyatzis, R. E., & Mainemelis, C. (1999). *Experiential learning theory: Previous Research and New Directions*. (Adobe Digital Editions version).

Retrieved from <http://www.d.umn.edu/~kgilbert/educ5165-731/Readings/experiential-learning-theory.pdf>

Kolb, A. Y., & Kolb, D. A. (2005). The Kolb learning style inventory: Version 3.1 2005 technical specifications. (Adobe Digital Editions version). Retrieved from <http://www.whitewater-rescue.com/support/pagepics/lbsitehmanual.pdf>.

Kolb, A. Y., & Kolb, D. A. (2009). *Experiential Learning Theory: a dynamic, holistic approach to management learning, education and development*. (Adobe Digital Editions version). Retrieved from <http://learningfromexperience.com/media/2010/08/ELT-Hbk-MLED-LFE-website-2-10-08.pdf>

Leigh, J. (2005). Developing the Wyndham Scheme: A case study of geography education in NSW, Australia. *Geography Online*, 5 (2). Retrieved from <http://www.siue.edu/GEOGRAPHY/ONLINE/Leigh05.pdf>.

Lemire, D. (1996). Using learning styles in education: research and problems. *Journal of Accelerated Learning and Teaching*, 21, 43-57.

Retrieved from http://ialearn.org/files_jalt/jalt_21_1996_1%20%26%202.pdf#page=45

Mainemelis, C., Boyatzis, R. E., & Kolb, D. A. (2002). Learning styles and adaptive flexibility: testing experiential learning theory. *Management Learning*, 33 (1), 5-33. doi: 10.1177/1350507602331001.

Massey, M. G., Kim, S. H., & Mitchell, C. (2011). A study of the learning styles of undergraduate social work students. *Journal of evidence-based social work*, 8(3), 294-303. Doi:10.1080/15433714.2011.557977.

Nulty, D. D., & Barrett, M. A. (1996). Transitions in students' learning styles. *Studies in Higher Education*, 21, 333-345. doi: 10.1080/03075079612331381251.

ÖSYM, (2011). 2009-2010 öğretim yılı yükseköğretim istatistikleri (Higher education statistics for 2009-2010 academic year) (Adobe Digital Editions version). Retrieved from <http://osym.gov.tr/belge/1-12038/2009-2010-ogretim-yili-yuksekogretim-istatistikleri-kit.html>.

ÖSYM, (2013). 2012-2013 öğretim yılı yükseköğretim istatistikleri. (Adobe Digital Editions version). <http://www.osym.gov.tr/dosya/1-69412/h/21yabanciogrenciuyruk.pdf>.

Özdemir, N., & Kesten, A. (2012). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğrenme stilleri ve bazı demografik değişkenlerle ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 361-377.

Reisman, A. (2007). Jewish Refugees from Nazism, Albert Einstein, and the Modernization of Higher Education in Turkey (1933-1945). *Aleph*, 7, 253-281. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/40377865>.

Sidaway, J. D., & Johnston, R. J. (2007). Geography in higher education in the UK. *Journal of Geography in Higher Education*, 31 (1), 57-80. doi:10.1080/03098260601033027

Smith, J. (2002). Learning styles: fashion fad or lever for change? The application of learning style theory to inclusive curriculum delivery. *Innovations in Education and Teaching International*, 39, 63-70.

Svinicki, M. D., & Dixon, N. M. (1987). The Kolb model modified for classroom activities. *College Teaching*, 35 (4), 141-146.

Whalley, W. B., Saunders, A., Lewis, R. A., Buenemann, M., & Sutton, P. C. (2011). Curriculum Development: Producing Geographers for the 21st Century. *Journal of Geography in Higher Education*, 35 (3), 379-393. doi:10.1080/03098265.2011.589827

Widmann, H. (2000). *Atatürk ve Üniversite Reformu (Atatürk and the University Reform)*. (Translated from French: Aykut Kazancıgil & Serpil Bozkurt). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Yamamura, J. H., & Stedham, Y. (2004). *National cultural characteristics: a comparison of gender differences in Japan and the U.S.* (Adobe Digital Editions version). Retrieved from http://www.sba.muohio.edu/abas/2002/sanjose/Stedham_Stedham-%20Yamamura%20-%20Hofstede-%20Gender.pdf

Yamazaki, Y. (2005). Learning styles and typologies of cultural differences: A theoretical and empirical comparison. *International Journal of Intercultural Relations*, 29 (5), 521–548. Retrieved from <http://learningfromexperience.com/media/2010/08/yoshi-typologies-of-cultural-differences.pdf>

Zualkernan, I.A.; Allert, J., & Qadah, G.Z. (2006). Learning styles of computer programming students: a Middle Eastern and American comparison. *IEEE Transactions on Education*, 49 (4), 443-450.

KAMU YÖNETİMİNDE DENETİM ARACI OLARAK OMBUDSMANLIK: TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEK OLAY ARAŞTIRMASI

*Ombudsman as An Audit Tool in Public Administration: Comparative Case Study
Research of Turkey and European Union*

Ahmet YATKIN*

İzzet TAŞER**

ÖZET

Kamu yönetiminde denetim ve değişim arayışları, gerek ülkemizde gerekse dünyada her zaman gündemde olan bir konudur. Yeni bir yüzyılın, dahası yeni bir bin yılın başlangıcının, bilim ve teknoloji yanında ekonomik ve siyasal alanda yaşanan köklü değişimlerle örtüşmesi, bu dönemde yaşanan denetim anlayışına ve algılayışına daha farklı ve önemli bir boyut kazandırmaktadır. Devletin temel amacı, bir sosyal düzen içinde toplumun genel ve ortak menfaatlerini sağlamak ve ülkede hak, adalet, ahlak ve kamu düzenini korumaktır. Bu amaçla devletin toplumsal ilişkiler sisteminin işleyişine devamlılık ve güven kazandıracak bir hukuk sistemi ve sağlıklı işleyen bir yargı düzeni kurması, halka iyilik, lütuf ve ihsan sağlaması söz konusudur.

Vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin birbirlerine karşı korunması kadar kamu idarelerine karşı korunması ve güvence altına alınması günümüz demokratik toplumlarının temel özelliklerindedir.

Yargısal denetimin sınırlı oluşu ve geç işlemesi, idarenin kendi içinde yapmış olduğu denetimin tek yönlü oluşu, İsveç'te doğan ve gelişen, vatandaşın idarenin yetkisini kötüye kullanması karşısında korunabilmesi için çağdaş bir denetim sistemi olan ombudsman müessesesinin diğer denetim usullerinin eksikliklerini tamamlayıcı ve denetimin etkinliğini artırıcı bir konuma gelmesine yol açmıştır. Ombudsman, diğer denetim mekanizmalarına ilave olarak bireylerin haklarının korunması ve iyi işleyen idarenin gerçekleştirilmesi açısından ikincil bir garanti mekanizmasıdır. Gerek başvuru usulünün basit, hızlı ve masrafsız olması gerekse bürokrasinin dışında, her türlü etkiden uzak ve olaylara salt insan hakları yönünden yaklaşması nedeniyle bugün dünyada tercih edilen bir denetim mekanizması haline gelmiştir.

Araştırma ile Türkiye'de Ombudsmanlık anlayışı incelenecek, anlayış ve uygulamada karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri geliştirilecektir. Bu anlayış çerçevesinde Avrupa Birliği Ombudsmanlık uygulamaları araştırılacak, karşılaştırmalı olarak ele alınacak ve iyi uygulama modelleri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Kamu Hizmeti, Denetim, Ombudsman, Avrupa Birliği

ABSTRACT

Seeking of audit and alteration in public administration both in our country and in the world is a subject which remained on the agenda all along. Coinciding inception of a new century further a new millennium with big changeovers in science and technology besides political and economic have added a different and important dimension on perceiving and understanding of audit in this period. The main objective of state is to provide common interest of public in a social order and guard its right, justice, moral and public order. With this perspective; state can provide public goodness, grace, and beneficence by establishing healthy and well-functioning judicial order and a legal system which brings confidence and sustainability to social relationship system of public.

Guarding and assuring citizen's rights and freedom against one another besides public authorizes is one of the basic features of democratic society nowadays.

Being limited and slowly moving of judicial review and having simplex audit in public administration elicited Ombudsman institution which is a contemporary audit system born and flourish in Sweden for guarding citizens from administration abuse. Ombudsman institution is in a position which covers up other

* Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ayatkin@firat.edu.tr

** Uzman, Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, itasat@firat.edu.tr

audits deficiency and increases their efficiency. Additional to other audit system, Ombudsman is a secondary guarantee mechanism in terms of guarding individual's right and realizing well-functioned administration. It is become an audit mechanism preferred in the world nowadays because of both having simple, fast and free of charge application procedures and taking issues only in terms of human rights and being apart from bureaucracy and any effect.

In this research; understanding of Ombudsman in Turkey will be investigated and solution offers for the problems faced in implementation will be discussed. In this perspective, Ombudsman implementations will be searched, and best practice models will be discussed comparatively in Turkey and European Union

Key Words: Public Administration, Public Service, Audit, Ombudsman, European Union

Ombudsman-Kamu Hakemi

“Bir toplum etik ve hukuk içinde olmadığı zaman, vatandaşlar kendilerini bir çıkmaz içinde bulurlar. İnsanlar ya ahlaki değer yargılarını veya hukuka olan saygılarını yitirirler.” Frederic Bastiat

Vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin birbirlerine karşı korunması kadar kamu idarelerine karşı korunması ve güvence altına alınması da günümüz demokratik toplumlarının temel özelliklerindedir.

Yargısal denetimin sınırlı oluşu ve geç işlemesi, idarenin kendi içinde yapmış olduğu denetimin tek yönlü oluşu, İsveç'te doğan ve gelişen, vatandaşın idarenin yetkisini kötüye kullanması karşısında korunabilmesi için çağdaş bir denetim sistemi olan ombudsman müessesesinin diğer denetim usullerinin eksikliklerini tamamlayıcı ve denetimin etkinliğini artırıcı bir konuma gelmesine yol açmıştır (Kestane, 2006: 151).

İdare ile idare edilenler arasında bir tür arabulucu olan ombudsman, bağımsız kamu görevlisi olarak, şikâyetçi olanların şikâyetlerini dinlemekte, inceleme, araştırma ve soruşturma yapmakta ve bunun sonucunu da ilgililere olduğu kadar kamuoyuna duyurmaktadır. Ombudsman, günümüzün gittikçe genişleyerek karmaşık bir bürokratik yapı haline gelen devlet organizasyonu içerisinde vatandaşların haklarını idareye karşı koruyabilmek için oldukça önemli bir işlev görmektedirler. Ombudsman tipi bir kurum, insan hak ve özgürlükleri bağlamında eğitici, caydırıcı, düzeltici ve idareyi iyileştirici etkileri yanında vatandaş ve bürokrasi arasında arabuluculuk fonksiyonunu yerine getirmektedir. (Kestane, 2006:128).

1950'den sonra dünya genelinde hızla yayılmaya başlayan ve Avrupa Konseyi İstişari Asamblesinin 1975 tarihli ve 457 sayılı kararıyla da üye devletlere tavsiye edilen ombudsmanlık müessesesi 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile ülkemizde de hukukilik kazanmıştır (Kestane, 2006:129).

Vatandaşların, kendilerini yönetenlerin tasvip etmedikleri davranışlarına karşı tepki vermeleri, yöneticiler hakkında şikâyetçi olmaları ve bu şikâyetlerin bağımsız bir denetim organınca araştırılması ve vatandaşların isteklerinin yerine getirilmesi tarihin her döneminde olmuştur (Avşar, 1999: 41). İsveç kökenli bir kelime olan ve "temsilci, koruyucu, görevli" anlamına gelen Ombudsman, tüm dünyada vatandaşların kamu yönetimi ile ilgili şikâyetlerini inceleyen bir kurum olarak tanınmaktadır. Genel özellikleri dikkate alınarak yapılan tanımlamaya göre "Ombudsman" parlamento veya yasa koyucu tarafından atanan, atandığı kuruma karşı sorumlu olan ancak bağımsız olarak hareket eden, kamu kurumları çalışanları ve sorumlularının çeşitli eylem ve işlemlerinden şikâyetçi kişilerin başvurularını kabul ederek, kendi başına soruşturma, şikâyetin gerekçesi düzeltici işlem önerme ve rapor hazırlama yetkisine sahip özel bir büro veya görevlidir (Holn, 1995: 23).

İlk kurum olarak 1809 yılında İsveç'te ortaya çıkan Ombudsman kurumunun, Osmanlı tarihinde de kökenleri olduğu ileri sürülmüştür. Gelişmiş ülkelerde ombudsman kurumlarının kamu yönetimi ile ilgili şikâyetler karşısında yaptığı araştırma, inceleme ve soruşturmalarda başarılı

olması, halkın yönetime olan güveninin artmasına ve yargının da yükünün hafiflemesine sebep olmuştur.

Bazı gelişmekte olan ülkelerde, idarenin işi ağırdan alması, yönetsel eylem ve işlemlerdeki gizliliği öne sürmesi, görevi kötüye kullanması, hakkaniyetin tesis edilmemesi gibi bir çok soruna karşı yönetimin yeniden yapılanması gereği üzerinde durulurken, bu yapılanmanın en temel kurumları arasında ombudsman da düşünülmektedir.

Türkiye'de ombudsman uygulanabilirliği konusunda yapılan tartışmalarda bu kurumun hep denetim yönü ön plana çıkarılmıştır. Günümüzde, gerek Memurların Yargılanması Hakkındaki Kanun, gerek kamu yönetiminin patolojik durumu ve gerekse mevcut denetim yollarının sorunları çözmeye yetmemesi nedeniyle yeniden ombudsman tartışmaları başlamıştır. Bu anlamda her ne kadar Danıştay ve İdare Mahkemeleri yönetimin keyfi eylem ve işlemleri noktasında yasallık denetimi yapsa da, yönetimin eylem ve işlemlerindeki yakınmalar her gün artmaktadır.

Ombudsman kurumu, uygulandığı ülkelere göre değişik fonksiyonlar yüklenmekle birlikte, genellikle Cumhurbaşkanı veya Parlamento tarafından atanmış olması, toplumda saygınlığı olan kişilerden oluşması, yönetimi Meclis adına denetlemesi, gereğini kamuoyuna ve Meclise sunması, ucuz, pratik ve zaman alıcı olmaması gibi nedenlerden dolayı vatandaşların hak ve özgürlüklerini korumak, yönetimi denetlemek ve vatandaş ile yönetim arasındaki ilişkilerde güven oluşması açısından önemli bir kurumdur.

Ombudsman Kamu yönetiminin kalitesini iyileştirme, vatandaşlar için ulaşılır ve saydam kılma; yönetimi demokratik ve katılımcı olmaya zorlama noktasında ve kamu yönetimine karşı vatandaşlara yeni korunma biçimi önermesi açısından yararları olacağını da belirtmek gerekir.

Ombudsmanın sağlayabileceği katkılar şu şekilde sıralanabilir (Erhürman, 1998: 101-102).

- Pozitif hukukun vatandaşlara tanıdığı hakların yaşama geçirilmesi,
- İdareyle vatandaş arasındaki sürtüşmelerin azaltılması,
- Kamu yönetiminin iyileştirilmesi,
- İdari yargı yükünün hafifletilmesi,
- Katılımcı demokrasi idealinin gerçekleştirilmesi.

Ombudsman öncelikle vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunmasında önemli katkılar sağlayabilecek bir kurumdur. Ombudsman, köklerini yıllar öncesinde bulan fakat günümüze de kolayca uyarlanabilen yapısıyla, demokratik hukuk devletinin sorunlarının en azından bir kısmına çözümler üretebilme potansiyelini taşımaktadır. Ombudsmanlığın varlık nedeni, yurttaşları güçlü ve tek yanlı karar alabilen yönetimin yasadışı, keyfi uygulamalarına karşı korumak, onların bireysel hak ve özgürlüklerine ilişkin olası tehdit ve sınırlamalara karşı bir güvence oluşturmaktır.

Ombudsmanlığın eğitici, önleyici, düzeltici, yönetimin saydamlığını sağlama ve idari yargıya katkı sağlama işlevleri vardır (Sezen, 2001: 79): Bu kapsamda, ombudsmanlık kurumunun eğitici işlevi, vatandaşları sahip oldukları hak ve özgürlükler konusunda bilgilendirme ve bu hak ve özgürlüklerin nasıl korunacağına dair eğitme konularındadır. Ombudsmanın eğitici yönü sadece yönetilenleri değil kamu görevlilerini de kapsamaktadır. Ombudsmanlık kurumunun önleyici işlevi, ombudsman tarafından denetime tabi tutulacağını bilen idarenin eylem, işlem ve davranışlarında daha dikkatli davranması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ombudsmanlık kurumunun düzeltici işlevi, idarenin eylem ve işlemlerinde hukuka aykırılık ya da yerinde karar alınmaması durumlarında kamu yöneticilerinin bu durumu düzeltmesi ve ortadan kaldırmasına olanak vermektedir. Bu kapsamda, hata yapmış idarenin hatasının düzeltilmesine yardımcı olmaktadır.

Ombudsmanın yönetimin saydamlığını sağlama işlevi, kamu yönetiminde şeffaf yönetim sergilemeye katkı sağlamasıdır. İdarenin açık yönetimi, bilgilenmek amacıyla karar alma süreçlerine katılan yurttaşlarca, karar sürecinin açıklığı ve anlaşılabilirliğidir (Temizel, 1997: 22).

Ombudsmanın idari yargıya katkı sağlama işlevi ise yargı mekanizmasındaki iş yükünü azaltarak, yargının daha etkin ve hızlı işlemesine katkısıdır. Etkin bir şekilde işleyen ombudsmanlık sistemine, kolay ulaşılabilir olması, herhangi bir ücret almaması ve çok fazla şekil şartı istememesi gibi nedenlerle başvurular artmakta ve söz konusu başvurular yargının iş yükünün azalmasına yardımcı olmaktadır.

Ombudsmanlık kurumunun adı gibi tanımı da ülkelere göre farklılık göstermektedir. Örneğin; Danimarka’da kamu yönetimi ile ilgili şikayetleri inceleyen parlamento tarafından seçilen hukuk mezunu olan kişi, Bulgaristan’da meclis tarafından seçilen insan hakları savunucusu ve kamu yararı koruyucusu, Yunanistan’ da anayasal dayanağı olan bağımsız otorite, Polonya’ da yasal kontrol ve koruma görevi yapan anayasal kurum, Slovakya’ da kamu otoriteleri ve diğer kamusal kurumların davranış ve kararları hukuk düzenine aykırı olduğunda gerçek ve tüzel kişilerin hak ve özgürlüklerini korumak için kurulan bağımsız bir kurum (VOP, 2014) olarak tanımlanmaktadır. Güney Kıbrıs Rum Kesimi’nde Yüksek Yönetim Denetçisi, Azerbaycan’da Müvekkil, Çek Cumhuriyeti’nde Hakların Kamusal Savunucusu (The Public Defender of Rights), Lüksemburg’da Arabulucu (Médiature), İspanya’da Halkın Savunucusu (el defensor del pueblo), Portekiz’de adalet sağlayıcısı (provedor de justiça), Polonya’ da İnsan Hakları Savunucusu (obrońcy praw czlowieka, human rights defender), İsveç’ de Ombudsman, Karadağ’ da İnsan Hak ve Özgürlükleri Koruyucusu, Avusturya’ da Soruşturmacı (Volksanwaltschaft), Fransa’ da Hakların Koruyucusu ve Türkiye’ de ise Kamu Denetçiliği Kurumu olarak anılmaktadır. Ancak genel olarak “ombudsman” ismi kullanılmaktadır.

“Ombudsman; kişileri, idarenin yaptığı hak ihlalleri, gücün kötüye kullanımı, hata, ihmalkarlık, yanlış kararlar ve kötü yönetimden korumak, idarenin aldığı kararların daha açık olmasını sağlamak ve kamu çalışanlarının daha fazla hesap verebilmelerini sağlamak amacıyla kurulmuş bir kurumdur.” (International Ombudsman Institute, 2014).

Uluslararası Barolar Birliği’nin 1974’de yaptığı ve geniş kabul gören tanımı ise şöyledir:

“Anayasa, yasama organı veya parlamentoya karşı sorumlu olan, yüksek seviyeli, bağımsız bir bürokratin olduğu, devlet kuruluşları yetkilileri ve çalışanları tarafından haksızlığa uğramış insanların şikayetleri doğrultusunda veya kendi inisiyatifi ile harekete geçen, araştırma yapma, disiplin uygulaması önerme ve rapor yayınlama hakkı olan bir ofistir” (Holm, 1995: 13).

Hansen ombudsmanı, “Duyguları incinmiş olan kişilerin, devlet kuruluşlarına, memurlarına ve işgörenlerine karşı, adaletsizlik ve kötü yönetime ilişkin olarak yakınmalarını alan, bağımsız bir üst düzey kamu görevlisinin başında bulunduğu, anayasa ya da yasa ile kurulan bir bürodur. Ombudsman, araştırma, eleştirme ve düzeltici eylemler önerme ve bulgularını kamuoyuna duyurma yetkisine sahiptir. Ancak resmi bir yaptırım yetkisi yoktur ” şeklinde tanımlamaktadır (Hansen 1996: 195).

“Tarafsız ve yüksek seviyeli bir müfettiş olarak tanımlanmaktadır. Bu müfettişler, halkın kamu idaresinin haksız eylemlerinden kaynaklanan şikayetlerini dinleyerek tarafsızca soruşturma yapar ve elde ettikleri verileri yetkililere aktarırlar. Bu kişiler maaş ile çalışabilecekleri gibi fahri olarak da çalışabilirler” (Altuğ, 2002: 31).

“Kamu yönetiminde idarenin çeşitli eylem ve işlemlerine karşı halkın şikayetlerini parlamento adına inceleyen-soruşturan özel bir büro veya görevli” (Ataman, 1993: 217) olarak tanımlanmaktadır.

“Ombudsman prensip olarak gücünü parlamentodan alan, hem hükümete hem de parlamentoya karşı bağımsız ve tarafsız bir şekilde idarenin çeşitli işlem ve eylemlerinden zarar gören bireylerin hiçbir şekle bağlı olmaksızın yapmış olduğu şikayetler üzerine veya re’sen harekete geçerek inceleme ve soruşturma yapan, yönetenlerin takdir yetkisinin kötüye kullanılmasını engellemek ve mevzuata uygun hareket etmelerini sağlamak için çalışan, aldığı kararların yaptırım gücü olmayıp

sadece tavsiye niteliği taşıyan, çalışmalarını kamuoyuna ve bir raporla her yıl parlamentoya sunan kamu görevlisidir.” (Kılavuz, İzci, 2003: 54).

"Prensip itibariyle parlamento tarafından atanan, ancak hükümete karşı olduğu kadar, parlamentoya karşı da bağımsız olan, yönetimin eylem ve işlemlerinden zarar gören kişilerin hiçbir şekilde bağılı olmaksızın yaptıkları şikayetler üzerine harekete geçen, geniş bir soruşturma ve araştırma yetkisi ile donatılmış, yönetimin yaptığı haksızlıkları ortaya koymak, takdir yetkisinin kötüye kullanılmasını engellemek, mevzuata saygılı olmayı ve uygun hareket etmeyi temin etmek, icrai karakter taşımayan önerilerde bulunmak ve nihayet kamu hizmetlerinin daha iyi yürütülmesi için gerekli reformların yapılması önerisinde bulunmak amaçlarını güden bir kurumdur”(Oytan, 1997: 195).

Ombudsman, “idarenin eylemleri, işlemleri ve davranışları üzerinde hukuka uygunluk ve yerindelik denetimi yapmaya ve hukuka aykırı bulduğu veya yerinde bulmadığı işlemlerin geri alınması / kaldırılması veya bu işlem veya eylemlerden doğan zararların giderilmesi ve yurttaşlara yönelik uygunsuz davranışlarının düzeltilmesi için idare nezdinde girişimlerde bulunmaya ve bağılayıcı olmayan kararlar almaya yetkili olan, bağımsız bir devlet organıdır.” (Erhürman, 1998: 89).

Türkiye’de Ombudsmanlık

Cumhuriyet öncesi dönemde Kazaskerlik, Ahilik, Şeyhülislamlık ve Divan-ı Hümayun kurumları ile Cumhuriyet döneminde ombudsmanlığa benzetilen Devlet Denetleme Kurulu, TBMM Dilekçe Komisyonu, TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, Tüketici Sorunları Hakem Heyeti, Ekonomik ve Sosyal Konsey ve T.C Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu gibi kurumlar bu anlamda önemli görev ve sorumluluklar üstlenmiş organizasyonlardır.

Türkiye’de ombudsmanlık kurumu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Kamu Denetçiliği Kanunu ile düzenlenmiştir. Anayasanın 74. Maddesine göre; Herkes idarenin işleyişi ile ilgili şikayetlerini için kamu denetçisine başvurabilir. Ombudsman seçilecek kişi ilgili kanunun 10. Maddesindeki “Türk vatandaşı olmak, seçimin yapıldığı tarihinde baş denetçi için 50, denetçi için 40 yaşını doldurmuş olmak, tercihen hukuk, siyasi bilgiler, iktisadi ve idari bilimler, işletme ve iktisat fakültelerinden olmak üzere 4 yıllık eğitim fakültelerinden veya bunlara denkliği kabul edilmiş yurt içi veya yurt dışındaki yükseköğretim kurumlarından mezun olmak, en az 10 yıl çalışmış olmak, kamu haklarından yasaklı olmamak, başvuru sırasında herhangi bir siyasi partiye üye olmamak ve 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 6853 üncü maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile kasten işlenen bir suçtan dolayı hapis cezasına ya da affa uğramış olsa veya hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilmiş olsa bile Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının birinci kısmının bir ve ikinci bölümündeki suçlar, Devletin güvenliğine karşı suçlar, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, millî savunmaya karşı suçlar, Devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk suçları ile yabancı devletlerle olan ilişkilere karşı suçlardan veya zimmet, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama veya kaçakçılık suçlarından mahkûm olmamak” şartları sağlanmalıdır.

Türkiye’de ombudsmanlık kurumuna gerçek kişi gerçek ve tüzel kişiler başvurabilir. Başvuruda bulunmak için Türk vatandaşı olma zorunluluğu yoktur. Başvuruda, başvuru sahibinin adı ve soyadı, yerleşim yeri veya iş adresi, TC vatandaşları için vatandaşlık numaraları, yabancılar için pasaport numarası, başvuru sahibi tüzel kişi ise tüzel kişinin unvanı ve yerleşim yeri ile yetkili kişinin imzasını, varsa, merkezi tüzel kişilik numarasını ve yetki belgesini içeren Türkçe dilekçe ile yapılır. Bu başvuru, yönetmelikte belirlenen şartlara uyulmak kaydıyla elektronik ortamda veya diğer iletişim araçlarıyla da yapılabilir. Başvurunun Türkçe yapıma şartı yerinde bir düzenleme olmamıştır. Başvurudan önce herhangi bir kanunla zorunlu bir idari başvuru yolu öngörülmüşse öncelikle bu yollara başvurulması gerekmektedir. Bu tür başvurularda idarenin cevabının tebliğinden itibaren eğer idare 60 gün içinde cevap vermezse 60 günlük sürenin bitiminden itibaren 6 ay içinde başvurulması gerekir. Ombudsmana valilikler ve kaymakamlar aracılığı ile de başvuru

yapılabilir. Başvurular ücretsizdir. Konusu belirsiz olan, sayılan şartları taşımayan, yargı organlarınca görülmekte olan ya da karara bağlanmakta olan ve sebep konu ve tarafları aynı olanlar ile daha önce sonuçlandırılan başvurular incelenmez. (Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu madde 17)

Türkiye’de ombudsman her takvim yılı sonunda faaliyetlerini ve önerilerini kapsayan raporunu komisyona sunar. Komisyon ara verme ve tatil dönemleri hariç 2 ay içinde kendi kanaat ve görüşlerini de içerecek şekilde özetleyerek Genel Kurula sunulmak üzere Başkanlığa gönderir. Kurumun yıllık raporu resmi gazetede yayınlanır. Açıklanmasında fayda gördüğü durumları kurum her zaman açıklayabilir. Kurum inceleme ve araştırmalarını 6 ay içinde sonuçlandırmalıdır.

Türkiye’de kamu denetçiliği kanunu madde 11’ e göre baş ombudsman ve yardımcılarının birinin görev süresinin bitmesinden 90 gün önce, herhangi bir sebeple görevinin sona ermesi halinde ise sona erme tarihinden itibaren 15 gün içinde bu durumun ombudsmanlık kurumu tarafından meclis başkanlığına bildirilmesi gerekir. Başkanlık tarafından ilan edilen başvuru süresi içinde aday olmak isteyenler başkanlığa başvurur. Komisyon tarafından başvuranlar arasından seçilen üç aday başvuru süresinin bitiminden itibaren on beş gün içinde genel kurula sunulur. Türkiye’de ombudsman Anayasanın 74. maddesine göre gizli oyla 4 yıl için seçilir. Ombudsman seçilebilmek için adayın meclis üye tam sayısının üçte ikisinin oyunu alması gereklidir. Eğer ilk iki oturumda da üçte iki çoğunluk sağlanamazsa üçüncü oturumda üye tam sayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü oturumda salt çoğunluk sağlanamazsa bu oylamada en çok oy alan iki aday için 4. tur oylama yapılır ve bu oylamada en çok oy alan aday seçilmiş olur. Seçimler ombudsmanlık kurumunun başkanlığa başvurduğu tarihten itibaren meclisin görevde olmadığı süreler hariç 90 gün içinde sonlandırılır.

Aynı kanunun 15. maddesine göre baş ombudsman ya da ombudsmanın seçilebilmek için gerekli nitelikleri taşımadıkları sonradan anlaşılması ya da bu nitelikleri seçildikten sonra kaybetmesi halinde bu durumun komisyon tarafından tespit edilmesini takiben baş ombudsmanın görevinin sona ermesine Genel Kurul tarafından görüşmesiz olarak ombudsmanın görevine son verilmesine ise komisyon tarafından karar verilir.

Ombudsmanın seçilmeye engel bir suçtan kesin hüküm giymesi ya da kısıtlanması durumunda kesinleşmiş mahkeme kararının baş ombudsman için Genel Kurulun ombudsman için ise komisyonun bilgisine sunulması ile ombudsmanın sıfatı sona erer.

Kanun’un 16. maddesi uyarınca baş denetçiye Başbakanlık Müsteşarı; denetçilere Başbakanlık müsteşar yardımcıları için belirlenen her türlü ödemeler dahil mali haklar tutarında aylık ücret ödenir.

Kamu Denetçiliği Kurumu, 6328 Kanun Numarası ile (14/6/2012 tarihinde, R.Gazete Tarih: 29/6/2012, Sayı : 28338) ülkemizde resmen kurulmuştur. 25.07.2005 tarihinde Yargıtay Üyeliğine seçilen M. Nihat Ömeroğlu, 27.04. 2012 tarihinde emekli olduktan sonra TBMM Genel Kurulunca Kamu Baş denetçisi olarak seçilmiştir. Halen bu görevi yürütmektedir.

Amaç : Madde 1 – (1) Bu Kanunun amacı; kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak üzere Kamu Denetçiliği Kurumunu oluşturmaktır.

Baş denetçi’ nin Denetim Alanı ve Yetkisi

6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 5. maddeye göre, Kamu denetçiliği kurumu gerçek ve tüzel kişilerin, idarenin işleyişi ile ilgili şikayetleri üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygı, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir. Bununla birlikte, kanun;

- Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler ile resen imzaladığı kararlar ve emirleri,

- Yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemleri,
- Yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar,
- Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sırf askeri nitelikteki faaliyetleri, Kamu denetçinin faaliyet alanı dışında bırakmıştır (madde, 5/2).

Kanun'un 7. maddesine göre; Başdenetçinin ve denetçinin görevleri şunlardır:

- a) Kuruma gelen şikayetleri incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmak,
- b) Bu Kanunun uygulanmasına ilişkin yönetmelikleri hazırlamak,
- c) Yıllık raporu hazırlamak,
- ç) Yıllık raporu beklemeksizin gerek gördüğü konularda özel rapor hazırlamak,
- d) Raporları kamuoyuna duyurmak,
- e) Yokluğunda kendisine vekalet edecek denetçiyi belirlemek,
- f) Birisi kadın ve çocuk hakları alanında görevlendirilmek üzere, denetçiler arasındaki işbölümünü düzenlemek,
- g) Genel Sekreteri ve diğer personeli atamak,
- ğ) Kanunlarla verilen diğer görevleri yapmak.

Denetçilerin görevleri

- a) Bu Kanunda verilen görevlerin yapılmasında Baş denetçiye yardımcı olmak,
- b) Baş denetçi tarafından verilen görevleri yapmak.

Kamu denetçisi, bilgi ve resmi belgeleri isteyebilecek, şahit dinleyebilecek ve bilirkişi atayabilecektir.

Kanun'un 18. maddesine göre; Kuruma inceleme ve araştırma konusu ile ilgili olarak istediği bilgi ve belgeleri, bu isteğin tebliğ edildiği tarihten itibaren otuz gün içinde verilmesi zorunludur. Bu süre içinde istenen bilgi ve belgeleri haklı bir neden olmaksızın vermeyenler hakkında Baş denetçi veya denetçinin başvurusu üzerine ilgili merci, soruşturma açar. Ancak; Devlet sırrı veya ticari sır niteliğindeki bilgi ve belgeler, yetkili mercilerin en üst makam veya kurulunca gerekçesi belirtilmek suretiyle bir istisna tutulmuştur. Ancak, devlet sırrı niteliğindeki bilgi ve belgeler Baş denetçi veya görevlendireceği denetçi tarafından yerinde incelenebilir.

6328 sayılı Kanun Kamu denetçisine kendi inisiyatifi ile re'sen soruşturma yapma yetkisi vermemiştir.

Kamu Denetçisine Başvuru Şekli

Kamu Denetçiliği Kurumu'na başvuruya ilgili düzenleme Kanununun 17. Maddesinde düzenlenmiştir. 17. maddeye göre; "Kuruma, gerçek ve tüzel kişiler başvurabilirler. Başvuru; başvuru sahibinin adı ve soyadı, imzası, yerleşim yeri veya iş adresini ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için vatandaşlık kimlik numarasını, yabancılar için pasaport numarasını, başvuru sahibi tüzel kişi ise tüzel kişinin unvanı ve yerleşim yeri ile yetkili kişinin imzasını varsa merkezi tüzel kişilik numarasını ve yetki belgesini içeren Türkçe dilekçe ile yapılır. Bu başvuru, yönetmelikte belirlenecek şartlara uyulmak kaydıyla elektronik ortamda veya diğer iletişim araçlarıyla da yapılabilir.

Yapılan başvurulardan;

- a) Belli bir konuyu içermeyenler,
- b) Yargı organlarında görülmekte olan veya yargı organlarınca karara bağlanmış uyuşmazlıklara ilişkin olanlar,
- c) İkinci fıkrada belirtilen şartları taşımayanlar,
- d) Sebepleri, konusu ve tarafları aynı olanlar ile daha önce sonuçlandırılanlar, incelenmez.

Kuruma başvuruda bulunabilmesi için idari başvuru yolları ile özel kanunlarda yer alan zorunlu idari başvuru yollarının tüketilmesi gereklidir. İdari başvuru yolları tüketilmeden yapılan

başvurular ilgili kuruma gönderilir. Ancak Kurum, telafisi güç veya imkansız zararların doğması ihtimali bulunan hallerde, başvuru yolları tüketilmese dahi başvuruları kabul edebilir.

Kuruma, illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla da başvurulabilir. Başvurulardan herhangi bir ücret alınmaz. Kuruma, idare tarafından verilecek cevabın tebliği tarihinden, idare başvuruya altmış gün içinde cevap vermediği takdirde bu sürenin bitmesinden itibaren 6 ay içinde başvurulabilir. Başvuru tarihi, dilekçenin Kuruma, valilik veya kaymakamlıklara verildiği, diğer hallerde başvurunun Kuruma ulaştığı tarihtir. Dava açma süresi içinde yapılan başvuru, işlemeye başlamış olan dava açma süresini durdurur.

Kamu denetçileri yapmış oldukları inceleme ve araştırmalar sonucunu ve varsa çözüm önerisini, en geç altı ay içinde ilgili mercie ve başvuruda bulunana bildirir. İdari merci yapılan işlemi, önerilen çözümü uygulanabilir nitelikte görmezse bunun gerekçesini 30 gün içinde Kamu Denetçiliği Kurumu'na bildirmekle yükümlüdür.

6328 sayılı Kanunda kuruma gerçek ve tüzel kişilerin başvurabileceği belirtilmekle beraber, kamu denetçilerinin harekete geçmeleri kişilerin başvurularına bağlanmış, kurumun re'sen harekete geçebileceğine yer verilmemiştir.

Kamu Denetçiliği Kurumun yetkisi Türk Silahlı Kuvvetlerinin idari faaliyetlerini kapsamakta, ancak, askeri nitelikteki faaliyetlerini kapsamamaktadır. Kamu denetçiliği kurumu tavsiyelerini dinlemeyen idareleri Meclis'e bildirdikten sonra Meclis'in bu konuda nasıl davranacağı ve ilgili idareye ne gibi çalışmalar yapacağı konusunda kanunda herhangi bir açıklama yoktur.

Kurum tarafından kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak üzere şikâyet bürosu ile dağıtım bürosu kurulmuş ve 29. 03. 2013 tarihi itibarıyla elden, posta, e-posta, faks ve e-başvuru sistemi (on-line olarak) aracılığı ile şikâyet başvuruları alınmaya başlanmıştır. Ayrıca elektronik ortamda başvuruların yapıldığı e-başvuru sistemi, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü ile görüşmeler yapılarak "kimlik paylaşım sistemi" ile entegre olunmuştur.

Kuruma, 31 Aralık 2013 tarihi itibarıyla toplam 7638 adet şikâyet başvurusu yapılmış olup, bu başvuruların büyük çoğunluğu (yüzde % 57'si) internet sayfasında da yer alan "e-başvuru" sistemi aracılığı ile gerçekleştirilmiştir (Ombudsman, 2014).

Kuruma yapılan şikâyet başvuruların önemli bir kısmı, % 28'lik bir oranla "kamu personel rejimi" ne yöneliktir. Söz konusu başvuruların yaklaşık olarak % 16'sı "eğitim-öğretim, gençlik ve spor" alanında, yaklaşık % 12'si "çalışma ve sosyal güvenlik" alanında ve % 10'u "ekonomi, maliye ve vergi" alanındadır.

Yapılan başvurular, idare bazında değerlendirildiğinde yaklaşık % 12,5' luk kısmının "Milli Eğitim Bakanlığı", % 11,1'inin "Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı", % 5,7'sinin "Üniversite ve Fakülteleri" ve % 4,8'inin ise Maliye Bakanlığını içerdiği görülmektedir. Başvuruların bölgelere göre dağılımına bakıldığında, en fazla başvurunun % 27'lik oranla "Marmara Bölgesinden", % 23'ünün ise "İç Anadolu Bölgesinden" yapıldığı görülmekte olup, başvuruların % 1'lik kısmı ise yurtdışından yapılmıştır. Başvuruların en fazla yapıldığı il, nüfus büyüklüğüyle de orantılı olarak %18'lik oranla İstanbul olup, İstanbul'u, %13 oranı ile Ankara ve % 5'lik oranla ise İzmir'in takip ettiği görülmektedir. (Ombudsman, 2014).

Avrupa Ombudsmanı

Ombudsman veya kamu denetçisi, 1970'lerden itibaren Türkiye'nin gündeminde olan, ancak 2000'li yıllarla birlikte kurulmasına ilişkin somut adımlar atılan bir kurumdur. Türkçe literatürde Ombudsman kurumunun Türkiye'de uygulanabilirliği ve yasal düzenlemelerin değerlendirilmesine ilişkin birçok çalışma olmasına karşın, Avrupa Ombudsmanı tecrübesini ele alan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır.

Avrupa Birliği çerçevesinden duruma bakıldığında, bir yandan ulusal ombudsmanların yer aldığı, diğer yandan tüm AB vatandaşlarının başvurabilecekleri bir Avrupa Ombudsmanı'nın bulunduğu bir yapı söz konusudur. 7 Şubat 1992 tarihli Maastricht Antlaşması ile birlikte, Birliğin herhangi bir organı tarafından kötü yönetimle veya adil olmayan bir davranışla karşılaştığına inanan Avrupa vatandaşlarından gelen şikâyetleri dinleyen "Avrupa Ombudsmanı" (*European Ombudsman*) oluşturulmuştur. Geniş bir denetçi organı bulunan Ombudsman, Avrupa Parlamentosu'nun bir kurumudur (McNaughton, 2003: 231). AB Ombudsmanı'nın oluşumu birliğin demokratikleşme sürecinin parçası olarak algılanmaktadır. AB Ombudsmanı vatandaşların, birlik kurum ve organlarıyla iyi ilişkiler kurmalarında aracılık vazifesi görmektedir. Vatandaşlarla AB'nin kurum ve organları arasında şeffaflık üzerine kurulu ve güvene dayanan bir yönetim anlayışının tesis edilmesinde AB Ombudsmanı önemli bir işlev üstlenmiştir. AB Ombudsmanı'nın statüsünün belirlenmesinde İskandinav, İngiliz ve Fransız ombudsman uygulamaları etkili olmuştur. Şikâyetleri incelerken Avrupa Birliği Parlamentosu, Konsey ve Komisyon karşısında tam bağımsızdır (Gosalbo-Bono, 1992: 639).

Avrupa Ombudsmanı'nın tam olarak kurulması ve çalışması ise ancak 1995 yılından itibaren mümkün olmuştur. İlk Avrupa Ombudsmanı olan Jacob Söderman 12 Temmuz 1995'te göreve atanmış ve 2003 yılına kadar görevde kalmıştır.

AB Ombudsmanı, AB'nin işleyişinde demokratik yaşamın güçlendirilmesinde, hukuk devleti düşüncesinin gelişmesinde ve insan haklarının korunmasında önemli rol oynamaktadır. AB Ombudsmanı'nın statüsüne ilişkin en son değişiklik 18 Haziran 2008'de yapılmıştır. Bu değişiklik neticesinde şikâyetlerle ilgili inceleme sürecinde ombudsman, AB kurum ve organlarının bütün belgelerine serbestçe erişim imkanına kavuştu (Le Médiateur Européen, 2009:27-28).

Aslında Avrupa Ombudsmanı'nın kurulmasının arkasındaki temel nedenler, büyük ölçüde ulusal ombudsmanların ortaya çıkışıyla benzerlik göstermektedir. İlk olarak, Avrupa Adalet Divanı'na başvuruların pahalı, uzun ve karmaşık prosedürler gerektirmesi ve Divan'ın hakkaniyet gibi değerler üzerinden değil de dar yasal sınırlamalar çerçevesinde hareket etmesi sıradan bireylerde çekincelerin oluşmasına yol açmaktadır. İkinci olarak, Avrupa Parlamentosu üyelerinin harekete geçirilmesi ise her ülkenin kendi özel şartları ölçüsünde mümkün olabilmektedir. Üçüncü olarak, Birliğe yeni üyelerin katılmasıyla birlikte yaşanan nüfus artışı ve buna paralel olarak Birlik bürokrasisinin genişlemesi vatandaşların şikâyetlerinin incelenmesi ve kötü yönetim uygulamalarının denetlenmesinde yeni mekanizmalara duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Ulusal ombudsmanların ortaya çıkış gerekçelerinden farklı olarak, Avrupa Ombudsmanı fikrinin mimarları bu kurum sayesinde Avrupa Vatandaşlığı kavramının geliştirilmesinin de sağlanacağına inanıyorlardı (Gregory, 2000: 155-157).

AB Ombudsmanı'na AB üyesi ülke vatandaşları ile bu ülkelerde ikamet eden yabancılar ve AB üyesi ülkelerde iş merkezleri bulunan tüzel kişiler başvurabilir. AB kurum ve organlarına ilişkin şikâyetlerin ombudsman tarafından incelenmesi kimi özellikler taşımasına bağlıdır (Le Médiateur Européen, 2009:30):

- Şikâyet, AB kurum ve organlarına yönelik olmalıdır.
- Şikâyet, AB yargı organlarının yargısal faaliyetlerine ilişkin olmamalıdır.
- Şikâyet, kötü yönetimin varlığına ilişkin olmalıdır.

Ayrıca şikâyetin kabulünde bazı şekil şartlarının varlığı gereklidir (Le Médiateur Européen, 2009:34):

- Şikâyet edilen ve şikâyetin konusu açıkça belirtilmelidir.
- Yargı organları önünde devam eden uyuşmazlıklarla ilgili şikâyetler kabul edilmemektedir.

Ayrıca ombudsman yargı kararının yerindeliğini denetleyemez.

- Sorunun öğrenilmesinden itibaren iki yıl içinde şikâyet başvurusu yapılmalıdır.
- Şikâyetten önce ilgili kurum ve organlar nezdinde başvuru yapılmış olmalıdır.

-AB kurum ve organları ile memurları arasındaki ilişkilerden kaynaklanan şikâyetlerde ombudsmana başvurmadan önce memurlar idari başvuru yollarını tüketmiş olmalıdır.

Avrupa Ombudsmanı'nın İşleyişi

Ombudsmanın görevini yerine getirirken dikkat etmesi gereken iki temel ilke vardır. İlk olarak, Antlaşmalar tarafından Birlik kurumlarına ve organlarına verilen yetkilere uygun olarak yetki ve görevlerini kullanmalıdır. Bu ilke, Avrupa Ombudsmanı'nın diğer AB aktörleriyle uyumlu bir şekilde çalışmasını gerektirmektedir. İkinci ilkeye göre, ombudsman, mahkemelerden önce davalara müdahale edemez veya bir mahkeme tarafından verilen kararın doğruluğunu sorgulayamaz. Bu ilkenin, ombudsmanın yargı bağımsızlığına zarar verici bir şekilde davranmasını engellemeyi amaçladığı söylenebilir.

Avrupa Ombudsmanı'nın Atanması

1994 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilen ve ombudsmanın görev ve sorumluluklarını yerine getirme şartlarını düzenleyen kararın 6. maddesine göre, ombudsman, her Parlamento seçimlerinin ardından, Avrupa Parlamentosu tarafından atanır. Belirtmek gerekir ki, 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması'nın 228. maddesinde, Avrupa Ombudsmanının Parlamento tarafından "atanması" yerine "seçilmesi" ifadesi kullanılmıştır.

Ombudsman, medeni ve siyasi hakları tam olan, bağımsızlık garantisi veren, ülkesindeki en yüksek yargı makamını yönetmek için gerekli şartları taşıyan veya görevlerini yerine getirmek için gerekli yeterlilik ve tecrübeye sahip olan Birlik vatandaşları arasından seçilir. Ombudsman, bu nitelikleri taşıyan adaylar arasından, en az iki Üye Devlet vatandaşı olan minimum 40 Avrupa Parlamentosu üyesinin desteğiyle seçilir.

Avrupa Ombudsmanı'nın seçimine ilişkin oylamanın başlaması için üyelerin yarısının oturuma katılması gerekir. İlk iki turda hiçbir aday seçilemezse, ikinci turda en çok oyu alan iki aday üçüncü tura katılır. Eşitlik durumunda ise en yaşlı üye seçilir. Ombudsmanın yeniden seçilmesi de mümkündür.

Ombudsman olarak seçilen kişi ilk olarak, Adalet Divanı'nda, görevini tam bağımsızlık ve tarafsızlıkla yerine getireceğine, görevi sırasında ve görevden ayrıldıktan sonra görevin gerekliliklere uygun davranacağına dair yemin eder ve göreve başlar. Araştırmanın yapıldığı dönemde Avrupa Ombudsmanı Prof. Dr. Nikiforos Diamandouros göreve devam etmektedir.

Görev Alanı ve Ombudsmana Başvuru

Avrupa Parlamentosu'nun 1994 tarihli kararına göre (md. 2/1) ombudsman, Topluluk kurumları veya organlarının faaliyetlerinde kötü yönetimi tedavi etmeye yardımcı olur ve bununla ilgili tavsiyelerde bulunur. Avrupa Adalet Divanı ve ilk derece mahkemelerinin yargı görevleri ile ilgili faaliyetleri ombudsmanın denetimi dışında kalmaktadır. Lizbon Antlaşması, "Topluluk kurumları veya organları"nın yerine "Birlik kurumları, organları, ofisleri veya birimleri" ifadesini kullanarak ombudsmanın görev alanını genişletmiştir. Ayrıca, Lizbon Anlaşmasınının 13. Maddesinde Birlik kurumları arasında sayılan Avrupa Konseyi'nin de ombudsmanın görev alanına girmesi sağlanmıştır.

Kısacası, AB kurumları ve organları dışındaki yerel, bölgesel veya ulusal kamu otoriteleri veya kurumlarla ilgili şikâyetler ombudsmanın yetki alanına girmemektedir. Ayrıca, Avrupa Parlamentosu ve Adalet Divanı ile ilk derece mahkemelerinin sadece idari kararları ve uygulamaları ombudsmanın yetki alanındadır. Parlamento'nun politik kararları ve Mahkeme'nin de yargısal kararları ombudsmanın denetim alanı dışındadır.

Avrupa Ombudsmanı'na başvurabilme şartlarına gelince; Birlik vatandaşı olanlar veya bir üye devlette oturan ya da kayıtlı bürosu olan özel veya tüzel kişiler Birlik bürokrasisinin yasalara aykırı bir tavrı (işlem veya eylemi) ile karşılaştıklarında, doğrudan veya Parlamento'nun bir üyesi aracılığıyla ombudsmana başvurabilmektedirler. Buradan da anlaşılacağı üzere, Avrupa Ombudsmanı'na başvurmak için AB üyesi bir ülke vatandaşı olmak şart değildir.

Üye ülkelerde yaşayan gerçek kişiler de ombudsmana başvurabilir. Bireylerin dışında tüzel kişiler, şirketler ve dernekler de şikâyetle bulunabilmektedirler (Özden, 2010: 114). Ayrıca şikâyet sahibi, iddia edilen kötü yönetimden etkilenmese bile ombudsmana başvurabilmektedir (Harden, 2001: 214).

Ombudsmana yapılan başvurularda, şikâyet sahibinin kimliği ve şikâyetin amacının açıkça tanımlanma zorunluluğu vardır. Şikâyetle bulunan, ombudsmandan şikâyetinin gizli kalmasını isteyebilir. Ayrıca şikâyetle bulunmak için zaman aşımı süresine uymak gerekmektedir. Buna göre, şikâyetle bulunan kişi, olayın farkına vardığı andan itibaren iki yıl içinde başvurmalıdır. Başvurular, Birlik üyesi ülkelerin kendi dillerinde yapılabilmektedir. Ombudsmana başvurarak inceleme sürecinin başlatılması, şikâyet sahiplerinin idare ve yargı mercilerine yapacakları başvuru sürelerini etkilemez. Diğer bir deyişle, bireylerin ombudsmana başvurması idari şikâyet ya da hak mahrumiyeti sonucu zarara uğrayanların yargıya başvuru sürelerini dondurmaktadır. Dolayısıyla soruşturmanın tamamlanmasıyla birlikte şikâyet sahipleri ilgili idareye yönelik şikâyet yolunu kullanabilmekte ya da konuyu yargıya taşıyabilmektedir. Ombudsman, ya kendi girişimiyle ya da kendisine gelen bir şikâyet üzerine harekete geçer ve Birlik kurumları, organları, ofisleri veya birimlerinin faaliyetlerinde ortaya çıkan kötü yönetimin kesinleştiği durumlarla ilgili soruşturmaları yürütür. Ombudsman, kendisine soruşturmada kullanabileceği bir bilgi, belge veya açıklama sunan ilgili kurum veya organları soruşturmanın gidişatı hakkında bilgilendirmekle yükümlüdür.

Uygulama Yönetmeliği'ne göre (md. 2), ombudsmana yapılan tüm şikâyetler kaydedilir, dosyalanır ve numaralandırılır. Şikâyet sahibine, şikâyetin kayıt numarası ve davayla ilgilenen görevliyi açıklayan bir bilgi notu gönderilir. Dilekçe sahibinin izniyle Avrupa Parlamentosu tarafından ombudsmana havale edilen dilekçeler şikâyet olarak değerlendirilir. Diğer yandan, ombudsmana yapılan başvurulardan dilekçe olarak kabul edilenler de Avrupa Parlamentosu'na veya ilgili kurum ya da organa havale edilir. Ombudsman, ilk olarak, kendisine gelen şikâyetlerin görev alanına girip girmediğini inceler. Şikâyet, görev alanına giren bir konuda ise ikinci aşamada, şikâyetin geçerli (*admissible*) olup olmadığına karar verir (md. 3). Ayrıca ombudsman, soruşturma açılması için yeterli delil bulunmadığına kanaat getirirse, şikâyet sahibini uygun araçlarla (gerekçesiyle birlikte) bilgilendirerek dosyayı kapatır (md. 4).

Ombudsman, şikâyeti geçerli bulursa ve delillerin incelenmesinin ardından, gerçekten bir kötü yönetim durumunu tespit ederse, ilgili kurumu bilgilendirerek üç ay içinde kendisine görüş sunmasını ister. Ombudsman, kurumun görüşünü şikâyet sahibine de gönderir. Şikâyet sahibi, 1 ay içinde gerekli görürse, kurumun görüşüyle ilgili yorumunu ombudsmana gönderebilir. Bunun üzerine Ombudsman soruşturmayı ilerletebilir. Soruşturma sona erdiğinde dosya kapatılır ve taraflara gerekçeli kararlar gönderilir (md. 4). 2008 yılında uygulama yönetmeliğinde yapılan değişikliklerle soruşturmanın bu aşaması yeniden düzenlenerek, soruşturma sürecinin kısaltılması, hızlı karar alınması ve prosedürlerin basitleştirilmesi amaçlanmıştır.

Soruşturma sonucunda kötü yönetime rastlanılması durumunda, ombudsman ilk olarak kötü yönetimin ortadan kaldırılması ve şikâyet sahibinin taleplerinin karşılanması için ilgili kurum ile görüşerek barışçıl çözümler (*friendly solutions*) arar (md. 6). Üzerinde uzlaşılan çözüm başarılı ise dava, gerekçeli karar açıklanarak kapatılır. Ombudsman, uygun bir çözüm bulamazsa eleştirel bir açıklamayı (*critical remark*) içeren gerekçeli kararını yayınlayarak ya da tavsiyelerini içeren bir raporu açıklayarak davayı kapatır (md. 7).

Avrupa Ombudsman'ının soruşturmaların uzun sürmesi gibi bazı sorunlara rağmen Birlik vatandaşlarının şikâyetlerini dikkate alarak kötü yönetim uygulamalarını soruşturan etkili bir kuruluş olduğu söylenebilir. Buradan yola çıkıldığında kamu denetçiliği kurumunun oluşturulması için Anayasal değişiklikleri gerçekleştiren Türkiye için de bazı öneriler geliştirmek mümkündür. Türkiye'de ombudsmanın etkili bir şekilde çalışması için, bağımsızlık, tarafsızlık, bilgi ve belgelere erişim hakkı, şeffaflık gibi ilkelerin düzenlenmesi gerekmektedir. Başvuru usullerinin kolaylaştırılması ve soruşturma süreçlerinin kısaltılmasına ilişkin önlemlerin alınması da önemlidir. Ombudsmanın, ilgili kurumları etkileyecek nitelikteki kararlarının çeşitlendirilmesi (uzlaştırıcı

kararlar, tavsiye kararları gibi) sağlanmalıdır. Diğer bir ifadeyle, bireylerin kamu yönetimi karşısında haklarını koruyacak bir kurumun elinde farklı türde ve sayıda yaptırım araçlarına sahip olması gerekmektedir. Ombudsmenin vatandaşlar ve kamu kurum ve kuruluşları arasında saygınlığının sağlanması, parlamentoya yönelik etkili bir hesap verme mekanizmasının kurulması, kamuoyunda ombudsman kurumuna ilişkin bir farkındalık oluşturulması, raporlarına vatandaşlar ve kamu yönetiminin ilgi göstermesi, ombudsmenin seminer, toplantı vb. faaliyetlerle gerçekleştirdiği eğitsel rolünün genişletilmesi gibi konular da önem taşımaktadır. Son olarak, dikkat edilmesi gereken bir nokta da ombudsmenin kamu yönetimindeki tüm sorunları çözebilecek bir kurum imajı çizilerek oluşturulması durumunda, uzun vadede başarısını olumsuz etkileyebileceğidir (Köseoğlu, 2010: 59).

Ulusal yönetim sistemlerinde kurumsallaşmasına paralel olarak ombudsman kurumunun AB düzeyinde yönetsel sürece dahil edilmesi Maastricht Antlaşmasıyla olmuştur. AB bütünleşme süreci demokrasi, hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlüklerin güvenceye alınması ve bireylerin yönetsel organlar karşısında korunması, vatandaşlar ile birlik kurum ve organlar arasında güven ikliminin sağlanması parametreleri üzerinden sürdürülmektedir.

Kaydedilen şikâyet sayısı, 2008 yılında 3.406'-dan 2009 yılında 3.098'e düşmüştür. Yürürlüğe giren şikâyet sayısı ise 2008 yılında 3.346 iken, 2009 yılında azalarak 3.119'a gerilemiştir. Dosya yükündeki azalmanın nedeni internet sitesinin daha etkin kullanımı sonucu başvuruların doğru yere yapılması oranlarındaki yükselmedir. Son iki yıldaki verilere ulaşılamamakla birlikte, ombudsmana gelen toplam şikâyetlerin büyük çoğunluğu, gerçek kişilerden gelen şikâyetlerden oluşmaktadır. Şikâyetlerin ombudsmana ulaştırılmasının en etkili yolları, elektronik posta ya da Avrupa Ombudsmanı internet sitesinde yer alan şikâyet formunun doldurulmasıdır. 2008 yılında kaydedilen şikâyetlerin %60'ı, 2009 yılında ise %72'si bu iki yoldan biri kullanılarak gönderilmiştir. Elektronik posta ile yapılan başvurular, sadece bilgi alma amacını da içerebilmektedir.

Avrupa Ombudsmanı elektronik posta hesabından cevaplanan postaların sayısı 2008 yılına kadar hızla artmıştır (2006'da 3.500, 2007'de 4.100, 2008'de 4.300). 2009 yılında ise e-posta hesabından 1.850 bilgi talebine cevap verilmiştir. Önceki yıllara kıyasla, 2009 yılında e-posta iletişimindeki azalmanın arkasında, ombudsmenin yeni ve daha kullanıcı dostu olan internet sitesine interaktif bir rehber eklenmesi bulunmaktadır. İnternet sitesine giren bireyler, öncelikle bu rehberi okuyarak ombudsmana başvurmadan önce gerekli bilgiye ulaşabilmektedir (Köseoğlu, 2010: 59).

Ombudsmanlık Kurumuna Eleştiriler

Türkiye'de 1970'li yıllardan itibaren bir çok yazar, çalışmalarında dünyadaki uygulamalardan da örnekler vererek Türkiye'de uygulaması halinde ombudsmanlık kurumunun yarar getireceğini savunmuştur. Ancak bununla birlikte ombudsmanlık kurumu bazı özellikleri ile Türkiye'nin idari yapısı nedeniyle birçok eleştiriler de almıştır. Çok çeşitli gerekçelerle kuruma Türkiye'de gerek olmadığını ve böyle bir kurum kurulsa dahi başarılı olamayacağını ileri sürenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Ombudsmanlık kurumuna yöneltilen eleştiriler şunlardır:

1. Türkiye'de yeteri kadar denetim birimi ve kurum vardır. Yeni bir denetim kurumu oluşturmanın yerine mevcut denetim birim ve kurumlarının iyileştirilmesi daha doğrudur.
2. Türkiye gibi idari yargının bulunduğu ülkelerde ombudsmanlık kurumuna ihtiyaç yoktur. Danıştay en iyi ombudsmandır. Bu düşünceye göre birey hak ve özgürlüklerinin, idarenin haksız eylem ve işlemlerine karşı korunmasında Danıştay ombudsmenin görevini fazlasıyla yapmakta ve bu nedenle ombudsmana gerek yoktur.
3. Ombudsmanlık kurumunun oluşturulması ile şikâyetlerin sonuca bağlanması zaman alacaktır ve bu durum hak düşürme riskini de beraberinde getirecektir.
4. İdarenin eylem ve işlemlerinin denetlenmesini Kamu Denetçiliği Kurumuna bırakılması bu yetkilerin kötüye kullanılmayacağı garanti edemez.

5. Türkiye’de köklü ve güçlü bir merkezi yönetim yapısı olduğundan ombudsmanlık uygulaması zor olacaktır.

6. Türkiye kalabalık bir nüfusa sahip olduğundan ombudsmanlık kurumu kurulsa bile Türkiye’de başarılı olamayacağını savunanlar da vardır. Onlara göre ombudsmana çok fazla başvuru olacak, başvuruları sonuçlandırmak isteyen ombudsman da detaylı araştırma yapma fırsatına sahip olmadığından almış oldukları kararlar tatmin edici olmayacaktır.

7. Türk idare yapısı ombudsmanın kararlarına uymayacaktır. Ombudsman kurumu kurulup faaliyete geçtikten sonra, denetim sonunda aldığı kararların bağlayıcı özelliği olmadığından dolayı Türkiye’deki mevcut kamu kurumları, ombudsmanın kendi aleyhlerine aldığı kararlara uymayacaktır.

8. Ombudsmanlık kurumunun “güçler ayrılığı ilkesini” ihmal edebileceği iddia edilmektedir. Anayasa Mahkemesi Kamu Denetçiliği Kanununun iptal gerekçesinde; TBMM’ne bağlı ve “idare”nin eylem, işlem, tutum ve davranışlarını inceleyip, araştıran bir kurumun kurulması güçler ayrılığı ilkesiyle bağdaşmadığından Anayasal sisteme aykırı düşmektedir” şeklinde karar belirtilmektedir.

9. Ombudsmanlık kurumu “ idarenin bütünlüğü ilkesine” aykırıdır. Kurumun bu ilkeye aykırı olduğunu düşünen yasal gerekçelerden bir tanesi Anayasa Mahkemesi kararıdır.

SONUÇ

Günümüzde yönetim anlayışına hakim olan geleneksel değerlerin dünya çapında hızlı ve önemli ölçüde değişime uğraması, yeni ve çağdaş yönetim teknikleri, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve teknolojik yenilikler, insani değerler ve demokratikleşme gibi değişimler, yurttaşın merkezi ve yerel yönetimlere bakış açılarını, kamu hizmetlerine ilişkin beklentilerini büyük ölçüde değiştirmiştir.

Vatandaşın devletten gittikçe artan ve çeşitlenen modern ve kaliteli hizmet talepleri ve beklentileri, kamu yönetiminin bu beklentileri karşılayabilecek düzenleme yapmalarını ve bu beklentiye cevap verebilecek yeterlilikte ve donanımda bir yapı kurmalarını gerekli ve zorunlu hale getirmiştir. Kamu yönetiminin bu yeterliliğe sahip olmasında, etkin ve verimli işleyişini sağlama çabalarının başında etik düşünme, etik davranma ve etik uygulamanın yaygınlaştırılması ve kurum politikası olarak benimsenmesi gelmektedir. Sorunun çözümü için, Kamu Yönetimi, hizmet edilen kitlenin, vatandaşların etkisini hissetmeli ve onların isteklerini önemsemelidir. Bunun için bilinçli, aktif ve katılımcı vatandaşların varlığı sistem açısından büyük önem taşımaktadır.

Günümüze kadar yapılmış bilimsel çalışmalar ve yasal düzenlemelerin, konu ile ilgili tartışmaları bitirecek ve etik dışı uygulamaları sona erdirecek radikal çözümler üretmede yeterli olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Kamu görevlilerinin düşünce ve davranışlarında bir zihniyet değişiminin yaşanması gerekir. Bu süreçte, eğitim sistemi, yönetim tarzı ve felsefesi, sosyal yapı, çalışanların tutumları, tahminleri ve beklentileri de değişimden etkilenecektir. Kamu yönetiminde kökleşmiş ve alışkanlık haline gelmiş ilkeler, değerler, temel görüşler değişime uğrayacaktır. Belli bir örgüt kültürünün yaratılması, sadece yeni sloganlar bulmak ya da yeni bir lidere sahip olmak değil, yeni bir yaşam tarzı yaratmak demektir.

Kamu Yönetiminde ahlaklı ve dürüst davranışları egemen kılabilmek, her tür kişisel ve toplumsal ilişkilerde olduğu gibi temelde insana, onun haklarına, kutsallığına, onuruna ve tüm ana değerlerine yönelmekle ve bunları sürekli olarak geliştirmekle mümkündür. Bu düzenlemeler, görevlilerin niteliklerini ve görevlerini yerine getirme koşullarını geliştirmeyi, kamu hizmetlerinin demokratiklik ve etkinlik ilkelerine göre yürütülmesini ve halkın kamu yönetimine karşı duyduğu güven ve bağlılığı arttırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca yönetimde dürüstlük, açıklık, kamu malını korumak gibi ilkelerle birlikte, adalete ve eşitliğe bağlı değerlerin yaratılması ve uygulanması da amaçlanmıştır. Bu düzenlemeler sonucunda elde edilecek başarı, Kamu Yönetiminde ahlak düzeyinin yükselmesine büyük katkılar sağlayacaktır.

Kamu Denetçiliği Kurumunun Türkiye’de yapılanmasıyla, bağımsız ve tarafsız bir kurum olarak bireyi devlete karşı koruyacak, kötü yönetim sonucu bireyin karşılaştığı adaletsizliklerin düzeltilmesi için hizmet vererek yönetimin verdiği hizmetlerin eksikliklerinin bulunup giderilmesine katkıda bulunacak, hükümeti uluslararası kuruluşlardan önce eleştirecek veya uyaracak ve hükümetin gerekli adımları atmasını sağlayacak bir kurum olacaktır. Türkiye’de insan hakları ihlali nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne yapılan şikâyet başvuruları azalacaktır. Bu durum ülkemizin insan hakları karnesine olumlu yansıtacak ve insan hakları konusundaki eleştirilerin azalmasını sağlayacak ve AB’ye katılım müzakerelerinde Türkiye’nin elini güçlendirecektir.

Sonuç olarak, ülkemizde tarafsızlığı ve bağımsızlığı güvence altına alınması koşuluyla yeni kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu, hem idarenin kötü ve mağduriyet doğuran işlem ve eylemleri karşısında bireylerin haklarını korumaya yönelecek, yargının ve diğer denetim mekanizmalarının yükünü önemli ölçüde azaltacak hem de Türkiye’de iyi ve demokratik yönetimin kurulması, katılımcı demokrasi idealinin gerçekleşmesine katkı sağlayacak ve bireyin temel haklarının garanti edilmesinde vazgeçilmez bir kurum olacaktır.

Dünya üzerinde 120’ yi aşkın ülke tarafından benimsenen ombudsmanlık kurumu her alanda ülkelerin kendi demokrasi anlayışı, gelişmişlik seviyesi, tarihi, kültürel, siyasi, coğrafi ve hukuki farkındalıkları ile çeşitli değişikliklere uğramış farklı şekillerde uygulanmaya devam edilmektedir.

Diğer ülke Ombudsmanlık örneklerinde de olduğu gibi Kurumda tavsiye niteliğinde kararlar almakta olup, kamu idarelerinin bu tavsiye kararlarını uygulanabilir görmediği takdirde gerekçelerini bildirme kaydıyla yerine getirme zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu nedenle yaptırım gücü bulunmayan kararlar veren bir Kurum algısının yanlışlığı tüm kamuoyuna aktarılmalı ve idare-birey ilişkilerinde ve idaredeki yanlışlıklar ve eksikliklerin giderilmesinde Kurumun hukuk devletinin bir parçası olarak önemli yer teşkil ettiği gösterilmelidir. Bu durumun gerçekleştirilmesinde kararların TBMM tarafından takip edilmesi ve Kuruma kamuoyu nezdinde destek verilmesi ile tanınırlığın artırılması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Altuğ Yılmaz, (2002) *Kamu Denetçisi (Ombudsman)*, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayını, İstanbul, s.31.

Ataman, Taykan (1993) “İngiltere’de Ombudsman Kurumu (İdarenin Parlamento Tarafından Denetimi)”, *Türk İdare Dergisi*, S. 400, s. 217.

Avşar, B. Zakir (1999) Ombudsman (Kamu Hakemi) Türkiye İçin Bir Model Önerisi, Hak İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara, s.41

Erhürman, T. (1998), “Ombudsman”, *Amme İdaresi Dergisi*, 31(3), 87-102

Gosalbo BONO, Ricardo (1992), “Maastricht et les Citoyens:Le Médiateur Européen” *Revue Française d’Administration Publique*, no:64,oct-déc.,ss.639-649.

Gregory, Roy (2000), “The European Ombudsman”, *Righting Wrongs: The Ombudsman in Six Continents*, Edt. Roy Gregory ve Philip James Giddings, IOS Press, Amsterdam, s. 155-174.

Hansen, Hans Gammeltoft “Ombudsman Kavramı”, Turgay Ergun (çev.), *Amme İdaresi Dergisi*, C. 29, S. 3, Ankara 1996, s.195.

Harden, Ian (2001), *When Euroepans Complain: The Work of the Euroepan Ombudsman*, The Cambridge Yearbook of Euroepan Legal Studies, Edt. Alan Dashwood ve diğerleri, Cilt 3, s. 199-237.

Holm, Niels Eilschou, “The Ombudsman-A Gift From Scandavia To The World”, DJOF Publishing, Amsterdam 1995, s.13.

Holn, N.E. (1995) *The Ombudsman A Gift From Scandinavia to the Word*, The Danish Ombudsman, Dolof Publishing, Copenhagen, Denmark

<http://www.ombudsman.europa.eu/activities/annualreports.faces> , 10.08.2014. Le Médiateur Européen, Rapport Annuel 2008,

Kestane, Doğan (2006) Çağdaş Bir Denetim Organizasyonu Olarak Ombudsmanlık (Kamu Denetçiliği) Maliye Dergisi, Sayı: 151

Köseoğlu, Özer (2010) Avrupa Ombudsmanının Hukuki Statüsü, İşleyişi Ve Kurumsal Etkinliği, Sayıştay Dergisi, Sayı: 79

McNaughton, Neil (2003), Understanding British and European Political Issues, Manchester University Press, Manchester

Oytan, Muammer (1977) "Ombudsman Eliyle İdarenin Denetimi Konusunda Kıyaslamalı Bir İnceleme", *Prof. Dr. Osman Fazıl Berki'ye Armağan*, AÜHF Yayınları, Ankara s. 195- 196.

Özden, Kemal (2010), Ombudsman ve Türkiye'deki Tartışmalar, Seçkin Yayınları, Ankara.

Sezen, Sariye (2001), "Ombudsman: Türkiye İçin Nasıl Bir Çözüm, Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu Tasarısı Üzerinde Bir Değerlendirme", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 4, Aralık 2001, s.71-96

Temizel, Zekeriya (1997) "Yurttaşın Yönetime Karşı Korunmasında Bir Başka Denetim Organı: Ombudsman", *Yeni Türkiye, Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II, Mart-Nisan* (Sayı:14), s. 764-778.

Yılmaz, A. Kılavuz, R İzci, F (2003) "Etkin Bir Denetim Aracı Olarak Ombudsmanlık ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1, s. 54-56

http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/pdf/faaliyet_rap.pdf, 20.11. 2014

TÜRKİYE MUHASEBE-FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARI'NA GÖRE FİNANSAL ARAÇLARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ*

*Accounting of Financial Instruments According to Turkish Accounting-Financial
Reporting Standards*

Gamze Ayça KAYA[†]

ÖZET

Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS)'nda, finansal araçlarla ilgili TMS/IAS 32 Finansal Araçlar: Sunum, TMS/IAS 39 Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme, TFRS/IFRS 7 Finansal Araçlar: Açıklamalar ve TFRS/IFRS 9 Finansal Araçlar standartları bulunmaktadır.

İşletme bilançolarında büyük tutarlarda yer alması nedeniyle finansal araçlar son dönemde büyük önem kazanmıştır. Finansal araçların büyük tutarlarda olması işletmelerin bu araçları nasıl muhasebeleştireceği konusunu gündeme getirmiştir. Finansal araçların muhasebeleştirilmesi işletmeler ve diğer karar vericiler (yatırımcılar, kreditorler, devlet vb.) açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışmada Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları'na göre finansal araçlar muhasebeleştirilmektedir. Ayrıca finansal varlıklar ayrıntılı olarak açıklanmakta ve finansal borçlar üzerinde durulmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Araçlar, Finansal Araçların Muhasebeleştirilmesi, TMS 32, TMS 39, TFRS 7, TFRS 9.

ABSTRACT

In Turkish Accounting-Financial Reporting Standards (TAS/TFRS) have included related to financial instruments standards such as TAS/IAS 32: Financial Instruments: Presentation, TAS/IAS 39 Financial Instruments: Accounting and Measurement, TFRS/IFRS 7 Financial Instruments: Disclosures and TFRS/IFRS 9 Financial Instruments.

Financial instruments have gained recently great importance because have located at great amounts in the balance sheets of businesses. Being at the great amounts of financial instruments has brought to the agenda that business's these instruments to how matter will account. Accounting of financial instruments has a place in a great importance in terms of businesses and other decision makers (investors, creditors, government etc.). In the study financial instruments have been accounted according to Turkish Accounting-Financial Reporting Standards. In addition financial assets have explained as detailed and haven't mentioned on the financial liabilities.

Key Words: Financial Instruments, Accounting of Financial Instruments, TAS 32, TAS 39, TFRS 7, TFRS 9.

1. GİRİŞ

Muhasebe standartlarında iki önemli muhasebe standart seti bulunmaktadır. Bunlardan birisi Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu tarafından yayımlanan Uluslararası Finansal Raporlama Standartları UFRS (International Financial Reporting Standards-IFRS)'dir. Diğeri ise ABD'de Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (FASB) tarafından oluşturulan ABD Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (United States Generally Accepted Accounting Principles-US GAAP)'dir.

Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK), Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standard Board-IASB) tarafından oluşturulan Uluslararası Muhasebe

* Bu çalışma, Gamze Ayça KAYA'nın "Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartlarına Göre Finansal Araçların Muhasebeleştirilmesi (2013)" başlıklı doktora tezinden hazırlanmıştır.

[†] Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E mail: gamzeayca@hotmail.com

Standartları ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nı Türkçeye çevirerek TMS ve TFRS olarak yayımlamıştır.

13.01.2011 Tarih ve 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Md. 88'e göre "gerçek ve tüzel kişiler gerek ticari defterlerini tutarken, gerek bireysel ve konsolide finansal tablolarını düzenlerken, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayımlanan Türkiye Muhasebe Standartlarına ve kavramsal çerçevede yer alan muhasebe ilkelerine ve bunların yorumlarına aynen uymak ve bunları uygulamak zorundadır" ifadesi nedeniyle Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları büyük bir önem kazanmıştır.

Finansal araçların büyük tutarlarda olması işletmelerin bu araçları nasıl muhasebeleştireceği konusunu gündeme getirmiştir. Finansal araçların muhasebeleştirilmesi işletmeler ve diğer karar vericiler (yatırımcılar, kreditorler, devlet vb.) açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışmada Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları'na göre finansal araçlar muhasebeleştirilmektedir. Ayrıca finansal varlıklar ayrıntılı olarak açıklanmakta ve finansal borçlar üzerinde durulmamaktadır.

2. FİNANSAL ARAÇ KAVRAMI

Finansal araçlar, bir işletmenin finansal varlığı ile diğer bir işletmenin finansal borcunda ya da özkaynağa dayalı finansal araçta artışa neden olan herhangi bir sözleşme olarak tanımlanmaktadır (Özerhan ve Yanık, 2012: 164).

Nakit, sözleşmeden kaynaklanan finansal varlıklar, senetli ve senetsiz ticari alacaklar, senetli ve senetsiz ticari borçlar, hisse senetleri gibi özkaynak araçları, hazine bonusu, devlet tahvili, banka bonusu vb. borçlanma belgeleri finansal araçtır. Finansal kiralama bir sözleşme çerçevesinde kiraya veren için finansal varlık, kiracı için finansal borç oluşturduğundan finansal araçtır ve türev ürünlerle ilgili olumlu ve olumsuz farklar da finansal araç olarak kabul edilir. Altın, petrol gibi finansal olmayan varlıklarda bir sözleşme varsa bunlar da finansal araç sayılır ve altın alım sözleşmeleri de bir sözleşme içerdiklerinden finansal araç olarak kabul edilir.

Finansal araçlar, uzun vadeli ve düşük riskle fon elde etmek ve yatırımcıların ellerindeki fon fazlalıklarını değerlendirmelerine imkân sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Hisse senedi ve tahvillerin tarihesi aşağıdaki gibi açıklanmaktadır.

Hisse senedi, en basit ifadeyle, mülkiyet anlamına gelir. Bu yüzden hisse senetleri bir ticari işletmenin mülkiyetinin bir kısmını temsil eden katılım paylarıdır. Hisseler yoluyla mülkiyet fikri, orta çağ zamanlarına kadar dayanır. Rönesans devrinde tüccar grupları ticari seferlerini finanse etmek için bir araya geldiklerinde ve ilk bankerler kredilerin geri ödenmesini sağlamak için işletmenin mülkiyetinin bir kısmını almalarıyla bu uygulama yaygınlaştı. Ancak bu ilk ortaklı şirketler, genellikle sınırlı amaçlarla kurulan tek bir gemi yolculuğunun finansmanı gibi geçici girişimlerdi ve söz konusu amaç gerçekleştiğinde feshediliyorlardı. Hollandalı tüccarlar tarafından 1602 yılında kurulan ve şirketin 200 yıl sonraki iflasına kadar Amsterdam'da ticareti yapılan devredilebilir hisse senedi sertifikaları ihraç eden Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ilk ortaklı şirket olarak değerlendirilebilir. 17. Yüzyılın sonuna kadar Londra'daki kahve tüccarları, anonim şirketlerin hisselerinin ticaretiyle geçimlerini sağlıyorlardı. Fakat sanayi devrimi, kanallar ve fabrikalar inşa etmek için büyük miktarlara varan sermaye artırımını gerekli kıldı. Böylece bu kanal ve fabrikaların hisseleri yaygın bir şekilde ticarete konu olmaya başladı (Levinson, 2007: 187-188).

Tahviller, orta çağlarda zenginlerin savaşları finanse etmek için verdikleri ödünç paraların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hükümetlerin mali gereksinimleri arttıkça, zenginler kendilerinden talep edilen büyük miktarda borçları karşılamakta güçlük çekmeye başladılar. Tahvil çıkartılması sayesinde hükümetler yalnızca bir grup zengine mecbur kalmayacak ve pek çok kişiden borç alma olanağına kavuşacaktı. Ayrıca borçlandıkları kişilere, borçlunun karşılığını vermeyeceğini düşünmeleri halinde tahvili başkalarına satabilme hakkı gibi kolaylıklar da sağlayarak, risk oranını

düşürüyorlardı. Bilinen en eski tahvil Venedik Bankası tarafından 1157 yılında, İstanbul'daki bir savaşı finanse etmek amacıyla çıkarılmıştır (Levinson, 2007: 87).

3. TMS VE TFRS'DE FİNANSAL ARAÇLARLA İLGİLİ DEĞERLEME ÖLÇÜLERİ

Türkiye Muhasebe Finansal Raporlama Standartları'nda finansal araçlarla ilgili değerlendirme ölçüleri aşağıda açıklanmaktadır. TFRS'de birçok değerlendirme esası olmasına rağmen finansal araçların değerlendirilmesinde aşağıda sayılan değerlendirme ölçüleri kullanılmaktadır.

3.1. Maliyet Değeri

Maliyet değeri; işletmenin edindiği finansal varlıkların ve yükümlülüğe girdiği finansal borçların tutarındır (Demir, 2008: 69). Maliyet değeri kavramı TMS 39'da açıkça tanımlanmamakla birlikte, finansal varlığın aktif piyasa fiyatı yoksa ve gerçeğe uygun değer hesaplanamıyorsa maliyet değeri ile değerlendirme yapılabileceği açıklanmaktadır. Ancak TFRS 9, finansal varlıkların maliyet değeri ile değerlendirilmesine izin vermemektedir. TFRS 9'da tüm varlıklar sonraki dönemlerde ya gerçeğe uygun değer ya da itfa edilmiş maliyet ile değerlendirilmektedir. Maliyet değeri kavramı, tarihi maliyet olarak da adlandırılmaktadır.

3.2. Etkin Faiz Yöntemi, Etkin Faiz Oranı ve İtfa Edilmiş Maliyet

TMS 39'da etkin faiz yöntemi, etkin faiz oranı ve itfa edilmiş maliyet aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

Etkin faiz yöntemi; finansal varlık veya borcun itfa edilmiş maliyetlerinin hesaplanması ve ilgili faiz gelir veya giderlerinin ilişkili olduğu döneme dağıtılması yöntemidir. Bir yatırımın etkin faiz yöntemi kullanılarak bulunan değerine itfa edilmiş maliyet, iskonto edilmiş değer veya bugünkü değer denir. Etkin faiz yöntemi, paranın zaman değerini (bugünkü değer) ve bileşik faizi temel alır. Etkin faiz yöntemi aslında bugünkü değer yöntemi ile aynıdır aralarında ifade farklılığı bulunur.

Etkin faiz oranı; finansal aracın beklenen ömrü boyunca gelecekteki tahmini nakit ödeme ve tahsilatlarını ilgili finansal varlık veya borcun net defter değerine indirgeyen orandır. TMS 39'a göre bugünkü değer formülü aşağıdaki gibidir (Sağlam ve Diğerleri, 2009: 1000; Özerhan ve Yanık, 2012: 183):

$$\text{Bugünkü Değer} = \text{Gelecek Değeri} \times [1/(1+i)^n] \quad (n: \text{Süre}, i: \text{İskonto Oranı veya Etkin Faiz Oranı})$$

$$\text{Bugünkü Değer} = \text{Gelecek Değeri}/(1+\text{İskonto Oranı})^{(\text{Vadeye Kalan Gün}/365)} \quad \text{veya}$$

$$\text{Bugünkü Değer} = \text{Gelecek Değeri}/(1+\text{İskonto Oranı})^{(\text{İşlemiş Aylık Faiz}/12)}$$

Etkin faiz oranı yani iç verim oranı, nakit girişlerinin bugünkü değer toplamını nakit çıkışlarının bugünkü değer toplamına eşitleyen, net bugünkü değeri sifıra eşitleyen ve kârlılık endeksini 1'e eşitleyen orandır. Etkin faiz oranı ve itfa edilmiş maliyet aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

Örneğin; nominal değeri 9.000 TL olan 5 yıl vadeli bir bononun ihraç edildiğini varsayalım. Bononun faizi; ilk yıl % 5, ikinci yıl % 7, üçüncü yıl % 9, dördüncü yıl % 10, beşinci yıl % 12'dir.*

Etkin faiz oranı (EFO), finansal aracın beklenen yaşamı boyunca iskontolanan gelecekteki nakit ödemeleri ve tahsilatları tahmin edilerek hesaplanır. Gelecekteki nakit akışları ve etkin faiz oranı aşağıdaki gibi hesaplanır.

* Bu örnek, Ramirez (2007), s.6'dan uyarlanmıştır.

1. Yıl: 9.000 TL x % 5 = 450 TL
2. Yıl: 9.000 TL x % 7 = 630 TL
3. Yıl: 9.000 TL x % 9 = 810 TL
4. Yıl: 9.000 TL x %10 = 900 TL
5. Yıl: 9.000 TL x %12 = 1.080 TL + 9.000 TL = 10.080 TL

$$9.000 = \frac{450}{(1+EFO)^1} + \frac{630}{(1+EFO)^2} + \frac{810}{(1+EFO)^3} + \frac{900}{(1+EFO)^4} + \frac{(1.080+9.000)}{(1+EFO)^5}$$

Bu denklem çözülünce etkin faiz oranı % 8,33 bulunmaktadır.* Yükümlülüğün itfa edilmiş maliyeti aşağıdaki gibi hesaplanır:

Yıllar	Yılın Başındaki İtfa Edilmiş Maliyet (a)	Faiz (b)=(a)x%8,33	Nakit Akışları (c)	Yılın Sonundaki İtfa Edilmiş Maliyet (d)=(a)+(b)-(c)
1	9.000	750	450(9.000x%5)	9.300
2	9.300	774	630(9.000x%7)	9.444
3	9.444	787	810(9.000x%9)	9.421
4	9.421	785	900(9.000x%10)	9.306
5	9.306	775	9.000+1.080(9.000x%12)	-

3.3. Gerçeğe Uygun Değer

Gerçeğe uygun değer; karşılıklı pazarlık ortamında, bilgili ve istekli gruplar arasında bir varlığın el değiştirmesi ya da bir borcun ödenmesi durumunda ortaya çıkması gereken tutardır.

Gerçeğe uygun değer işlem maliyetleri için herhangi bir indirim olmaksızın, ümit edilen brüt mübadele değeridir (Alexander ve Nobes, 2004: 356). Gerçeğe uygun değer; bir varlık ya da yükümlülüğün satılabilecek fiyatı ya da bir varlık için başka birisinin ödeyeceği değer olarak da tanımlanmaktadır (Needles ve Diğerleri, 2011: 448; King, 2008: 22).

Gerçeğe uygun değer ölçüm tarihindeki piyasa katılımcıları arasında bir ticari faaliyet içinde bir varlığın satılması ya da bir finansal yükümlülüğün transfer edilmesi ile alınabilecek fiyatıdır ve böylece fiyatı belirlenen finansal araçların riskleri ve nakit akışları şimdiki değerlerini yansıtır (Ryan, 2007: 4). Gerçeğe uygun değer görüşü, piyasaların nispeten kusursuz ve tam olduğunu böyle bir ortamda finansal raporların şimdiki piyasa fiyatlarından çıkarılan gerçeğe uygun değerleri raporlayarak pasif yatırımcı ve kreditorlerin ihtiyaçlarını karşılayabildiğini varsayar (Whittington, 2008: 139). Üzerinde anlaşılan fiyatın gerçeğe uygun değer olarak kabul edilebilmesi, tam rekabet koşullarının bulunduğu piyasalarda mümkün olabilir. Aksak rekabetin olduğu piyasalarda ise gerçeğe uygun değer tek ve sınırlı bir anlamı bulunmaz (Tokay ve Deran, 2009: 156).

Gerçeğe uygun değer bulunmasında şu unsurlar dikkate alınmalıdır (TMS 39, m.48A):

- Aktif bir piyasada kayıtlı bir fiyatın varlığı,
- Finansal aracın aktif bir piyasanın bulunmaması durumunda, işletme gerçeğe uygun değeri bir değerlendirme yöntemi kullanarak belirler. Değerleme yönteminin kullanılmasının amacı, finansal aracın fiyatının ne olacağını tespit edilmesidir. Söz konusu değerlendirme yöntemleri aşağıdakileri içermektedir:
  - ✓ Son dönemlerde gerçekleştirilen piyasa işlemlerinin kullanılması,
  - ✓ Büyük ölçüde aynı (benzer) olan başka bir finansal araca ilişkin gerçeğe uygun değer referans olarak alınması,
  - ✓ İskonto edilmiş nakit akış analizlerinin kullanılması,
  - ✓ Opsiyon fiyatlama modelleri.

* Excel'de f_x fonksiyonunda finansal kategorisinde İç Verim Oranı (Değerler; Tahmin) formülüyle hesaplanmıştır.

Gerçeğe uygun değere dayalı muhasebe uygulamaları, bir işletmenin finansal durumunun resmini tarihsel maliyet muhasebesinden daha doğru sağlayabilir (Zack, 2009: 10). Gerçeğe uygun değer muhasebesinin uygulanmasında gerçeğe uygun değer belirlenmesi için üç ölçüt kullanılmaktadır (Özkan ve Terzi, 2009: 29–30):

- **Gerçeğe uygun değer olarak giriş değerinin kullanılması:** Bu yöntemde varlıklar, yerine koyma maliyeti ile yeniden değerlemeye tabi tutulur ve varlık cari maliyetleri üzerinden kaydedilerek gelir tablosu gerçekleşmemiş kazanç ve kayıplar dikkate alınarak düzenlenir.

- **Gerçeğe uygun değer olarak çıkış değerinin kullanılması:** Varlık ve yükümlülükler, her dönem cari satış fiyatları üzerinden değerlendirilir ve gerçekleşmemiş kazanç ve kayıplar, kapsamlı gelirin bir parçası olarak raporlanır.

- **Gerçeğe uygun değer olarak karma yöntemin kullanılması:** Bu yöntem, farklı zamanlarda aynı varlık ve yükümlülükler için, tarihi maliyet ile birlikte alternatif olarak uygulanır. Muhasebeleştirme öncelikli olarak maliyet değeri üzerinden yapılır; fakat gerçeğe uygun değer belirli durumların varlığı halinde uygulanır. Örneğin, varlıkların maliyet değeri üzerinden muhasebeleştirilmesine karşın değer düşüklük testine tabi tutulması, şerefiyenin hesaplanması ve dağıtımı gibi. Yani gerçeğe uygun değer, tarihi maliyet muhasebesi verilerinden hareketle belirlenmektedir.

Gerçeğe uygun değer kavramına getirilen eleştiriler aşağıdaki gibidir (Demir ve Bahadır, 2007: 70; Tokay ve Diğerleri, 2005: 15):

- Gerçeğe uygun değere dayalı değerlemedeki dalgalanmalar, çoğu zaman şirketin finansal durumundaki değişimleri yansıtmamaktadır.

- Gerçeğe uygun değer, çoğu zaman şirketin gerçek işlemlerine dayanmamaktadır.

- Varlıkların gerçeğe uygun değerlerinin belirlenmesi, genellikle yüksek maliyetli bir süreçtir.

- TFRS/UFRS'de yer alan alternatif gerçeğe uygun değer bileşenleri (net gerçekleştirilebilir değer, geri kazanılabilir değer ve kullanım değeri), genellikle birbirinden farklı sonuçlar vermektedir.

- Gerçeğe uygun değer belirlenmesinde hangi piyasada oluşan fiyatın kullanılacağı konusu, standartlarda açık bir şekilde belirtilmemektedir.

4. TMS VE TFRS'YE GÖRE FİNANSAL ARAÇLARIN SINIFLANDIRILMASI

TMS 39 ve TFRS 9'a göre finansal varlıkların sınıflandırılması aşağıda açıklanmaktadır.

4.1. TMS 39'a Göre Finansal Araçların Sınıflandırılması

03.11.2006 tarih ve 26335 sayılı Resmi Gazetede 41 sıra no ile yayımlanan TMS 39 Md. 9'da finansal varlıklar ve yükümlülükler tanımlanmaktadır. Finansal varlıklar, dört sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar; gerçeğe uygun değer farkı kâr ve zarara yansıtılan finansal varlıklar, vadeye kadar elde tutulacak varlıklar, kredi ve alacaklar ve satılmaya hazır finansal varlıklardır. Finansal borçlar ise gerçeğe uygun değer farkı kâr ve zarara yansıtılan finansal yükümlülükler ve itfa edilmiş maliyetle ölçülen finansal yükümlülükler olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır.

28.10.2011 tarih ve 28098 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 217 sıra no'lu tebliğ ile güncellenmiş olan TMS 39 Md. 9'da finansal araçlar; alım satım amaçlı elde tutulan finansal varlık veya borç, gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan finansal borç olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Bu düzenlemeye göre finansal araçlar iki çeşide indirilmiş olmakla beraber, 01.01.2015 tarihine kadar bu araçlar dört grup olarak ayırma tabi tutulacaktır.

Bir finansal varlık ya da borç aşağıdaki durumlarda, alım satım amaçlı elde tutulan olarak sınıflandırılır:

- Varlık ya da borç, yakın bir tarihte satılmak veya geri satın alınmak amacıyla edinilmişse,
- İlk muhasebeleştirme sırasında, son zamanlarda ve kısa dönemde kâr elde edeceği yönünde delil bulunan belirli finansal araçlardan oluşan portföyün bir parçasıysa,
- Bir türev ürünü olması durumunda alım satım amaçlı elde tutulan varlık ya da borç olarak sınıflandırılır.

Gerçeğe uygun değer farkı kâr ve zarara yansıtılan finansal varlıklar, vadeye kadar elde tutulacak varlıklar, kredi ve alacaklar ve satılmaya hazır finansal varlıklar aşağıda açıklanmaktadır.

4.1.1. Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr ve Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar

Gerçeğe uygun değer farkı kâr ve zarara yansıtılan finansal varlıklar; vadeleri bir yıldan daha kısa süreli olan ve alım satım amaçlı varlıklardır. Bu varlıklar, gerçeğe uygun değerle değerlendirilir ve gerçeğe uygun değer farkları kâr veya zararda muhasebeleştirilir.

Alım satım amaçlı menkul kıymetler kapsamında; tahvil, senet, bono, para piyasası kâğıtları gibi borçlanma senetleri ve pazarlanabilir özelliğine sahip hisse senetleri ve diğer menkul kıymetler ve türev finansal varlıklar yer alır (Akdoğan, 2001: 62).

4.1.2. Vadeye Kadar Elde Tutulacak Varlıklar

Vadeye kadar elde tutulacak varlıklar; işletmenin vadeye kadar elde tutma niyet ve imkânının bulunduğu sabit veya belirlenebilir nitelikte ödemeler içeren ve sabit bir vadesi bulunan türev ürün olmayan finansal varlıklardır. Vadeye kadar elde tutulacak varlıklar; tahvil, bono ve varlığa dayalı menkul kıymet gibi finansal varlıklardır. Özkaynağa dayalı finansal araçlar (hisse senetleri) belli bir vade taşımadıklarından bu grupta yer almazlar. Bu varlıklar, itfa edilmiş maliyetle değerlendirilir ve değerlendirme farkları kâr veya zararda muhasebeleştirilir.

4.1.3. Kredi ve Alacaklar

Kredi ve alacaklar; sabit veya belirlenebilir nitelikte ödemelere sahip olan ve aktif bir piyasada işlem görmeyen türev ürün olmayan finansal varlıklardır. Kredi ve alacaklarda ödeme vadelerinin önceden belirlenmesi şartı bulunmaz bu nedenle vadeye kadar elde tutulacak varlıklardan ayrılırlar. Kredi ve alacaklar, itfa edilmiş maliyet ile değerlendirilir ve değerlendirme farkları kâr veya zararda muhasebeleştirilir.

Ticari alacaklar, bankaların kullandığı krediler, banka mevduatı, alınan çekler, iştiraklerden ve bağlı kuruluşlardan alacaklar kredi ve alacaklar sınıfı içindedir. Ancak bunlardan aktif bir pazarda alım satım konusu olmayanları kredi ve alacaklar sınıfına girerler. Aktif bir pazarı bulunan varlıklar, kredi ve alacaklar sınıfına alınmaz “Satılmaya Hazır Varlıklar” veya “Alım Satım Amaçlı Finansal Varlıklar” arasında sınıflandırılabilirler (Örten ve Diğerleri, 2010: 480).

4.1.4. Satılmaya Hazır Finansal Varlıklar

Satılmaya hazır finansal varlıklar; kredi ve alacaklar, vadeye kadar elde tutulacak varlıklar ve gerçeğe uygun değer farkı kâr ve zarara yansıtılan finansal varlıklar dışında kalan türev olmayan ve hisse senedine veya borsaya kayıtlı borçlanma senedine dayalı finansal varlıklardır (Mısırlıoğlu, 2008: 71). Satılmaya hazır finansal varlıklar, alım satım amaçlı değildir ve finansal sıkıntı durumunda her an elden çıkarılabilen menkul kıymetlerdir. Satılmaya hazır finansal varlıklar, gerçeğe uygun değerle değerlendirilir ve değerlendirme farkları özkaynaklar içerisinde muhasebeleştirilir.

TMS 39'a göre finansal varlıkların sınıflandırılması, değerlendirme ölçüleri ve değerlendirme farkları aşağıda özetlenmektedir:

Tablo 1: TMS 39'a Göre Finansal Varlıkların Sınıflandırılması, Değerleme Ölçüleri ve Değerleme Farkları

Sınıflandırma	Değerleme Ölçüleri	Değerleme Farkları
Gerçeğe uygun değer farkı kâr ve zarara yansıtılan finansal varlıklar	Gerçeğe uygun değer	Kâr ve zararda
Vadeye kadar elde tutulacak varlıklar	İtfa edilmiş maliyet	Kâr ve zararda
Kredi ve alacaklar	İtfa edilmiş maliyet	Kâr ve zararda
Satılmaya hazır finansal varlıklar	Gerçeğe uygun değer	Özkaynakta

TMS 39'a göre finansal yükümlülüklerin sınıflandırılması, değerlendirme ölçüleri ve değerlendirme farkları aşağıda özetlenmektedir:

Tablo 2: TMS 39'a Göre Finansal Yükümlülüklerin Sınıflandırılması, Değerleme Ölçüleri ve Değerleme Farkları

Sınıflandırma	Değerleme Ölçüleri	Değerleme Farkları
Gerçeğe uygun değer farkı kâr ve zarara yansıtılan finansal yükümlülükler	Gerçeğe uygun değer	Kâr ve zararda
İtfa edilmiş maliyetle ölçülen finansal yükümlülükler	İtfa edilmiş maliyet	Kâr ve zararda

4.2. TFRS 9'a Göre Finansal Araçların Sınıflandırılması

TFRS 9'a göre finansal varlıklar ve yükümlülükler; gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan ve itfa edilmiş maliyetle ölçülen finansal varlıklar ve yükümlülükler olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır.

TFRS 9 Md. 4.1.5'e göre, bir finansal varlık ilk muhasebeleştirme sırasında geri dönülemeyecek şekilde yani sonraki dönemlerde de sınıflandırma değişikliği yapmadan "gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan" olarak sınıflandırılabilir.

TFRS 9 Md. 4.2.2'ye göre, bir finansal yükümlülük ilk muhasebeleştirme sırasında "gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan" olarak sınıflandırılabilir. TFRS 9 Md. 4.1.1'de sonraki dönemlerde finansal varlıklar; itfa edilmiş maliyetle değerlendirilen ve gerçeğe uygun değerle değerlendirilen finansal varlıklar olmak üzere iki sınıfa ayrılır.

TFRS 9'a göre finansal varlıkların sınıflandırılması, değerlendirme ölçüleri ve değerlendirme farkları aşağıda özetlenmektedir:

Tablo 3: TFRS 9'a Göre Finansal Varlıkların Sınıflandırılması, Değerleme Ölçüleri ve Değerleme Farkları

Sınıflandırma	Değerleme Ölçüleri	Değerleme Farkları
Gerçeğe uygun değer farkı kâr ve zarara yansıtılan finansal varlıklar ya da alım satım amaçlı elde tutulan finansal varlıklar	Gerçeğe uygun değer	Kâr ve zararda
İtfa edilmiş maliyetle ölçülen finansal varlıklar	İtfa edilmiş maliyet	Kâr ve zararda

TFRS 9'a göre finansal yükümlülüklerin sınıflandırılması, değerlendirme ölçüleri ve değerlendirme farkları aşağıda özetlenmektedir:

Tablo 4: TFRS 9'a Göre Finansal Yükümlülüklerin Sınıflandırılması, Değerleme Ölçüleri ve Değerleme Farkları

Sınıflandırma	Değerleme Ölçüleri	Değerleme Farkları
Gerçeğe uygun değer farkı kâr ve zarara yansıtılan finansal yükümlülükler ya da alım satım amaçlı elde tutulan finansal yükümlülükler	Gerçeğe uygun değer	Kâr ve zararda
İtfa edilmiş maliyetle ölçülen finansal yükümlülükler	İtfa edilmiş maliyet	Kâr ve zararda

5. FİNANSAL ARAÇLARDA DÖNEM SONUNDA YAPILAN MUHASEBELEŞTİRME İŞLEMLERİ

Gerçeğe uygun değer farkı kâr ve zarara yansıtılan finansal varlıklar, vadeye kadar elde tutulacak varlıklar, kredi ve alacaklar ve satılmaya hazır finansal varlıklar dönem sonunda aşağıdaki gibi muhasebeleştirilmektedir.

5.1. Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr ve Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar

Gerçeğe uygun değer farkı kâr ve zarara yansıtılan finansal varlıklar, ilk muhasebeleştirmede ve dönem sonunda gerçeğe uygun değerle muhasebeleştirilmektedir.

Örneğin; 23.10.2012 tarihinde A İşletmesi, borsada işlem gören adedi 10 TL'den 5.000 adet hisse senedini satın almış ve 200 TL komisyon ödemiştir. Satın alınan hisse senetleri, 30.10.2012 tarihinde teslim alınmıştır. Ayrıca işletme, finansal araçlarını muhasebeleştirirken işlem tarihi yöntemini kullanmaktadır.

23.10.2012			
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI		50.000	
Gerçeğe Uygun Değer Farkı K/Z Yansıtılan			
Finansal Yatırımlar Hesabı			
653 KOMİSYON GİDERLERİ HESABI		200	
	102 BANKALAR HESABI		50.200
10 x 5.000 = 50.000			
Alış Kaydı	/		

31.12.2012 tarihinde gerçeğe uygun değeri, 12 TL ya da 9 TL olması durumunda aşağıdaki kayıtlar yapılmalıdır.

31.12.2012			
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI		10.000	
Gerçeğe Uygun Değer Farkı K/Z Yansıtılan			
Finansal Yatırımlar Hesabı			
	679 DİĞER OLAĞAN GELİR VE		10.000
	KARLAR HESABI		
2 x 5.000 = 10.000			
Gerçeğe Uygun Değer Artışının Kaydedilmesi	/		

31.12.2012			
689 DİĞER OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR HESABI		5.000	
	1XX FİNANSAL YATIRIMLAR		5.000
	HESABI		
	Gerçeğe Uygun Değer Farkı K/Z		
	Yansıtılan Finansal Yatırımlar		
	Hesabı		
1 x 5.000 = 5.000			
Gerçeğe Uygun Değer Azalışının Kaydedilmesi	/		

5.2. Vadeye Kadar Elde Tutulacak Varlıklar

Vadeye kadar elde tutulacak varlıklar ilk muhasebeleştirmede gerçeğe uygun değerle, dönem sonunda itfa edilmiş maliyetle muhasebeleştirilmektedir.

Örneğin; işletme 01.12.2012 tarihinde vadeye kadar elde tutmak amacıyla 5.000 TL'ye devlet tahvili satın almıştır. Devlet tahvilinin nominal bedeli 5.300 TL olup, vadesi 6 aydır. İşletme vadeye kadar elde tutmak amacıyla aldığı tahvili elden çıkarmamış olup 31.12.2012 tarihinde bu

tahvil işletmenin varlıkları arasında yer almaktadır. İşletme bu tahvilin anapara ve faizini 31.05.2013 tarihinde tahsil etmiştir.

İç verim oranı ve bugünkü değerin 31.12.2012 tarihi itibarıyla hesaplanması aşağıdaki gibidir.

$$BD = GD / (1+i)^{6/12}$$

$$5.300 = 5.000 \times (1+i)^{0,5}$$

$$i = 0,14$$

$$BD = 5.300 / (1 + 0,14)^{5/12} = 5023,22 \text{ TL}$$

$$\text{Faiz} = 5023,22 - 5.000 = 23,22 \text{ TL}$$

01.12.2012			
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI		5.000	
Vadeye Kadar Elde Tutulacak			
Finansal Yatırımlar Hesabı			
102 BANKALAR HESABI			5.000
Alışın Kaydedilmesi	/		

Devlet tahvilinin faiz geliri aşağıdaki gibi kaydedilmelidir.

31.12.2012			
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI		23,22	
Vadeye Kadar Elde Tutulacak			
Finansal Yatırımlar Hesabı			
642 FAİZ GELİRİ HESABI			23,22
Faizin Kaydedilmesi	/		

Vade sonunda anapara ve faizin tahsili aşağıdaki gibi kaydedilmelidir.

31.05.2013			
102 BANKALAR HESABI		5.300	
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI			5023,22
Vadeye Kadar Elde Tutulacak			
Finansal Yatırımlar Hesabı			
Alış Bedeli 5.000			
Faiz Geliri 23,22			
642 FAİZ GELİRİ HESABI			276,78
Vade Sonunda Anapara ve Faizin			
Kaydedilmesi	/		

31.12.2012 tarihinde devlet tahvilinin net bugünkü değerinin 4.800 TL olması durumunda, muhasebe kaydı aşağıdaki gibi yapılmalıdır.

31.12.2012			
654 KARŞILIK GİDERLERİ HESABI		223,22	
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR DEĞER			223,22
DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI HESABI			
5023,22 - 4.800 = 223,22			
Değer Düşüklüğü İçin Karşılık Ayrılması	/		

5.3. Kredi ve Alacaklar

Kredi ve alacaklar ilk muhasebeleştirmede gerçeğe uygun değerle, dönem sonunda itfa edilmiş maliyetle muhasebeleştirilmektedir.

Örneğin; işletme 01.11.2012 tarihinde nominal değeri 1.500 olan ticari malını 3 ay vadeli olarak 2000 TL'ye satmıştır. KDV ihmal edilmiştir. Alacak 01.02.2013 tarihinde tahsil edilmiştir.

$$BD = GD / (1+i)^{3/12}$$
$$2000 = 1.500 \times (1+i)^{0,25}$$
$$i = 2,3$$
$$BD = 2000 / (1 + 2,3)^{2/12} = 1652,34 \text{ TL}$$
$$\text{Faiz} = 1652,34 - 1.500 = 152,34 \text{ TL}$$

01.11.2012			
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI		2.000	
Kredi ve Alacaklar Hesabı			
600 YURTIÇİ SATIŞLAR HESABI			1.500
12X ERTELENMİŞ FİNANSMAN			500
KAZANCI HESABI			
Ticari Mal Satışının Kaydedilmesi	/		

31.12.2012 ve 01.02.2013 tarihlerinde muhasebeleştirme işlemleri, aşağıdaki gibi kaydedilmelidir.

31.12.2012			
12X ERTELENMİŞ FİNANSMAN KAZANCI HESABI		152,34	
642 FAİZ GELİRİ HESABI			152,34
Faiz Gelirinin Kaydedilmesi	/		

01.02.2013			
102 BANKALAR HESABI		2.000	
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI			1652,34
Kredi ve Alacaklar Hesabı			
642 FAİZ GELİRİ HESABI			347,66
Tahsil İşleminin Kaydedilmesi	/		

5.4. Satılmaya Hazır Finansal Varlıklar

Satılmaya hazır finansal varlıklar, ilk muhasebeleştirmede ve dönem sonunda gerçeğe uygun değerle muhasebeleştirilmektedir.

Örneğin; işletme borsada işlem gören bir anonim şirketin hisselerinden 5000 adedini 1,4 TL'den 01.12.2012 tarihinde satın almıştır. 31.12.2012 tarihinde hisse senetlerinin gerçeğe uygun değeri 1,6 TL'dir.

01.12.2012		
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI Satılmaya Hazır Finansal Yatırımlar Hesabı	7.000	
102 BANKALAR HESABI Alış Kaydı /		7.000

31.12.2012 tarihinde hisse senetlerinin gerçeğe uygun değeri 1,6 TL olması durumunda aşağıdaki kayıt yapılmalıdır.

31.12.2012		
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI Satılmaya Hazır Finansal Yatırımlar Hesabı	1.000	
5XX DİĞER KAPSAMLI GELİR FİNANSAL VARLIK DEĞER FARKLARI DEĞİŞİMİ HESABI Gerçeğe Uygun Değer Artışının Kaydedilmesi /		1.000

31.12.2012 tarihinde hisse senetlerinin gerçeğe uygun değeri 1,2 TL olması durumunda aşağıdaki kayıt yapılmalıdır.

31.12.2012		
5XX DİĞER KAPSAMLI GELİR FİNANSAL VARLIK DEĞER FARKLARI DEĞİŞİMİ HESABI	1.000	
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI Satılmaya Hazır Finansal Yatırımlar Hesabı Gerçeğe Uygun Değer Azalışının Kaydedilmesi /		1.000

6. FİNANSAL ARAÇLARDA DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ

Finansal varlıklarda değer düşüklüğünün hesaplanması, ihtiyatlılık ilkesi gereğiyle yapılır. Bir finansal varlık veya varlık grubunun değer düşüklüğüne uğradığına ilişkin tarafsız bir gösterge varsa, varlık değer düşüklüğüne uğrar ve bu değer düşüklüğü zararları hesaplanır. Değer düşüklüğüne ilişkin tarafsız bir göstergenin bulunması durumunda, bu değer düşüklüğü kâr ve zarar (gelir tablosu)'da muhasebeleştirilir.

Finansal varlıklarda değer düşüklüğünü ortaya koyan göstergeler şunlardır (Ankarath ve Diğerleri, 2010: 248):

- İhraççının önemli finansal sıkıntıya girmesi,
- Anapara ve faiz ödemelerini yerine getirmemesiyle ihraççı tarafından sözleşmenin ihlal edilmesi,
- Borç verenin ihraççıya (alacaklı borçluya) normal iş durumları altında verilmeyen bir imtiyaz vermesi,
- İhraççının (borçlunun) iflas etme ihtimalinin yüksek olması,
- Finansal varlıklar için aktif piyasanın yok olması ya da
- Borçlunun taahhütlerini yerine getirmemesidir.

Yukarıda belirtilenler, değer düşüklüğüne ilişkin gözlemlenebilir nesnel kanıtlar (tarafsız göstergeler)'dir. Değer düşüklükleri tek bir olay ile ilgili olmayabilir. TMS 39'a göre, değer düşüklüğü olan finansal varlık ya da finansal varlık grubu için nesnel kanıtlar araştırılır ve finansal varlıklar değer düşüklüğü testine tabi tutulur.

Bir finansal varlık ya da finansal varlık grubunun değerinin düştüğüne dair nesnel kanıtların var olup olmadığı her raporlama dönemi sonunda değerlendirilir. Alım satım amaçlı ve gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan finansal varlıklar gerçeğe uygun değerle değerlendirilir ve değer düşüklükleri hemen kâr veya zarara aktarılır bu nedenle bu sınıflandırmaya giren finansal varlıklar için ayrıca bir hesaplama yapılmaz. Yani gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan finansal varlıklar ve alım satım amaçlı finansal varlıklar, değer düşüklüğüne tabi tutulmazlar.

Vadeye kadar elde tutulacak varlıklar ve kredi ve alacaklar itfa edilmiş maliyetle değerlendirilir. Bu varlıklarda değer düşüklüğünün oluştuğuna dair tarafsız göstergenin bulunması durumunda bu değer düşüklükleri doğrudan kâr ve zarara aktarılır. Vadeye kadar elde tutulacak varlıklar ve kredi ve alacaklarda değer düşüklüğü birbirine benzer şekilde muhasebeleştirilmektedir.

Örneğin; işletme 01.12.2012 tarihinde, vadeye kadar elde tutmak ve faiz gelirinden faydalanmak amacıyla bir özel sektör kuruluşunun ihraç ettiği bonoyu satın almıştır. Bononun nominal bedeli 1.000 TL olup, vadesi 6 aydır. Alış bedeli 700 TL'dir. 31.12.2012 tarihinde yapılan değerlemede, bononun vadesinde değer düşüklüğüne uğradığı ve 1.000 TL'nin tahsil edilemeyeceği tespit edilmektedir. Nakit akışlarının net bugünkü değeri 500 TL olarak tahmin edilmektedir. İç verim oranı % 10'dur.

$$BD = 1000 / (1+0,10)^{5/12} = 1000 / 1,03985 = 961,677 \text{ TL}$$

$$\text{Faiz} = 961,677 - 700 = 261,677 \text{ TL}$$

01.12.2012			
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI		700	
Vadeye Kadar Elde Tutulacak			
Finansal Yatırımlar Hesabı			
	102 BANKALAR HESABI		700
Alışın Kaydedilmesi	/		

31.12.2012			
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI		261,677	
Vadeye Kadar Elde Tutulacak			
Finansal Yatırımlar Hesabı			
	642 FAİZ GELİRİ HESABI		261,677
Faizin Kaydedilmesi	/		

31.12.2012			
654 KARŞILIK GİDERLERİ HESABI		461,677	
	1XX FİNANSAL YATIRIMLAR DEĞER		461,677
	DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI HESABI		
961,677 - 500 = 461,677			
Değer Düşüklüğü İçin Karşılık Ayrılması	/		

Satılmaya hazır finansal varlıklarda değer düşüklüğü özkaynaklarda muhasebeleştirilir ancak değer düşüklüğüne ilişkin tarafsız göstergelerin olması durumunda yani değer düşüklüğünün sürekli olduğu anlaşılırsa, özkaynaklarda muhasebeleştirilen değer düşüklükleri özkaynaklardan çıkarılarak kâr ve zarar içinde yeniden sınıflandırılır. Sonraki dönemlerde özkaynağa dayalı satılmaya hazır finansal varlığın gerçeğe uygun değerinde artış olursa önceki dönemde kâr ve zararda muhasebeleştirilen değer düşüklükleri kâr ve zararda iptal edilemez varlığın değerinde meydana gelen artış özkaynaklarda muhasebeleştirilir.

Örneğin; işletme, satılmaya hazır finansal varlık olarak sınıflandırdığı borsada işlem gören nominal değeri 4 TL olan hisse senetlerinin 100.000 adedini 20.12.2012 tarihinde 4,5 TL'den satın almıştır. 31.12.2012 tarihinde hisse senetlerinin gerçeğe uygun değeri 4,3 TL'ye düşmüştür.

20.12.2012			
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI		450.000	
Satılmaya Hazır Finansal Yatırımlar Hesabı			
	102 BANKALAR HESABI		450.000
4,5 x 100.000 = 450.000			
Alışın Kaydedilmesi	/		

31.12.2012			
5XX DİĞER KAPSAMLI GELİR FİNANSAL VARLIK DEĞER FARKLARI DEĞİŞİMİ HESABI		20.000	
	1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI		20.000
	Satılmaya Hazır Finansal Yatırımlar Hesabı		
0,2 x 100.000 = 20.000			
Gerçeğe Uygun Değer Azalışının Kaydedilmesi	/		

Satılmaya hazır finansal varlıkta meydana gelen değer azalışı başlangıçta özkaynakta muhasebeleştirilir. Ancak değer düşüklüğüne ilişkin tarafsız göstergenin olması durumunda, yani değer azalışının sürekli hale gelmesi durumunda, bu değer düşüklüğü kâr ve zarara aktarılır.

31.12.2012			
654 KARŞILIK GİDERLERİ HESABI		20.000	
	1XX FİNANSAL YATIRIMLAR DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI HESABI		20.000
Değer Düşüklüğünün Kaydedilmesi	/		

TFRS 9'da gerçeğe uygun değerle değerlendirilen varlıklar için değer düşüklüğü hesaplanmaz. İtfa edilmiş maliyetle değerlendirilen varlıklar değer düşüklüğüne tabi olur. İtfa edilmiş maliyet, gerçeğe uygun değer ve maliyet değeri ile değerlendirilen finansal varlıkların değer düşüklüğü zararlarının ölçümü aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 5: Değer Düşüklüğü Zararlarının Ölçümü

Finansal Varlıklar	Değer Düşüklüğü Zararlarının Ölçümü
İtfa edilmiş maliyet (kredi ve alacaklar; vadeye kadar elde tutulan varlıklar; finansal borçlar)	Finansal araçların esas iskonto oranı kullanılarak iskonto edilen tahmini gelecek nakit akışlarının bugünkü değeri ve defter değeri arasındaki farklılık
Gerçeğe uygun değer (alım-satım amaçlı varlıklar, borçlar ve türevler; satışa hazır varlıklar)	Kazanç ya da kayıpta önceden muhasebeleştirilen herhangi değer düşüklüğü kaybindan daha az gerçeğe uygun değer ve elde etme maliyeti (net herhangi anapara geri ödemesi ve itfa) arasındaki farklılık
Maliyet (gerçeğe uygun değeri güvenilir olarak ölçülemeyen)	Benzer finansal varlıklar için bugünkü piyasa geri dönüş oranında tahmin edilerek iskonto edilen gelecek nakit akışlarının bugünkü değeri ve finansal varlıkların defter değeri arasındaki farklılık

Kaynak: Epstein, Barry J., Eva K. Jermakowicz (2010), p.417.

Örneğin; Ay Anonim Şirketi'nin 01.11.2012 tarihinde yatırım amaçlı aşağıdaki özkaynak araçlarını elde ettiğini farz edelim.*

Menkul kıymet açıklaması	Elde etme maliyeti	Yılsonunda gerçeğe uygun değeri
1.000 hisse X adi hisse senedi	30.000 TL	34.000 TL
2.000 hisse Y imtiyazlı hisse senedi	110.000 TL	100.000 TL
1.000 hisse Z adi hisse senedi	55.000 TL	60.000 TL

Y imtiyazlı hisse senetleri, uzun vadeli yatırım amaçlı olarak satın alınmıştır. Ay Anonim Şirketi'nin X ve Z adi hisse senet yatırımlarını alım satım amaçlı olarak satın aldığı farz edelim. Bu kapsamda, satın alışlar aşağıdaki gibi kaydedilmelidir:

01.11.2012			
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI		85.000	
Alım Satım Amaçlı Elde Tutulan Finansal Yatırımlar Hesabı			
X Adi Hisse Senedi			
Z Adi Hisse Senedi			
102 BANKALAR HESABI			85.000
30.000 + 55.000 = 85.000			
Satın Alışların Kaydedilmesi			

01.11.2012			
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI		110.000	
Satılmaya Hazır Finansal Yatırımlar Hesabı			
Y İmtiyazlı Hisse Senedi			
102 BANKALAR HESABI			110.000
Satın Alışların Kaydedilmesi			

İşletmeler, 31 Aralık 2012'de aşağıdaki kayıtları yapmalıdır:

* Bu örnek, Epstein ve Jermakowicz (2010) s.412-422'den uyarlanmıştır.

31.12.2012		
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI Alım Satım Amaçlı Elde Tutulan Finansal Yatırımlar Hesabı X Adı Hisse Senedi Z Adı Hisse Senedi	9.000	
679 DİĞER OLAĞAN GELİR VE KARLAR HESABI		9.000
34.000 – 30.000 = 4.000 60.000 – 55.000 = 5.000 4.000 + 5.000 = 9.000 Gerçeğe Uygun Değer Artışının Kaydedilmesi		
/		

31.12.2012		
5XX DİĞER KAPSAMLI GELİR FİNANSAL VARLIK DEĞER FARKLARI DEĞİŞİMİ HESABI	10.000	
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI Satılmaya Hazır Finansal Yatırımlar Hesabı Y İmtiyazlı Hisse Senedi		10.000
110.000 – 100.000 = 10.000 Gerçeğe Uygun Değer Azalışının Kaydedilmesi		
/		

Böylece alım satım amaçlı finansal varlıkların değerindeki değişim kazanç ya da kayıpta muhasebeleşir, oysa satışa hazır finansal varlıkların değerindeki değişim özkaynakta biriktirilir. 10.000 TL değer düşüklüğünün sürekli hale gelmesi durumunda, aşağıdaki kayıt yapılmalıdır:

31.12.2012		
654 KARŞILIK GİDERLERİ HESABI	10.000	
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI HESABI		10.000
Değer Düşüklüğü İçin Karşılık Ayrılması		
/		

1 Nisan 2013'de Y imtiyazlı hisse senedindeki azalmanın geçici bir azalma olduğu, aslında Y imtiyazlı hisse senedinin değerinin 102.500 TL'ye çıktığı bilgisi yönetime gelmiştir. 2.500 TL'lik artışın kazanç ya da kayıptan ziyade özkaynaklara yansıtılması gerekir.

01.04.2013		
1XX FİNANSAL YATIRIMLAR HESABI Satılmaya Hazır Finansal Yatırımlar Hesabı Y İmtiyazlı Hisse Senedi	2.500	
5XX DİĞER KAPSAMLI GELİR FİNANSAL VARLIK DEĞER FARKLARI DEĞİŞİMİ HESABI		2.500
102.500 – 100.000 = 2.500 Artışın Kaydedilmesi		
/		

7. SONUÇ

Finansal piyasaların küreselleşmesi, uluslararası işletme sayısı ve uluslararası işlemlerin artması, finansal tabloların uluslararası alandaki tüm ilgili kişiler tarafından rahatlıkla anlaşılabilir tek tip bir finansal raporlamanın oluşumunu gerekli kılmıştır. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) tarafından oluşturulan Uluslararası Finansal Raporlama Standartları, tüm dünyadaki işletmelerin uygulayabileceği, ülkelerin muhasebe uygulamalarında bir birlik oluşturmak için çeşitli muhasebe standartları yayımlamaktadır. Ayrıca bu yayımlanan standartlar, Avrupa Birliği'ne üye ülkeler de dâhil olmak üzere dünyada birçok ülke tarafından finansal krizleri engellemek ve finansal tabloların karşılaştırılabilir olmasını sağlamak amacıyla uygulanmaktadır.

Küreselleşen piyasalarda işlem gören işletmelerin finansal tablolarının anlaşılabilir, ihtiyaca ve gerçeğe uygun, güvenilir ve karşılaştırılabilir olmasını sağlamak için muhasebe standartlarını uygulamak gerekmektedir. Yani IFRS, işletmelerin finansal tablolarının işletmenin gerçek durumunu yansıtan bilgiler sunmasını istemektedir.

Küresel piyasalarda faaliyet gösteren işletmelerin finansal araçlara büyük tutarlarda yatırım yapması ve bu araçların muhasebeleştirilmesinin oldukça karmaşık olması ve özellikle türev ürünlerin muhasebeleştirilmesine yönelik bir kavramsal çerçevenin eksik olması nedeniyle akademisyenler tarafından finansal araçların muhasebeleştirilmesi büyük ilgi görmüştür. Dünya genelinde finansal araç tutarlarının büyük miktarlara ulaşması, finansal araçların önem kazandığını göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir:

- 13.01.2011 Tarih ve 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Md. 88'e göre Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayımlanan Türkiye Muhasebe Standartlarına uyma zorunluluğu nedeniyle Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları büyük bir önem kazanmıştır.
- Bir finansal varlığın gerçeğe uygun değeri; aktif piyasada kayıtlı bir fiyatla, yoksa değerlendirme yöntemleri ile belirlenmektedir.
- İtfâ edilmiş maliyet; finansal varlığın sözleşmeye bağlı nakit akışlarının tahsilini amaçlayan bir yönetim modeli kapsamında elde tutulması ve varlığın sözleşme hükümlerinin, belirli tarihlerde sadece anapara ve anapara bakiyesine ilişkin faiz ödemelerinin yapılmasına yönelik nakit akışlarına yol açması gibi koşulları sağlaması durumunda söz konusu olmaktadır.
- Bir finansal varlığı muhasebeleştirirken ilk önce, bu varlığın gerçeğe uygun değerinin tespit edilip edilemeyeceği, nakit akış özellikleri ve faiz tahsiline yol açıp açmadığı gibi özellikleri dikkate alınarak hangi sınıflandırma içerisinde gösterileceğine karar verilmektedir. Daha sonra bu finansal varlığın sözleşme özellikleri ve nakit akışları dikkate alınarak ve uygun değerlendirme ölçüsü ile değerlemeye tabi tutularak muhasebeleştirilmektedir.
- TMS/IFRS'lerin Tekdüzen Hesap Planı ile uyumlu olmaması nedeniyle bu hesap planında değişikliklerin yapılması ya da yeni bir hesap planının hazırlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, N. (3/2001). "IAS 39 Nolu Standart Hükümlerine Göre Menkul Kıymetler ve Finansal Duran Varlık İşlemlerinde Uygulanacak Muhasebe Politikaları", Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, s.61-78.

Ankarath, N., Mehta K. J., Ghosh T. P., Alkafaji Y. A. (2010). Understanding IFRS Fundamentals International Financial Reporting Standards, Hoboken, New Jersey, USA: John Wiley & Sons, Inc.

Alexander, D., Nobes C. (2004). Financial Accounting An International Introduction, Second Edition, England: Financial Times Prentice Hall.

Demir, V. (02-06 Mart 2008). "TMS Kapsamında Finansal Araçlar ve Vergi Uygulamaları İle Karşılaştırılması", VI. Muhasebe Uygulamaları ve Vergi Mevzuatı Sempozyumu, Antalya: Ankara Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası (ASMMMO), s.65-89.

Demir, V., Bahadır O. (Eylül 2007). "UFRS (TFRS)'deki Değerleme Ölçüleri Kapsamında Şirket Değerlemesinde Defter Değeri Yaklaşımı", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 23, s.65-79.

Epstein, B. J., Jermakowicz E. K. (2010). Interpretation and Application of International Financial Reporting Standards, Hoboken, New Jersey, USA: John Wiley & Sons, Inc.

King, A. M. (2008). Executive's Guide to Fair Value, Profiting from the New Valuation Rules, Hoboken, New Jersey, USA: John Wiley & Sons, Inc.

Levinson, M. (Şubat 2007). Finansal Piyasalar Kılavuzu, Ankara: Liberte Yayınları 134.

Mısırlıoğlu, İ. U. (Mart-Nisan 2008). "Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Finansal Araçların Muhasebeleştirilmesi", Mali Çözüm Dergisi, Sayı:86, s.65-81.

Needles, B. E., Powers M., Crosson S. V. (2011). Principles of Accounting, Eleventh Edition, USA: Cengage Learning.

Örten, R., Kaval H., Karapınar A. (Haziran 2010). Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları, 4. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

Özerhan, Y., Yanık S. (2012). IFRS/IAS İle Uyumlu TMS/TFRS Açıklamalı ve Örnek Uygulamalı Türkiye Muhasebe Standartları Türkiye Finansal Raporlama Standartları, 2. Baskı, TÜRMOB Yayınları-427.

Özkan, M., Terzi S. (Mart-Nisan 2009). "Gerçeğe Uygun Değer Ölçümünün Uluslararası Muhasebe Standartları ve Amerikan Muhasebe Standartları (SFAS) Açısından İncelenmesi, Mali Çözüm Dergisi, Sayı: 92, s.23-50.

Ramirez, J. (2007). Accounting for Derivatives, Advanced Hedging Under IFRS, England: John Wiley & Sons Ltd.

Ryan, S. G. (2007). Financial Instruments and Institutions, Accounting and Disclosure Rules, Second Edition, Hoboken, New Jersey, USA: John Wiley & Sons, Inc.

Sağlam, N., Şengel S., Öztürk B. (Editörler) (2009). UFRS-UMS Uyumlu Türkiye Muhasebe Standartları Yorum-Açıklama-Örnekler, Güncelleştirilmiş Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.

Tokay, S. H., Deran A., Aktaş R. (2005). "Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarında Gerçeğe Uygun Değer Yaklaşımı ve Muhasebe Uygulamalarına Etkisi", XXIV. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Muğla Üniversitesi, s.3-31.

Tokay, S. H., Deran A. (Mart 2009). "Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları'nda Gerçeğe Uygun Değer Ölçüsünün Kullanımı", MÖDAV Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:11, Sayı: 1, s.149-188.

Whittington, G. (2008). "Fair Value and the IASB/FASB Conceptual Framework Project: An Alternative View", ABACUS, Vol. 44, No. 2, s.139-168.

Zack, G. M. (2009). Fair Value Accounting Fraud New Global Risks & Detection Techniques, Hoboken, New Jersey, USA: John Wiley & Sons, Inc.

TMS 32 Finansal Araçlar: Sunum Standardı, 28.10.2011 Tarih ve 28098 Sayılı Resmi Gazete'de Yayımlanan 217 Sıra No'lu Tebliğ.

TMS 39 Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme Standardı, 28.10.2011 Tarih ve 28098 Sayılı Resmi Gazete'de Yayımlanan 217 Sıra No'lu Tebliğ.

TFRS 7 Finansal Araçlar: Açıklamalar Standardı, 13.05.2009 Tarih ve 27227 Sayılı Resmi Gazete'de Yayımlanan 149 Sıra No'lu Tebliğ.

TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı, 28.10.2011 Tarih ve 28098 Sayılı Resmi Gazete'de Yayımlanan 217 Sıra No'lu Tebliğ.13.01.2011 Tarih, 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu.

AVRUPA BİRLİĞİ (AB)'NE ÜYELİK SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE HUKUK DEVLETİNİN DÖNÜŞÜMÜ: HELSİNKİ ZİRVESİ'NDEN GÜNÜMÜZE İÇ HUKUKTA YAPILAN DÜZENLEMELER ÜZERİNE

Conversion of Constitutional State in Membership Process of Turkey to European Union (EU): About Arrangements Performed in Domestic Law from Helsinki Summit until Today

Hakan ÖZDEMİR*,

Ahmet ÇİFTLİKÇİ**

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'de AB'ye üyelik sürecinde Helsinki Zirvesi'nden günümüze kadar iç hukukta yapılan düzenlemelerin, hukuk devletine etkilerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada, öncelikle Türkiye-AB ilişkileri ve hukuk devleti hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra da Helsinki Zirvesi'nden günümüze kadar Türkiye'de iç hukukta yapılan düzenlemeler, AB'ye üyelik süreci üzerinden ele alınarak çalışma sonlandırılmıştır. Çalışmanın sonunda, Türkiye'de AB'ye üyelik sürecinde Helsinki Zirvesi'nden günümüze kadar iç hukukta yapılan düzenlemelerle hukuk devletinin birçok gereği sağlanarak ya da geliştirilerek hukuk devletinde büyük bir dönüşüm yaşandığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu süreçte demokrasi, sivilleşme ve insan hakları konusunda Avrupa standartlarına yaklaşan Türkiye'nin, daha uygar ve yaşanabilir bir ülkeye dönüştüğü sonucuna erişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Hukuk Devleti, İç Hukuk, Türkiye.

ABSTRACT

In this study the aim is to emphasize the effects of arrangements, which were performed in domestic law from Helsinki Summit until today during the membership process of Turkey to EU, on constitutional state. In the study conducted according to this aim, initially info was provided about Turkey-EU relations and constitutional state. After that, the study was finalized after handling the arrangements performed in domestic law from Helsinki Summit until today through membership process to EU. At the end of the study, it was determined that many necessities of constitutional state were fulfilled or developed due to the arrangements performed in domestic law from Helsinki Summit until today in the course of membership of Turkey to EU, thus a great conversion took place in the constitutional state. Besides, it was concluded that Turkey, which approached to European standards in terms of democracy, demilitarization and human rights, was converted into a relatively modern and liveable country.

Key Words: European Union, Constitutional State, Domestic Law, Turkey.

GİRİŞ

Başlangıçta ekonomik nedenlerle kurulan; ancak günümüzde hem ekonomik, hem de siyasi ve sosyal yönü bulunan AB, insan hakları, temsili demokrasi ve bunlarla bağlantılı olan hukuk devletini güçlendirme hedeflerine yönelen, hukukun üstünlüğünü gözetilen, 28 üyeli devasa bir birliktir. AB ile serüveni 1959'da başlayan Türkiye, bazı dönemlerde birtakım siyasi ve ekonomik nedenlerle meydana gelen aksaklıklar dışında Birlikle bütünleşme arzusundan vazgeçmeyen, Birliğe tam üyelik yolunda birçok yükümlülüğü üstlenmekten kaçınmayan bir ülkedir. Türkiye'de AB adaylığının onaylandığı 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nden tam üyelik müzakerelerine başlama kararının alındığı 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'ne kadar, AB'ye üyelik amacına yönelik olarak Ulusal Program'da yer alan öncelikler çerçevesinde kapsamlı bir reform sürecine girilmiş olup; 3 Ekim 2005'te başlayan tam üyelik müzakereleri sürecinde ivme kazanan AB müktesebatına uyum çalışmaları çerçevesinde reformlara devam edilmiştir. AB'ye üyelik sürecinde Türkiye'de Anayasa değişiklikleri, uyum yasa paketleri, reform paketleri ve AB müktesebatı gözetilerek hazırlanan yasal reformlarla demokrasi, insan hakları ve sivilleşme

*Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, MALATYA; Mail: hakan.ozdemir@inonu.edu.tr

**Yrd.Doç.Dr., İnönü Üni., Malatya M.Y.O. İşletme Yönetimi Programı, MALATYA; Mail: ahmet.ciftlikci@inonu.edu.tr

konusunda Avrupa standartlarına yaklaşılmış, hukuk devletinin birçok gereği sağlanarak ya da geliştirilerek hukuk devletinde büyük bir dönüşüm yaşanmıştır.

Türkiye’de AB’ye üyelik sürecinde Helsinki Zirvesi’nden günümüze kadar iç hukukta yapılan düzenlemelerin hukuk devletine etkilerinin ortaya konmasının amaçlandığı bu çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada, Türkiye’nin AB serüveni ve hukuk devleti hakkında bilgi verildikten sonra, Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinde Helsinki Zirvesi’nden sonra iç hukukta yapılan düzenlemelerin hukuk devletine etkileri ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir: Takip eden bölümde dünden bugüne Türkiye-AB ilişkilerine, ikinci bölümde hukuk devletine değinilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise, Helsinki Zirvesi’nden günümüze Türkiye’de iç hukukta yapılan düzenlemeler AB’ye üyelik süreci üzerinden ele alınacak ve çalışma sonuç kısmıyla tamamlanacaktır.

1. DÜNDEN BUGÜNE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

Başta Immanuel Kant olmak üzere birçok düşünürü uzun süre meşgul eden Avrupa’nın bütünleşme düşüncesi, ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra beliren sosyal ve siyasal ortam içinde (Akşemsettinoglu, 2011: 3) şekillenen AB ile somut ve başarılı bir şekilde uygulama alanı bulabilmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında iki büyük ve yıkıcı savaş gören Avrupa’da özellikle Almanya ve Fransa gibi iki ezeli düşmanın ve daha sonra da diğer Avrupa ülkelerinin bundan sonra birbiriyle savaşmalarını önlemek ve stratejik kaynaklarını birleştirmelerini sağlamak amacıyla Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı (AKÇT)’nin kurulmasının ardından, öncelikle kömür ve çelik piyasalarının birleştirilmesi, ortak tarım politikası, gümrük birliği, ortak pazar ve parasal birlik adımları atılarak Birliğin varolma nedeni olan ekonomik bütünleşme amacına erişilmeye çalışılmıştır. Daha sonra da ortak ekonomik çıkarları daha etkili bir şekilde sağlamak ve geliştirmek amacıyla ihtiyaç duyulan siyasi birlik oluşturma çabalarına ağırlık verilmesiyle (Hurmi, 2008: 42-43) gelişimini sürdüren AB, en son 2013’te Hırvatistan’ın katılımıyla 28 üyeli devasa bir siyasi ve ekonomik birlik halini almıştır. Türkiye’nin Birlikle olan ilişkisi ise, 31 Temmuz 1959’da Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ortaklık görüşmelerine başlanması için resmi başvuruda bulunulmasıyla başlamıştır. Türkiye’nin, batılılaşma ideolojisi, Soğuk Savaş, Yunanistan faktörü, ekonomik ve sosyal nedenler şeklinde sıralanabilen sebeplerle (Bakan, 2005: 1128) yaptığı başvuru sonrasında üyelik için gerçekleştirilen müzakereler, 28 Eylül 1959’da başlamıştır. Ancak 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nden sonra, Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle’ün Topluluğa yaptığı baskıdan dolayı Toplulukla müzakereler kesintiye uğramıştır. Fransız vetosunun 18 Haziran 1962’de kalkmasıyla yeniden başlayan müzakereler neticesinde 12 Eylül 1963’te Ankara Anlaşması imzalanmıştır (Yazgıç, 2005: 64-65).

14 Aralık 1964’te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması, Türkiye ile Topluluk arasında hazırlık, geçiş ve son dönem olarak adlandırılan üç dönemde tamamlanacak bir ortaklık ilişkisini öngörmüştür. Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle başlayan, başlangıçta 5 yıl olarak kararlaştırılan; ancak daha sonra 1 Ocak 1973’e kadar devam ederek 9 yıl süren hazırlık döneminde, Türkiye ekonomisiyle Topluluk ekonomisi arasındaki farkı azaltmak amacıyla Türkiye’ye tek taraflı tavizler verilmiştir (Karluk, 2002: 484). Taraflar arasında 23 Kasım 1970’te imzalanan ve 1 Ocak 1973’te yürürlüğe giren Katma Protokol’le geçiş dönemine girilmiştir. Bu Protokol’le taraflar arasında sanayi ürünlerini konu alan bir gümrük birliğinin zamanla tesis edilmesi, işgücünün serbest dolaşımının sağlanması, tarım ürünlerinde giderek genişleyecek bir tercihli ticaret rejiminin uygulanması, saptanan alanlarda Türkiye ile Topluluk arasında mevzuat ve politikaların yaklaştırılması ve hizmetlerin serbest dolaşımı süreçlerinin başlatılması öngörülmüştür (Özer, 2009: 92). Ancak Katma Protokol’ün imzalanmasının ardından, önce Kıbrıs çıkarması ve akabinde yaşanan siyasal olaylardan dolayı Türkiye’nin zor günleri başlamıştır. Bu zorluklar sadece siyasal düzeyde değil, bundan daha yoğun şekilde ekonomik düzeyde varlığını göstermiştir. Bu yıllardan sonra enflasyon ülkenin değişmez gerçeği haline gelmiştir (Dedeoğlu, 2005: 28). Geçiş döneminde gerçekleşen Kıbrıs çıkarmasından sonra Türkiye-AET ilişkilerine de zarar veren Amerikan ambargosunun yol açtığı ekonomik kriz ve dış borçlanma ortamında Türkiye’nin yardım isteğinin

Topluluk tarafından reddedilmesi, 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi gibi gelişmelerin yanı sıra, Yunanistan'ın 1981'de Topluluğa tam üye olarak katılması gibi nedenlerle Türkiye, Toplulukla olan ilişkilerini askıya almış ve mali işbirliğini sona erdirmiştir (Tecer, 2007: 173).

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ile belirsizlik ortamına giren Türkiye'nin Toplulukla ilişkileri, 24 Ocak 1980 Kararlarıyla ithal ikamecilikten vazgeçilerek başlatılan dışa açılma sürecinin devam ettirilmesi ve 1983'te ülkede sivil idarenin tekrar kurulmasıyla yeniden canlanmıştır. 1986'ya gelindiğinde ilişkilerin seyri değişmeye başlamış, 14 Nisan 1987'de ise, Türkiye Ankara Anlaşması'ndan bağımsız olarak, Anlaşmada öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur (Koç, 2001: 70). Türkiye'nin başvurusundan iki buçuk yıl sonra 18 Aralık 1989'da Komisyon tarafından açıklanan Görüş Raporu'nda, Türkiye'nin Topluluğun ekonomik ve sosyal politikalarını yerine getirmekte sıkıntı yaşayacağı ve Türkiye'yle tam üyelik görüşmelerinin derhal başlamasının olanaklı görülmediği; ancak Türkiye'nin Topluluğa katılmaya ehil olduğu belirtilmiştir (Karluk, 2002: 501). Komisyon'un Görüş Raporu'yla hayal kırıklığına uğrayan Türkiye, yine de Toplulukla ilişkilerini sürdürmeye özen göstermiştir. Üyelik gerçekleşmezse en azından Ankara Anlaşması'nın hedeflerinden olan Türkiye'yle Topluluk arasında gümrük birliğinin bir an önce tamamlanması yolundaki girişimlere devam edilmiştir. Nihayet Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995'teki 36. toplantısında gümrük birliği kararı alınmış ve 1 Ocak 1996 itibarıyla Gümrük Birliği'ne girilmiştir (Çalış, 2005: 1155).

Türkiye'nin AB üyeliği yolundaki hedef ve çabaları, gerek gümrük birliğinin gerçekleştirilmiş olması, gerekse AB'nin genişleme sürecine ilişkin olarak meydana gelen gelişmeler neticesinde yeni boyutlar kazanmıştır. Bir yandan gümrük birliği sürecinde Türkiye'nin yükümlülükleri doğrultusunda faaliyetler sürdürülürken, diğer yandan AB'nin genişleme sürecinde yer alma yönündeki girişimlere de ağırlık verilmiştir. Ancak 12-13 Aralık 1997'de yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde üyelik müracaatında bulunan 10 Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) Ülkesi ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin adaylığı kabul edilip, bu ülkelerden Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Estonya ve GKRY ile katılım müzakerelerinin başlatılmasının kararlaştırılmasına rağmen, Türkiye için diğer aday ülkelerden farklı özel siyasi koşulların öne sürülerek, Türkiye'ye katılım müzakereleri açılacak ülkeler arasında yer verilmemiştir (DPT, 2000: 43-44). GKRY dahil birçok ülkeye adaylık perspektifi verip, Türkiye'yi genişlemenin dışında tutan AB politikasına Türkiye'nin verdiği cevap sert olmuştur. Zamanın Başbakanı Mesut Yılmaz, Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'ye haksızlık yapıldığını, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini Gümrük Birliği seviyesine çektiğini ve artık Kıbrıs, Ege ve insan hakları gibi konularda görüşmeyeceklerini beyan etmiştir (Usul, 2006: 193). Kıbrıs konusunda restleşmelerin arttığı ve hatta Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Parlamentosu'nun Türkiye'yle birleşme kararı alabileceği gibi konuların tartışıldığı bu dönemde, PKK ile mücadelede işbirliği, Körfez Savaşı sonrasındaki Irak faaliyetlerine Türkiye'nin dahil edilmesi, Balkanlardaki NATO faaliyetlerine Türkiye'nin katılması gibi etmenlerden dolayı ABD ile yakalanan fevkalade yakınlaşma, ABD'nin Türkiye'nin adaylığını var gücüyle desteklemesine yol açmıştır (Dedeoğlu, 2005: 36). ABD faktörü başta olmak üzere, AB limanından ayrılmış bir Türkiye'nin Avrupa'ya alternatif yeni bölgesel yapılanma arayışlarına gireceği ve hatta bizzat bu yapılanmaların merkezi durumuna gelebileceği, Türkiye'nin artık görüşmeyeceğini belirttiği hususlarda Birliğin Türkiye'ye müdahale edemeyeceği gibi AB açısından birçok olumsuzluğu barındıran etmenin yanı sıra, Türkiye'nin AB adaylığına karşı çıkan Hristiyan Demokratlar'ın yerine Almanya'da Sosyal Demokratlar'ın iktidara gelmesi ve nihayet 1999 Marmara Depremi neticesinde Avrupa'da Türkiye lehine beliren sempatinin etkisiyle (Usul, 2006: 193-194), 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Türkiye, diğer aday ülkelerle eşit koşullarda AB'ye aday ülke olarak kabul edilmiştir (Özer, 2009: 93-94).

Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke olarak ilan edilmesinin ardından, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanarak, AB Konseyi tarafından onaylanan ve Türkiye'nin AB müktesebatına uyum yükümlülükleri dahil olmak üzere Kopenhag kriterlerine uyum çerçevesinde kısa ve orta

vadeli öncelikleri ve sağlanacak mali yardımları kapsayan Katılım Ortaklığı Belgesi, 24 Mart 2001'de Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi'nde yayımlanarak tebliğ edilmiştir. Katılım Ortaklığı Belgesi'ne paralel olarak AB müktesebatına uyum sağlamak amacıyla Türkiye'de mevzuatta yapılacak düzenleme ve değişikliklerin, uyum için gerekli idari kapasitenin geliştirilmesinin, kısa ve orta vadeli öncelikler takviminin yer aldığı AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (Ulusal Program) 19 Mart 2001'de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilerek (DPT, 2004: 6), Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik öncelikleri yerine getirmek amacıyla atacağı somut adımlar altı ana başlık altında ortaya konmuştur (Karlık, 2002: 709). Bu çerçevede Türkiye'de önemli reformlar hayata geçirilmiş, insan hakları ve temel özgürlükler alanlarında çok sayıda yasal ve yönetsel reformlar yapılmış, düşünce ve ifade özgürlüğünün genişletilmesi, farklı din ve inançlara mensup fertlerin ibadet özgürlüklerinin güçlendirilmesi, Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi yolunda birçok önemli gelişme kaydedilmiştir. Bu gelişmeler karşısında 12-13 Aralık 2002'de yapılan Avrupa Konseyi Kopenhag Zirvesi'nde Toplulukla müzakerelere başlanması bakımından şartlı bir takvim öngörülmüş ve Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini sağlaması için son eksikliklerini Aralık 2004'e kadar gidermesi durumunda, 2005'ten itibaren Türkiye'yle katılım müzakerelerine başlanacağı belirtilmiştir. 17 Aralık 2004'te Brüksel'de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, 3 Ekim 2005'te Türkiye'yle müzakerelerin başlatılması kararlaştırılmıştır (Balkır, 2013: 19-20). Nihayet 3 Ekim 2005'te yapılan Katılım Konferansı'yla Türkiye ile AB arasındaki Katılım Müzakerelerine resmen başlanmıştır. Müzakere sürecinin ilk aşaması olan ve AB mevzuatıyla Türk mevzuatı arasındaki farklılıkların saptanarak, bu farklılıkların giderilmesi amacıyla uyum sürecinin genel bir takviminin ve karşılaşılabilecek olası sorunların saptanacağı ve bir yıl sürecek olan Tarama Süreci'ne 20 Ekim 2005'te geçilmiştir. Müzakere Çerçevesi'nde belirlenen 35 müktesebat başlığında gerçekleşen sürecin ardından müzakere sürecine geçilmiş olup, günümüzde tam üyelik müzakereleri devam etmektedir (Bulut, 2006: 47).

2. HUKUK DEVLETİ ÜZERİNE

Toplumsal örgütlenmede “mülk devleti” ve “polis devleti” anlayışlarından sonra gelinen aşama “hukuk devleti” aşamasıdır. Egemenliğin kişilerden uluslara geçmesi ve çeşitli kurumlar eliyle kullanılmasının yanında, hukuk normlarının onu oluşturanlar da dahil olmak üzere her kişi ya da kurumu bağlamasını ifade eden hukuk devleti (Çağlayan, 1997: 41-42), hukukun üstünlüğüne inanan, kişi hak ve hürriyetlerini koruyan, adil bir hukuk düzenine ve bağımsız bir yargıya sahip olan ve yürürlükteki yasal düzenlemeleri evrensel hukuk normlarına uygun olan devlet olarak da tanımlanabilir (İkinciogulları, 1997: 29).

Yönetilenlere hukuk güvenliği sağlayan devlet düzeni olarak da ifade edilebilen hukuk devletinin gerekleri konusunda değişik görüşlere rastlanabilir. Örneğin Gözübüyük (2002: 81)'e göre hukuk devletinin gereklerinden önemli olanlar şunlardır: Temel haklar güvenliği, anayasaya uygunluğun yargısal denetimi, yasal yönetim, yönetimin yargısal denetimi, güçler ayrımı, demokratik rejim.

Gözler (2010: 209) ise, hukuk devleti ilkesinin gereklerini, genel gerekler ve özel gerekler şeklinde ikiye ayırmaktadır. Genel gerekler: Yasama, yargı ve yürütme organlarının hukuka bağlı olmasıdır. Özel gerekler: Yönetimin yargısal denetime tabi olması, yargıçların bağımsız ve teminatlı olması, yönetsel faaliyetlerin önceden bilinebilir olması, hukuki güvenlik ilkesinin mevcut olması, yönetimin mali sorumluluğunun olması ve diğer gereklerdir.

Can ve Güner (2006: 137-138)'e göre bir devletin hukuk devleti olabilmesi, öncelikle vatandaşlara temel hak ve hürriyetlerin tanınmasına bağlıdır. Hukuk devletinin diğer önemli gerekleri ise, yasama işlemlerinin anayasaya uygunluğunun sağlanması, yürütmenin eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi tutulmasıdır. Bu ilkelerin yanında bir devletin hukuk devleti olabilmesi için; çoğulcu demokrasiyi gerçekleştirecek kural ve önlemleri alması, yasaların genel olması, kazanılmış haklara saygılı olunması, yargı bağımsızlığının sağlanmış olması, yargıçların bağımsız ve tarafsız olması, doğal yargıç kavramının yerleşmesi gibi ilkelerin anayasada yer alması

gerekmektedir. Ayrıca “hukukun üstünlüğü” ya da “hukukun genel ilkelerine bağlılık” ilkesinin de yerleşmiş olması gerekmektedir.

Küçük (2008: 353-354) ise, hukuk devletinin gereklerini daha kapsamlı bir şekilde ele alma yoluna gitmektedir. O'na göre hukuk devletinin şekli gerekleri ve dayandığı temel evrensel ilkeler şunlardır: Kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, yargıçların tarafsızlığı ve yargıç teminatı, tabii yargıç ilkesi, yönetimin yasallığı, yönetimin her türlü eylem ve işlemlerinin yargısal denetime tabi olması, anayasal yargı denetimi, yönetsel işlem ve eylemlerden dolayı kişilere verilen zararın tazminatı teminatı, hak ve hürriyetlerin anayasal ve yasal teminat altına alınması ve sadece yasayla sınırlandırılması, hukuki eşitlik ilkesi, iyi niyet, ahde vefa, kimsenin sahip olduğu haktan fazlasını devredememesi, kimsenin kendi davasında yargıç olamaması, yönetsel şeffaflık, yönetsel bilgi ve belgelere ulaşma hakkı, devletin faaliyetlerinin önceden hesap edilebilirliği anlamında genel olarak hukuki güvenlik ve cezaların kanuniliği, sanığın aleyhine olan cezai normların geçmişe yürümezliği, adil yargılanma hakkı, güvenlik hakkı, makul bir süre içinde açık duruşma ve hakkaniyete uygun biçimde dinlenilme, kararların kamuya açık bir şekilde verilmesi, hiç kimsenin suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar suçlu sayılmaması, yasaya aykırı olarak elde edilen bulguların delil olarak kullanılmaması, cezai sorumluluğun şahsiliği, genel müsadere yasağı, ceza hukukunda kıyas yasağı, cezai normlarda yürürlük ötesi uygulanmazlık ilkesi, yönetimin takdir yetkisinin belirginliği ve sınırlılığı, savunma hakkı, kararların gerekçeli olması, yasaların genel, soyut ve gayri şahsi oluşu, temel hak ve hürriyetleri sınırlayıcı nitelikteki hukuki normların belirginliği, anayasanın üstünlüğü, kazanılmış haklara saygı, kamu işlemlerinde ölçülülük, uygunluk, gereklilik, yüklenebilirlik ve belirlilik, kısıtlamaların oranlı olması, hakların kötüye kullanılmaması, fiili kusur yerine kusurlu sorumluluğun benimsenmesi, kesin hükme saygı, zaman aşımı, mücbir sebep, özel kuralın genel kuralı geçersiz kılması.

Hukuk devleti kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için, bu gereklerden bazılarına değinilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Temel Hak ve Özgürlüklerin Güvenliği: İnsan hakları da denilen temel haklar, bireylerin sırf insan olmalarından dolayı sahip oldukları hak ve hürriyetlerdir. İnsana sıkı sıkıya bağlı olan bu hak ve hürriyetlerin, olağanüstü durumlarda geçici olarak sınırlamaları olanaklı gözükse de, hiçbir şekilde bunların özüne dokunulamayacağı, hatta sahibinin bile bu haklarından feragat edemeyeceği kabul edilmektedir (Kuyaksil, 2007: 34). Temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınmasını sağlayacak birtakım hukuksal önlemlere gereksinim duyulmaktadır. Bunlar: Temel hakların anayasada yer alması, anayasanın sert bir anayasa olması, temel haklar konusunda yapılacak sınırlandırma ve düzenlemelerin yasayla yapılması, temel haklar yasayla düzenlenirken temel hakların özüne dokunulmaması, yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetiminin yapılması şeklinde sıralanabilir (Gözübüyük, 2002: 81-82).

Yasal Yönetim: Bir devletin hukuk devleti olarak nitelendirilebilmesi için, bireysel özgürlük alanına yalnız yasalarla müdahale edilebilmesi gerekmektedir. Bu anlamda, hukuk devletinde yönetimin yasalara tabi olması gerekmektedir. Bütün yönetsel faaliyetlerin, yasalara tabi kılınmadığı bir devlet hukuk devleti olarak nitelendirilemez. Bu yüzden yasal yönetim ilkesi, hukuk devletinin gereklerinin başında gelmektedir (Schmitt, 2008: 124). Bir ülkede yerleşmiş hukuk düzenine yalnız bireylerin değil, aynı zamanda yönetimin de uymasını gerektiren yasal yönetim ilkesi, ülkede egemen olan hukukun yönetilenlere ve devlete karşı da hukuk güvenliği sağlaması gerektiğini (Gözübüyük, 2003: 163), bütün yönetsel makamların kaynağını yasadan almayan bir devlet yetkisini kullanamayacağı ve yasalarca çerçevesi çizilen hareket alanının dışına çıkamayacağını ifade etmektedir.

Yönetimin Yargısal Denetimi: Yasal yönetim ilkesinin işletilebilmesi, yönetimin eylem ve işlemlerinin bağımsız yargı organlarınca denetlenmesiyle olanaklıdır (Çağlayan, 1997: 42). Hukuk devleti, yönetsel eylem ve işlemlerin, zorlayıcı işlemlerde (kişi ve mülkiyetine müdahale eden işlemlerde) yönetimin takdir yetkisinin bağımsız mahkemelerin denetimine tabi tutulmasını gerektirmektedir. Bu denetimin yalnız işlemin yönetimin yetkisinde olup olmadığını değil, yönetsel

işlemin esasını da kapsamı gerekmektedir. Mahkemelerin de bireyin haklarının ihlal edildiğini tespit etmeleri halinde, sanki onun haklarının diğer bir birey tarafından ihlal edilmişçesine zararı tespit edilmelidir. Bu olgu, hukukun meşhur genellik, eşitlik ve belirlilik gereklerinin yanı sıra, hukuk devletinin olup olmadığını gösteren bir mihenk taşıdır (Hayek, 2008: 96-97).

Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi: Hukuk devletinin temel gereklerinden biri olan bu denetim, normlar hiyerarşisinin tepesinden yer alan en üstün hukuk metni olan anayasanın fiili üstünlüğünü güvence altına almaktadır (Chevallier, 2010: 78-79). Böyle bir denetim mekanizması öngörülmezse, anayasanın üstünlüğü ilkesi bir temenni olmaktan öteye gidemez. Çünkü parlamentodaki geçici çoğunlukların çıkardıkları yasalarla, anayasaya aykırı kurallar koyarak, yasa yoluyla da baskı yönetimleri kurabilmeleri olanaklıdır. Bu açıdan çoğunluğun baskısı, baskıların en tehlikeli ve korkuncuna dönüşebilmektedir. Bu yüzden yasama organınca çıkarılan yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu denetim de iki şekilde yapılmaktadır: Siyasi ve hukuki denetim. Yasaların anayasaya uygunluğunun denetiminin siyasi bir organa tanındığı denetim şekli, siyasi sonuçlar doğuran ve siyasi tercihleri yansıtan bir işlem olduğu için pek sağlıklı görülmemektedir. Oysa hukuki bir sorun olan yasaların anayasaya uygunluğunun, mantıken hukuki bir yoldan gerçekleştirilmesi gerekir. Bunun için de günümüz anayasacılık hareketlerinde, yasaların anayasaya uygunluğunda yargısal denetim mekanizması benimsenmektedir (Teziç, 2009: 184-188).

Kuvvetler Ayrılığı: Hukuk devletini güvence altına alan ve ona hizmet ettiği sürece yararlı olan kuvvetler ayrılığı ilkesi (Hayek, 2008: 88), genel olarak teorik anlamda yasama, yürütme ve yargı olarak adlandırılan devletin üç temel erkinin bulunduğunu ve bunların farklı organlar eliyle kullanılması gerektiğini kabul etmektedir. Bu üç erkin birbirleri üzerindeki kullandığı yetkiler ve denetimlerin varlık nedeni, bireyleri tehdit ve tehlikelere karşı korumak ve bireylerin temel haklarını güvence altına almaktır (Atay, 2013: 1136). Ayrıca devlet içindeki güçlerin bir elde toplanması, özellikle yargı ile yürütme işlevinin ya da yasama ile yürütmenin tek elde toplanması, hukuk devletinin önemli gereklerinden olan, yönetimin yasallığı ilkesi ile yönetimin yargısal denetimi ilkesini de etkisiz bırakabilir (Gözübüyük, 2002: 83).

Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı: Hukuk devleti ilkesinin önemli gereklerinden biri, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığıdır. Hukuk devleti yukarıda da değinildiği gibi, her türlü eylem ve işleminde hukuka uyan devlettir. Devlet organlarının eylem ve işlemlerinde keyfi davranmalarını, hukuk dışına çıkmalarını önlemenin bilinen en iyi yolu da, şüphesiz bunları bağımsız ve tarafsız bir organın denetimi altına almaktır. Geleneksel kuramda, bu denetim işlevi yargıya hasredilmektedir. Yargı, hem bireyler arasındaki uyuşmazlıkları hukuk düzeni içinde çözüme kavuşturacak, hem de devlet organlarının eylem ve işlemlerini hukuka uygunluk açısından denetleyecektir (Erözden, 2010: 9). Bu denetimin sözde kalmaması için, denetimi gerçekleştiren mahkemenin yürütme ve yasama organının etkilerinden bağımsız olması gerekir (Gözler, 2011: 86). Ancak yargının bağımsızlığının, sadece kurum olarak yargının, yasama ve yürütme organları karşısında bağımsızlığı olarak değil, aynı zamanda birey olarak her yargıcın sadece siyasi organlardan değil, yargının kendi içinden ya da toplumun diğer kesimlerinden gelebilecek baskılara karşı da bağımsız olması şeklinde anlaşılması gerekmektedir (Özbudun, 2010). Elbette ki, kurum olarak yargının ve birey olarak yargıcın her türlü etki ve müdahaleden korunmasını gerektiren yargı bağımsızlığı kadar, yargıçların hüküm verirken tarafsız olması da hukuk devleti açısından son derece önemlidir. Çünkü bir hukuk devletinde her meselenin yargı önüne gitmesi olanaklı olduğuna göre, bir uyuşmazlığın mahkeme önüne geldiğinde mahkemenin hukuk dışı başka mülahazalarla hareket etmesi halinde, bireylerin davranışlarının hukuk tarafından yönlendirilmesini beklemek beyhude olacaktır. Bu sorun biraz daha açık bir şekilde şöyle ifade edilebilir: Belli bir uyuşmazlık konusunda hukukun ne olduğu nihai yargı kararıyla ortaya çıkacağına göre, uyuşmazlığın tarafı olan bireylerin davranışlarını hukuka göre yönlendirebilmesi, yargıcın hukuk kurallarını doğru biçimde yorumlayıp, uygulamasına bağlıdır. Aksi takdirde, bireyler davranışlarını yasalara göre değil, mahkemenin sergileyeceği tavra dair sahip oldukları, hukuktan ziyade başka mülahazalara dayanan kanaate göre yönlendirirler (Raz, 2008: 155-156).

Demokratik Rejim: Hukuk devleti anlayışının yerleşip, gelişebilmesi için siyasal özgürlüğe dayanan demokratik bir rejime de gereksinim duyulmaktadır. Bir bakıma hukuk devleti, demokratik rejimi sınırlayan bir anlayıştır. Seçimle işbaşına gelen yasama organının yetkileri, sert bir anayasa ve yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi yoluyla sınırlandırılmıştır. İktidarın hukuk devleti anlayışıyla sınırlandırılması, çoğunluk yönetiminin baskısını önlemek amacıyla bir koşul olarak görülmekte ve demokratik rejim hukuk devletinin temel gereklerinden biri sayılmaktadır (Gözübüyük, 2002: 84).

Yönetimin Faaliyetlerinin Önceden Bilinebilir Olması: Hukuk devletinde yönetimin eylem ve işlemlerinin yönetilenlerce önceden tahmin edilebilir olması, yönetimin takdir yetkisine sahip olduğu alanlarda dahi tam bir serbestiye sahip olmaması gerekmektedir. Bir hukuk devletinde bireyler, kendilerine uygulanacak hukuk kurallarının neler olduğunu önceden bilme ve kendi davranışlarını onlara göre ayarlayabilme olanağına sahip olmalıdır. Aksi takdirde, bireylerin kendilerini hukuk güvenliği içinde hissetmediği bir atmosfer doğar (Gözler, 2011: 87). Yönetimin faaliyetlerinin önceden bilinebilir olması ilkesi, liberal hukuk devletinin “bireysel özgürlüklerin ilke olarak sınırsız, devlet yetkilerinin ilke olarak sınırlı ve dolayısıyla öngörülebilir olması” düşüncesinden kaynaklandığı gibi, bu ilke devlet faaliyetlerinin denetimi ilkesinin de ön koşuludur (Schmitt, 2008: 125).

3. HELSİNKİ ZİRVESİ'NDEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE İÇ HUKUKTA YAPILAN DÜZENLEMELERİN AB'YE ÜYELİK SÜRECİ ÜZERİNDEN OKUNMASI

Avrupa bütünleşme sürecinde hukuk devleti ilkesinin yerleşmesi ve pekişmesi, yatay ve dikey olmak üzere çift boyutlu bir gelişim süreci izlemiştir. *Yatay boyuttaki gelişim*, AB'nin kurulduğu tarihten günümüze kadar geçen süre zarfında ulusüstü alandaki yerleşme sürecini ifade etmektedir. Gerçekten, hukuk devletinin ulus devlet ekseninde mevcut olan tüm mekanizmaları, AB'nin ulusüstü hukuk düzeninde kendine özgü koşullarla doğmuş ve gelişmiştir. Ulusal hukuk düzenlerinde olduğu gibi ulusüstü alanda da, hukuk kuralları hiyerarşik bir düzende yer almaktadır. Bu düzende kurucu anlaşmalar ve bunların ekli protokolleri AB'nin anayasal belgeleri niteliğinde olup, AB organlarının işlemlerinden olan tüzükler ve yönetmelikler ise ikincil kaynaklar olarak kurucu anlaşmalara uygun olmak zorundadır. AB hukukunun bu normatif düzeni içinde yer alan üye devletlerin ulusal hukuk düzenlerinin bu birincil ve ikincil kaynaklara uygun olması gerekir. Hukuk devleti ilkesinin AB hukuk düzeninde *dikey boyuttaki gelişimi* ise, bu ilkenin üye devletlerin ulusal hukuk düzenlerindeki pekişme sürecini ifade etmektedir. Başlangıçta ekonomik hedeflere yönelik olarak kurulan Topluluk, daha güçlü bir bütünleşme arzusu ve buna bağlı olan bir genişleme eğiliminin ortaya çıkmasıyla insan hakları, hukuk devleti ve temsili demokrasinin güçlenmesi gibi hedeflere yönelmiştir. Bu hedef değişikliği ise, AB'ye üye devletler ve Türkiye gibi üyelik başvurusunda bulunan devletlerde insan haklarına ve hukuk devleti ilkesine dayanan bir hukuk düzeninin yerleşmesinde teşvik edici bir role sahip olması sonucunu doğurmuştur. 1978'de Kopenhag'da toplanan Zirve'de alınan kararlar Topluluğun siyasi plandaki bu teşvik edici rolünü açıkça göstermektedir. Zirve'de üye devletlerin hukuki ve siyasi düzenlerinin, temsili demokrasi, hukuk devleti, sosyal adalet ve insan haklarına saygı prensiplerini güvence altına alacağı ve bu prensiplere saygılı olacağı belirtilmiştir. Diğer yandan, demokrasi ve insan haklarının korunması ve bu değerlere saygı duyulması üyeliğin zorunlu şartları olarak belirlenmiştir (Yazıcı, 2009: 319-321).

Adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce sağlaması gereken kriterlerin belirlendiği, 1993 tarihli Kopenhag Zirvesi'nde de üyelik için aday ülkenin, “demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların sayılması ve korunmasını garanti eden kurumların istikrarını sağlamış olması” şeklindeki siyasi kriterler deklare edilmiştir. Kopenhag Zirvesi'nde AB'ye başvuran 10 MDA Ülkesi ile Kıbrıs, Malta ve Türkiye'nin tam üyeliğin gerektirdiği ekonomik ve siyasi kriterleri sağlaması halinde AB'ye üye olabileceği belirtilmiştir. Helsinki Zirvesi'nde de Türkiye ile katılım müzakerelerinin, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini sağlamasının ardından başlatılacağı belirtilmiştir (Karluk, 2002: 677).

Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke ilan edilmesinin ardından yayınlanan, sağlanacak mali yardımları ve Türkiye'nin AB müktesebatına uyum yükümlülükleri dahil olmak üzere Kopenhag Kriterlerine uyum çerçevesinde önceliklerini kapsayan Katılım Ortaklığı Belgesi (Özer, 2009: 94)'nde yerine getirmekle yükümlü olduğu hususlar kısa ve orta vadeli olarak ikiye ayrılmaktadır. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Türkiye'den kısa vadede şu hususları yerine getirmesi istenmiştir: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'nin 10. maddesine uygun olarak ifade özgürlüğünün sağlanması, dernek kurma ve barışçıl toplantı yapma özgürlüğünün sağlanması, işkencenin önlenmesi, mahkeme öncesi tutuklamalarda daha çok düzenlemelere gidilmesi, insan hakları ihlalleriyle mücadele edilmesi, insan hakları konusunda eğitim faaliyetlerinin yoğunlaştırılması, yargının -Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM'ler) de dahil olmak üzere- işleyiş ve etkinliğinin uluslararası standartlara uygun olarak iyileştirilmesi, ölüm cezasıyla ilgili fiili moratoryumun sürdürülmesi, Türk vatandaşlarının kendi anadillerinde televizyon ve radyo yayını yapmalarını yasaklayan her türlü yasal hükme son verilmesi, bütün vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel olanaklarını artırıcı bir perspektifle bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına yönelik ve özellikle Güneydoğu'daki durumun iyileştirilmesi için kapsamlı bir yaklaşımın geliştirilmesi (Usul, 2006: 201-202). Orta vadede istenen düzenlemeler ise şunlardır: Hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın ve din, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce ve felsefi inanç farkı gözetmeksizin tüm bireylerin insan hakları ve temel özgürlüklerden tam olarak yararlanmalarının güvence altına alınması; 1982 Anayasası'nın ve diğer ilgili mevzuatın, bütün Türk vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini AİHS'de belirtildiği gibi güvence altına alan bir perspektifle revize edilmesi ve bu tür yasal reformların uygulanmasıyla AB'ye üye devletlerdeki uygulamalarla uyumluluk sağlanması; Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve tercihli Protokolü'nün, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin onaylanması; cezaevlerinde gözaltı koşullarının Birleşmiş Milletler Hükümlü ve Tutukluların Muamelesinde Gözetilecek Standart Asgari Kurallar ve diğer uluslararası normlara uygun şekilde düzeltilmesi, Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nu Avrupa devletlerindekiyle uygun olarak danışma organına dönüştürmek; ölüm cezasının kaldırılması; kültürel çeşitliliğin sağlanması ve kökenlerine bakılmaksızın bütün vatandaşların kültürel haklarının güvence altına alınması; Güneydoğu'da devam eden Olağanüstü Hal (OHAL)'in kaldırılması (Usul, 2006: 202-203).

Katılım Ortaklığı Belgesi'ne cevaben Türkiye'nin hazırladığı Ulusal Program'da yer alan öncelikler çerçevesinde, Türkiye'de kapsamlı bir reform süreci başlatılmıştır. Türkiye, çeşitli alanlarda AB ile katılım müzakerelerinin başlaması amacıyla ön şart niteliğindeki Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne uyum konusunda gerekli düzenlemeleri, Anayasa değişiklikleri, temel yasaların revize edilmesi ve birden fazla yasanın aynı anda onanmasına yarayan uyum yasa paketleri aracılığıyla gerçekleştirmiştir (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007b: 3-4).

Türkiye'nin Ulusal Program'da yer alan öncelikleri doğrultusunda attığı ilk adım, geniş tabanlı siyasi bir iradenin sonucu olan ve 1982 Anayasası'nın 1/5'inden fazlasını değiştiren Ekim 2001 tarihli Anayasa değişikliğidir (Baltacı vd., 2012: 140). 4709 sayılı yasayla 1982 Anayasası'nda yapılan değişiklik, Anayasada bugüne kadar yapılan değişikliklerin en kapsamlısıdır. Yasayla Anayasanın temel hak ve hürriyetleri düzenleyen bölümünde yapılan değişiklikle düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırları genişletilip, vatandaşların günlük hayatta farklı dil ve lehçe kullanmasına herhangi bir engel olmadığı belirtildiği gibi, genel hükümlerde yapılan değişikliklerle Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerin tümü için geçerli olduğu belirtilen "genel sınırlama sebepleri"ne son verilerek, AİHS sisteminde yer alan her bir hak ve hürriyetle ilgili "özel sınırlama sebepleri"nin bulunması uygulamasına geçilerek, AİHS sistemiyle uyum sağlanmıştır. Ayrıca Yasayla kişilerin yanında devletin de temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini amaçlayan bir faaliyette bulunamayacağı hükmü getirilmiştir. Toplu olarak işlenen suçlar bakımından azami 15 gün olarak düzenlenmiş olan gözaltı süresinin 4 güne indirilmesini öngören Yasa, konut dokunulmazlığı güvencesine hangi sebeplerle sınırlama getirileceğini yasa koyucunun takdirine bırakmadan bizzat Anayasada gösterdiği gibi, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yetkili merciin emriyle konuta girilebilmesi, arama yapılabilmesi ve buradaki eşyalara el konulabilmesi için emrin yazılı olarak

verilmesi ve yetkili merciin bu kararının yargıç onayına sunulması gibi önemli düzenlemeleri getirmiştir. Konut dokunulmazlığına paralel olarak, haberleşme hürriyetine hangi sebep ve usullerle müdahale edilebileceğine ilişkin hususları da değiştiren Yasa, yargıç kararı olmaksızın yapılabilecek müdahaleler için yazılı emir şartı ve yetkili merciin bu konudaki kararının 24 saat içinde görevli yargıcın onayına sunulması hükmünü de getirmiştir (Tülen, 2001: 197-198, 201-207).

Ekim 2001 tarihli Anayasa değişikliğiyle toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı ve sınırları AİHS'ye göre yeniden düzenlenmiş olup, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde de güvence altına alınan adil yargılanma hakkı Anayasa metnine eklenmiştir. Kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından AİHS çerçevesinde öngörülen "milli güvenlik, kamu düzeni, genel ahlak ve sağlığın korunması" amacıyla yararlanabileceği şeklinde sınırlama getiren Yasa, sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirememesi nedeniyle hiç kimsenin özgürlüğünden alıkonulamayacağı hükmünü getirmiştir. Yasa aynı zamanda kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik önemli hükümleri de içermektedir (Altıntaş 2008: 3-4). Yasayla MGK kararlarının tavsiye niteliğinde olduğu belirtilmiş olup, MGK'nın "devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır" şeklindeki Anayasanın 118. maddesinin 3. fıkrasındaki "öncelikle dikkate alınır" ibaresi "değerlendirilir" ibaresiyle değiştirilerek MGK'yı Bakanlar Kurulunun üzerinde gösteren emredici ifade yumuşatılmıştır. Ayrıca MGK'nın yapısının daha demokratik bir görünüme kavuşturulması amacıyla da, kurulun daimi üyeleri arasına Adalet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları da eklenerek kuruldaki sivil üye sayısı artırılmıştır (Baltacı vd., 2012: 141).

1982 Anayasası'nda bugüne kadar yapılan en kapsamlı değişikliğin gerçekleştiği 2001 yılında, 4721 sayılı yeni Türk Medeni Kanunu kabul edilmiştir. 1 Ocak 2002'de yürürlüğe giren ve kadın-erkek eşitliği, çocuk ve zayıfların korunması, dernekleşme alanlarında önemli değişiklikleri getiren Yasa, Türkiye'nin AB standartlarına uyum sağlama sürecinde bir dönüm noktasını teşkil etmektedir (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007b: 5).

6 Şubat 2002'de kabul edilip 19 Şubat 2002'de yürürlüğe giren Birinci Uyum Paketiyle (4744 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla) Türk Ceza Kanunu (TCK)'nun 159. ve 312. maddelerinde, Terörle Mücadele Kanunu'nun 8. maddesinde, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 16. maddesinde, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK)'nun 107. ve 128. maddelerinde değişiklikler yapılmıştır (Sancar, 2003: 89). Paketle TCK'da yapılan değişiklikle halkı düşmanlığa ya da kin beslemeye alenen tahrik suçunun "kamu düzeni için tehlikeli olabilecek şekilde" işlenmesi durumunda ceza verilmesi sağlanarak, soyut tehlike yerine somut tehlike yaklaşımı benimsenmiştir. Terörle Mücadele Kanunu'nda yapılan değişiklikle her tür propagandanın değil, yalnız "terör yöntemlerine başvurmayı özendirecek şekilde örgütle ilgili propaganda yapmak eylemi"nin cezai yaptırıma çarptırılması öngörülmüştür. Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunu'nda yapılan değişiklikle gözaltı süreleri düşürülmüş, OHAL bölgesinde gözaltında bulunanlara ilişkin hükümlerde iyileşmeler yapılmış ve avukatla her zaman görüşme olanağı sağlanmıştır. CMUK'ta yapılan değişiklikle ise, tutuklu ya da gözaltına alınanın bir yakının tutuklama, yakalama ve bunların uzatılmasına ilişkin kararlardan gecikmeksizin haberdar edilmesi öngörülmüştür (DPT, 2004: 8).

Birinci Uyum Paketi'nin akabinde 26 Mart 2002'de kabul edilen İkinci Uyum Paketi (4748 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun) 9 Nisan 2002'de yürürlüğe girmiştir. İkinci Uyum Paketi'yle Basın Kanunu, Dernekler Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, Devlet Memurları Kanunu, İl İdaresi Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nda değişiklik yapılmıştır (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007a: 7). Paketle TCK'nın 312. maddesi de dahil olmak üzere, spesifik olarak

düzenlenmiş bulunan çeşitli suçlar Basın Kanunu'ndan çıkarılmış, Basın Kanunu'ndaki ceza oranlarında indirimle gidilmiştir. Ayrıca 2001 yılındaki Anayasa değişikliğine paralel olarak Basın Kanunu'nun 16. maddesinin “kanunla yasaklanmış herhangi bir dille yayın yapılmasına” ilişkin 5. fıkrası yürürlükten kaldırılarak, Basın Kanunu daha liberal hale getirilmiştir. Paketle 2001 Anayasa değişikliğiyle yapılan değişikliklere uygun olarak dernek kurucularında aranan koşullar yeniden düzenlenmiş, dernek kurma ve dernek faaliyetlerine ilişkin özgürlükler genişletilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'da adil yargılanma hakkına paralel olarak değişiklik yapan Yasayla, İl İdaresi Kanunu ile Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu'nun “jandarma subaylarının illerde valiye, ilçelerde kaymakama” geçici olarak vekâlet etmesine olanak sağlayan hükümlerinin kaldırılmasıyla mülki idari amirlere ancak mülki idare amirliği sınıfından olanların vekâlet etmesi söz konusu olmuştur. Paketle Siyasi Partiler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle şartların gerçekleşmesi halinde ilgili siyasi partinin kapatılması seçeneğine alternatif olarak “devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılması” şeklinde bir ara yaptırım getirildiği gibi, siyasi partilerin daha özgür bir ortamda ve daha rahat bir şekilde faaliyet göstermelerini öngören düzenlemeler yapılmıştır. Devlet Memurları Kanunu'nda kusurlu memurun hatasından dolayı idarece ödenen tazminatlar için kusurlu memura rücu edilmesini öngören Yasa, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nda yaptığı değişikliklerle toplantı ve gösteri yürüyüşleriyle ilgili özgürlükleri genişletmiştir (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007a: 51-57).

3 Ağustos 2002'de kabul edilip 9 Ağustos 2002'de yürürlüğe giren Üçüncü Uyum Paketi (4771 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun) ile 1984 yılından bu yana Türkiye'de uygulanmayan ölüm cezası AİHS'nin 6. Protokolü'ne uygun olarak “savaş, yakın savaş tehlikesi ve terörizm hariç olmak üzere” kaldırılmıştır. Paketle Radyo ve Televizyon Kuruluşları Kanunu'nda yapılan değişikliklerle Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın ve öğretim yapma hakkı üzerindeki sınırlamalar kaldırılmıştır. Ayrıca Paketle Hukuk Usulü ve Ceza Yargılaması Usulü Kanunları, ceza ve hukuk davalarında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin verdiği kararlar çerçevesinde “yargılamanın yenilenmesine” olanak sağlayacak şekilde değiştirilmiştir. Bunların yanı sıra, Paketle Türk mevzuatını AB standartlarıyla uyumlu hale getirmek amacıyla Dernekler Kanunu, Serbest Bölgeler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Basın Kanunu, Vakıflar Kanunu ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'de bazı önemli değişiklikler yapılmıştır (Altıntaş, 2008: 7).

Üçüncü Uyum Paketi'nin çıkarılmasının ardından 3 Kasım 2002'de yapılan genel seçimlerde, ülkede iktidar değişikliği olmuştur. Seçimlerin ardından ülke yönetimine gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarı, AB perspektifini kendi varlığını da konsolide edecek şekilde politikasının eksenine oturtmuştur. AK Parti döneminde AB ilk kez Türkiye'de bir hükümetin ana programı olmuştur (Dedeoğlu, 2005: 41). AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, seçim sonuçlarının belli olmasından itibaren AB'yi Hıristiyan kulübü olarak niteleyen selefi “Milli Görüş Hareketi” partilerinden farklı olarak, temel önceliklerinin AB'ye üyelik sürecini hızlandırmak olduğunu açıklamıştır. Bu süreçte geleneksel devletçi seçkinler Batı'dan koparken, geçmişte İslami kimlikle Batılılaşma arasında karşıtlık gören İslami kesimler ise, İslami kimliğin muhafazası için AB ile entegrasyonu gerekli olarak görmeye başlamıştır (Dağı, 2003: 179-180). Bu cemahtan yer alan AK Parti iktidarları döneminde mevzuatın AB'ye uyumlulaştırılmasında ve AB'ye uyum paketleri çerçevesinde yapılan yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi hususunda son derece kararlı bir tutum izlenmiştir. Anayasada ve yasalarda birçok önemli değişiklik/düzenleme/ekleme yapılmıştır.

Bunlardan ilki, 27 Aralık 2002'de kabul edilen 4777 sayılı 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun'dur. Yasayla Anayasada yapılan değişikliklerle daha önceden “ideolojik ya da anarşik eylemler” nedeniyle hüküm giyenleri kapsayan milletvekili seçilme yasağı, sadece “terör eylemlerine” katılanlara indirgenmiştir. Yasayla “bir ilin ya da seçim çevresinin, TBMM'de üyesinin kalmaması halinde, boşalmayı takip eden 90 günden

sonraki ilk Pazar günü ara seçim yapılacağı” hükmü de Anayasaya eklenmiştir (4777 Sayılı 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, md. 1-2). Anayasada değişiklik yapan Yasanın ardından 2 Ocak 2003'te TBMM'de Dördüncü Uyum Paketi (4778 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun) kabul edilerek, 11 Ocak 2003'te yürürlüğe girmiştir. 16 yasada değişiklik öngören Paket, basın özgürlüğü alanında yeni düzenlemeler getirdiği gibi, savunma hakkını güçlendirmiş, kurulması yasak derneklerle ilgili kısıtlamaları daraltarak dernek kurma özgürlüğünün, düşünce ve ifade özgürlüğünün kapsamını genişletmiştir. Paketle TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun işleyişi hızlandırılmış, memurların ve diğer kamu görevlilerinin işkence ve kötü muamele suçlarına yönelik soruşturulmalarında idari izin prosedürü kaldırılarak yargılanmalarına olanak sağlayacak düzenlemeler getirilmiş, işkence ve kötü muamele suçlarında verilen cezaların para cezasına ya da tedbirlerden herhangi birine çevrilmeyeceği ve ertelenemeyeceği hükmü getirilmiştir. Siyasi partilerin kapatılması şekillerini yeniden düzenleyen Paket, kapatma yaptırımını yerine ilgili siyasi partinin “devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılması” yaptırımını getirmiştir. Ayrıca Paket, cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinmelerine ilişkin prosedürü de kolaylaştırmıştır (Efe ve Han, 2012: 162-165).

23 Ocak 2003'te kabul edilip 4 Şubat 2003'te yürürlüğe giren Beşinci Uyum Paketi (4793 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun), AİHM'nin “muhakemenin iadesi” ile ilgili kararları çerçevesinde Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu ve CMUK'ta değişiklikler yapmıştır (4793 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, md. 5). 15 Temmuz 2003'te kabul edilip 19 Temmuz 2003'te yürürlüğe giren Altıncı Uyum Paketi (4928 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun) ile Yüksek Seçim Kurulu (YSK)'nun özel radyo ve televizyon kuruluşlarına yönelik yaptırım yetkisi hafifletilmiş, kamu ve özel radyo ve televizyon kuruluşları tarafından Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapabileceği hususu düzenlenmiş, daha önceden seçimlerden önceki 7 günü kapsayan seçimlerde yayın yasağı son 24 saatle sınırlandırılmış, Sinema, Video ve Müzik Eserleri Denetleme Kurulu üyeleri arasından MGK temsilcisi çıkarıldığı gibi, sinema, video ve müzik eserleri çerçevesinde yer alan denetim konularının kapsamı daraltılmış ve bu konuda mahkemelerin ivedilikle karar vermesi hususu düzenlenerek ifade özgürlüğüne yönelik önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Paketle farklı din ve inançlara mensup bireylerin ibadet yerlerine ilişkin özgürlükleri genişletilerek, milli kültür, gelenek ve göreneklere uygun olmayan isimler konusundaki sınırlamalar kaldırılarak temel haklar konusunda; AİHS'nin 6. Protokolü'ne uygun olarak “savaş hali ve çok yakın savaş tehlikesi dışında” ölüm cezasının kaldırılması ve namus saikiyle işlenen cinayetlerle töre cinayetleri için ağır cezaların öngörülmesiyle yaşam hakkı konusunda; yönetsel yargılama hukuku bakımından AİHM kararları ışığında yargılamanın yenilenmesi olanağı getirilerek adil yargılanma hususunda önemli düzenlemeler yapılmıştır (DPT, 2004: 9-10).

30 Temmuz 2003'te kabul edilip 7 Ağustos 2003'te yürürlüğe giren Yedinci Uyum Paketi (4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun) ile TCK, Terörle Mücadele Kanunu, CMUK, Askeri Mahkemelerin Kuruluş ve Yargılama Usulü Kanunu, Sayıştay Kanunu, Çocuk Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usulü Hakkında Kanun, Dernekler Kanunu, Türk Medeni Kanunu, Vakıflar Genel Müdürlüğünün Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Yabancı Dil Eğitimi ve Farklı Lehçelerin Türk Vatandaşları Tarafından Öğrenilmesi Hakkında Kanun, Milli Güvenlik Kurulu Kanunu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nu kapsayan bir dizi yasada çok sayıda önemli değişiklik yapılmıştır (Altıntaş, 2008: 8). Paketle TCK'da yapılan değişiklikle Türklüğü, Cumhuriyeti, TBMM'yi, hükümetin manevi şahsiyetini, bakanlıkları, devletin askeri ve emniyet güçlerini ya da adliyenin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif edenler hakkında öngörülen asgari ceza 6 aya düşürüldüğü gibi, bu organları ya da kurumları tahkir ve tezyif kastı bulunmaksızın sadece eleştirmek maksadıyla yapılan yazılı, sözlü ve görüntülü düşünce açıklamaları suç kapsamından çıkarılmıştır (4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına

İlişkin Kanun, md. 1). Paketle her ne sebeple olursa olsun işkence eden, zalimane, gayriinsani ya da haysiyet kırıcı muamelelere başvuran memur ya da kamu görevlisine verilecek cezalar ağırlaştırıldığı gibi, bu kapsamda yer alan suçları işleyenler hakkında soruşturma ve kovuşturmanın öncelikle ve ivedilikle ele alınması öngörülmüş; Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu'nda değişiklik yapılarak barış zamanında askerleri yasalara, yeminlerine, görevlerine karşı itaatsizlik ve ihlale sevk eden, halkı askerlikten soğutmak yolunda yayın ve telkinde bulunan ve bu yönde nutuk atan sivillerin askeri mahkemelerde yargılanması usulüne son verilerek sivillerin askeri mahkemelerde yargılanma halleri azaltılmıştır (4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, md. 5-6). Sayıştay'ın mali denetimi dışında kalan Türk Silahlı Kuvvetleri dahil tüm kamu kurum ve kuruluşlarının (Cumhurbaşkanlığı hariç) Sayıştay denetimine tabi kılındığı Paketle Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'da değişiklik yapılarak çocuk yaş sınırı 15'ten 18'e çıkarılarak çocuk mahkemelerinin yargı yetkisi dışında kalan küçüklerin sayısı azaltılmıştır. Paketle tüzel kişilere de dernek kurma hakkı verilmiş olup (4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, md. 7-8, 11), MGK'nın danışma organı sıfatına vurgu yapılmış, toplanma aralığı da 2 aya çıkarılmıştır. Ayrıca daha önceden askerler arasından seçilen MGK sekreterinin, siviller arasından da seçilme yolunu açan Paket, Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için, Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine tabi olmak üzere özel kursların açılmasına, bu kurslarda ve diğer dil kurslarında aynı maksatla dil dersleri oluşturulmasına olanak tanımıştır (4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, md. 23-27).

Yedinci Uyum Paketi'nin ardından 22 Haziran 2004'te TBMM'de kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun'la Anayasada birçok önemli değişiklik gerçekleştirilmiştir. Yasayla Anayasanın DGM'lerin kuruluşuna ilişkin 143. madde hükmü yürürlükten kaldırılarak (5170 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, md. 9), Türk yargı sistemi içinde DGM'lere son verilmiş, bu şekilde Katılım Ortaklığı Belgesi ve 2003 İlerleme Raporu'nda yer alan bu yöndeki beklentiler de karşılanmıştır. Yasayla savaş ve çok yakın savaş tehdidi halinde ölüm cezalarının verilebileceğini düzenleyen Anayasa hükmü tümüyle yürürlükten kaldırıldığı gibi, Anayasanın farklı maddelerinde yer alan ölüm cezasına ilişkin ifadeler de Anayasadan çıkarılmıştır. Böylece Türkiye, sadece AİHM'nin kararlarını yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda AİHS'nin 13 Nolu Ek Protokolü'nün onaylanması karşısındaki Anayasal engelleri de ortadan kaldırmıştır. Anayasanın eşitlik ilkesini düzenleyen ilgili maddesine kadın-erkek eşitliğine ilişkin hükümlerin eklendiği Yasayla, Anayasanın uluslararası antlaşmaların Türk pozitif hukukundaki statüsünü düzenleyen 90. maddesinin 5. fıkrasına "usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve hürriyetlere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda, milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır" ifadesi eklenerek, temel hak ve hürriyetlere ilişkin uluslararası antlaşmalar Anayasa ile yasalar arasına yerleştirilmiştir. Anayasa'da yapılan bu değişiklik, Türkiye'nin taraf olduğu tüm uluslararası antlaşmaların uygulanmasını daha etkili hale getirerek özgürlük alanlarının yargısal yollarla genişletilmesine olanak sağlamıştır (Yazıcı, 2004: 13, 375-376).

2004 yılındaki Anayasa değişikliklerinin ardından 14 Temmuz 2004'te kabul edilip 21 Temmuz 2004'te yürürlüğe giren Sekizinci Uyum Paketi (5218 Sayılı Ölüm Cezasının Kaldırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun) ile Anayasa değişiklikleri doğrultusunda çeşitli yasalarda yapılan değişikliklerle ölüm cezası tamamen kaldırılmış ve yerine ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası getirilmiştir. Ayrıca Paketle Yüksek Öğretim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle Yükseköğretim Kurulu'na Genelkurmay Başkanlığı'nca bir üye seçilmesine ilişkin hüküm yürürlükten kaldırıldığı gibi, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'da yapılan değişikliklerle Radyo ve Televizyon Üst Kurulu üyeliğine MGK Genel Sekreterliği'nce aday gösterilmesine ilişkin hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Paketle Telsiz Kanunu'nda yapılan değişikliklerle de MGK Genel Sekreteri, Haberleşme Yüksek Kurulu

üyelikten çıkarılmış; Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu'nda yapılan değişlikle de yetkili kurula MGK tarafından bir üye seçilmesine ilişkin hüküm yürürlükten kaldırılarak sivilleşme yolunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007b: 21).

Anayasa değişlikleri ve Uyum Paketleri dışında bu dönemde AB müktesebatı gözetilerek gerçekleştirilen hukuki reformlar da önemlidir. Yukarıda değinilen yeni Türk Medeni Kanunu'nun yanı sıra, bilgiye erişim hakkının usul ve esaslarını düzenleyen Bilgi Edinme Kanunu (2003), AB'nin elektronik imzayla ilgili direktifini esas alan Elektronik İmza Kanunu (2004), modern ceza politikasının bir eseri olarak yeni Türk Ceza Kanunu (2004) (Baltacı vd., 2012: 143), aile hukukundan doğan dava ve işlerin Aile Mahkemelerinde görülmesini öngören Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun (2003), yargıçları, savcılarını, diğer adli personeli, avukat ve noterleri eğiterek yargının etkinliğini güçlendirmeyi amaçlayan Adalet Akademisi Kanunu (2003), insan haklarını ihlal etmeksizin maddi gerçeği ortaya çıkarmak ve savcılarının gözetimi altında delilden şüpheliye ulaşan adli polis sisteminin kurulması hedefine erişmeyi amaçlayan, koruma önlemleri olarak yeni kurumlar ve zorunlu müdafii sistemini getiren Ceza Muhakemesi Kanunu (2004), tanıklık görevinin yapılmasından sonra kişinin kimliğinin saklı tutulması ve güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili hususları düzenlemek amacıyla Tanık Koruma Kanunu (2007) gibi yasalar diğer önemli hukuki reformları teşkil etmektedir (Altıntaş, 2008: 10-12).

AB müktesebatına uyum kapsamında yapılan Anayasa değişlikleri, AB Uyum Paketleri ve Uyum Paketleri dışında AB müktesebatıyla uyum hususu gözetilerek yapılan hukuki reformlarla Türkiye'de mevcut mevzuat değiştirilerek insan haklarının iyileştirilmesi, işkenceye karşı güvencelerin artırılması, ifade ve basın özgürlüklerinin genişletilmesi, dernekleşme, toplantı ve gösteri hürriyetinin güçlendirilmesi, kültürel hakların güçlendirilmesi, kadın-erkek eşitliğinin iyileştirilmesi ve demokrasinin pekiştirilmesi hususlarında belirgin bir gelişme kaydedilmiştir (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007b: 22). Bu da semeresini kısa sürede vermiş ve "Dünden Bugüne Türkiye-AB İlişkileri" başlıklı bölümde belirtildiği gibi, 17 Aralık 2004'te Brüksel'de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, 3 Ekim 2005'te Türkiye'yle müzakerelerin başlatılması kararlaştırılmış, 3 Ekim 2005'te yapılan Katılım Konferansı'yla da Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakerelerine başlanmıştır.

AB ile katılım müzakerelerine başlanmasının ardından ülkedeki reform süreci, hız kaybetmeden devam etmiştir. AK Parti Hükümeti tarafından 9 Nisan 2006'da Dokuzuncu Reform Paketi açıklanmıştır. Söz konusu Paketle yasaların yanı sıra, yönetsel yapılanma tedbirleri ve uluslararası sözleşmelere ilişkin çok sayıda düzenleme öngörülmüştür. Bu bağlamda Vakıflar Kanunu, İskân Kanunu, Özel Öğretim Kurumları Kanunu, Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Sayıştay Kanunu Teklifi, İdari Yargılama Usulü Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Taslağı, Genel İdari Usul Kanunu Taslağı, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun şeklindeki yasal düzenlemeler; yolsuzlukla mücadele konusunda koordinasyondan sorumlu bir birimin saptanması, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın reorganizasyonu şeklindeki yönetsel yapılanma tedbirleri; Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesinin Onaylanmasına Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı, İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 Nolu Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı şeklinde uluslararası sözleşmelere ilişkin yasal düzenlemeler öngörülmüştür (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007a: 276).

Dokuzuncu Reform Paketi'nde öngörülen yasal düzenlemelerin büyük ölçüde gerçekleştirildiği görülmektedir. Şöyle ki, 29 Haziran 2006'da Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun TBMM'de kabul edilerek 5 Temmuz 2006'da, 19 Eylül 2006'da 5543 sayılı yeni İskân Kanunu TBMM'de kabul edilerek 26 Eylül

2006'da, 8 Şubat 2007'de 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu TBMM'de kabul edilerek 14 Şubat 2007'de, 20 Şubat 2008'de 5737 sayılı Vakıflar Kanunu TBMM'de kabul edilerek 27 Şubat 2008'de, 19 Haziran 2010'da 6000 sayılı Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun TBMM'de kabul edilerek 30 Haziran 2010'da, 3 Aralık 2010'da 6085 sayılı Sayıştay Kanunu TBMM'de kabul edilerek 19 Aralık 2010'da, 9 Mayıs 2012'de 6304 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun TBMM'de kabul edilerek 18 Mayıs 2012'de, 14 Haziran 2012'de 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu TBMM'de kabul edilerek 29 Haziran 2014'te yürürlüğe girmiştir.

Dokuzuncu Reform Paketi'nde öngörülen düzenlemelerden yürürlüğe girenler çeşitli alanlarda siyasi reform sürecinin ileriye götürülmesini sağlamıştır. Bu çerçevede, yeni İskân Kanunu'yla iskâna tabi tutulmayacak kişilere ilişkin hükümlerde ayrımcılık olarak nitelenebilecek ifadeler yasa metninden çıkarılmıştır. Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, barış zamanında sivillerin sadece asker kişilerle birlikte işledikleri askeri suçlarda askeri mahkemelerde yargılanabileceği hükmüne yer vermektedir. Yasa ayrıca, AİHM'nin verdiği kararlar doğrultusunda, "yargılanmanın yenilenmesi" amacıyla askeri mahkemelere başvurulmasını da olanaklı kılmaktadır (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007a: 279). Yeni Özel Öğretim Kurumları Kanunu ise, özel öğretim kurumlarında Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretim programlarında değişiklik yapma yetkisinin onaylamaya dönüştürülmesine ve okutulacak kitaplar konusunda devlet tekelinin kaldırılmasına, özel öğretim kurumlarının reklam ve ilanlarının birer örneğinin yayımından 15 gün önce valiliğe verilmesi zorunluluğunun ve televizyonda reklam ve ilan yapma yasağının ve yabancı öğretim kurumlarının taşınmaz malları üzerindeki tasarruf yetkilerini sınırlandıran hükümlerin kaldırılmasına olanak sağlamıştır (Taşkın, 2010: 169-174). Yeni Vakıflar Kanunu ile yasanın uygulanmasının uluslararası karşılıklılık esasına dayanması, Vakıflar Meclisi (VM)'nin 5 kişiden 15 kişiye çıkarılması, VM'de mühlak ve cemaat vakfı temsilcilerinin de bulunması, vakıfların kuruluş malvarlığının Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) yerine VM tarafından saptanması, şube ya da temsilcilik açmak için VGM'den izin alınması yerine sadece VGM'ye beyanda bulunulması, yabancıların vakıfların yönetim organlarında görev alabilmeleri ve kurucu olma şartına ilişkin tüm sınırlamaların kaldırılması, mal edinmek için vakıfların izin alması koşulunun kaldırılması, vakıfların uluslararası faaliyetleri ile kâr amacı güden şirket kurması ve kurulmuş şirketlere ortak olmasının izne tabi olmaktan çıkarılması, vakıfların varlıklarını sadece kamu bankalarına değil, herhangi bir bankada değerlendirmeleri gibi birçok kolaylaştırıcı düzenleme getirilmiştir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012b: 37).

Sayıştay'ın faaliyetlerinde büyük ölçüde genişlemeye yol açan yeni Sayıştay Kanunu ile genel ve katma bütçeli idareler ve mahalli idarelerle sınırlı olan Sayıştay'ın denetim alanı, bunlara ek olarak özel bütçeli kuruluşlar, düzenleyici ve denetleyici kurumlar, sosyal güvenlik kurumları, sermayesinin yarısından fazlası kamu payı olan şirketler, birlikler, işletmeler, fon ve müesseselerin de denetim alanı kapsamına alınmasıyla iyice genişlemiştir. Ayrıca Yasayla Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun Sayıştay'a devredilmesiyle anayasal yüksek denetim tek çatı altında toplanmış; ancak bu devirle kamu iktisadi teşebbüslerinin denetiminin Sayıştay'a bırakılmasıyla Sayıştay'ın denetim alanı daha da genişlemiştir. Yasayla mülga edilen 832 sayılı Sayıştay Kanunu Sayıştay'a kamu idarelerinin gelir, gider ve mallarını hukuka uygunluk açısından denetleme yetkisi verirken; yeni yasayla kamu idarelerinin bütün mali işlemleri denetime konu edilmekte ve bu mali işlemler sonucu düzenlenen tablolara güvence vermeyi içerecek şekilde mali denetim, uygunluk denetimi ve performans değerlendirmesi biçiminde daha geniş bir denetim alanı öngörülmüş, denetimin usul ve esasları konusunda da Sayıştay serbest bırakılmıştır (Akyel, 2011: 3-4). Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la subay üyeler mahkeme heyetinden çıkarılarak askeri mahkemelerin sadece yargıç sınıfından gelen üyelerden oluşması hususu

düzenlendiği gibi, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasına daha fazla sınırlamalar getirilmiştir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012a: 25, 28).

Reform Paketi çerçevesinde öngörülen uluslararası anlaşmalar da fazla zaman geçmeden onaylanmıştır. Bu bağlamda, 18 Mayıs 2006'da TBMM'de kabul edilen 5506 Sayılı Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun'la Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin onaylanması uygun bulunmuştur (5506 Sayılı Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, md. 1). 1 Haziran 2006'da TBMM'de kabul edilen 5512 sayılı İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 Nolu Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun'la Avrupa Konseyi bünyesinde 13 Mayıs 2004'te imzaya açılan ve Türkiye adına 6 Ekim 2004'te imzalanan "İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 Nolu Protokol"ün onaylanması uygun bulunmuştur (5512 Sayılı İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 Nolu Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, md. 1). 27 Eylül 2006'da TBMM'de kabul edilen 5546 Sayılı Avrupa Sosyal Şartına Değişiklik Getiren Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun'la 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı'nın denetim sistemiyle ilgili hükümlerini değiştiren ve Türkiye tarafından 6 Ekim 2004'te imzalanan 21 Ekim 1991 tarihli Avrupa Sosyal Şartı'na Değişiklik getiren Protokol'ün onaylanması uygun bulunmuştur (5546 Sayılı Avrupa Sosyal Şartına Değişiklik Getiren Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, md. 1). Nihayet bu yasayla aynı günde -27 Eylül 2006'da- kabul edilen 5547 Sayılı (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun'la 16 Haziran 1989 tarih ve 3581 sayılı yasayla onaylanması uygun bulunan 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı'nın yerini almak üzere, Avrupa Konseyi tarafından 1996'da kabul edilen ve Türkiye tarafından 6 Ekim 2004'te imzalanan (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı'nın beyan ve onaylanması uygun bulunmuştur (5547 Sayılı (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, md. 1).

Dokuzuncu Reform Paketi dışında da AB müktesebatına uyum kapsamında birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Şöyle ki, 17 Şubat 2006 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik"le sivil toplumun mevzuat hazırlama sürecine katılımı güçlendirilmiştir. 8 Ekim 2006 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Kent Konseyleri Kurulmasına İlişkin Yönetmelik"le kent konseylerinin amaç ve görevleri, kent yaşamında kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin kültür, tarih, hak ve hukukunun korunması, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, hesap sorma ve hesap verme, demokratik katılım, çocuk, genç, kadın ve özürülülerin toplumsal yaşama katılımını artırma gibi hususlar amaçlanmıştır. 11 Kasım 2006 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan yönetmelikle İnsan Hakları Ulusal Komitesi'nin kurulması öngörülmüş olup, danışma organı niteliğindeki Komite, BM İnsan Hakları Eğitimi Dünya Programı'nın Türkiye'de uygulanabilmesi için eylem planı hazırlayarak onay için İnsan Hakları Üst Kurulu'na sunmak ve gerçekleştirecek eğitim çalışmalarını izlemekle sorumlu tutulmuştur (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007b: 27-29).

2 Mart 2007'de yürürlüğe giren Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerinin Görevlendirilmeleri ile Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik"le şüpheli ya da sanıktan kendisine bir müdafî seçmesi, müdafî seçebilecek durumda olmadığını beyan etmesi ve talep etmesi halinde barodan bir müdafî görevlendirilmesini; şüpheli ya da sanığın çocuk, kendisini savunamayacak düzeyde malül ya da sağır ve dilsiz ya da hakkında alt sınırı 5 yıldan fazla hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı soruşturma ya da kovuşturma yapılan biriye, müdafîinin olmaması koşuluyla talebi aranmaksızın barodan bir müdafî görevlendirilmesini düzenlemektedir (Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerinin Görevlendirilmeleri ile Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik, md. 5). 8 Kasım 2009'da yürürlüğe giren

Hükümlü ve Tutukluların Ziyaret Edilmeleri Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'le hükümlü ya da tutuklunun ya da ziyaretçilerinin ziyaret esnasında Türkçeden başka bir dilde konuşma yapmalarının önündeki engeller kaldırılmıştır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012b: 20). 20 Kasım 2007'de TBMM'de kabul edilerek 4 Aralık 2007'de yürürlüğe giren 5712 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'la infaz izleme kurulu üyelerinden en az birinin kadınlardan seçilmesi, başkanla birlikte 5 asıl ve 3 yedek üyeden oluşması hükümleri getirilerek infaz izleme kurullarının yapısı değiştirildiği gibi, kurulların ceza ve infaz kurumları ve tutukevleriyle ilgili tespitlerini ve aldıkları bilgileri değerlendirerek en az dört ayda bir rapor düzenlemesi ve cezaevi güvenliğine ilişkin hususlar müstesna olmak üzere Adalet Bakanlığı'nın her yıl bir önceki yıla ait izleme kurulları tarafından düzenlenen raporların sayısını, konularını, yerine getirilen ve getirilmeyen öneri ve gerekçelerini bir raporla kamuoyuna açıklamaları öngörülmüştür (5712 Sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, md. 1-2). 1 Mart 2008'de yürürlüğe giren Ailenin Korunmasına Dair Kanunun Uygulanması Hakkında Yönetmelik'le aile içi şiddete maruz kalan aile fertlerinin korunması amacıyla şiddet uygulayan aile fertleri hakkında alınacak tedbirler ve bu tedbirlerin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir. Kadınların güvenliğini düzenleyen bu yasal düzenlemenin yanı sıra, kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi, kadın-erkek eşitliğinin her alanda sağlanması, kadınların siyasi hayata katılımlarının artırılması amacıyla 25 Şubat 2009'da TBMM'de Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Kanunu kabul edilmiştir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012b: 44).

2010'da ise, AB ile müzakerelere başlanmasının ardından anayasal demokrasinin tesisi bakımından önemli olan kapsamlı bir anayasa değişikliği yapılmıştır. 12 Eylül 2010'da yapılan halkoylamasıyla kabul edilen 5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un AB müktesebatında yer alan siyasi kriterlere uyumun sağlanması ve Türkiye'de siyasal sistemin daha demokratik bir yapıya doğru dönüştürülmesi yolunda atılan önemli bir adım olduğu söylenebilir (Baltacı vd., 2012: 143). Yasayla Anayasanın 10. maddesinde yapılan düzenlemeyle temel olarak kadın-erkek eşitliği bakımından kadınlar lehine alınacak tedbirlerle çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi sosyal bakımdan korunması gereken fertlere yönelik alınacak tedbirler açısından pozitif ayrımcılığa anayasal dayanak sağlanması amaçlanmış olup, Anayasanın 20. maddesinde yapılan değişiklik bireylerin kendi kişisel verilerinin korunmasını isteme hakkı anayasal güvence altına alınmıştır. Anayasanın 69. maddesinde de değişiklik yapan Yasa, siyasi partilerin kapatılması davalarına TBMM'nin izin şartını ve siyasi partilerin mali denetiminin Sayıştay tarafından yapılması usulünü getirmiştir. Ayrıca partilerinin kapatılmasına neden olan milletvekilinin milletvekilliklerinin düşürülmesi uygulamasına da son verilerek, temel demokrasi ilkeleri, AİHS ve AİHM içtihatları uyarınca önemli bir değişiklik yapılmıştır. Yasayla Kamu Denetçiliği Kurumunun kurulmasına yönelik anayasal dayanak da sağlanmıştır. İnsan haklarının korunmasına daha etkin bir hukuki ve yönetsel çerçeve sağlamak amacıyla öngörülen kamu denetçiliği sistemine getirilen anayasal dayanakla yönetimin eylem ve işlemlerinin "iyi yönetim" ve "hukuka uygunluk" bakımından yargı dışı bağımsız denetime tabi tutulması ve insan haklarının korunması mekanizmasının güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Siyasi İşler Başkanlığı, 2010: 2-8). Yasayla devletin güvenliğine, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı işlenen suçlara ait davaların her halde adliye mahkemelerinde görüleceği, savaş hali dışında asker olmayan kişilerin askeri mahkemelerde yargılanamayacağı hükmü getirilmiştir. Ayrıca Yasayla Anayasanın 146. maddesinde değişiklik yapılarak Anayasa Mahkemesi'nin üye sayısı ve üyelerin seçim usulünde değişikliğe gidilmiş, mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç teminatı esaslarına göre Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun yapısı ve işleyişi değiştirilmiştir (5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, md. 15-16, 22). Nihayet Yasayla Anayasanın 148. maddesinde yapılan eklemeye Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı tanınmış; Anayasanın 51., 53., 54. ve 125. maddelerinde yapılan değişikliklerle sendika özgürlüğünün iş koluyla sınırlandırılması ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olunamayacağı hükmü ile grev ve lokavt hakkında gereksiz sınırlamalar kaldırılmış; memur ve diğer kamu görevlilerine toplu

sözleşme hakkı tanınmıştır (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Siyasi İşler Başkanlığı, 2010: 5, 12).

Yapılan kapsamlı Anayasa değişikliğinin ardından, AB müktesebatına uyum çerçevesinde yapılan yasal düzenlemeler aralıksız olarak devam etmiştir. 31 Mart 2011'de Yargı Hizmetlerinin Hızlandırılması Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ve 26 Ağustos 2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 650 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle TCK, CMUK, Terörle Mücadele Kanunu, Adli Sicil Kanunu, Adli Tıp Kurumu Kanunu, Basın Kanunu, İdari Yargılama Usulü Kanunu, Danıştay Kanunu, Hâkim ve Savcılar Kanunu, Kabahatler Kanunu ve İcra İflas Kanunu'nda değişiklik yapan 2. Yargı Paketi kabul edilmiştir. 26 Ağustos 2011'de kabul edilen 650 sayılı Adalet Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun ile Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname ile siyasi kriterlerle ilişkili önemli yenilikler getirilmiştir. Bu Kanun Hükmünde Kararname ile Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü bünyesinde İnsan Hakları Daire Başkanlığı kurulması, Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'da da değişiklik yapılarak tehlikeli tutuklu ve hükümlülerin dışında tutuklu ve hükümlülerin ikinci derece yakınlarının da cenazelerine katılabilmesi olanaklı hale getirilmiştir. 12 Eylül 2010'da halkoylamasıyla kabul edilen 5982 sayılı Yasa kapsamında 3 Nisan 2011'de yürürlüğe giren 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ve 12 Temmuz 2012'de yürürlüğe giren Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü ile Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvurular, 23 Eylül 2012 tarihi itibariyle olanaklı hale gelmiştir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012a: 30-31, 36-37).

2014 yılında da, AB'ye uyum süreci kapsamında iç hukukta yapılan düzenlemelere devam edilmiştir. 2 Mart 2014'te TBMM'de kabul edilip, 13 Mart 2014'te yürürlüğe giren 6529 Sayılı Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la siyasi partiler ve adaylar tarafından yapılacak her türlü propagandanın Türkçenin yanı sıra, farklı dil ve lehçelerde yapılmasına olanak tanınmıştır. Siyasi partilere tüzüklerinde yer almak ve 2 kişiden fazla olmamak koşuluyla eş genel başkanlık sistemini uygulayabilmelerine izin veren Yasa, siyasi partilerin ilçelerde örgütlenmesi için ilçe sınırları içerisindeki beldelerin en az yarısında örgütlenmesi zorunluluğunu da kaldırmıştır. Ayrıca 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun ek 1. maddesinin 4. ve 5. fıkralarında değişiklik yapan Yasa ile milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %3'ünden fazlasını alan siyasi partilere de devlet yardımı yapılması ve bu yardımın 1 milyon Türk Lirasından az olamayacağı hükmü getirilmiştir. Ayrıca Yasa, Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine tabi olmak üzere, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerle eğitim ve öğretim yapmak amacıyla özel okullar açabilmesine de olanak sağlamıştır (6529 Sayılı Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, md. 1-5, 11).

Helsinki Zirvesi'nden sonra gerçekleştirilen Anayasal, yasal, kurumsal değişiklikler ve ikincil düzenlemeler incelendiğinde, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik hedefi çerçevesinde Kopenhag siyasi kriterlerine ve AB müktesebatına uyum sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği reformlara hızla devam ettiği görülmektedir. AB'ye üyelik sürecinde beliren ihtiyaçlar ve gelişmeler doğrultusunda, Türkiye'de birçok yasa revize edilmekte ya da yeniden yazılmaktadır. AB'nin Türkiye ile katılım müzakerelerine başlamasının ardından siyasi reformlar yavaşlamamış, aksine geçmiş reformları pekiştirici, tamamlayıcı birçok düzenlemenin yanı sıra, kapsamlı reformlar gerçekleştirilmiştir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012b: 78-79). Bu reformların önemli bir kısmını teşkil eden Anayasa değişiklikleriyle Türkiye'de anayasal demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla işlerlik kazanması yolunda önemli bir değişim yaşanmıştır. Özellikle Helsinki Zirvesi'nden sonra gerçekleştirilen yasal ve kurumsal reformlarla Kopenhag siyasi kriterlerinin yeterli düzeyde karşılanması sonucu, Türkiye ile müzakerelerin açılması olanaklı hale gelmiştir. Katılım müzakereleri sürecinde Türkiye, siyasal yapısında, mevzuatında ve iç işleyişindeki antidemokratik öğeleri gözden geçirme ve onları demokrasinin gereklerine uygun biçimde değiştirme olanağına kavuşmuştur. Bu bağlamda yapılan Anayasa değişiklikleriyle, Anayasanın tamamına hâkim olan güvenlikçi ve birey yerine devleti

merkeze alan anlayıştan önemli ölçüde uzaklaştığı gibi, sivil demokratik bir anayasanın yapılması ve tüm kural ve kurumlarıyla anayasal bir demokrasinin kurulması yolundaki engeller de büyük ölçüde aşılmıştır (Baltacı vd., 2012: 147).

Helsinki Zirvesi'nden sonra kaydedilen yasal, yönetsel ve kurumsal gelişmeler, Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Türkiye'nin kısa ve orta vadede yerine getirmekle yükümlü olduğu hususların büyük ölçüde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan Türkiye İlerleme Raporlarında yer alan beklenti ve eleştiriler de bunu teyit etmektedir. Raporlardaki Türkiye'nin yönetiminde askeri bürokrasinin etkisinin azaltılarak, başta hükümet ve yasama organı olmak üzere sivillerin etkisinin artırılması şeklindeki genel beklenti, büyük ölçüde karşılanmıştır. Bu dönemde sivillerin etkisinin artmasıyla doğru orantılı olarak, sivillere yönelik izleme ve denetleme mekanizmalarına ait önerilerde de artış görülmüştür. Bu beklentilere yönelik dönüşümler de yeni yapıların teşkil edilmesinin yanı sıra, eski yapılardan bazılarının da tasfiyesiyle sonuçlanmıştır (Kerman vd., 2013: 96). Sivilleşmenin yanında demokratikleşme ve hukuk devleti konusunda kaydedilen bu gelişmelerle günümüz Türkiye'si, çok daha şeffaf ve Helsinki Zirvesi öncesinden daha özgürlükçü bir niteliğe bürünmüştür. AB'ye üyelik sürecinde gerçekleştirilen reformlar kapsamında; insan haklarını takviye doğrultusunda mevcut mevzuat güncellenmiş, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele yönündeki tedbirler kuvvetlendirilmiş, örgütlenme, barışçıl toplanma ve gösteri yapma ile düşünce ve ifade özgürlüğü daha ileri boyutlara taşınmış, kültürel haklar genişletilmiş, cinsler arası eşitlik güçlendirilmiş ve sivil demokrasinin Türkiye'de içselleştirilmesine olumlu katkılar sağlanmıştır (Altıntaş, 2008: 13). AB'ye üyelik sürecinde iç hukukta yapılan düzenlemeler, ülkede yapısal değişikliklere zemin hazırladığı gibi, insan hakları mevzuatının Avrupa normlarına yaklaşmasına, Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesine katkı sağlamıştır (Efe ve Han, 2012: 185). Yapılan düzenlemelerle yönetimin yasallığı, yönetimin yargı denetimine tabi olması, anayasal yargı demetimi, yönetsel eylem ve işlemlerden dolayı bireylere verilen zararın tazminatı teminatı, yönetsel şeffaflık, yönetsel bilgi ve belgelere erişme hakkı, hukuk güvenliği ve cezaların kanuniliği, adil yargılanma hakkı, makul bir süre içinde açık duruşma ve hakkaniyete uygun biçimde dinlenme, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvenceye kavuşturulması, savunma hakkı, erkler ayrımı, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı, yönetsel faaliyetlerin önceden bilinebilir olması gibi hukuk devletinin birçok gereğini sağlamaya ya da geliştirmeye yönelik hatırı sayılır ilerlemeler kaydedilmiştir. Kısaca Türkiye'de AB'ye üyelik sürecinde Helsinki Zirvesi'nden günümüze kadar iç hukukta yapılan düzenlemelerle hukuk devletinde büyük bir dönüşüm yaşanmış, demokrasi ve insan hakları konusunda kaydedilen gelişmelerle Türkiye, daha uygar ve yaşanabilir bir ülkeye dönüşmüştür.

SONUÇ

Avrupa bütünleşme düşüncesinin en somut ve başarılı hali olan AB ile ilişkisi 1959'da başlayan Türkiye, 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşması'nın imzalanmasından sonra bazı kesintiler dışında Birliğe entegre olma düşüncesini sürekli canlı tutan, ülke siyasetinde AB faktörüne ön sıralarda yer veren ender ülkelerden biridir. Türkiye her ne kadar AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunan diğer ülkelerden farklı bir süreç ve prosedüre tabi tutulsa, haksız ve taraflı uygulamalara maruz kalsa da tam üyelik hedefinden vazgeçmemiş ve bu yolda birçok yükümlülüğü üstlenmekten kaçınmamıştır. Ülkenin bu kararlı tutumu, 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde diğer aday ülkelerle eşit koşullarda AB'ye aday ülke olarak kabul edilmesine, 17 Aralık 2004'te Brüksel'de gerçekleşen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde alınan kararla 3 Ekim 2005'te tam üyelik müzakerelerine başlanmasına yol açmış olup, günümüzde tam üyelik müzakerelerine devam edilmektedir. İzlenen meşakkatli süreçten sonra tam üyelik müzakerelerine başlanan AB'nin tarihsel gelişimine bakıldığında, başlangıçta ekonomik gerekçelerle kurulan Birliğin zamanla daha güçlü bir siyasi bütünleşme arzusu ve buna bağlı olan genişleme eğiliminin belirmesiyle insan hakları, hukuk devleti ve temsili demokrasinin güçlenmesi hedeflerine yöneldiği, Birliğe adaylık başvurusunda bulunan ülkelerin de bu hedeflere dönük belli bir gelişme düzeyine erişmesi yönündeki ortak kanaat ve zorunluluğun olduğu görülmektedir. Birliğe 1987 yılında tam üyelik başvurusunda bulunan Türkiye'ye de, 1993 tarihli Kopenhag

Zirvesi'nde saptanan siyasi ve ekonomik kriterleri sağlaması koşuluyla tam üyelik müzakerelerine başlanacağı söylenmiş olup, Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke ilan edilmesinin ardından yayınlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Türkiye'nin bu kriterleri sağlamak üzere kısa ve orta vadeli olarak yerine getirmekle yükümlü olduğu hususlar sıralanmış, bu hususların yer aldığı Katılım Ortaklığı Belgesi'ne cevaben Türkiye'nin hazırladığı Ulusal Program'da yer alan öncelikler çerçevesinde ülkede kapsamlı bir reform sürecine girilmiştir.

Türkiye Anayasa değişiklikleri, uyum yasa paketleri, reform paketleri ve AB müktesebatı gözetilerek hazırlanan hukuki reformların hayata geçirildiği bu süreçte, siyasi yapısında, mevzuatında ve iç işleyişindeki anti demokratik öğeleri gözden geçirme ve demokrasinin gereklerine uygun biçimde değiştirme olanağına kavuştuğu gibi, hukuk güvenliğinin tesisi bakımından birçok yasal ve kurumsal mekanizmayı teşkil etmiş ya da harekete geçirmiştir. İfade ve basın özgürlüklerinin genişletildiği, dernekleşme, toplantı ve gösteri hürriyetinin, siyasi faaliyet serbestiyetinin, kültürel hakların, temel hak ve hürriyetlere sağlanan anayasal ve yasal güvencelerin güçlendirildiği, kadın-erkek eşitliğinin iyileştirildiği, yargı denetiminin kapsamının genişletildiği, yönetsel şeffaflığın pekiştirildiği, sivil demokrasinin önemli düzeyde içselleştirildiği, bilgi edinme hakkının yasal güvenceye kavuşturulduğu, adil yargılanma hakkı ve savunma hakkı, erkler ayrımı, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı gibi hususlarda önemli gelişmelerin kaydedildiği AB'ye üyelik sürecinde Türkiye'de; devlet yerine birey öncelenmeye başlanmış, insan hakları, demokrasi ve sivilleşme konusunda Avrupa standartlarına yaklaşılmış, Helsinki Zirvesi öncesinden daha şeffaf, özgürlükçü, uygar ve yaşanabilir bir ülkeye doğru gidilmiştir. Kısacası, Türkiye'nin AB serüveni ve hukuk devleti olgusu göz önünde tutularak, Türkiye'de Helsinki Zirvesi'nden günümüze kadar iç hukukta yapılan düzenlemelerin AB'ye üyelik süreci üzerinden ele alındığı bu çalışmada, iç hukukta yapılan düzenlemelerle hukuk devletinin gereklerini sağlamaya ya da geliştirmeye yönelik hatırı sayılır ilerlemeler kaydedildiği, AB normlarına ve uygulamalarına paralel şekilde hukuk devletinde büyük bir dönüşüm yaşandığı sonucuna erişilmektedir.

KAYNAKÇA

AKŞEMSETTİNOğLU, Gökhan (2011), "Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 1-18.

AKYEL, Recai (2011), "2012 Yılı Bütçe Sunuş Konuşması", www.sayistay.gov.tr/haber-duyuru/haber/sayistaybutce.docx, (16.05.2014).

6529 Sayılı Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, (13.03.2014 Tarih, 28940 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

ALTINTAŞ, Ömer Faruk (2008), "Avrupa Birliği'ne Aday Ülke Olarak Türkiye'de AB Uyum Yasalarının İç Hukuka Etki ve Katkısı", <http://www.abgm.adalet.gov.tr/ekutuphane/AB%20uyum%20yasalar%C4%B1n%C4%B1n%20i%C3%A7%20hukuka%20etkisi%20ve%20katk%C4%B1s%C4%B1.pdf>, Erişim Tarihi: 06.03.2014.

ATAY, Ender Ethem (2013), "Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı İlkesi İşığında Danıştay", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1-2, s. 1129-1154.

Avrupa Birliği Bakanlığı (2012a), "Türk Yerel Medyası AB Yolunda Siyasi Reformlar-I", http://www.turkyerelmedyasiabyolunda.org/dosyalar/2013_rehber_04.pdf, (11.05.2014).

Avrupa Birliği Bakanlığı (2012b), "Türk Yerel Medyası AB Yolunda Siyasi Reformlar-II", http://www.turkyerelmedyasiabyolunda.org/dosyalar/2013_rehber_05.pdf, (11.05.2014).

BAKAN, Selahaddin (2005), "21. Asrın Eşiğinde Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ (Ed.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat II. Cilt*, Bursa: Aktüel Yayınları, s. 1121-1141.

BALKIR, Canan (2013), "Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği: İçerik ve Uygulama", Rıdvan Karluk ve Betül Yüce Dural (Ed.), *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, s. 26-51.

BALTACI, Cemal, Erdal, EKE, Mücahit AVCI (2012), “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Türk Anayasal Demokrasisi Üzerine Etkisi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, s. 133-149.

Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2007a), *Avrupa Birliği Uyum Yasaları Paketleri*, Ankara: M&B Tanıtım Hizmetleri.

Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2007b), *Türkiye’de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, Ankara: M&B Tanıtım Hizmetleri.

Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Siyasi İşler Başkanlığı (2010), “Avrupa Birliği Uyum Süreci Perspektifinden Anayasa Değişiklik Paketi”, http://www.abgs.gov.tr/files/Bas%C4%B1nMusavirlik/anayasadegisiklikpaketi_abperspektifi.pdf, (26.05.2014).

5170 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, (22.05.2004 Tarih, 25469 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

5506 Sayılı Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, (23 Mayıs 2006 Tarih, 26177 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

5512 Sayılı İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 Nolu Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, (6 Haziran 2006 Tarih, 26190 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

5543 Sayılı İskân Kanunu, (26.09.2006 Tarih, 26301 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

5546 Sayılı Avrupa Sosyal Şartına Değişiklik Getiren Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, (3 Ekim 2006 Tarih, 26308 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

5547 Sayılı (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, (3 Ekim 2006 Tarih, 26308 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

5712 Sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, (04.12.2007 Tarih, 26720 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

5737 Sayılı Vakıflar Kanunu, (27.02.2008 Tarih, 26800 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, (13.05.2010 Tarih, 27580 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

BULUT, Müge (2006), *Avrupa Birliği Rehberi*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.

CAN, Halil, Semih, GÜNER (2006), *Hukukun Temel Kavramları*, İstanbul: Arıkan Basın Yayın Dağıtım.

CHEVALLIER, Jacques (2010), *Hukuk Devleti*, (Çev. Ertuğrul Cenk Gürcan), Ankara: İmaj Yayınevi.

ÇAĞLAYAN, Ramazan (1997), “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hukuk Devleti İlkesi”, *A.Ü. Erzurum Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 41-54.

ÇALIŞ, Şaban H. (2005), “Türkiye’nin AB’ye Üyelik Konusu ve Helsinki Kararları”, Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ (Ed.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat II. Cilt*, Bursa: Aktüel Yayınları, s. 1143-1161.

Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerinin Görevlendirilmeleri İle Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik, (02.03.2007 Tarih, 26450 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

DAĞI, İhsan (2003), *Batılılaşma Korkusu*, Ankara: Liberte Yayınları.

DEDEOĞLU, Beril (2005), “Dünden Yarına Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, *Siyasa*, Sayı: 1, s. 23-45.

4777 Sayılı 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, (31.12.2012 Tarih, 24980 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

4793 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, (04.02.2003 Tarih, 25014 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

4963 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, (07.08.2003 Tarih, 25192 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2000), “Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005”, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf>, (11.03.2014).

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2004), “Türkiye'nin Üyeliğinin AB'ye Muhtemel Etkileri”, <http://www.ibb.gov.tr/sites/Avrupa-Birliği/Documents/TRuyeliginAByemuhtemeletkileri.pdf> (26.04.2014).

EFE, Haydar, Seyfi, HAN (2012), “AB Uyum Yasalarının Türkiye'deki İnsan Haklarının Gelişimine Katkıları”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 149-188.

ERÖZDEN, Ozan (2010), “Hukuk Devleti ve Yargı Tarafsızlığının Normatif Hukuk Ötesi Boyutu”, Serap Yazıcı (Ed.), *Yargısal Düşüm: Türkiye'de Anayasa Reformuna İlişkin Değerlendirmeler ve Öneriler*, İstanbul: TESEV Yayınları, s. 9-11.

GÖZLER, Kemal (2010), *Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.

GÖZLER, Kemal (2011), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2002), *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Ankara: Turhan Kitabevi.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2003), *Anayasa Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi.

HAYEK, Friedrich A. Von (2008), “Siyasi Bir İdeal Olarak Hukuk Devleti”, (Çev. Sevdâ Gültekin Aktolga Ve Ali Rıza Çoban), Ali Rıza Çoban, Bilal Canatan, Adnan Küçük (Ed.), *Hukuk Devleti Hukukî Bir İlke Siyasî Bir İdeal*, Ankara: Adres Yayınları, s. 41-97.

HURMİ, Bahar (2008), “Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı Sorunu”, Rasim Özgür Dönmez ve Gökhan Telatar (Ed.), *Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği*, Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 36-80.

İKİNCİOĞULLARI, Fûrûzan (1997), “Hukuk Devleti”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 29-31.

KARLUK, S. Rıdvan (2002), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

KERMAN, Uysal, Oğuzhan, ÖZALTIN, Fahrettin, Burak YERLİKAYA (2013), “Avrupa Birliği'nin Türk Kamu Yönetiminden Demokratikleşme Beklentileri: İlerleme Raporları Üzerinden Bir Analiz (1998-2012)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, s. 85-99.

KOÇ, Yıldırım (2001), *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Ankara: Türk-İş Eğitim Yayınları.

KUYAKSİL, Ali (2007), “Hukuk Devleti Kavramı ve Türkiye'de Gelişimi”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1-2, s. 29-43.

KÜÇÜK, Adnan (2008), “Hukuk Devleti Kavramı ve Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hukuk Devleti”, Ali Rıza Çoban, Bilal Canatan, Adnan Küçük (Ed.), *Hukuk Devleti Hukukî Bir İlke Siyasî Bir İdeal*, Ankara: Adres Yayınları, s. 351-454.

ÖZBUDUN, Ergun (19.04.2010), “HSYK Üzerinde İdeolojik Kavga”, *Star Gazetesi*.

ÖZER, Akif (2009), “Avrupa Birliğine Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: 16, Sayı: 1, s. 89-105.

RAZ, Joseph (2008), “Hukuk Devleti ve Erdemi”, (Çev. Bilal Canatan), Ali Rıza Çoban, Bilal Canatan, Adnan Küçük (Ed.), *Hukuk Devleti Hukukî Bir İlke Siyasî Bir İdeal*, Ankara: Adres Yayınları, s. 149-166.

SANCAR, Türkan Yalçın (2003), “Türk Ceza Kanunu'nun 159. ve 312. Maddelerinde Yapılan Değerşikliklerin Anlamı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 1, s. 88-100.

SCHMİTT, Carl (2008), “Liberal Hukuk Devletinin İlkeleri ve Hukuk Devletinde Kanun Kavramı”, (Çev. Bilal Canatan), Ali Rıza Çoban, Bilal Canatan, Adnan Küçük (Ed.), *Hukuk Devleti Hukukî Bir İlke Siyasî Bir İdeal*, Ankara: Adres Yayınları, s. 119-145.

TAŞKIN, Pelin (2010), “5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu ve Getirdikleri”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 2010/4, s. 159-178.

TECER, Meral (2007), *Avrupa Birliği ve Türkiye Sorular-Yanıtlar*, Ankara: TODAİE Yayınları.

TEZİÇ, Erdoğan (2009), *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

TÜLEN, Hikmet (2001), “3.10.2001 Tarihli ve 4709 Sayılı Kanunla Yapılan Anayasa Değişiklikleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1-4, s. 191-243.

USUL, Ali Resul (2006), “Helsinki’den Müzakerelere Türkiye-AB İlişkileri”, Zeynep Dağı (Ed.), *Doğudan Batı’ya Dış Politika AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi, s. 189-217.

YAZGIÇ, Suavi Kemal (2005), *Avrupa Birliği*, İstanbul: İnsan Yayınları.

YAZICI, Serap (2009), *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

SPOR PAZARLAMASINDA MARKA DEĞERİ VE TARAFTAR SADAKATİNİN İNCELENMESİ: FIRAT ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA¹

*The Investigation of Brand Value and Supporter Loyalty in Sport Marketing: An
Application on Firat University Students*

Nurcan YÜCEL²

Erkan GÜLTER³

ÖZET

Son yıllarda, spor endüstrisindeki gelişmeler ile birlikte, spor pazarlaması kavramının da önemi gittikçe artmıştır. Bu alan üzerine yapılan çalışmaların sayısı da bu duruma bağlı olarak artış göstermiştir. Bu çalışmanın amacı; Fırat Üniversitesi öğrencileri arasından seçilen örnek kütle ile yapılan anket çalışması neticesinde, taraftarların takımlarına olan sadakatlerinin analiz edilmesidir. Çalışmanın bağımsız değişkenleri olan; pazarlama karmaşı elemanları (ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma) ve marka değeri bileşenlerinin (marka farkındalığı, marka çağrışımları ve algılanan kalite), çalışmanın bağımlı değişkeni olan taraftar sadakati üzerindeki etkileri Chaid analizi yordamı ile ölçülmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak bu değişkenlerin, taraftar sadakati üzerinde pozitif etkilere sahip oldukları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka, Taraftar Sadakati, Spor Pazarlaması, Chaid Analizi.

ABSTRACT

In recent years, the importance of sport marketing concept has increased with the developments in the sport industry. So, the researches made on that scope has also shown an increase. The aim of this study is to analyze the loyalty of team supporters according to the survey results applied to a group of Fırat University students. The effect of independant variables of the study which are marketing mix elements (product, price, place, promotion) and brand value elements (brand awareness, brand association, and perceived quality) on the supporter loyalty which is the dependant variable of the study is tried to be measured through Chaid analysis procedure. As a result, it is concluded that these variables have positive effect on supporter lolyaty.

Key words: Brand, Supporter Loyalty, Sport Marketing, Chaid Analysis.

GİRİŞ

Dünyada, pazarlama alanında gerçekleşen hızlı değişimler ile birlikte işletmenin rakiplerine karşı üstünlük kurmasının en önemli koşullarından biri; müşteriye yönelmek, müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak pazarlama faaliyetleri gerçekleştirmek olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra hızla gelişen spor pazarlamasında da, sporun en büyük tüketicisi olan taraftarların isteklerini, ihtiyaçlarını karşılamak; spor pazarlamacılarına ve kulüplere, rakiplerine üstünlük kurmak açısından önemli faydalar sağlamaktadır.

Spor kulüplerinin; gelirlerini arttırmak ve ürün yaşam eğrilerinde yüksek kâr elde ettikleri olgunluk dönemlerini daha uzun yaşayabilmeleri için, taraftarlarının istek ve ihtiyaçlarını karşılamaları gerekmektedir. Bu gereklilikten daha önemlisi de onları sadık birer taraftar kitlesi

¹ Bu çalışma Erkan GÜLTER'in Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yrd. Doç. Dr. Nurcan YÜCEL danışmanlığında yürüttüğü "Spor Pazarlamasında Marka Değeri ve Taraftar Sadakatinin İncelenmesi: Fırat Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama" başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, ELAZIĞ Mail: nyucel@firat.edu.tr

³ Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, ELAZIĞ Mail: egulter@firat.edu.tr

haline getirmeleridir. Bu çerçevede, taraftar sadakatinin ve taraftar sadakatini etkileyen faktörlerin incelenmesi, kulüplerin ve spor pazarlamacılarının faaliyetlerinde önemli bir etken olmuştur.

1. Spor ve Spor Pazarlaması

Son yıllarda bilgi çağındaki hızlı gelişmeler, hızlı kentleşme, hizmet sektöründeki atılımlar, sanayileşme gibi unsurlar sonucu sosyal ve kültürel yapı giderek farklı özellikler kazanmaktadır. Toplumsal eğilimleri; kültür, ekonomik refah seviyesi ve moral gibi unsurlar biçimlendirmektedir. Çağdaş toplumlara göre spor, sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru iken, geri kalmış toplumlar, sporun önemini yeterince kavrayamayıp göz ardı etmişlerdir. Günümüzde, toplumların spora eğilimleri, bu toplumların genel yapılarını yansıtmakta ve spor, gelişmişliğin bir ölçütü olarak kabul edilmektedir (Yetim, 2000:63).

Günümüzde spor, toplumsal sağlığa olumlu etkileriyle önemli bir hizmet sektörü olarak da görülmektedir. Ayrıca son zamanlarda önemli bir reklam ve tanıtım aracı olan spor, bir taraftan tüketiciler için önemli bir eğlence faaliyeti olarak görülürken; diğer taraftan da işletmeler için cazip bir ekonomik faaliyet alanı hâline gelmektedir (Biçer, 1994:8).

“Spor pazarlaması” terimi ilk kez, endüstriyel ürün ve hizmet pazarlamasında sporun kullanılmasını tarif etmek amacıyla, 1987 yılında “Advertising Age” tarafından kullanılmıştır. Genel pazarlama tanımlarından uyarlanan spor pazarlaması; günümüzde, spor tüketicilerinin ihtiyaç ve isteklerini karşılamak amacıyla yapılan tüm faaliyetlerin düzenlenmesini içermektedir (Callecod ve Stotlar, 1990:73).

Spor pazarlaması; değişim süreçleri ile spor tüketicilerinin ihtiyaç ve isteklerini karşılamak üzere tasarlanmış bütün aktiviteleri kapsamaktadır. Spor pazarlaması; spor tüketicisine, spor ürünü ve hizmetini direkt olarak pazarlama ve spor promosyonu kullanarak tüketici veya endüstriyel ürün veya hizmeti pazarlamaktır (Mullin vd., 1993:6).

Spor pazarlaması, spor tüketicisinin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilmiş faaliyetleri kapsamaktadır. Spor pazarlamasının içinde iki ana başlık bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, spor ürünleri ve hizmetlerinin doğrudan spor tüketicilerine pazarlanması ve ikincisi ise diğer tüketim ve endüstriyel ürünlerinin veya hizmetlerinin sporu kullanmak suretiyle pazarlanmasıdır. Sporu kullanarak pazarlama denince akla sponsorluk gelmektedir (Mullin, vd., 1993:142).

Callecod ve Stotlar’a göre spor pazarlaması (1990:77):

- Tüketici ürünlerini tanıtmak için sporun ve spor figürlerinin kullanılması,
- Spor ürünlerinin pazarlanması,
- Sporun bir ürün olarak pazarlanması

etkinliklerini içermektedir.

2. Marka ve Marka Değeri

Küreselleşme ve internetin yaygın kullanılması gibi faktörler ile birlikte birçok seçeneğe sahip olan tüketiciler, ürün satın alırken daha seçici davranmaktadırlar. Bu durum marka kavramının önemini arttırmaktadır (Şimşek ve Noyan, 2009:121). Marka kavramının öneminin artması da bu kavramın daha iyi anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede; markanın tanımının yapılması gündeme gelmiş ve marka kavramı hakkında çeşitli yazarlar tarafından pek çok tanım yapılmıştır.

Aaker’a göre marka; satıcılar tarafından üretilen mal veya hizmetlerin tanımlanması ve bu mal ve hizmetlerin diğer mal ve hizmetlerden farklılıklarının ortaya konulabilmesini amaçlayan ayırt edici bir isim, bir semboldür (1991:31). Amerikan Pazarlama Birliği markayı "*Bir satıcı ya da satıcılar grubunun ürünlerini ya da hizmetlerini tanımlamaya ve rakiplerinden ayırmaya yarayan*

isim, sembol, terim, isaret, desen veya bunların kombinasyonu" olarak tanımlamaktadır (Keller, 1998:2).

Marka değeri kavramı ise, 1980'li yıllarda ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu yıllarda, işletmeler için bilançolarda öngörülenden daha çok bedeller ödenmiş, bu bedellerin büyük çoğunluğunun da markalar için ödendiği açıklanmıştır. Bu da, marka değerinin önem kazanmasında ve bu konudaki çalışmaların hız kazanmasında büyük rol oynamıştır (Haigh, 1999:5).

Marka değeri birçok akademisyen tarafından derinlemesine ele alınmış, çeşitli açılardan değerlendirilmiş ve farklı tanımlar yapılmıştır. Bunlardan Farquhar; marka değerini hem tüketici bakış açısıyla hem de finansal bir varlık olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir. Marka değeri; tüketicilerin markalı ürünlere karşı beslediği olumlu değer ya da tutumlardır. Diğer bir ifadeyle marka değeri, markanın ürüne sağladığı katma değer olarak tanımlanmaktadır (1989:22).

Keller ise marka değerini, firmaların pazarlama faaliyetlerine karşılık tüketicilerin verdikleri tepki olarak ifade etmektedir. Bu tepki tüketicinin zihninde, markaya karşı oluşan algıyla meydana gelmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda marka değeri; hem finansal açıdan hem de tüketici açısından ele alınmaktadır. Bu sebeple marka değeri ölçümünün sağlıklı gerçekleştirilebilmesi açısından ne amaçla ve kimin için tanımlandığı önem kazanmaktadır (1993:5).

Marka değeri; tüketiciye değer sunarak, tüketicinin bilgilenmesini ve yorumlama kabiliyetinin artmasını, satın alma davranışı kararında güven hissetmesini ve kullanım tatminini arttırmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte marka değeri aynı zamanda işletmeye değer sunarak işletmenin pazarlama programlarının etkinlik ve yeterliliğini, marka sadakatini, rekabet avantajını oluşturmada ve yükseltmektedir (Aaker, 1991:17).

2.1. Marka Değeri Bileşenleri

Aaker'a göre marka değeri bileşenleri; marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati olarak ifade edilmektedir (1991:10). Bu bileşenler aşağıda açıklanmaktadır.

2.1.1. Marka Farkındalığı

Marka farkındalığı markanın tüketici zihnindeki tanınırlığını içermektedir ve tüketicinin, markayı diğer markalardan farklı bir şekilde algılaması olarak izah edilmektedir (Aaker, 1991:19).

Marka farkındalığı, markanın; marka adı, logo, sembol vb. hafızadaki bazı çağrışımlar ile ilişkilendirilmesini de kapsamaktadır. Marka farkındalığında derinlik ve genişlik gibi iki boyut söz konusudur. Marka farkındalığında derinlik, müşterilerin markayı ne kadar kolay hatırladığı ve tanıdığına işaret etmekte iken; genişlik ise markanın akla geldiğindeki satın alma ve tüketim durumunu göstermektedir (Hoeffler ve Keller, 2002:79).

Marka farkındalığı, potansiyel alıcıların markanın belirli bir ürün kategorisine ait olduğunu tanıma ve hatırlatma yeteneğidir. Tüketicilerin marka farkındalık düzeyleri, en alt düzeyde markanın farkında olunmamasından en üst düzeyde ürün kategorisi içinde akla ilk gelen marka olma arasında değişmektedir (Aaker,1991: 63). Marka farkındalığı ölçülürken, marka ile ilgili bir ipucu verilir ve tüketicinin markayı tanıyıp tanımadığı araştırılır. Marka hatırlanırılığı için ise, marka hakkındaki hafızadaki bilgiler öğrenilir. Hafızadaki bilgiler çağrılarak yeni bilgiler oluşturulur (Keller, 1993:11).

Marka farkındalığı tüketiciler için bir güven unsurudur. Macdonald ve Sharp'ın çalışmalarında, tüketicilerin fiyat ve kalite farklılıklarına rağmen, yüksek tanınırlığı olan markayı daha çok tercih ettikleri görülmüştür (2000:8).

2.1.2. Marka Çağrışımları

Marka değeri bileşenlerinden bir diğeri de marka çağrışımlarıdır. Marka çağrışımları, tüketicilerin zihninde marka ile ilgili olan her şeydir (Aaker, 1991:109).

Keller'e göre marka çağrışımı, tüketiciler için markanın anlamını içeren ve tüketicinin hafızasında yer alan, marka bilgi alanına bağlı markayla ilgili diğer bilgi alanlarıdır. Değerli bir marka yaratmak isteyen bir işletme, yaratacağı markaya; uygun, güçlü ve eşsiz bir marka çağrışım sistemi de oluşturmaktadır. Marka değerinin yüksek olması, sadece markanın nitelikleri, faydaları ve kimliği ile değil, müşterilerine yaratacağı çağrışım desteği ile de gerçekleşmektedir (Keller, 1993:3- 9).

Marka çağrışımı, karar alma sürecinde müşterilere yoğun bir bilgi akışı sağlamaktadır. Çağrışım ile detaylı bilgiyi özetleyen müşterilerin, çağrışımı gerçekleşen ürünü satın alma olasılığı artmaktadır (Aaker, 1991:110).

2.1.3. Algılanan Kalite

Algılanan kalite, tüketicinin; ürünün üstünlük ve mükemmelliği hakkındaki yargısının genel bir değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Aaker ve Keller, 2008:29).

Bir diğer tanıma göre algılanan kalite, tüketicilerin aldıkları mal ve hizmet karşılığında, ödemeye gönüllü oldukları ilave fiyattır. Tüketiciler sadece kalite algıları yüksek ürün ve hizmetler için ilave fiyat ödemeye isteklidirler. Ürünler ilave fiyat ödenebilmesi için, ürünlerin bazı kalite standartlarına ulaşması gerekmektedir (Seetharaman vd., 2001:245).

Algılanan kalite ürünlere bir takım değerler sunmaktadır. Bunlar aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılmaktadır (Aaker, 1991:91):

- **Satın Alma Nedeni Oluşturma:** Bir markanın algılanan kalitesi, o markanın rakiplerine üstünlük sağlayarak, satın alma karar sürecinde tercih edilmesini kolaylaştırmaktadır.
- **Farklılık Yaratma:** Bir markanın konumu algılanan kalitesine göre değişmektedir. Ayrıca algılanan kalite kategorisine bağlı olarak, markanın iyi olup olmadığına karar verilir.
- **Yüksek Fiyatlandırma:** Algılanan kalite, yüksek fiyat avantajı sağlamaktadır. Kalitesi yüksek görülen bir ürün fiyatı yüksek dahi olsa tercih edilecektir. Kalitesinden dolayı yüksek fiyatlandırma stratejisi uygulayan marka, kârını arttıracığından dolayı ilave kaynaklar sağlayabilir ve bu durum da algılanan kalitenin güçlenmesine olanak sağlar.
- **Kanal Üyelerinin İlgisini Çekme:** Algılanan kalite; perakendeciler, dağıtıcılar ve diğer kanal üyeleri için anlam ifade etmektedir. Algılanan kalitesi yüksek olan ürünler tüketiciler tarafından daha çok tercih edilir. Bu durumda kanal üyeleri, tüketiciler tarafından saygı gören ve tercih edilen bu ürünleri bulundurmaya isterler.
- **Marka Genişlemeleri:** Algılanan kalitesi yüksek olan markalar, rakiplerine göre daha çok yayılarak genişleme stratejisini daha kolay uygulayabilmektedirler.

2.1.4. Marka Sadakati

Marka sadakati birçok araştırmacı tarafından tanımlanmıştır ancak araştırmacılar tarafından fikir birliğine varılan ortak bir tanımlanmamaktadır.

Jacoby'e göre marka sadakati, bir markayı diğer markalara göre daha fazla tercih etme ve satın alma işlemidir (1971:25). Marka sadakati bir müşterinin özellikle ürünün fiyatında ya da diğer özelliklerinde herhangi bir değişiklik yapıldığında, başka bir markaya geçmesi olasılığını yansıtan durumdur (Aaker, 1991:39). Marka sadakati, bir markaya karşı olan olumlu tutum ve koruma davranışı arasındaki ilişkinin gücü olarak tanımlanmıştır (Dick ve Basu, 1994:106).

Knapp marka sadakatini, markanın, müşteriler tarafından dost olarak algılanması durumunda beklenen sonuç olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre tüketiciler, bir markaya karşı olumlu hislere sahip olduklarında, o markanın sahibi firmanın ürünlerini ya da hizmetlerini düzenli bir şekilde satın alarak kullanılmaktadır. Sadık bir tüketici satın alma davranışını yüksek düzeyde tekrarlamaktadır ve markaya karşı güçlü ve olumlu bir yaklaşım sergilemektedir (1999:1).

Marka sadakati, değiştirme davranışına sebep olabilecek potansiyel pazarlama etkilerine rağmen, aynı markayı tekrardan kullanmaya iten, gelecekte de sabit şekilde tercih edilen marka veya hizmeti tekrar alma kararlılığıdır (Oliver, 1999:40)

Marka sadakati, tüketicinin markaya karşı olumlu hisler duyması, olumlu hisler duyduğu bu markayı diğer markalardan daha sık satın alması ve markayı daha uzun süreler kullanma ve satın almaya devam etmesi olarak tanımlanmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2002:100).

3. Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Kısıtları

Araştırmanın amacı; spor pazarlamasında, taraftar sadakatinin incelenmesidir. Marka sadakati bağımlı değişkeni üzerine etkileri araştırılan bağımsız değişkenler; marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite ve pazarlama karması elemanları olarak anılan ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurmadır. Bağımsız değişkenler olan ; marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite ve pazarlama karması elemanlarının marka sadakatini pozitif yönde etkilediği öne sürülmüştür. Bu bilgiler doğrultusunda bir model oluşturulmuş ve bu model çerçevesinde araştırma yapılmıştır.

Fırat Üniversitesi öğrencileri içinden seçilen örnek kütleyle uygulanan anketin Chaid Analizi kullanılarak değerlendirilmesi yapılmıştır. 400 öğrenci ile yapılan bu çalışmada, taraftarların takımlarına olan sadakatleri; pazarlama karması elemanları olan ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma ve marka değeri bileşenleri olan marka farkındalığı, marka çağrışımları ve algılanan kalite değişkenleri ile ölçülmüştür.

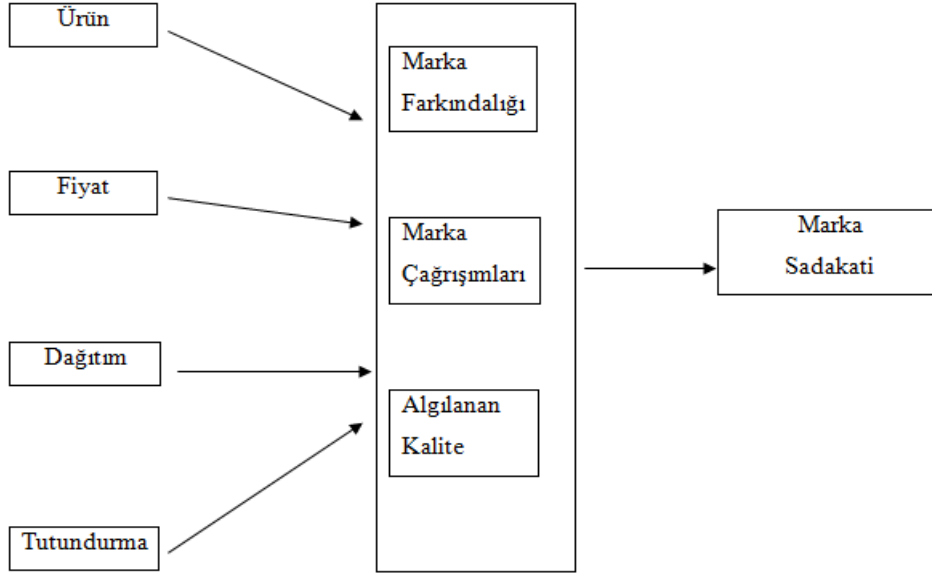
Spor pazarlaması çerçevesinde taraftar sadakatinin incelendiği araştırmanın kapsamını; 2014 yılında Fırat Üniversitesi'nde eğitim gören öğrenciler oluşturmuştur. Araştırmanın sadece Fırat Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılması ve belli bir dönemde eğitim gören öğrencileri kapsaması; çalışmanın en büyük kısıtı olarak görülmektedir.

Çalışmada taraftar sadakati, sadece araştırma modeli çerçevesinde incelenmiştir. Sadakat değişkenini ölçecek başka değişkenlerin de varlığı söz konusu olduğundan dolayı, bu durum da araştırmanın kısıtı olarak saptanmaktadır.

Araştırmanın bir diğer kısıtı ise, sadece Türkiye liglerindeki takımların taraftar sadakatinin incelenmesidir. Araştırmada, katılımcıların %94'ünün Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş takımlarını tuttuğu sonucunun çıkması, bu durumu kanıtlar niteliktedir.

3.1.Araştırma Modeli

Araştırmada spor pazarlaması çerçevesinde, taraftar sadakatinin etkisinin belirlenmesine yönelik bir model geliştirilmiştir. Model oluşturulurken; Aaker'ın Marka Değeri Yaratma Modeli ile Yoo vd.'nin Tüketici Temelli Marka Değeri modellerinden yararlanılmıştır (1996:32; 2000:196). Oluşturulan bu modelde pazarlama karması elemanları olan 4P (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma), marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite değişkenlerinin birbirleri ile ve marka sadakati ile olan ilişkileri, doğrudan incelenmeye çalışılmıştır. Model; pazarlama karması elemanları, marka değeri elemanları ve taraftar sadakati ile bu değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkilerini, spor pazarlaması boyutunda değerlendiren nadir çalışmalardan biri olmasından dolayı, önemli görülmüştür.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Ortaya konulan modelin temel unsurları; pazarlama Karması elemanları (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma), marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati değişkenlerinden oluşmaktadır. Ayrıca cinsiyet, yaş ve tutulan takım gibi demografik özellikleri belirlemeye yönelik değişkenler de tanımlayıcı istatistikler tarafından değerlendirilecektir.

Pazarlama karması elemanları olan ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma ile marka değeri bileşenleri olan marka farkındalığı, marka çağrışımı ve algılanan kalite arasında bir ilişki olduğu geliştirilen modelde görülmektedir.

Bulgular doğrultusunda ortaya konulan modelde; ürün değişkeninin, marka değeri bileşenlerini etkilediği görülmektedir. Ürün değişkeni içinde ele alınan takım logosu, kulüplerin stadyumları, sahip oldukları yıldız oyuncular ve geçmişte yaşadıkları başarılar gibi elemanlar, takımlarının farkındalık düzeyleri, çağrışımları ve algılanan kaliteleri gibi marka değeri unsurlarını arttırmaktadır.

Modelde; bir diğer pazarlama karması elemanı olan fiyat değişkeni de marka değeri unsurlarını etkilemektedir. Lisanslı ürünlerin fiyatları ve maç bilet fiyatları gibi unsurlar, marka değeri açısından önemli görülmektedir.

Dağıtım değişkeni de marka değerini etkileyen bir diğer pazarlama karması elemanı olarak görülmektedir. Takım maçlarının stadyumdan ve yayıncı kuruluşun izlenmesi ve lisanslı ürünlerin internet veya mağazalardan alışverişlerinin yapılması marka değerini arttırmaktadır.

Reklam, tanıtım, bilgilendirme gibi tutundurma faaliyetlerinin de marka değeri üzerinde etkisi görülmektedir. Takım hakkında konuşulan yerlerde sohbet katılmak ve lisanslı ürün kullanımı gibi unsurlar marka değerini etkilemektedir.

Modele göre; marka değeri bileşenleri olan marka farkındalığı, marka çağrışımları ve algılanan kalite ile marka sadakati arasında da ilişki bulunmaktadır.

Aaker'a göre marka farkındalığı, potansiyel müşterilerin belirli bir ürün kategorisine ait olan bir markanın farkına varma veya markayı hatırlama yeteneğidir (1991:61). Bu bağlamda modele göre; takımlarının farkındalığı yüksek olan taraftarların, sadakat düzeylerinin yüksek olduğu kabul edilmektedir.

Hafızada marka ile ilgili herhangi bir şey olan marka çağrışımının olumlu ve olumsuz olarak çift yönlü olduğu düşünüldüğünde, olumlu marka çağrışımının da marka sadakatini arttırdığı modelde görülmektedir.

Modele göre; tüketicilerin, markanın üstün yönlerini değerlendirdiği algılanan kalite bileşeninin de sadakat üzerinde olumlu etkisinin olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda, takımının ürünlerini, stadını, oyuncularını ya da geçmişini kaliteli bulan taraftar kitlesinin, sadakat düzeylerinin yüksek olduğu düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği

Toplanan verilerde var olabilecek sistematik hataların ortaya konabilmesi için, geçerliliğin sağlanması gerekmektedir. Geçerlilik, yapılan ölçümün gerçekten ölçülmesi beklenen olguyu ölçüp ölçmediğinin ortaya konmasıdır (Kinneer ve Taylor, 1996:18).

Bu çalışmada geçerlilik birçok adımla sağlanmıştır. Öncelikle derinlemesine bir literatür taraması yapılmış ve anket oluşturulurken sorular literatür ışığında titizlikle oluşturulmuştur. Hazırlanan anket öncelikle Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri üzerinde uygulanarak, anketin geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. 80 katılımcı üzerinde uygulanan pilot çalışmanın *Cronbach Alpha* değeri 0.925 çıkmıştır ve bu durum anketin geçerli ve güvenilir olduğu sonucunu vermiştir.

Güvenilirlik için farklı metodlar bulunmasına rağmen, bu çalışmada ölçeklerin güvenilirliğine bakılmış ve Cronbach Alpha değerleri incelenmiştir. Bu yöntem en sık kullanılan güvenilirlik ölçөгüdür (Brayman ve Cramer, 1997:32). Alpha bir testin iç tutarlılığı üzerine baz alınır. Testte kullanılan öğelerin ortalama kolerasyonları gösterilir ve bir ölçөгün iç tutarlılığını ortaya koymak için de öge kolerasyon matrisi her ölçök için yapılandırılır (Cronbach, 1951:14).

İç tutarlılık için genelde kabul edilen Alpha değeri 0.70 olarak kabul edilmektedir. Bu değerin altındaki sonuçlar çalışmanın güvenilirliğinin düşük, üstündeki sonuçlar da çalışmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

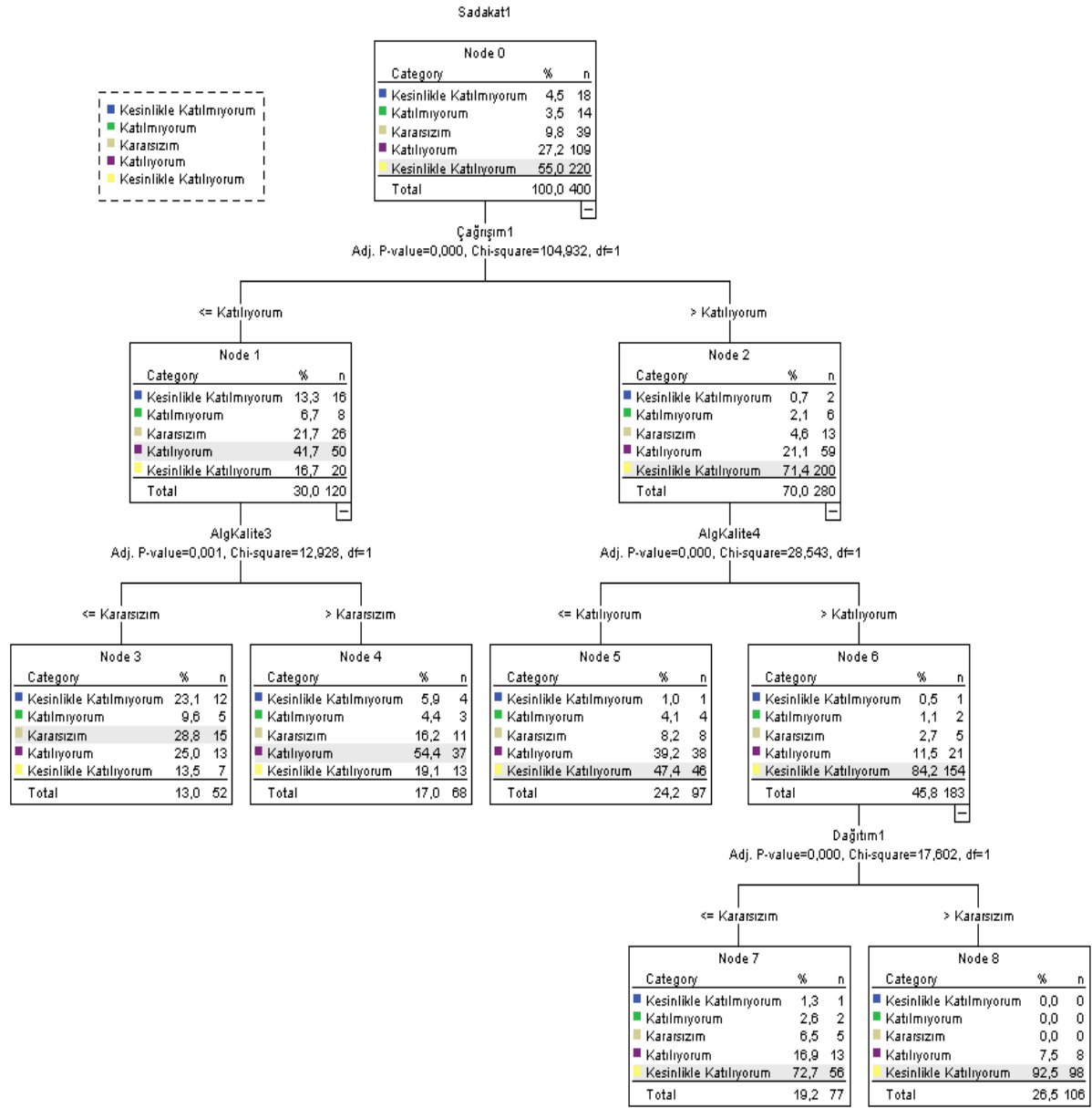
Araştırmada Cronbach Alpha değeri 0.92 olarak görülmektedir. Cronbach Alpha değerine bakıldığında çalışmanın oldukça güvenilir sonuçlarının olduğu ortaya konulmaktadır.

3.3. Chaid Analizi Sonuçları

Chaid Analizi; bir popülasyonu, bağımlı değişkenlerdeki varyasyonu gruplar içi minimum, gruplar arası maksimum olacak şekilde farklı alt gruplara veya bölümlere tekrarlı olarak ayıran ve değişkenler arasında etkileşim ve kombinasyonları bulan bir yöntemdir. Chaid analizi; günümüzde yeni bir analiz yöntemidir ve birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, Chaid analizinin çeşitli faydalar sağladığı da tespit edilmiştir.

- Chaid Analizi (Doğan ve Özdamar, 2003:4):
- Bağımlı bir değişkeni en iyi şekilde açıklamak için kullanılır,
- Kayıp verileri yeni bir kategori gibi davranır ve bu kategoriyi p-değeri hesaplamalarına dâhil eder,
- Kategorileri sıralanabilen ya da sıralanamayan, açıklayıcı değişkenlerin yer aldığı veri kümesini, bağımlı değişkenlere göre detaylı alt kümelere böler,
- Bu bölünme işlemini gerçekleştirirken, açıklayıcı değişkenlere ait kategorileri, bağımsız olarak yeniden düzenler yani kategorileştirir,
- Daha sonraki her bölünmeyi yeniden bağımsız olarak gerçekleştirir.

Bu bağlamda; çalışmanın bağımlı değişkeni olan marka sadakatinin hangi bağımsız değişkenler tarafından ne düzeyde etkilendikleri, Chaid Analizi kullanılarak belirlenmiştir. Çalışma anketindeki taraftar sadakati sorularının her biri ayrı ayrı bağımlı değişken olarak alınmış ve yapılan analizler sonucunda aşağıdaki veriler elde edilmiştir.

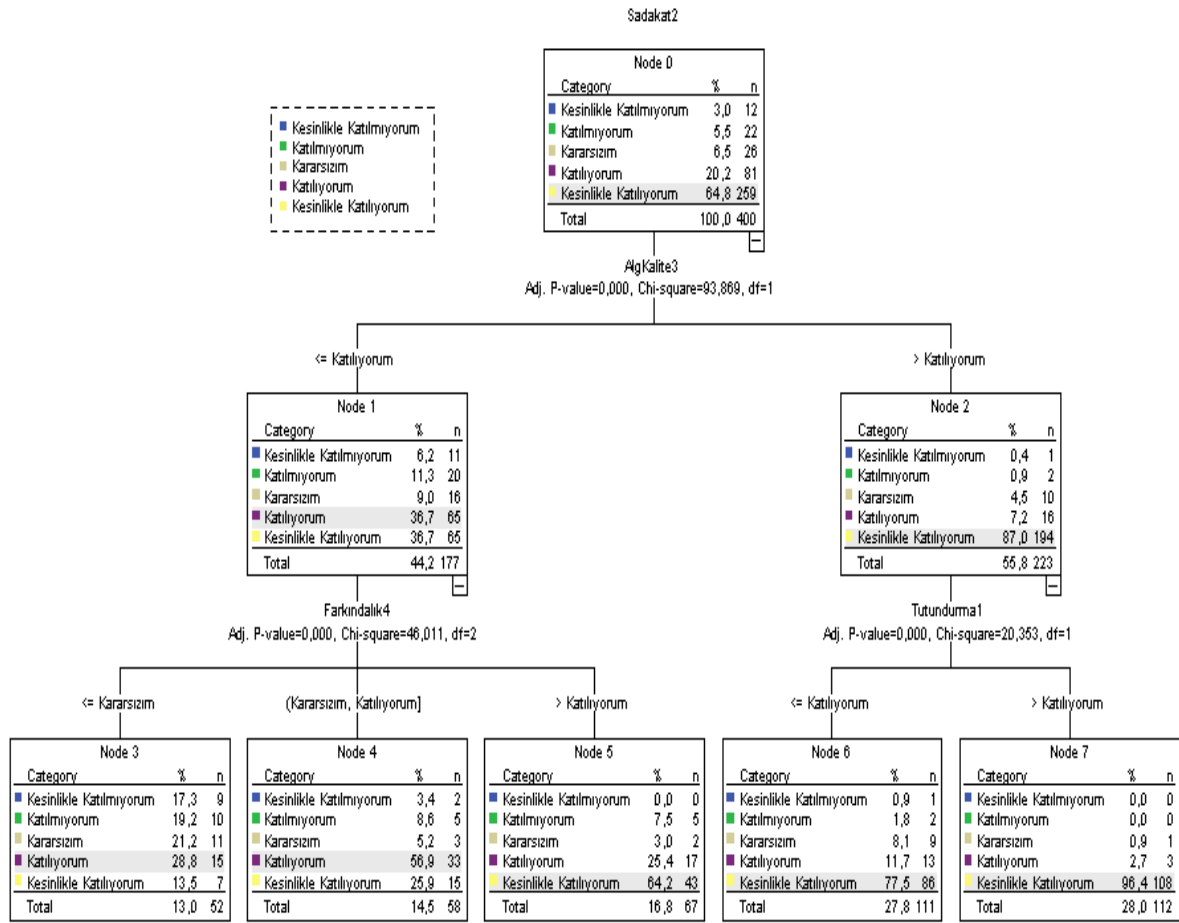
“Algılanan Kalite4” olarak ifade edilen “*Takımımın yapmış olduğu faaliyetler ve ürünler; diğer takımlarla karşılaştırıldığında pozitif imaja sahiptir*” ifadesine verilen cevaplar; “Kesinlikle Katılıyorum” seçeneği koşuluyla etkilemektedir ($X^2=28,543$, Düzeltilmiş p değeri=0,000). Tuttuğu takım kazandığında kendini iyi hissedenlerin, takımlarının yapmış olduğu faaliyetler ve ürünlerini, takımlarının diğer takımlarla karşılaştırıldığında pozitif imaja sahip olduğu görüşüne katıldıklarını ilgili örnek hacmine dayanarak (n=280) söylenebilmektedir.

“Sadakat1” olarak ifade edilen “*Kendimi takımımın sadık bir taraftarı olarak görüyorum*” sorusuna verilen cevabı hiyerarşik bağımsız değişkenlere göre, üçüncü olarak “Algılanan Kalite3” olarak ifade edilen “*Takımımın lisanslı ürünleri kalitelidir*” sorusuna verilen cevaplar etkilemektedir. Bu sistem dahilinde “Çağrışım1” olarak ifade edilen “*Tuttuğum takım kazandığında kendimi iyi hissederim*” sorusuna verilen cevapları; “Algılanan Kalite3” olarak ifade edilen “*Takımımın lisanslı ürünleri kalitelidir*” sorusuna verilen cevaplar; “Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum” seçenekleri üzerinden etkilemektedir ($X^2=12,928$, Düzeltilmiş p değeri=0,001). Diğer bir ifadeyle, tuttuğu takım kazandığında kendimi iyi hissederim sorusuna “Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum” seçenekleri üzerinden cevap veren kitlenin takımlarının lisanslı ürünlerini kaliteli olarak algıladıkları sonucuna varılabilmektedir (n=120).

“Sadakat1” olarak ifade edilen; “*Kendimi takımımın sadık bir taraftarı olarak görüyorum*” sorusuna verilen cevabı hiyerarşik bağımsız değişkenler silsilesinde dördüncü olarak “Dağıtım1” olarak ifade edilen “*Takımımın mağazalarından alışveriş yaparım*” sorusuna verilen cevaplar etkilemektedir. Bu sistem dahilinde “Algılanan Kalite4” olarak ifade edilen “*Takımımın yapmış olduğu faaliyetler ve ürünler diğer takımlarla karşılaştırıldığında pozitif imaja sahiptir*” sorusuna verilen cevapları; “Dağıtım1” olarak ifade edilen “*Takımımın mağazalarından alışveriş yaparım*” sorusuna verilen cevaplar “*Kesinlikle Katılıyorum*” seçenekleri üzerinden etkilemektedir ($X^2=17,602$, Düzeltilmiş p değeri=0,000). Bu bağlamda, takımlarının yapmış olduğu faaliyet ve ürünleri diğer takımlardan daha üstün gören kitlenin, takımlarının mağazalarından sıklıkla alışveriş yaptıkları ilgili örnek hacmine dayanarak (n=183) saptanmaktadır.

Böylece, taraftar sadakatinin; çağrışım, algılanan kalite ve dağıtım unsurları tarafından etkilendiği görülmektedir. Takımları kazandığında kendini iyi hisseden, takımlarının faaliyetlerini ve lisanslı ürünlerini kaliteli olarak gören ve takımlarının mağazalarından alışveriş yapan katılımcıların; sadakat düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir.

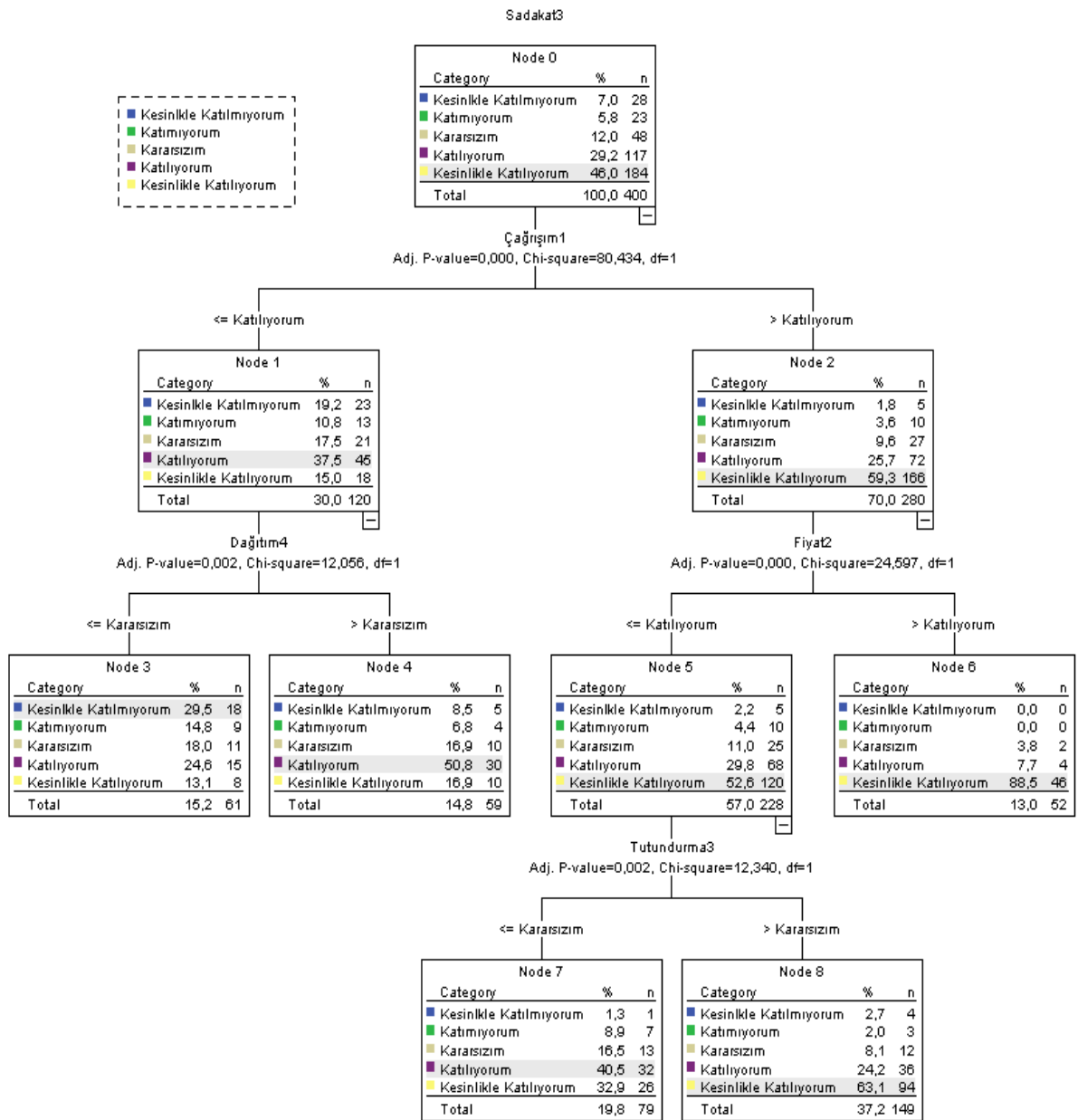
Model içsel değişkeni “Sadakat2” olarak ifade edilen “Başarısız dahi olsa takımım hakkındaki fikirlerimi değiştirmem oldukça zordur” ifadesi dikkate alındığında, söz konusu değişkeni hiyerarşik olarak öncelikle “Algılanan Kalite3” olarak ifade edilen “Takımımın lisanslı ürünleri kalitelidir” bağımsız değişkeni etkilemektedir ($X^2=93,869$, Düzeltilmiş p değeri=0,000). Başarısız dahi olsa takımım hakkındaki fikirlerimi değiştirmeyen kitlenin öncelikle takımımın lisanslı ürünlerini kaliteli olarak gören kesimi temsil ettiği görülmektedir (n=400).

“Sadakat2” olarak ifade edilen “Başarısız dahi olsa takımım hakkındaki fikirlerimi değiştirmem oldukça zordur” ifadesine verilen cevabı hiyerarşik bağımsız değişkenler silsilesinde ikinci olarak “Farkındalık4” olarak ifade edilen “Takımımın yıldız oyuncu transferi yapması, farkındalığını arttırmaktadır” sorusuna verilen cevaplar etkilemektedir. Bu sistem dahilinde “Algılanan Kalite3” olarak ifade edilen “Takımımın lisanslı ürünleri kalitelidir” sorusuna verilen cevapları; “Farkındalık4” olarak ifade edilen “Takımımın yıldız oyuncu transferi yapması, farkındalığını arttırmaktadır” ifadesine verilen cevaplar “Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum” seçenekleri üzerinden etkilemektedir ($X^2=46,011$, Düzeltilmiş p değeri=0,000). Bu bağlamda, takımlarının lisanslı ürünlerinin kalitesini “Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum” seçenekleri üzerinden cevaplandırılan kitlenin, takımlarının farkındalığının yıldız oyuncu transferi yapmaları ile birlikte artacağı görüşünü belirttikleri ilgili örnek hacmine dayanarak (n=177) söyleyebilmektedir.

“Sadakat2” olarak ifade edilen “Başarısız dahi olsa takımım hakkındaki fikirlerimi değiştirmem oldukça zordur” ifadesine verilen cevabı hiyerarşik bağımsız değişkenler silsilesinde üçüncü olarak

“Tutundurma1” olarak ifade edilen “Takımımın lisanslı ürünlerini kullanırım” ifadesine verilen cevaplar etkilemektedir. Bu sistem dahilinde “Algılanan Kalite3” olarak ifade edilen “Takımımın lisanslı ürünleri kalitelidir” sorusuna verilen cevapları; “Tutundurma1” olarak ifade edilen “Takımımın lisanslı ürünlerini kullanırım” sorusuna verilen cevaplar “Kesinlikle Katılıyorum” seçeneği üzerinden etkilemektedir ($X^2=20,353$, Düzeltilmiş p değeri=0,000). Takımlarının lisanslı ürünlerini kaliteli olarak gören kitle, takımlarının lisanslı ürünlerini kullanmaktadır (n=233).

Yapılan analiz sonucunda sadakat bağımsız değişkenini, hiyerarşik olarak algılanan kalite, farkındalık ve tutundurma değişkenlerini etkilemektedir. Takımı başarısız dahi olsa hakkındaki fikirlerini değiştirmeyen, takımı transfer yaptığıında farkındalığının arttığını düşünen ve takımlarının lisanslı ürünlerini kullanan kitlenin, takımları hakkındaki fikirlerini değiştirmedikleri görülmektedir.

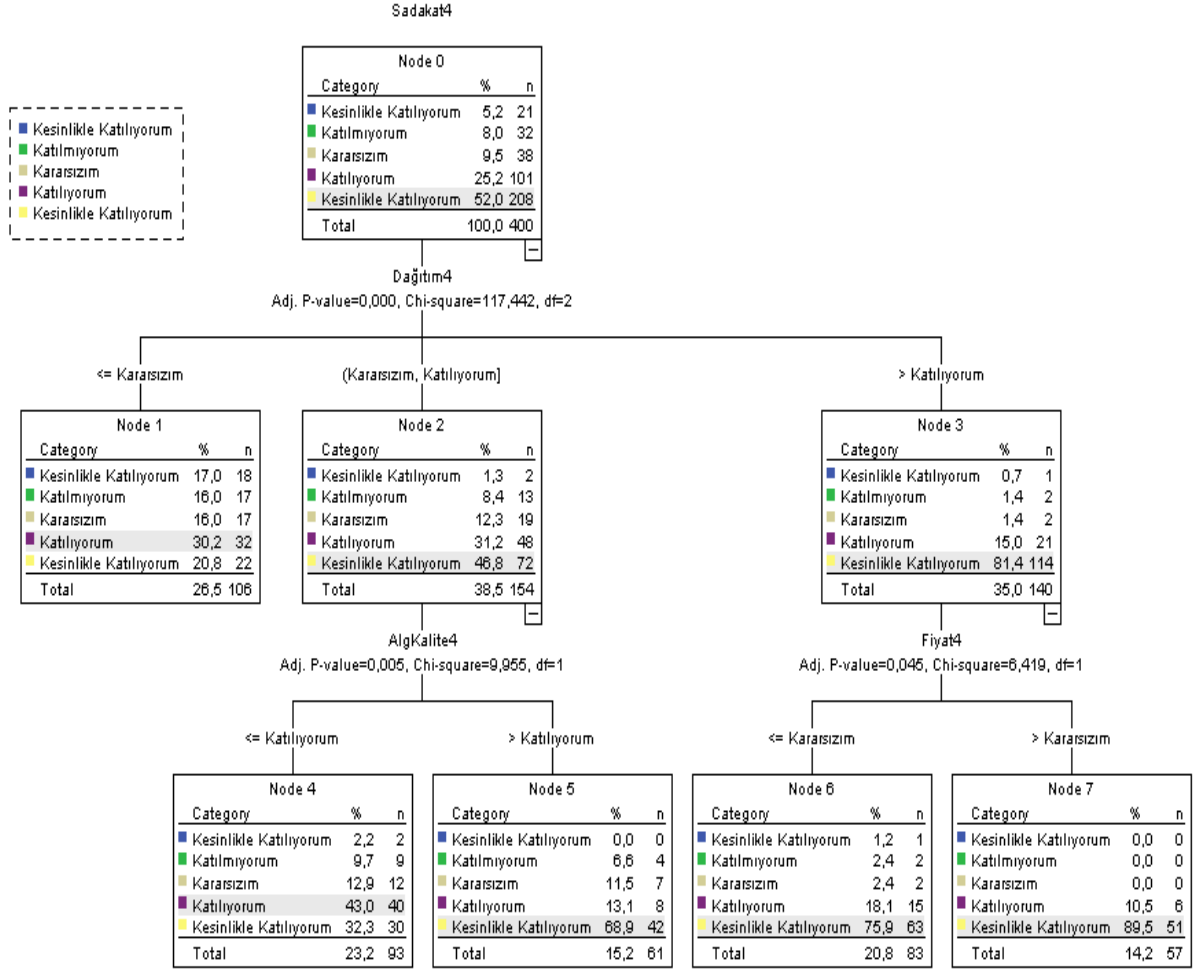

Model içsel değişkeni “Sadakat3” olarak ifade edilen “*Takımımın başarısını kendi başarıım gibi hissederim*” ifadesi dikkate alındığında, söz konusu değişkeni hiyerarşik olarak diğer değişkenlerden önce “Çağrışım1” olarak ifade edilen “*Tuttuğum takım kazandığında kendimi iyi hissederim*” bağımsız değişken etkilemektedir ($X^2=80,434$, Düzeltilmiş p değeri=0,000). Bu bağlamda, takımlarının başarısını kendi başarıları olarak gören kitlenin, tutukları takım kazandığında kendilerini iyi hissettikleri sonucuna varılmaktadır (n=400).

“Sadakat3” olarak ifade edilen “*Takımımın başarısını kendi başarıım gibi hissederim*” sorusuna verilen cevabı hiyerarşik bağımsız değişkenler silsilesinde ikinci olarak “Fiyat2” olarak ifade edilen “*Takımımın lisanslı ürünlerini, fiyatı ne olursa olsun alırım*” ifadesine verilen cevaplar etkilemektedir. Bu sistem dahilinde “Çağrışım1” olarak ifade edilen “*Tuttuğum takım kazandığında kendimi iyi hissederim*” ifadesine verilen cevapları; “Fiyat2” olarak ifade edilen “*Takımımın lisanslı ürünlerini, fiyatı ne olursa olsun alırım*” sorusuna verilen cevaplar “Kesinlikle Katılıyorum” seçeneği üzerinden etkilemektedir ($X^2=24,597$, Düzeltilmiş p değeri=0,000). Yani, tuttuğu takım kazandığında kendini iyi hisseden kitlenin, takımlarının lisanslı ürünlerini, fiyatları ne olursa olsun aldıkları ilgili örnek hacmine dayanarak (n=280) görülmektedir.

“Sadakat3” olarak ifade edilen “*Takımımın başarısını kendi başarıım gibi hissederim*” ifadesine verilen cevabı hiyerarşik bağımsız değişkenler silsilesinde üçüncü olarak “Tutundurma3” olarak ifade edilen “*Takımımın televizyon kanalını izlerim*” ifadesine verilen cevaplar etkilemektedir. Bu sistem dahilinde “Fiyat2” olarak ifade edilen “*Takımımın lisanslı ürünlerini, fiyatı ne olursa olsun alırım*” sorusuna verilen cevapları; “Tutundurma3” olarak ifade edilen “*Takımımın televizyon kanalını izlerim*” sorusuna verilen cevaplar “Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum” seçenekleri üzerinden etkilemektedir ($X^2=12,340$ Düzeltilmiş p değeri=0,002). Bu bağlamda, takımımın lisanslı ürünlerini, fiyatı ne olursa olsun alırım sorusunu “Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum” seçenekleri üzerinden cevaplandırılan kitlenin, takımlarının televizyon kanalını da izlediğini ilgili örnek hacmine dayanarak (n=228) ifade edilmektedir.

“Sadakat3” olarak ifade edilen “*Takımımın başarısını kendi başarıım gibi hissederim*” ifadesine verilen cevabı hiyerarşik bağımsız değişkenler silsilesinde dördüncü olarak “Dağıtım4” olarak ifade edilen “*Takımımın maçlarını yayıncı kuruluştan izlerim*” ifadesine verilen cevaplar etkilemektedir. Bu sistem dahilinde “Çağrışım1” olarak ifade edilen “*Tuttuğum takım kazandığında kendimi iyi hissederim*” sorusuna verilen cevapları; “Dağıtım4” olarak ifade edilen “*Takımımın maçlarını yayıncı kuruluştan izlerim*” sorusuna verilen cevaplar “Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum” seçenekleri üzerinden etkilemektedir ($X^2=12,056$, Düzeltilmiş p değeri=0,002). Bu bağlamda, tuttuğum takım kazandığında kendimi iyi hissederim sorusunu “Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum” seçenekleri üzerinden cevaplandırılan kitle, takımlarının maçlarını yayıncı kuruluştan izleme eğilimi göstermektedir.

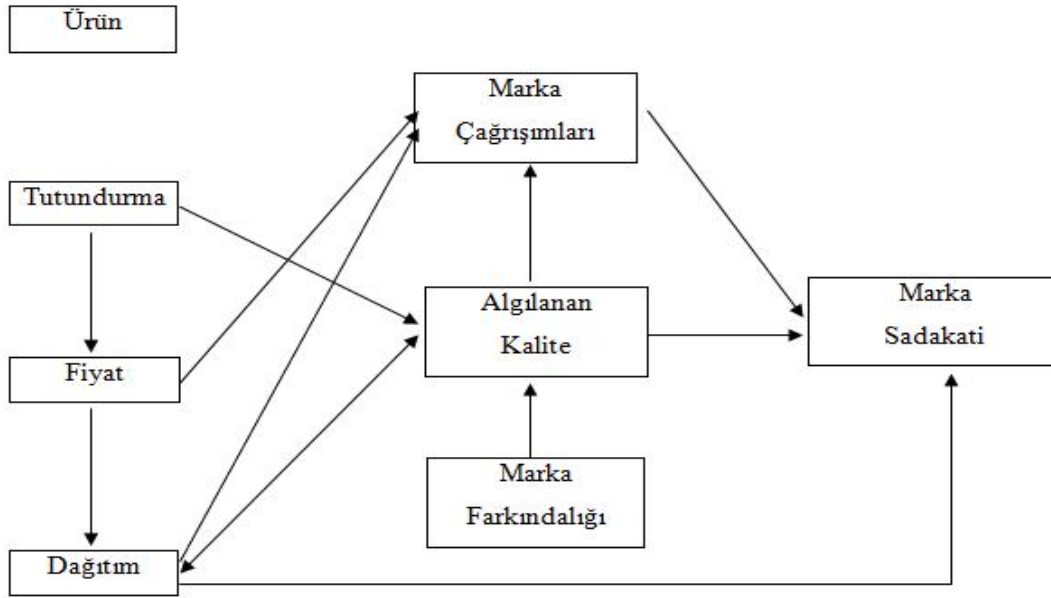
Model içsel değişkeni “Sadakat4” olarak ifade edilen “Takımım hakkında konuşulurken onlar yerine “biz” kelimesini kullanırım” ifadesi dikkate alındığında, söz konusu değişkeni hiyerarşik olarak diğer değişkenlerden önce “Dağıtım4” olarak ifade edilen “Takımımın maçlarını yayıncı kuruluştan izlerim” bağımsız değişken etkilemektedir ($X^2=117,442$, Düzeltilmiş p değeri=0,000). Bu bağlamda, takımları hakkında konuşulurken onlar yerine “biz” kelimesini kullanan kitlenin, takımlarının maçlarını yayıncı kuruluştan izleme davranışı gösterdiklerini sonucuna varılmaktadır (n=400).

“Sadakat4” olarak ifade edilen “Takımım hakkında konuşulurken onlar yerine “biz” kelimesini kullanırım” sorusuna verilen cevabı hiyerarşik bağımsız değişkenler silsilesinde ikinci olarak “Algılanan Kalite4” olarak ifade edilen “Takımımın yapmış olduğu faaliyetler ve ürünler; diğer takımlarla karşılaştırıldığında pozitif imaja sahiptir” sorusuna verilen cevaplar etkilemektedir. Bu sistem dahilinde “Dağıtım4” olarak ifade edilen “Takımımın maçlarını yayıncı kuruluştan izlerim” sorusuna verilen cevapları; “Algılanan Kalite4” olarak ifade edilen “Takımımın yapmış olduğu faaliyetler ve ürünler; diğer takımlarla karşılaştırıldığında pozitif imaja sahiptir” sorusuna verilen cevaplar “Katılıyorum, Kararsızım” seçenekleri üzerinden etkilemektedir ($X^2=9,995$, Düzeltilmiş p değeri=0,005). Yani, takımımın maçlarını yayıncı kuruluştan izlerim sorusuna “Katılıyorum” ve “Kararsızım” seçenekleri üzerinden cevap veren kitlenin, takımlarının yapmış olduğu faaliyetler ve

ürünlerin diğer takımlara göre pozitif imaja sahip olduğu görüşünü savunduklarını ilgili örnek hacmine dayanarak (n=154) söylenmektedir.

“Sadakat4” olarak ifade edilen “*Takımım hakkında konuşulurken onlar yerine “biz” kelimesini kullanırım*” sorusuna verilen cevabı hiyerarşik bağımsız değişkenler silsilesinde üçüncü olarak “Fiyat4” olarak ifade edilen “*Takımımın bilet fiyatları uygundur*” sorusuna verilen cevaplar etkilemektedir. Bu sistem dahilinde “Dağıtım4” olarak ifade edilen “*Takımımın maçlarını yayıncı kuruluştan izlerim*” sorusuna verilen cevapları; “Fiyat4” olarak ifade edilen “*Takımımın bilet fiyatları uygundur*” sorusuna verilen cevaplar “Kesinlikle Katılıyorum” seçeneği üzerinden etkilemektedir ($X^2=6,419$, Düzeltilmiş p değeri=0,045). Diğer bir ifade ile, takımlarının maçlarını yayıncı kuruluştan izleyen kitlenin, takımlarının bilet fiyatlarını uygun olarak algıladıkları görülmektedir (n=140).

Bu bilgiler doğrultusunda önerilen araştırma modelinin yapılan Chaid analizinin sonucunda; her değişken arasında ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, araştırma modelinde bazı değişikliklerin yapılması gerekli olmuştur. Yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan yeni araştırma modelinin son hali aşağıdaki gibidir:

Şekil 2. Araştırmanın Modeli 2

Modelde, pazarlama karması elemanlarından ürün değişkeni diğer hiçbir değişkeni etkilememekte ve hiçbir değişken tarafından etkilenmemektedir. Diğer pazarlama karması elemanlarından tutundurma değişkeninin; algılanan kaliteyi ve fiyatı etkilediği, fiyat değişkeninin; dağıtım değişkenini ve marka çağrışımlarını etkilediği ve tutundurma değişkeni tarafından etkilendiği, dağıtım değişkeninin ise algılanan kalite değişkeni ile karşılıklı ilişki içinde olduğu, marka sadakati ve marka çağrışımlarını etkilediği ve fiyat değişkeninden etkilendiği görülmektedir.

Marka değeri bileşenlerinden marka çağrışımlarının; fiyat, dağıtım ve algılanan kalite değişkenleri tarafından etkilendiği ve marka sadakati değişkenini etkilediği şekilde belirtilmiştir. Algılanan kalite değişkeninin; tutundurma, dağıtım ve marka farkındalığı değişkenleri tarafından etkilendiği ve marka çağrışımları ve marka sadakati değişkenlerini etkilediği saptanmaktadır. Marka farkındalığı değişkeni ise; sadece algılanan kalite değişkenini etkilemektedir.

Son olarak, modelin bağımsız değişkeni olan marka sadakati değişkeni incelendiğinde, bu değişkenin dağıtım, marka çağrışımları ve algılanan kalite değişkenleri tarafından etkilendiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünyada, spor ve spor pazarlaması ile ilgili literatür incelendiğinde, bu konu üzerinde yapılan bir çok çalışma bulunmaktadır. Fakat ülkemizde yapılan çalışmalara bakıldığında, bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Pazarlama karması elemanları, marka değeri ve taraftar sadakatinin incelendiği bu araştırmanın da bu alanda ilk olması önemini arttırmaktadır. Ayrıca, literatürde yapılan çalışmalar değerlendirilerek bu konu ile ilgili yeni bir model ortaya konulmuştur. Ortaya konulan yeni model çerçevesinde Fırat Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma yapılmış ve yapılan bu araştırmanın sonuçları aşağıda verilmiştir:

*Tutundurma faaliyetlerinin, fiyat değişkeni üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Kendi televizyon kanallarında etkileyici bir tutundurma faaliyeti uygulayan takımların, lisanslı ürün satışlarının (ürünlerin fiyatı ne olursa olsun) yüksek olduğu saptanmaktadır.

*Dağıtım değişkeninin fiyat üzerinden etkilendiği sonucuna varılmıştır. Takımlarının bileti fiyatlarını uygun gören katılımcıların, takımlarının maçlarını yayıncı kuruluştan izledikleri görülmektedir.

*Pazarlama karması elemanlarından tutundurma değişkeninin, marka değeri bileşeni olan algılanan kalite değişkeni üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Takımlarının lisanslı ürünlerini kullanan katılımcıların, bu ürünleri kaliteli olarak algıladıkları görülmektedir.

*Takımlarının lisanslı ürünlerini, fiyatları ne olursa olsun satın alan katılımcıların, takımları kazandığında kendilerini iyi hissettikleri saptanmaktadır. Bu bağlamda, fiyat değişkeninin, marka çağrışımı üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

*Takımlarının maçlarını yayıncı kuruluştan izleyen kitlenin, takımları kazandığında kendilerini iyi hissettikleri sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda, dağıtım değişkeninin marka çağrışımını etkilediği görülmektedir.

*Takımlarının mağazalarından alışveriş yapan kitlenin, takımlarının yapmış olduğu faaliyetler ve ürünlerin diğer takımlara göre pozitif imaja sahip olduğunu düşündükleri görülmektedir. Takımlarının faaliyetlerini ve ürünlerini diğer takımlardan daha üstün gören kitlenin, maçları yayıncı kuruluştan izledikleri de çalışmanın sonuçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda dağıtım ve algılanan kalite değişkenleri arasında çift yönlü bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

*Takımlarının yıldız oyuncu transferi yaparak farkındalığını arttırdığını düşünen kitlenin, takımlarının lisanslı ürünlerini kaliteli olarak algılamaktadırlar. Bu bağlamda marka farkındalığının algılanan kalite değişkenini etkilediği görülmektedir.

*Takımlarının lisanslı ürünlerini kaliteli olarak algılayan ve takımlarının yapmış olduğu faaliyetler ve ürünlerin diğer takımlara göre pozitif imaja sahip olduğunu düşünen kitlenin, takımları kazandığında kendilerini iyi hissettikleri görülmektedir. Bu durum, marka değeri bileşeni olan algılanan kalite değişkeninin, marka çağrışımı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

*Takımları kazandığında kendilerini iyi hissederek katılımcıların, Kendilerini tuttukları takımın sadık birer taraftarı olarak gördükleri ve takımlarının başarısını kendi başarıları gibi hissettikleri görülmektedir. Bu bağlamda, markaya duyulan bağ olan marka çağrışımının, taraftar sadakati üzerinde etkili olduğu saptanmaktadır.

*Takımlarının lisanslı ürünlerini kaliteli olarak algılayan kitlenin, başarısız dahi olsa, takımları hakkındaki fikirlerini değiştirmedikleri görülmektedir. Bu bağlamda, algılanan kalitenin sadakat üzerinde etkili olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

*Takımlarının lisanslı ürünlerini kullanan kitlenin, takımları hakkında konuşulan ortamlarda onlar yerine “biz” kelimesini kullandıkları görülmektedir. Bu durum pazarlama karması elemanlarından biri olan dağıtım değişkeninin sadakat üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Yapılan literatür çalışması ve literatürü destekleyen araştırma bulguları, spor kulüpleri için taraftarın ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Önemi bu kadar yüksek olan taraftar kitlesinin sadakatini arttırmak da bir o kadar önem arz etmektedir. Sadık taraftarların, takımlarına maddi ve manevi yüksek faydalar sağladığı, takımların kalitelerini, çağrışımlarını ve farkındalık düzeylerini arttırdığı görülmektedir.

Sadık taraftarların takımlarına sağladığı katkılar, onları elde tutulması gereken bir kitle haline getirmektedir. Ayrıca takımlar, sadık olmayan taraftar kitlesinin sadakatlerini de arttırmak için çalışmalar yapmaktadırlar.

Takımlar pazarlama faaliyetlerini iyi gerçekleştirerek; doğru ürünleri, doğru dağıtım ağı ile pazarlayarak, taraftar kitlesine uygun fiyatlandırma politikası ve yerinde tutundurma faaliyetleri ile taraftar sadakatlerini arttırabilirler. Örneğin, takımların yıldız oyunculara sahip olmaları, taraftarlarına maçları kaliteli ve modern stadyumlarından izlettirmeleri, lisanslı ürünlerin kaliteleri ve fiyatları gibi unsurlar, taraftar sadakati için önem arz etmektedir.

Takımların; farkındalık düzeylerini arttırmaları, kalitelerini yükseltmeleri ve çağrışıma verdikleri önem de taraftar sadakati için gereklidir. Takımlarının; Türkiye’de ve Dünya çapında tanınırlığının yüksek olması, akılda kalıcı beste, marş ve sloganlarının bulunması ve taraftarlarının gözünde kalitelerini yükseltecek faaliyetler gerçekleştirmeleri gibi özellikler taraftarlarda sadakati yükseltecek unsurlardır.

KAYNAKÇA

Aaker, David A. ve Kevin Lane, Keller. (1990). “Consumer Evaluations of Brand Extensions”, *Journal of Marketing*. Vol.54.

Aaker, D. (1991). *Managing Brand Equity: Capitilazing on the Value of a Brand Name*. New York: The Free Press.

Biçer, Turgay. (1994). Spor Yönetimi Organizasyonu Ekonomik Birim Olarak Spor işletmeleri ve Uygulamadan Bir Örnek, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Yönetim Organizasyon A.B.D.,İstanbul.

Bryman, A.E. ve Cramer, D. (1997). *Quantitative Data Analysis with SPSS for Windows: A Guide for Social Scientists*, Routledge.

Callecod R. L ve Skotlar D.K. (1990). *Sport Marketing*. Eds : Parks J.B., Zanger B.R.K. *Sport & Fitness Management* Illinois: Human Kinetic inc.

Cronbach, L.J. (1951). “Coefficient Alpha and In İnternal Structure of Tests” , *Psychometrika*, 16(3), September.

Dick, A.S. ve Basu, K. (1994). “Customer Loyalty: Toward an Integrated Conceptual Framework”, *Journal of the Academy of Marketing Sciences*, Vol. 22, 2, 99-113.

Doğan, N. ve Özdamar, K. (2003). “Chaid Analizi ve Aile Planlaması ile İlgili Bir Uygulama”, *Türkiye Klinikleri*, 23, 392-397.

Farquhar, P.F. (1989). “Managing Brand Equity”. *Marketing Research*, (September), 24-56.

Haigh, David, (1999). “Understanding The Financial Values of Brands”. *European Association of Advertising Agencies Report*.

Hoefler, S. ve Keller, K. L. (2002), “Building Brand Equity Through Corporate Societal Marketing”, *Journal of Public Policy & Marketing*, Vol: 21, No: 1. 78–89.

Jacoby, Jacob, (1971). “A Model of Multi-Brand Loyalty”, *Journal of the Market Research Society*, Vol. 13 (1), 25- 31.

Keller, K. L. (1993), “Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity“, *Journal of Marketing Research*, 29, 1-22.

- Keller, K.L. (1998). *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity*. 1. Baskı, Prentice-Hall.
- Kinney, T.C., Taylor, J.R. (1996), *Marketing Research: An Applied Approach*, McGrawHill.
- Knapp, Duane E. (1999). *Marka Aklı*, MediaCat Yayınları, İstanbul.
- Macdonald, E. & Sharp, Byron. (2000). "Brand Awareness Effects on Consumer Decision Making for a Common, Repeat Purchase Product: A Replication". *Journal of Business Research*, Vol. 48 (1), April, 5-15.
- Mullin, B.J., Hardy, S. ve Sutton, W.A. (1993). *Sport Marketing*. Human Kinetics Publisher: USA.
- Odabaşı, Yavuz ve Gülfıdan Barış (2002), *Tüketici Davranışı*, 2. Baskı, Kapital Medya A.Ş., İstanbul.
- Oliver, R. L. (1999). "Whence consumer loyalty?", *Journal of Marketing*, 63, 33-44.
- Seetharaman, A., Azlan, Z., Mohd, B. ve Gunalan, N. S. (2001), "A Conceptual Study on Brand Valuation", *The Journal of Product and Brand Management*, Vol:10 (4/5), 243-256.
- Şimşek, G.G. ve Noyan, F. (2009). "Türkiye'de Cep Telefonu Cihazları Pazarında Marka Sadakati İçin Bir Model Denemesi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 36 (Haziran), 121-159.
- Yetim, A.Azmi, (2000). "Sporun Sosyal Görünümü", *G.Ü. Beden Eğitimi Spor Bilimleri*, Cilt 5, Sayı: 1, 63-72.

BİYOKÜTLE ENERJİSİ ISITMA AMAÇLI FOSİL YAKITLARA ALTERNATİF OLABİLİR Mİ? TRA1 BÖLGESİ ÜZERİNE TANIMSAL BİR ANALİZ

*Can Biomass Energy Become an Alternative for Heating Purpose to Fossil Fuel?
A Descriptive Analysis on TRA1 Region*

Turgut BAYRAMOĞLU*

ÖZET

Ekonomik faaliyetlerin temel girdisi olan enerji ülke ekonomisi ve yerel ekonomik büyüme için önemli bir unsurdur. Sosyal ve ekonomik hayatın her aşaması için vazgeçilmez bir unsur olan enerji, yenilenemeyen ve yenilenebilir enerji kaynakları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fosil kaynaklı enerjilerin tükenen ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelerine neden olmuştur. Bu yüzden hareketle yenilenebilir enerjilerin bir türü olan ve TRA1 Bölgesi'nde (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) zengin bir şekilde bulunan biyokütle enerjisi kaynaklarına dayalı olarak gerçekleştirilecek tüketim bölgenin sosyo-ekonomik yapısına olumlu katkı yapacak ve yenilenemeyen enerjilere alternatif oluşturacak niteliktedir. TRA1 Bölgesi iklim şartlarından dolayı ısınmak amaçlı fosil yakıtlara aşırı bağımlı bir bölgedir. Bu sebeple bu çalışma, TRA1 Bölgesi'nde yerel kaynaklara dayalı olarak üretilebilecek biyokütle enerjisinin (BE) fosil yakıtlara alternatif oluşturup oluşturmayacağını tanımsal analizlerle açıklamayı amaçlamaktadır. Tanımsal analizler yapılmasında, biyokütle kaynaklarına ilişkin istatistiksel veri bulma sıkıntısı etkili olmuştur. Bu amaçla çalışmada, TRA1 Bölgesi'ndeki hayvansal ve bitkisel biyokütle enerjisi potansiyeli; hayvan ve bitki miktarları, atık miktarları, atıklardan elde edilebilecek teorik ve ekonomik biyokütle enerjisi miktarları gibi göstergeler açısından tablolar ve grafikler yardımıyla incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, TRA1 Bölgesi'nin BE potansiyelinin konutlarda ve iş yerlerinde ısınmak amaçlı kullanılan yenilenemez enerji kaynaklarına iyi bir alternatif oluşturacağı görülmüştür. Ayrıca analiz sonuçları, TRA1 Bölgesi'ne yönelik enerji yatırımlarının yerel ekonomik büyümeye daha fazla katkı sağlayacağını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Biyokütle Enerjisi, TRA1 Bölgesi, Yenilenebilir Enerjiler, Yenilenemez enerjiler

ABSTRACT

Energy, which is an essential input for economic activities, is a crucial element for national and regional economic growth. Energy, which is an indispensable factor for every step of social and economic life, is divided into two categories as renewable and non-renewable energy resources. Countries tend to use environment-friendly renewable energy resources because of the fact that fossil fuel will be fully consumed. The consumption based on biomass energy resource (a kind of renewable energy and abundant in TRA1 Region (Erzurum, Erzincan, Bayburt)), will affect positively to this region's social and economic structure and become an alternative for non-renewable energy resources. TRA1 Region is dependent on fossil fuel for heating because of climate conditions. For this reason this study aims to explain with agricultural statistics whether biomass energy based on local resources can be an alternative of fossil fuel or not. Finding statistical data about biomass resources is a challenging process to make agricultural analysis. In this study animal and plant biomass energy potential, number of animal and plant, amount of waste, the amount of theoretic and economic biomass energy producible from wastes were analyzed by the help of graphs and tables. As a result of these analyzes, it's stated that BE potential in TRA1 Region is a good alternative of non-renewable energy resources for heating purpose in houses and offices. Furthermore, results of the analysis showed that energy investments to TRA1 Region would make a big contribution to rural economic growth.

Key Words: Biomass Energy, TRA1 Region, Non-Renewable Energy, Renewable Energy

1.GİRİŞ

Enerji, ekonomik ve sosyal hayatın her alanında en önemli üretim faktörlerinden birisi olup sanayi, konut ve ulaştırma gibi sektörlerde kullanılan bir girdi durumundadır. International Energy

* Yrd.Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, tbayramoglu@bayburt.edu.tr

Agency (IEA)'ye göre enerji, yenilenemeyen (kömür, petrol, doğal gaz vb.) ve yenilenebilir (güneş, rüzgar, jeo-termal, biyokütle vb.) enerji kaynakları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (IEA: 2012, 7). Enerji talebi her geçen gün artmaktadır. Türkiye'de enerji tüketiminde ortalama yıllık artış oranı Dünya ortalamalarının oldukça üzerindedir ve son on yılda % 4,3 ve son yirmi yılda ise % 3,9 düzeyindedir. Son on yılda Dünya enerji tüketimi yaklaşık 1,3 kat artarken ülkemiz enerji tüketimi 1,5 kat artmıştır. Son yirmi yılda ise 2,1 kat artması beklenmektedir (TKİK, 2013,17). Ancak Türkiye enerji ihtiyacının % 90'ını fosil yakıtlardan karşılamaktadır (ETKB, 2013). Bu durum başta çevresel problemler olmak üzere bir dizi sorunu da beraberinde getirmektedir. Fosil yakıtların rezerv varlıklar olması ve bir gün tükeneceği gerçeği, yüksek oranda CO² salınımı gibi sera gazı etkisi ve Türkiye'nin bu kaynaklar açısından dışa bağımlı olması gibi sorunlar yüzünden yenilenebilir enerjiler fosil yakıtların ikamesi olarak düşünülmektedir. Buna paralel olarak Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) mevcut durumda Türkiye'nin enerji bağımlılığının % 73 seviyesinde olduğunu enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji üretimine azami ölçüde dahil edilmesi gerektiğini belirterek stratejik hedef olarak yenilenebilir enerjilerin enerji üretimi içerisindeki payını artırmayı düşünmektedir (ETKB, 2010-2014 Stratejik Planı, s.22). Bu bağlamda yerli bir kaynak olan BE özellikle TRA1 Bölgesi'nde enerji üretimi açısından elverişli bir kaynaktır. Konutlarda ve iş yerlerinde ısınmak amacı ile kullanılabilir ve yenilenemez enerji kaynaklarına iyi bir alternatif olabilir. Bununla beraber, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı içinde, ekonomik ve sosyal gelişime katkı sağlayacak, çevreyi en az tahrip edecek, en az maliyette enerji tüketimi hedef alınmak durumundadır (Ertürk, 2011, s.106).

Biyokütle enerjisi biyokütlenin ısı, elektrik ve sıvı yakıtlara dönüştürülmüş halidir ve tükenmez bir kaynak türüdür (Herzog vd.: 2001, 10). Bu yönüyle biyokütle enerjisi, enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasında önemli bir enerji kaynağıdır. TRA1 Bölgesi iklim şartları yüzünden kışları uzun geçen bir bölgedir. Bu durum ısınmak amacıyla enerji talebinin artmasına neden olmaktadır. Yerli bir kaynak olması, yerel kalkınmaya ekonomik ve sosyal açılardan yapacağı katkılarla BE bölge için iyi bir enerji kaynağıdır. Bununla beraber 1980'li yıllardan itibaren, dünya ülkelerinin çoğunda yerel biyokütle enerjisi üretimi ve kullanımı ile ilgili çalışmalar yoğun bir şekilde sürdürülmektedir (Zarrilli: 2006, 45).

BE'nin kırsal kalkınma için yeri ve öneminden hareketle yapılan bu çalışmada, önce teorik ve uygulamalı literatürdeki gelişmeler doğrultusunda, söz konusu ilişkiyle ilgili belli başlı görüşler ve çalışmalar ele alınmaktadır. Daha sonra tanımsal analizler kullanılarak, 2012 yılı için hayvan ve bitki miktarları, atık miktarları ve atıklardan elde edilebilecek teorik ve ekonomik biyokütle enerjisi miktarları tespit edilerek TRA1 Bölgesi'ndeki mevcut durum ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Tanımsal analizler yapılmasında, biyokütle kaynaklarına ilişkin istatistiki veri bulma sıkıntısı etkili olmuştur. Son olarak, elde edilen bulgular kısa bir sonuç bölümüyle değerlendirilmektedir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Genel anlamda yenilenebilir enerjilerle ilgili özeldir ise yenilenebilir enerji kaynaklarından birisi olan BE ile ilgili çalışmalar özellikle 1970 ler'de enerji krizleri yaşanması ile yoğun olarak iktisatçılar arasında çalışılan konulardan birisi haline gelmiştir. BE potansiyeli ve bu potansiyelin yerel ekonomik etkileri kırsal kalkınma çalışmalarında önemi giderek artan bir alan haline gelmiştir. Yapılan çalışmalarda yüksek biyokütle potansiyeline sahip yörelerde bu potansiyelden elde edilen BE'nin olumlu ekonomik etkilere sahip olduğu görülmüştür. Uluslararası literatürde yapılan öncü çalışmalardan biri Hemstock ve Hall'a aittir. Araştırmacılar 1995 yılında Zimbabve'nin kırsal alanlarında yüksek biyokütle potansiyelinin olduğunu vurgulayarak; BE'nin daha iyi değerlendirilmesi için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu, sürdürülebilir biyokütle kaynakları oluşturulmasının zorunlu olduğu ileri sürülmüştür (Hemstock ve Hall, 1995). Diğer bir çalışma Ustak ve Ustakova'nın 2004 yılında saha araştırması yöntemi ile Çek Cumhuriyeti üzerine yaptıkları çalışmadır. Çalışmada araştırmacılar tarımsal kaynaklı BE üretiminin ekonomik, çevresel ve sosyal birçok problemin çözülmesine katkıda bulunabileceğine işaret ederek, 2002 yılında yenilenebilir enerji üretiminin 27.210 TJ/yıl miktarının 18.650 TJ/yıl'ı biyokütle kaynaklarına

dayalı olarak üretilmiştir. Bu rakam 2010 yılı için 97.500 TJ/yıl olarak tahmin edilmiş ve beklenen toplam yenilenebilir enerji potansiyelinin 61.770 TJ/yıl'ın biyokütle kaynaklı olacağı öngörülmüştür (Ustak ve Ustakova, 2004: 232). Diğer bir çalışma 2010 yılında Portekiz'in Marvao Bölgesi'nde biyokütle kaynaklı enerji potansiyelini araştıran Fernandes ve Costa'ya aittir. Yöntem olarak çok büyük coğrafyalarda enerji üretim miktarını tahmin etmeye yarayan Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS) ve istatistiki analiz yöntemleri kullanılmıştır. Biyokütle kaynağı olarak ormansal ve tarımsal atıkları alan araştırmacılar bu atıklardan ne kadar enerji elde edilebileceğini tespit etmeye çalışmışlardır. Bu amaçla, Yapılan analizler sonucunda, Marvao Bölgesi'nin yıllık biyokütle atık potansiyelinin 10.600 ton/yıl olduğu ve bunun enerji karşılığının 106.000 GJ olduğu tahmin edilmiştir. Marvao Bölgesi'nin biyokütle potansiyelinin enerji üretmek için uygun olduğu vurgulanmış ve yenilenemez yakıtı dayalı bir tesisin biyokütle temelli enerjiye çevrilmesinin yerel yatırımcılar için ekonomik ve çevresel avantajlar yaratacağı ileri sürülmüştür Börjesson vd. (1997), Sudha ve Ravindranath (1999), Matsumura (2004), Ralevic-Layzell (2006), (Fernandes ve Costa, 2010). Zhou vd. (2011), Rahman ve Paatero (2012), Klavon vd. (2013) gibi yazarlar ise yaptıkları çalışmalarda BE'nin bir üretim faktörü olduğu ve ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça biyokütle kaynaklarına dayalı BE üretiminin yerel ve ulusal bazda pozitif ekonomik etkilerinin arttığını tespit etmişlerdir.

BE ile ilgili olarak Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda genelde biyokütle kaynakları ve BE potansiyeline odaklanıldığı, ekonomik etkilerine yönelik çalışmaların ise çok az sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Saha araştırmasına dayalı çalışmalar büyük oranda, 2000'li yıllardan sonra artmaya başlamıştır. Türkiye üzerine yapılan nadir çalışmalardan birisi 2001 yılında Kaygusuz tarafından yapılmıştır. Araştırmacı, enerjinin ekonomik ve sosyal hayat için önemli bir faktör olduğunu vurguladığı çalışmada, 1998 yılında ulusal bazda tüm biyokütle kaynaklarını dikkate alarak anket çalışması verilerini dikkate almış ve hidroelektrik ile BE potansiyelini karşılaştırmıştır. BE'nin hidroelektrikten sonra ikinci önemli enerji kaynağı olduğu ve Türkiye'nin enerji ihtiyacının % 10'unu BE ile karşılanabileceği tespit edilmiştir. Çalışmada, BE'nin enerji talebini karşılama, çevresel kirliliği ve yenilenemez enerji bağımlılığını azaltma ve gelir getirici sürdürülebilir kırsal kalkınmayı sağlama gibi etkilerinin olduğundan bahsedilmiştir (Kaygusuz, 2001). 2009 yılında Sevim, enerji güvenliğinin gelecek senaryosunda en önemli konulardan birisi olduğunu, yerel enerji kaynaklarından enerji elde etmenin enerji güvenliğini sağlamak için önemli bir araç olduğunu vurgulamaktadır. Enerji üretimi ve tüketiminde ülkeler ve bölgeler için en iyi çözümün enerjide dışa bağımlılığı azaltacak yerel kaynaklara yönelmek olduğunu belirterek, kendi ekonomik yapısı, sahip oldukları kaynaklar ve değişik yakıtların maliyetlerini göz önüne alan üretim modelleri geliştirmek olduğunu belirtmektedir (Sevim, 2009). Konu ile ilgili diğer belli başlı çalışmalar ise Sürmen (2003), Demirbaş (2004), Balat (2005), Öztürk-Başçetinçelik (2006), Koçer-Öner-Sugözü (2007), Demirbaş (2008), Gümrükçüoğlu ve Soylu (2011), Acaroğlu-Aydoğan (2012) ve Yapraklı-Bayramoğlu (2013), Bayramoğlu (2013)'na aittir. Bu çalışmaların vardığı ortak sonuç, biyokütle üretim potansiyelinin alternatif enerji seçenekleri arasında yer aldığıdır. Ayrıca mevcut biyokütle potansiyeliyle üretilecek enerjinin yerel/ulusal büyümeye olumlu katkıda bulunacağı sonucuna ulaşılmıştır.

3. TRA1 BÖLGESİ'NDEKİ İLLER ÜZERİNE TANIMSAL ANALİZLER

Bu çalışmada, biyokütle enerjisinin kömür, doğalgaz ve mazot şeklindeki yenilenemez enerji kaynaklarının alternatifi olarak tüketime konu olup olamayacağı tanımsal analizler yardımı ile incelenmektedir. Bu amaçla öncelikle 1993-2001 ve 2004-2008 dönemlerine ait istatistiki veriler kullanılarak, TRA1 Bölgesi Gayri safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve Gayrisafi Katma Değer (GSKD) açısından incelenmektedir. Daha sonra TRA1 Bölgesi'ndeki illerin kömür, doğalgaz ve mazot kullanım alanları, üretim-tüketim dengesi, tüketim, birim fiyat ve toplam maliyeti gibi göstergeler ele alınmaktadır. Son olarak 2013 yılında TRA1 Bölgesi'ndeki iller (Erzurum-Erzincan-Bayburt) üzerine yapılan anket çalışmasından elde edilen veriler kullanılarak teorik ve ekonomik hayvansal ve bitkisel biyokütle enerjisi miktarları ve yaklaşık maliyeti hesaplanarak, tablo ve grafiklerle

sunulmaktadır. Böylece biyokütle enerjisinin yenilenemez enerjilerin alternatifi olup olmadığı konusunda yorumlar yapılmaktadır.

3.1. TRA1 BÖLGESİNDE KÖMÜR, DOĞALGAZ ve MAZOT ile BİYOKÜTLE ENERJİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflanması (İBBS)'na göre Doğu Anadolu Bölgesi, Orta Doğu Anadolu Bölgesi (TRB)* ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi (TRA) olmak üzere iki temel Düzey I bölgesine ayrılmaktadır. TRA1 ve TRA2 Düzey II Bölgeleri İBBS'ye göre TRA Düzey I Bölgesi içinde yer almaktadır. TRA 1 Bölgesi kapsamında, Erzurum, Erzincan ve Bayburt; TRA2 Bölgesi kapsamında ise Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illeri bulunmaktadır (TÜİK, 2005) 2001 yılından itibaren il ve bölge bazında GSYİH rakamları yayınlanmamaktadır. Bunun yerine 2004-2008 dönemini kapsayan Gayri Safi Katma Değer (GSKD) verileri yayınlanmaktadır. Temel ekonomik göstergelerden biri olan GSKD; bir bölgede yerleşik ekonomik birimlerin belli bir dönemde, bu bölgedeki ekonomik faaliyetleri sonucunda ürettikleri mal ve hizmetlerin (çıktı) üretim değerinden, bu üretimde bulunabilmek için kullandıkları mal ve hizmetler değerinin çıkarılması sonucu elde edilen değerdir. Gayrisafi katma değere ürünler üzerindeki vergilerin eklenmesi ve sübvansiyonların çıkarılması sonucunda GSYİH'ye ulaşılmaktadır (Eşiyok ve Sekmen: 2012, 7).

GSYİH açısından mevcut veriler 1993-2001 dönemini kapsamaktadır. Söz konusu dönem itibariyle kişi başına GSYİH'nin yıllara göre dağılımı Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Kişi Başına GSYİH'nin Yıllara Göre Dağılımı (\$)

Yıllar	Erzurum	Erzincan	Bayburt	TRA1 Bölgesi	Türkiye-TR
1993	1.446	1.673	1.107	1.408	2.981
1994	1.029	1.295	781	1.035	2.173
1995	1.312	1.603	1.034	1.316	2.727
1996	1.348	1.692	1.019	1.353	2.888
1997	1.323	2.022	1.081	1.475	3.021
1998	1.448	2.247	1.275	1.656	3.176
1999	1.488	1.826	1.306	1.540	2.847
2000	1.452	1.530	1.308	1.430	2.941
2001	1.061	1.158	1.017	1.078	2.146

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler

Yıllar itibariyle kişi başına düşen GSYİH rakamlarına bakıldığında TRA1 illeri olan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri sürekli Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bu değerler bölge insanının ulusal hasıladan yeterli payı alamadığını göstermektedir. Bu durum illerin sosyo-ekonomik gelişmesini olumsuz etkilemektedir. GSYİH değerlerinin illerin kendi arasındaki dağılımına bakıldığında en iyi durumda olan Erzincan ve en kötü durumda olan ilin ise Bayburt olduğu görülmektedir. Bu durum 1993 yılından 2001 yılına kadar değişmemiştir. İllerin zaman olarak değerlerine bakıldığında ise 1994 ve 2001 yıllarında düşüşler görülmektedir. Bu tarihler ulusal krizlerin yaşandığı tarihlerdir. Ancak aynı tarihlerde Türkiye ortalamasının daha fazla düştüğü görülmekte bu ise bölge illerinin krizden Türkiye'nin diğer bölgelerine göre daha az etkilendiğini göstermektedir.

TRA Bölgesi Türkiye'nin en az gelişmiş bölgeleri arasında yer almaktadırlar. TRA1 Bölgesi'nde kişi başına GSKD'nin yıllara göre dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

* TRB Düzey I Bölgesi, TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) ve TRB2 (Van, Muş, Bitlik, Hakkari) Düzey II Bölgeleri olarak ikiye ayrılmaktadır.

Tablo 2. Kişi Başına GSKD'nin Yıllara Göre Dağılımı (\$)

İl/Bölge	2004	2005	2006	2007	2008
TRA1	4.736	5.093	5.928	6.636	7.558
TRA2	3.386	3.387	4.394	4.707	5.257
TRA	4.061	4.490	5.161	8.741	10.028
TR	494.884	571.714	668.418	754.385	854.585

Kaynak: TÜİK

İl düzeyinde GSYİH ve GSKD değerleri iller bazında verilmemiş bunun yerine 2008 yılına kadar bölge düzeyinde GSKD değerleri verilmiştir. Tablo 2’de bu değerler görülmektedir. Bu değerler incelendiğinde TRA1 Bölgesi’nin TRA2 Bölgesi’nden sürekli daha iyi olduğu görülmektedir. Örneğin 2008 yılında TRA1 Bölgesi’nin GSKD 7.558 iken TRA2 Bölgesinin GSKD 5.257 olduğu görülmektedir. Bu sebeple yerel bir enerji kaynağı olan BE’nin öncelikli ısınmak amacıyla daha sonrada diğer sektörlerde kullanılması bölgenin ulusal katma değere yapacağı katkıyı artıracakı düşünülebilir.

TRA1 Bölgesi’nde yer alan illerin enerji üretim ve tüketim durumları incelendiğinde Erzurum ’um çeşitli ilçelerinde 129.896.165 ton kömür rezervi bulunduğu ancak bu madenlerin ekonomik olarak işletilmediği anlaşılmaktadır. Doğal gaz ve mazot gibi ısınmak amaçlı olan enerji kalemleri ise tamamen ithal edilmek suretiyle kullanılmaktadır (ÇŞB, Erzurum İl Çevre Durum Raporu, 2011, s.159). Erzincan ’ın çeşitli ilçelerinde olmak üzere 27.691.065 ton linyit kömür rezervi bulunmakta, taş kömürü rezervi bulunmamaktadır. Rezervleri tespit edilmiş olanlar bu ocaklar bir zaman işletildikten sonra kapatılmıştır. Bölge insanı ısınmak amacıyla kalori değeri daha yüksek olan Rus kömürü ile diğer enerji kaynaklarına geçmiştir (ÇŞB, Erzincan İl Çevre Durum Raporu, 2012, s.158-159).

Bayburt ilinde 14 adet kömür alanı mevcut olup, ekonomik olmadıkları için işletilmemektedir. Merkezde 4.500 Cal/kg değerinde sanayi amaçlı kömür üretilebilmektedir. Balkaynak köyünde 3.750 Cal/kg rezervleri işletilebilir durumdadır. Bayburt’ta doğalgaz Rusya’dan Trabzon Erzincan BOTAŞ boru hattı ile ithal edilmek suretiyle kullanılmaktadır. 2008 yılından itibaren Bayburt Merkez’de ısınmak amacıyla doğalgaz ve fuel oil gibi diğer enerji kaynaklarına geçilmiştir (ÇŞB, Bayburt İl Çevre durum Raporu, 2011, s.33).

Tablo 3. İller Bazında Isınma Amaçlı Enerji Tüketimi ve Maliyeti (2013- Bin TL/yıl)

	Tüketim (ton, m ³)	Ortalama Birim Fiyat TL/Kg- TL/m ³	Maliyet (Tükt*Birim Fiyat)	
ERZURUM				%
Kömür	119.867	7.200	863.042.400	85.2
Doğalgaz	146.688.983	1.018	149.329.384	14.7
Fuel Oil	2.780	2.030	5.643	0.01
Gazyağı	39	2.360	92	0.001
Mazot	113.902	4.190	477.249	0.04
Toplam	-	-	1.012.854.768	100
ERZİNCAN				%
Kömür	86.000	7.200	619.200.000	95.4
Doğalgaz	25.276.721	1.170	29.573.763	4.5
Fuel Oil	653	2.030	1.325	0.01
Gazyağı	53	2.360	125	0.001
Mazot	49.603	4.190	207.836	0.03
Toplam	-	-	648.983.049	100
BAYBURT				%
Kömür	15.188	7.200	109.353	0.8
Doğalgaz	10.981.715	1.170	12.848.605	98.6
Fuel Oil	27	2.030	54	0.001
Gazyağı	0	2.360	0	0
Mazot	15.392	4.190	64.492	0.5
Toplam	-	-	13.022.504	100
Genel Toplam			1.674.860.321	-

Kaynak: EPDK, Erzurum, Erzincan ve Bayburt Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü

Tablo 3'te görüldüğü gibi Erzurum'da toplam enerji tüketiminin yaklaşık maliyeti 1.012.854.768 TL dir. Bu değer % 85.2 gibi büyük bir miktarı kömüre, % 14.7 si ise doğal gazla harcanmaktadır. Harcama içerisinde diğer enerji kaynaklarının oranları çok düşük kalmaktadır. Isıtma amaçlı enerji tüketiminin fazla olmasında Erzurum'da yaklaşık 8 ay kış mevsiminin yaşanması nedeniyle, soba, kalorifer vb. ısıtıcıların uzun süre kullanılmasının büyük bir etkisi bulunmaktadır. Şiddetli ve uzun bir kış mevsiminin hüküm sürdüğü ilde donlu günler ortalaması 156,6 dır. (http://www.erzurum.bel.tr/city_guide/city_guide.asp?cg=18&dt=1; E.T. 08.07.2013). Erzincan ilinde ısınmak için 648.983.049 TL harcanmıştır. Bu değer % 95.4 gibi büyük bir kısmı kömür için, % 4.5'lük az sayılabilir miktarı ise doğal gazla yapılmıştır. Diğer enerji türlerinin oranları ise çok daha düşük seviyededir. Bayburt bu illerden farklı bir görünüm arz etmektedir. Isınmak için 13.022.504 TL harcanmış olmasına rağmen bu bedelin % 98.6 gibi büyük bir kısmı doğal gazla yapılmıştır. Bayburt'ta ısınmak amacıyla kömürün payı sadece % 0.8 dir.

Mevcut iklim şartlarından dolayı ısınmak için harcanan miktarın büyük oranlarda olması gelir düzeyi düşük olan bölge insanı için büyük bir yük oluşturmaktadır. Tüketilen mevcut enerjinin geleneksel biyokütle kaynakları sayılmazsa nerede ise tamamı dışarıdan ithal edilmek suretiyle kullanılmaktadır. Bu durum TRAI Bölgesi için önemli bir maliyet oluşturmaktadır. Yenilenemez enerji kaynaklarının tamamı çevre kirliliğine yol açan niteliktedir ve bu yönüyle hem çevresel hem de ekonomik maliyetler yaratmaktadır. Bu aşamada yerli bir kaynak olan BE'nin önemi daha da artmaktadır.

3.2. TRAI BÖLGESİ'NDE ALTERNATİF ENERJİ KAYNAĞI OLARAK BİYOKÜTLE

TRAI Bölgesi'nde yerel kalkınmanın sağlanmasına ve GSKD'in artırılmasına katkı sağlayabilecek en önemli yerel kaynaklardan biri biyokütledir. Bu nedenle biyokütle kaynaklarından elde edilebilecek biyokütle enerjisi potansiyelinin tespit edilmesi gereklilik arz etmektedir. Bu çalışmada teorik ve ekonomik biyokütle potansiyelinin hesaplanmasında bitkisel ve hayvansal atıklar dikkate alınmıştır. Teorik potansiyel, belirlenmiş alan içerisindeki tüm biyokütleden sağlanabilecek biyokütle enerjisi potansiyelini; ekonomik potansiyel ise diğer amaçlarla kullanımlar çıkıldıktan sonra ekonomik olarak kullanılması mümkün olan potansiyeli ifade etmektedir.

Çalışmada 2013 yılı için yapılan anket çalışmasından elde edilen verilerden hareketle, TRAI Bölgesi'nde biyokütle enerjisi potansiyelinin tespiti; hayvan ve bitki miktarları, atık miktarları, atıklardan elde edilebilecek teorik ve ekonomik biyokütle enerjisi miktarları gibi göstergeler açısından ele alınmıştır. TRAI Bölgesi'ndeki teorik ve ekonomik biyokütle enerjisi miktarlarına ilişkin rakamların hesaplanmasında Öztürk ve Başçetinçelik (2006), Koçer, Öner ve Sugözü (2006), Kurt ve Koçer (2010), Voivontas vd. (2001) ve Milhau ve Fallot (2013) gibi araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır.

TRAI Bölgesi ve bu bölgede yer alan illerde bitkisel üretim miktarlarına ilişkin veriler Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 4. Türlerine Göre Toplam Bitkisel Üretim Miktarları ve Toplam İçindeki Payları (ton/yıl, %)-(2013)

	Tahıllar	%	Şekerpancarı Mısır	%	Yem Bitkileri	%	Sebze ve Meyve	%	Enerji Bitkileri*	%
Erzurum	259.555	3,1	90.996	5,6	1.201.928	3,4	22.258	5,6	2.287	8,6
Erzincan	159.572	2,6	249.413	0,2	298.143	5,7	62.672	2,2	2.421	1,4
Bayburt	69.605	4,2	14.678	4,1	393.581	0,7	1.919	2,2	-	
TRAI	488.732	100	355.087	100	1.893.652	100	86.849	100	4.708	100

* Enerji Bitkileri; aspir, sorgum, kolza ve ayçiçeği bitkilerini kapsamaktadır.

TRA1 Bölgesi tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. Tablo 7 de TRA1 Bölgesi illerinin seçilmiş tarımsal ürün verileri verilmiştir. Buna göre tahıllar ve yem bitkilerinde Erzurum ili bölgenin en fazla üretim yapan ili durumundadır. Erzurum tahıllarda TRA1 içerisinde % 53.1, yem bitkilerinde ise % 63.4 lük payı ile diğer illere göre daha iyi durumdadır. Erzincan ise şekerpancarı, mısır ve sebze, meyve üretimi ile daha iyi durumdadır. TRA1 içerisinde oranı sırasıyla % 70.2 ve % 72.2 değerlerine sahiptir. Enerji bitkileri ise sadece Erzurum ve Erzincan'da az miktarda yetiştirilmektedir. Bayburt ili ise yem bitkileri hariç diğer ürünlerde en son sıradadır. TRA1 Bölgesi özellikle yem bitkilerinde Türkiye'nin % 10.4'ünü üretmektedir. Bölge bu üretim potansiyeli ile BE enerjisi üretmek için gerekli potansiyele sahiptir.

TRA1 Bölgesi'ndeki illerdeki hayvan sayılarına ilişkin veriler Tablo 5'deki gibidir.

Tablo 5. Türlerine Göre Toplam Hayvan Sayısı (Baş)-(2013)

	Büyükbaş Hayvan Sayısı	%	Küçükbaş Hayvan Sayısı	%	Kümes Hayvanı Sayısı	%
Erzurum	558.545	65.8	574.213	62.9	226.761	27.8
Erzincan	202.566	23.9	280.435	30.7	491.716	60.5
Bayburt	86.780	10.2	57.450	6.3	94.615	11.6
TRA1	847.891	100	912.098	100	813.092	100

TRA1 illerinin hayvan sayılarına bakıldığında büyükbaş hayvan sayıları açısından Erzurum % 65.8 ile en fazla hayvan mevcudu barındırmakta, Erzincan % 23.9, Bayburt ise % 10.2'sini barındırmaktadır. Küçükbaş hayvan sayısı açısından Erzurum, Erzincan ve Bayburt sırasıyla % 62.9, % 30.7 ve % 6.3, kümes hayvanları sayılarına göre ise % 27.8, % 60.5 ve % 11.6'sını barındırmaktadır. Küçükbaş hayvan sayıları açısından Erzurum'un, kümes hayvanı sayıları açısından ise Erzincan'ın daha fazla mevcudu olduğu görülmektedir. Bayburt ilinin değerleri ise daha düşüktür. TRA1 Bölgesi özellikle büyükbaş hayvan mevcudu olarak Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bu açıdan bölge BE üretimi konusunda sahip olduğu potansiyeli ısınmak amacıyla kullanarak enerji harcamaları konusunda avantajlı duruma gelebilir.

Söz konusu çalışmalardan hareketle bitkisel atık miktarları; ürün cinslerine göre tarımsal kullanım için ürün miktarı 0,15 ile tarımsal ve tarım dışı kullanımlar için ürün miktarı 0,8 ile çarpılarak elde edilmiştir. Yaş bitkisel atık miktarının yaklaşık üçte biri kuru bitkisel atık miktarına denk gelmektedir. Bir ton kuru bitkisel atığın ısı değeri ortalama 4050 (kcal)/kg'dır. Birim dönüştürme sistemine göre bitkisel atığın 1kcal/kg ısı değeri, $1,10^{-7}$ TEP biyokütle enerji değerine eşit olmaktadır.

Hayvansal atık miktarları; bir büyükbaş hayvan için yıllık 3.6 ton/yıl, küçükbaş hayvan için 0.7 ton/yıl ve kümes hayvanı için ise 0,022 ton/yıl olarak hesaplanmıştır. Buradan hayvan başına kuru atık/gübre ton olarak hesap edilmiş, bu miktarların ekonomik olarak (elde edilebilir) kullanılabilir miktarları bulunmuştur. Bir ton hayvansal atıktan 200 m³ biyogazın (% 65 metan, % 35 CO₂) elde edilebileceği belirlenmiştir. Birim dönüştürme sistemine göre 1 m³ biyogazın ortalama ısı değeri 5200 kcal/m³'tür ve yaklaşık 0,00052 TEP biyokütle enerjisi değerine sahiptir (Yapraklı ve Bayramoğlu, 2013: s.1182).

Biyokütle enerjisi potansiyelinin belirlenebilmesinde kullanılan bitkisel atık miktarlarına ilişkin veriler Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6. Teorik ve Ekonomik Bitkisel Atık Miktarları (ton/yıl)-(2013)

Bölgeler	Tüm Bitkisel Atıklar			
	Teorik Bitkisel Atık Miktarı		Ekonomik Bitkisel Atık Miktarı	
	Yaş	Kuru	Yaş	Kuru
Erzurum	236.553	78.851	189.242	63.080
Erzincan	115.221	38.407	92.176	30.725
Bayburt	71.967	23.989	57.573	19.191
TRA1	423.741	141.247	338.991	112.296

Tablodan da anlaşıldığı gibi toplamda TRAI Bölgesi'nin teorik yaş bitkisel atık miktarı 423.741 ton/yıl, teorik kuru bitkisel atık miktarı ise 141.247 ton/yıl olmaktadır. Bu değerlerin ekonomik miktarları ise sırasıyla 338.991 ton/yıl ve 112.296 ton/yıl olmaktadır. Yine mevcut bitkisel üretimin en fazla olduğu il olan Erzurum daha fazla atık miktarına sahip görünmektedir.

Biyokütle enerjisi potansiyelinin belirlenebilmesinde kullanılan hayvansal atık miktarlarına ilişkin veriler Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7. Teorik ve Ekonomik Hayvansal Atık Miktarları (ton/yıl)-(2012)

Hayvan Türü	Erzurum	Erzincan	Bayburt	TRAI
	Teorik Hayvansal Atık Miktarı			
Büyük Baş	2.010.762	729.237	312.408	3.052.407
Küçük Baş	401.949	196.304	40.215	638.468
Kümes Hayvanı	4.988	10.817	2.081	17.886
Toplam	2.417.699	936.358	354.708	3.708.761
Hayvan Türü	Ekonomik Hayvansal Atık Miktarı			
	Erzurum	Erzincan	Bayburt	TRAI
Büyük Baş	1.206.457	437.542	187.444	1.831.444
Küçük Baş	241.169	117.782	24.129	383.080
Kümes Hayvanı	2.992	6.490	1.248	10.731
Toplam	1.450.618	561.814	212.821	2.225.256

Hayvansal atık miktarları verilmiş olan Tablo 10'dan da anlaşıldığı gibi TRAI Bölgesi'nin en yüksek hayvansal atık miktarına hayvan sayılarına paralel olarak toplamda 2.417.699 ton/yıl ile Erzurum ili sahiptir. Bunu 936.358 ton/yıl ile Erzincan ve 354.708 ton/yıl ile Bayburt izlemektedir. Hayvan cinslerine göre bakıldığında kümes hayvanlarında Erzincan ilinin daha iyi olduğu, diğer bütün hayvan cinslerinde ise Erzurum'un daha iyi durumda olduğu görülmektedir. TRAI Bölgesinin toplamda teorik atık miktarı 3.708.761 ton/yıl, ekonomik atık miktarı ise 2.225.256 ton/yıldır. Bu miktarlar bölgenin BE üretme imkanlarına ve potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Erzurum, Erzincan ve Bayburt için bitkisel atıklardan üretilebilecek teorik ve ekonomik biyokütle enerjisi potansiyeline ait değerler Tablo 8'deki gibidir.

Tablo 8. Teorik ve Ekonomik Bitkisel Biyokütle Enerjisi Potansiyeli-(2012)

	Teorik Potansiyel				Ekonomik Potansiyel			
	Yaş Bitkisel Atık		Kuru Bitkisel Atık		Yaş Bitkisel Atık		Kuru Bitkisel Atık	
	Isıl Değeri (kcal/kg) (10 ³)	Biyokütle Enerji Değeri (TEP)	Isıl Değeri (kcal/kg) (10 ³)	Biyokütle Enerji Değeri (TEP)	Isıl Değeri (kcal/kg) (10 ³)	Biyokütle Enerji Değeri (TEP)	Isıl Değeri (kcal/kg) (10 ³)	Biyokütle Enerji Değeri (TEP)
Erzurum	958.039	9.580	319.346	3.193	766.430	7.664	255.474	2.554
Erzincan	466.645	4.666	155.548	1.555	373.312	3.733	124.436	1.244
Bayburt	291.466	2.914	97.155	971	233.170	2.331	77.723	777
TRAI	1.716.151	17.161	572.050	5.720	1.372.913	13.729	454.798	4.547

Not: Tablodaki değerler yazar tarafından hesaplanmıştır.

TRAI Bölgesi illerinin tarımsal atık kaynaklı BE potansiyeli Tablo 11'de verilmiştir. Tablodaki değerlere göre TRAI bölgesinin toplam yaş bitkisel atıklardan elde edilebilecek BE potansiyeli 17.161 TEP, kuru BE potansiyeli ise 13.729 TEP olmaktadır. Bu değerler bu bölgede BE üretimi için yeterli potansiyelin olduğunu göstermektedir. Tablodaki değerlere il bazında bakıldığında en yüksek potansiyelin Erzurum'da olduğu görülmektedir. Bu ili Erzincan ve Bayburt izlemektedir. Bu illerin yaş bitkisel BE potansiyeli sırasıyla 9.580 TEP, 4.666 TEP ve 2.914 TEP olmaktadır. Yine TRAI illerinin kuru BE potansiyeli ise sırasıyla 7.664 TEP, 3.733 TEP ve 2.331 TEP olmaktadır. Bu değerler iller bazında BE üretecek potansiyelin olduğunu göstermektedir.

TRA 1 Bölgesi'ndeki iller için hayvansal atıklardan üretilebilecek teorik ve ekonomik biyokütle enerjisi potansiyeline ait değerler Tablo 12'deki gibidir.

Tablo 9. Teorik ve Ekonomik Hayvansal Biyokütle Enerjisi Potansiyeli-(2012)

	Teorik Potansiyel			Ekonomik Potansiyel		
	Biyogaz Miktarı (m ³)	Isıl Değeri (kcal/m ³) (10 ⁴)	Biyokütle Enerji Değeri (TEP)	Biyogaz Miktarı (m ³)	Isıl Değeri (kcal/m ³)(10 ⁴)	Biyokütle Enerji Değeri (TEP)
Erzurum	483.539.800	251.440.696	251	290.123.600	150.864.272	150
Erzincan	187.271.600	97.381.232	97	112.362.800	58.428.656	58
Bayburt	70.941.600	36.889.632	36	42.564.200	22.133.384	22
TRA1	741.753.000	385.711.560	385	445.051.200	231.426.624	231

Not: Tablodaki değerler yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 12’de Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinin hayvansal atık kaynaklı BE üretme potansiyelleri verilmiştir. Bu illerin toplam biyogaz potansiyelleri sırasıyla 251, 97 ve 36 TEP olmak üzere toplamda TRA1 Bölgesi’nin teorik biyogaz üretme potansiyeli 385 TEP olmaktadır. Ekonomik potansiyele bakıldığında yine sırayla 150, 58 ve 22 TEP olmak üzere toplamda TRA1 Bölgesi’nin 231 TEP BE üretme potansiyeli olmaktadır. Bu değerler TRA1 Bölgesi’nin özellikle hayvansal kaynaklı BE üretme potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir.

TRA1 Bölgesi’nde ısınmak amaçlı kullanılan enerji miktarları ile BE potansiyel üretim değerleri karşılaştırıldığında görülmektedir ki; toplamda TRA1 Bölgesi’nde 221.055 ton/yıl kömür, 182.947.419 m³ doğal gaz, 178.897 ton/yıl mazot, 3.460 ton/yıl fuel oil ve 92 ton/yıl gaz yağı kullanılmıştır. TRA1 Bölgesi’nin sadece hayvansal BE üretim potansiyeli ise 741.753.000 m³ olmaktadır. Bu değerlere yukarıda hesaplanan bitkisel kaynaklı BE potansiyeli de eklendiğinde değer daha fazla olmaktadır. Bölge illerinde ısınmak amacıyla en fazla maliyet unsurunu % 60 ile kömür oluşturmaktadır. Bu amaçla karşılaştırma, kullanılan kömür miktarı ile hayvansal kaynaklı BE arasında yapılmıştır. 1 m³ BE karşılığı 1.46 kg kömür, 0.62 lt gaz yağına denk gelmektedir (ÇŞB, 2011, s. 175). Bu değerlerden yola çıkarak 741.753.000 m³ BE’den bölgede tüketilen ve aynı enerji değerlerine sahip 182.947.419 m³ doğal gaz, yine tüketilen mazot, fuel oil ve gaz yağı değerleri de ortalama olarak BE karşılığı olan 294.271.000 m³ düşüldükten sonra geriye 264.534.581 m³ BE kalmaktadır. Bu değerlere bitkisel biyokütle enerjisi dahil edilmemiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada TRA1 Bölgesi’nde ısınmak amacıyla yenilenemez enerji kullanımına BE’nin alternatif olup olamayacağı araştırılmıştır. TRA1 Bölgesi gelir açısından düşük gelirli bir bölgedir. Isınmak amacıyla yenilenemez enerji kaynaklarından olan ve büyük çevre kirliliğine ve maliyete sebep olan kömür, doğal gaz, mazot ve fuel oil gibi fosil yakıtlar kış şartlarının ağır geçmesi sebebi ile bölge insanına büyük bir yük getirmektedir. Üstelik bu enerji türleri yerli kaynaklardan karşılanamamakta ve ithal edilmektedir. Cari işlemler açığını olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda hammaddesi yerli kaynaklardan karşılanabilen ve bölgede yeterince bulunan bitkisel ve hayvansal biyokütle kaynaklarından enerji elde edilerek bu enerji türü ısınmak amacıyla kullanılabilir. Yapılan analizler sonucu mevcut bitkisel üretim teknikleri ve miktarları ve hayvan mevcudu ile gerekli enerji miktarını üretmek mümkündür. TRA1 Bölgesi’nde 231 TEP’e denk gelen biyogaz ve 4.547 TEP’e denk gelen biyodizel üretme potansiyeli vardır. Bu potansiyel bölge illerinin ısınmak amacıyla enerji ihtiyacını karşılar niteliktedir. Üstelik BE çevre dostu bir enerji kaynağıdır ve bölgenin sosyo-ekonomik gelişimine katkı sağlar niteliktedir. Bunun yanında yapılan analizler TRA1 Bölgesi’ne yönelik enerji yatırımlarının yerel ekonomik büyümeye yenilenemez enerji kaynaklarına göre daha fazla katkı yapacağını göstermiştir.

TRA1 Bölgesi’nde biyokütle enerjisi potansiyelinin varolduğu ve bölgede yaşayan insanların ve işletmelerin daha yaşanılır bir çevre için biyokütle enerjisine yönelmeleri gerektiği ve bu potansiyele uygun üretim tesislerinin kurulmasının yerel ekonomik kalkınmaya olumlu katkıda bulunacağı tespit edilerek bu bağlamda bazı öneriler yapılabilir. TRA1 Bölgesi’nin sürekli ve istikrarlı bir büyüme-kalkınma dinamiği yakalaması için biyokütle kaynaklarını harekete geçirmeye yönelik yatırımlara ağırlık verilmelidir. Bölgenin diğer bölgelerle aralarındaki gelişme farklılıklarını azaltması açısından biyokütle ve bununla bağlantılı sektörlerle ilişkin gelişmeler

yakından izlenerek gerekli adımlar atılmalı ve yenilenebilir enerji kaynaklarından birisi olan ve çevresel etkileri olumlu bir şekilde yüksek olan bu alana öncelik veren politikaların oluşturulması için gerekli çabanın içerisinde olunmalıdır. Bunun yanında biyokütle enerjisi üretim ve tüketimi teşvik edilmeli, biyokütle enerjisi üretimine yönelik küçük ve orta boy işletmelere vergi indirimi, fiyat-alım garantisi, lisans alma muafiyeti vb. gibi kolaylıklar sağlanmalıdır. BE'den elektrik üretilmesinin sağlanmasına ve bu sektörün kayıt altına alınmasına yönelik yasal düzenlemeler yapılması gibi önlemlere ağırlık verilmeli, bölgede fosil yakıt kullanan ev ve işyerlerine fazladan vergiler ve denetimler getirilerek, yenilenebilir enerjilere geçilmesi teşvik edilmelidir. BE üretim teknikleri sivil ve kamu otoriteleri tarafından tanıtılarak tesis kurma kolaylaştırılmalı, Bölge insanına fosil yakıtları kullanmanın zararları anlatılarak farkındalık oluşturulmalıdır. TR1 Bölgesinde tarımsal araziler göç vs. gibi sebeplerle boş kalmıştır. Bu sebeple enerji hammaddesi olan bölgeye uygun enerji bitkileri ekilmesi ile elde edilecek üretim artışı ile gayri safi hasılaya katkı yapılabilecektir. Ayrıca biyodizel araçlar için teşvik mekanizmaları geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, M. ve Aydoğan, H. 2012. Biofuels Energy Sources and Future of Biofuels Energy in Turkey, Biomass and Bioenergy, 36, 69-76.
- Balat, M. 2005 Use of Biomass Sources for Energy in Turkey and A View to Biomass Potential, Biomass and Bioenergy, 29, 32-41.
- Bayramoğlu, T. 2013 Biyokütle Enerjisi ve Yerel Ekonomik Kalkınma: TR1 Bölgesi'nde (Erzurum-Erzincan-Bayburt) Biyokütle Potansiyeli ve Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Saha Araştırması. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Börjesson, P. vd., 1997 Future Production and Utilization of Biomass in Sweden: Potentials and CO2 Mitigation, Biomass and Bioenergy Vol. 13. No. 6, pp. 399-412.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (ÇŞB), Erzurum İl Çevre Durum Raporu, 2011, s. 159.
- ÇŞB, Erzincan İl Çevre Durum Raporu, 2012, s. 158-159.
- ÇŞB, Bayburt İl Çevre Durum Raporu, 2011, s. 33.
- Demirbaş, A. 2004 The Importance of Biomass , Energy Sources, 26(4), 361-366.
- Demirbaş, A., 2008, Importance of Biomass Energy Sources for Turkey Energy Policy, 36, 834-842.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), <http://www.epdk.gov.tr/>, E.T. 17.07.2013
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, www.enerji.gov.tr/, E.T. 16.07.2013
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=y_istatistik&bn=244&hn=244&id=398/, E.T. 10.07.2013
- ETKB, 2011 Yılı Genel Enerji Dengesi (Ton Eşdeğer Petrol), http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=y_istatistik&bn=244&hn=244&id=398/, E.T. 10.07.2013
- ETKB 2010-2014 Stratejik Planı, s.22
- Eşiyok, A.A. ve Sekmen, F., 2012, Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları, Doğu Anadolu'nun Bölgesel Gelişmedeki Yeri ve Çözüm Önerileri, Türkiye Kalkınma Bankası Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü Yayını, İstanbul.
- Ertürk, F., "Türkiye'nin Alternatif Enerji Üretim İmkanları ve Fırsatları", 1. Ulusal Türkiye'de Enerji Ve Kalkınma Sempozyumu - TASAM, 2011, s. 106.
- Erzurum Büyükşehir Belediyesi (http://www.erkurum.bel.tr/city_guide/city_guide.asp?cg=18&dt=1/), E.T. 08.07.2013,
- Fernandes, U. ve Costa, M. 2010 Potential of Biomass Residues for Energy Production and Utilization in A Region of Portugal, Biomass and Bioenergy, 34, 661-666

Gümrükçüoğlu, M. Ve Soylu, S., 2011 Adapazarı'nda Isınma Kaynaklı Hava Kirliliğinin İncelenmesi, TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, Antalya.

Hemstock, S. L. and Hall, D.O. Biomass Energy Flows in Zimbabwe, Biomass and Bioenergy, Vol. 8, No. 3, 1995, pp. 151-713.

Herzog, A.V. and Lipman N., Timothy E. ve Kammen, D. M., 2001, Renewable Energy Sources, Energy and Resources Group Renewable and Appropriate Energy Laboratory (RAEL) University of California, Berkeley, USA.

International Energy Agency (IEA), <http://www.iea.org/>, E.T. 15.07.2013

Kaygusuz, K. 2001 Hydropower and Biomass as Renewable Energy Sources in Turkey, Energy Sources, 23(9), ss. 775-799, Erişim Tarihi: 12.02.2013 <http://dx.doi.org/10.1080/009083101316931861>.

Klavon, K.H., vd. 2013, Economic Analysis of Small-Scale Agricultural Digesters in the United States” Biomass and Bioenergy, 54, 36-45.

Koçer, N.N., Öner, C., Sugözü, İ., 2006 Türkiye’de Hayvancılık Potansiyeli ve Biyogaz Üretimi, Doğu Anadolu Araştırmaları, s.18-19.

Kurt, G. ve Koçer, N. N. 2010, Malatya İlinin Biyokütle Potansiyeli ve Enerji Üretimi, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 26 (3), p. 240-247.

Matsumura, Y., 2004, The Possibility of Agricultural Biomass Utilization in Japan, OECD Publication, 129-136.

Milhau, A.A. and Fallot, A. 2013, Assessing the Potentials of Agricultural Residues for Energy: What the CDM Experience of India Tells us About Their Availability, Energy Policy, Article in Press, <http://www.dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2013.03.041/>, E.T. 10.07.2013.

Öztürk, H. and Başçetinçelik, A. 2006, Energy Exploitation of Agricultural Biomass Potential in Turkey, Energy Exploration and Exploitation, 24 (4-5), p. 313-330.

Rahman, Md. M. ve Paatero, J.V., 2012, A Methodological Approach for Assessing Potential of Sustainable Agricultural Residues for Electricity Generation: South Asian Perspective, Biomass and Bioenergy, 47, 153-163.

Ralevic, P., and Layzell, D.B. 2006, An Inventory of the Bioenergy Potential of British Columbia, BIOCAP Canada Foundation, Queen’s University, 156 Barrie Street, Kingston, Ontario, Canada K7L 3N6, November 15, , 1-8.

Sevim, C. 2009, Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişmeleri, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Mayıs, Sayı 9, s. 93-105.

Sudha, P. and Ravindranath, N.H., 1999, Land Availability and Biomass Production Potential in India, Biomass and Bioenergy, 16, 207-221.

Sürmen, Y. 2000 The Necessity of Biomass Energy for the Turkish Economy, Energy Sources, 25(2), 83-92.

TÜİK, 2005, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması, <http://www.tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSurumDetayAction.do?surumId=164/>, E.T. 16.07.2013.

TÜİK, Bölgesel Göstergeler, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/menuAction.do/>, E.T. 14.07.2013

Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİK), Kömür Sektör Raporu (Linyit) 2012, s.17.

Ustak, S., and Ustakova, M., 2004 Potential for Agriculture Biomass to Produce Bioenergy in Czech Republic, Biomass and Agriculture, Sustainability, Market and Policies, , OECD Publication, 229-239.

Voivontas, D., Assimakopoulos, D. and Koukios, E.G., 2001, Assessment of Biomass Potential for Power Production: A GIS Based Method, Biomass and Bioenergy, 20, p. 101-112.

Yapraklı, S., Bayramoğlu, T., 2013 Biyokütle Enerjisi ve Yerel Ekonomik Büyüme: TRA1 ve TRA2 Bölgeleri Üzerine Tanımsal Analizler, 2013, 1174-1191.

Zarilli, S. 2006, The Emerging Biofuels Market: Regulatory, Trade and Development Implications, UNCTAD/DITC/TED/2006/4, New York and Geneva.

Zhou, X., vd., 2011, Assessment of Sustainable Biomass Resource for Energy Use in China, Biomass and Bioenergy, 35, 1-11.

SOSYAL GERÇEKLİK Mİ, ALGI MI? ALMANYA' DAKİ TÜRKLERİN İŞYERİNDE İRKSAL AYRIMCILIK DENEYİMLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

*Social Reality or Perception? A Study on Experiences of Racial Discrimination at
Workplace of Turks in Germany*

Ufuk ORHAN*

ÖZET

Ayrımcılık en basit anlamı ile çalışanın işyerinde fırsat eşitliğini ortadan kaldıracak tercihler maruz kalmasıdır. Ayrımcılık bir örgütsel hastalıktır. Bu hastalık örgütsel verimliliğe, çalışanın motivasyonuna ve örgütsel iletişime zarar vermesinin yanı sıra kin ve nefret duygularının nesillere aktarılmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrımcılığın önemli bir özelliği, ikincil işgücünde olduğu gibi “dolaylı ayrımcılık” ve Anglosakson ülkelerindeki gibi “ırksız ırkçılık” şeklinde kendini gösterebilmesidir. Bu anlamda ispatının zor olması kimi zaman bu hastalığın bir algıdan ibaret olduğu kanısını uyandırmaktadır kimi zaman da bir sosyal gerçeklik olarak yeni nesillerin aşırı öfkeli şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Almanya’da yaşayan Türklerin işyerinde maruz kaldıkları ırksal ayrımcılık uygulamalarına ilişkin algılarını ortaya koymak ve konuya ilişkin farkındalıklarını artırmaktır. Çalışmada, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilen veriler, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz kullanılarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak ırksal ayrımcılığın ispat edilemeyen düzeylerde uygulanmasının bir sosyal gerçeklik olduğu fakat yeni neslin bu konuda aşırı öfkeli olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İşyerinde İrksal Ayrımcılık, Almanya, Türkler, Nitel Araştırma Yöntemi.

ABSTRACT

Basically, discrimination refers to the exposure of an employee to preferences that may eliminate the equality of opportunities in a workplace. Discrimination is an organizational disease that brings damage to organizational efficiency, employees’ motivation, and organizational communication and causes revenge and hate to be transferred to new generations. An important characteristic of discrimination is that it may manifest itself as “indirect discrimination” (e.g. in secondary labor) and “raceless racism” (e.g. in Anglo-Saxon countries). Thus, hardness to prove it sometimes gives the impression that this disease is just a sensation. On the other hand, it may also appear as an excessive anger of new generations as a social reality. This study aimed to reveal the perceptions of those Turks living in Germany regarding racial discriminations they were exposed to in their workplaces and to improve their awareness of the issue. The research data were obtained via a semi-structured interview form and were evaluated through descriptive analysis—a qualitative research method. It was concluded that it is a social reality that racial discrimination exists at levels impossible to prove, but the new generation has excessive anger in this matter.

Keywords: Racial Discrimination at Workplace, Germany, Turks, Qualitative Research Method.

1. GİRİŞ

İşyerinde sık rastlanan fakat örgütsel yazında çok fazla rastlamadığımız önemli hastalıklardan biri ayrımcılıktır. İşyerinde ayrımcılık, ispatı zor olan örgütsel bir hastalıktır çünkü kimi zaman bir strateji aracı olarak bilerek uygulanır, kimi zaman ise farkındalığın olmaması sonucu maruz kalınır fakat maalesef çoğu vakada ispat edilemez. Kimi zaman da karşılaştığımız her olumsuz durum karşısında, ayrımcılığa maruz kaldığımızı sanırız. Sosyal yaşamımızda, Almanya’daki Türklerin çalışma hayatını bu açıdan birçok kez üzülmüşüzdür. Fakat gerçek sandığımız birçok olayın aslında algıdan ibaret olabileceğini çoğu zaman bilmeyiz. Bu çalışmada Almanya’da yaşayan Türklerin işyerinde ırksal ayrımcılığa maruz kalmaları ile ilgili ispatlayamadıkları gerçeklikler ve algıları hakkında bilgi sahibi olmayı umuyoruz.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Anlamı bakımından disiplinler arası bir araştırma konusu olan ayrımcılığın, son zamanlarda yönetim yazınında çokça yer aldığı görülmektedir. Ayrımcılık kelime olarak Latince “discriminare” sözcüğünden gelmektedir ve ayırmak, bölmek (İştar, 2012: 2); varlıklar veya insanlar arasında tanımlanan farklılıklar (Mathis and Jackson, 2000: 160) anlamı taşımaktadır. Kavramsal olarak ayrımcılık tanımlarındaki anahtar ifadeler incelendiğinde; Tacneaux’a göre (2012:6) “kamusal yaşam”, Yeşiltaş vd.’ne göre (2010: 182) “bir grubun üyelerine, sadece o gruba ait oldukları için adil olmayan davranışlar”, Özkan ve Özkan’a göre (2010: 92) “çalışana işi ile ilgili olmayan niteliklerine ilişkin farklı muameleler”, ILO’ya göre ise (2009-d) “işyerinde fırsat eşitliğini ortadan kaldıracabilecek tercihler” göze çarpmaktadır.

Ayrımcılıkla ilgili benzer olan ve birçok çalışmaya konu olan kavramlar ise ırkçılık, ırksız ırkçılık, ötekileştirme, dışlanma ve damgalanmadır. ırkçılık, insanların toplumsal özelliklerini biyolojik ve irksal özelliklere indirgeyerek bir ırkın diğer ırklara üstün olduğunu savunmak iken; ötekileştirme, bizden olmama durumudur ve (veya) mevcut bir kültürün içindeki dışlama eylemidir (tdk.gov.tr). Ayrımcılığın en naif boyutlarından olan dışlanma, Alacahan ve Duman’a göre (2011: 2-3) bireyin içinde yaşadığı toplumun temel etkinliklerine katılamamasıdır. Zorlu ve Çalım’a göre (2012: 169-171), kişinin bir aşağılama aracı olarak kullanılması durumunda bireyler ya da gruplar tarafından marjinalize edilmesi olan damgalamada ise daha çok AIDS vakaları ilgi alanı olmuştur. Belki de bu tanımlara nazaran ispat zorluğu nedeni ile işyerinde uygulanan en popüler ama aynı zamanda ayrımcılıktan daha tehlikeli sayılabilecek olan form ırksız ırkçılıktır ve bu kavram Maral’a göre (2012: 100-101) bazı grup ya da halkların diğerlerine üstünlüğünü değil, sadece sınırların kaldırılmasının sakıncalı olduğunu, hayat tarzının ve geleneklerin bağdaşmazlığını savunmaktadır.

Bu tanımların birbirleri ile ilişkisi açısından ırkçılığın, ötekileştirmenin en uç noktası olduğu (Maral, 2012-100-101); dışlanmanın ise ayrımcılık ya da ırkçılık gibi ötekileştirmelerin etkisi ile oluştuğu (Alacahan ve Duman, 2011: 2-3) ve ayrımcılık türlerinin tümünün, dışlanmanın belirli biçimleri olduğu (Zorlu ve Çalım, 2012: 169-171) söylenebilir. Ayrımcılık ile ilgili Dünya’da ve Türkiye’de yapılan bireysel ve örgütsel çalışmalar, birçok araştırmacının da belirttiği üzere (Koyuncu ve Bakırtaş, 2006: 256; Yeşiltaş, Temizkan ve Temizkan, 2010: 184; Demir, 2011: 763; İştar, 2012: 3) genellikle ırk, etnik, cinsiyet, yaş, engel ve din temelli dolaylı ayrımcılık türlerine odaklanmaktadır. Ayrımcılık, ekonomik boyutu açısından işle ilgili olmayan özelliklerinden dolayı marjinal faydası düşük olan bireyin, yüksek olan bireye tercih edilmesidir (Yeşiltaş, Temizkan ve Temizkan, 2010: 185). İkincil işgücü piyasalarında çalışanların, birincil piyasalara terfi etmelerini engelleyen ekonomik olmayan engeller mevcuttur (Özkan ve Karaaslan, 2009: 112). Irksal ayrımcılık, yaşadığı toplumun dilini yeterince bilmeyenlere veya vatandaş olmayan yabancılara karşı yapılan ayrımcılık türüdür (İştar, 2012: 4). Tıpkı dolaylı ayrımcılık örneklerinde olduğu gibi (Tomei, 2003, Sever, 2012: 35), ayrımcılığın ekonomik olmayan boyutunun ve ırksız ırkçılığın ispatı zordur ki Maral’ın belirttiği üzere (2012) Türkiye’de de ırkçılık, Anglosakson ülkelerde uzun zamandır gelişmiş olan bir “ırksız ırkçılık” boyutu ile kendini göstermektedir. Belki de bu yüzden iş yaşamında ayrımcılık artık dolaylı ayrımcılık ve ırksız ırkçılık formları ile boy göstermektedir. Ayrımcılık ve benzeri olan tüm bu kavramların, birbirlerinin nedeni veya sonucu olmasının doğurabileceği karmaşıklık açısından çalışmamızda en yaygın dolaylı ayrımcılık türlerinden olan irksal ayrımcılık kavramı incelenmiştir ve bu ayrımcılığın “ırksız ırkçılık” adı altında yapılabildiği tartışılmıştır.

Ayrımcılık, yaşamın her alanında olduğu gibi işyerinde de varlığını sürdürmektedir. İşyerinde ayrımcılık, stres faktörü olarak bilinmektedir ve iş tatminsizliği gibi olumsuz örgütsel çıktılara neden olabilmektedir (Wood, Breaken ve Niven, 2013: 617-618). İşyerinde ayrımcılık paradoksal yapıya sahiptir çünkü “tercih hakkı kullanma” açısından Temizkan’a göre (2010: 33-34) iş gören seçme, eğitim ve değerlendirme uygulamaları birer ayrımcılık uygulamalarıdır ve maalesef eşit istihdamla ilgili yönetmelikte, kanun ve düzenlemelere uygun yapılan ayırım yasaldir. Fakat aynı

zamanda ırksal ayrımcılık yasaktır çünkü farklı ırksal ve etnik kökenlerden gelenlere yapılan ayrımcılığı kapsar. Bunun çeşitli formları; ırksal şakalar, etnik kalıp yargılar, aşağılayıcı isimler ve ırksal lakaplar şeklinde olabilmektedir. Hatta “Meksikalılar çok çalışır” veya “Yahudiler parayı yönetmede iyidirler” gibi rastgele ifadeler de ayrımcılık olarak algılanabilmektedir (Tacneaux, 2012: 8). İşyeri yönetmelikleri açısından yasak olmayan fakat vicdani açıdan yasak olan ayrımcılık, işverenler için hem rasyonel hem de kârlıdır. Çünkü hakkında kesin bilgilere sahip olunmayan adayları genellemelere bağlı olarak değerlendirmek, işverenlerin maliyetlerini azaltmaktadır. Genellemeler, güncel olmayan bilgileri hatta bilgisizliği temel alır ve istatistiksel olarak doğru olsa bile adaylara dair yanlış bilgiler içerebilir (Özkan ve Karaaslan, 2009: 112). Ayrıca ayrımcılık işyerinde; Holmes’a göre (2013: 6-8) iş stresinin, güvensizliğin ve iş çatışmalarının artması, önyargılı performans değerlendirme; düşük örgütsel katılım ile iş tatminine neden olma; Demirel’e göre ise (2011: 82-83) motivasyon, verimlilik, üretkenlik ve performansın azalması, çalışanlar arasında ayrımcılığın derinleşmesi, nitelikli çalışanların örgütten ayrılması, etnik kimliklerin zarar görmesi, ayrımcılıktan kaynaklanan kin ve nefretin örgüt içi iletişimi olumsuz etkilemesi gibi olumsuz etkiler ve sonuçlar yaratabilmektedir. Bu verilerin varlığı, işyerinde ırksal ayrımcılığın önlenemediği takdirde vahim sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Ayrımcılığın işyerinde yaratacağı bu olumsuz etki ve sonuçların asgari düzeye indirilmesi adına birçok çalışmada çözümlere yer verilmektedir. Örneğin Demirel’e göre (2011: 83-84); ayrımcı tutum ve davranışlara sahip çalışanların örgütten izole edilmesi, insan kaynakları sisteminin farklılıklara açık olması, ulusal ve uluslararası düzeydeki çalışma hayatını ve insan haklarını düzenleyen yasa ve sözleşmelere uyum sağlama, çözümler arasında yer almaktadır. Fakat yazında ayrımcılığı önleme odaklı birçok çözüme rastlansa da asıl sorun, çalışanların haksızlık olarak algıladıkları her olayı ayrımcılık sanmaları, ayrımcılığa maruz kalsalar da bu konuda yeterli farkındalıklarının olmaması ve yeterli farkındalıklara sahip olsalar da uygulanan ayrımcılığın ispatının zor olmasıdır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan *durum araştırması* kapsamında ele alınmıştır. Erdem vd.’e göre (2011: 479) bu yöntemde amaç, belirli bir duruma ilişkin sonuçlar ortaya koymaktır ve durumlar birbirinden farklı olduğu için sonuçların genellenmesi söz konusu değildir. Araştırmada birden fazla deneğe ulaşılarak “çoklu durum araştırması” yapılmıştır. Görüşme formundan elde edilen verilerin analiz edilmesinde ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Dönmez ve Çevik’e göre (2010: 194) betimleme araştırmasında ön planda olan, toplanan verilerin amaca ilişkin olarak neleri söylediği ya da hangi sonuçları ortaya koyduğudur. Veriler, görüşme sürecinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak ortaya konulmaktadır (Özyer vd., 2012: 180).

4. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Dünya yönetim ve örgütsel davranış yazınında işyerinde ırksal ayrımcılık, çokça yer alan bir konudur fakat Türkiye’de bu konuda bir eksiklik olduğu söylenebilir. Yazındaki eksikliği gidermesi açısından araştırma önemli görülmektedir. Ayrıca araştırmanın sorunsalı, Almanya’da çalışan Türklerin işyerinde maruz kaldıkları ırksal ayrımcılık ile ilgili algılarını ortaya koymak ve farkındalıklarını artırmak üzerine kurgulanmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİĞİ

Araştırmada, iç geçerliğin ve güvenilirliğin daha yüksek olması adına “üye denetimi” yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntem, hakkında araştırma yapılan ve verileri sağlayan kişiler tarafından gerçekleştirilen denetimdir. Bir görüşmenin yazılı hali, kaydın doğruluğunun denetlemesi adına, raporlaştırma başlamadan önce katılımcıya sunulur (Punch, 2005: 245; Dönmez ve Çelik, 2010: 194). Bu doğrultuda görüşme belgelerinden (teyit e-posta gönderileri) elde edilen veriler tekrar değerlendirilerek yazılı metin haline getirilmiş ve raporlaştırılmadan önce katılımcılara sunulmuştur. Veriler, katılımcıların onayı alındıktan sonra kullanılmıştır. Ayrıca, bazı araştırma bulgularının iç-güvenirliğini ve geçerliğini artırmak gayesi ile katılımcıların görüşlerinden yoğun

olarak alıntılar yapılmış olup (Özyer vd., 2012: 180), bu çalışmada bulguların tamamı katılımcıların görüşlerinden yapılan alıntılardır.

6. ÇALIŞMA GRUBU

Çalışmada kullanılan anket, Almanya’da farklı şehir, sektör ve firmalarda çalışan Türklere uygulanmıştır. Aşağıda ankete katılan Türklerin bazı demografik özellikleri yer almaktadır:

Tablo 1: Çalışma Grubunun Demografi Özelliklerine Göre Dağılımı

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Medeni hal	Eğitim	Bu işteki deneyim (yıl)	Unvan
1	49	Erkek	Evli	Yüksekokul	15	Yönetici
2	39	Erkek	Evli	Yüksekokul	2	Yazılım Uzmanı
3	38	Erkek	Evli	Yüksekokul	6	Bilgisayar Mühendisi
4	29	Erkek	Bekâr	Yüksek Lisans	2	İletişim Uzmanı
5	26	Kadın	Bekâr	Lise	1	İşçi
6	33	Erkek	Bekâr	Lise	15	İşçi
7	57	Erkek	Evli	İlkokul	23	İşçi
8	46	Erkek	Evli	Lise	23	İşçi

7. VERİ TOPLAMA ARACI

Çalışmada katılımcılara anket uygulanmıştır ve anket oluşturulurken, McConahay, Hardee ve Batts’ın 1986 yılında geliştirdiği modern ırkçılık ölçeğinden (Holmes, 2013: 172) ve Henry ve Saers’ın 2002 yılında geliştirdiği sembolik ırkçılık ölçeğinden (Siegel, 2012: 72) yararlanılmıştır.

8. BULGULAR

Türklere işyerinde, genel olarak ayrımcılık yapıp yapılmadığı sorusuna birinci katılımcı, işyerindeki ilk Türk olmasına rağmen kendisine karşı ayrımcılık yapılmadığını belirtmiştir. Dördüncü katılımcı da benzer şekilde üniversite mezunları arasında ayrımcılık olmadığını ifade etmiştir. İkinci katılımcı, Türklerin Almanya’da Almanlardan daha fazla fakat vasıfsız ve ağır işlerde çalıştıklarını, yönetsel işlerde yer almadıklarını ve bu yüzden de pek yükselemediklerini, yeni kuşakta üniversite mezunları olduğunu ve şimdilerde Türklerin de yönetim kadrolarında yer aldıklarını belirtmiştir. Üçüncü katılımcı, Türklerin işyerinde ayrımcılık ile ilgili algılarının ve çok çalışmamalarının, alt sınıftan çıkıp başarılı olmalarını engellediğini bildirmiştir. Beşinci katılımcı bazı işyerlerinde, çalışkan olmasına rağmen sadece Türk olduğu için ayrımcılık nedeni ile kariyer olanaklar engellenen insanlar olduğunu, diğer yandan daha çalışkan ve hızlı çalıştıkları için Türkleri severek çalıştıranların da olduğunu bildirmiştir. Altıncı katılımcı, “bu cümlelerin kullanılması çok doğal çünkü ayrımcılığı gizli şekilde (el altından) yapıyorlar. Çalıştığım dönemde okulu aynı anda götürüyordum. O dönemde takım liderimin (Alman) bana söylediği halen aklımda: *Bu firmada Türkler, üst mevkilere gelemez demişti*” ifadesini kullanmıştır. Yedinci katılımcı soruyu, “Almanlar makine kullanacak insan bulamıyorlar. Türkler bu konuda başarılı ama üst mevkilerde çok fazla Türk yok. Vardiya ustası olan Türk çok ama hepsi bu” şeklinde cevaplamıştır. Sekizinci katılımcı, Almanların ırkçılıktan kaynaklanan çekememezliklerinin olduğunu fakat bu durumun firmanın kurumsallığı ile de ilgili olduğunu ve kendi firmalarında okuyan herkesin istediği yere gelebildiğini dile getirmiştir.

Türklerin işyerinde, hangi konularda hak ettiklerinden daha azını aldıkları sorusuna ikinci katılımcı sadece Almanya’da değil tüm Dünya’da yabancı dilin sorun olduğunu ve yabancı dili olmayanlara düşük maaş ödendiğini bildirmiştir. Üçüncü katılımcı, Almanya’da işyerinde hiç kimsenin yasal haklarından mahrum bırakılmayacağını, Alman yöneticilerin inisiyatiflerinin bile yasaları aşamayacağını belirtmiştir. Beşinci katılımcı ise Türklerin, diğer çalışanlara göre maaş ve takdir edilme konusunda ihmal edildiklerini vurgulamıştır. Altıncı katılımcıya göre maddi konularda her Türk emeğinin karşılığını kesinlikle almaktadır. Ayrıca kanunlar nettir ve tam

uygulanır ama ast-üst ilişkilerinde, eğitimle ilgili (manevi veya ölçülmesi zor) konularda Türklere net biçimde ayrımcılık uygulanmaktadır. Sekizinci katılımcı ise böyle bir olay yaşamadığını ve duymadığını belirtmiştir.

Türklerin işyerinde eşit haklar konusunda taleplerinin artmasının, medya ve hükümet tarafından desteklenip desteklenmediği konusunda ikinci katılımcı Alman hükümetinin, Türkleri bu konuda desteklemediğini, Türklerin diğer vatandaşlar gibi çifte vatandaşlık alamamaları sonucu ile açıklamaktadır. Ayrıca Alman hükümetinin Türkleri % 3.5 gibi önemli bir seçmen oranına sahip olmalarına rağmen sadece oy kaynağı olarak gördüğünü söylemiştir. Altıncı katılımcı soruyu, “bu konuda ne medyanın ne de hükümetin etkisi bulunmamaktadır. Bu yüzden Türklerin öfkeli olduğu doğrudur çünkü yapılan ayrımcılıklar ispatlanamadığı için net değil gibi yansıtılıyor” şeklinde cevaplamıştır. Yedinci katılımcı, Türklerin özellikle izin konusunda çok talepkâr olduğunu belirtmiştir. Yine kendi firmalarında 2. başkanın Türk olduğunu, 2. başkanın ve sendikanın haklar konusunda etkili olduğunu fakat beş kişiden bir kişi bile Türk olsa, Almanların Türk sayısının fazla olacağını söyleyeceklerini ve sendikada Türklerin içinde aslında Kürtlerin ayrıcalıklı ve etkili olduğunu belirtmiştir. Sekizinci katılımcı medyanın Almanların açığını hiçbir zaman göstermediğini, bu konuda çok taraflı olduğunu fakat hükümetin taraflı davrandığını düşünmediğini söylemiştir. Beşinci katılımcı, “çoğu kez işyerinde farklı ırktan birilerinin, beni alingan ve öfkeli olarak suçlamaması için öfkeli ve düşmanca duygularımı baskıladığım, onlara katılmadığımda agresiflikle suçlandığım ve *siz böylesiniz* şeklinde ayrımcılığa uğradığım olmuştur” ifadelerini kullanmıştır. Altıncı katılımcı bu konuda herhangi bir sorun olmadığını olsa da bunun iş ile ilgili olacağını belirtmiştir. Yedinci katılımcı (daha az para almamalarına ve daha çok çalışmamalarına rağmen) Rusların gelmesi ile önceliğin Türklerden alındığını, bu durumun da kendisini öfkelen-dirdiğini söylemiştir. Örneğin bir Rus işçinin, 3 yıldır kendisinin astı olarak çalışmasına rağmen bir makineyi öğrenemediğini, işi savsakladığını ama yapıyor görünmeye çalıştığını ve bu durumun bir devlet politikası olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Sekizinci katılımcı 20 yıl önce birinin kafasında şişe kırıldığını fakat şu an böyle hislerinin olmadığını, Almanların Türkleri galeyana getirip suça teşvik ettiklerini çünkü açıklarını aradıklarını ve tüm bunları gizliden gözlemleyerek yaptıklarını ifade etmiştir.

Almanya'da hükümetin ve medyanın *sadece Türk olmayanların işyerindeki* sorunlarını, Türklerin ise sadece tepkilerini göstermesi ile ilgili soruya ikinci katılımcı, “medya bizi daha çok konuşuyor. Çünkü eskisi gibi tamamen alt sınıf işlerde değiliz. Artık biz de vasıflı işlerde yer alıyoruz. Yönetim kadrolarında ilerliyoruz ve organize olmaya başladık. Tepkimizi tek başımıza değil toplu olarak göstermeye çalışıyoruz. Ve sağ olsun Sosyal Medya sesimizi duyurma konusunda işini iyi yapıyor” şeklinde cevap vermiştir. Altıncı katılımcı bu konuda hükümet ve medyanın tarafsız olduğunu ve hiçbir sorun yaşamadığını belirtmiştir. Yedinci katılımcı, soruya kesinlikle katıldığını fakat bu durumun azaldığını çünkü Rus, Bulgar ve Polonyalıların Türkler kadar çalışmadıklarının görünmeye başladığını, bu davranışlarının da kendilerini erken tükettiğini ifade etmiştir.

İşyerinde Türklerin sorunları ile ilgili Türkler dışında kimlerin mücadele ettiği sorusuna ikinci katılımcı, “Almanlar yardımcı oluyor, dillerini öğrenebilmemiz için imkânlar sunuyorlar. Buraya entegre olmamız için devletin entegrasyon kursları var ama 35 yıldır Almanya'da olup almanca iki cümle kuramayan Türkler var burada ve geldikleri 1970'lerdeki yaşam tarzlarından vazgeçmek istemiyorlar” şeklinde cevap vermiştir. Altıncı katılımcı İG METALL Sendikasının, Sosyal Demokrat Partinin, Yeşiller Partisinin ve Solcu Partinin bu konuda mücadele verdiğini belirtmiştir. Yedinci katılımcıya göre sadece sendikanın (Türkler çoğunlukta olduğu için) mücadele verdiğini fakat bunun da azaldığını çünkü taşeronun arttığını “yıllarca haftada 35 saat çalışmak için mücadele verdik fakat yeni patron bunu tekrar 38 saate çıkardı” sözleriyle belirtmiştir. Sekizinci katılımcı, sadece sendika içindeki Türklerin mücadele verdiğini fakat bu durumun da zamanla azaldığını çünkü herkesin işine geldiği gibi davrandığını belirtmiştir.

İşyerinde Türklerin hakları ile ilgili gereken önlemlere ilişkin soruya birinci katılımcı, “firmalar eskiden bizlere 6 hafta yıllık izin veriyorlardı, son 4 senedir sadece 3 hafta izin veriyorlar. Bu konuda önlemler alınabilir” ifadesi ile cevap vermiştir. İkinci katılımcı, tüm sorunun psikolojik olduğunu ve bu sorunun Türklerin ve Almanların birbiriyle sağlıklı iletişim kurması ile aşılabileceğini belirtmiştir. Beşinci katılımcı, herkese iş sözleşmesi ile aynı hakların verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Altıncı katılımcı konuya ilişkin bilinçli olmanın, grup dayanışmasının, davalar açmanın, sendikalara şikâyet etmenin ayrımcılığı caydıracağını fakat sistemi değiştirmeyeceğini düşünmektedir. Yedinci katılımcı, işverenlere verilen hakların azaltılması gerektiğini, taşeronun olmaması veya azaltılması gerektiğini ve Türklerin (% 80’inin bilinçsiz olduğu için) bilinç düzeyinin artırılması gerektiğini söylemiştir. Sekizinci katılımcı sorunun çözmede, bilinçli olmanın yeterli olacağını belirtmiştir.

İşyerinde Türklere ayrımcılığın Almanya’da neden büyük bir problem olup olmadığı sorusuna beşinci katılımcı, “Almanlar zor bir süreçten geçtiler. Çünkü 60 yıl içinde Türkler için camiiler, siyasi partiler, okullar ve firmalar açıldı, işyerleri kuruldu. Bu süre içinde bu kadar yabancı kabul etmek kolay değil. Almanya’ya gelen Türkler, okuma yazma bilmedikleri halde başarılı oldular. Bazı insanlar için bunları kabul etmek zor geliyor. Almanlar için de öyle bence” şeklinde yanıt vermiştir. Altıncı katılımcı konunun, önceki nesil için büyük sorun olduğunu fakat şu an sorun olmadığını, bunun nedeni olarak ise yeni neslin bilinçli olduğunu ve çalışma hayatının iyileşmesini işaret etmiştir. Yedinci katılımcıya göre bu konu büyük sorundur ama ağır iş yapacak kimsenin olmamasının, sonucu değiştirmeyeceğini belirtmiştir. Örneğin artık Türklerin de doktordan A-Test aldığını (bu belge alınınca işe gidilmiyor) ve gece vardiyalarına kalmadığını ama bu defa da 55 yaşından sonra (sosyal hak olarak) işten çıkış veremedikleri için şefin kendilerini başka bölümlere verebildiğini belirtmiştir. Sekizinci katılımcı “artık alıştık diye sorun yok aslında. Alkol, kavga ve hakaret olmadıkça kimseyi işten atamazlar. Zaten biz de kurallara uyuyoruz” demiştir.

Hangi sendikaya neden üye olduğuyla ve hangi sendikaların ayrımcılık konusuyla ilgilendiğiyle ilgili soruya altıncı katılımcı İG METALL Sendikası üyesi olduğunu ve bu sendikaya en büyük sendika olduğu, hakları ile ilgilendiği ve sürekli etkinlikler düzenlediği için üye olduğunu belirtmiştir. Yedinci katılımcı da İG METALL Sendikasına en büyük sendika diye üye olduğunu, eskiden sadece kendi sektörlerine ait olduğu için (plastik) sendikaların kendileri ile ilgilendiklerini fakat şimdi sendikasından memnun olmadığını çünkü sendikada yemekler verilmediğini, sorunlarının dinlenmediğini, sendikaların etkinliğinin azaldığını belirtmiştir. Sekizinci katılımcı İG METALL Sendikası üyesi olduğunu, sendikanın sorunları ile ilgilendiğini çünkü aylık 35 Euro ödediklerini, bunun dışında Türk milletvekillerinin, belediye başkanlarının da bu konuya dair mücadele verdiklerini belirtmiştir.

İşyerinizde ücret, performans, terfi, eğitim ve kariyer konularında kararlar alınırken Türklere ne tür ayrımcılıklar yapıldığı ile ilgili soruya beş katılımcı da ayrımcılık yapılmadığını belirtmiştir. Altıncı katılımcı, ücret ve performans gibi maddi konularda sıkıntı yaşamadığını fakat terfi, eğitim ve kariyer gibi manevi konularda ayrımcılık uygulandığını çünkü karar verme konumunda bir Türkün olmasını istemediklerini belirtmiştir. Yedinci katılımcı sadece ücretlerin azaldığını söylemiştir. Başka konuda sorun olduğunu iddia edenlere inanmadığını, konunun tamamen bireysel olduğunu, “hakkım yeniyor” diyen Türkün kesinlikle çalışmadığını belirtmiştir.

İşyerinde Türk olunduğu için yaşanan en büyük sorunlara ve önerilere ilişkin soruya altıncı katılımcı, bu olayların manevi olması dolayısı ile ispatlanamamasının, amirleri ile yaranmacı olanların kendileri ile duruş sergileyememesinin, Türklerin bir arada duruş sergileyince de öfkeli olarak yansıtılmasının en büyük sorun olduğunu belirtmiştir. Sekizinci katılımcı, sorunların eskiden yaşandığını örneğin Türkiye’den aldığı eğitim belgelerini “parayla almıştır” diyerek saymadıklarını ve kendisini aşağıladıklarını, makine teknisyeni olduğu için zor işleri kendisine verdiklerini fakat şu an sorun yaşamadığını belirtmiştir.

İşyerinde işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda Türklere ne gibi ayrımcılıklar yapıldığı konusunda ikinci katılımcı, “maalesef burada büyük bir ayrımcılık var. Almanlar iş güvenliği veya

sağlığı olmayan işlerde çalışmak istemiyorlar. Bunun yerine Türkler ve diğerleri bu işlerde çalışıyorlar ve karşılığını alamıyorlar” demiştir. Altıncı katılımcı, bu konuda (manevi konulardan biri olmadığı için) sorun olmadığını belirtmiştir.

Genel olarak eklemek istedikleri düşüncelere beşinci katılımcı, “ben ayrımcılık yaşadığımı düşünmüyorum. Dili bildiğin an kimse sana laf yetiştiremiyor. Bu tarz şeyler yaşamamak için bilgili ve güçlü kişiliğe sahip olmalısın. Ayrıca bir sürü tembel Türk var. Ellerinde ne meslek ne de iş var, devletten geçiniyorlar ama bu Türklere özgü bir şey değil. Biz sadece çok olduğumuz için göze çok batıyoruz. Olan her şey bizden biliniyor bu yüzden” ifadelerini eklemiştir. Yedinci katılımcı, yeni neslin bilinç düzeyinden umutlu olduğunu belirtmiştir. “Hatta çoğu kez oğluma *Almanların ekmeğini yiyoruz, neden bu kadar öfkелisin derim*” ifadesini kullanmıştır. Gençlerin aşırı öfkeli olduğunu, bunun önyargıdan kaynaklandığını-gerçeklik payının olmadığını belirtmiştir. Sekizinci katılımcı, Türklerin birbirini çekemediklerini ve güvenilmez olduğunu, Almanlarda en azından düello kültürünün olduğunu-işyerine 3 tane mescit yaptırdıklarını ve her hakkına saygı duyduklarını, Türklere ise pusu kültürünün olduğunu bu yüzden Türklere uzak durduğunu, Almanların Türklere güvenememesinin haklı olduğunu belirtmiştir. Yine *Almanya'da doğan, eğitim alan, Almancası iyi olan en iyi yerlere gelebiliyor. Türklerin içinde de hükümetçi, ülkücü, solcu şeklinde farklı ayrımcılıklar var ve kendi görüşünden olmayanın işlerini yapmıyorlar. Türkler her zaman ikinci sınıf oldu. Almanlarda vefa yok.20 yıl çalış teşekkür etmezler ama bir açığını bulsalar “aslında seni şikâyet etmem lazım” derler, dış gösterince de “alınma şaka yapıyorum ya derler”* ifadelerini kullanmıştır.

9. SONUÇ

İspatlanamayan bir gerçeklik olarak ele alındığında, Türklere uygulanan (Almanların Türkleri aşağılamasından kaynaklanan) ayrımcılığın öncelikli nedenleri arasında Alman eğitim sistemi yer aldığı söylenebilir. Farklı kültürlerle karşı ayrımcı tutumlara izin vermemesinden bahsedilen (Faas, 2007: 579) Alman eğitim sisteminin; Almanca geçmişi olmayanı görmezden gelerek, farklı kültürlerden gelenlerin dil yeteneklerini geliştirmelerine fırsat ve zaman tanınaması sonucu sosyal tabakalaşmayı derinleştirdiği (Meier, 2010) ileri sürülmektedir. Yine Almanya'da Türklere karşı da doğrudan ve dolaylı ayrımcılık uygulamalarının devam ettiği (Gomolla ve Radtke, 2007: 278-85) belirtilmiştir. Tüm Dünya'daki olumsuz davranışların ispatlanamayan uygulamalara doğru yöneldiği gerçeği, örgütsel hastalıklar yazınında da yer almaktadır. Üstelik ikincil işgücünde daha fazla faaliyet gösteren Türk işçilerin daha çok (ispatlanamayan) dolaylı ayrımcılık (veya ırksız ırkçılık) uygulamalarına maruz kalmasının, sistemin getirdiği bilinçli uygulamalarca körüklendiği de öngörülmektedir.

Algı olarak irdelendiğinde ise ayrımcılık konusunda yeni nesil Türklerin “aşırı” öfkeli olması, ayrımcılık konusunun gerçeklikten öte algı olduğunu işaret etse de, bu öfkeyi eski nesle uygulanan ayrımcılıkların ve şimdilerde de uygulanan ayrımcılıkların ispatlanamaz nitelikte olmasının yaratabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Almanya'da Türklere uygulanan ayrımcılığın, Maral'ın belirttiği üzere özellikle ekonomik olmayan boyutu ile ve Anglosakson ülkelerde olduğu gibi “ırksız ırkçılık” boyutu ile (belki de bir strateji aracı olarak) kendini gösterdiği düşünülmektedir.

Bu hastalık, önlem alınmazsa örgütsel açıdan motivasyon, verimlilik, üretkenlik ve performansın azalması gibi somut olumsuz etkilerin yanı sıra; çalışanlar arasında ayrımcılığın derinleşmesi, nitelikli çalışanların örgütten ayrılması ve etnik kimliklerin zarar görmesi, ayrımcılıktan kaynaklanan kin ve nefretin örgüt içi iletişimi olumsuz etkilemesi gibi soyut zararlara ve belki de en önemlisi toplumsal açıdan kin duygusunun gelecek nesillere miras olarak aktarılması gibi olumsuz sonuçlara yol açabilecektir.

Ayrımcılık çalışmalarında en önemli sorunlardan biri, ayrımcılığın somut bir kavram olarak meşrulaştırılmasının ve önlenmesi adına çözümcü reçetelerin sunulmasının ötesinde ispatlanamayan bir gerçeklik mi olduğunun yoksa sadece algıdan ibaret mi olduğunun ortaya konulmasıdır. Bu

açından bu konunun, algıya dayalı bir söylenti olmaktan çıkması gerektiği ve araştırılmaya muhtaç olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alacahan, O. ve Duman, B. (2011). *Dışlanma, Ayrımcılık, Mezhep ve Etniklikler Arası Eşitsizlikler*. Sosyal Bilimler Dergisi, 13 (1), 1-29.

Demir, M. (2011). İş Yaşamında Ayrımcılık: Turizm Sektörü Örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 (1), 760-784.

Demirel, Y. (2011). İşyerinde Ayrımcılık: Kavramsal Bir İnceleme. *Tisk Akademi*, 2, 66-87.

Dönmez, D. ve Çevik, İ. (2010). *İşletmelerde Yeniliklerin Kaynağı Olarak Paydaş Diyalogları: Seyahat Acenteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 189- 202.

Erdem, A. R. Kıran ve H. Kırmızı, F. S. (2011). Köy Enstitüleri Mezunlarının Öğretmen Yeterliklerine İlişkin Nitel Bir Araştırma. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6 (1), 476- 489.

Faas, D. (2007). Youth, Europe and the Nation: The Political Knowledge, Interests and Identities of the New Generation of European Youth. *Journal of Youth Studies*, 10 (2), 161- 181.

Gomolla, M. ve Radtke, F. O. (2007). *Institutionelle Diskriminierung: Die Herstellung Ethnischer Differenz in der Schule* [Institutional Discrimination: The Production of Ethnic Difference in Schools]. 2nd ed, Wiesbaden, Germany: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Holmes, O. (2013). *An Examination of the Mediators and Moderators in the Relationship Between Justifications, Organizational Contexts, and Discrimination in Personnel Selection*. Phd, The University of Alabama.

ILO (2009d). *An Overview of the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work*. Web:http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_095898.pdf. (1.11.2013).

İştar, E. (2012). Gazetelerdeki İş İlanlarında Ayrımcılık. *Akademik Bakış Dergisi*, 28, 1-13.

Koyuncu, C ve Bakırtaş, I. (2006). *İşveren ve İşletme Profili Açısından Perakendeci İşletmelerde Cinsiyet Ayrımcılığı*. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20 (2), 255-272.

Maral, T. (2012). A.B.D. ve Türkiye Örnekleri ile Siyasal Alanda Ötekilik. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 4 (14), 98-105.

Mathis, L. R. ve Jackson, H. J. (2000). *Human Resources Management* (Ninth Edition). USA: South Western College Publishing.

Meier, G. S. (2010). Two-way Immersion Education in Germany: Bridging the Linguistic Gap. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 13 (4), 419- 437.

Özkan, G. S. ve Özkan, B. (2010). *Kadın Çalışanlara Yönelik Ücret Ayrımcılığı ve Kadın Ücretlerinin Belirleyicilerine Yönelik Bir Araştırma*. Çalışma ve Toplum, 1, 91-104.

Özkan, G. S. ve Karaaslan, A. (2009). Kadın İşçilerin Terfi Ettirilmelerinde Etkili Olan Faktörler Ve İşgücü Piyasalarında Terfi Ayrımcılığı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 111-119.

Özyer, K., Orhan, U. ve Dönmez Orhan, D. (2012). *Sağlık Sektöründe Çalışanların Demografik Özellikleri, Kişilik Özellikleri ve Kültürel Değerleri Üzerine Bir Çoklu Durum Çalışması*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (19), 177-189.

Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş. Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. (Çeviri: Zeliha Etöz), Ankara: Siyasal Kitapevi Yayınları.

Sever, D. Ç. (2012). *Kadına Karşı Eviçi Şiddette Devletin Sorumluluğu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Opuz v. Türkiye Kararı*. Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (2), 19-46.

Siegel, E. (2010). *Organizational Characteristics as a Justification of Employment Discrimination*. Phd Thesis, University of Maryland.

Tacneaux, N. (2012). *Discrimination in the Workplace: Race, Age and Gender Discrimination – Impact on Performance in the Public Sector*. Master of Arts in Labor and Policy Studies, State University of New York.

Temizkan, R. (2012). İşgören Seçim Sürecinde İş Başvuru Formlarında Ayrımcılık: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. (Doktora Tezi), Ankara*.

Tomei, M. (2003). Discrimination and Equality at Work: A Review of the Concepts. *International Labour Review*, 4, 401-418.

TDK.(2014),http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.541be3ed7f4883.70842781, (01.09.2014).

Wood, S., Braeken, J. ve Niven, K. (2013). Discrimination and Well-Being in Organizations: Testing the Differential Power and Organizational Justice Theories of Workplace Aggression. *J Bus Ethics*, 115, 617–634.

Yeşiltaş, M., Temizkan, R. ve Temizkan, P. (2010). *Türkiye'deki Konaklama İşletmelerinin İş Başvuru Formlarında Ayrımcılık*. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 2, 180-197.

Zorlu, M. ve Çalım, S. I. (2012). İşyerinde Damgalama ve Ayrımcılık Faktörü Olarak HIV/AIDS. *Çalışma ve Toplum*, 4, 165-188.

TÜRKİYE'DE KENTSEL DÖNÜŞÜME BÜTÜNCÜL BİR BAKIŞ: ELAZIĞ ÖRNEĞİ

A Holistic View To The Urban Transformation In Turkey: The Case of Elazığ

Yeliz AKTAŞ POLAT*

ÖZET

Ülkemizin büyük kentlerinde gerçekleşen kentsel dönüşüm uygulamaları, son yıllarda Anadolu'nun birçok kentine yayılmakta ve bu kentlerde de "dönüşüm" adı altında pek çok kentsel müdahale gerçekleştirilmektedir. Buna karşın, büyük kentlerde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm çalışmaları ve bu çalışmalara ilişkin değerlendirmeler gündemdeki yerini alırken, Elazığ gibi daha küçük ve gelişmekte olan kentlerdeki uygulamalar genellikle gündem dışı kalmaktadır. Özellikle de 2000 sonrasında yeniden şekillenen kentsel dönüşüm literatürüne bakıldığında tartışmaların yoğunluklu olarak büyük kentler üzerinden yapıldığı; Türkiye'deki diğer kentler ve özellikle de doğu ve güney doğu bölgesindeki kentler üzerine pek fazla çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Oysaki Elazığ gibi kent nüfusu yaklaşık 350.000'e ulaşmış ve çevre kır ve kentlerden göç almaya devam eden kentlerde yaşanan dönüşümde hem ekonomik hem sosyal hem de siyasal bağlamda araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Araştırmada, Elazığ örneği üzerinden, kent mekânında yaşanan dönüşümde etkili olan ulusal ve/veya yerel siyasal ve ekonomik aktörler ile sosyo-kültürel tercihlerin kent mekânını dönüştürürken hangi dinamikleri kullandıklarını daha açık bir biçimde çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, öncelikle dünyada ve Türkiye'de bugün yaşanan kentsel dönüşüm projeciliği hakkında bilgi verilmiştir. Ardından da, Elazığ'daki güncel kentsel müdahale çalışmaları, bu çalışmaların sunduğu potansiyeller, yarattığı sorunlar ve çözüm önerilerinin tartışılması amaçlanmıştır. Son olarak da, kentsel dönüşümle ilgili literatür taraması tekniğiyle ulaşılan veriler değerlendirilmiş ve Elazığ'daki benzer dönüşüm projeleri çerçevesinde alandan elde edilen veriler ekonomik, sosyal ve siyasal bağlamda çözümlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kentsel Dönüşüm, Kentsel Planlama, Kentsel Yenileme, Mekân Kuramları.

ABSTRACT

'Urban Transformation Practises' that are realized in big cities of our country has spread out to many of the towns of Anatolia in the past years and a great number of urban interventions have also been made in these towns under the name of 'Transformation'. Nevertheless, while 'Urban Transformation Practises' that happen to be realized in big cities and evaluations related to these works take their parts in the order of the day, other practises that take place in smaller and developing towns such as Elazığ are usually kept away from the agenda. Especially, when the literature of 'Urban Transformation' that was given shape after the year 2000 is paid attention, it can be seen that all the discussions are principally over the big cities. However, it can also be observed that not so many projects are produced for other towns in Turkey, especially for the ones in the Eastern and South-Eastern parts of Turkey. By the way, towns like Elazığ where the 'Transformation' process takes place, whose population rate is about to reach the number of 350.000 and who continues to let in immigrants from the surrounding rural areas and surrounding cities, this 'Transformation' needs to be researched in terms of not only economically but also socially and politically. In the investigation, with the help of the case of Elazığ, a clearer analysis of nationally and/or regionally political and economical operators which have an effect on the transformation takes place in the city-space will be practicable, and which dynamics socio-cultural preferences use while transforming the city space will be much clearer. In this context, first of all, an information about projects of 'Urban Transformation' that is experienced in the World and in Turkey will be given. On the back of this, it is aimed to discuss the to-day urban intervention works in Elazığ, the potentials that these works reveals, troubles caused by these works and solutions offers to these troubles. During this study, the data obtained by the technique of literature scanning related to the 'Urban Transformation' will be evaluated and other data attained from the similar 'Transformation' projects in Elazığ will be resolved in terms of economical, social and political aspects.

Key Words: Urban Transformation, Urban Planning, Urban Renewal, Urban Regeneration, Space Theorise.

* Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bil. Fak., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Böl., ylzaktas@firat.edu.tr.

1. DÜNDEN BUGÜNE KENTSEL DÖNÜŞÜM

Kentsel dönüşüm, son yıllarda, tüm dünyada akademik ve entelektüel çevrelerde yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Özellikle de, bilim insanları, farklı mekân yaklaşımları üzerinden kentsel dönüşümün doğasını açıklamaya çalışmıştır. Bu çerçevede, tarihsel olarak mekâna ilişkin literatür incelendiğinde, ekolojik temelli mekânı merkez alan yaklaşımdan, toplumsal kökenli mekânı bireysel tercihlerin bir toplamı olarak gören ya da üretim ilişkilerindeki dönüşümü ve toplumla mekân arasında diyalektik ilişkiyi esas alan yaklaşımlara kadar pek çok farklı mekân kavrayışı üzerinden kentsel dönüşüm çözümlerine gidilmiştir.¹ Kentsel dönüşümüne yönelik ayrıntılı yöntemsel ya da kuramsal tartışmalara girmek, bu araştırmanın kapsamını aşmaktadır. Bu nedenle, çalışma çerçevesinde üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümün toplumsal dönüşümü yönlendirdiği; kentsel dönüşümün toplumsal dönüşümle diyalektik bir ilişki içinde olduğu ve bu diyalektik ilişkide mekânın toplumu, toplumun da mekân üzerindeki etkisinin yadsınamaz olduğu kabul edilmiştir.

Kısacası, "Kentsel dönüşüm, geniş anlamda kentsel mekânda belirli bir süre içinde bilinçli, sistematik biçimde gerçekleştirilen tüm değişimlere karşılık gelmektedir. Kentler zaman içinde farklı niteliklerde de olsa dönüşüme uğramaktadır.... Örneğin; kentlerde gecekondu kavramının ortaya çıkması, yaşanan hızlı göçlerle kentsel topraklarda gecekondulaşmanın ortaya çıkması da dönüşümdür, gecekondu alanlarının ıslah planlarıyla geliştirilmesi, yoğunlaştırılması da bir başka dönüşümdür. Tabi ki son yıllarda gerçekleştirilen proje örneklerinde olduğu gibi gecekonduların bir proje doğrultusunda tümüyle yıkılarak temizlenmesi ve yerine yeni yapılaşmaların geliştirilmesi de bir dönüşümdür" (Uyar, 2009: 26).

Kapitalist üretim ilişkisinde, sermaye mevcut kent dokusunda yeni yatırım ve prestij mekânları yaratmak için siyasal ve kurumsal örgütlenmeleri harekete geçirerek kentsel dönüşümü bilinçli bir biçimde yönlendirir. Bu yönlendirme sonucunda bir taraftan "doğal kentsel dönüşüm" olarak adlandırılan vatandaşa veya vatandaş-müteahhit işbirliğine dayalı mikro ölçekli dönüşüm öte taraftan da kamunun (merkezi-yerel örgütlerin) yapılandığı proje tabanlı görece makro ölçekli "planlı kentsel dönüşüm" birbirine koşut olarak kent mekanında gerçekleşmektedir. Bu çerçevede, gecekondu alanlarının oluşumu, parsel temelli yapı stokunun yenilenmesi vb'leri "doğal kentsel dönüşüm"e örnek oluştururken; "planlı kentsel dönüşüm"de ise farklı uygulamalar bulunmaktadır. Bunlar:

1) Kentsel Yenileme (urban renewal) ile mevcut bir alanda rantların çok düşmesi halinde, o alandaki yapıların tamamen yıkılıp yeniden yapılması gibi, eski olanın yıkılıp yeniden yapılması sağlanır. Schubert (1996: 63, 74, 81) kentsel yenilemeyi, işlevsel değişimle bütünleşen temizlikler olarak görmüş; bu temizliklerin ise ya belli bir alanın tamamen yıkılıp yapılması ya da ticari canlanma ve kar için 'koridor cadde'lerin açılması yoluyla gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Ayrıca, bölgesel temizlik ya da 'Haussman Metodu' olarak adlandırılan bu yöntemle, mekânın işlev değiştirmesi ve ekonomik açıdan canlandırılması sağlanmıştır. Schubert, bu yöntemi 19. yüzyılda İngiltere'de slum temizleme ve kitlelerin buldukları yerlerden sürülme aracı olarak kabul etmiştir. Kocabaş ise kentsel yenileştirme olarak adlandırmakta ve ona göre, kentsel yenileme;

¹ Farklı mekân yaklaşımları için bak. Mumford, Lewis, (1961) "Bahçe-Şehirler ve Modern Şehir Planlaması", **Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, çev. Ruşen Keleş, Ankara, Cilt: 16 Sayı: 4, ss. 175-187; Fishman, Robert, (2002) "Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyaları: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier", **20. Yüzyıl Kenti**, der. Bülent Duru ve Ayten Alkan, İstanbul: İmge Kitabevi, ss.107-127; Giddens, Anthony, (2008) **Sosyoloji**, çev. Cemal Güzel, İstanbul: Kırmızı Yayınları; Weber, Max, (2003) **Şehir: Modern Kentin Oluşumu**, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Bakış Yayınları; Harvey, David, (2009) **Sosyal Adalet ve Şehir**, çev. Mehmet Morali, İstanbul: Metis Yayınları; Harvey, David, (2002) "Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı", **20. Yüzyıl Kenti**, der. Ve çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 147-173. Ayrıca, Türkiye'de, farklı mekân yaklaşımları üzerinden kentsel dönüşümü ele alan araştırmalar için bak. Planlamacı yaklaşım çerçevesinde: Tekeli, İlhan (2011) "Kentleri Dönüşüm Mekânı Olarak Düşünmek", **Kent, Kentli Hakları, Kentselleşme ve Kentsel Dönüşüm**, der. İlhan Tekeli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 270-278; Sönmez, Remzi (2009) "Diyarbakır Planlama Deneyimi (Diyarbakır Nazım Planı Kentsel Dönüşüm Stratejileri)", **TMMOB Diyarbakır Kent Sempozyumu**, 24-26 Nisan, s.38, Diyarbakır.

"ortaklık tabanlı eylem programlarını hedefleyen, kamu sektörünün başı çektiği bir süreçtir. Bu süreç, bir yandan toplum tabanlı yenileştirme yoluyla, en yoksul mahallelerde yaşayan yurttaşların koşullarının iyileştirilmesini sağlar. Bir yandan da kentsel bölgelerin çevresel performansın iyileştirmeye yönelik önlemler ve doğal-tarihsel yapılaşmış çevrenin korunması yoluyla, kentsel yapılaşmanın olumsuz çevresel etkilerini azaltırken, kent ve kasabaların rekabet edebilirliğini destekler" (Gibson, 2007: 475); Kocabaş, yenileme sürecinde özellikle paydaşlara, rekabet edilebilirliğe, çevresel olduğu kadar toplumsal tabanlı iyileştirmeye vurgu yapmaktadır.

2) Eski Haline Getirme (rehabilitation) ile deformasyon başlamasına rağmen, özgün niteliği henüz kaybetmemiş olan eski kent parçaları eski haline kavuşturulur (Özden, 2001: 258).

3) İmar-İslah (improvement) ile imar bakımından meşru olmayan alanlar meşru hale getirilir, o yerde yaşayanlara güvence verilir ve yaşam performansı yükseltilir (Tekeli, 2011: 276).

4) Yeniden Canlanma-Canlandırma (revival-revitalization) ile sosyo-kültürel, ekonomik ya da fiziksel açılardan çöküntü süreci yaşayan kent mekânı, çöküntüye neden olan faktörlerin ortadan kaldırılması veya değiştirilmesi sonucu hayata yeniden döndürülmesi sağlanır (Üstün, 2009: 6). Böylece, ilgili mekânda ekonomik etkinlikler canlandırılmış olur (Tekeli, 2011: 276).

5) Sağlıklaştırma (sanitation, upgrading) ile eskimiş, performansı düşmüş, alt yapıları yetersiz bir çevrenin performansı sınırlı yatırımlarla yeterli hale getirilir (Tekeli, 2011: 276).

6) Yeniden Oluşum (regeneration) ile çöküntü bölgesi haline gelen alanlarda yeni bir dokunun yaratılması ya da mevcudun iyileştirilmesi gerçekleştirilerek, bu alanlar kente kazandırılır (Özden, 2001: 257). Harvey (2008: 177) bu süreci 'mutenalaşma' ya da 'nezihleşme olarak' adlandırmış ve düşük gelirli yerlerinden edilmelerine neden olduğu için eleştirmiştir. Schubert (1996: 81) ise bu süreci ikamet koşullarının düzeltilmesiyle gerçekleşen temizlik olarak ifade etmiş; sürecin eski düşük gelirli sakinlerin karşılayamayacağı bir maliyet ve değer artışı yaratması nedeniyle, kitlelerin buldukları yerlerden sürülmesine yol açtığı için yöntemi eleştirmiştir.

7) Kentsel Koruma (urban conservation) ile genel olarak, kültürel ve doğal taşınmaz varlıklar özellikleri yasal düzenlemeler çerçevesinde muhafaza edilir. Böylece, tarihi çevreyi korumanın amacı tarihi yerleşmenin yok olmaktan kurtarılmasını, bu mirasın günümüz yaşamı ile bütünleştirilmesidir.

8) Soylulaştırma (gentrification) ile sosyo-kültürel açıdan çöküntüye uğrayan dolayısıyla fiziksel çevresi de bozulan alanların sosyal yapısının ıslahı sağlanır (Özden, 2001: 258).

9) Yapı Stokunu İyileştirme ile deprem gibi doğal afetler karşısında dayanıklılığını yitirmiş ya da kullanım ömrünü tamamlamış, yasal konut üretim süreci sonucunda inşa edilmiş konutların yıkılarak yeniden yapılmasıdır. Türkiye’de, 28498 Sayılı 15.12.2012 tarihli Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanunun kapsamında riskli yapıların yıkılması ve yeniden yapılacak yapılar düzenlenmiştir. Bu iyileştirmede, her ne kadar, tek tek binaların yıkılıp yenilenmesi öngörülmüşse de, 'mülkiyet hamurlaştırmaları'² yapılarak da uygulamanın gerçekleştirilebilmesi için konut üreticilerinden talepler bulunmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde kentsel dönüşümle ilgili araştırmalara bakıldığında başlangıçta özellikle gelişmiş ülkelerde ve metropol kentlerde yaşanan kentsel dönüşüm üzerine çözümlere gidildiği görülmüştür. Ancak, üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşüme paralel olarak gelişmekte olan ülkelerde de kentsel dönüşüm önemli bir sorunsal haline gelmiş ve öncülleri gibi metropol kentler üzerinden araştırma konusu edilmiştir. Türkiye de bu süreçte yerini almış ve İstanbul, Ankara, İzmir, Adana vb. metropol kentler üzerinde durulmuştur. Türkiye’de bu kentler

² Afet kapsamında yıkılıp yeniden yapılacak binaların sakinlerinin bir kooperatif kurarak, kooperatife üye olup mülkiyetlerini kooperatife devretmeleri ve bu kooperatif kapsamında hisse sahibi olmalarıdır. Böylece konut sakinleri adına kooperatif yetkilisinin tek elden müteahhitle karara varması sağlanabilecektir. Bu ise inşaat sürecinde ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları, inşaat süresini ve müteahhit açısından maliyetleri azaltacaktır. Yani yasa kapsamında konut piyasasının sürdürülebilirliği garanti altına alınacaktır.

dışındaki kentlerde gerçekleşen dönüşüm ise ya hiç araştırılmamış ya da gecekondular, kentsel yenileme, tarihsel dokunun korunması gibi dar çerçevede ele alınmıştır. Yalnızca metropol kentler değil diğer kentlerde de, farklı ölçeklerde olsa da, üretim ilişkilerinde, toplumsal yapılarında ve kentsel örgütlenmelerinde bir dönüşüm yaşanmış ve bu kentler de küresel ölçekte yaşanan dönüşümde yerini almıştır.

Bu çalışma kapsamında Türkiye'de, TÜİK'in 2011 yılı verilerine göre 340 binin üzerinde nüfusa sahip bir kent olan Elazığ araştırma alanı olarak belirlenmiş ve Elazığ'da gerçekleşen kentsel dönüşüm birbirine paralel olarak ilerleyen iki boyutta ele alınmıştır. İlk boyutta, bir bütün olarak toplumsal yapıda yaşanan dönüşüm; ikincisinde ise toplumsal yapının bir parçası olan siyasal ve kurumsal örgütlenmeler aracılığıyla, planlı olarak kent mekânında yaşanan dönüşümdür. Elazığ kent merkezinde gerçekleşen kentsel dönüşümü daha iyi kavrayabilmek ve çalışma kapsamının amacını aşmaması için, dönüşüm 19. yüzyılın sonundan günümüze tarihsel süreç içinde çözümlenmiştir.

1.2. Dünyada Kentsel Dönüşümün Tarihsel Gelişimi

Sanayi devrimine paralel olarak gelişen kentlere kırsal alanlardan yapılan kitlesel göç, bu kentlerde nüfusun hızla artmasına yol açmış ve yeni nüfus yoğunluğu da beraberinde altyapı, konut, ulaşım ve çevre sorunlarını getirmiştir. Bu sorunların yaratmış olduğu sağlıksız yaşam koşulları köyden kente gelmiş olan fabrikalarda çalışmaya başlayan ve kentte büyük nüfus yoğunluğu oluşturan yoksul işçilerden başlayarak tüm kentte tifo, kolera gibi hijyenle ilişkili hastalıkların artmasına neden olmuştur. Artan bu hastalıklar ise hem kitlesel ölümlere hem de verim düşüklüğünü beraberinde getirmiştir. Başlangıçta fabrika sahipleri, fabrika çevresine işçi konutları yaptırmışlar, ancak bireysel girişimlerle yaşanan sorunların altından kalkılamayacağı anlaşılınca devlet büyük altyapı, sosyal konut, sağlıklaştırma ve kent içi ulaşım ağı gibi yüksek maliyetli projeleri gerçekleştirmede birincil aktör durumuna gelmiştir (Tekeli, 2010: 30; Ersoy, 2007a: 24-26; Ersoy, 2007b: 119-121). Bu olumsuzluklar neticesinde, 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan sağlıksız yaşam koşullarının ve konut sorunlarının çözümüne yönelik olarak sanayileşmiş kentlerde planlı kentsel dönüşüm projeleri geliştirilmeye başlanmıştır. Bu projeler gerçekleştirilirken kamu sağlığı ile ilişkilendirilmiş; bu sayede de, koku ve pislik yer altındaki kanalizasyon aracılığıyla görünmez kılınırken, yoksul mahallerdeki sakinler de yıkım operasyonlarıyla buharlaştırılabileceği kabul edilmiştir. Fakat kentsel mekânda konut, altyapı vb. sorunların doğrudan sanayi devrimiyle ortaya çıkmamış olduğuna dikkat edilmelidir; aksine var olan sorunlar gün yüzüne çıkmış ve sanayileşme süreciyle yoksulluğun yaygınlaşma ve yoğunlaşma derecesi artmıştır (Schubert, 1996: 67, 60). Yani sanayileşme süreciyle birlikte kent mekânında yaşanan dönüşüm neticesinde ortaya çıkan kent sorunları planlı bir biçimde kent mekânının örgütlenmesi sağlanarak çözülmeye çalışılmıştır. Böylece sanayi toplumunda kent mekânını hem üretim ilişkileri hem de kent planları bir dönüşüm sürecine sokmuştur.

Dünyada planlı kentsel dönüşüm kavramının ortaya çıkışı, gelişmiş Batı ülkelerinin kentlerinde sosyal ve ekonomik açıdan çöküntü alanlarına dönüşmüş bölgelerin yeniden canlandırılmasına yönelik çabalarla olmuştur. Kentlerde, ilk kullanıcıları tarafından terk edilmiş, yoksul kesimlerin kötü fiziksel koşullar altında yaşam sürdürmeye başladığı konut alanları ile terk edilmiş sanayi alanları ve liman çevreleri kentsel dönüşüm projelerinin ilk uygulama alanları olmuştur. Fakat kentsel mekânda önemli değişimler yaratan bu uygulamalar 'kentsel dönüşüm' olarak adlandırılmamış, gerçek içeriğine bağlı kalınarak 'yenileme'³, 'yeniden yapılandırma', 'iyileştirme', 'koruma' ve 'canlandırma' projeleri olarak isimlendirilmiştir (Uyar, 2009: 27).

Ayrıca, sanayileşmiş ülkelerde, konut ve sağlık sorunlarını çözmeye yönelik olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru var olanın dönüştürülmesi dışında, yeni kentler yaratma çabası da bir çözüm olarak geliştirilmiştir. Bu çerçevede, "Güzel Kent (City Beautiful)", "Camillo Sitte'ci

³ Avrupa'da 19. yüzyılda kentsel yenilemeye yönelik gerçekleştirilen ilk örnekler için bak. Schubert, Dirk, (1996) "Yenileme ya da Onarma: Kentleri Modernleştirmede Madalyonun İki Yüzü", *Değer Dergisi*, Yıl: 9, No: 26, ss. 59-82.

Yaklaşım", "Ebenezer Howard, Bahçe Kent (Garden City)", "Berlage, Amsterdam Planlaması", "Tony Garnier, Endüstriyel Kent (Cité Industriel) ve Pratik Kent (City Efficient)" gibi yeni ve ütopyik kentler planlanmaya ve uygulanmaya çalışılmıştır (Tekeli, 2010: 34-42; Ersoy, 2007: 30-31; Harvey, 2008: 196-213). Le Corbusier, 1925’deki ‘Plan Vois Pour Paris’, ‘işlevsel kent’ önerisi kapsamında Paris’te şehrin stratejik bölgesindeki dar sokaklar ve köhne konutlar kaldırarak, son derece büyük gökdelenlerle düşey bir şehir oluşturmuştur. Le Corbusier’in söylemi, mevcut kentleri yıkıp yeniden kurmayı gerektiren köktenci bir anlayışla biçimlenmiş ütopyik bir vizyona dayanmıştır (Gürel Üçer vd., 2004: 140).

1930'lara gelindiğinde ise yaşanan Dünya Ekonomik Buhranı neticesinde dünya ticareti küçülmüş, sanayileşmiş ülkelerde işsizlik artmış ve ülke ekonomileri içine kapanmıştır. Sanayileşmiş ülkeler bu ekonomik buhrandan kurtulmak için çözülmesi gereken konut sorunundan hareketle konut yatırımlarına yönelmiştir. Diğer taraftan hızla artan motorlu araçlar ve gelişen karayolları da kentsel dönüşümde belirleyici olmuştur (Tekeli, 2010: 43-45). Sermaye bu dönemde girmiş olduğu birikim krizinden konut yatırımlarıyla çıkmayı başarmıştır.

İkinci Dünya Savaşı takiben ise, planlı "kentsel dönüşüm politikaları olarak eski haline getirme yaklaşımı benimsenmiş ve sosyal konut programlarına ağırlık verilmiştir. 1950'lerde ise, kapitalist sanayinin ortaya çıkmasıyla yeniden geliştirme programlarına yer verilirken, 1960'larda tarihi alanların ve kentlerin korunmasını, 1970'lerde ise turizm sektörünün ve kentsel boş alanların iyileştirilmesini amaç edinen canlandırma yaklaşımı tercih edilmiştir" (Üstün, 2009: 11). Bu bağlamda, Avrupa ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında ‘yenileme’ ve ‘yeniden yapılandırma’, planlı kentsel dönüşüm araçları olarak öne çıkarken, sonraki yıllarda 'kentsel canlandırma’, ‘iyileştirme’, ‘sağlıklaştırma’ ve ‘koruma’ gibi araçlar tercih edilir olmuştur (Uyar, 2009: 27).

1980'lerde ABD’de "yeniden canlandırma (revitalitation) ve konutların iyileştirilmesi gündeme gelmiştir. Ayrıca bu dönemde ticari hayatın canlı olduğu kent merkezinde (midtown) de çok yüksek emlak vergileri uygulanmış, yoksul kimselerin evleri de soylulaştırma projesine konu olmuştur. Bu dönemde yapılan tüm yatırımlar, konut projeleri ve konutların iyileştirilmesinde özel sektörün daha çok rol aldığı görülmüştür.

Özelleştirme yolu ile özel sektör yatırımcılarına, kent arazileri düşük fiyatlarla satılmış ve bu satış karşılığında yapılacak binaların yüzde yirmisi gibi bir oranın düşük gelirli ailelere ayrılması istenmiştir. Düşük gelirli insanların konut sorunu üzerine yoğunlaşmış ve kentte yaşayanların kendi evlerine sahip olmalarının sağlanması hedeflenmiştir. ABD’de 1980’lerin başında yerel yönetimler ise, boş ve iyi durumda olmayan binaları yıkmış buna sebep olarak bu boş binaların yasal olmayan eylemlerde kullanılabilmesi ileri sürülmüş ve bu boş binaların kentte ileride yapılacak yenilemeler için kullanılmıştır. Kısaca, bu dönemde yıkım, kentsel yenileme için kullanılan yöntem olmuştur" (Üstün, 2009: 27).

1990'lara gelindiğinde, Amerika’da planlı kentsel dönüşüm kapsamında kentsel yenileme ile kentsel koruma yöntemleri ilişkilendirilmiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak, Amerika’da 1997 yılında çıkarılan 'Amerikan Toplumunu Yenileme Yasası’na göre, Amerikan İskân ve Kentsel Kalkınma Departmanı (HUD)'nın mülkiyetinde bulunan boş ve niteliksiz yapıların, buldukları alanda yetkili olan yerel yönetimlere devredilmesi olanağı tanınmış ve yerel yönetimlerin bu yapıları altı ay içinde, kar amacı gütmeyen toplum geliştirme birimlerine satmaları öngörülmüştür. Bu birimler ise söz konusu yapıları düşük gelirli ailelerin satın alabilmeleri amacıyla elverişli hale getirir, yeniler, restore eder ve satışa sunar (Özden, 2009: 260-261).

1980’lerden bugüne "dünyada yükselen neoliberal politikalarla birlikte iki temel politika değişimi yaşanmıştır. Birinci değişim, kentsel hizmetlerin sağlanmasında devletin geri çekilmesi, eğitim, sağlık, ulaşım ve benzeri türden hizmetlerden kademeli olarak çekilen devletin, çekilmediği alanlarda da hizmetin sağlanmasını ihale ve benzeri yöntemlerle özel sektöre bırakmasıdır. Bu yönelim refah devletinin çöküşünün kentsel düzlemdeki yansıması olarak da ifade edilebilir. Bu

uygulamalarla birlikte tüketim, kentleri özgün kılan faktör olmaktan çıkarken, kentler ekonomik gelişmenin odakları haline gelmiştir. Sermayenin hareketliliği ve ulus devletlerin daha az müdahaleci hale gelmeleri, yerel birimlerin kendisini aktivite etmeye başlamasına neden olmuş ve dünya kentleri hiyerarşisi olarak adlandırılan yapılanma içinde kentler, kendilerine olabildiğince avantajlı bir yer elde etmeye yönelik stratejiler izlemeye başlamışlardır. Sermayeye yönelik kentsel politikalar rant merkezli gelişme anlayışını da güçlendirmiştir. Devlet merkezli birikim stratejilerinin yerini, yerel aktörlerin desteğini alan bir yönetim anlayışının almasıyla, kentlerin kendilerini pazarlamaları çok aktörlü ve geniş katılımlı bir yönetsel yapıya bırakmıştır" (Şengül, 2002: 8). Yaşanan bu süreç, kentler arasında markalaşmaya neden olmuştur. Bu markalaştırılma kapsamında kentler "üniversite kenti", "konferanslar kenti", "sanat kenti", "turizm kenti", "finans kenti" vb. olacak şekilde kentsel bir dönüşüm sürecine sokulmuştur. Bu da, kongre merkezleri, üniversite kampüsleri, kültür/sanat merkezleri, alışveriş merkezleri (AVM) gibi yeni mekânsal örgütlenmeleri kent mekânında egemen kılmıştır.

1.3. Türkiye'de Kentsel Dönüşümün Tarihsel Gelişimi

Sanayileşmiş ülkelerde kentsel dönüşüm sanayi devriminin kentlerde yarattığı sağlıklı çevre ve konut koşullarının iyileştirilmesine yönelik belli bir planlama çerçevesinde gerçekleşirken; Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayileşmenin gerçekleştirilememesi nedeniyle kentsel dönüşüm bir modernite projesi olarak gerçekleştirilen kentsel planlarla uygulamaya konmuştur. Bu nedenle, Osmanlı kentlerinde, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında sanayileşmiş ülkelere sanayileşmenin olumsuz sonuçlarına karşı geliştirilmiş ütopyik planlara dayalı bir kentsel dönüşüm gerçekleşmemiştir. Osmanlı'nın batıya eklemleme çabası sonucunda, tüm imparatorluk topraklarında değil, fakat batı ile ticari ilişkilere girilen Bursa, İzmir ve İstanbul gibi büyük kentlerin bazı mahallelerinde kentsel planlamalara gidilerek kentsel dönüşüm gerçekleştirilmiştir (Tekeli, 2001: 19-21). Yani, Türkiye'de Osmanlı döneminde kentsel dönüşüm kapitalist üretim ilişkileriyle ilk eklemlemeye başlayan ve bu bağlamda toplumsal dönüşümün ilk başladığı İstanbul, Bursa, İzmir gibi görece gelişmiş ticari kentlerde gerçekleşmiştir.

Bu dönemde, devlet işlerini yönlendirecek batılılaşma ürünü kamu binalarının yapımının ön plana çıkmasıyla, sadece taşınır kültür varlığının korunması için çıkarılan Asar-ı Atika Nizamnameleri ile koruma yasal tabana oturtulmuştur. "Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni" bu yasayı uygulayacak kurum olmuştur (Dinçer ve Akın, 1994: 128). 1848 Ebniye Nizamnamesi ve ardından da Ebniye Kanunuyla kentsel dönüşümü gerçekleştirmeye yönelik yasal düzenlemelere gidilmiştir (Keleş, 2004: 504).

Osmanlı'da yaşanan bu kentsel dönüşüm kapsamında (Tekeli, 2001: 20-22):

- a) Kent merkezi içinde geleneksel merkezler oluşmaya başlamış,
- b) Yaya olarak sağlanan kent içi ulaşımında araba ve tramvay gibi toplu ulaşım araçları kullanılmaya başlanmış,
- c) Kent içinde yeni alanların iskâna açılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Osmanlı'da kentsel dönüşümde, halkın modernizme karşı tepkisinin gelişmemesi adına, var olan yapıların yıkılması uygulaması yerine yeni iskân alanlarının iskâna açılmış ya da yangınlar sonucu açılan alanlar modern bir kentsel dönüşüme ev sahipliği yapmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentsel mekânın planlanması ve dönüştürülmesi Osmanlı'da olduğu gibi bir modernite projesi olarak görülmüştür. Ancak Osmanlı'da İstanbul ve ticaretin geliştiği kıyı kentlerinde kısmi olarak uygulanabilen kentsel dönüşüm Cumhuriyetle birlikte ülkenin tüm kentlerinde uygulanmaya konmuş, kökten bir dönüşümdür. Bu çerçevede, batıda sanayileşmenin yarattığı olumsuzluklara karşı gelişmiş bahçe kent ütopyası, Türkiye'de modernleşmenin bir imgesi olarak düşük yoğunluklu bahçeli evlerden oluşan kentsel bir doku yaratılarak uygulanmıştır. Fakat tüm kenti bir bütün olarak planlama ve dönüştürme hedefiyle yola

çıkılmasına karşın belediyelerin mali güçlerinin sınırlılığı nedeniyle, çoğunlukla yeni oluşan mahallelerde uygulama olanağı bulunmuştur (Tekeli, 2001: 26-28).

Türkiye’de 1950 sonrası çok partili döneme geçişle birlikte ekonomide özel sektöre verilen önem artmış ve ithal ikame ile karma ekonomik yapı içinde sanayileşmeye yönelim başlamıştır. Bu yönelim sonrası, tarımda makineleşmenin artmasıyla birlikte köylerden kentlere göç hız kazanmış ve gecekondulaşma sorunuyla karşılaşmıştır. Siyasi iktidarların gecekonduya yönelik çıkarmış oldukları aflar ve ıslah imar planları vb. uygulamalarla gecekondu alanlarının iyileştirilmesine yönelik dönüşüm çabaları bu sorunu iyice büyütüştür. Ayrıca, sonraki süreçte yap-satçıların elinde şekillenen yüksek yoğunluklu ve altyapıları yetersiz gecekondu apartman mahalleleri oluşmuş ve gecekondu alanı rant alanına dönüşmüştür (Keleş, 2004: 571-572; Uyar, 2009: 28; Tekeli, 2001: 29-33). 1963 yılında çıkarılan ve belediye başkanının halk tarafından doğrudan seçilmesini sağlayan 307 sayılı Belediye Yasası ile gecekonduya yaşayanlar kentsel siyasette varlığını hissettirmeye başlamıştır. Böylece, göçlerle birlikte hızla artan gecekondu, mahalle statüsünü elde ederek kent yönetiminin yasal bir parçası haline gelmiştir (Keleş, 2004: 12). Bu sürecin doğal bir sonucu olarak, gecekondu sakinleri önce meşrulaşmak için tapu ardından da koşullarını iyileştirmek için de altyapı taleplerini dile getirmişlerdir. Çıkarılan gecekondu af yasaları ile yasallaşma ve yerel yönetimlere yaptıkları siyasal baskılarla da sağlaştırma istekleri yerine getirilmeye başlanmıştır. Fakat gecekonduya açısından gerçekleşen bu başarı ve kentlere gerçekleşen göçün katlanarak artması, kentlerde gecekondu mahallelerinin hızla genişlemesine yol açmış ve informal konut üretimini ve ticaretini yaratmıştır.

"Bir diğer dönüşüm türü olarak ‘yeniden yapılandırma’, söz konusu alçak ve seyrek dokunun çok katlı binalara dönüşmesiyle gerçekleşmiştir. 1965 yılında çıkarılan 634 Sayılı Kat Mülkiyeti Yasası, bireysel yapı birimlerine yönelik mülkiyet haklarının genişletilmesini desteklemiş; aynı zamanda piyasa mekânizması içinde yap-satçı olarak tanımlanan küçük sermayeli konut üreticileri eliyle mevcut konut stokunun yıkılarak apartmanlaşmasına imkân vermiş ve hisseli tapuya dayalı parçalı mülkiyet yapısının gelişmesine neden olmuştur" (Yıldırım, 2006: 9-11).

Böylece, 1970’lerden başlayarak gecekondulaşma ticarileşmiş ve artık köyden gelenlerin barınmak için yaptıkları konutlar olmanın ötesine geçmiştir. Bir taraftan yapılan çok katlı apartman tipi gecekondu kiraya verilerek ya da satılarak alternatif bir konut sektörü oluşturulurken; öte taraftan da kaçak villalar, fabrikalar ve iş yerleri inşa edilerek devasa gecekondu semtleri yaratılmıştır⁴ (Bayraktar, 2006: 122-123).

TÜİK’in nüfus verilerine göre, 1927’de nüfusun %22.52’si kentlerde yaşarken, 1950’de bu oran %23,39’a, 1980’de %42.50’e ve 2000’de %64.50’e ulaşmış (www.tuik.gov.tr/VeriBilgi); ancak kentlerdeki konut arzı konut talebini karşılayacak düzeye çıkamamıştır. 1980’e kadar konut üretiminin yaklaşık %95’ini özel teşebbüs sağlamış kamu konut üretiminde yetersiz kalmıştır. Bu dönemde kamunun konut üretimi İmar ve İskân Bakanlığı, bu bakanlığa bağlı Emlak ve Kredi Bankası, SSK, Bağ-Kur, OYAK ve benzeri kamu kuruluşlarca gerçekleştirilmiştir. Yüksek enflasyon gerekçesi ile finansal desteği yalnızca Emlak ve Kredi Bankası vermiştir, diğer bankalar sorumluluk almamıştır (Samsunlu, 2007: 360).

1984 yılında Toplu Konut İdaresi kurulmuş, konut yapımı için genel bütçeden konut kesimine pay ayrılması sitemine geçilmiş ve 1992 yılından itibaren de belediyelerle işbirliği içinde konut üretimi yolunda bir sistem geliştirilmiştir. Bu süreçte, Toplu Konut İdaresi tarafından finansal olarak kooperatiflerin desteklenmesi sonucunda Samsunlu (2007: 358-366)’nın Toplu Konut İdaresi verilerinden aktardığına göre, 1984-1991 yılları arasında toplam 8160 kooperatif iskân ruhsatı almıştır⁵. Ayrıca, Toplu Konut İdaresi’nin desteği ile 1984-1999 yılları arasında

⁴ Gecekondu bölgeleri için örnek araştırmalar için; Erder, Sema, (1996) **İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye**, İstanbul: İletişim Yayınları; Kartal, S. Kemal, (1983) **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme**, Ankara: Yurt Yayınları.

⁵ 1941-1991 yılları arasında iskân ruhsatı alan kooperatif sayısı 7976’dır (Samsunlu, 2007: 361).

kooperatiflerce 947.526, idarenin arsasında yapılanlar 43.131, belediyelerin arsasında yapılanlar 38.854 ve bireysel konut kredileri ile 100.590 konut yapılmıştır. Ancak yapılan bu konutlarda kentlerdeki konut gereksinimlerini karşılamakta yetersiz kalmış ve gecekondulaşmanın önüne istenilen düzeyde geçememiştir.

Bu olumsuz gelişmelerin neticesinde, gecekonduların kent içinde konum avantajına sahip olan bölümlerinde yık-yap türünden bir değişimi öneren imar planı kararlarıyla bir başka dönüşüm yaşanmış ve gecekonduların alanlarında 'kentsel yenileşme' uygulamaları kişisel girişimler ve yap-sat işiyle uğraşan yapımcılar eliyle yaşama geçmiştir. Kentsel yenileşme uygulamaları, yık-yap yöntemiyle zamana yayılmış biçimde piyasa koşullarında parsel ölçeğinde gerçekleşirken, gecekonduların alanlarından planlı kent parçalarına geçiş ve dönüşüm örnekleri de yaşanmıştır. Bireysel olarak yaşanan bu değişimin bir benzeri 1990'lı yıllarda Ankara Dikmen Vadisi örneğinde olduğu gibi yerel yönetimlerin öncülüğünde, kamusal müdahalelerle daha geniş kapsamlı kentsel yenileşme uygulamalarını da beraberinde getirmiştir (Uyar, 2009: 28).

2001 yılındaki ekonomik krizi takip eden yıllarda, "büyük konut açığı bulunan ülkemizde enflasyonun giderek düşmesi son yıllarda bankaların büyük bir çoğunluğunu konut kredisi vermeye yönlendirmiştir. Ayrıca faizlerin düşmesi nedeniyle 2004 yılından itibaren artan şekilde konut inşaatı ve konuta yatırım hızlanmıştır. Yeterince hazır konut arzı olmadığından talebi karşılayabilmek için özel teşebbüs tarafından 2005 yılında konut yapımına ağırlık verilmiştir. Bu konutların daha üst gelir grubuna yönelik olduğu dikkati" çekmiştir (Samsunlu, 2007: 373).

1980'de başlayan ve 2000 yılı sonrası hız kazanan dışa açık, küreselleşme sürecinin bir parçası olan ekonomik büyüme anlayışının bir yansıması olarak kentsel mekândaki alanların arsa değerlerinde değişimler gerçekleşmiş, bunun sonucu olarak da kimi kentsel alanların ekonomik değerleri artarken kimi alanlarda da terk edilme ve köhneme süreçleri hızlanmıştır. Bu durum toplumdaki farklı kesimler arasında da bir hareketliliğe neden olmuş ve değeri yükselen alanlara üst gelir grupları yerleşirken, bu sınıfın terk ettiği kentsel alanlara ise alt gelir grupları yerleşmiştir. Bu olgu, küreselleşmenin kentin yaşadığı sosyal sorunlar yoluyla kent mekânına somut olarak indirgenmesi anlamına gelmektedir (Özden, 2008: 63).

Üst gelir grubuna yönelik yeni konut alanlarının oluşturulmasıyla birlikte kent merkezinde oturan üst gelir grubu kent çeperine süzülme gerçekleştirmiş ve boşalan konut alanlarına daha alt gelir grupları yerleşmiştir. Bu gelişme, bir taraftan alt gelir grupları için kent merkezinde konut edinme olanağı sağlarken diğer taraftan kent merkezinde çöküntü alanları yaratmıştır; ayrıca gelişme, kent çeperinde yeni rant mekânları da yaratmıştır. Bununla birlikte, sermaye, birikimini en üst düzeyde sağlayabileceği mekânlara yönelirken, bunu gerçekleştiremeyeceği mekânlardan çekilmektedir. İşte tam bu noktada, sermaye bir taraftan yatırım riskini azaltacak ve yüksek alt yapı maliyetlerini yüklenerek ulusal ve/veya yerel siyasal bir erke ihtiyaç duymuş; diğer taraftan da bu siyasal erkin, politika belirleme, gerekli yasal altyapıyı düzenleme ve uygulama gücünü kullanarak, birikimin önündeki engelleri kaldırmaya ve yeni yatırım alanları yaratmaya girişmiştir. Böylece, merkezi ve yerel erkin desteğiyle planları hazırlanan ve maliyetli altyapıları gerçekleştirilen yeni konut mekânlarına, özel sektör konut yapımına girişmiş ve sermayesini en üst düzeyde gerçekleştirmeye yönelmiştir. Sonuçta da yeni mekânlar artan rantlarıyla birlikte kente eklemlenmeye başlamıştır. Bu gelişmeler, kentsel mekânın metalaşması sürecinin bir yansımasıdır. Ayrıca, Türkiye'de, 2000 yılı sonrası süreçte yeni liberal politikaların uygulanmasına hız verilmesiyle, kentler hem ulusal hem de küresel ölçekte diğer kentlerle bir yarış içine girmiştir. Bu yarışta kentler öne çıkabilmek amacıyla markalaşma⁶ sürecine yönelmiştir. Böylece, bugüne kadar kentte daha küçük ölçekli ve parçalı gerçekleşen metalaşma süreci bir bütün olarak kentin metalaşmasını ve pazarlanması sonucunu doğurmuştur. Bu bütüncül metalaşma sürecinde planlı

⁶ Bir dünya kenti olan İstanbul'un markalaşması sürecinde pek çok planlı kentsel dönüşüm projesi uygulamaya konulmuştur. Küçükçekmece belediyesinin girişimiyle, 2004 yılında başlamış olan "Küçükçekmece Ayazma ve Tepeüstü Bölgeleri Kentsel Dönüşüm Projesi" (Turgut, 2009), İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nce hazırlanan "Olimpiyat Köyü", "Kongre Vadisi ve Rekreasyon Alanları Projeleri".

kentsel dönüşüm politikaları ve uygulamaları önemli bir araç olarak sermaye tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de, planlı kentsel dönüşüm çerçevesinde, ilk yasal düzenleme 2004 yılında yürürlüğe giren 5104 Sayılı “*Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu*” olmuştur. Bu yasayla, başkent Ankara özelinde, belli bir alanda gecekonduların tasfiyesine gidilerek, kentsel yenileme ve kentin yeniden oluşumu gerçekleştirilmiştir.

17 Ağustos 1999’da İzmit’te, 12 Kasım 1999’da Düzce’de, 23 Ekim 2011’de Van’da yaşanan depremlerin ardından oluşan dayanıksız yapı stokunun tasfiyesi gereksinimi ortaya çıkmıştır. Ancak, sermaye birikim kaygısıyla bu alanlardan uzak durmuştur. Siyasal erk düzenleyici ve uygulayıcı gücünü kullanarak, 31.05.2012 tarihinde yürürlüğe girmiş olan 6306 Sayılı “*Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun*”u hazırlamıştır. Bu yasayla yalnızca kentler değil kırsalda planlı olarak mekânsal dönüşüme açılmıştır. Yani, mekânsal dönüşüm kentlere özgü olmaktan çıkmış, ülke genelinde uygulanmaya konulan bir planlamaya dönüşmüştür. Böylece, siyasal erk ulusal sınırlar içinde mekânı bir bütün olarak ele almış ve dönüştürmeye yönelmiştir. Ayrıca, yasayla, siyasal erk, afet riski taşıyan bölgelerdeki, gecekondular alanlarındaki ve ruhsatlı lakin dayanıksız durumdaki (eskimiş ya da ilk yapımda çürük yapılmış konutlar) yapı stoklarının tasfiyesine yönelmiş ve bu tasfiye sürecinde 'kentsel yenileme' ve 'imar-ıslah' gibi yalnızca yıkıp yapmaya dayalı planlı kentsel dönüşüm yöntemlerini benimsemiştir. Burada siyasal erkin temel yaklaşımı, belli bir mekânı ya da o mekândaki konutları dönüştürerek toplumsal yapı da bir dönüşümün yapılabileceği olmuştur. Böylece, yasayla, mekânsal dönüşümle toplumsal eşitsizlikler giderilmeye çalışılırken, sermayenin önündeki engellerde kaldırılmıştır.

Sonuç olarak, kapitalist üretime eklenmede yaşanan gecikmeye paralel olarak Türkiye’de yaşanan kentsel dönüşüm Avrupa’daki sürecin gerisinde kalmıştır. Özellikle de, 18. yüzyılın son çeyreğinde, Batı Avrupa’da sermaye sınıfının da desteğiyle başlayan kentsel yenileme çalışmaları her ne kadar cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin yeniden yapılandırılması kapsamında devlet eliyle kentleri modernleştirilmesine yönelik planlar ile uygulanmışsa da, Türkiye’de 1980 sonrasında devlet destekleriyle özel girişimciler tarafından ve 2000 yılı sonrasında da doğrudan devlet tarafından (TOKİ ve belediyeler) kentsel dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Fakat yık-yap yaklaşımı aynen korunmuştur.

2. ELAZIĞ’DA KENTSEL DÖNÜŞÜM

Osmanlı’da kent mekânının örgütlenmesinde dinsel inanç ve ırksal köken mekânın örgütlenmesine etki etmiştir. Müslümanlar ile Gayri Müslimler kent içinde farklı mahallelerde konumlanmışlardır. 1518 yılında 9’ u müslüman 4’ü gayri müslim 13 mahalle bulunmaktadır. 1523 yılında müslüman mahalle sayısı 4’e çıkmış ve toplam mahalle sayısı 14 olmuştur (Ünal, 1989: 67). Harput’un⁷ 1518’de nüfusu 6.062, 1523’te 8.350 ve 1566 13.437’ye çıkmıştır. 17. yüzyılda Evliya Çelebi’nin kayıtlarına göre sadece kale içinde 1.000 kadar ev mevcuttur (Karaaslan, 2011: 10; Ünal, 1989: 59). 1834 yılında, hastane, kışla ve cephane binaları yapılmış vilayet merkezi Harput’tan mezra olarak kullanılan ovaya taşınmış ve bugünkü Elazığ hızla gelişmeye başlamıştır. Elazığ başlangıçta bir memur ve garnizon kenti durumundadır. Harput’tan ovaya inilmesinin temel nedenleri ise, Harput’un ana yollardan uzak olması ve ova ile kent arasındaki sarp yolun kış aylarında geçit vermemesidir. Elazığ 1871 yılından itibaren ise vilayet düzeyinde idari örgütlenmede yerini almıştır (Karaaslan, 2011: 10-20). Böylece, ekonomik gereklilikler çerçevesinde, siyasi ve idari erkin yönlendirilmesiyle Elazığ’da kentsel mekânda köklü bir değişim yaşanmış ve 19. yüzyılın ilk yarısına kadar Elazığ’ın yerleşim yeri olan Harput’tan, ovaya inilmiştir. Yani kent Harput Kalesi’nin olduğu tepeden ovaya doğru yer değiştirmiştir. Bu yerleşim alanının değişimi önemli bir “doğal kentsel dönüşüm” örneğidir.

Elazığ kent mekânının planlanmasıyla ilgili temel düzenleme 1965 yılında yapılmış ve bu plan kapsamında az katlı az yoğunluklu bir yapı öngörülmüştür (Esenel, 2012: 221). Bu öngörü,

⁷ Harput’ta bulunan hane sayısı nüfus hesaplamalarında temel alınmış ve her hanede 7 kişinin olduğu kabul edilmiştir.

cumhuriyet dönemi modernleşme anlayışının mekâna yansımaları olan bahçe kent planlaması uygulamalarıyla da örtüşmektedir. 1965 yılından itibaren Elazığ kent merkez nüfusu hızla artmıştır.

Tablo:1965-2011 Yılları Arasında Elazığ Kent Merkez Nüfusu

<i>Yıl</i>	<i>Nüfus</i>	<i>Yıl</i>	<i>Nüfus</i>
1965	78.605	1990	204.603
1970	107.364	2000	266.495
1975	131.415	2007	319.381
1980	142.983	2010	331.479
1985	182.296	2011	341.220

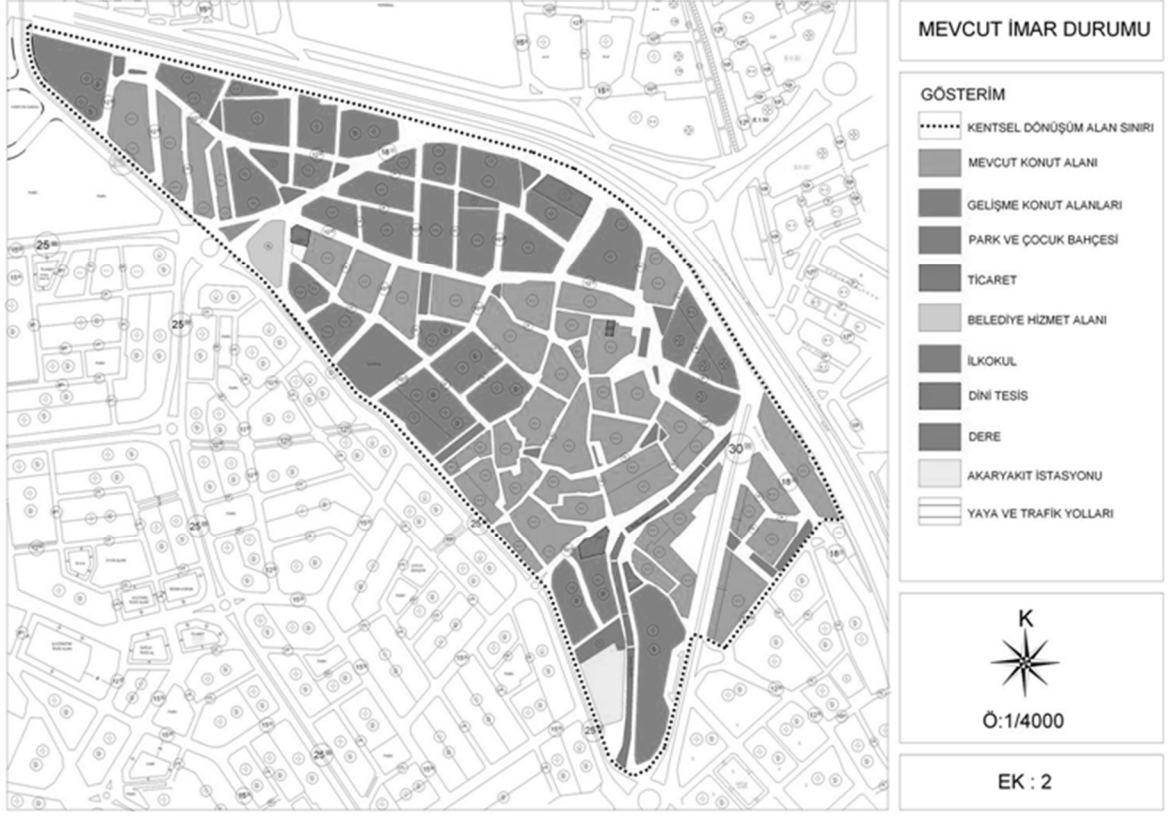
Kaynak: TÜİK Genel Nüfus Sayımı Verileri

Kentteki konut alanları, artan nüfusa paralel olarak, kentin güney ve doğu istikametinde genişlemiş ve burada bulunan eski köy yerleşimleriyle eklemlenmeye başlamıştır. Bu eklemlenme sırasında gecekondular alanları oluşmuştur. Bu gecekondular alanları 1980 sonrası gecekondular yasaları ile formel kent mekânının bir parçası haline getirilmiş ve gerekli altyapı götürülmüştür.

Elazığ Belediye'sinden alınan verilere göre, 2007 yılında kentsel dönüşüm kapsamına alınan kentin güney doğusunda konumlanmış olan 38 hektarlık bir alanı kapsayan Kızılay (Kesrik) Mahallesi de bu süreçte oluşmuştur. Mahalle Elazığ Belediyesi'nin 15.09.1988 tarihli 1988/54 sayılı Belediye Meclisi Kararı ile uygulama imar planı içine alınarak formel kent alanı içine dahil edilmiştir. Kızılay Mahallesi'nde 1 ilkokul, 1 akaryakıt istasyonu, 1 su deposu, 3 dini tesis ile 639 bina mevcuttur. Binalardan 271'i 1 katlı, 270'i 2 katlı, 90'ı 3 katlı, 6'sı 4 katlı, 1'i 5 katlı ve 1'i de 6 katlıdır ve konutlar çoğunlukla kerpiç ve yığmadır. Yani mahallede düşük yoğunluklu bir yapılaşma ve yıpranmış yapı stoku mevcuttur. Mahalle'de yaklaşık 5800 kişi yaşamaktadır ve oturanların gelir düzeyi oldukça düşük olup yaklaşık 0-500 TL arasındadır. 2007 yılında Elazığ'da gerçekleşen depremde birçok konut hasar görmüş ve bu hasarlı konuttaki sakinler mahalleden göç etmiştir. Elazığ'da hem kent hem de il ölçeğinde⁸ kentsel dönüşüm başlığı altında hazırlanan kentsel yenileme projelerinde temel hedef afetlerden azami zarar görebilecek alanlardaki konut stokunun iyileştirilmesidir.

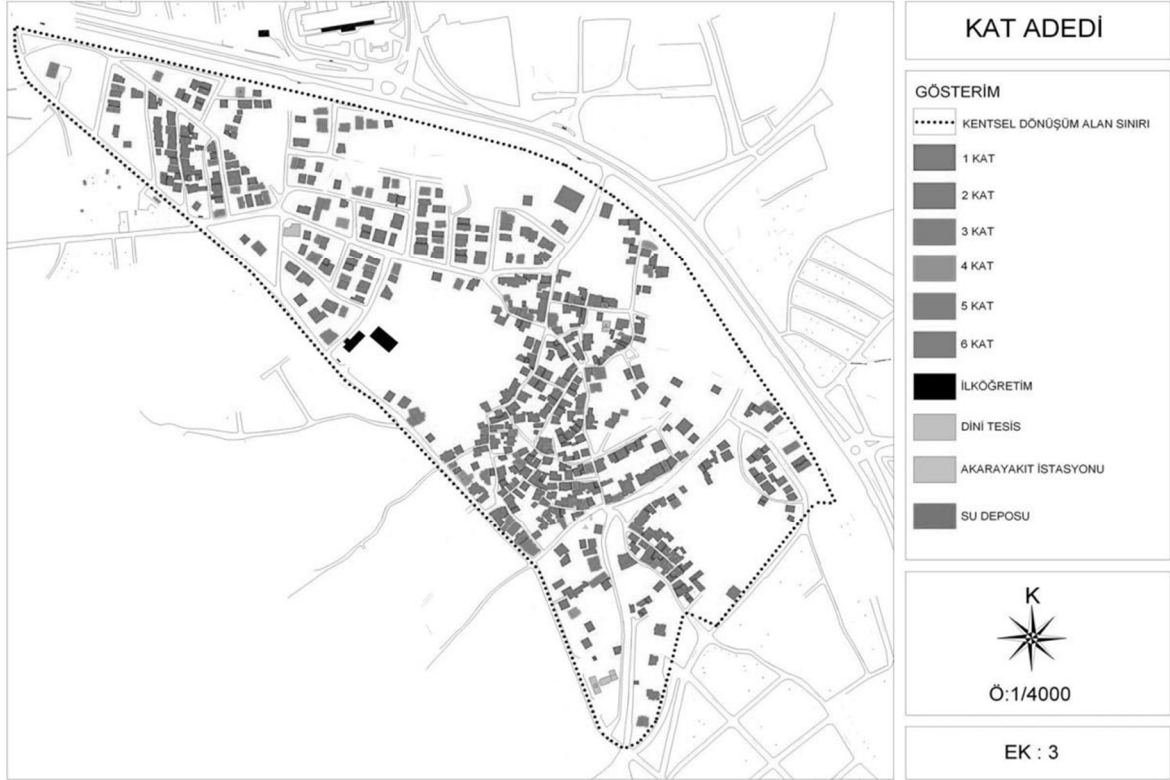
Kentsel dönüşümüne konu olan Zafer Mahallesi'nin mevcut imar durumu, kat adedi ve konutların mülkiyet durumunu gösteren Harita 2, Harita 3 ve Harita 4 aşağıda sunulmuştur.

⁸ Elazığ İl ölçeğinde, Alacakaya, Maden ve Gezin Belediyeleri'nde kentsel dönüşüm planlanmaktadır.

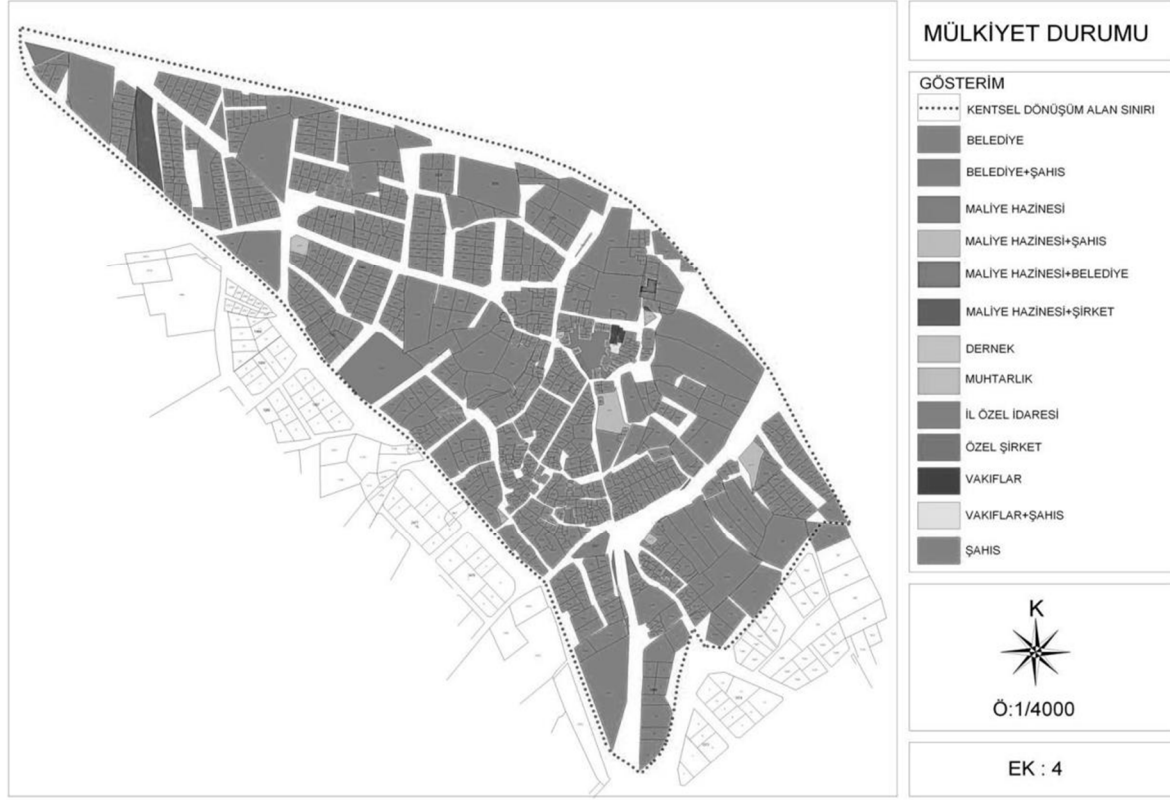
Harita 1: Kızılay Mah. Kentsel Dönüşüm Teklif Alanı Mevcut İmar Durumu

Kaynak: Elazığ Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü

Harita 2: Kızılay Mah. Kentsel Dönüşüm Teklif Alanı Kat Adedi Durumu

Kaynak: Elazığ Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü

Harita 3: Kızılay Mahallesi Kentsel Dönüşüm Teklif Alanı Mülkiyet Durumu

Kaynak: Elazığ Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü

2007 yılında Elazığ Belediyesi'nin girişimiyle hazırlanan Kızılay (Kesrik) Mahallesi'ndeki yenileme projesi ancak 28.11.2011 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na sunulabilmiştir. Fakat TOKİ'nin sürece dahil edilememesi, bölgenin deprem riskinin yüksek olması ve kat yoğunluğunun belediye tarafından düşük tutulması nedenleriyle bölge özel sermaye için cazip değildir. Bu ekonomik risk ve siyasal ilgisizlik yenileme projesini olumsuz etkilemiştir. Böylece proje 2012'de Afet Yasası çıkana kadar sürüncemede kalmış ve hayata geçirilememiştir. Bu yenileme projesi 2012'den itibaren tekrar gündeme gelmiş ve 2013 yılında bölge halkıyla görüşmelere başlanmıştır. Bu yasa kapsamında, Elazığ Belediyesi, Elazığ Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ve ilgili bakanlık bünyesindeki TOKİ'nin koordinasyonunda, Elazığ kent ölçeğinde, Salıbaşı, Karşıyaka, Hicret, Aksaray, Zafran ve Esentepe Mahallelerinde de kentsel yenileme düşünülmektedir ve ilgili yasa kapsamında da yetersiz yapı stokunun tasfiyesi zorunludur. Bu zorunluluk ilerleyen yıllarda sadece bu mahalleler de değil kentin tamamında yapı stokunun yenilenmesini zorunlu kılmakta ve konut sektörünü gelişimini desteklemektedir.

Resimler: Kızılay Mahallesi'nden İki Görünüm

Kaynak: Elazığ Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü

Kaynak: Elazığ Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü

2012 verilerine göre, Elazığ merkezde 37 mahalle bulunmaktadır. Elazığ Belediyesi'nin 2012 yılı verilerine göre, kentteki binaların 12.700'ü (%37)'si tek katlıdır ve mevcut konutların yaklaşık %1.2'si gecekondudur (Esenel, 2012: 36, 222).

1980 sonrası Türkiye'de benimsenen dışa açık ekonomi politikasının bir yansıması olarak tüm ülke çapında sanayi tesisleri kent merkezlerinin dışına taşınmıştır. Elazığ'da da bu benimsenen yaklaşım çerçevesinde Elazığ'ın doğu çeperinde 1986 yılında yapımına başlanan ve 1992 yılında faaliyete geçen Organize Sanayi Bölgesi (OSB) kurulmuştur (Esenel, 2012: 77). Böylece kentsel mekânda konut ve ticaret alanıyla üretime dayalı sanayi alanı birbirinden ayrılmıştır.

Elazığ kentinin batıya gelişiminde ise, 11 Nisan 1975 tarih ve 1873 Sayılı Kanunla kuruluşu gerçekleşen Fırat Üniversitesi'nin önemli bir katkısı olmuştur. Rektörlük ve Mühendislik Fakültesi olmak üzere iki kampüsü bulunmaktadır. Rektörlük kampüsü 1.414.394. m² ve Mühendislik Fakültesi kampüsü ise toplam 626.092 m² yüzölçümündeki alanlar üzerine kurulmuşlardır (www.firat.edu.tr, 16.07.2013). Üniversitenin kurulumunu takiben akademik ve idari kadro ile eğitim amacıyla gelen öğrenciler sayesinde kent ekonomisine hem kamu hem de özel kaynakların aktarımı gerçekleşmiştir. Bu süreç içinde kent ekonomisinin gelişimine katkı sağlamış ve üniversite yerleşim alanı kurulan fakülte ve donatılarla hızla gelişmiştir. Yaklaşık 40 yıl önce kampüs kurulduğunda kentin batı çeperinde konumlanmış olan üniversite alanı şimdilerde kent alanı içinde kalmıştır ve etrafında konut alanları ile ticari mekânlar yer almaktadır.

1974-1976 yılları arasında karayollarında çalışan 56 işçi kurmuş oldukları kooperatif aracılığıyla henüz imar düzenlemelerinin yapılmamış olduğu bugünkü Bahçelievler Mahallesi'nde 1'er dönümlük parselleri belediyeden satın alarak iki katlı bahçeli konutlar inşa etmişlerdir. 1980'li yıllarda ise Bayındırlık bakanlığı, bugünkü Abdullahpaşa Mahallesi'nde Keban barajının yapımı nedeniyle göç etmek zorunda kalanlar için 1-2 katlı bahçeli konutlar inşa ettirmiştir.

1990'ların başında Elazığ Belediyesi'nin de katkılarıyla kentin Malatya çıkışı, eski çevre yolunun kuzeyinde Hilal Kent adıyla yeni bir mahalle oluşturulmaya başlanmıştır. Bu mahallenin oluşumunda yerel yönetim, konut kooperatifi ve halk katkı sağlamıştır. Belediye, konut alanın kooperatife tahsisini ve altyapıyı üstlenirken, konutların inşasını kooperatif gerçekleştirmiş ve dar gelirli halk bu kooperatife üye olarak ödediği aidatlarla konut sahibi olmuştur. 2000'li yılların başında ise önce Zafran sonrada Bahçelievler Mahalleleri'nde yapıların kat yoğunluğu artırılmış ve bu bölgeler özel sermaye için önemli bir yatırım alanı haline getirilmiştir. Bu düzenleme kentin batıya doğru olan genişlemesini desteklemiştir.

2001/29 Sayılı ve 23.02.2001 tarihli Elazığ Belediyesi Meclis Kararı'na göre, kentin güneyinde 2011 yılında açılışı yapılan yeni çevre yolu ile eski çevre yolu arasında kalan ve Sürsürü Mahallesi'ni takiben 3.000 ha kent imar planına katılmış ve yerleşime açılmıştır. Bu tarihten itibaren ilgili alanda, özel sermaye yatırımlarıyla 5 ile 7 katlı apartmanlar ile siteler inşa edilmiştir. Bu alanda orta ve üst gelir grubu için konut üretimi gerçekleşmiştir. Böylece kentte güney batı istikametinde cezaevine kadar olan alanda bir gelişme yaşanmıştır.

Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından İl'de 21 adet proje uygulaması başlatılmış olup, bu uygulama kapsamında 6.714 adet konutun yapımı planlanmıştır. 2012 yılı itibari ile yapımı planlanan konutlardan 3.078 adedinin yapımı tamamlanmıştır. Bununla birlikte, Elazığ merkez Zafran mevkiinde 636 konut ve 32 derslikli ilköğretim okulu, 834 adet konut (Memur-Sen), Elazığ- Zafran 2. Etap 696 adet konut ve 32 derslikli lise, 1054 adet konut (Memur-Sen) ve Elazığ Sürsürü 1. Etap 164, 2. Etap 232 konut ile Karakoçan İlçesi 20 konut ve ticaret merkezi inşaatı yapım çalışmalarında ise tamamlanma aşamasına gelinmiştir (Sayılarla Elazığ, 2012: 223). Böylece, TOKİ öncülüğünde yerleşime yeni açılan alanlarda kooperatiflerin girişimleri ve özel sermayenin yatırımlarıyla yeni bir yerleşim alanı oluşmuştur. Ayrıca TOKİ, bu alanlarda yalnızca konut yatırımı gerçekleştirmemiş; altyapıyı tamamlamış, çevre düzenlemeleri ile peyzaj çalışmaları yapılmış ve sosyal donatı alanları (okullar, camiler, alışveriş merkezleri vb) inşa etmiştir.

Türkiye’de 1980 sonrası kent mekânında kendine yer edinen alışveriş merkezleri, 2000 sonrası orta ölçekli kentlerde de konumlanmaya başlamıştır. Bu çerçevede, Elazığ’da kentin batı çıkışında, terk edilmiş taş ocakları alanında yapımına başlanan ve 20 milyon dolarlık bir yatırımla eğlence ve alışveriş merkezi olan Misland alışveriş merkezi (AVM) 2007 senesinde açılmıştır (Gezici, 2007). Bu merkezin açılmasıyla hem atıl durumdaki bir alan yerleşime açılmış, hem çevresinde bulunan çöküntü alanı durumundaki bölgeye yerel erkin ve özel sektörün yatırım yapması sağlanmış, hem de ekonomik açıdan yarattığı istihdam ve ürettiği hizmetle kent ekonomisine katkı sağlamıştır. Fakat ilerleyen dönemde yatırımda kar marjı düşmeye başlamış ve merkez 2013 yılında kapanmıştır.

İzzet Paşa, Nailbey, Çarşı, Sarayatik, Kültür veya Mustafa Paşa Mahallelerinden herhangi birinde, bir imar adasında, özel sektör destekli bir pilot kentsel yenileme çalışması yapılmamaktadır. Pilot kentsel dönüşüm alanlarında, çalışmalarla ilgili sorunlar belirlenebilir; böylece bu tecrübeler sayesinde kentsel dönüşüm kanununa da önemli katkılarda bulunarak, yeni imar düzenlemeleri ile vatandaşa belki de maddi hiçbir yük getirmeden yapısal yenileme çalışmaları gerçekleştirilmiş olacaktır.

Elazığ’da kentsel koruma kapsamında valiliğin öncülüğünde, 'Doğu Anadolu Turizmde Parlayan Marka Harput Projesi', Elazığ İl Özel İdaresi AB Proje Koordinasyon Merkezi tarafından yürütülmüştür (Esenel, 2012: 279). Projeye 2008 yılında başlanmıştır. Proje kapsamında, Ulu Cami, Harput Kalesi ve Arapbaba Türbesi olmak üzere cami, türbe ve sivil mimari eserleri restore edilmiştir. Ayrıca 1996 yılında 'Ağa Cami' restore edilip kullanıma açılmıştır (Karaaslan, 2011: 31). Bu koruma uygulamaları, Elazığ’ın bir turizm markası haline getirilmesi için gerçekleştirilmiştir ve 1980 sonrası neoliberal politikalar çerçevesinde kentlerin markalaştırılması sürecinin mekânda somutlaşmasıdır.

Eski binaların yeni amaçlarla kullanılması amacıyla, koruma altına alınan bir bölge hiçbir zaman ölü bir bölge olmamalıdır. Buralarda sosyal ve ekonomik faaliyet sürdürülmeli ve yöreleştirmeli, yeni yapılacak binalarda seçici davranılmalı; dizaynları boyut ve stil açısından eskiyle uyum sağlayacak türde tasarlanmalıdır. Bunlar için gereken arazi etraftaki çirkin görümlü ve uygunsuz yapıtları ve uzantıları söküp atmakla sağlanır. Eğer restore edilen yerin canlı, yaşam dolu olması isteniyorsa, zemin katında oldukça geniş bir mekânın restorasyon, cafe ve küçük dükkanlara ayrılması yerinde olur. Bu, yöre halkı için olduğu gibi turistler için de mutlak bir gereksinimdir. Restorasyon çalışmalarında, yalnızca binaların, caddelerin, anıtların vb. yerlerin tarihi özelliklerinin korumasına yönelik düzeltme ve onarma gibi faaliyetlerin yapılması yeterli değil aynı zamanda bu faaliyetler sonucunda elde edilen kalitenin korunması gerekmektedir (Shaukland, 1996: 28, 30). Bu kalitenin korunması amacıyla; ABD ve Avrupa’da uygulanan kiralardan düşük tutulması veya devlet tarafından sübvansede edilmesi gibi düzenlemeler gerçekleştirilebilir. Bunun için ise yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

SONUÇ

Elazığ, yaşadığı hızlı nüfus artışına koşut süreç içinde ekonomik yönden dönüşüp gelişirken mekânsal olarak da dönüşmüştür. 19. yüzyılda mezraya taşınmayla başlayan ve yeni bir boyut kazanan bu süreç zamanla ilerlemiş ve kent doğu, batı ve güney yönlerinde önce çeperdeki köylere eklenerek sonra da batıya doğru genişlemiştir. Bu eklenme sürecinde düşük yoğunluklu gecekondular alanları oluşmuştur. Özellikle de 1980 sonrası, konut alanlarının yanı sıra sanayi alanları, kamusal hizmet alanları ve alışveriş merkezleri kent çeperine doğru bir yayılım göstermişlerdir.

Kentteki konut gereksinimini karşılamada özel sektör başat rol oynasa da, 1990’ların sonunda belediyenin girişimleriyle oluşturulan kooperatifler ve 2000 yılı sonrası TOKİ’nin öncülüğünde dar ve orta gelir grubu için konut alanları oluşturulmuş ve konut üretimi gerçekleştirilmiştir.

Elazığ kent çeperinde konumlanmış olan gecekondular alanlarının yenilenmesi amacıyla 2000’li yıllarda belediye ile Elazığ Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü aracılığıyla kentsel yenileme (siyasal

erkin ifadesiyle kentsel dönüşüm) projeleri geliştirilmiş fakat TOKİ' nin sürece dahil edilememesi ve özel sektörün belediye tarafından deprem riski nedeniyle kat yoğunluğu düşük tutulan Kesrik bölgesinden istenilen düzeyde sermaye birikimini sağlayabileceği öngörüsünün oluşmaması nedenleriyle yerel yönetimin ve halkın talep ettiği yenileme süreci planlama aşamasında kalmış ve hayata geçirilememiştir. Kısacası kentsel dönüşüm ekonomik ve toplumsal sürecin bir yansıması olarak gerek planlı gerekse de plansız olarak gerçekleşmektedir. Planlama sürecinde TOKİ ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı gibi merkezi aktörler ile yerel aktörler birlikte hareket etmeli ve özellikle kentsel yenileme projelerinde, temel amaç rant için mekânı dönüştürmek olmamalı, aksine yoksul sınıfların yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve artan ranttan yararlanmalarının sağlanması olmalıdır.

Ayrıca, Elazığ’da sürdürülebilir kentsel mekân politikası için; kent planlanırken kentin dinamikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Kentin markalaştırılması sürecinde Elazığ’da geleneksel kent dokusundan yola çıkarak, Harput için kentsel koruma projeleri gerçekleştirilmiştir. Fakat kentsel dokunun oluşturulması yalnızca turistler için marka bir kent yaratmak amacını gütmemeli, Elazığ’da geleneksel kent dokusundan yola çıkarak, zaman içinde kentin özgün niteliklerini, mekânda geliştirilmesi gereken yeniliklerle ilişkilendirerek kente mekânsal özgünlük kazandırılmalıdır. Bu çerçevede, Elazığ’da tarihi, kültürel kentsel varlıklar korunmalı ve koruma, kullanma ve sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Kentte gerekli maliyet analizleri yapılmadan hayata geçirilen Misland AVM örneğinden ders alınmalı ve atıl yatırımlardan kaçınılmalıdır. Bu hizmet öncelikli yatırım bir çöküntü alanın iyileştirilmesini sağladığı gibi yeni bir çöküntü alanın oluşmasına da neden olabilir. Bu nedenle kentsel mekânın örgütlenmesinde ekonomik ve toplumsal süreçler birbirinden bağımsız düşünülmemelidir.

KAYNAKÇA

ATAÖV, Anlı, (2007) Constructing Co-generative Search Processes: Rethinking Urban Planning/ Making Urban Plans Actionable, European Planning Studies.

ATAÖV, Anlı ve Sevin Osmay, (2007) "Türkiye’de Kentsel Dönüşüme Yöntemsel Bir Yaklaşım", Ankara: METU, Sayı: 24:2, ss. 57-82.

ATKINSON, Rob, (2004) "Kentsel Dönüşüm, Ortaklıklar ve Yerel Katılım: İngiltere Deneyimi", **Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu**, İstanbul.

BAYRAKTAR, Erdoğan, (2006) **Gecekondu ve Kentsel Yenileme**, Ankara: Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

HARVEY, David, (2008) **Umut Mekânları**, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis Yayıncılık.

HARVEY, David, (2009) **Sosyal Adalet ve Şehir**, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları.

HARVEY, David, (2002) "Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı", **20. Yüzyıl Kenti**, der. ve çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 147-173.

DİNÇER, İ ve O. Akın, (1994) "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kapsamında Koruma Planı ve İdari Yapısı", **2. Kentsel Koruma Yenileme ve Uygulama Kollokyumu**, İstanbul, ss. 127-131.

ERDER, Sema, (1996) **İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye**, İstanbul: İletişim Yayınları.

ERDER, Sema, (2007) "Kentsel Arsa ve Konut Üretim Sürecinde 'Kırsal Alışkanlıklar ve Kural'ların Etkisi Üzerine" **Kent ve Planlama: Geçmiş Korumak Geleceği Tasarlamak**, haz. Ayşegül Mengi, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 267-282.

ESENEL, Mine (2012), **Sayılarla Elazığ**, Elazığ: Elazığ Valiliği Yayını, www.elazig.gov.tr/dn-content/download/Sayılarla-elazig-mart-2012.pdf, İndirilme Tarihi: 16.09.2012.

ERSOY, Melih, (2007a) "Planlama Kuramına Giriş", **Kentsel Planlama Kuramları**, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 9-35.

ERSOY, Melih, (2007b) "Kapsamlı Planlama Kuramının Tarihsel Gelişimi ve Bugünü", **Kentsel Planlama Kuramları**, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 115-171.

FISHMAN, Robert, (2002) "Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyaları: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier", **20. Yüzyıl Kenti**, der. Bülent Duru ve Ayten Alkan, İstanbul: İmge Kitabevi, ss.107-127.

GEZİCİ, Şah İsmail, (2007) "Elazığ'a 50 milyon dolarlık Misland", **Hürriyet Gazetesi**, Yayın Tarihi: 22.06.2007, [www. hurriyet.com.tr/ekonomi](http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi), İndirilme Tarihi: 12.08.2013.

GIBSON, Mike ve Arzu Kocabaş, (2007) "Türkiye'de Planlama Yol Ayrımında: Sahte Bir Şafak mı Yoksa Yeni Bir Dönemin Vizyonu mu?", **Kent ve Planlama: Geçmişi Korumak Geleceği Tasarlamak**, haz. Ayşegül Mengi, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 443-480.

GIDDENS, Anthony, (2008) **Sosyoloji**, çev. Cemal Güzel, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

GÜREL ÜÇER, Zeynep Aslı ve Gülsen Yılmaz, (2004) "Kent Ütopyaları Kapsamında Konut Tipolojileri", **G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi**, Sayı: 17 (4), ss. 133-147.

HALL, K.B., Porterfield, G.A. (2001) *Community by Design: New Urbanism for Suburbs and Small Communities*, McGraw-Hill, New York, mo.org.tr/mimarlikdergisi, İndirilme Tarihi: 06.06.2012.

KARAASLAN, Mehmet, (2011), **Fırat'ın Kıyısında Bir Aziz Şehir Elazığ**, Elazığ: Elazığ Belediyesi Yayını.

KARTAL, S. Kemal, (1983) **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme**, Ankara: Yurt Yayınları.

KELEŞ, Ruşen, (1998) **Kent Bilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara: İmge Kitabevi.

KELEŞ, Ruşen, (2004) **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi.

KOÇAK, Hüseyin ve Melek Tolanlar, (2008) "Kentsel Dönüşüm Uygulamaları: Aydın ve Afyonkarahisar Örnekleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, ss. 397-415.

MUMFORD, Lewis, (1961) "Bahçe-Şehirler ve Modern Şehir Planlaması", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, çev. Ruşen Keleş, Ankara, Cilt: 16, Sayı: 4, ss. 175-187.

ÖZDEN, Pelin Pınar, (2008) **Kentsel Yenileme**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

ÖZDEN, Pelin Pınar, (2001) Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ekim 2000-Mart 2001, No: 23-24, ss. 255-270.

ÖZESMI, Stacy L. (2004) "Ecological Models Based on People's Knowledge: A Multi-step Fuzzy Cognitive Mapping Approach, Ecological Modelling", (176:1-2), ss. 43-64.

POLAT S. ve N. Dostoğlu, (2007), "Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa'da Kükürtlü ve Mudanya Örnekleri," **Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Sayı:1.

SAMSUNLU, Ahmet, (2007) "Toplu Konut Kanunu ve Türkiye'de Uygulamaları", **Kent ve Planlama: Geçmişi Korumak Geleceği Tasarlamak/Ruşen Keleş Armağan**, edit. Ayşegül Mengi, İstanbul: İmge Kitabevi.

SANOFF, H. (2000), **Community Participation Methods in Design and Planning**, Wiley, New York.

SCHUBERT, Dirk, (1996) "Yenileme ya da Onarma: Kentleri Modernleştirmede Madalyonun İki Yüzü", **Defter Dergisi**, Yıl: 9, No: 26, ss. 59-82.

SHAUKLAND, Graeme, (1996) "Tarihi Değeri Olan Kentlere Neden El Atmalıyız", çev. Kamran Tuncay, **Cogito: Kent ve Kültürü**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 8, ss. 17-36.

SÖNMEZ, Remzi (2009) "Diyarbakır Planlama Deneyimi (Diyarbakır Nazım Planı Kentsel Dönüşüm Stratejileri)", **TMMOB Diyarbakır Kent Sempozyumu**, 24-26 Nisan, Diyarbakır.

ŞAHİN, Z., (2006) "İdeolojik Bir Araç Haline Gelen Kentsel Dönüşüm Kavramının Planlama Paradigmaları İle İlişkisine Tarihsel Bir Bakış: Ankara Örneği", **VI. Türkiye Şehircilik Kongresi: İzmir**, ss. 177-182.

ŞENGÜL, Tarık, (2002) “Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, **Planlama Dergisi**, Ankara, Sayı: 21, ss. 8-31.

TEKELİ, İlhan, (2010) **Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TEKELİ, İlhan, (2011) "Kentleri Dönüşüm Mekânı Olarak Düşünmek", **Kent, Kentli Hakları, Kentselleşme ve Kentsel Dönüşüm**, der. İlhan Tekeli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 270-278.

TURGUT, Sırma R. ve Eda Çaçtaş Ceylan, (2009) "Gecekondu Alanlarında Kentsel Dönüşüm Uygulamasına Bir Örnek: Küçükçekmece / Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, 3 Temmuz, Cilt: 18, Sayı: 3, ss. 23-51.

TÜİK 2011 Yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları, Elazığ İli Merkez İlçe Nüfus Sonucu, İndirilme Tarihi: 09.01.2013, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>.

TÜİK Nüfus İstatistikleri: 1927-2000 Genel Nüfus Sayımları, İndirilme Tarihi: 11.06.2012, www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.

ULUSOY, H.A. (2006) “Kentsel Dönüşüm” ve/veya “Kent Toprakları Üzerinden Sağlanan Rant”ın Bölüşümü”, **Kentsel Dönüşüm Tartışmaları-I**, Bülten, Sayı: 40, ss. 4-6.

UYAR, Necati (2009) "Kentsel Dönüşüm Politikaları", **TMMOB Diyarbakır Kent Sempozyumu: Diyarbakır**, 24–26 Nisan, ss. 26-33.

ÜNAL, Mehmet Ali, (1989) **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara: ss. 55-89.

ÜSTÜN, Gül (2009), **Kentsel Dönüşümün Hukuki Boyutu**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

YILDIRIM, A. Ege, (2006) "Güncel Bir Kent Sorunu: Kentsel Dönüşüm", **Planlama Dergisi**, Sayı: 35, ss.7-24.

WEBER, Max, (2003) **Şehir: Modern Kentin Oluşumu**, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Bakış Yayınları.

6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, Resmi Gazete Tarihi: 31.05.2012, İndirilme Tarihi: 20.01.2013, www.resmigazete.gov.tr.

5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu, Resmi Gazete Tarihi: 12.03.2004, İndirilme Tarihi: 20.01.2013, www.resmigazete.gov.tr.

4736 Sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Ürettikleri Mal ve Hizmet Tarifeleri İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun,

1988/54 Sayılı Elazığ Belediyesi Belediye Meclisi Kararı, Karar Tarihi: 15.09.1988.

2001/29 Sayılı Elazığ Belediyesi Meclis Kararı, Karar Tarihi: 23.02.2001.

www.firat.edu.tr, "Fırat Üniversitesi Tarihçe", İndirilme Tarihi: 16.07.2013.

www.elazig.gov.tr/image/icerik-resimleri/haritalar/elazig-deprem-haritasi.gif, “Elazığ Deprem Haritası”, Elazığ Valiliği, İndirilme Tarihi: 16.07.2013.

İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI VE MEDYA TARİHİ YAZIMI: TÜRKİYE'DE YAYINCILIK TARİHİ ARAŞTIRMALARI

Communications Researches and Media Historiography: Researches on the History of Broadcasting in Turkey

Süleyman İLASLAN¹

ÖZET

Medya tarihi ve tarih yazımı son zamanlarda ayrı bir çalışma alanı olarak iletişim çalışmaları alanında kendisine yer bulmaya başlamıştır. Bu kapsamda medya tarihi çalışmalarının ve medya tarihi yazımının önemi giderek ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmalarda kültürel, toplumsal ve ekonomik boyutları ile modern toplumsal hayat içinde kendisine yer bulan kitle iletişim araçlarının özellikle tarihsel bağlam içinde ele alınmasının önemine değinilmekte, medya çalışmaları ile tarih arasındaki kopukluk aşılmaya çalışılmaktadır. Yayıncılık bağlamında medya tarihi araştırmalarının sorgulanacağı bu çalışmada, Türkiye’de yayıncılık tarihi çalışmalarına odaklanılacaktır. Bu bağlamda, Türkiye’de medya tarihi çalışmalarının gelişimi ve iletişim çalışmaları içindeki konumu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Medya, Medya Tarihi, Medya Tarihi Yazımı, Yayıncılık.

ABSTRACT

Media history and historiography recently began to find a place as a separate work area in the field of communication studies. In this context, the importance of media history studies and media historiography increasingly come to the fore. This studies specifically referred to the importance of analyse the mass media in a historical context, and are trying to overcome the gap between history and media studies. In this study, researches of broadcasting history will be questioned in Turkey. In this context I will examine the development of the study of the history of media and the position of this studies in the communication studies in Turkey.

Keywords: Media, Media History, Media Historiography, Broadcasting.

Giriş

İletişim çalışmaları ile tarih arasında uzun yıllar aşılmaya çalışılan bir kopukluk olmuştur. Bu kopukluk teorik olanın tarihsel bağlam ve analizlerle birlikte şekillendirilmesini engellemiştir. Özellikle etki çalışmaları döneminde belirginleşen bu durum, 1950’lerle birlikte iletişim çalışmaları alanında benimsenen yeni yaklaşımlarla birlikte giderilmeye çalışılmış ve tarih kitle iletişim araştırmalarında giderek daha fazla önemsenen bir alan olmaya başlamıştır. Bu süreçte televizyonun ortaya çıkışı ve hızla toplumlara yayılması önemli bir itici güç olmuştur. “Zaman ve mekân bariyerlerini yıkan” televizyon canlı yayınlarla insanların tarih algısını değiştirirken (Seaton, 2004: 141), aynı dönemde yayıncılık üzerine gerçekleştirilen çalışmalar tarih ve tarihsel bakış açısının iletişim çalışmalarına dâhil edilmesinde temel bir rol üstlenmiştir. Kitle iletişim araçları üzerine henüz katı bir bilimselcilik anlayışı benimsenmeden önce gerçekleştirilen ilk çalışmalar dikkate alındığında bunu bir yeniden dâhil etme olarak da değerlendirebiliriz (Murdock, 2002).

Dünyada bu gelişmeler yaşanırken, yayıncılığın kurulduğu andan itibaren devletle sorunlu bir ilişki içinde şekillendiği Türkiye’de hem bu alanın gelişmesi, hem de bu alan üzerine akademik çalışmaların gerçekleştirilmeye başlanması daha geç bir tarihe denk gelmektedir. Radyo yayınlarının dünya ile paralel sayılacak bir tarihte başlatılmasına karşın, gelişimi için gerekli planlamaların yapılmaması, yatırım bütçelerinin ayrılmaması ve giderek politik müdahalelere daha fazla maruz kalmaya başlamasıyla alanda uzun yıllar ciddi bir ilerleme kaydedilememiş ve

¹ Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ELAZIĞ Mail: ilaslan@firat.edu.tr

yayıncılık tüm topluma yaygınlaştırılamamıştır. Bu süreçte, alanın geliştirilmesi adına atılacak ciddi adımların gerçekleştirilememesiyle bağlantılı olarak, gerek bu alanda çalışacak personelin ve gerekse bu alan üzerine akademik çalışmalar yapacak araştırmacıların yetiştirilmesi için de herhangi bir girişimde bulunulmamıştır (Mutlu, 1991-1992: 119). 1960'lara kadar çok sınırlı bir gelişme kaydeden radyonun bu tarihten sonra hızla ülke çapına yaygınlaştırılmaya başlanması ve uzun yıllardır tartışılan televizyonun kurulması yayıncılığa yönelik ilgiyi de canlandırmıştır (İlaslan, 2014; Nart, 2009). 1970'lerde giderek yoğunlaşan bu ilgi, yaşanan gelişmelerle birlikte, yayıncılık üzerine çalışmaların da artmasını sağlamış, bu alanda faaliyet göstermeye başlayan eğitim kurumlarının da artış göstermesiyle Türkiye'de de iletişim çalışmaları alanı şekillenmeye başlamıştır (Tokgöz, 2014). Ancak bu çabalar iletişim çalışmaları alanının bir disiplin olarak kabul edilmesini sağlamaktan uzak kalmış, bu sorun ilerleyen yıllarda da varlığını korumuştur (Mutlu, 1991-1992: 138-140).

Bununla birlikte, Türkiye yayıncılık tarihi üzerine ilk çalışmalar da 1970'lerde yaşanan bu gelişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla, tıpkı dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de iletişim çalışmaları alanında tarihe yönelik ilginin canlanmasında yayıncılığın önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmada, medya tarihi yazımı ve iletişim çalışmaları ile tarih arasında kurulan bağlantı incelenecek, bu alanda yaşanan gelişmeler ele alınacak ve ardından da Türkiye'de, yayıncılık tarihi üzerinden medya tarihi araştırmalarının gelişimi ve iletişim çalışmaları ile tarih arasındaki bağlantı incelenecektir. Bu kapsamda, tarihin iletişim çalışmaları alanındaki konumu sorgulanacak, gerçekleştirilen tarih çalışmalarının alanın gelişimine ne gibi katkılarda bulunduğu incelenecektir.

Bir Çalışma Alanı Olarak Medya Tarihi

Paddy Scannel'e göre (2004) "tarihçiliğin görevi tarihsel olayların önemini ortaya koymak, hikayelerini keşfetmek ve anlatısını yazmaktır" (130). Bu anlamda, tarih yazımı "anlama ve ifade etme çabamızın parçaları"ndandır (Kejanlıoğlu, 2004: 19). Bununla birlikte, gerek bilgi kaynağı olarak gerekse bir çalışma alanı olarak medyanın tarih araştırmalarının konusu edilmesi yakın döneme kadar, özellikle tarihçiler arasında, pek önemsenmemiştir (Ross, 2008: 299). Hans Fredrik Dahl'ın "The Pursuit of Media History" başlıklı makalesinde vurguladığı gibi, medyanın tarih araştırmalarına direnerek şimdiki an üzerinde ısrar etmesi ise, tarihle medya arasındaki kopukluğun sürmesine destek olmuştur (Aktaran O'Malley, 2002: 169). Öyle ki James Curran, bu durumu dile getirmek için, tarihi, "medya çalışmalarının ihmal edilmiş atası" olarak tanımlamıştır (1991: 27).

Son yıllarda medya tarihinin iletişim çalışmaları alanında kendisine yer bulan bir konu olarak belirmesi ve medya tarihi yazımına önem atfeden çalışmaların ortaya çıkması bu konuda önemli gelişmelerin yaşandığını ortaya koymuştur. Bu açıdan, Asa Briggs, James Curran, Jean Seaton, Paddy Scannel, David Cardiff, Peter Burke, Robert McChesney, Jean Chalaby, Paul Starr, Marc Raboy gibi isimlerin yaptığı çalışmalar medya tarihi alanına şimdiden güçlü birer dayanak hazırlamışlardır. Bu isimlerin çalışmaları tarih ile iletişim çalışmaları arasındaki boşluğun aşılması çabalarının önemini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda medya tarihinin kendisine genel tarihsel anlatı içinde yer bulan ve özel önem atfedilen bir konum edinmesinin, bu konuda yapılmış ve yapılacak tarih çalışmaları kapsamında gerçekleşeceği, iletişim çalışmaları içinde tarihin ihmal edilmemesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

Medya bir yandan tarihçiler için kaynak teşkil ederken, diğer yandan da kendi tarihiyle de tarihçiler arasında giderek daha fazla ilgi çekmekte ve önem kazanmaktadır. John Nerone'a göre, iletişim alanı her zaman geleceğe vurgu yapmakla birlikte, en başından beri tarihsel anlatılar tasarlamak için güçlü bir itici güce sahip olmuştur. İletişim çalışmacıları bu gücü, alanın dışındaki tarihlerden derledikleriyle ve kendi orjinal tarihleriyle beslemişlerdir. Böylece, medya tarihi çalışmaları interdisipliner bir çalışma alanı olarak belirmiştir. Nerone, hemen her türlü tarihten yararlanarak çalışmalarını şekillendiren iletişim araştırmacılarının, buna rağmen bir türlü ayrı bir medya tarihi alanı şekillendirememelerine de değinmekte, tüm bunlara rağmen medya tarihinin kendisini yeni yeni bulan bir alan olduğunu belirtmektedir (2006: 254). Son yıllarda yaşanan

toplumsal değişimler ve bu değişimlerin hissedilirliğini arttıran yeni medya gelişmeleri ise, iletişim çalışmaları alanında tarihin önemini daha da arttırmakta (Scannel, 2002: 191), yapılan temel çalışmalar medya tarihine daha fazla yönelmeyi ve çalışmalarda tarihsel bağlamın önemine yer vermeyi teşvik etmektedir (Hampton, 2005; Ross, 2008).

İletişim Çalışmaları ve Tarih Arasındaki Bağlantıları İnşa Etme Çabaları

Medya konusundaki tarih yazımının ve iletişim çalışmaları ile tarih arasındaki mesafenin içinde bulunduğu bu duruma karşın, modern kitle iletişim araçlarının ortaya çıkışı ve gelişiminin tarihle ve tarihsel gelişmelerle iç içe geçmişliği yadsınamaz. Bu anlamda, iletişim çalışmalarında tarihin önemine dair farkındalık 1950’lerden itibaren belirgin bir biçimde ortaya çıkmaya başlamıştır. Nicholas Garnham, “tüm medya teorileri, medya kurumlarının tarihsel gelişimi ve pratikleri ve bunların modernitenin gelişimi ile ilişkileri gibi, tarihsel teorilere dayanmaktadır” derken, tam da bu farkındalığa vurgu yapmakta ve medya çalışmaları açısından tarihin ve tarihsel olanın önemini ortaya koymaktadır (aktaran O’Malley, 2002: 161). Ancak tüm diğer sosyal bilimler alanlarında olduğu gibi iletişim çalışmaları alanında da tarih disipliniyle kurulan sorunlu ilişki uzun yıllar varlığını korumuştur. Tom O’Malley, bu tarih sorununun, başta sosyoloji olmak üzere, neredeyse tüm sosyal bilimlerin 20. yüzyıl başlarından itibaren tarih disipliniyle bağlarını koparmalarına ve çalışmalarında tarihsel boyutu atlamalarına dayandığını belirtmektedir. İletişim çalışmaları alanında da yansımaları bulan sosyal teori ve tarih arasındaki bu gerilimli ilişki 1950’lerden itibaren belirginlik kazanmış ve özellikle 1970’ler ve 1980’lerde, başta İngiltere olmak üzere, tarihi önemseyen ve teorik çerçevelerini tarihsel bağlam üzerine inşa eden iletişim, medya, kültürel çalışmalar ve medya politikaları çalışmalarının gelişmesiyle aşılmaya başlanmıştır. Bu andan itibaren medya çalışmaları ile tarih arasındaki kopukluk daha yoğun bir biçimde sorunsallaştırılmış ve her iki alan arasındaki bağlar yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır (2002: 161-163, 165). Bu çaba, medya çalışmalarının tarihle bağlarının kurulmasında ve ayrı bir çalışma alanı olarak medya tarihi yazımının önem kazanmasında etkili olmuştur.

Bununla birlikte, en az “medya” kavramının kendisi kadar, medya tarihi başlığı altında toplanabilecek çalışmalar da yakın sayılabilecek bir tarihe dayanmaktadır. Bu anlamda “medya” kavramın yaygın bir biçimde kullanılmaya başlaması, kitle iletişim alanında radyo ve televizyonun önem kazanmasıyla çakışır. Bu andan itibaren gerek sektörde, gerek akademide kitle iletişim araçlarının hemen tümünü, özellikle radyo ve televizyonu, kasteder biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Nerone, 2003: 97; Scannel, 2002: 194; Williams, 2007: 246). 1920’lerin başında reklam ajansları tarafından kullanılmaya başlanan kavram, 1930’larda toplum bilimciler tarafından benimsenmeye ve İkinci Dünya Savaşı’nın ardından hızlı bir biçimde yaygınlaşmaya başlamıştır (Nerone, 2003: 97, 99-100). Bununla birlikte, kavramın akademide benimsenmesi ve kitle iletişim alanında yapılan çalışma türlerini adlandırmada kullanılması 1950’lerin ikinci yarısından itibaren gerçekleşmiştir (O’Malley, 2002: 155). 1960’lar ise bu kavramın belirgin bir biçimde kullanılmaya başladığı bir dönem olmuştur. Scannel, bu dönemle birlikte, özellikle televizyonun gündelik hayatın merkezine yerleşmesiyle, “kitle toplumu”, “kitle kültürü”, “kitle iletişimi” yerine “medya toplumu”ndan bahsedilmeye başlandığını belirtmektedir (2002: 194). Dolayısıyla bu tarihten önce belirli bir çalışma alanını tanımlamak için “medya tarihi” ya da “iletişim tarihi” gibi kavramlar kullanılmamış ve genellikle de basın tarihi çalışmaları söz konusu olmuştur (O’Malley, 2002: 155).

İngiltere’de medya tarihi çalışmaları 1945’ten itibaren sosyoloji, tarih, edebiyat ve kültürel çalışmalar gibi alanlardan beslenerek ve bunlar arasındaki gerilimlerin izlerini taşıyarak yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönem sosyolojinin tarihle bağlarını koparması, iletişim çalışmalarının geneli gibi, medya tarihi çalışmalarını da sorunlu bir hale getirmiştir. İletişim çalışmalarının çok farklı disiplin alanlarında dağınık, kendine has metodoloji ve kavramsal çerçevelerden yoksun bir biçimde ve katı bir bilimselcilik anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilmesi ise, bu durumu peçinlemiştir. Tarih ve sosyal teori arasındaki bu kopukluk sosyal bilimlerde 1980’lere kadar varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte, 1980 sonrası yaşanan gelişmeler medya çalışmaları alanında tarihsel bağlamın ve tarih yazımının önem kazanmasına yol açmıştır. Bunda,

toplumu bütünselliği içinde kavramanın önemine vurgu yapan eleştirel yaklaşımlara yönelimin temel bir rolü olmuştur (Mutlu, 1991-1992: 120-124, 130; Murdock, 2002: 41-44; O'Malley, 2002: 155-156, 161). Elihu Katz, tarihsel yaklaşımın etki çalışmalarında olmayan bir şeyi, zamanı, alana dâhil ettiğini belirtirken, yaşanan gelişmeleri özetleyici bir açıklama sunmaktadır (2009: xvii).

İletişim çalışmalarının kurucu kuşağı, araçlar tarihi olarak okunan bir medya tarihi üretmiştir (Nerone, 2003: 100). İlerleyen yıllarda ortaya çıkan kurumsal tarihlerle birlikte, medya tarihi çalışmaları teknoloji ve örgütlenme konuları etrafında yoğunlaşmıştır (Ross, 2008: 300). Bu noktada radyo, televizyon, internet gibi kitle iletişim araçlarının tarihsel olarak görece yakın bir zamana konumlanmış olmasından kaynaklanan bir sorun ortaya çıkarken, bu sorun giderek ön plana çıkan “belirli tür medyanın kurumsal tarihi”ni yazma yoluna gidilerek aşılmıştır (Scannel, 2002: 198). Sosyal bilimciler 1960-1970 arası dönemde sosyal teori ve tarih arasındaki kopukluğu sürdürürken, tarih çalışmalarında sosyoloji ve antropolojinin etkisinin artmasıyla bu durum daha da belirginleşmiş ve eleştiriler yoğunlaşmış, 1980’ler ise sosyal bilimler ve tarih arasındaki bağların yeniden inşa edilmeye başlandığı bir dönem olmuştur (O'Malley: 2002: 156). Bu gelişmeler iletişim çalışmaları alanında da yansımaları bulmuştur. Teknoloji çalışmalarına karşılık, tarihsel ve toplumsal bağları ve ilişkileri devreye sokan çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ross, Habermass’ın kamusal alanın yapısal dönüşümü üzerine yapmış olduğu çalışmasının 1962’de yayınlanmasının ardından medya tarihi çalışmalarına toplumsal olanın daha fazla dâhil edilmeye ve iletişimin toplumdaki rolüne daha fazla odaklanılmaya başlandığını belirtmektedir (2008: 301). Medya/teknoloji tarihlerinin modernizmin belirsiz tarihiyle belirlenmesine benzer biçimde, medya/kurum tarihlerinin de kapitalizmin belirsiz tarihiyle belirlenmiş olduğunu vurgulayan Nerone, bu tarih çalışmalarında kapitalizmin gelişiminin ortak bir çerçeve olduğunu vurgular. Bu bağlamda, kapitalizm, kitle kültürü ve demokrasi arasındaki çelişkiler medya tarihi çalışmalarında belirginlik kazanmaya başlar (2003: 101, 103). Böylece, medya üzerine herhangi bir çalışma için “üzerine çalışılan kitle iletişim aracının konumlandığı politik, toplumsal ve kültürel bağlamın” ne kadar kritik bir önem taşıdığı da daha net bir biçimde kavranmaya başlanmıştır (Scannell, 2002: 204). Toplumsal kurum ve gündelik hayat kalıplarının gelişiminin modern medyanın yükselişiyile iç içe geçmişliğine (Murdock, 2002: 40-41) dair artan farkındalık ise bu bağlamı dikkate almanın önemini daha da arttırmıştır.

Medya Tarihi Yazımının Temel Sorunları

Yaşanan gelişmeler bağlamında medya tarihi yazımı giderek özel bir önem kazanmaya başlarken, bu gelişmeler çalışmaların kuramsal sorunlarını da ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Nerone’un belirttiği gibi, medya tarihi yazımı alanında “medya/teknoloji” ve “medya/kurum” yaklaşımlarını benzer biçimde etkileyen temel bir sorun ortaya çıkmıştır. Buna göre, “medya/teknoloji için tarihin tümü araç tarihiyle başlar ve böylece medya kurumları ortadan kaybolur.” Medya/kurum yaklaşımının birçok versiyonu için ise, tarihin tümü radyo ve televizyon kurumlarıyla başlatılır, bunun öncesi ise neredeyse tarih öncesi olarak görülür. Bu noktada Nerone, önemli bir vurgu yapar ve bu eğilime tüm medya çalışmalarını etkileyen “medya BİZİM döneme ait” cümlesinde somutlaşan ve dolayısıyla geçmişe yönelik ilgisizliğin dayanağı yapılan anlayışın eklenmesiyle, medya ile tarih arasındaki bağın öneminin iyiden iyiye göz ardı edildiği bir yönelimin hâkimiyet kazandığını dile getirir (2003: 96-97, 100). Oysa her iki yaklaşım için de aşılması gereken temel sorun tarihsel ve toplumsal bağlamı kurulmuş bir çalışma temeli inşa etme noktasında düğümlenmektedir.

Bu tarihsel ve toplumsal vurgu bağlamında, James Curran’a göre (2002), medya tarihi yazımının üç temel sorunu bulunmaktadır. İlk olarak, genellikle araçların tarihini yazmak gibi bir eğilim söz konusudur. İkincisi, medya tarihi çalışmalarının medya merkezli oluşudur, ki bu medya teknoloji ve kurumlarını tarihsel ve toplumsal bağlardan soyutlama anlamına gelir. Üçüncü sorun ise, bu ikisinden kaynaklanmakta; tek araca bağlı kalmak ve medya merkezli olmak ana akım medya tarihine olan ilgiyi azaltmaktadır. Bu ortamda, medya çalışmalarının tarih ve toplumla güçlü bağlar inşa etmesi kritik bir önem kazanmaktadır (2002: 135).

Araç odaklı ve medya merkezli yaklaşım, özellikle medya tarihini teknoloji üzerinden anlatan çalışmalarda belirginlik kazanır (Scannel, 2002: 196-197). Nerone, medya/teknoloji yaklaşımının “iletişimin maddiliğinin tarihin görünmez motoru olarak çalıştığında ısrar ettiği”ni belirtir. Bu yaklaşımı benimseyenler, tarihin akışında iletişim teknolojilerinin belirleyiciliğine vurgu yaparlar, anlatılarını bu teknolojiler üzerine kurarlar ve bunu yaparken önemli olayların her zaman birçok nedeni olduğu inancını ihlal ederler. Bu yaklaşımın bir diğer belirgin özelliği ise büyük hikâyeler anlatmadaki ısrarıdır. Tüm tarihin çerçevesini sözlü iletişimden yazılı iletişime, elektronik iletişime kadar büyük bir anlatı olarak kurarlar. Mikro anlatılar bu büyük anlatıları doğruladığı müddetçe ilgi çekicidirler. Böylece “totalleştirici bir tarih anlatısı” kurulur (2003: 97-98). Harold Innis ve Marshall McLuhan’ın öncülük ettiği ve tarihin yapıcısı olarak insandan ziyade teknolojiyi ön plana çıkaran bu yaklaşım özellikle 1970’lerde ön plana çıkmış ve birçok tarih çalışmasının temel çerçevesini oluşturmuştur (Scannel, 2002: 197-198).

Bu hâkim yapı içerisinde, medya tarihi çalışmalarının bir başka temel sorunu daha ortaya çıkar. Bu da, çalışmaların olumlama ve zaman zaman aşırı iyimserlikle sonuçlanmasıdır (Curran, 2002; Murdock ve Pickering: 2009), Özellikle teknolojik yaklaşımı benimseyen medya tarihçileri arasında bu durum söz konusudur. Dikkatleri sürekliliklerden ziyade kopuşlara odaklayan teknolojik yaklaşımlar, yeni teknolojilerin keşfedilmesi ve bunların toplumların değişiminde temel dinamik olarak görülmesine neden olurken, medyayı toplumsal süreçler ve yaşanan daha uzun soluklu değişimlerle olan karmaşık ilişkisinden koparırlar. Bu tür tarih anlatıları, gelişim süreçlerinden ziyade hangi teknolojiyi kimin, ne zaman keşfettiğini aktarmak gibi olaylar tarihine dayalı bir anlatı sunarlar (Murdock ve Pickering, 2009: 172-173). Nerone, söylem analizlerinin bile böyle bir hataya düştüğünü, McLuhan’ın teknolojiye odaklanması gibi, onların da “söylem”e odaklanarak bu tarihsel ve toplumsal bağları ihmal ettiğini vurgulamaktadır (2003: 98). Oysa medya tarihi çalışmalarının, teknolojinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile toplumsal değişim ve dönüşüm (örneğin modern devletin ve kapitalizmin gelişimi) arasındaki karmaşık etkileşimi ortaya koyan daha uzun dönemli ve geniş tarihsel bakış açılarına ihtiyacı vardır (Murdock ve Pickering, 2009: 173, 175-176). Bu bağlamda, medyanın tarihsel ve toplumsal bir zemine oturtularak ele alınması ve analiz edilmesi bu ilişkileri karmaşık yapıları içinde anlamak açısından kritik bir önemdedir.

Medya Tarihi Anlatıları: Tarihsel ve Toplumsal Olanla Kurulan Bağlar

Tüm bu sorunlu yapının yanı sıra, Curran, medyanın toplumdaki uzun dönemli değişimlerle, toplum ve insan ilişkileriyle iç içe ele alındığı tarih anlatılarının da söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda medya tarihinin altı farklı anlatısını belirler: liberal, feminist, popülist, özgürlükçü, antropolojik ve radikal anlatı. Curran bu anlatılara bir yedincisini de ekler, “medyanın dönüştürücü etkisinin teknolojik determinist anlatısı” (2002: 136). Radikal anlatı dışında kalan diğer tüm anlatıların ilerlemeci/olumlayıcı bir anlayış doğrultusunda şekillendirildiğini belirten Curran (2002), radikal anlatının ise medya tarihinin yalnızca olumlama bir perspektifle anlatılamayacağını ortaya koyduğunu belirtir. Ancak medya tarihi anlatılarında liberal/ilerlemeci anlatıların hâkimiyeti söz konusudur. Liberal tarihte özgürleşen medyanın halkı güçlendirdiği, popülist tarihte insanların istedikleri medya eğlencesini talep ettiği ve elde ettiği, feminist tarihte medyanın kadının artan özgürleşmesine cevap verdiği, özgürlükçü ve antropolojik tarihte ise medyanın toplumsal toleransı artırma ve ulusu toplumsal olarak daha kapsayıcı bir şey olarak temsil etme noktasına geldiği/getirdiği vurgulanmaktadır. Radikal anlatıda ise medyanın gelişmesinin ilerlemeci/olumlama bir yaklaşımla anlatılmasının sorunlu yanlarına odaklanılırken, medyanın gelişmesinin aslında öyle söylendiği gibi insanı ilerletmediğini ya da özgürleştirmediğini gösteren bir anlatı kurulmaktadır. Bu anlamda radikal anlatı medyanın daha fazla özgürlük, demokrasi, popüler güç ve haz getirdiği şeklindeki anlatılara karşıttır. Sonuç olarak, kendilerine göre kısıtlılıkları olsa da, bu anlatılar medya tarihini modern toplumların gelişimi içine yerleştirerek ele almaları ve medyanın modern toplumun oluşumu sürecindeki yerine işaret etmeleri açısından ortak bir önem taşırlar (146-149). Tüm bu kapsamlı çalışma alanlarına rağmen,

Curran, refah devletinin inşası, iktidar ilişkilerinin gelişimi ve ekonomik gelişmelerle medyanın tarihsel gelişimi arasındaki ilişkilerin ele alınması gibi hâlâ atlanan ve ihmal edilmiş toplumsal gelişmelerin varlığını da belirtmektedir (2009: 19-20).

Bununla birlikte, yapılan çalışmalar liberal anlatıda kurgulanan kitle iletişim alanındaki özgürleşme anlatısını daha sorgulanır bir hale getirmiştir. Medyanın devletten özgürleşmesini ve piyasaya açılmasını halk adına yürütülen bir mücadele olarak konumlandıran bu anlatı “gazetecilik tarihi” ve basının özgürleşme tarihi” gibi alandaki ilk çalışmalarda yoğun olarak görülür (Nerone, 2003: 103-104). Ancak bu durumun yalnızca teoride kaldığı, medyanın her durumda sıkı bir kontrol altında tutulduğu, kamu hizmetini yerine getiremediği ve yaşanan gelişmenin yalnızca piyasa mantığının hâkimiyetini ilan etmesi olduğu zamanla daha net bir biçimde görülmeye başlanmıştır (Curran, 1978; Mazepa, 2007; McChesney, 1993). Günümüzdeki medya sistemlerine de bu tarihsel dönüşümün damga vurduğu ve medyanın benzer bir mantıkla gelişimini sürdürdüğü düşünüldüğünde, medya tarihi çalışmalarının önemi daha da artmaktadır (Bailey, 2009: xx). Dolayısıyla medya tarihi üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, Corey Ross’un belirttiği gibi, adeta “kitle iletişim yüzyılı”na dönüşmüş olan 21. yüzyılda hem medyanın yapılanması ve işleyişini, hem de içinde yaşadığımız modern çağı daha iyi anlamamıza yardım edecektir (2008: 300). Ayrıca, “liberal demokrasilerde medyanın rolü konusundaki tartışmalara” önemli katkılar sunacaktır (Curran, 1991: 27).

Yayıncılık Tarihi Çalışmaları

Basın tarihi kadar eski bir geçmişi olmamakla birlikte, yayıncılık tarihi 1950’lerden itibaren ele alınan konular arasında yerini almış ve yayıncılığın önem kazanmasına koşut olarak akademik çalışmalarda da hâkimiyetini ilan etmiştir. Bu süreçte televizyon tüm tartışmaların ve çalışmaların arketip bir aracı haline dönüşürken (Nerone, 2003: 100), iletişim çalışmaları ile tarih arasındaki bağların kurulmasında da yayıncılık tarihi çalışmaları kritik bir rol oynamıştır (O’Malley, 2002: 166). Jean Seaton, televizyonun insanların tarih algısını değiştirdiğini, insanlara tarihin canlı yapılmaya başladığını gösterdiğini ve onları tarihe dâhil ettiğini belirtmektedir. Bu andan itibaren tarihle daha girift bir ilişki içine giren yayıncılık, “tarihin aktarıcısından ziyade yapıcısına” dönüşmüştür (2004: 141). Bu anlamda, iletişim çalışmaları içinde medya tarihi çalışmalarının ayrı bir alan olarak belirmesinde önemli bir rolü olduğunun vurgulanması gerekmektedir.

Asa Briggs’in 1950’lerde başladığı, ilk cildinin 1961’de ve beşinci cildinin 1995’te yayımlandığı BBC üzerine çalışması yayıncılık tarihi çalışmalarının temel örneğini oluşturmaktadır. Ayrıca bu çalışmasıyla Briggs yayıncılık tarihi çalışmalarının başlatıcısı konumunu da elde etmiş ve bu kapsamlı çalışma, ardından gelen yayıncılığın toplumsal ve kurumsal tarihi çalışmalarına temel kaynak teşkil etmiştir. Bu çalışmanın yapıldığı dönemde yayıncılık tarihi üzerine örnek alınabilecek çalışmalar neredeyse yoktur. Ancak, aynı dönemde yayımlanmaya başlayan McLuhan’ın 1962 tarihli *The Gutenberg Galaxy* ve Raymond Williams’in *Communications* başlıklı çalışmaları bu ilgiyi güçlendiren adımlar olmuştur. Ardından 1966-1970 yılları arasında yayımlanmış olan Erik Barnouw’un üç ciltlik Amerikan yayıncılık tarihi çalışması bu alanda önemli gelişmelerin kaydedildiğini daha net bir biçimde ortaya koymuştur. Bu çalışmalara bakıldığında yayıncılık tarihi çalışmalarının iletişim ve medya çalışmalarının ortaya çıkışı kadar eski bir tarihe dayandığı görülmektedir (Seaton, 2004: 150-151; Scannel, 2002: 200-201). Ayrıca, Briggs’in çalışması o dönemde iletişim çalışmalarındaki teorik gelişmelerle tarih arasında kurulmakta olan bağ için kritik bir rol üstlenmiş, teknolojik ve toplumsal tarih arasındaki girift ilişkilerin incelenmesinin önemine işaret etmiştir (O’Malley, 2002; 166). Ancak yayıncılığın ilk yıllarından itibaren beliren arşiv sıkıntısı yayıncılık tarihi yazımını, özellikle radyo tarihi yazımını, zorlaştırmıştır. Bununla birlikte yayıncılık tarihi üzerine temel teşkil eden kurumsal çalışmalar ilerleyen yıllarda haber, drama, belgesel gibi “tür” çalışmalarıyla çeşitlendirilmiştir (Scannel, 2002: 201). Böylece, kurumların ve içeriklerin kuruluşu ve düzenlenişi çalışmaların temel konularından olmuştur.

Seaton, yayıncılık tarihinin amaçlarından birinin, “içinde yayıncılık düzenlerinin, pazarlarının, yeniliklerinin, tercihlerinin, değerlerinin ve izleyici algılarının değiştiği biçimleri incelemek” olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda “yayıncılık tarihi, içinde yayıncılık standartlarının değiştiği her konuda bizi uyarmalıdır – çünkü bunların hepsi gerçekliği nasıl algıladığımıza etki etmektedir” (2004: 143, 146). Bununla birlikte Curran, yayıncılık tarihi çalışmalarının temel konularının yayıncılık ve hükümet ilişkileri ve yayıncı kurumların devletten özerklik kazanmaları ile radyo ve televizyonun yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkilerin demokratikleştirilmesine yaptığı katkılar etrafında şekillendiğini belirtmektedir. Bu noktalar üzerinden yayıncılığın gelişimini insanları güçlendiren bir özgülleşme süreci olarak ele alan çalışmaların yanı sıra, bu türden bir gelişme anlatısının sorunlu olduğunu vurgulayan çalışmaların da yapılmış olduğunu vurgulamaktadır (1991: 42-45). Yayıncılığın devlet ve piyasa tarafından şekillendirilen kurumlar olması, çalışmaların temel odak noktasını da yayıncılığın hükümetler ve piyasa ile ilişkileri etrafında toplamaktadır. Avrupa özelinde belirginleşen kamu hizmeti yayıncılığı bağlamında ise bilgilendirme, eğitime ve eğlendirme işlevleri bağlamında yurttaşlıkla ilişkileri ön plana çıkmaktadır (Seaton, 2004: 146-147). Curran’ın konumuz açısından kritik bir vurgusu ise, tıpkı iletişim çalışmaları gibi, medya tarihi çalışmalarının da ağırlıklı olarak Batı üzerine yoğunlaştığı ve bu çalışma alanının da Batı’nın sınırlarının ötesine taşınması, Batı merkezli olmaktan kurtarılması gerektiğidir (2009: 20). Bu bağlamda da Türkiye’de yayıncılık tarihi çalışmalarının ve yazımının incelenmesi özel bir önem kazanmaktadır.

Türkiye’de Yayıncılık Tarihi Yazımı

Radyo ile başlayan yayıncılığın günümüze kadar yaşadığı değişim ve dönüşümleri şirket radyoculuğu, devlet tekeli, TRT tekeli ve son olarak da TRT tekelinin kırıldığı, alana özel kanalların dâhil olduğu böylece ikili bir yapının söz konusu olduğu 1980 sonrası dönem olmak üzere dört farklı kısımda ele almak mümkündür (Kejanlıoğlu, 2004: 170). Bu dönemselleştirme içinde tarih çalışmalarına baktığımızda, yayıncılık alanındaki asıl gelişmelerin 1960’larda TRT’nin kuruluşuyla başlaması, bu konuda yapılacak araştırmalar için karşılaşılan arşiv sıkıntısının 1960 öncesi için daha belirgin olması ve yayın tekelinin 1990’lara kadar bu kurumda kalmasını dikkate aldığımızda, özellikle TRT üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir.

Türkiye’de yayıncılığın kuruluşu 1920’ler gibi dünyayla eş zamanlı sayılabilecek bir tarihe dayansa da, gelişimi benzer bir seyir izlememiş ve 1960’lara gelindiğinde bile hala çok sınırlı bir kapsama alanı ve teknik kapasiteyle çalışan bir radyo şebekesi olarak kalmıştır. Yayıncılığın gelişmemesine benzer biçimde, bu alandaki eğitim kurumlarının ve akademik ilginin ortaya çıkışı da yine 1960’lar gibi geç bir tarihte gerçekleşmiştir. 1945 sonrası dönemde, çok partili hayata geçişle birlikte radyo siyasi tartışma ve çekişmelerin merkezinde yer almaya başlamıştır. Demokrat Parti (DP) döneminde uygulanan radyo politikaları ise bu konunun daha yoğun bir biçimde tartışılmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, DP’nin radyoya yönelik tutumu yayıncılığın önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu gelişmeler radyo politikalarının analizi konusunda ilk çalışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hasan Refik Ertuğ’un 1951 tarihli *Radyo İşletmeciliği Meseleleri* radyo yayıncılığı alanında o güne kadar yaşanan gelişmeleri ve radyoların işletme sorunlarını ele alırken, Muammer Aksoy’un 1960 tarihli *Partizan Radyo ve DP* çalışması bu dönemin radyo politikalarını analiz eden temel çalışma olarak tarihteki yerini almıştır.

Bununla birlikte 1960’lar yayıncılığın gelişimi ve iletişim çalışmalarının üniversitelerde kendisine yer bulması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Planlı kalkınma döneminde öncelik verilen radyo şebekesini güçlendirme hedefinin yanı sıra, televizyon şebekesinin kurulması yönünde de ilk adımların atılması yayıncılığının toplumsal ve siyasi hayatta giderek daha merkezi bir konuma yerleşmesine yol açmıştır. Aynı dönemde, daha önce yaşanan olumsuz tecrübelerle atıf yapılarak, yayıncılığın yeni bir idari yapıya kavuşturulması hedefi doğrultusunda anayasal güvenceyle ve özerk bir yapıda Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumunun (TRT) oluşturulması ise yayıncılığı tartışmaların merkezine oturtmuştur. Böylece TRT, 1960’ların canlanan siyasi, toplumsal ve düşünsel ortamında giderek üzerine en çok konuşulan ve tartışmalar yürütülen bir kurum

haline gelmiştir. Radyo ve televizyonun gücüne duyulan inanç – bu dönem özellikle televizyonun görseelliğinin yaratacağı etkiden endişe duyulduğu net bir biçimde görülmektedir- bu gelişmeleri daha da peçinlemiştir. Kalkınma ve modernleşmede temel rol atfedilen radyo ve televizyona yönelik ilgi bu dönemde yoğunlaşmıştır. Özellikle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bünyesinde bu konuda birçok analiz yaptırılmış ve rapor hazırlanmıştır. Frederick W. Frey’in hükümetin desteğiyle gerçekleştirdiği 1966 tarihli *The Mass Media and Rural Development in Turkey* başlıklı çalışması bu dönem Türkiye’de yayıncılığın gelişimine verilen önemin en temel yansımalarından biri olmuştur.

1960’ların sonlarına doğru, özerk TRT etrafında, her geçen gün daha da yoğunlaşan bu tartışma ortamında yayıncılık üzerine yapılan akademik çalışmalar da boy göstermeye başlamıştır. Bu gelişmede, yayıncılığın hukuki açıdan yoğun bir tartışma konusu olmaya başlamasıyla birlikte, hukuk fakültelerinin ve 1964’te kurulan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Basın Yayın Yüksek Okulu’nun (BYYO) önemli bir rolü olmuştur. İletişim alanının bir disiplin olarak henüz ortaya çıkmadığı bu dönemde (Mutlu, 1991-1992) kitle iletişim araçları üzerine ilk çalışmalar da farklı disiplinlerden gelmiştir. Bu durum, ilk iletişim çalışmalarının farklı disiplinlerden gelen ya da akademi dışında çalışan profesyonellerce gerçekleştirildiği dünyadaki gelişimi andırmaktadır (Murdock, 2002: 43-44). İlerleyen yıllarda BYYO’ların sayısında yaşanan artış kitle iletişim alanına yönelik akademik ilgilerin de filizlenmeye başlamasına yol açmıştır. Bu kapsamda, iletişim alanında ilk doktora tezleri Cengiz Taşer ve Ersan İlal gibi isimler tarafından hukuk fakülteleri bünyesinde verilirken, daha sonraki çalışmalar 1970’li yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Ünsal Oskay, Oya Tokgöz, Aysel Aziz, Uygur Kocabaşoğlu, Nilgün Abisel (Tokgöz, 2014: 116-118) ve Haluk Şahin gibi isimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Cengiz Taşer’in “Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği” başlıklı tezi 1968’de, Ersan İlal’in “Radyo Hürriyeti, Özerklik ve 1961 Anayasası” başlıklı tezi 1971’de yayımlanmıştır. Bir yandan özerk TRT’nin kurumsallaşma sancılarını yaşadığı ve diğer yandan da yoğun eleştirilerin hedefi olduğu bu dönemde TRT’nin özerkliğinin kaldırılması gerektiği sık sık dillendirilirken, özerk TRT’nin hukuki temelleri, varlığı ve tarafsızlığı üzerine gerçekleştirilen bu iki çalışma, bünyelerinde kendi dönemlerinin bir analizi ve yansımaları niteliklerini birlikte barındırmaktadırlar.

Bu ilk örneklerin ardından, yine 1970’lerin başlarında, Ankara Üniversitesi SBF’de Ünsal Oskay’ın “Gelişim Açısından Kültür Değişimi” ve Oya Tokgöz’ün “Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo ve Televizyon Sistemleri: Mukayeseli Bir Araştırma” başlıklı doktora tezleri tamamlamıştır (Tokgöz, 2014: 129, 131). Oya Tokgöz, bunların ardından gelen tez çalışmalarında tek bir araca yönelen ve bu araçlar üzerinden araştırmalarını gerçekleştiren çalışmaların ortaya çıktığını belirtmektedir. Aysel Aziz’in 1974 tarihli ve “Televizyonun Yetişkin Eğitimindeki Yeri” başlıklı tez çalışması bunun ilk örneğini oluştururken (2014: 133), yine aynı tarihte bir başka önemli çalışma Haluk Şahin tarafından “Broadcasting Autonomy in Turkey: 1961-1971” başlığıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmalarla birlikte Türkiye’de de kitle iletişim alanında, ilgi duyulan ve gerçekleştirilen iletişim politikaları analizleri bağlamında, tarihsel gelişmeler kendisine yer bulmaya başlamıştır. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen, BYYO’ların kuruluşunun “Lazarsfeld geleneği çerçevesinde”, önceliği “sadece medya personelinin yetiştirilmesine” vermesi iletişim alanını bir disiplin niteliğine kavuşturacak yoğunlukta çalışmanın üretilmesini engellemiştir (Mutlu, 1991-1992: 138-139).

Bununla birlikte, 1970’ler iletişim tarihine yönelik ilgilerin canlanmasını sağlayacak gelişmeleri ve çalışmaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde radyo ve televizyonun giderek güçlenmesi ve ülkenin her tarafından ulaşılabilir bir hale getirilmeye çalışılması, yaşanan hızlı toplumsal dönüşümler ve bu bağlamda artan yayıncılık tartışmalarıyla birlikte bu konudaki çalışmalar da artış göstermeye başlamıştır. Akın Beşiroğlu’nun ve Cemal Yorulmaz’ın 1970’lerin ortalarında TRT’nin *Yayıncılık ve Haberleşme* dergisinde yayımlanan ve radyo tarihini anlatan makaleleri bunun en temel örnekleri olmuştur. Beşiroğlu’nun Haziran 1977 tarihli 27. sayıda yayımlanan “Türk Radyo Hizmetlerinin İlk Belgesi” başlıklı makalesi, Yorulmaz’ın 1978 yılında yayımlanmış olan 34-42

arası sayılarda yer alan “Türkiye’de Radyo Hizmetlerinin Gelişimi” başlıklı çalışması, aynı yıl yayımlanan tez çalışmalarıyla birlikte yayıncılık tarihine olan ilginin yoğunlaşmaya başladığının birer göstergesi olmuşlardır. Bunların yanı sıra, henüz çok yakın bir tarihi olmasına rağmen Türkiye’de televizyonun gelişimini değerlendiren yazılar da kaleme alınmaya başlanmıştır. Mahmut Tali Öngören’in *AÜ BYYO Yıllığı*’nda çıkan 1976 tarihli “Ankara Televizyonu 1968” yazısı ile 1979 yılında *Türkiye Yazıları* dergisinin 32. sayısında çıkan “Dünya’da ve Türkiye’de Televizyonun Gelişimi” başlıklı yazıları buna iyi birer örnektir. Ayrıca, yine bu dönemde yayıncılık tarihi çalışmaları için temel kaynaklar arasında yer alacak gerek basın sektöründe çalışan, gerekse TRT’de çalışmış kişilerce kaleme alınmış değerlendirme ve anı türünden ilk kitaplar da yayımlanmaya başlanmıştır. Selahattin Arıkan’ın 1971 tarihli *Bizim TRT*, Semih Tuğrul’un 1975 tarihli *Türkiye’de Televizyon ve Radyo Olayları*, İsmail Cem İpekçi’nin 1975 yılında *Politika* gazetesinde yayımlanan ve daha sonra kitaplaştırılan *TRT’de 500 Gün*, Refik Özdek’in 1977 tarihli *Hedef TRT* başlıklı kitapları ve Şaban Karataş’ın 1978 tarihli *TRT Kavgası* kitabı bu anlamda ilk örnekleri teşkil etmektedirler.

Bu bağlamda, 1978 yılında Uygur Kocabaşoğlu tarafından gerçekleştirilmiş “Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri” başlıklı tez çalışması Türkiye’de yayıncılık tarihine yönelik artan ilginin ve ihtiyacın bir yansıması olmuştur. 1970’li yıllara gelinmiş olmasına karşın, kitle iletişim alanında yaşanan ağır sıkıntılar ve gelişmemişliğin köklerinin ülke tarihinde yatan temel yönelimler ve sorunlardan kaynaklandığı açıkça görülmektedir ve gelecek yıllarda yaşanacak gelişmelere ışık tutmak adına bu sorunlu yapının analiz edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu dönemde, farklı mecralarda, yayıncılık, sinema ve basın alanında o güne kadar yaşanmış olan gelişmeleri değerlendiren birçok tarih yazısının da kaleme alınmış olması Türkiye yayıncılık tarihine dair derli toplu bir çalışmaya duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Kocabaşoğlu’nun radyo tarihini ele alan çalışması bu anlamda ilk örneği teşkil etmektedir.

Gerek yayıncılık alanında, gerekse iletişim çalışmaları alanında 1970’ler boyunca yaşanan ve 1970’lerin sonunda ürünleri ortaya çıkmaya başlayan gelişmeler 1980’le birlikte bir süre kesintiye uğramıştır. Bu kesinti, iletişim çalışmalarının tarihle kurmaya başladığı bağlantıda da yaşanmıştır. Renkli televizyon tartışmalarının yoğunlaştığı ve dünyada yaşanan değişimlere paralel olarak Türkiye’de de özel yayıncılığın konuşulmaya başladığı 1980’lerin ilk yarısında ön plana çıkan konu, yayıncılık tekellerinin kırılması ve alanın özel girişimcilere açılması olmuştur. Neo-liberal politikaların benimsendiği 1980’lerle birlikte, Türkiye’de de TRT tekelinin kaldırılması ve yayıncılık alanının özel girişimciliğe açılması ciddi bir tartışma konusu olarak gündemdeki yerini almıştır. Bu tartışmalar 1990’larda yaşanacak gelişmelerin habercisi olmuştur. Erol Mutlu’nun 1987’de *AÜ BYYO Yıllık Dergisinde* yayımlanan “Yayıncılık sistemlerinde çoğulculuk yönsemesi ve Türkiye” başlıklı makalesi, 1970’lerin sonlarında Türkiye’de de gündeme gelmeye başlamış ve 1980’lerde tartışılmaya başlanmış olan değişimlerin iletişim çalışmaları alanındaki yansıması niteliğindedir. Bülent Çaplı 1990 yılında tamamlamış olduğu “Televizyon Sistemlerinde Yeni Düzenlemeler: Batı Avrupa’da Kamu Tekellerinin Kaldırılması ve Türk Televizyon Sisteminde Dönüşüm Arayışları” başlıklı doktora tezinde bu gelişmelerin Türkiye’deki yansımaları üzerinden değişen yayıncılık politikalarını analiz ederken, aynı yıl ilk özel televizyon kanalı Star1’in yayınlara başlaması Türkiye’de yaşanacak dönüşümlerin ilk somut adımı olmuştur. Bu andan itibaren yayıncılık alanının çehresi hızlı bir dönüşüm geçirirken, iletişim çalışmaları alanında da bu konuda çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Hülya Yengin’in 1994 tarihli *Ekranın Büyüsü: Batıda Değişen Televizyon Yayıncılığının Boyutları ve Türkiye’de Özel Televizyonlar* ve D. Beybin Kejanlıoğlu’nun 1998 tarihli “Türkiye’de Yayıncılık Politikası: Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla Türkiye’de Radyo ve Televizyon Yayıncılığı” başlıklı çalışmaları bunun temel örnekleri olmuştur.

Bu çalışmalar ülkede yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümler üzerinden yayıncılık politikalarını analiz etmeye yönelmeleri bağlamında, iletişim çalışmaları ile tarih arasındaki bağlantının yeniden kurulması ve sürdürülmesine önemli bir dayanak sağlamışlardır. Bir yandan bu

gelişmeler yaşanırken, diğer yandan da 1990'lı yıllarda Taner Dedeoğlu, Jülide Gülizar gibi isimler TRT anılarına dair kitaplar yayımlamışlardır. Yaşanan kesintiye rağmen, bu tür çalışmalar 1980'lerde de yayımlanmıştır. Mahmut Tali Öngören'in 1983 tarihli *Ayıptır Söylemesi "TRT'nin İçinden"* başlıklı çalışması buna bir örnektir. Bu kitaplar Türkiye'de yayıncılık tarihinin önemli ve araştırılmayı bekleyen bir alan olarak varlığını sürdürdüğünü bir kez daha hatırlatmıştır. Aysel Aziz'in 1999 tarihli *Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının 30 Yılı 1968-1998* başlıklı çalışması artan bu ilginin bir yansıması olmuştur. Yine aynı yıl, Meral Serarslan, "Türkiye'nin Siyasal Ortamında Özerklik Kavramı ve TRT Kurumunun Özerklik Dönemi (1964-1972)" başlıklı doktora tezini tamamlamıştır.

1990'ların ikinci yarısında iletişim çalışmaları alanında yeniden belirlemeye başlayan tarih çalışmalarına yönelik ilgi 1990'ların sonu ve 2000'li yılların başlarında ürünlerini vermeye devam etmiştir. Meltem Ahıska'nın 2000 yılında tamamlamış olduğu ve radyo tarihini ulus devletin oluşumu sürecinde milli kimliğin inşası üzerinden ele alan "An Occidental Fantasy: Early Turkish Radio and National Identity" başlıklı doktora tezi bunun güçlü bir örneği olmuştur. Ardından Özden Cankaya, 2003 yılında, *TRT: Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi (1927-2000)* başlığıyla kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Sevilay Çelenk'in "Televizyonda İçerik Yapılaşması ve Toplumsal Kültür: Yayın Akışı Ekseninde Eleştirel Bir İnceleme" başlığıyla aynı yıl tamamlamış olduğu ve Türkiye'de televizyon yayıncılığının içerik yapılaşmasını incelediği doktora tezi yayıncılık çalışmaları alanında, kültürel tarih üzerinden, tarihle ve tarihsel olanla kurulan bağların önemini bir kez daha ortaya koyan bir çalışma olmuştur.

İlerleyen yıllarda Sibel Nart (2009) "1964-1980 arası TRT Radyo Yayın Politikaları: Toplumsal ve Politik Süreçte Radyonun Tarihsel ve Kurumsal Gelişimi", Vacit Ertan Yılmaz (2010), "Kamu politikası yaklaşımı çerçevesinde Türkiye'de kamu hizmeti yayıncılığının analizi (1960-2006)", Süleyman İlaslan (2014) "Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının Kuruluşu: TRT ve Kamu Hizmeti Etrafındaki Mücadeleler" başlıklarıyla Türkiye yayıncılık tarihi üzerine doktora tez çalışmalarını tamamlamışlardır. Yine 2000'lerde Halit Kıvanç (2002) *Telesafir*, Selim Esen (2012) *Olayların İçinden (Bir TRT Tarihi Denemesi)*, Zeki Sözer (2014) *Halkın Sesinden İktidarın Borazanına* başlıklarıyla hem Türkiye yayıncılık tarihine ışık tutacak, hem de ilgiyi sürdürececek anı kitaplarını yazmışlardır.

Sonuç

Tüm bu gelişmelere rağmen Türkiye'de iletişim çalışmaları alanı içinde medya tarihi yazımı konusunun güçlü bir yer edinebildiğini söylemek henüz pek mümkün görünmemektedir. Bu konuyu yayıncılık tarihi üzerinden değerlendirdiğimizde daha çok anı türünden ve özellikle TRT üzerine çalışmalarla karşılaşıldığı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de yayıncılığın gelişimi, radyo ve televizyon programları, program üretim süreçleri, türleri, yayıncılığın toplumla siyasi ve ekonomik yapıyla ilişkileri, yayıncılığa yaklaşım ve yayıncılık anlayışlarının değişimi üzerine tarihsel ve toplumsal bağlama oturtulmuş daha fazla tarih çalışmasına ihtiyaç olduğu açıkça görülmektedir. Yayıncılık üzerine tarih çalışmalarının Türkiye'de de iletişim çalışmaları ile tarih arasında kurulacak bağda kritik bir rol oynadığı düşünüldüğünde, bu çalışmaların önemi daha da artmaktadır.

Ancak bu noktada hemen belirtilmesi gereken bir sorun, Türkiye'de yapılacak tarih çalışmalarının önüne daha işin en başından çok ciddi bir kaynak engeli çıktığıdır. Scannel, tarih çalışmasının bir toplum bilim çalışması olmadığını ve bu nedenle de katı metodolojilere direndiğini belirtmektedir. Bu anlamda herhangi bir tarih çalışmasının yöntemi ele alınan konu ve ulaşılabilen kaynaklar tarafından şekillendirilmektedir. Bu nedenle de geniş kapsamlı okumalar ve destekleyici malzemelere ulaşma çabasını gerektirmektedir (2002: 204). Ancak birçok ülkede olduğu gibi (Scannel, 2002: 201-202), Türkiye'de de arşiv sıkıntısı söz konusudur (Ahıska, 2005; Kocabaşoğlu, 2010) ve bu sıkıntı tarih çalışmalarının önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Bu durum özellikle yayıncılığın ilk yıllarına yönelik araştırmalar için daha büyük bir sorun oluşturmaktadır. Bu tür

çalışmalar için yayın arşivlerinden çok o dönemlere ait dergi, gazete arşivleri ve kurumsal belgeler ön plana çıkmakta ve özellikle kurumsal belgelere ulaşmada ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahıska, M. (2005), *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, İstanbul: Metis.
- Bailey, M. (2009), “Editor’s Introduction”, *Narrating Media History*, Bailey, M (ed.), London and New York: Routledge.
- Curran, J. (1978), “The Press as an Agency of Social Control: an Historical Perspective”, *Newspaper History: from the 17th Century to the Present Day*, Boyce, G., Curran, J., and Wingate, P. (der.), London: Sage.
- Curran, J. (1991), “Rethinking the Media as a Public Sphere”, *Communication and Citizenship*, Dahlgren, P. and Sparks, C. (der.), London: Routledge.
- Curran, J. (2002) “Rival Narratives of Media History”, *Media and Power*, New York: Routledge. 3-55.
- Curran, J. (2009), “Narratives of Media History Revisited”, *Narrating Media History*, Bailey, M (ed.), London and New York: Routledge.
- Hampton, M. (2005), “Media Studies and the Mainstreaming of Media History”, *Media History*, 11:3, 239-246.
- İlaslan, S. (2014), *Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının Kuruluşu: TRT ve Kamu Hizmeti Etrafındaki Mücadeleler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Katz, E. (2009), “Foreword”, *Narrating Media History*, Bailey, M (ed.), London and New York: Routledge.
- Kejanlıoğlu, D. B. (2004), *Türkiye’de Medyanın Dönüşümü*, Ankara: İmge.
- Kocabaşoğlu, U. (2010), *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri*, İstanbul: İletişim.
- McChesney, R. (1993), *Telecommunications, Mass Media, and Democracy: The Battle for the Control of Broadcasting 1928-1935*, New York: Oxford University Press.
- Murdock, G. (2002), “Media, culture and modern times: Social science investigations”, *A Handbook of Media and Communication Research: Qualitative and Quantitative Methodologies*, Jensen, K. B. (der.), London and New York: Routledge.
- Murdock, G. Ve M. Pickering (2009), “The birth of distance: communications and changing conceptions of elsewhere”, *Narrating Media History*, Bailey, M. (der.), London- NewYork: Routledge.
- Mutlu, E. (1991-1992), “Kitle İletişim Kuramları ve Türkiye’de Basın-Yayın Eğitimi”, *AÜ. BYYO Yıllık*, 119-142.
- Nart, S. (2009), *1964-1980 arası TRT Radyo Yayın Politikaları: Toplumsal ve Politik Süreçte Radyonun Tarihsel ve Kurumsal Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Nerone, J. (2003), “Approaches to media history”, *Media Studies Reader*, A. Valdivia (der.), New York: Blackwell.
- Nerone, J. (2006), “The Future of Communication History”, *Critical Studies in Media Communication*, vol: 23, No.3, 254-262.
- O'Malley, T. (2002), “Media History and Media Studies: Aspects of the development of the study of media history in the UK 1945-2000”, *Media History*, 8:2, 155-173.
- Ross, C. (2008), “Writing the Media into History: Recent Works on the History of Mass Communications in Germany”, *German History*, vol. 26, no.2, s. 299-313.
- Scannel, P. (2002), “History, Media and Communication”, *A Handbook of Media and Communication Research*, Jensen, Klaus Bruhn, London and New York: Routledge, 191-205.

Scannel, P. (2004), "Broadcasting Historiography and Historicality", *Screen*, 45: 2, 130-141.

Scannel, P. (2005). "Television and History" *A Companion to Television* (der.) Janet Wasko, United Kingdom: Balckwell Publishing, 51-66.

Scannel, P. (2010) "Television and History" *The Communication Review* 13. 37-51.

Seaton, J. (2004), "Writing the History of Broadcasting", *History and The Media*, Cannadina, D. (der.), Palgrave Macmillan.

Tokgöz, O. (2014), "Türkiye'de İletişim Araştırmaları İçinde 1970'li Yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Yapılan İletişim Konusundaki Doktora Tezlerinin Rolü ve Konumu", *İlef Dergisi*, 1 (1), 115-142.

Williams, R. (2007), *Anahtar Sözcükler*, Kılıç, S. (çev.), İstanbul: İletişim.

ERZURUM İLİ MAFYA TİPİ SUÇ ÖRGÜTLERİNİN YAPISI VE YASADIŞI FAALİYETLERİ

*Organizational Structure and Illegal Activities of Mafia Type Organized Crime Groups in
Erzurum*

Musa KARAKAYA*

ÖZET

Suçun örgütlü olarak işlenmesi suçta profesyonelleşmeyi göstermektedir. Suç örgütlerinin ortak özelliklerinin çıkarılarak genel bir örgüt profilinin ortaya konması ise bir suçla mücadele yöntemidir. Bu çalışma “mafya” sözcüğüyle anlatılan ekonomik çıkar sağlama amaçlı suç örgütlerine ilişkin olarak yapılan bölgesel bir çalışmadır. Çalışmanın amacı, Erzurum ilinde “cebir ve tehdit” kullanan suç örgütlerinin yapısı, faaliyetleri, örgüt üyesi özelliklerinin tespitidir. Bu kapsamda çalışmada Erzurum ilinde 2007-2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen altı farklı suç örgütü yapısı incelenmiştir. Yapılan çalışma neticesinde Erzurum suç örgütü yöneticilerinin aile üyelerinden oluştuğu, aile büyüğünün liderliğinde faaliyet yürüttüğü ve yürüttükleri yasadışı ekonomik faaliyetleri kolaylaştırmak için şiddet içerikli suçları işledikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, suç örgütü, mafya

ABSTRACT

Commission of a crime by an organized structure is accepted as professionalization of crime and identifying the profiles of organized crime groups is an essential issue to combat against crime in an effective way. This is a regional study about mafia type organized crime groups and the aim of this study is definition of the structure of organized crime groups in Erzurum. In this context six different organized crime groups operated between years 2007-2013 in Erzurum were examined in this study. Following results was founded in this study; core members of organized crime groups were coming from same family, older family members were also the leaders of the crime groups, and members of the organized crime groups committed serious crimes to facilitate their illegal economic activities.

Key Words: Erzurum, organized crime, mafia

GİRİŞ

“Suç örgütü” kanun yapıcılar, uygulayıcılar ve akademisyenlerce kabul görmüş ortak tanımın ortaya çıkarılması güç olan bir olgudur ve Lampe (2015)’nin çalışmasında ortaya konan 170 üzerinde farklı örgüt tanımlaması böyle bir gerçekliği ifade etmektedir. “Suç örgütü” kavramına ilişkin ortak bir tanımın ortaya konulamamasının temelinde suç örgütlerinin sosyal birliktelik olması ve coğrafi-kültürel farklılıklarla şekillenebilmesi bir etkidir (Sands, 2007). Bunun yanında suç örgütlerini birbirinden farklı kılan bir diğer önemli neden ise örgütlerin işlemiş oldukları suç türlerindeki farklılıklardır (Albini, 1971; Mastrofski ve Potter, 1986; Beirne ve Meserschmidt, 2006).

Suç örgütlerinin oluşumundaki en temel ortak neden gelir elde etmektir (Sellin, 1963; Cressey, 1969; Salerno ve Tompkins, 1969; Hellman, 1980; Lupsha, 1983; Michalowski, 1985; Kelland, 1987; Albanese, 1989; Kenney ve Finckenauer, 1995; Albanese, 2000; Schulte-Bockholt, 2001; Woodiwiss, 2001; Finckenauer, 2005; Beirne ve Meserschmidt, 2006; Winslow ve Zhang, 2008; Galeotti, 2009; Hess, 2009; Abadinsky, 2010; Conklin, 2010; Koppen vd., 2010; Newton, 2011; Karakaya, 2013; Ortmeier, 2013; Karakaya, 2014) ve suç örgütlerinin oluşturan bireylerin yalnızca güç gösterisi için bir araya gelmedikleri açıktır. Suç örgütleri gelir elde etmek amacıyla yasadışı faaliyetler yürütmektedir ve suç örgütlerinin farklılaşması bu aşamada daha da belirginleşmeye başlamaktadır. Suç örgütleri tıpkı yasal işletmeler gibi farklı gelir getirici faaliyet alanlarını tercih

* Erzurum Emniyet Müdürlüğü Yakutiye/ERZURUM, Mail: musakarakaya@yahoo.com

etmektedir ve zaman içerisinde yürüttükleri faaliyetlerle birlikte yapıları şekillenmektedirler. Bu kapsamda suç örgütlerinin gelmiş oldukları kültürel yapı ve çıkmış oldukları coğrafi çevreden etkilenmelerinin yanında işlemiş oldukları suç türüne göre şekillendikleri de görülmektedir (Albini, 1971; Mastrofski ve Potter, 1986; Beirne ve Meserschmidt, 2006; Sands, 2007).

Türkiye hukuk sisteminde “suç işlemek amacıyla örgüt kurma” ayrı bir suç olarak tanımlanırken, hukuk metnine göre pratikte olmasa da teorik olarak her türlü suç örgütlü bir şekilde işlenebilmektedir. “Örgütlü suç” ayrı bir suçtur ve “örgütlü suç” tabiriyle de belirli bir suç tipi kastedilmemektedir. Bu bağlamda da “suç işlemek amacıyla örgüt kurma” suçu, işlenmesi planlanan suçlar için bir ön hazırlık ve kolaylaştırıcı bir araçtır ve yasal metinlerde “tehlike suçu” olarak ifade edilmiştir. Türk hukuk sistemi “suç işlemek amacıyla” kurulan örgütü suç öncesi, suça hazırlık maksadı ile yapılan bir hareket olarak değerlendirmiştir ve bu nedenle de ayrı bir suç türü olarak tanımlanmıştır (5237 Sayılı TCK’nun 220. Maddesi ve Gereği).

Bu makale cebir ve tehdit unsurlarını kullanan ve “mafya” sözcüğü ile anlatılan haksız ekonomik çıkar sağlama amaçlı suç örgütlerine ilişkin olarak yapılmış bölgesel bir çalışmadır ve çalışmada bölgesel olarak faaliyet gösteren suç örgütlerinin özellikleri ortaya konulacaktır. Suç örgütlerine ilişkin pek çok tanımlama olmasına rağmen çalışmaya konu örgütlerin değerlendirmesinde Türkiye hukuk sisteminde yer alan tanımlama esas alınmıştır. Çalışma, Erzurum ilinde faaliyet gösteren mafya tipi suç örgütlerinin yapıları, faaliyetleri ve örgüt mensuplarının özelliklerinin analizini içerirken aynı zamanda çalışmada Türkiye hukuk sisteminde kullanılan suç örgütü kriteri çerçevesinde çalışmaya konu suç örgütleri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda yapılan çalışmada, Erzurum ilinde 2007-2013 tarihleri arasında faaliyet göstermiş, haksız ekonomik çıkar sağlama amaçlı kurulmuş ve gelir getirici suç faaliyetini kolaylaştırma maksatlı cebir-tehdit unsurunu kullanmış altı farklı suç örgütüne ilişkin soruşturma evrakları incelenmiştir.

Literatür Taraması

Suç örgütlerine ilişkin tanımlamalar ve yasal düzenlemeler öncelikli olarak ABD’de ortaya çıkmış ve ilerleyen süreçte özellikle Avrupa ülkelerinin de desteği ile “suç örgütü” kavramı uluslararası örgütlerce de ele alınmaya başlanmıştır. Avrupa kıtasında suç örgütlerine ilişkin düzenlemelere özellikle 1990’lı yıllarında ortalarından itibaren daha sık rastlanmaktadır. 1990’lı yılların başına kadar İtalya dışındaki pek çok Avrupa ülkesi kendini örgütlü suç açısından tehdit altında görmemiştir fakat 1992 yılında İtalya’da yargıçlara (Giovanni Falcone ve Paolo Borsellino) yönelik bombalı saldırı ile birlikte bu anlayış değişmiş ve örgütlü suç kavramı Avrupa’da en çok tartışılan konular arasında girmiştir. Avrupa ülkeleri daha sonra örgütlü suçlarla mücadele adına gerekli yasal düzenlemelere, kurumsal değişikliklere gitmiş ve uluslararası yapılanmaya da sahip olan suç örgütlerine ilişkin düzenlemelerin Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlarda kabul edilmesi sağlanmıştır (Paoli ve Fijnaut, 2006). Bahse konu bu düzenleme ve değişikliklere bağlı olarak suç örgütüne ilişkin düzenlemelere Türkiye’de de gidildiği ve bu kapsamda suç örgütlerine yönelik ilk yasal düzenlemenin 1 Ağustos 1999 tarihli Çıkar Amaçlı Suç Örgütleri ile Mücadele Kanunu (ÇASÖMK) ile yapıldığı görülmektedir.

Kuramsal Analiz

Albanese (2011) suç örgütlerine yönelik teorik değerlendirmelere ilişkin yapmış olduğu sınıflamada suç örgütlerinin ortaya çıkışını anlatan dört farklı teorik yaklaşımın olduğunu ifade etmiştir; pozitivist, klasik, yapısal ve etik yaklaşımlar. İlk olarak pozitivist teoriler iç ve dış sebepler üzerinden değerlendirmede bulunmakta ve ortaya çıkan şartların (psikolojik, ekonomik, sosyal ve genetik) özellikle de sosyal nedenlerin suç örgütlerini ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Bu noktada (sosyal nedenler) özellikle Rutin Aktivite yaklaşımının etkin olduğu görülmektedir. Rutin Aktivite teorisi suçun ortaya çıkışını üç temel nedene dayandırmaktadır; motive olmuş suçlu, yetersiz koruyucu ve erişimi kolay hedef (Cohen ve Felson, 1979). Ianni (1974), Beirne ve Meserschmidt (2006) ve Hagan (2010) çalışmalarında suç örgütlerinin illegal toplumsal taleplere

(mal ve hizmet) karşılık olarak ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir ve Ianni (1994) bu kapsamda suç örgütlerini illegal alanda faaliyet gösteren toplumun bir parçası olan yapılar olarak tanımlamıştır. Bu bakımdan da pozitivist bir yaklaşımla suç örgütlerinin ortaya çıkışının izah edildiği söylenebilmektedir. İkinci yaklaşım olan klasik teoriler ise organize suçu pozitivist yaklaşımın aksine kişisel arzuya ulaşma ve acıdan uzaklaşma maksadı ile işlendiğini savunmaktadır. Pekçok araştırmacının suç örgütlerinin amaçlarına ilişkin olarak yapmış olduğu yasadışı yollarla gelir elde etmek (Sellin, 1963; Cressey, 1969; Salerno ve Tompkins, 1969; Hellman, 1980; Lupsha, 1983; Michalowski, 1985; Kelland, 1987; Albanese, 1989; Kenney ve Finckenauer, 1995; Albanese, 2000; Schulte-Bockholt, 2001; Woodiwiss, 2001; Finckenauer, 2005; Beirne ve Meserschmidt, 2006; Winslow ve Zhang, 2008; Galeotti, 2009; Hess, 2009; Abadinsky, 2010; Conklin, 2010; Koppen vd., 2010; Newton, 2011; Karakaya, 2013; Ortmeier, 2013; Karakaya, 2014) söylemi klasik teorileri destekler mahiyettedir. Üçüncü yaklaşım türü suç örgütlerinde yapısal faktörlerin etkili olduğuna yönelik olarak yapılan açıklamalardır. Bu yaklaşıma göre toplum ve devlet düzeninde var olan yapısal unsurlar suç örgütlerini ortaya çıkarmaktadır. Block ve Cambless (1981)'in suç örgütlerinin ortaya çıkışının kapitalist düzen ve ekonomik yapının bir sonucu olduğuna yönelik açıklaması bu açıdan dikkate değerdir. Yapısal teorik yaklaşıma bir diğer örnek Aşık (2000)'in suç örgütlerini ortaya çıkış nedenlerini sıraladığı çalışmasıdır. Aşık (2000)'a göre siyasi otorite boşluğu suç örgütlerinin ortaya çıkmasında bir etkidir. Suç örgütlerini ortaya çıkışını açıklayan dördüncü tür teorik açıklama ise etik yaklaşımlardır. Etik teoriler suç örgütlerinin ortaya çıkışının bireylerde ve toplumda oluşan ahlaki çöküşten ve ahlaki değerlere verilen önemin azalmasından kaynaklandığını savunmaktadırlar. Beşe (2001) tarafından yapılan suç örgütü tanımlamasında dört farklı teorik yaklaşıma atıf yapması bu yönüyle dikkate değerdir. Beşe (2001)'ye göre suç örgütleri ekonomik unsurlarla doğrudan ilişkilidir ve sosyo-politik yönü vardır. Bunun yanında yazar toplumsal ve siyasal yapının durumu ve yozlaşma unsurunda suç örgütlerinin ortaya çıkmasında etkili olduğunu savunmaktadır.

Suç Örgütlerine İlişkin Tanımlamalar

Suç örgütlerini tanımlamaya yönelik yapılmış olan çalışmalarda; örgüt üyesi sayısı (Albini, 1971; Maltz, 1976), örgüt içi hiyerarşi (Abadinsky, 2013; Conklin, 2007; Grennan and Britz, 2006; Reuter and Rubinstein, 1978), üyeler arasındaki işbölümü (Conklin, 2007; Cressey, 1969; Ortmeier, 2013), örgütün süreklilik göstermesi (Abadinsky, 2013; Albanese, 2011; Conklin, 2007; Finckenauer, 2005; Hess, 2009; Ortmeier, 2013; Reuter 1994; Rhodes, 1984) ve örgüt içi kurallar (Abadinsky, 2013) en temel olarak bahsedilen olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakıldığı zaman suç örgütlerini özellikleri olarak ifade edilen hiyerarşik yapı, süreklilik, işbölümü ve örgütü içi kurallar gibi özelliklerin Weber (1947)'in bürokratik örgüt tanımı ile benzeştiği de görülmektedir.

Bunun yanında belirli bir legal veya illegal sektörde tekelleşme (Reuter ve Rubinstein, 1978; Kenney ve Finckenauer, 1995; Albanese, 2000; Grennan ve Britz, 2006; Abadinsky, 2010), suçta uzmanlık (Lindesmith, 1941; Ireland ve Rush, 2011) ve örgüt içi kurallar (Grennan ve Britz, 2006; Abadinsky, 2010) da yine suç örgütleri için sayılan kriterler arasındadır.

Albanese (2011)'in çalışmasında; “devam eden hiyerarşik yapı, suçtan gelir elde edilmesi, güç kullanımı, yolsuzluğu, illegal faaliyetlere toplumsal talep, tekelleşme, sınırlı üyelik ve ideolojik olmaması” kavramlarının suç örgütlerinin tanımlamada en sık kullanılan kavramlar olduğu görülmüştür ve bu veriler ışığında Albanese (2011) suç örgütünü “toplumsal talebin olduğu illegal hizmet veya mal üretimini yürüterek kar elde eden ve devamlılık gösteren bir suç işletmesi” olarak tanımlamıştır. Yazara göre bahse konu bu yapının varlığı ise “cebirişiddet, tekelleşme ve yolsuzluk (rüşvet vs.)” gibi etkenlerle korunmakta ve devam ettirilmektedir.

Hagan (2006) suç örgütünün tanımı ve özellikleri ile ilgili olarak yaptığı çalışmada örgütlü suç tanımı içeren daha önceden yapılmış 13 çalışmayı incelemiştir. Hagan (2006) çalışmasında bahse konu çalışmaların içeriğinde yer alan örgütün özelliklerine ilişkin 11 başlık (ideolojik olmaması, hiyerarşik bir yapının varlığı, şiddet (güç kullanımı ve/veya tehdit), sınır seviyede üye

kabulü, faaliyetlerden menfaat sağlanması, toplumsal talep, yolsuzluk/dokunulmazlık, tekelcilik, uzmanlaşma, gizlilik, planlı hareket) tespit etmiş ve suç örgütünün özelliklerini öne çıkan ortak kriterler çerçevesinde ortaya konmaya çalışmıştır. Hagan (2006) çalışmasında suç örgütünün özelliklerine ilişkin öne çıkan dört başlık aşağıdaki gibidir;

- Hiyerarşik bir yapının varlığı,
- Faaliyetlerden menfaat sağlanması,
- Şiddet (güç kullanımı ve/veya tehdit),
- Yolsuzluk/dokunulmazlık.

Conklin (2007) çalışmasında örgütlü suçları diğer suçlardan ayıran özellikler olarak; devamlılık, işbölümü, hiyerarşi ve koordinasyon unsurlarını saymıştır. Abadinsky, (2010)'a göre ise suç örgütlerinin sekiz özelliği vardır;

1. Politik ve ideolojik amaçları yoktur,
2. Hiyerarşik yapıya sahiptirler,
3. Sınırlı sayıda üyeleri vardır,
4. Kendine özgü alt kültüre sahiptirler,
5. Devamlılık gösterirler,
6. Şiddet kullanma eğilimleri vardır,
7. Tekelci yapıya sahiptirler,
8. Kendi içlerinde kuralları vardır.

Bu çalışmada, örgüte ilişkin pek çok tanımlama olmasına rağmen örgüt tanımlaması için Türkiye hukuk sisteminde kullanılan tanımlama esas alınmıştır. Türkiye hukuk sisteminde örgütlü suçlarla mücadelede kullanılan örgüte ve yapısına ilişkin tanımlama, Türkiye'nin imzası olan uluslararası sözleşmelerden, 5271 sayılı Türk Ceza Kanunu ve gerekçesinden ve Yargıtay içtihatlarındaki tanımlamalardan hareketle ortaya konmaktadır. Buna göre örgütlü suçun oluşması için aşağıdaki özellikler aranmaktadır (Öztürk vd., 2012; 5237 Sayılı TCK'nun 220. Maddesi ve Gereği; Yargıtay 8. Ceza Dairesi 2005/341 E. 2005/2011 K., Yargıtay 8. Ceza Dairesi 2004/11065 E. 2007/517 K.).

- Üye sayısı (en az üç kişi)
- Suç işlemek amaç ve kastı
- Suç işlemeye elverişlilik/yetkinlik
- Hiyerarşik yapı
- Süreklilik
- İş bölümü.

Suç Örgütlerinin Faaliyetleri

Suç örgütlerinin kuruluş amacı yasadışı yollarla gelir elde etmektir (Sellin, 1963; Cressey, 1969; Salerno ve Tompkins, 1969; Hellman, 1980; Lupsha, 1983; Michalowski, 1985; Kelland, 1987; Albanese, 1989; Kenney ve Finckenauer, 1995; Albanese, 2000; Schulte-Bockholt, 2001; Woodiwiss, 2001; Finckenauer, 2005; Beirne ve Meserschmidt, 2006; Winslow ve Zhang, 2008; Galeotti, 2009; Hess, 2009; Abadinsky, 2010; Conklin, 2010; Koppen vd., 2010; Newton, 2011; Karakaya, 2013; Ortmeier, 2013; Karakaya, 2014). Bahse konu yol ve yöntemler Türkiye'de yasadışı faaliyet (kumar oynatmak, hırsızlık, fuhuş yaptırmak, tefecilik, dolandırıcılık, haraç almak, sahtecilik, yolsuzluk vs.) olabileceği gibi aynı zamanda yasadışı madde temini (uyuşturucu, kaçak emtia, silah vs.) şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir (Karakaya ve Kahya, 2014). Albanese (1989), Finckenauer (2005), Beirne ve Meserschmidt (2006) ve Hagan, (2010), suç örgütlerinin maddi gelir elde etmek amacıyla yürüttükleri faaliyetlerin toplumsal talebin yoğun olduğu mal ve hizmetlere yönelik olduğuna vurgu yapmaktadırlar ve suç örgütleri bahse konulan alanlarda tekelleşerek daha çok gelir elde etmeyi amaçlamaktadırlar. Fakat yürüttükleri faaliyet ne olursa olsun suç örgütlerince işlenen suçun temelinde elde edilecek maddi gelir vardır (Finckenauer, 2005) ve suç örgütleri genellikle maddi gelir amacı olmayan suç işlememektedirler. Bu kapsamda

da Ianni (1974) çalışmasında suç örgütlerinin illegal toplumsal ihtiyaçlara cevap olarak ortaya çıktığını bu açıdanda suç örgütlerinin illegal alanda faaliyet gösteren ve toplumun bir parçası olan yapılar olduğunu savunmuştur.

Suç örgütleri, bir kısmı yukarıda bahsedilen yasadışı yol ve yöntemlerle gelir getirici faaliyetlerini yürütürken, bahse konu bu faaliyetlerin gerektirdiği diğer suçları da işleyebilmektedirler (Karakaya ve Kahya, 2014). Suç örgütlerin yürütmüş olduğu gelir getirici faaliyetlerinin zaman zaman yasal olduğu da görülmektedir ve bir kısım örgütler yürütmüş oldukları yasal faaliyette tekelleşme maksadıyla cebir, şiddet, tehdit ve korku unsuru içeren illegal faaliyetler içerisine girebilmektedir (Abadinsky, 2013; Albanese; 2011, Mallory, 2012; Grennan ve Britz, 2006; Ortmeier, 2013). Cebir, şiddet, tehdit ve korku unsuru içeren bu suçlar (rüşvet alma-verme, mesken-işyeri dokunulmazlığının ihlali, mala zarar verme, hürriyeti tahdit, tehdit, hakaret, silah teşhiri, kasten yaralama, adam öldürme vs.) gelir getirici suç faaliyetini kolaylaştırıcı (Reuter ve Rubinstein, 1978; Lupsha, 1983; Rhodes 1984; Maltz, 1990; Kenney ve Finckenauer, 1995; Levi, 1998; Finckenauer ve Voronin, 2001; Schulte-Bockholt, 2001; Winslow ve Zhang, 2008; Hess, 2009; Hagan, 2010; Kahya ve Karakaya, 2014) suç türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Albini (1971) suç örgütlerini tanımlarken, örgütler tarafından işlenen suç türlerinden hareketle örgüt tanımlaması yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. Albini (1971)'ye göre suç örgütleri dinamik yapılardır ve işledikleri suç türlerine göre farklılaşmaktadırlar. Bu bağlamda da mafya tipi suç örgütlerini diğer suç örgütlerinden ayıran en önemli özellik, kolaylaştırıcı suçlar olarak ifade edilen cebir, şiddet, tehdit ve korku içerikli olan ikinci tür suç faaliyetlerini işlemeleridir. Finckenauer (2005; 82)'de suç örgütü tanımlaması yaparken, örgütü tanımlamada en önemli olan hususun “örgüt tarafından şiddet ve tehdit olgusunu kullanabilme potansiyelleri ve kabiliyetleri” olduğu vurgusunu yapmıştır ve araştırmacı bu olguyu bir suç örgütü kriteri olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle Beşe (2002)'ye göre suç mafya tipi suç örgütleri, örgütlü suç gruplarının alt grubunu oluşturmaktadır. Kahya ve Karakaya (2014) tarafından yapılmış ve 20 suç örgütünü içeren çalışma Türkiye temelli faaliyet gösteren suç örgütlerinin uyguladığı şiddetin değerlendirilmesi açısından dikkate değerdir. Kahya ve Karakaya (2014)'nin çalışmalarında suç örgütlerinin hangi tür şiddet eylemlerini kullandıkları ve kullanma şartları ayrıntıları ile anlatılmıştır. Çalışmada suç örgütlerinin şiddet içerikli eylemleri mala karşı – şahsa karşı olmak üzere ikiye ayrılırken şiddet suçlarını işleme nedenleri; gelir getirici suçu kolaşlaştırma, diğer suç örgütleri ile menfaat çatışması, örgüt içi disiplinin sağlanması ve azmettirme olarak dört farklı başlık altında açıklamaktadır.

Yöntem

Erzurum'da 2007-2013 yılları arasında örgütsel bir yapı içerir suç gruplarına yönelik olarak yürütülmüş olan 19 suç soruşturmasının altısında “cebir ve tehdit” unsurunun varlığı tespit edilmiş ve bahse konu yapılarda mafya tipi örgütsel bir oluşumun olduğu görülmüştür. Çalışmada elde edilen veriler, “cebir ve tehdit” unsurunun bulunduğu bu soruşturmalara ilişkin soruşturma dosyalarının içerik analizinden ve bizzat soruşturma yürütmüş kollukla, soruşturmaya ilişkin yapılan mülakatlardan elde edilmiştir. Soruşturma dosyaları genel olarak üç bölümü içermektedir;

- Birinci bölümde örgüt lideri, yöneticileri, örgüt üyesi ve örgütle bağlantılı diğer şahıslara ilişkin demografik bilgilere yer verilmiştir.
- İkinci bölümde örgütün varlığına ilişkin lider-yönetici-üye arası bağlantıyı ve örgüt içi hiyerarşik yapıyı gösterir delil ve değerlendirmeler yer almaktadır.
- Üçüncü bölümde ise işlenen suçlara yönelik tespit, delil ve değerlendirmeler bulunmaktadır.

Yapılmış olan çalışmada, soruşturma dosyaları suç örgütleri hakkında genel bir kanaat oluşması için öncelikle okunarak incelenmiş daha sonrasında ise yapılacak olan alt başlık değerlendirmesine göre tekrardan gözden geçirilmiştir. Kolluk ile yapılan mülakatlar ise soruşturma evraklarının incelenmesi sonrasında gerçekleştirilmiştir. Yapılan mülakatlarda belirli

bir soru formatına yer verilmemiş fakat örgüt hakkındaki kanaatlere yönelik olarak sohbet ortamında gerçekleştirilmiştir.

Yapılan araştırma sonucunda çalışmanın ilk kısmında; örgütlerin yapıları, faaliyetleri ve örgüt lideri/yöneticisi/üyelerinin özellikleri üzerinde analizlere yer verilmiştir. İkinci kısımda ise örgüt tanımlaması çerçevesinde çalışmaya konu suç örgütleri karşılıklı olarak analiz edilmiş ve genel olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Yapılmış olan çalışmada suç örgütlerine ilişkin ilk üç özellik olan üye sayısı, suç işleme amacı ve suç işlemeye elverişlilik unsurlarının örgütlerin tamamında varlığı somut bir şekilde tespit edilmiştir;

a) Türkiye hukuk sisteminde örgütün varlığı için gereken üye sayısına ilişkin düzenleme 5237 sayılı TCK'nın 220. Maddesi 1. Fıkrasında düzenlenmiştir. Bu fıkraya göre örgütün üye sayısı en az üç kişi olmalıdır. Çalışmada incelenen örgütlerin tamamında bu şartın yerine getirilmiş olduğu görülmektedir (bkz Tablo 1).

b) Türkiye hukuk sisteminde örgütün varlığına ilişkin “suç işleme amaç ve kastı” kriteri ile ifade edilmeye çalışılan husus her örgütsel yapının suç işleme amaç ve kastında olmadığıdır ve “suç örgütünün” varlığı için örgütün “suç işleme” amacının varlığı gerekmektedir. Bu konu ile ilgili olarak da 5237 Sayılı TCK'nın 220. Maddeye ilişkin gerekçesinde “*Örgütün varlığı için suç işlemek amacı etrafındaki fiili birleşme yeterlidir*” ibaresine yer verilmiştir. Bu çalışmada yer alan altı farklı örgütlerin soruşturma dosyalarının her birinde örgüt kapsamında işlemiş olan suçların varlığı görülmüştür. Bu anlamda da incelemeye tabi tutulan her bir örgüt için “suç işlemek amacıyla örgüt kurma” şartının yerine getirilmiş olduğu anlaşılmıştır.

c) Suçu işlemeye elverişlilik/yeterlilik şartı 5237 sayılı TCK'nın 220. Maddesi 1. Fıkrasında “sahip olduğu üye sayısı ve araç gereç bakımından amaç suçları işlemeye elverişli olması” ibaresi ile ifade edilmiştir. Örgütün özelliği için yapılmış olan bu tanımdan, örgütün suç işleme niyetinde olması ve bunu işleyebilecek üye sayısına ve araca sahip olunması “suç işlemek amacıyla örgüt kurmak” suçunu işlemek için yeterli olarak görülmüştür. Burada üye sayısından kastedilen elverişlilik hususu T.C hukuk metninde (5237 sayılı TCK'nın 220. Maddesi gerekçesi) şu şekilde açıklanmıştır; “*örneğin sadece üç kişinin bir araya gelmesi, devletin ülke bütünlüğünü bozmaya yönelik suçları işleme açısından somut bir tehlike taşımayabilir; buna karşılık, ekonomik çıkar sağlamaya yönelik suçlar açısından elverişli olabilir.*” Üzerinde inceleme yapılmış olan soruşturmalarda örgütlerin üyelerinin Bölüm 2’de bahsi geçen “asli ve tali” suçları işlemiş olmaları örgütlerin suç işleme açısından gerek üye sayısı gerekse araç olarak “elverişli olduklarını” göstermektedir.

Bu bağlamda da çalışmaya konu suç örgütlere ilişkin örgüt kriterleri çerçevesinde yapılan değerlendirme yalnızca süreklilik, işbölümü ve hiyerarşik yapı özellikleri üzerinden yapılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada yalnızca soruşturma evraklarına ve kollukla yapılan mülakatlara bağlı kalınarak bilgi toplanmış ve analizlerde bulunulmuş ve kolluk yaklaşımı ile elde edilen bilgiler değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu durum eldeki bilgileri kolluğun toplamış olduğu bilgilerle sınırlamasının yanında bir yönü ile yanlı bir bilgi toplama metodunu içermektedir; kolluk yalnızca suç unsuru ve örgüt oluşumuna “katkısı” olan bilgiler üzerinde dururken örgütlere ilişkin diğer özellikler göz ardı edilebilmektedir. Bunun yanında Ö1 ile ilgili soruşturma evrakında özellikle örgüt yapısı ile ilgili bilgilerde önemli eksiklikler ve sınırlılıklar yer almaktadır ki bu durum sağlıklı inceleme yapılmasına engel olan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde 2007-2013 yılları arasında Erzurum ilinde faaliyet gösteren altı farklı haksız ekonomik çıkar sağlama amaçlı silahlı suç örgütünün genel yapısı, faaliyetleri/işledikleri suç türleri

ve örgüt lideri/yöneticileri/üyelerinin genel özelliklerine ilişkin değerlendirme, analiz ve örgütler arası karşılaştırmalara yer verilecektir.

1. Suç Örgütlerinin Yapısı, Faaliyetleri ve Örgüt Mensubu Şahısların Özellikleri

Suç Örgütlerinin Yapısı

Koppen vd. (2010) çalışmasında örgütlü suçlarda örgüt üyeleri için öne çıkan dört rol olduğunu belirtmiştir;

- *Liderler*; örgütlü olarak işlenen suçlarda yöneticilik görevini üstlenmişlerdir.
- *Koordinatörler*; belirli bir suçun planlanması ve yönetiminde görev alırlar.
- *Alt düzey şüpheliler*; somut olan adımları atarlar.
- *Kolaylaştırıcılar*; lojistik ve teknik destekte bulunurlar.

Benzer yapılanmanın Türkiye hukuk sisteminde de farklı başlıklar altında uygulandığı görülmektedir ve yürütülen bahse konu altı örgütlü suç soruşturmasında örgüt kapsamında işlem gören şahısların örgüt içi sorumluluk profilinin çizildiği gözlemlenmiştir;

- Örgüt lideri (*Liderler*),
- Örgüt yöneticisi/lider yardımcısı (*Koordinatörler*),
- Örgüt üyesi (*Alt düzey şüpheliler*),
- Örgüt üyesi olmamakla birlikte örgüte bilerek ve isteyerek yardım eden/örgüt üyelerini azmettiren/örgüt adına suç işleyen (*Kolaylaştırıcılar*).

İncelenen suç örgütlerinin tamamı Erzurum merkezli suç örgütleridir. Örgütlerin üye ve yönetici sayılarına Tablo 1’de yer verilmiştir. Örgüt üyesi olmamakla birlikte örgüte yardım eden şahıslar devamlılık göstermemeleri nedeniyle Tablo 1’e dahil edilmemiştir.

Tablo 1. Örgüt yöneticileri ve üye sayıları

	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6
Lider ve Yönetici Sayısı	4	3	5	5	2	2
Üye Sayısı	25	28	5	5	7	5

Tablo 1 incelendiğinde Ö1 ve Ö2 örgütlerinde üye sayısının diğer dört örgüte kıyaslı (Ö3, Ö4, Ö5, Ö6) oldukça yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bunun altında yatan en temel neden bahse konu iki örgüt arasındaki husumet ve silahlı kavgadır. Ö1 ve Ö2 güç kazanmak ve gücünü göstermek amacıyla örgüt üyesi teminine özen göstermiş ve diğer örgütlere kıyasla gizliliğe riayet etmemiştir. Ö1 ve Ö2 dışındaki örgütlerde ise aile yapılanmasının yüksek olduğu ve bilinmeyen-güvenilmeyen bireylerin örgüte kolaylıkla dahil edilmediği gözlemlenmiştir.

Çalışmaya konu örgütlerin tamamında aile yapılanması olduğu görülürken (bknz Tablo 2), Ö2’deki aile yapılanması diğer örgütlerden farklıdır. Ö2 dışındaki örgütlerin aile büyüklerince yönetildiği ve Tablo 1’de sayıları belirtilen örgüt lideri ve yöneticilerin aynı aileye mensup şahıslardan oluştuğu gözlemlenmiştir. Ö2’nin ise lideri ailenin küçük kardeşidir ve kendisinden yedi yaş büyük olan kardeşine emir ve talimatlar verebilmektedir.

Tablo 2. Örgüt yapısına etki eden faktörler

	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6
Aile Bağı	x	x	x	x	x	x
Etnik Unsurlar	x			x		x
Milliyetçilik		x				
Örgüt Liderinin Karizması		x	x			

Örgütlerin yapılanmasında etkili olduğu görülen bir diğer husus ise etnik unsurlar ve milliyetçilik unsurudur. Birbirine yakın olan bu iki kavram (etnik unsur, milliyetçilik) örgütlerin işleyiş biçiminin birbirinden ayrılabilmesi amacıyla farklı şekilde ifade edilmiştir. Ö1, Ö4 ve Ö6’da (özellikle Ö1’de) etnik unsurların örgüt içi bağı kuvvetlendirdiği görülürken, Ö1’e tepki

olarak ortaya çıkan Ö2'nin "milliyetçilik" olgusunu kullandığı, mahalle arkadaşlığından başlayan bir birliktelik içerisinde olduğu ve suç geçmişi "kabarık" olan örgüt lideri tarafından yönetildiği görülmektedir (bknz. Tablo 2). Ö2 muhafazakar bir yapıya sahip olan Erzurum halkı üzerinde "milliyetçilik" olgusunu kullanmak suretiyle olumlu etki uyandırmış ve halkın sempatisini kazanmayı başarmıştır. Ö2 dini gün ve bayramlarda mahallelerinde bulunan dar gelirli ailelere yardımlarda bulunmuş ve özellikle milliyetçilik olgusunu öne çıkarmak suretiyle Ö1 ile girişmiş olduğu mücadelesini yasadışı faaliyetlerini gizlemek için kullanmıştır.

Ö2 ve Ö3'te örgüt liderinin karizmatik özelliği ve kabarık suç geçmişi örgüte bağlılığı kuvvetlendirilmektedir (Tablo 2). Her iki örgütte de örgüt liderlerinin önemli bir suç geçmişi vardır ve bu olgu örgütün gücünü artırmaktadır. Örgütlerin mensupları bir kısım olaylarda örgüt liderinin adını ve "namını" kullanmak suretiyle "tahsilat" yapmak istemiş ve bu şekilde haksız kazanç teminine çalışmışlardır

Suç Örgütlerinin Faaliyet Alanları

Örgütlerin faaliyetleri ile ilgili yapılan çalışmada, örgütlerin tamamının Erzurum ilinde faaliyet gösteren örgütler oldukları bunun yanında Ö2'nin Antalya ilinde de faaliyet yürütme başladığı gözlemlenmiştir. Örgütlerin yürütmüş oldukları faaliyet detaylarında iki ayrı faaliyet türünün olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki "haksız ekonomik kazanç" olarak anlatılan ve "asli suç" olarak ifade ettiğimiz örgüte maddi gelir sağlayan suçlardır; tefecilik, kumar oynanması için yer ve imkan sağlama ve nitelikli yağma/yağma. Örgütler tarafından işlenen ikinci faaliyet sınıfı ise "tali suç" olarak ifade ettiğimiz "asli suç" faaliyetini kolaylaştırmak maksadıyla işlenen suçlardır. Bunlar adam öldürme, kasten yaralama, tehdit, mala zarar verme gibi şiddet içerikli ve korku oluşturucu suçlardır ki çoğunlukla örgütün yürüttüğü "haksız ekonomik kazanç" sağlayan faaliyetin devamını sağlama veya yürütülen faaliyette tekelleşme maksadı ile işlenen suç türleridir. İşlenen suç işlevine göre "asli suç" ve "tali suç" kavramları altında yer alabilmektedir. Çalışmaya konu altı çıkar amaçlı silahlı suç örgütünün faaliyetleri ile ilgili olarak yapılan incelemede;

- Örgütlerin asli suç olarak tefecilik, kumar oynanması için yer ve imkan sağlama ve yağma/nitelikli yağma suçlarını işlemiş oldukları görülmüştür.
- Bunun yanında örgütlerin tali suç olarak adam öldürme, adam öldürmeye teşebbüs, kasten yaralama, kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma, mesken-işyeri dokunulmazlığının ihlali ve tehdit gibi kolaylaştırıcı suçları işledikleri tespit edilmiştir.
- "Yağma" suçunun Ö5 dışındaki bütün örgütlerde ortak olarak işlenen asli suç faaliyeti olduğu tespit edilmiş, Ö4 ve Ö6'da tefecilik suçundan elde edilen gelirin borçlulardan tahsilinde "zorla senet imzalatma" veya "kişinin mal varlığına el koyma" şeklinde ortaya çıktığı görülürken, diğer örgütlerde "çek-senet tahsili" olarak işlendiği karşımıza çıkmaktadır.
- Örgütlerin tamamında aynı zamanda legal olarak faaliyet yürüttükleri bir sektör görünümünün olduğu fakat bu faaliyetlerinin asıl gelir kaynakları olan suçları gizlemekte kullandıkları anlaşılmıştır.
- Ö5 ve Ö6'da "tali suç" sınıfında işlenen suçları çoğunlukla "tehdit" suçu olduğu bahse konu bu örgütlerin sadece şahısları tehdit etmesiyle tefecilikten elde ettikleri geliri tahsil edebildikleri görülmektedir. Bu anlamda da Ö5 ve Ö6'nın halk arasında bilinen bir gücünün olduğu bu bakımdan da halka arasında korku oluşturduğu anlaşılmaktadır.
- Örgüt üyelerinin işlemiş olduğu "tali suç" sınıfına giren suçların tamamı "asli suç" kavramı ile ifade edilen suç türlerini kolaylaştırma maksadı ile işlenmiş suçlar değildir. Bir kısım olaylarda "kasten yaralama, tehdit" gibi suçların kişisel husumet nedeniyle ve örgütün korkutucu gücünden faydalanmak suretiyle işlendiği anlaşılmaktadır.
- Ö1 örgütünün örgüt faaliyeti çerçevesinde işlemiş olduğu olaylar çoğunlukla "tali suç" kapsamında işlenen olaylardır ve büyük kısmının Ö2 ile aralarında var olan husumet nedeniyle gerçekleştirildiği görülmüştür.
- Çoğu zaman mafya tipi suç örgütlerinin genel özelliği olarak ifade edilen "haraç alma" suçuna incelenen suç örgütlerinde rastlanılmamıştır.

Tablo 3. Örgütlerin işledikleri asli/tali suç türleri

Suç Adı	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6
Tefecilik (Asli Suç)				x	x	x
Kumar Oynanması İçin Yer ve İmkân Sağlama (Asli Suç)		x		x		
Yağma/Nitelikli Yağma (Asli Suç)	x	x	x	x		x
Adam Öldürme (Tali Suç)	x	x		x		
Adam Öldürmeye Teşebbüs (Tali Suç)	x			x		
Kasten Yaralama (Tali Suç)	x	x	x	x	x	
Tehdit (Tali Suç)	x	x	x	x	x	x
6136 SKM (Tali Suç)	x	x	x	x		
Çalışma Hürriyetini İhlali (Tali Suç)	x	x	x	x		
Konut Dokunulmazlığının İhlali (Tali Suç)				x		
Kişiyi Hürriyetinden Yoksun Kılma (Tali Suç)		x	x	x		
Genel Güvenliğin Tehlikeye Sokulması (Tali Suç)	x	x		x		
Mala Zarar Verme (Tali Suç)	x	x	x	x		

Örgüt Lideri/Yöneticileri/Üyelerinin Genel Özellikleri

Bu başlık altında örgüt lideri, yöneticileri ve üyelerinin cinsiyet, yaş, suç kaydı, suç kaydı türü, doğum yeri ve nüfus kaydı durumlarına ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Yaş, suç kaydı, suç kaydı türüne ilişkin bilgiler soruşturmanın tamamlandığı tarihteki veriler esas alınarak hazırlanmıştır.

Cinsiyet

Örgüt liderleri, yöneticileri ve üyelerinin cinsiyetleri incelendiğinde tamamının cinsiyetinin “erkek” olduğu tespit edilmiştir.

Yaş Aralığı

Örgüt liderleri, yöneticileri ve üyelerinin yaşları incelendiğinde;

- Örgüt liderleri, yöneticileri ve üyelerinin yaş ortalamasının sırasıyla 48, 35 ve 33 olduğu görülmüştür.
- Örgüt yöneticisi ve üyeleri arasında belirgin bir yaş farkının bulunmadığı görülürken ve özellikle Ö2 dışındaki örgüt liderlerinin örgüt üyelerine kıyasla daha büyük yaşta olduğu tespit edilmiştir.
- Örgütlerde 20 yaş altındaki örgüt üyesinin bulunmadığı görülmüştür.

Suç Kaydı

Örgüt liderleri, yöneticileri ve üyelerinin suç geçmişleri incelendiğinden;

- Ö2 ve Ö3 liderlerinin geçmiş suç kaydı sayılarının örgüt yöneticileri ve üyelerinden daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.
- Genel olarak değerlendirildiğinden örgüt yöneticilerinin geçmiş suç kaydı sayılarının örgüt üyelerine kıyasla daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.
- Örgüt lideri ve yöneticilerinin tamamının daha önceden herhangi bir suçtan kaydının olduğu görülürken, 75 örgüt üyesinden 17'sinin geçmiş suç kaydı bulunmamaktadır.

İşlenen Suç Türü

Örgüt üyelerinin suç geçmişleri ve işlemiş oldukları suç türleri göstermektedir ki “örgüt üyeliği” belirli bir suç geçmişine sahip olmayı gerektirmekte veya suç geçmişi bireyi örgütlü olarak suç işlemeye yönlendirmektedir. Örgüt üyelerinin işlemiş oldukları suç türleri incelendiğinde;

- 6136 Sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar hakkındaki kanun ihlalinin geçmişte yoğun bir şekilde işlene suç türü olduğu görülmüştür.
- “Tali suçlar” tasnifinde yer alan tehdit ve kasten yaralama suçlarının diğer en yoğun olarak işlenen suçlardan olduğu gözlemlenmiştir.

- Bunun yanında “adam öldürme, adam öldürmeye teşebbüs, mala zarar verme, kişi hürriyetinden yoksun bırakma” gibi genel olarak suç örgütleri tarafından “tali suç” olarak işlenen suçların belirli bir yoğunlukta işlenen suç türleri olduğu tespit edilmiştir.

Doğum Yeri ve Nüfus Kaydı

Suç örgütü mensuplarının doğum yeri ve nüfus kayıtları incelendiğinde;

- Örgüt mensuplarının çoğunluğunun Erzurum ili veya dış ilçesi doğumlu olduğu görülmüştür.
- Örgüt üyelerinin nüfus kayıtlarının büyük oranda (%89) Erzurum nüfusuna, lider ve yöneticilerin ise önemli oranda (%77) Erzurum nüfusuna kayıtlı şahıslar olduğu görülmüştür.
- Her ne kadar lider, yönetici ve üyeler %75 üzeri bir oranda Erzurum merkez veya dış ilçe doğumlu ve nüfusuna kayıtlı şahıslar olmuş olsa da etnik farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır.
- Ö1, Ö4 ve Ö6'nın özellikle yönetici kadrosunun aynı etnik kökenden vatandaşlardan oluştuğu ve bu örgütlerde bulunan şahısların ilçelerden göçle Erzurum'a taşındıkları gözlemlenmiştir.

2. Örgüt Kriterleri Çerçevesinde Örgütlerin İncelenmesi

Bu bölümde, Türkiye hukuk sisteminde yer alan suç örgütü tanımlaması esas alınarak, çalışmaya konu suç örgütleri değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere üye sayısı, suç işleme amacı ve suç işlemeye elverişlilik-yetkinlik özelliklerine tüm suç örgütlerinin sahip olduğu görülmüş ve bu özellikler değerlendirme dışında bırakılmıştır. Suç örgütü özelliklerine (hiyerarşik yapı, süreklilik, iş bölümü) ilişkin her bir başlık altında öncelikle başlığa için açıklamalara yer verilmiş ve akabinde örgütlerin bahse konu örgüt kriteri çerçevesinde değerlendirmesi yapılmıştır.

Hiyerarşik yapı

Türkiye hukuk sisteminde örgütün yapısı tanımlanırken soyut bir birliktelik yerine örgüt üyeleri arasında “hiyerarşik bir ilişkinin” varlığından söz edilmektedir fakat örgüt hiyerarşisinin yapısı ile ilgili “gevşek bir nitelik taşıyabilir” ifadesine de ayrıca yer verilmiştir (5237 sayılı TCK'nın 220. Maddesi gerekçesi). Bu hiyerarşik ilişkinin örgüt içerisindeki fonksiyonu ise örgüte, örgüt üyeleri üzerinde kontrol sağlama gücünü vermiş olmasıdır. İncelemeye konu örgütlerin tamamında hiyerarşik bir yapının varlığına ilişkin deliller vardır ve “katı” bir hiyerarşinin varlığından söz edilebilmektedir. Zira örgütler ciddi sorumluluk ve dikkat gerektiren suç faaliyetleri yürütmekte, korku faktörünün etkisi ile suç faaliyetlerinde başarı sağlayabilmektedirler ki bu nedenle katı bir emir komuta zincirinin oluşturulması bir gerekliliktir. Fakat örgütler içerisindeki hiyerarşik yapılarda bazı farklılıklar da mevcuttur;

- Ö1, Ö3, Ö4, Ö5 ve Ö6'da aile üyeleri ile başlayan bir örgütsel yapı vardır ve örgüt hiyerarşisi bu yapı temelinde ortaya çıkmaktadır örneğin ailenin en büyüğü örgütün de lideridir. Örgüt liderine yalnızca örgüt lideri olmasından dolayı saygı gösterilmemekte aynı zamanda ailenin en büyüğü olması nedeniyle de örgütün özellikle aynı aileye mensup yöneticileri üzerinde söz sahibi olmaktadır. Fakat Ö2 bu yönüyle de diğer örgütlerden farklıdır. Ö2 mahalle arkadaşlığından başlayan hiyerarşik yapı içerisindedir. Örgüt içerisinde aile bireyleri bulunsa da “aile büyüklüğü” örgüt hiyerarşisinde önemli bir faktör değildir; örneğin Ö2'nin yöneticisi olan şahıs Ö2'nin liderinin abisidir ve “yaşça büyük olan yönetici” kendisinden 7 yaş küçük olan kardeşinden talimat alabilmektedir.

- Ö4 içerisindeki örgütsel yapıda, örgüt lideri ve aynı zamanda ailenin büyüğü olan birey doğrudan olaylara müdahil olmazken diğer örgüt liderlerinin doğrudan olaylara müdahil olduğu olaylar mevcuttur. Bu bağlamda da Ö4'te “ikinci örgüt lideri” konumunda olan bir şahıs varken diğer örgüt yapılanmalarında böyle bir yapının varlığından söz edilememektedir. Bu farklılığın temel nedeni olarak ise örgüt liderinin yaşının getirdiği yorgunluk ve rahatsızlıklardır.

• Örgütlerin tamamında örgüt liderlerinin örgüt içerisinde önemli düzeyde ağırlıklarının olduğu görülmektedir. Fakat aynı örgüt içerisindeki yöneticilerin örgüt içerisindeki konumlarında farklılıklar gözlemlenmektedir. Bazı örgüt yöneticilerinin örgüt içerisinde “ikinci adam” konumunda olurken bir kısım örgüt yöneticileri yalnızca belirli sorumlulukları olduğu veya örgüt liderinin ailesinden olmanın getirmiş olduğu ayrıcalıktan faydalanan şahıslar olduğu değerlendirilmektedir.

Süreklilik/devamlılık

Örgütlü olarak işlenen bir suçu iştirak halinde işlenen suçtan ayıran üç özellikten birisi “devamlılık” özelliğidir. Diğer iki özellik ise “hiyerarşik” yapı ve örgüt üyesi sayısıdır (iştirak halinde işlenen suçlarda suçu işleyen birey sayısının “iki” olması böyle bir suçun oluşması için yeterlidir). İştirak halinde işlenen suçlarda bireyler belirli bir suçu işlemek için bir araya gelmektedir yani işlenmesi planlanan suçta “konu ve mağdur” itibarı ile somutlaşma mevcuttur fakat örgüt yapılanmalarında suç işleme kastı varken “konu ve mağdur” itibarı ile somutlaşma yoktur. Örgüt yalnızca belirli bir suçu işlemek için bir araya gelmiş bir grup değildir (Öztürk vd., 2011, 5237 Sayılı TCK’nun 220 md. gerekçesi). Örgütün varlığına ilişkin “süreklilik” kriteri ile kastedilen husus örgütün suç işlememiş olsa bile gerek örgüt üyelerinin daha önce birlikte işledikleri suçlar gerekse halen örgütlü bir şekilde suç işlemeye devam etme “niyet ve kasıtları” örgütün sürekliliği için yeterlidir. Bu anlamda da “süreklilik” suç işlemek amacıyla kurulan örgütün “suç işlemek amacıyla” varlığını sürdürmedeki niyet ve kastıdır. Bu çalışmada bahsi geçen örgütlerin tamamında gerek işledikleri suçlar, gerek örgüt üyelerinin suç geçmişi ve gerekse suç işlemeye devam etme niyet ve kastının bulunduğu görülmüştür ve örgütlerde “süreklilik” özelliğinin var olduğu anlaşılmıştır.

Örgütler çoğunluğu aynı aileye mensup şahıslar tarafından olduğundan doğal olarak var olan bir süreklilik olduğu görülürken bu sürekliliğinin suç faaliyetlerine de yansıdığı tespit edilmiştir. Mafya tipi örgütler yürüttükleri gelir getirici faaliyetlerde korku unsurunu aktif bir şekilde kullanmaktadırlar ki “örgütün sürekliliği” bu açıdan ayrıca önemlidir. Süreklilik örgütün gücünün bir göstergesidir ve bu kapsamda da mafya tipi yapılarda süreklilik olgusunun hem işlenen suçların devamlılığı hem de yapının devamlılığı açısından somut bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Suç faaliyetinde kesinti olduğu durumlarda da örgütlerin varlığını devam ettirdiği tespiti yapılan bir husustur.

İş bölümü

“İş bölümü” kriteri örgüt içerisinde suça ilişkin örgüt üyeleri arasındaki görev paylaşımını ifade etmektedir. Her ne kadar kanun metni ve gerekçesinde (5237 Sayılı TCK md. 220) bu kriterle ilişkin herhangi bir hüküm bulunmasa da Yargıtay içtihatlarında bu kriterin örgütün yapısında bulunması gerekli olduğu ifade edilmektedir (Yargıtay 8. Ceza Dairesi 2005/341 E., 2005/2011 K., Yargıtay 8. Ceza Dairesi 2004/11065 E., 2007/517 K.). Mafya tipi suç örgütlerinin yürüttüğü faaliyetler genel itibarı ile birden fazla kişinin birlikteliğini ve yürütülen faaliyette disiplinli işbölümünü gerektirmektedir. Bu durum suç mağduru olan kişide korku hissi oluşturmasının yanında örgüt içerisindeki bireylerin kendilerine olan güveninin artmasını ve örgüt bilincinin oluşmasını sağlamaktadır. Böylelikle üye olan şahıslar suçu katılmak suretiyle örgüte bağlılığını göstermekte ve fedakârlıkta bulunmaktadır. Örneğin yürütülen tefecilik faaliyetinde şahısla ilk irtibat kuran, borç veren ve borcu tahsil için cebir-tehdit unsurlarını kullanan şahıslar farklı örgüt üyeleri olabilmekte fakat yürütülen faaliyet bir bütün ve organize bir suç faaliyeti olarak anlaşılmaktadır. Şahıslar alınan talimat ve yönlendirmeler doğrultusunda hareket ederek farklı örgüt üyeleri olsa da aynı yöntemleri kullanmak suretiyle sonuca ulaşmaya çalışmaktadır. Bireyler yerine getirdikleri sorumluluk karşılığında doğrudan bir gelir beklememekte elde edilen kazanç örgütün kazancı olarak görülmektedir. Bu çalışmaya konu olan Ö1 dışındaki örgüt soruşturmalarından suç örgütü üyelerinin örgüt içerisindeki görevleri hakkında bir kısım bilgilere yer verilmektedir fakat Ö1’e ait soruşturma evrakında bu kriterle ilişkin bilgilerin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

- Ö1'e ait soruşturma dosyasında yalnızca örgüt liderinin özelliği ve sorumluluğu ile ilgili bir kısım bilgilerin olduğu görülürken, örgüt yöneticileri ve üyelerinin sorumlulukları ile ilgili bilgiye yer verilmemiştir. Yalnızca bir kısım örgüt üyeleri "tetikçi" olarak vasıflandırılmıştır.

- Ö1 dışındaki soruşturmalarda örgüt lideri, yöneticileri ve üyelerinin örgüt içerisindeki sorumlulukları, sorumluluklarına ilişkin deliller de verilerek anlatılmaktadır. Bu anlamda da bahse konu bu örgütler için "örgüt içi iş bölümü" kriterinin varlığından söz edilebilmektedir fakat aynı kriterin Ö1 içinde varlığından söz edilememektedir.

3. Genel Değerlendirme ve Analiz

Örgütler genel olarak incelendiğinde;

- Ö1, Ö4 ve Ö6'da aile ve etnik unsurların, Ö3 ve Ö5'te aile unsurunun ve Ö2'de ise milliyetçilik unsurunun örgüt içi bağı kuvvetlendirdiği,

- Örgütlerin işlediği "tali suçlar" büyük oranda benzerlik içerisinde iken, örgütün gelir kaynağını oluşturan "asli suçların" farklılaşmaya başladığı,

- Yen örgütsel oluşumlar olan Ö4, Ö5 ve Ö6'nın gelirinin büyük kısmını "tefecilik" suçunda elde ettiği fakat diğer üç örgütte bu hususun gözlemlenmediği,

- Bir kısım örgütlerde görülen ve örgütlerin asli suç olarak işledikleri "haraç alma" olgusunun çalışmaya konu örgütlerde bulunmadığı,

- Örgütlerden Ö1, Ö3, Ö4, Ö5 ve Ö6'nın faaliyet bölgesinin tamamı ile Erzurum olduğu, Ö2'nin ise Erzurum ili haricinde Antalya ilinde de faaliyet göstermeye başladığı;

- Örgüt üyelerinin tamamının erkek olduğu,

- Örgütlerde 20 yaş altı örgüt üyesi bulunmadığı,

- Genel olarak örgüt üye ve yöneticileri arasında belirgin bir yaş farkının bulunmadığı ve fakat Ö2 dışındaki örgüt liderlerinin örgüt içerisinde yaşça büyük şahıslardan olduğu,

- Örgüt lideri ve yöneticilerinin örgüt üyelerine kıyasla işledikleri suç sayılarının daha fazla olduğu,

- Örgüt üyelerinin suç geçmişinin "mafya" tipi suç örgütü (cebir-şiddet içeriği) yapısı ile uyum içerisinde bulunduğu tespit edilen hususlardır.

Tespit edilen bu hususlar çerçevesinde Erzurum için örgüt profili çizildiğinde; Erzurum ilinde faaliyet gösteren, çekirdek kadrosu aile üyelerinden oluşan, aile büyüğünün liderliğinde faaliyet yürüten, ateşli silah içerikli suçları yoğun bir şekilde işleyen, şiddet içerikli suçları (kasten yaralama, adam öldürme/öldürmeye teşebbüs, mala zarar verme) kolaylaştırıcı suçlar olarak işleyen, çoğunluğu 20-40 yaş arası üyelerden oluşan yapılardır. Erzurum için örgüt mensuplarının profili çizildiğinde; erkek, çocuk yaşta olmayan (18 yaş altı), 20-40 yaş arası değişen yaş aralığında bulunan, büyük oranda Erzurum doğumlu ve Erzurum nüfusuna kayıtlı olan, suç geçmişi çoğunlukla şiddet içerikli suçlar olan (6136 SKM, Tehdit, Kasten Yaralama) şahıslardır.

SONUÇ

Yapılan bu çalışma ile yerel mafya tipi suç örgütü yapısı incelenmiş ve Erzurum iline özgü suç örgütü yapısı ve örgütçü profili oluşturulmuştur. Daha önceki yapılan çalışmaları (Reuter ve Rubinstein, 1978; Lupsha, 1983; Rhodes 1984; Maltz, 1990; Kenney ve Finckenauer, 1995; Levi, 1998; Finckenauer ve Voronin, 2001; Schulte-Bockholt, 2001; Winslow ve Zhang, 2008; Hess, 2009; Hagan, 2010) destekler mahiyette örgütlerde iki farklı türden (gelir getirici suçlar, kolaylaştırıcı suçlar) suç olgusunun olduğu görülmüş ve örgütlerin belirli bir gelir getirici suç faaliyetini destekler mahiyette kolaylaştırıcı suçları işledikleri tespit edilmiştir. Bunun yanında, bir kısım örgüt üyelerinin, tali suç olarak adlandırılan ve cebir, tehdit, şiddet ve korku içeren

kolaylaştırıcı suçları örgüt üyeliğinin vermiş olduğu güç ve cesaretle kişisel olaylarda da rahatlıkla işleyebildikleri görülmüştür. Büyük şehirlerde faaliyet gösteren suç örgütlerinde sıklıkla görülen dış iller veya uluslararası alanda faaliyeti yürütülmesi olgusunun Erzurum ilinde bulunan örgüt yapılarında görülmediği, çoğunlukla buldukları ilde faaliyet gösteren yapılar oldukları tespit edilmiştir. Özerkmen ve Kahya (2008) tarafından yapılan çalışmada “hemşericilik” olgusunun örgüt yapılarında etkisinin olduğu ve örgüt içerisindeki bağı kuvvetlendirdiği vurgulanmış ve yapılan bu çalışmada da benzer bir kısım (Ö1, Ö4, Ö6) bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmada örgütler içerisinde aile yapılanmasının yoğun bir şekilde örgüt yapılanmasında etkinliğinin bulunduğu gözlemlenmiştir. İncelenen dört örgüt yapısında (Ö1, Ö2, Ö4, Ö6) görülen etnik köken ve milliyetçiliğin örgüt bağımlı artıran hususlar olduğu tespit edilen hususlar arasındadır. Yine Erzurum ilinde faaliyet gösteren örgütlerin “asli suç” olarak anlatılan gelir kaynağının üç suç tipi ile (yağma-nitelikli yağma, tefecilik, kumar oynatma) ile sınırlı kaldığı çeşitlenmediği gözlemlenmiştir. Örneğin örgütlü olarak da işlenebilen ve örnekleri diğer illerde sıklıkla görülen uyuşturucu madde ticareti, fuhuş yaptırma, insan ticareti, hırsızlık, ihaleye fesat gibi suçlar Erzurum’daki mafya tipi suç örgütlerinde görülmemiştir. Bunun yanında örgütlerin bir yönüyle gücünü gösterir gelir durumları ve işlenen suçlardan hangi miktarda gelir elde ettiklerine ilişkin bilgi ve bulgulara soruşturma evraklarında rastlanılmamıştır. Örgüt üyelerinin işlemiş olduğu suçların benzeştiği tespit edilmiş ve ikiden fazla birey tarafından işlenen “6136 SKM, kasten yaralama ve tehdit” suçlarının örgütsel bir yapıya dönüşümün göstergeleri olduğu değerlendirilmiştir. Pek çok örgüt tanımlamasında geçen (Cressey, 1969; Block, 1983; Lupsha, 1983; Kenney ve Finckenauer, 1995; Albanese, 2000; Finckenauer, 2005; GrennanandBritz, 2006;) “devlet görevlilerinin, politikacıların örgüt içerisinde yer alması ve böylelikle devlet yapısının zaafa uğratılması”olgusuna Erzurum tipi mafya yapılanmasında rastlanılmamıştır.

KAYNAKÇA

5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu

5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Gerekçesi

Abadinsky, H. (2010). *Organized crime*. Belmont, CA: Wadsworth.

Albanese, J. (1989). *Organized crime in America*. Cincinnati, Ohio.

Albanese, J. (2000). The causes of organized crime: Do criminals organize around opportunities for crime or do criminal opportunities create new offenders? *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16, 4, 409-423.

Albini, J. (1971). *The American mafia: Genesis of a legend*. New York: Appleton-Century-Crofts.

Aşık, M., (2000). Organize suç ve Ankara emniyet müdürlüğü organize suçlar silah kaçakçılık şube müdürlüğü, *Polis Dergisi*, 6, 23, 147-152.

Beare, M. (1996). *Criminal Conspiracies: Organized Crime in Canada*. Toronto: University of Toronto Press.

Beirne, P., & Messerschmidt, J. W. (2006). *Criminology*. Los Angeles, CA: Roxbury Publishing.

Benson, J. S., & Decker, S. H. (2010). The Organizational structure of international drug smuggling. *Journal of Criminal Justice*, 38, 130-138.

Bese, E. (2001). Organize suçların kriminolojik temelleri: Siyasal perspektifler. *Polis Bilimleri Dergisi*, 3, 1-2, 23-39

Beşe, E. (2002), Polis ve organize suç: Kapsam ve genel nitelikler. Hasan Hüseyin Çevik ve Turgut Gökse (Ed.), *Türkiye’de Devlet, Toplum ve Polis*, Seçkin Yayınevi, 153-171.

Block, A. (1983). *East side-westside: Organizing crime in New York 1930-1950*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Cohen, L., & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach, *American Sociological Review*, 44, 4, 588-608.

- Conklin, J. E. (2010). *Criminology*. Boston: Pearson.
- Cressey, D. R. (1969). *Theft of the nation: The structure and operations of organized crime in America*, New York: Harper.
- Cressey, D. R. (1972). *Criminal organization: Its elementary forms*. New York: Harper and Row.
- Desroches, F. (2007). Research on upper level drug trafficking: A review. *Journal of Drug Issues*, 37, 4, 827-844.
- Estrada Ireland, C., & Rush, G. E. (2011). *The dictionary of criminal justice*. New York: McGraw-Hill.
- Paoli, L. & Fijnaut, C. (2006). Organised crime and its control policies. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 14, 3, 307-327.
- Finckenauer, J. O. (2005). Problems of definition: What is organized crime?. *Trends in Organized Crime*, 8, 3, 63-83.
- Finckenauer, J. O., & Voronin, Y. A. (2001). *The Threat of Russian organized crime*, Washington D.C.: National Institute of Justice.
- Galeotti, M. (2009). Criminal histories: An introduction. M. Galeotti (ed.), *Organised Crime in History*, London: Routledge.
- Gilmour, S. (2009). Serious, organized, and cross-border crime, Clive Harfield (ed.), *Blackstone's Police Operational Handbook: Practice and Procedure*, Oxford: Oxford University Press, 667-687.
- Grennan, S., & Britz, M. T. (2006). *Organized crime: A world wide perspective*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hagan, F. E. (2006). "Organized crime" and "organized crime": indeterminate problems of definition. *Trends In Organized Crime*, 9, 4, 127-137.
- Hagan, F. E. (2010). *Crime types and criminals*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hellman, D. A. (1980). *Economics of crime*. New York: St. Martin's Press.
- Hess, K. (2009), *Introduction to law enforcement and criminal justice*, 9th ed., Belmont, CA: Wadsworth.
- Ianni, F. A. J. (1974). *Black mafia: Ethnic succession in organized crime*. New York.
- Karakaya, M. (2013). Uyuşturucu madde ticareti yapan suç örgütlerinin yapıları ve suç faaliyetleri: Erzurum örneği. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 4, 1, 43-60.
- Karakaya, M., & Kahya, Y. (2014). Gelir getirici suçlar temelinde suç örgütlerinin karşılaştırmalı analizi: Erzurum örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 1, 133-158.
- Kahya, Y., & Karakaya, M. (2014). Suç örgütleri içerisinde mafyayı farklılaştıran unsur: Şiddet, Emirhan Darcan ve Fatih Irmak (Ed.) *Şiddet Suçları: Yaklaşımlar ve Trendler*, Adalet Yayınevi, 83-104.
- Kelland, G. (1987). *Crime in london: From postwar soho to present-day 'supergrasses'*. London: Grafton
- Kenney, D. J., & Finckenauer, J. O. (1995). *Organized crime in America*. Belmont, CA: Wadsworth Pyb. Co.
- Koppen, M. V. V., Poot, C. J., Kleemans, E. R., & Nieuwbeerta, P. (2010). Criminal trajectories in organized crime. *British Journal of Criminology*, 50, 102-123.
- Lampe, K. V. (2012). Definitions of organized crime. <http://www.organized-crime.de/organizedcrimedefinitions.htm>.
- Levi, M. (1998). Perspectives on 'Organised Crime': An Overview, *The Howard Journal*, 37, 4, 335-345.
- Lindesmith, A. R. (1941). Organized crime. *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 217, 119 - 127.

- Lupsha, P. A. (1983). Networks versus networking: Analysis of an organized crime group. G. P. Waldo (ed.), *Career Criminals*. Beverly Hills, CA: Sage, 59-87.
- Maltz, M. D. (1990). *Measuring the effectiveness of organized crime control efforts*. The Office of International Criminal Justice, Chicago, IL.
- Maltz, M. D. (1976). On defining "organizedcrime": The development of a definition and a typology. *Crime & Delinquency*, 22, 3, 338-346.
- Mastrofski, S., & Potter, G., (1986). Evaluating law enforcement efforts to control organized crime: the Pennsylvania crime commission as a case study. *Policy Studies Review*, 6, 1, 160-170.
- Mazzitelli, A. L. (2007). Transnational organized crime in West Africa: The additional challenge. *International Affairs*, 83, 6, 1071-1090.
- Michalowski, R. J. (1985). *Order, law, and crime, an introduction to criminology*. New York: McGraw-Hill.
- Newton, M. (2011). *Chronology of organized crime worldwide: 6000 B.C.E. to 2010*. Jefferson, NC: McFarland.
- Ortmeier, P. J. (2013). *Introduction to security: Operations and management*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Özerkmen, N., & Kahya, Y. (2008). Organize suç örgütlerinin oluşumunda hemşehrilik ilişkilerinin rolü. *Polis Bilimleri Dergisi*, 4, 10, 15-42.
- Öztürk, İ., Tokat, C., & Topuksak, B. (2012). *Örgütlü suç soruşturmaları: Mücadele yöntem ve stratejileri*. Ankara: Aydoğdu Ofset.
- Potter, G. W. (1994). *Criminal organizations: vice, racketeering, and politics in an American City*. Prospect Heights: Waveland Press.
- Reuter, P., & Rubinstein J. B. (1978). Fact, fancy, and organized crime. *The Public Interest*, 53, 45-67.
- Rhodes, R. P. (1984). *Organized crime: crime control vs. civil liberties*, New York.
- Ryan, P. J. (1995), *Organized crime: a reference handbook*, Santa Barbara, CA: ABC-CLIO
- Salerno, R., & Tompkins J. S. (1969). *The crime federation: Cosa Nostra and allied operations in organized crime*, New York: Doubleday.
- Sands, J. (2007). Organized crime and illicit activities in Spain : Causes and facilitating factors. *Mediterranean Politics*, 12(2), 211-232.
- Schulte-Bockholt, A. (2001). A neo-marxist explanation of organized crime. *Critical Criminology*, 10, 225-242.
- Sellin, T. (1963). Organized crime as a business enterprise. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 347, 12-19.
- Tilley, N., & Matt H. (2008). Organized crime and local businesses. *Criminology and Criminal Justice*, 8, 4, 443-459.
- Winslow, R. W., Zhang, S. X. (2008), *Criminology: A global perspective*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Woodiwiss, M. (2001), *Organized crime and american power*. Toronto: University of Toronto Press.
- Yargıtay 8. Ceza Dairesi 2004/11065 E., 2007/517 K. Sayılı Kararı
- Yargıtay 8. Ceza Dairesi 2005/341 E., 2005/2011 K. Sayılı Kararı

SAĞLIK - HASTALIĞIN TOPLUMSAL KÖKENLERİ VE SAĞLIK SOSYOLOJİSİ¹

Social Origins of Illness-Health and Health Sociology

Ömer AYTAÇ²

Muzaffer Çağlar KURTDAS³

ÖZET

Sağlık/hastalık her ne kadar sadece tıbbın konusu gibi görünse de, sosyal bilimlerin ve özellikle de sosyolojinin incelediği konular arasında yer almaktadır. Çünkü sağlık/hastalık, sadece biyolojik süreçlerle açıklanabilecek olgular değildir. Sağlık/hastalık sosyal yapı içinde oluşur ve bütün sağlık sistemleri kendi tarihsel süreçleri ve toplumsal koşulları bağlamında ortaya çıkar. Sağlık, birbirine bağlı fiziksel, psikolojik ve toplumsal süreçleri içeren bir olgudur ve aynı zamanda sosyal bir kurumdur. Bu bağlamda sağlık/hastalık toplumsal yapıdan ayrı düşünülemez ve değerlendirilemez. Sağlık/hastalığın toplumsal yapı ile olan ilişkisini inceleyen sosyolojinin alt dalı ise sağlık sosyolojisidir. Sağlık sosyolojisi, sağlık ve hastalıkta sosyal sebeplerin etkisini kendisine konu edinmiştir. Bu makale sağlık/hastalık olgularının toplumsal kökenlerine vurgu yaparken, bir sosyal kurum olan sağlığa, sosyolojinin bakışını göstermeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık/hastalık, sağlık sosyolojisi, toplumsal yapı, kültür, sosyolojik teori.

ABSTRACT

Although health/disease is regarded as the subject of medicine, it is also one of the subjects studied in social sciences, especially in sociology. This is because health/disease is not a phenomenon that can solely be explained by biological processes. Health/disease develops in social structure and all health care systems emerge within the context of their own historical processes and social conditions. Health is a phenomenon which includes interconnected physical, psychological and social processes and is also a social institution. In this context, health/disease is inseparable from social structure. Health sociology is the discipline of sociology which studies the relationship between health / disease and social structure. Health sociology studies the effects of social causes of health and disease. This paper tries to emphasize the social origins of health/disease related phenomena, reflecting the sociological perspective to health care, which is a social institution.

Keywords: Health / illness, health sociology, social structure, culture, sociological theory.

1. Giriş

Sağlık ve hastalık denilince akla ilk önce tıp alanı ve bu alana ait kavramlar gelmektedir. Sağlık ve hastalık; hastane, ameliyat, doktor, hemşire, ilaç, tetkikler vb. gibi tamamen tıbbi alana ait kavramlar ve uygulamaları çağrıştırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sağlık sorunu salt biyolojik bir sorunmuş gibi algılanmakta ve çözüm yolları da bu bakışın dışına çıkamamaktadır. Oysa sağlık ve hastalık tıbbi olduğu kadar sosyal ve kültürel bir alandır.

Sağlık söz konusu olduğunda sosyolojik anlamda bir ilişki ve davranış, sosyal bir grup ve toplumsal bir kurumdan bahsetmemiz kaçınılmaz olacaktır. İnsan hayatının en önemli ve değerli yönünü oluşturan sağlık elde edilmesi, korunması ve sürdürülmesi bakımından sosyolojik bir konudur. Her ne kadar çok uzun bir süre sağlığın sosyal ve kültürel yönü görmezden gelinmiş ise de günümüzde sağlığın sosyal boyutu ve sağlığa sosyolojik bir bakış olmazsa olmaz bir gereklilik haline gelmiştir. Sağlık her şeyden önce insanlar arası sosyal ilişkileri ve davranışları kapsamaktadır. Örneğin hangi semptomların hastalık belirtisi olup olmadığı, bireylerin tedavi ve doktor

¹ Bu çalışma 2013 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında hazırlanan “*Çalışan Kadınların Sağlık Bilincinin Sosyolojik Analizi (Malatya Örneği)*” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

²Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ oytac75@hotmail.com

³Dr. Malatya Bilim ve Sanat Merkezi, MALATYA caglarkurtdas@hotmail.com

tercihleri, tıbbi konulardan çok toplumun kültürü ve yapısıyla ilgilidir. Bunun dışında sağlık alanında oluşan gruplar ve bu grupların diğer grup ve toplumsal yapıyla ilişkisi, bir kurum olarak sağlık kurumunun işleyişi, diğer kurumlarla ilişkileri ve değişimleri sosyolojinin inceleme alanına girmektedir.

Bu yazıda sağlık ve hastalık olguları sosyolojik temelde irdelenmekte, sağlık ve hastalığın tıbbi boyutu dışında kökenlendiği toplumsal zemin odağa alınmakta, toplumsallığın sağlık ve hastalığın inşasında ve sürdürülebilirliğinde üstlendiği role işaret edilmektedir. Ayrıca, sağlık ve hastalığın sosyal epidemiyolojisi ve yaygınlığı üzerine sosyolojik teoride iz bırakan yaklaşımlara yer verilmektedir.

2. Sağlık-Hastalığın Toplumsal Kökenleri

Günümüzde hastalık ve sağlık olguları açıklanırken bedensel, zihinsel ve sosyal yapılar birbirinden ayrı değerlendirilmeden bütüncül bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu yaklaşım, geleneksel yaklaşım olan biyomedikal modeli de kapsayan biyopsikososyal sağlık ve hastalık anlayışıdır. Biyomedikal modelde hastalıklar tamamen fizyolojik faktörlerin sonuçları gibi düşünülür ve dıştan gelen bir etkinin fizyolojik faaliyetleri aksatması veya bozması olarak değerlendirilir (Baltaş, 2004: 32). Oysa sağlık ve hastalık sosyal yapı içinde meydana gelir ve onun tarafından şekillendirilir (Mechanic, 1978:26). Modern Batı tıbbi da dâhil olmak üzere bütün sağlık sistemleri kendi tarihinin bir ürünü olup, belirli bir çevresel ve kültürel bağlamda ortaya çıkar (Capra, 1992:349). Bu yüzden büyük oranda toplumsal ve çevresel etkenlerin ürünü olan sağlık ve hastalık anlayışları insanların yaşadığı toplumdan ayrı düşünülemez (Cirhinlioğlu, 2001:40) ve kaçınılmaz olarak toplumun işleyişinin bir sonucu olduğundan toplumsal bir olgudur (Bury, 1997:1). Son yıllarda çok sayıda makale ve kitap sosyal yapıların tıp alanına olan etkilerine işaret etmektedir. Yazarların konuya ilişkin vurguları ve konuyu ele alış tarzları farklı olmasına rağmen benzer temel mesajları; sağlığın sosyal yapılarla olan ilişkisinin, sağlığın tıbbi pratiklerinden az olmadığıdır. Sosyal ilişkiler sağlığa katkıda bulunur ve ona şekil verir (Bury, 1986:137). Genel ya da özel sağlık ve hastalık fikrini içeren tüm fikirler, hastalıkları sağlık kurumunun koşullarına, sağlık bilimine ve insan problemlerini tanımlayan sosyal ve kültürel içeriğe bağlarlar (Mechanic, 1978: 26). Modern tıp sınırlıdır, insan bedenine tıpkı bir makineymiş gibi uzman ve teknik bir bakış açısıyla baktığı için dar bir görüşe dayanır (Turner, 1990:13). Oysa insan biyolojik olduğu karar psikolojik ve sosyal bir varlıktır. Bu yüzden sağlık-hastalık olgusunun daha geniş bir bakış açısına ihtiyacı vardır. Çünkü sağlık/hastalık olgusu biyolojik olduğu karar toplumsal ve kültürelidir.

Sağlık, birbirine dayalı fiziksel, psikolojik ve toplumsal yönleri olan çok boyutlu bir olaydır (Capra, 1992:368). Bunun sonucunda, tedavi etmenin sadece “*ameliyat etme*” ve “*ilaç kullanma*” etkinliklerine indirgenmesi günümüzde kabul edilebilir bir yaklaşım değildir. Çünkü sağlık ve hastalık tıbbi bir terim olduğu kadar, psikolojik ve sosyolojik hatta antropolojik bir kavramdır (Cirhinlioğlu, 2001:9). Her şeyden önce sağlık, toplumsal yapıyı oluşturan temel kurumlardan biridir. Bu yönü ile tek başına kişiye bırakılabilecek bir konu olmadığı gibi topluluğun diğer üyelerini de yakından ilgilendirir. Hak ve yükümlülükler açısından bakıldığında ise toplumsal bir müdahale alanı oluşturur. Çünkü toplum üyelerine elverişli bir yaşam ortamı sağlamak görevini üstlenmiştir (Öztek, 2001:315). Bu açıdan toplum, bireylerin sağlığı ile yakından ilgilidir. Sağlık her dönemde toplumsal ve kültürel bir konu olmuştur. Sağlığın toplumsal yapıyı oluşturan temel kurumlardan biri olması ve devletin vatandaşlarının sağlığı ile doğrudan ilgilenip bu konuda gereken düzenlemeleri yapması ulus devletlerin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan iki önemli değişim; hekimlerin din adamlarının yerini alabileceği ve toplumun politik değişimle özgün sağlığına kavuşabileceği düşüncesidir. Bu sayede hastalık toplumsal bir konu haline gelmiş ve yalnızca hasta olan kişilerin sorunu olmaktan çıkmıştır (Illich, 1995:108). Bunun sonucunda sağlık ve hastalık toplumsal bir olgu olarak devletin denetim alanına girmiş ve bu alanda hızlı bir uzmanlaşma ve tıbbin hâkimiyeti başlamıştır. Toplumsal işleyişte bireylerin

rollerini yapmalarına engel olan hastalık, toplumun işleyişine bir tehdit oluşturabilir. Çünkü sağlıklı bireyler sağlıklı toplum demektir.

Sosyal bir kurum olan sağlık; toplum üyelerinin sağlık ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulmuş yol ve biçimleri, rolleri, etkileşimleri, inançları, değerleri, normları içerir. Toplumun sürekliliği sağlıklı bireylerle sağlanır. Bu bağlamda toplumu oluşturan bireylerin ruhsal, bedensel ve sosyal açıdan tam bir iyilik hali içinde olmalarını sağlamak sağlık kurumunun temel hedefleri arasındadır. Sosyal yapı içinde sosyal kurumların birbiri ile ilişkili ve bağımlı olduğu gerçeğinden hareketle sağlık kurumu da diğer kurumlardan etkilenir ve toplumun sosyo-kültürel yapısına göre biçimlenir (Özen, 1994:133; Adak, 2002:9).

Sağlık kurumunun sosyal sistem açısından başlıca fonksiyonları şunlardır: Toplumdaki insanların sağlık-hastalık konularında bilinçlendirmek, insanları hastalık ve rahatsızlıktan arındırmak, insanlara sağlıklı yaşam sunmak, insanlara temel sağlık hizmetleri sunmak (Kızılcıkelik, 1996:33).

Sağlık kurumu bütün toplumsal yapılarda varlığını sürdürmektedir ve içinde yer aldığı toplumsal yapının bir ögesidir. Sistemi, aralarında karşılıklı işlevsel bağlar bulunan öğelerin oluşturduğu bir bütün olarak tanımlarsak bu sistemin bir ögesi olan sağlığın da içinde bulunduğu toplumsal yapı ile işlevsel bağlara uyumlu biçimde hareket edeceği bir gerçektir. Bu durumda sağlık hizmeti örgütlenmesi, farklı toplumsal yapılarda farklı düzeylerde gerçekleşmektedir (Üçkuyu, 2006:325). Bu farklı düzeyler, en ilkel topluluklardan en modern toplumlara kadar basit ya da karmaşık tüm toplumsal yapılarda yer almıştır. Buna bağlı olarak sağlık olgusu, çeşitli dönemlerde farklı biçimlerde var olmuştur. Sağlık ve hastalık kimi zaman doğaüstü güçlerle etkileşimde bulunan ve iyileştirici bir gücü olan büyücünün denetiminde iken, daha sonra din adamlarının tekelinde etkinliğine devam etmiş en son olarak da doktorlara ait kolayca aşılamayan yüksek duvarlara sahip profesyonel bir alan olarak toplumsal yapı içinde varlığına devam etmektedir.

Hastalık ve sağlık; her ikisinin de kökleri yaşam ve çalışma koşullarının, toplumsal ilişkilerin derinliklerinde yatar. Sağlık ve hastalık hem toplumsal etmenlerin hem de sağlık hizmetlerinin ürünüdür. Sağlık hizmetleri toplumsal ve siyasi yapı çerçevesinde belirlenmektedir ve toplumsal yapıdan ayrı düşünülemez (Depe, 2011:43; Coburn, 2011:59). Bu bağlamda sağlık kurumu toplumsal yapıyı oluşturan diğer kurumlar (aile, eğitim, siyaset, ekonomi, din...) ile karşılıklı ilişki halindedir. Sağlık, bugün artık toplumsal yaşantıyı etkileyen ve kendisi de toplumsal ve ekonomik olaylarda etkilenen bir toplumsal olgu olarak kabul edilmektedir (Belek, 1998:67). Genel olarak sağlığı etkileyen en önemli toplumsal yapı faktörleri nüfus (doğum-ölüm oranları ve göç oranları), aile, sosyal sınıf, din, dil, kültür, ekonomidir. Yaşanılan coğrafi bölge, meslek, cinsiyet, etnik köken, medeni durum, işsizlik, yaş, sosyal sınıf, kültürel yapı, sağlık ve hastalıkla en fazla ilişki halinde olan sosyal değişkenler (Özen, 1993: 81) olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkiler sağlık ve hastalık konusunda temel belirleyicilerden biridir.

Bireylerin sosyo-ekonomik durumları, onların sağlık ve hastalık düzeylerini doğrudan etkiler. Bireylerin almış oldukları eğitim ve ekonomik düzeyleri sağlık ve hastalık durumlarını olumlu ya da olumsuz şekilde etkilemektedir. Özellikle ekonomik yetersizliklere bağlı olarak ortaya çıkan uygun olmayan koşullarda yaşam, yetersiz beslenme, sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamama bireylerin sağlığını olumsuz etkilemektedir. Yaşam stili ve yaşam koşulları üzerinde odaklanan sosyo-ekonomik durum ile sağlık arasındaki ilişkiyi açıklayan yaklaşımlar, kalabalık ve yoksul konutlar ve kötü beslenmeyi, yoksul sosyal sınıflar arasında ölümlülük ve hastalığı artıran faktörler (Özen, 1994:135) olarak görmüşlerdir.

Geçtiğimiz yüzyılda kamu sağlığı alanında gerçekleşen bütüncül iyileşmeler, sağlık ve hastalığın genel nüfus içinde eşit biçimde yayılmadığı olgusunu gizleyememiştir. Araştırmalar bazı grupların diğerlerine göre daha sağlıklı olduğunu göstermiştir. Bu durum toplumların sosyo-ekonomik yapılarıyla ilişkilidir (Giddens, 2005:144). Sonuçta bireylerin sağlık ve hastalık durumları sosyo-ekonomik durumları ile yakından ilgilidir. Birçok hastalığın temelinde, uygun

olmayan koşullarda yaşamak, yanlış inançlar, eğitim yetersizliği, ekonomik yetersizlikler ve buna bağlı olarak yetersiz beslenme, sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamama gibi sosyal faktörler ve ülke sağlık sisteminden kaynaklanan olumsuzluklar vardır.

Her toplumsal kurum gibi sağlık kurumu da amacına uygun olarak örgütsel bir yapılanmaya sahiptir. Roller, statüler ve bunları çevreleyen değerler, normlar, anlayışlar bu örüntünün özünü oluşturur. Bu açıdan sağlık kurumu toplumsal sistemin bir alt sistemi olduğu gibi, kendisi de kendi içinde alt sistemlere ayrılır (Oskay, 1993: 94).

Sonuçta sağlık ve hastalık çok yönlü kavramlar olduğu gibi onlara etki eden faktörler de aynı şekilde çok yönlüdür ve birbirinden bağımsız değildir. Bu etkenlerin her biri tek başına sağlık ve hastalık olgusunu açıklamakta yetersiz kalır. Bu nedenle toplum içinde hastalıkların dağılımında birçok faktör rol oynamaktadır. Bunlar;

1. Hastalık etkeni (hastalığa neden olan etken bakteri, besin vb.)
2. Hem fiziksel hem de sosyal çevre (sıcaklık, coğrafya, yaşanılan yer, s.sınıf vb.)
3. İnsanın özellikleri (yaş, cinsiyet, yaşam stili vb.) (Coe, 1978:65).

Hastalık/sağlık olgusu, toplumdan topluma farklılık göstereceği gibi aynı toplum içerisindeki sınıflar arasında da farklılıklar gösterebilir (Freund ve McGuire, 1991). Örneğin, zayıf düşürücü bir hastalığı olan bir birey, sağlık sigortası olmadan profesyonel sağlık hizmeti almayabilir ya da işini kaybetme korkusuyla işyerinden izin almaktan kaçınabilir. Sosyo-ekonomik faktörler, bireylerin hasta rolü oynamalarında kimi zaman engelleyici tesirde bulunabilir (Newman, 2013:58).

Sağlık ve hastalığın toplumsal yönüne bir örnek tarihsel süreçte değişen hastalık anlayışları ve hastalıklar konusunda verilebilir. Özellikle 19. ve 20. yy'larda meydana gelen büyük dönüşümlerle birlikte modern endüstriyel toplumlarda hastalık modelleri de değişmiştir. 19.yy hastalıkları yoksulluk hastalıkları olarak adlandırılırken, 20.yy hastalıkları medeniyet ve zenginlik hastalıklarıdır. Bu hastalıklar çok yemek yeme, yetersiz egzersiz yapma, sigara ve içki gibi zararlı alışkanlıklar sonucu ortaya çıkan hastalıklar, ortalama yaşam süresinin artmasına bağlı olarak ortaya çıkan hastalıklar, kalp damar hastalıkları, şeker hastalığı, akciğer kanseri, (Adak, 2002: 38) uykusuzluk, anksiyete, stres, depresyon, yorgunluk ve kronik ağrılar ve trafik kazaları sonucu meydana gelen ölümler gibi hastalıklardır ve bu özellikle de sanayileşmiş ülkelerde artış içindedir. Bu koşullar ve hastalıklar uzun süredir var olsalar bile bunların insan sağlığı üzerinde uyguladığı baskı ve yıkım eskisine göre daha fazladır (Giddens,2005:143). Bu bağlamda toplumsal değişimler, yaratmış oldukları etkiye bağlı olarak farklı sağlık ve hastalık anlayışları ortaya çıkarabildiği gibi, var olan sağlık ve hastalık anlayışlarında da değişiklik yaratmaktadır.

Sağlık ve hastalık olgularının toplumsal yapı/sistem ile olan ilişkisini daha iyi anlayabilmek için özellikle, *toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet ve ırk-etnisite* değişkenleriyle olan ilişkisini iyi kavramak gerekir. Zira söz konusu değişkenler, sağlık ve hastalığın toplumsal temellendirilmesinde ve toplumsal hayattaki anlam ve pratiklerin nasıl bir görünüm aldığına ilişkin gerçekçi bir tablo ortaya koyabilmektedir.

Toplumsal Sınıf ve Sağlık

Sağlık ve hastalığın toplumsal kökenlerinin anlaşılmasında toplumsal sınıf faktörü başat bir öneme sahiptir. Araştırmalar, farklı sosyal sınıflara mensup bireylerin ölüm oranları arasındaki farklılıklar, sosyal sınıfların değişen risk faktörlerine maruz kaldıklarını göstermektedir (Calnan-Johnson, 1985:55). Sosyal sınıflar arasındaki farklılıklar bireylerin sağlıklı bir yaşam sürmelerini etkilemektedir. Sosyal sınıflar ile bireylerin sağlığı arasında dolaysız bir ilişki vardır. Bireylerin sağlık sistemlerinden yararlanma hakları, içinde yaşadıkları sınıfsal konumla yakından ilgilidir. Ancak sağlık ile sosyal sınıflar arasında kurulacak ilişki genel eğilimleri belirtir ve her zaman korelatif bir ilişkidir. Çünkü sosyal sınıflarla sağlık arasında sözü edilen ilişki zamana göre değişim gösterebilir. Örneğin 1930'lu yıllarda İngiltere'de koroner kalp yetmezliği üst sınıf erkeklerin

yakalandığı bir hastalıkken, 1950’li yıllarda bu hastalık alt sınıfın yakalandığı bir hastalık olmuştur (Cirhinlioğlu, 2001:35-37).

Resmi istatistikler de, göstermektedir ki, neredeyse her tür hastalık ve rahatsızlık, sosyal sınıfla bağlantılıdır. Örneğin yoksulluk hastalığın ana belirtgeni durumundadır ve yoksullar zengin kesime oranla daha sık hastalanmakta ve hastalık dönemleri daha uzun sürmektedir. Dahası, yoksul kesimin hayatta kalma süresi zenginlere göre daha azdır. En genç yaşta ölenler, refah devleti yardımlarıyla geçinenler ve düşük ücretlilerdir. Bu sosyal kategorideki insanlar sağlıksız koşullarda çalışmakta, kötü barınaklarda yaşamakta ve ucuz, sağlıksız gıdalarla beslenmektedirler (Browne, 2014:492).

2010’daki *Adil Toplum, Sağlıklı Yaşamlar* adlı bir raporda, Britanya’da herhangi bir ciddi rahatsızlık veya sakat bırakıcı bir hastalığa yakalanma oranları açısından nüfusun en yoksul % 5’lik dilimdekilerin en zengin % 5’dekilerden yaklaşık 17 yıl daha az yaşadıkları ifade edilmektedir. En yoksul olanlar, hem daha genç ölmekte hem de bu yaşamlarını pek çok engelle mücadele ederek geçirmektedirler. Akciğer ve mide kanseri, beden gücüyle çalışan erkeklerde, profesyonel iş yapan erkeklere oranla iki kat daha fazla görülmekte, kalp hastalıklarıyla akciğer kanserinden ölenler beden işçilerinde iki kat daha fazladır. Yine, en dezavantajlı sosyal sınıflarda yer alan kadınların en avantajlı kesimdeki kadınlara oranla solunum hastalıklarından ölme riskleri altı kat, kalp ve sindirim hastalıklarından ölme riskleri beş kat ve akciğer kanseri ve inmelerden ölme riskleri üç kat daha yüksektir. Mesleki açıdan yapılan analizlerde de görüldüğü üzere, vasıfsız ya da yarı vasıflı işçiler, profesyonel ve idari mesleklerdekilere kıyasla hastalık nedeniyle daha çok işten geri kalmakta, uzun süreli hastalığın görülme olasılığı, vasıfsız işçilerde profesyonel olanlara oranla % 50 daha yüksektir. Yine uzun süreli işsizlik yaşayanlarda ve diğer yoksul gruplarda sözü edilen hastalıklara yakalanma riski oldukça yüksektir (Browne, 2014:492-3).

Sınıfsal eşitsizlikler aynı zamanda sağlık imkânlarına erişimi de güçleştirmektedir. Zira yoksul bölgelerde daha az sayıda pratisyen aile doktoru, daha az hastane ve tıbbi destek olanağı bulunmaktadır. Yine, yoksul işçi sınıfı üyeleri, *Ulusal Sağlık Hizmetleri*’ndeki en kalabalık tesislere ve sınırlı teknik cihazların olduğu kurumlara ancak kabul edilmektedirler. Alt sosyal kesimdekiler toplu taşımayı daha fazla kullanmakta ve hastanelere, aile doktorlarına ulaşmak için daha fazla zaman harcamaktadırlar (Browne, 2014:494).

Sağlık alanında sosyal sınıf farklılıkları hemen her ülkede gözle görülebilir nitelikte bir eşitsizliğe tekabül etmektedir. Bu konuda özellikle rahatsız edici husus, söz konusu, eşitsizlik ve farklılıkların birikimsel olmasıdır. Çocuklukta ya da genç yetişkinlikte çok az sağlık hizmeti almak ya da hiç almamak, ileri yaşlarda daha fazla hastalık anlamına gelmektedir. Düşük gelir, arzu edilebilen sağlık hizmetinin önünde engel teşkil ettiği sürece hastalık daha da kronikleşmekte ve tedavi daha da zorlaşmaktadır (Syme, 2008; Schaefer, 2013:424).

Aslında sağlık-hastalık ve ölümlere dair söz konusu göstergeler, sağlığı etkileyen esaslı faktörün biyolojik yapımızdan daha çok, toplumsal yapı ve koşullar olduğu, toplumun sosyo-kültürel örgütlenme biçiminin söz konusu negatif tablonun oluşmasında belirleyici bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplumsal Cinsiyet ve Sağlık

Sağlık/hastalık göstergeleri cinsiyet değişkeni açısından da bariz şekilde farklılaşmaktadır. Çünkü kadın ve erkeklerin sosyalleşme süreçleri/biçimleri ve kültürel önkabuller kadın ve erkek rolünü, tutum, davranış, tercih ve yönelimleri önemli ölçüde belirlemektedir. Hemen hemen bütün toplumlarda kadın ve erkek rolleri kültürün ya da toplumsal sistemin kontrol ve manipülasyonu altındadır. Bu durum, kadın ve erkeklerin hem ruhsal ve bedensel vaziyet alışlarını, hem de sağlık/hastalık algılarını ve hastalığa maruz kalma biçimlerini önemli ölçüde etkiler.

Batı toplumlarında yapılan kimi araştırmalar kadın ve erkeklerin sağlık/hastalık halleri, ölüm ve yaşam göstergeleri, yakalandıkları hastalık türleri vs. itibarıyla farklı tepkiler/yanıtlar

verdiklerini ortaya koymaktadır. Örneğin, Browne (2014:495-7)'nin de ifade ettiği gibi, hemen hemen bütün yaşlarda kadın ölüm oranları, erkeklerinkinden daha düşüktür. Erkeklerin ortalama ölüm oranları, kadınlarınkinden % 40 oranında daha yüksektir ve bir kadın bir erkekten ortalama beş yıl daha fazla yaşamaktadır. 65 yaş öncesi ölümlerin neredeyse üçte ikisi erkek ölümüdür. 65-85 yaş arasında yaşayan kadın sayısı erkek sayısını bire iki oranında geçmektedir. Ölüm oranları ve ortalama yaşam beklentisi gösterge olarak alınacak olursa, kadınlar erkeklerden daha sağlıklıdır sonucuna varabiliriz. Ancak, istatistikler genelde daha erken ölen erkeklerin daha uzun yaşayan kadınlar kadar hastalık tecrübesi yaşamadıklarını göstermektedir. Kadınlar sağlık bakım hizmetlerinin ana kullanıcılarıdır ve hastalıkta ya da engellilikte daha uzun yıllar geçirmektedirler. Aşağıdaki tespitler, bu gerçeği daha güçlü bir şekilde desteklemektedir: Erkeklerle kıyasla kadınlar 16 yaş sonrası doktora % 50 oranında daha fazla gitmekte, baş ve mide ağrılarında daha fazla şikâyet etmekte, daha çok reçeteli/reçetesiz ilaç kullanmakta, hastaneye daha fazla yatmakta ve operasyon geçirmekte, tansiyon, baş ağrısı, depresyon ve uykusuzluk gibi rahatsızlıklardan doktora daha sık gitmekte, daha fazla sakinleştirici, uyku ilacı, antidepresan kullanmakta, hastalıkla ilgili yazılan raporlardan dolayı işe daha fazla gitmemekte, çoğu günü yatakta dinlenerek geçirmektedirler ve 65-74 yaş dilimindeki kadınlar aynı yaş grubundaki erkeklerle oranla romatizma ve eklem iltihabı hastalığına üçte iki oranında daha fazla yakalanmaktadır.

Kadınlardan yana negatif nitelikte olan bu göstergeleri izaha çalışan uzmanlar, bunu kadınların biyolojik yapısına olduğu kadar, toplumdaki kadın sosyalleşmesine ve toplumsal cinsiyetçi önkabullere bağlamaktadırlar. Onlara göre (Browne, 2014:496); erkek cinsiyetindeki bebek ölüm oranları daha yüksektir ve kadınların kalp hastalıklarına karşı genetik dirençleri daha iyidir. Toplumsal cinsiyetçi sosyalleşme süreci erkekleri hastalıklara daha yatkın kılmaktadır. Onlar daha çok içki ve sigara içmekte, bağımlılık yapıcı illegal maddeleri daha çok kullanmaktadır. Bunlar sağlık için önemli riskler içermektedir. Ayrıca, yediklerine fazla dikkat etmemekte ve duygularını kadınlar kadar açık etmemekte ve daha çok stres altındadırlar. Kadınlar aile sağlığı ile daha fazla ilgilidirler, çünkü aile içinde çocuk bakımı ve yetiştirme rolü daha çok kadına aittir. Bu yüzden hastalıklara karşı daha duyarlıdırlar. Kadınlar kendilerine özen gösterme açısından erkeklerle kıyasla daha çok sosyalleşmişlerdir ve daha sık doktor denetiminden geçmekte, bu da onların daha iyi sağlık bakım hizmeti aldıkları anlamına gelmektedir. Erkekler kadınlara göre daha riskli işler yapmakta, iş kazalarına ve hastalık riskine karşı daha korunaksızdırlar. Hatta evde tehlikeli ve riskli işleri de erkeklerin yapma ihtimali yüksektir. Trafikte araç kullanma oranı da yine erkeklerde fazladır ve bu durum erkek ölümlerini artırıcı bir etken durumundadır. Ayrıca, fazla mesai yapmak ve vardiyalı işlerde erkekler daha fazla çalışmakta, bu da onların sağlıkları için yıpratıcı olabilmektedir.

Tüm bunlara rağmen kadınlar erkeklerle oranla daha fazla hastalıktan muzdarip durumdadırlar ve en fazla yakınan, şikâyette bulunan kesimi oluştururlar. Bunu da uzmanlar şu gerekçelere bağlamaktadırlar: kadınlar yüksek stres altındadırlar, düşük ücretli işçi olmak, ev işleri ve çocuk bakım sorumluluğu gibi stres artırıcı uyaranlara muhataptırlar. Yine, yoksul ailelerde yoksulluğun yükünü en fazla kadınlar taşımakta, aile üyelerinin beslenme ve gıda tedarikleri konusunda kadın birincil sorumluluk altındadır. Erkeğin çoğu zaman ev dışında olması, yoksulluğa dayalı gerilimlerle baş etmekte kadını çaresizlik ve ağır psikolojik gerilime itmektir. Evde ücretsiz çalışması, emeğinin ya da hakkının ödenmediği duygusu yaratmaktadır. Ücretli emeğin saygı gördüğü toplumda, ödenmeyen, tekrarlayan, ödüllendirilmeyen düşük statülü ev işleri depresyona sebebiyet verebilmektedir. Yine kadınlar ailenin sağlık ve bakım işlerini üstlendiklerinden duygusal hırpalanmaya uğramakta, bunu kadın sosyalleşmesinin bir gereği olarak daha fazla dile getirmektedirler. Kadınlar sıkıntılarını aşma yönünde sözel dile daha sık müracaat etmekte, antidepresan ilaçlar almayı tercih etmekte, erkekler ise buna mesafeli durduklarından alkol gibi daha farklı yollara başvurmaktadırlar (Browne, 2014:498-9).

Kadın ve erkeklerle dönük toplumsal cinsiyetçi kültürlenme biçimi doğal olarak sağlık ve hastalığın hem sosyal epidemiyolojisini hem de kalifikasyonunu önemli ölçüde belirlemektedir.

Yapılan araştırmalar (bkz. Rieker-Bird, 2000) da hastalıkların kadınlara ve erkeklere göre farklılaştığını, cinsiyet kültürünün hastalık ve sağlıklı olma rolünü önemli ölçüde belirlediğini ortaya koymaktadır.

Etnik/İrki Farklılık ve Sağlık

Sağlık hastalık durumunu belirleyen faktörler sadece sosyal sınıf ve toplumsal cinsiyet değil aynı zamanda etnisite ya da etnik ve ırksal farklılıklar da önemli etkenlerdir. Sosyal sınıfta olduğu gibi azınlık etnik grupların kötü sağlık koşulları da kültür ve biyolojiden çok sosyal ve iktisadi faktörlerden etkilenmektedir. Browne (2014:501) bunu Britanya özelinde şu şekilde açıklamaktadır:

Çoğunluk olan beyaz etnik grupla kıyaslandığında siyahi etnik gruplar kendi hastalıklarını daha çok dile getirmekte, kendi sağlıklarının nüfusun geri kalanından daha kötü olduğunu ifade etmektedirler. Ancak, farklı etnik gruplar arasında hastalıklar pek çok açıdan farklılık arz etmektedir. Örneğin, Afrikalı-Karayipliler bir kan hastalığı olan hücre (sickle cell) anemisine karşı biyolojik olarak daha savunmasızdırlar, hipertansiyon ve inmeden ölme olasılıkları daha yüksektir. Şizofren olarak teşhis edilme olasılıkları büyüktür ve akıl hastanelerine bu ve benzeri hastalıklardan dolayı yatırımları olasıdır. Etnik azınlık grup üyelerinin Britanya vatandaşı beyazlara oranla zihinsel hastalık teşhisi alma olasılıkları yüksektir ve akıl hastanelerindeki her beş kişiden biri siyahi ve diğer azınlık etnik gruplardan gelmektedir. Asyalılar (Hintli, Pakistanlı, Bangladeşli) kalp hastalıklarından daha fazla mustarip, % 50'sinin kalp krizi geçirme ve bundan ölme ihtimali daha yüksektir, aynı zamanda diyabetlilerin oranı da bu grupta yaygındır. Ayrıca, etnik grupların çoğunda düşük yapma ve çocuk ölüm oranları yüksektir; doğumu takip eden hafta, ay ya da yılda ölümler yüksek oranda seyredir. Afrikalı-Karayipliler, Pakistanlılar ve Bangladeşlilerin % 30 ile % 50'sinde herhangi bir hastalıktan mustarip olma olasılığı yüksektir.

Ciddi hastalıklar açısından bakıldığında, etnik ve ırksal grupların sağlık dengesizlikleri daha net görülecektir. Örneğin, son 20 yıl zarfında kalp krizi geçiren siyahların beyazlardan 20 kat daha fazla riske sahip olduğu görülmüştür. Amerika'da HIV virüsü taşıyanların % 43'ü Afrika kökenli Amerikalılar oluşturur. 25-44 yaş arası Afrika kökenli Amerikalıların ölüm nedenleri arasında kalp hastalığı, kanser, kazalar ve cinayet başı çekmektedir (Bibbins-Domingo, 2009; Andriote, 2005; Newman, 2013:189).

Yine, *Amerikan Organ Tedarik ve Nakli Ağı* (2011)'na göre, ulusal böbrek nakli bekleme listesindekilerin % 38'i beyaz, % 34'ü zencilerden oluşmaktadır. Yani zenciler, Amerikan nüfusunun % 13'ünü oluşturmakla birlikte böbreğe ihtiyacı olan bireylerin üçte birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte listedeki beyazların % 52.5'i sağlıklı böbreğe kavuşurken, zencilerin sadece % 26'sı bu şansa sahip olabilmektedir. Bu farklılık büyük ölçüde bireylerin, nakil için gerekli parayı ödeyebilme gücüyle ilişkilidir. Bu politikalar bazen *yeşil ekran* veya *cüzdan biyopsisi* olarak da adlandırılır. Nitekim bir karaciğer nakli, yerine göre 100 bin ile 400 bin dolara mal olabilmektedir (bkz. Stolberg, 1998; Newman, 2013:189).

Etnik azınlık gruplar arasında seyreden yüksek hastalık ve ölüm oranları büyük ölçüde sağlık alanındaki eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır. Bunlar arasında ırkçılık ve yoksulluk, beslenme yetersizliği, dil ve kültürel engeller başta gelir. Bazı azınlık gruplara karşı uygulanan ırkçılık ve sosyal tecrit politikaları ve beyaz çoğunluk grupla kıyaslandığında görece dezavantajlı koşullarda yaşamaları onları hastalık ve ölüm riski ile daha fazla karşı karşıya getirir. Yine, etnik azınlık üyelerinin yüksek kalp hastalıklarına yakalanmaları, yüksek yağ oranı içeren Asyalı beslenme usulünden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Bu beslenme tarzı aynı zamanda obezite oranını yükseltmekte, bu da kalp ve şeker hastalığına davetiye çıkarmaktadır. Yine azınlık üyeleri arasında yüksek seyreden çocuk ölümleri, Asyalı kadınların doğum öncesi ve sonrası kliniklere gitme oranının düşüklüğünden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Asyalı kadınların çoğu kere kadın doktora gözükmek istemeleri, beyaz erkek doktorlarla sorunlarını tartışmalarını önlemektedir. Ayrıca, Asyalı ailelerin yaşadığı muhitlerde kadın aile doktorlarının sayısı oldukça azdır. Yine,

Asyalı kadınların ve yaşlı erkeklerin İngilizceyi etkili şekilde kullanamamaları, onların sağlık hizmetlerine erişimlerinde sınırlılıklar yaratmaktadır (Browne, 2014:502).

Araştırmalar, Afrika kökenli Amerikalıların daha sağlıklı olma arzusu ve tıbbi yardım arama istekliliğinde beyazlardan geri kalmadıklarını ortaya koymasına rağmen, beyazlara kıyasla siyahlar arasındaki yüksek yoksulluk ve işsizlik oranları onların günlük tercihlerini önemli ölçüde etkilemekte ve neden zencilerin çocukluk çağında daha çok öldüğünü, yetişkinlerde şiddete, madde bağımlılığına ve kötü sağlık koşullarına sahip olduklarını açıklamaya yardım eder (Schnittker, Pescosolido&Croghan, 2005; U.S. Census Bureau, 2008; Macionis, 2012:544).

ABD’de son on yıllarda azınlıkların eğitim ve ekonomik durumlarında kayda değer iyileşmeler görülse de, sağlık ve tedavi ile ilgili sürüp giden dezavantajlar önemini korumaktadır. Örneğin azınlık üyeleri rutin tıbbi ve psikiyatrik ilaç araştırmalarında daha az temsil edilmektedirler (Vedantam, 2005). Azınlıkların sağlık sigortası yaptırma olanakları, beyazlara kıyasla sınırlıdır. Herhangi bir sağlık sigortası bulunmayan beyazların oranı % 12 iken, sigortasız Latinlerin (Meksikalı, Orta Amerikalı) oranı % 31, zencilerin ise % 21’dir (DeNavas-Walt vd., 2011). Amerikan Tıp yetkililerinin de dediği gibi, *sigortası olmayan insanlar, hasta olarak yaşamlarını sürdürürler ve daha genç yaşta ölürlere* (Wilson, 2009; Newman, 2013:188).

Howard Waitzkin, irksal gerilimlerin de siyahlar arasında tıbbi sorunlara sebebiyet verdiğini ifade etmektedir. Ona göre, ırk temelli önyargı ve ayrımcılıklardan kaynaklanan baskı, Afrika kökenli Amerikalılarda (ve Hispaniklerde) Beyazlara oranla daha fazla hipertansiyona neden olmaktadır. Beyazlara göre siyahlarda iki kat daha fazla görülen hipertansiyon, siyah nüfus içinde kalp hastası, böbrek hastalıkları ve felç nedenli ölüm oranlarının yüksek olmasında önemli bir unsur olmaktadır (Schaefer, 2013:426).

Öz itibarıyla, irki ve etnik farklılık, genel çoğunluğun dışında marjinal ya da azınlıkta olmak; imkan ve fırsatlardan yararlanmada eşitsizlikler yaratmakta, bu da sağlıklı olma ya da hastalığa yakalanma olasılığını artırmaktadır. Irki ve etnik dezavantajlılık neredeyse bütün dünyada önemli hak ihlalleri ve imkânlarla erişim eksikliğine neden olmaktadır.

4. Sağlık - Hastalığın Kültürel Kökenleri

İnsanın yaşadığı toplum ve çevrenin etkisinde olan sağlık ve hastalık anlayışları tarihsel süreçte dönemsel farklılıklar gösterdiği gibi, aynı dönemde kültürler arası farklılıklar da göstermektedir. Bunun yanında aynı kültür içinde alt-kültürler arasında farklılıklar görebildiğimiz gibi, kuşaklar arası farklılıklar da çok sık görülmektedir. İnsan biyolojik bir organizma olsa da bundan çok daha fazla bir şeydir. İnsan, bir davranış sistemi, bir kişilik, yapılandırılmış toplumsal sistemlerin bir üyesi, kültürel sistemdeki bir katılımcı ve kimi zaman *insanlık durumu* olarak adlandırılan şeyin anlamını oluşturan son derece karmaşık bir modeldir. Bu bağlamda sağlık problemlerinin kökeni son aşamada her ne kadar biyolojik olsa da, sadece organik bir problem olarak değerlendirilmemelidir (Parsons, 2001:100). Bu bakımdan hastalık anlayışı toplumun kültürü ile yakından ilgilidir. Kültür toplumun bir üyesi olarak birey tarafından kazanılmış bilgi, inanç, sanat, kanun, ahlak, gelenek ve diğer kabiliyet ve alışkanlıkları içine alan bir bütündür. Toplumun hastalık hakkındaki değer oryantasyonu, tutum ve inançları kültürün karakterini yansıtır. Her toplumun kültürü, sosyal organizasyonu, sağlık ve hastalık problemini kendi değerler sistemine göre geliştirir. Hastalık kültür kalıplarına göre anlam kazanır (Türkdoğan, 1991:4-5).

Bireyin sağlığında kalıtım kadar belirleyici olan kültür, çok özelleşmiş yöresel inançlardan, tutum ve alışkanlıklardan, felsefi yorumlara kadar uzanan geniş bir yelpazeyi içine alır. Hastalıkların sebepleri ve tedavileri konusundaki inançlar kişisel ve kültürel farklılıklar gösterir (Baltaş, 2004:73). Örneğin hastalık toplumdan topluma farklılık gösterebilir. Sosyal olarak inşa edilen ve bireyin toplumsallaşma sürecinde edindiği hastalık algısı bu anlamda içinde yaşadığı toplumun hangi belirtileri hastalık olarak kabul ettiğine bağlıdır. Bazı hastalık belirtileri toplum ve çevreleri tarafından hastalık olarak onaylanırken, aynı belirtiler farklı bir toplumda hastalık olarak

kabul edilmemektedir (Adak, 2002: 32). Hastalıklar ortama göre farklı yorumlanabilmektedir. Örneğin Rönesans döneminde melankoli seçkinler arasında kabul edilebilir bir rahatsızlıkken, bu durumdaki yoksullar sarsaklıkla, somurtkanlıkla suçlanırdı. Cinsiyetin de bu farklılaşmada rolü büyüktür. Örneğin 1800'lü yıllarda, bir kadında *isteri* olarak değerlendirilen belirtiler, erkek kardeşini *hastalık hastası* yapabiliyordu (Porter-Vigarello, 2008:273).

Parsons'un da belirttiği gibi, kültür; hastalıkların doğasını olduğu kadar hastalığın tanımını ve bireylerin hastalığı yaşama biçimlerini de önemli ölçüde belirler. Her toplumda, bireyler hastalandığında nasıl davranılması gerektiğini belirleyen bir *hasta rolü* kalıbı vardır. Hasta rolü, hasta bireyin yapması gereken belirli davranışları ve bazı ayrıcalıkları da beraberinde getirir (Parsons, 1951; Newman, 2013: 57).

Ancak hasta insanların haklarını kullanırken ya da hasta rolünün gereklerini yerine getirirken gereken hassasiyeti göstermemesi (örn. aşırı derecede öksürürken işe gitmesi) içinde bulunduğu grubun yaptırımlarına maruz kalmasına neden olabilir. Bunun dışında hasta olmaktan memnunmuş gibi görünenler de kısa sürede sempatilerini kaybedebilirler. İnsanlar yasal hakları olmasına rağmen uzmandan destek almayı reddedebilir, inançları nedeniyle hasta çocuklarına tıbbi müdahaleler yapılmasına engel olan ana/babalar çocuklarını riske etmekte suçlanabilir, dahası tutuklanabilirler (Crary, 2007; Newman, 2013: 58).

Sadece hastalığın kendisi değil, hasta rolü de kültürden kültüre farklılaşabilmektedir. Örneğin, ABD'ye yeni gelmiş Latin Amerikalı göçmenler hastalandıklarında önce doktora değil botanica (aktar) giderler. Botanicas, iyileştirici olduğu düşünülen geleneksel halk ilaçları, dini nesnelere, muskalar, bitkisel yağlar ve parfümler gibi malzemeler satarlar. Alternatif tıp kapsamında yer alan bu tür uygulamalar oldukça yaygındır ve Roman Katolikleri ve bazı inanç grupları, mali problemler haricindeki her şeyi bu yolla iyileştirebileceklerini düşünürler (Trotter ve Chavira, 1997; Newman, 2013: 58).

Sosyal bir durum olan hastalık farklı kültürler ve farklı sosyal gruplar içinde farklı değerlendirilip desteklenir. Bazı kültürlerde ve sosyal çevrelerde bazı durumlar (örneğin premenstural hastalık, hamilelik) tıbbi ve dinlenmeyi gerektiren bir durum olarak değerlendirilirken, bazılarında ise tıbbi olmayan normal bir durum olarak görülür (Thomas, 2003:5). Bazı kültürlerde obez kadın kıskançlık ve arzu objesi iken bazı kültürlerde ise obezite duygusal ve fiziksel bir hastalık olarak tanımlanır. Bazı toplumlarda epilepsi doğaüstü güçlere bağlanırken, diğerlerinde sadece hastalık olarak hesaba katılmamış sosyal bir önyargının ve hor görmenin objesi olmuştur (Mechanic, 1978: 26). Yine Japonya'da organ nakli nadiren yapılmakta, Japonlar genelde, beyin ölümü gerçekleşmiş donörlerden organ almaya olumlu bakmaktadırlar (Shepherd, 2003).

Araştırmacılar, hastalıkların da belirli kültürlerle özgü paylaşılan anlam dünyalarından türediklerini göstermişlerdir. Kültüre bağlı sendrom terimi, özgül toplumsal bağlamından ayrı olarak anlaşılacak bir hastalığa işaret etmektedir. Yine kültür bir hastalığın/rahatsızlığın sıklığını ve yaygınlığını da etkileyebilir. Dr. Lori Arviso, *Scapel and the Silver Bear* adlı kitabında, yerliler için ayrılmış arazilerdeki yaşama eşlik eden depresyon ve alkolizmin *tarihsel kader*'den kaynaklandığını ileri sürer. Navajo çocukları, atalarının ve büyükannelerinin esir alınma ve katledilme öykülerini sık sık dinlediklerinden, onlar da bu psikolojiyi paylaşırlar. Alvord sadece Navajo için değil siyahlar için de yüzyıllar boyu süren acı, ızdırap, adaletsizlik ve kaybın kendini genelde umutsuzluk ve bağımlılıkla gösterdiğine işaret ediyor. Yine Amerikan yerlileri arasındaki alkolizme bağlı ölümler, ABD genelindeki aynı nedenle ölümlerden yaklaşık beş kat daha fazladır (Alvord ve Van Pelt, 1999: 12; Schaefer, 2013: 419).

Görüldüğü üzere, kültüre bağlı ön kabuller ve sosyalleşme süreçleri hastalık ya da sağlık halinin niteliğini ve oranını önemli ölçüde etkiler. Bireylerin toplumsal inanç, eğilim, tutum ve değerleri hastalık algısında ve davranışında etkilidir. Bireylerin hastalık karşısındaki tutum ve davranışları, içinde buldukları kültürün bir yansımasıdır. Bu durumda bireyin hastalık belirtileri

durumunda belirtilere karşı göstereceği tepki ve tutum toplumsal kültür tarafından şekillendirilmekte ve bireyin sağlıklı ilgili davranışlarını ve sağlık düzeyini etkilemektedir.

5. Sağlık Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi

Hastalık ve sağlık konularına modern tıp ağırlıklı olarak biyolojik bir yaklaşım sergileyerek, sağlık ve hastalığın biyolojik bir süreç olduğuna vurgu yapar. Bu yaklaşım eksik bir yaklaşımdır ve sağlık ve hastalığın çok boyutluluğunu göz ardı etmektedir. Oysa sağlık ve hastalık biyolojik olduğu kadar toplumsal ve kültürel bir olgudur. Sağlık ve hastalığa çok boyutlu bakış, hastalıkların sadece tespit edilip tedavi edilmesi değil, aynı zamanda hastalıkların önlenmesini ve hastalığa neden olan faktörlerin yok edilmesini sağlar. Sağlık ve hastalığa sosyal ve kültürel bakış, sosyolojik bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu sosyolojik bakış açısı, sağlık ve hastalığın kökenleri, önlenmesi ve daha sağlıklı bireyler ve toplum yaratmada büyük katkı sağlayacaktır.

Modern tıp, hastalıkların tedavisinin en iyi şekilde hastalık ilerlemeden önce yapılacağını söyler. Ancak bu modern tıbbın ya da doktorların yapabileceği bir şey değildir. Bunun için sağlıklı ilgili anlayışların geliştirilmesi, ilişkilerin düzenlenmesi, uygun önlemlerin alınması gerekir ki, bu noktada sosyolojinin bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Sağlık süreci hastane ve hastane öncesi/sonrası dönem olarak düşünüldüğünde hastane dönemi tıp alanına denk düşerken, hastane öncesi/sonrası dönem sosyoloji ve diğer sosyal bilimlere denk düşmektedir. O halde sağlık sorunlarının belirlenmesi ve çözümünde medikal yaklaşım kadar sosyolojik yaklaşımlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu, sağlığa daha geniş bir perspektiften bakma anlamı da taşımaktadır (Cirhinlioğlu, 2001:135-136).

Sağlık sosyolojisi, sağlık ve hastalıkta sosyal sebeplerin etkisini öne çıkartır. Akademik bir disiplin olarak sosyoloji, sosyal sebepler ve insan davranışlarının sonuçlarıyla ilgilidir. Bu yüzden, sağlık ve hastalığa etki eden sosyal sebepler sağlık sosyolojisinin ilgi alanına girer (Cockerham, 2007:1). Sağlık söz konusu olduğunda sosyolojik yaklaşımdaki hâkim görüş; *hasta olmanın* esasen organizmanın biyokimyasal işleyişindeki bir bozukluktan ziyade bir toplumsal ilişkiler durumu olduğudur. Sosyoloji, hastalığın toplumsal nedenlerini, bir toplumsal rol olarak hastalık durumunun karakterlerini ve insanların hastalık durumu karşısında duygular, dil ve toplumsal eylemler aracılığıyla verdikleri tepkileri açıklamaya çalışır (Turner, 2011:49). Bu bağlamda, sağlık sosyolojisi çalışmaları hastalık ve sağlığa sosyal bakışı sunar ve sağlık organizasyonu ve sağlık kurumlarının sosyal fonksiyonları, sağlık bakım sistemlerinin diğer sosyal sistemlerle ilişkisini ve sağlık ve hastalıkta sosyal davranışı kendisine konu edinir (Cockerham-Ritche, 1997:34).

Sosyal bilimler, özellikle de sosyoloji, tıp alanına çok katkı yapmaktadır. Hastalıkların toplumdaki dağılımı, hastalıklara kültürel bakış açısı, roller, davranışlar, tedavi merkezlerinin toplumsal örgütlenme içindeki değeri, tedavi ve destek kurumlarının ilişkisi gibi tüm konular sosyolojinin ilgi alanındadır. Benzer şekilde, sosyologların tıp alanındaki araştırmaları da genel sosyoloji alanına katkı yapmaktadır (Coe, 1978:2). Sağlık sosyolojisini önemli yapan şey bireylerin, grupların ve daha büyük toplumların sağlığının belirlenmesinde sosyal faktörlerin etkileri ve bu faktörlerin sağlık ve hastalığın belirleyiciliğindeki önemli rolüdür. Sosyal şartlar ve durumlar sadece hastalık ve sakatlığın olasılığını artırmazlar, aynı zamanda hastalığın önlenmesi ve sağlığın sürdürülmesi olasılığını artırır (Cockerham, 2007:1).

Sağlık ve hastalıkta neden sosyolojiye ihtiyaç duyuyoruz? Sağlık hizmeti ve sağlık hakkında sosyal olan şey nedir? Sağlık ve hastalık deyince akla biyolojik ve tıbbi süreçler gelmektedir. Ancak bireysel insan davranışı sosyal davranıştır ve bunun anlamı *sağlık davranışının* sosyal davranış olduğudur. Sosyal faktörler tüm davranışlarımızı etkiler buna bağlı olarak sağlık hizmetleri kurumunca oluşturulmuş özel davranış modelleri vardır. Hastalık durumunda birey rastgele hareket edemez, kesin kuralları takip eder. Eğer kuralları takip etmezse sosyal gruplar ve sağlık hizmetleri sistemi tarafından eleştirilebilir ve hatta hasta rolünden çıkarılabilir (Thomas, 2003:4). Sosyal yapının diğer kurumları gibi sağlık kurumunun da kendi içyapısı ve işleyişi vardır ve örgütsel bir yapılanma içinde bireylerin statüleri, rolleri, bunlara şekil ve yön veren değerler,

normlar vardır. Bu yapılanma içinde bireyler sağlık kurumunun değer ve normlarına uygun olarak belli bir statü ve rol davranışı içinde hareket ederler ve bunun dışına çıkmaları kendilerinden beklenmez. Bu yönüyle sağlık kurumuna, diğer sosyal kurumlar gibi sosyolojik bakış açısı ile de bakmak gerekmektedir. Bu bakış açısının gerekliliği, sağlık sosyolojisi alanının doğmasına neden olmuştur.

Marshall (1999:629), sağlık ve hastalık sosyolojisinin üç temel alanından söz etmektedir. Bunlar, sağlık ve hastalığın kavramsallaştırılması, sağlık ve hastalığın ölçülmesi ve toplumsal epidemiyolojisi ile ilgili araştırmalar ve sağlık ve hastalık kalıplarının açıklanması. Burada önem kazanan husus, sağlık ile hastalığın sınırlarının kültürel değişkenliğine, kavramların çok yönlü niteliğine açıklık kazandırılmasıdır. Sağlıklı olmama, arzu edilmeyen bir bedensel ve zihinsel durumu; buna bağlı olarak, bu istenmeyen durumu iyileştirmek ya da tedavi etmek için yapılacak müdahalelerin uygun görülmesini anlatır. Sosyologlar, sağlığı/hastalığı, genellikle bireysel davranışların ötesini araştırıp, toplumun daha genel özellikleri çerçevesinde kavrama eğilimindedirler.

Sağlık ve hastalık hali, toplumsal eylemin bir tezahürüdür. Hastalık durumu, basitçe sahip olunan bir özellikten ziyade, inşa edilen bir şeydir. Hasta olmak yorumlama, seçim ve eylemi gerektirir. Hasta olmak toplumsal aktörler olarak insanlar için belirli bir anlama sahiptir (Turner, 2011: 238). Hastalık evrensel bir olgudur ve bu yüzden tüm insanları etkiler, fakat bu etki daima aynı yolla ve aynı derecede değildir. Hastalığın insan gruplarını hangi yollarla ve nasıl etkilediğinin araştırılması sosyolojik bilgi ve araştırma tekniklerine başvurmayı gerektirir. Bu konuda yapılacak analizde en az dört boyuttan bahsedebiliriz. İlk olarak, hastalık ne benzeri şekilde ne de tesadüfi olarak meydana gelir, aksine genellikle az veya çok yaygın çeşitli sosyal gruplanmalarda gözlenmiştir. Hastalığın bu farklı dağılımı sosyal yapı ve farklı yaşam stillerinden kaynaklanır ve hastalığın doğası ve sebepleri hakkında ipucu verir. İkinci olarak, insanlar hastalığı sahip oldukları kültürel bakış açısıyla görerek bu bakış açısına göre tepki gösterme eğilimindedirler. Üçüncü olarak, insanlar sistematik olarak görülen hastalıkları tedavi etmek için bir dizi kurum geliştirirler. Bu kurumlar göreceli olarak bir tıp adamı rolü gibi basit de olabilir, tıbbi bir merkez olarak modern bir üniversite gibi oldukça karmaşık da olabilir. Dördüncü olarak, hastalığın tedavisinde tıbbi kurumlar aracılığıyla başvuru saf tıbbi bilgiden daha fazlası önerilebilir. Modern toplumlarda tıbbi bakım sağlayan kurumlar, gönüllü sağlık kuruluşları, halk sağlığı birimleri, ilaç firmaları ve sağlık sigortası firmaları gibi birçok diğer organizasyonca desteklenmektedir. Tüm bu tıbbi kurumlar diğer sosyal kurumlar tarafından kısmen kontrol edilir ve onlarla ilişkilidir (Coe,1978:1-2). Bu boyutlar- yapı, kültürel, kurumsal- sağlık ve hastalığın sosyolojik bakış açısına ihtiyaç duyduğunu ve bu bağlamda araştırılıp değerlendirilmesi gerekliliğini göstermektedir.

Sağlık sosyolojisi çalışmaları özellikle II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkmış ve gelişmiştir ama sağlığın daha erken sosyolojik çalışmalarda ve kuramlarda da yer aldığını söyleyebiliriz. Örneğin Durkheim *İntihar* adlı araştırmasında bireyleri intihara sürükleyen toplumsal değişimlere dikkat çekmiştir. Aynı şekilde Marx yabancılaşma kuramında, bireyleri ruhsal rahatsızlıklara iten sosyal ve ekonomik koşulları açıklamaya çalışmıştır (Cirinlioğlu, 2001: 39). Bugün kullandığımız anlamıyla sağlık sosyolojisi kavramının kökeni ise 19.yy'a dayanmaktadır ve birbiriyle örtüşen üç kavramdan türemiştir: sosyal bir bilim olarak tıp, sosyal tıp ve tıbbin sosyolojisi. Bu üç kavramın açıklamaları da sosyal şartların tıbbi problemlerle olan bağlantısı ile ilgilidir. Bu bağlamda, insanın kültürel çevresi ve sosyal aktiviteleri daima hastalığı değiştirir ve hastalığa aracılık eder (Bloom, 2002:11).

Sağlık sosyolojisi teriminin ilk kullanımı, Charles McIntire'nin sağlıkta sosyal faktörlerin önemini belirten bir makalesinde 1894'lü yıllarda görülmüştür. Diğer erken çalışmalar Amerika'da tıp okulundan mezun ilk kadın olan Elizabeth Blackwell tarafından 1902'de yapılan toplum ve tıp arasındaki ilişki üzerine deneme çalışmaları ve 1909'da James Warbass'ın çalışmalarıdır. Ancak bu erken dönem yayınları sosyolojiden çok tıp ile ilgili olmuştur. Sosyolojik perspektif taşıyan ilk çalışma ise *Social Factors in Medical Progress* başlığı ile 1927'de Bernard Stern tarafından

yayınlanan çalışmadır. Sağlık sosyolojisinin esas gelişimi ise II. Dünya Savaşından sonra, önemli miktarda Federal fonun sosyomedikal araştırmalar için ayrılmasından sonra olmuştur (Cockerham, 2007:2; Bloom, 2002:21). 19.yy'a kadar sağlığın sosyal faktörlerle olan ilişkisi bilinmekte idi ancak bu dönemden itibaren bu ilişkinin nasıl olduğu olgusunun daha sistematik olarak incelenmeye başlanması ve o güne kadar var olan yaklaşımdan daha farklı olarak ortaya çıkması sağlık sosyolojisinde önemli gelişmelere yol açmıştır. Kamu sağlığı, sosyal hijyen ve sosyal tıp kavramları daha çok kullanılmaya başlanmış (Bloom, 2002:19) ve bunun sonucunda sağlık ve hastalıkta sosyal faktörlerin etkisini inceleyen sağlık sosyolojisi önemli gelişmeler sağlamıştır.

1940'lı yıllarda ABD'de özel bir alan olarak kurulan sağlık sosyolojisi o dönemlerde sosyologlar tarafından çok fazla ilgilenilen bir alan olmamıştır ve 1960'lara kadar önemli bir gelişme sağlayamamıştır (Thomas, 2003:7; Cockerham, 2007:2; Coe, 1978:4-5).

Bu tarihten itibaren tıp ve sosyoloji gelişmelerini birbirinden bağımsız olarak sürdürmüş ve zaman içinde birbirlerine yaklaşmışlardır. Coe (1978: 27) bunun temel bazı nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Ölüm/hastalık oranlarındaki değişim, tıbbın kronik hastalıklara, özellikle onların sosyo-psikolojik bileşenlerine bakmasına neden olmuştur.
2. Sosyal psikolojinin zihinsel hastalıkların sosyal sebeplerine olan vurgusu gelişmiştir.
3. Kamu sağlığı hizmetleri gelişmiştir.
4. Sağlık hizmetlerinin odağı olarak genel hastanelerin toplumsal sağlık hizmeti veren bir yer olarak ortaya çıkması.
5. Sosyolojinin olgunlaşıp gelişmesiyle kuramsal ve metodolojik olarak ilgisinin tıp alanına hazır hale gelip, genişlemesi.

6. Sağlık Sosyolojisi: İlişkili Disiplinler, Konu Alanları

Sağlık sosyolojisi gibi sağlık ve hastalığa toplumsal bakış açısıyla yaklaşan sosyal tıp, epidemiyoloji, etiyoloji ve halk sağlığı gibi başka disiplinler de mevcuttur. Sosyal tıp bireylerin değil toplumun sağlık sorunlarını kendine konu edinir ve halk sağlığı biliminin sosyal yönüdür. Epidemiyoloji, nüfusun hastalıklarının oluş kalıplarını, hastalık-sağlık ve ölümlle ilgili dağılımları inceler. Etiyoloji hastalığın nedenleri üzerinde dururken, halk sağlığı toplumun sağlığını etkileyen sorunları, genel sağlık hastalık durumunu, çevre sağlığı sağlık hizmetleriyle bu hizmetleri veren kurumların yapısını ve işleyişini inceler (Kızılcıçelik, 1996:17). Bu bağlamda bu disiplinlerin inceleme alanları sağlık sosyolojisinin inceleme alanlarıyla büyük oranda örtüşmektedir. Hepsinin ortak noktası sağlık-hastalık durumunun diğer toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarla ilişkili olduğudur. Bir diğer ortak nokta ise, hastalıkların henüz oluşmadan önlenmesi ve toplum sağlığının korunabilmesidir ki; tıp bilimi ancak hastalık ortaya çıktıktan sonra devreye girmektedir. Oysa sağlık sosyolojisi de dâhil olmak üzere sağlık-hastalığın toplumsal yönlerine vurgu yapan disiplinler, hastalıkların ortaya çıkmadan önlenmesi konusunda çalışmalar yapmaktadır.

Sağlık sosyolojisi, sağlığın sosyal faktörlerle olan ilişkisinin anlaşılması üzerine gelişmiş bir alandır ve sağlık ve hastalığın sosyal sebepleri ile ilgilidir. Sağlık sosyolojisi sağlık ve hastalık hizmetleri çalışmalarına sosyolojik perspektif, teoriler ve metotlar getirmiştir (Thomas, 2003:8). Sosyal bir kurum olarak tıp konusuna yönelen sağlık sosyolojisi, tıp faktörünün katıldığı toplumsal olayları inceler ve bu alanda meydana gelen neden-sonuç ilişkilerini saptamaya çalışır (Özen, 1993:73). Sağlık sosyolojisinin en temel inceleme alanları hastalık ve sağlığın sosyal yönü, sağlık hizmetleri personelinin ve hastaların sosyal davranışları, sağlık organizasyonlarında ve sağlık endüstrisindeki sosyal faaliyetler, sağlık hizmetlerinin sosyal yönü ve sağlık hizmetleri sisteminin ekonomi ve politika gibi diğer sistemlerle ilişkisini içerir (Cockerham, 2007:1). Sağlık sosyolojisinin çalışma konuları hakkında yapılan çeşitli sınıflandırmalar mevcuttur ancak bu

konuda yapılan en genel ve sağlık sosyolojisini bir bütün olarak değerlendiren yaklaşım Mechanic'e aittir. Mechanic'e göre sağlık sosyolojisinin alanları şunlardır (1978:3-14):

- Hastalıkların dağılımı ve etiyojisi
- Sağlık ve hastalığa kültürel ve sosyal tepkiler
- Tıbbi bakımın sosyo-kültürel yönleri
- Ölümlülük
- Sosyal epidemiyoloji
- Tıbbi uygulamanın örgütlenmesi
- Tedavi mesleklerinin sosyolojisi
- Hastane sosyolojisi
- Toplumun sağlığı örgütlemesi
- Toplumsal değişme ve sağlık bakımı
- Sağlık bakımı organizasyonunun karşılaştırılmalı incelenmesi
- Tıbbi eğitim-sağlık eğitimi
- Sağlık bakımı hizmetlerinin kullanımı
- Toplum sağlığı
- Stres, hastalık ve başa çıkma
- Değişen toplumsal davranışlara yönelik yeni teknolojiler
- Toplumsal ve grupsal psikiyatri
- Hukuksal ve etiksel konular
- Tıp ekonomisinin toplumsal yanı
- Davranışsal sorunlar ve tıbbi bakım
- Yarı profesyoneller
- Sağlık politikaları ve siyaset

Sosyolojinin bir alt dalı olan sağlık sosyolojisi, sağlığın sosyal bir kurum olduğu noktasından hareket ederek sağlık ve hastalığın toplumsal yönlerine vurgu yapar. Bu bağlamda sağlık-hastalık kavramı sadece biyolojik süreçlere bağlı değildir. Sağlık-hastalık toplumsal ve kültürel olarak tanımlanmış ve şekillendirilmiştir. Diğer toplumsal kurumlar gibi toplumsal sistemin bir parçasını oluşturur ve kendi iç işleyişi ve örgütlenmesi ile sistemdeki diğer kurumlarla etkileşim içerisindedir. Bu bağlamda en genel anlamıyla sağlık sosyolojisi; sağlık ve hastalığın kökenleri, etkileri ve tedavisi konularına sosyal faktörler açısından yaklaşarak, sağlık ve sağlık hizmetlerini sosyal sistemin bir parçası olarak gören sosyolojinin bir alt disiplinidir.

7. Sağlık Sosyolojisinde Kuramsal Yaklaşımlar

Sağlık sosyolojisinin tarihteki temel dönüm noktası, *Parsons'un Sosyal Sistem* kitabında *hasta rolü* kavramını geliştirmesiyle olmuştur (Turner, 1990:11). Sağlık ve hastalığın analizinde ilk özgün perspektifi geliştiren fonksiyonalizmdir. Bu sosyolojik perspektif, sağlığın sosyal sistemin tümündeki fonksiyonunun önemi ile ilgilidir. Parsons ve onun öğrencisi Renée Fox'un yazılarında sağlık, sosyal eylemin ön koşullarından biri olarak düşünülmüştür. Nüfusun tamamı için en uygun/en iyi sağlık, modern toplumun düzgün fonksiyon gösterebilmesinin ön şartıdır ve sosyal organizasyonun başarısı ve etkisi ona bağlıdır. Hastalık hem biyolojik hem de sosyo-kültürel

kökenlidir ve bireylerin günlük görevleri ve rollerini yerine getirememesi durumu olarak, Parsons tarafından kavramsallaştırılmıştır (Bury,1997:4).

Parsons'a göre toplumda düzenin kurulması ve dengenin sağlanması için bireylerin kendilerine biçilen rolleri yerine getirmesi gereklidir. Bu bağlamda Parsons, toplumun hem hekimlere hem de hastalara belli bir rolü önceden biçtiğini, hasta ve hekimlerin de bu rolü oynadıklarını belirtmiştir. Parsons'un bu görüşü kendisinin genel İşlevselcilik Modelinin bir parçasını oluşturur. Parsons işlevselcilikte toplumların nasıl *denge* içinde kalabileceklerini araştırmış ve bunun da bireylerin kendilerine toplum tarafından önceden konulan birtakım davranış kalıplarına uymalarıyla mümkün olabileceğini belirtmiştir. Hekim ve hastaların da önceden belirlenmiş davranış kalıplarına göre hareket etmeleri hekim ve hasta arasında ortaya çıkabilecek eşitsizlikler, uyumsuzluklar ve anlaşmazlıkları önleyecek ve toplumsal düzenin kurulması ve devamını sağlayacaktır (Cihirlioğlu, 2001:60-61). Sağlık, bireylerin sosyal olarak işlevsel olma yeteneği demektir. Bu ise, bireylerin toplumda kendisinden beklenen rolleri tam anlamıyla yerine getirebilmesidir. Hastalık ise, bireyin normal rollerini yerine getirememesidir (Kasapoğlu, 2001:32) ve hastalık durumu, toplumsal düzenin uyum ve düzenini bozucu bir etkiye sahiptir. Çünkü hasta olan bireyler kendilerinden beklenen rolleri verimli şekilde yerine getiremezler ve bu durum sistemde dengesizliğe yol açar (Giddens, 2005:158). Bu durumda yapılması gereken şey, hasta bireyin hasta statü ve rolünün sosyal kontrol sistemi içinde belgelendirilmesi ve yönlendirilmesi gereğidir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, hasta bireyin sosyal olarak korunması, kontrol altına alınması; İkincisi, normal rol beklentilerini yerine getirememesinde hastalığı bir araç olarak kullanmasının önlenmesidir (Oskay, 1993:112). Parsons'a göre bunu yapacak olan da sağlık kurumudur. Parsons, sağlık kurumunun modern toplumlarda bireylerin rollerindeki sapmaları kontrol etmede temel bir kurum olduğu noktasına önemle değinmektedir. Bireyler sosyal rollerinden kaçmak için hasta rolü yapabilirler. Bu durum kontrol altına alınmalıdır ve bunu yapacak olan kurum sağlık kurumudur. Böylece sağlık kurumu bireylerdeki sapma eğilimlerini düzenleyerek sosyal bir fonksiyonu yerine getirir (White, 2002:8). Parsons'un analizine göre hastalık salt bireye ilişkin bir durum olmaktan çok, bireyin toplumsal görevlerini yerine getirmesine engel olan, onu pasifleştiren bir durumdur. Bu durumda kişi sosyal sorumluluklarını yerine getiremez. Böyle bir durumda kişiden toplumsal yaşamın olağan akışına engel olan bu durumun ortadan kaldırılmasında kendisine sunulan tedavi olanaklarını kullanması, sağlık profesyonelleriyle iş birliği yapması beklenir. Bu toplumsal uyum ve gelişme açısından da gereklidir (Demirer, 2006:26). Parsons böylece hastalık durumunu toplumsallaştırarak sağlık kurumunu sosyal sistemdeki diğer kurumlar gibi dengeyi sağlayan bir kurum olarak tanımlamıştır. Bu denge bireylerin önceden belirlenmiş olan rollerine uygun davranmasıyla gerçekleşmektedir. Hasta ve hekimin kendilerine önceden biçilmiş olan rolleri yerine getirmeleri durumunda toplumsal denge sağlanacak ve devam edecektir.

Parsons, kuramıyla sağlık sosyolojisi alanına önemli katkılar sağlamıştır. Ancak Parsons'un kuramı birkaç yönden eleştiriye açıktır. İlk olarak Parsons'a göre hasta birey tıbbi yardıma muhtaçtır ve tıbbi profesyonellerden yardım almalıdır. Ancak toplumda hastalık belirtilerini gösterdiği halde kendisini hasta hissetmeyen bu yüzden doktora başvurmayarak toplumsal rollerini yerine getiren bireyler vardır. Bunun yanında hastalık deneyimi hastalık türüne göre değişmektedir. Bireylerin hastalıklara göstereceği tepkiler ve bu anlamda alacakları destek değişmektedir. Bu model evrensel anlamda da geçerli değildir. Çünkü hastalık kavramı çoğu zaman toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişmektedir. Her kültür hastalığı kendi kültürel kalıpları içinde tanımladığı için *hasta rolü* kavramı tüm toplumlar için geçerli değildir. Örneğin hamilelik bazı toplumlarda tamamen normal bir durum olarak algılanıp hamile kadınların kendilerine düşen toplumsal rolleri yerine getirmeleri beklenirken, bazı toplumlarda hamilelik kadının toplumsal rollerini yerine getirmesini engelleyici bir olgudur. İkinci olarak Parsons'un kuramı, kronik hastalıkları, fiziksel bozuklukları ve mental rahatsızlıkları açıklamada yetersiz kalmaktadır. Parsons'a göre hastalık geçici bir durumdur. Ancak fiziksel bozukluklar ve kronik hastalıklar geçici bir duruma denk düşmez. Üçüncü olarak, Parsons doktor ve hasta rollerini ideal tip olarak sunmakta ve ilişkilerin her zaman bu ideal tip bağlamında gerçekleşeceğini varsaymaktadır. Ancak

doktor ve hasta ilişkileri her zaman sunulan şekilde gerçekleşmez ve bazen çatışmalar yaşanmaktadır. Hasta hastalığı hakkında düşündüğü ve hissettiklerini doktorun da paylaşmasını ve çoğu zaman onu onaylayıp gereken tedaviyi vermesini beklerken, doktor bir otorite olarak hastanın tamamen kontrolü kendisine bırakmasını isteyecektir. Bu durum zaman zaman hasta ile doktor arasında bir gerilime ve çatışmaya neden olur.

Sağlık ve hastalığa sosyolojik bakış getiren diğer bir yaklaşım da, politik ekonomik yaklaşımdır. Politik-ekonomik yaklaşım 1970’lerde, fonksiyonalist modele bir eleştiri ve *Marksist görüşün* kapitalist-ekonomik sistemi eleştirisine bağlı olarak gelişmiştir. Özellikle 1970’lerle 1980’lerin başında etkili olan yaklaşıma göre modern tıp ve sağlık sistemi kapitalizmin etkisi altındadır ve geniş ölçüde etkisiz, aşırı pahalı ve çok eşitsizdir. Politik ekonomik yaklaşım, modern tıpta tıp profesyonellerinin yaratmış olduğu fiziksel ve sosyal olumsuz etkileri ve tıbbin bir sosyal kontrol aracı olmasını eleştirir (Lupton, 2003;8-9). Bu yaklaşıma göre, hastalığın üretilmesinde ve onun sosyal düzendeki dağılımında en önemli güç toplumda üretilen ekonomik değerdir. Hastalığın üretilmesi ve ona şekil verilmesinde ekonomik çıkarların rolü belirleyicidir. Marksist yaklaşıma göre tıp hizmetlerinin kapitalist toplumlarda anahtar bir rolü vardır (White, 2002; 7-8). Kapitalist sınıf, tıp kurumunu ve tıp hizmetlerini kullanarak çalışan sınıfı kontrol altına almakta ve böylece kapitalist toplumlardaki üretim ilişkilerinin devamı sağlanmaktadır. Bu bağlamda politik-ekonomik yaklaşım tıp kurumunu kapitalist sınıfın hizmetinde olan bir sosyal kontrol aracı olarak görmektedir.

Kapitalist tıba ilişkin Marksist açıklamalar, çeşitli sosyolog ve sağlık politikası analistleri tarafından geliştirilmiştir. Navaro’ya göre tıbbi kapitalist olarak tanımlayan ve kendisinin öne sürdüğü gibi *tıp evinin sermaye tarafından işgali*’ni ifade eden dört belirleyici özellik vardır. Bunlar,

a) Tıp, bireysel ustalıktan veya beceriden *şirket tıbbi*’na dönüşmüştür

b) Tıp giderek uzmanlaşmış ve hiyerarşik hale gelmiştir.

c) Tıp, kapsamlı bir istihdam gücüne sahiptir

d) Tıp doktorları proleterleşmiştir, yani mesleki statüleri yönetim ve idari personelin sağlık hizmetleri sorumluluğunu üzerine almaları sonucunda kademeli olarak zarar görmüştür (Navaro, 1985:31; Bilton vd., 2008:360).

Aslında bu dört özellik, tıbbin herhangi bir ürün, mamul madde gibi piyasada bir meta haline geldiğini gösterir. Bugün için, tıp, sermaye için kârlı bir ticari işletmedir. İlaçların, medikal malzemelerin satışı, sağlık hizmetlerinin maddi getirisinin yüksek olduğu kârlı bir ticari/endüstriyel faaliyet koludur. Marksist yaklaşım, tıp hizmetlerinin insanların sağlık sorunlarını çözmekten çok çalışan sınıflar ve halk yığınlarını toplumsal açıdan kontrol altına almayı ve tıp endüstrisinin hareket alanında tutmaya yaradığını vurgular.

Sosyal oluşturmaçılık yaklaşımı 1980’lerden başlayarak etkili olan bir yaklaşımdır. 1980’lerde ve 1990’larda postyapısalcı ve postmodern yaklaşımlar sosyal oluşturmaçılığın kuruluşunda etkili olmuştur. Sosyal oluşturmaçılık yaklaşım özellikle toplumda oluşan güç ilişkileri üzerinde durmuş ve bu güç ilişkilerinin modern tıp üzerindeki ilişkilerini incelemiştir. Sosyal oluşturmaçılık yaklaşım özellikle tıbbi bilgi ve pratiklerin ve tıp biliminin gelişimini sosyal bir bakış açısıyla incelemektedir. Hastalık, sağlık ve beden konusunda kültürel ve sosyal analizler yapmaktadır (Lupton,2003;11-12). Özellikle Michael Foucault’nun beden üzerine çalışmaları bu yaklaşımın gelişiminde etkili olmuştur.

Foucault’nun teorisi özellikle toplumdaki güç ve bilgi arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Foucault bilginin üretiminde ve kullanımında uzmanlaşmaya dikkat çeker. Bu uzmanlaşma tıp davranışı da dâhil sosyal davranışlara yön ve şekil vermektedir. Foucault’nun medikal sosyolojiye temel katkısı tıbbin sosyal fonksiyonları üzerine yaptığı analizleridir. Foucault; delilik, klinik ve cinsiyet üzerindeki çalışmaları ile tıbbi bilginin bir sosyal kontrol ve denetleme aracı olduğunu

göstermiştir. Foucault'ya göre insan bedeni tıbbi kontrol ve müdahalenin bir aracıdır (Cockerham-Scambler, 2010;15-16).

Foucault, tıbbin toplumsal rolünü anlayabilmek için onu, bedenün yönetim ve gözetimi için daha geniş toplumsal gereksinimin parçası olarak görmek gerektiğini ifade etmiştir. Bedenler terimini, hem fiziksel anlamda bireylerin bedenleri hem de daha soyut anlamda nüfusun bedeni için kullanmıştır. Foucault'ya göre toplum daha karmaşık hale geldikçe, özellikle kentleştikçe ve insanları kitleler halinde biraraya getirdikçe düzenlemeye olan talep de artmıştır. Tıp, özellikle de akıl hastanesi, klinik ve günlük kamu hijyeni, kamusal denetimin daha geniş bir kapsamı içinde anlaşılmalıdır. Foucault, *Cinselliğin Tarihi*'nde özellikle cinsel ifadenin *düzenli* kalıplarına bakarak tıbbın sadece klinik değil aynı zamanda ahlaki bir rolü olduğunu da savunur. Bu, tıbbın kabul edilebilir cinsellik rejimini tahsis etmedeki artan önemini de anlatır. Rasyonel modern disiplinlerin (ekonomi, kentsel planlama, ceza bilgisi ve de tıp) ortaya çıkışı, insanların bireysel ve toplumsal bedenler olarak disipline etmenin temeliydi. Bu disiplinlerin her biri, farklı şekilde sosyal kontrol biçimlerini ve insanlar üzerindeki düzenlemeleri meşrulaştırdı ve güçlü toplumsal söylem biçimleri oluşturdu (Bilton vd.,2008: 363).

Turner'ın da ifade ettiği gibi, modern toplumda hastalık bazı koşullarda yasal, dinsel ve ahlaki çerçeveler olarak kabul edilebilen farklılaşmamış bir kategoriler bütünü olarak anlaşılır. Hastalığın kavramsallaştırılma biçimi, yaygın kültürel sistemin ve egemen söylemlerle ilişkili güç yapısının bir yansımasıdır (2011:105). Modern toplum *yönetilen toplumdur* ve toplumdaki profesyonel gruplar iktidar adına insanları deli, hasta, suçlu, anormal gibi tanımlamalarla kategorilere ayırırlar. Tıp kurumu iktidar tarafından üretilmiştir. Bu sayede iktidar bedene müdahale edip kontrol etmektedir. Foucault'nun teorisi Marksist ve feminist teorilerle benzerlik gösterse de temelde farklıdır. Feminist teori toplumdaki erkek egemenliği ve ataerkil yapının kadınlar üzerindeki gücü ve zorlamasını tartışır. Ancak Foucault'nun teorisi belli bir grubun değil toplumun tamamının söz konusu olduğu bir güç odağı üzerine kurulmuştur. Marksist yaklaşım ise kapitalist sınıfın gücü üzerine odaklanırken, Foucault'nun teorisi tek bir sınıf ile ilişkili değildir. Foucault'nun teorisini faydalı kılan şey tıp kurumunun, tarihsel olarak beden sosyolojisinin gelişiminde ve bedenün kontrolünde etkisini göstermesidir. Foucault bedenün nasıl inşa edildiğini gösterir (White, 2002;9).

Feminist teori de sağlık ve hastalığa sosyolojik bir bakış açısı getirmektedir. Feminist teori toplumda ayrıcalıklı pozisyonlara sahip grupların diğer gruplar üzerinde tıbbi ve bilimsel bilgiyi kullanma yollarına dikkat çekmiştir. Feminist teori kadınların kamu alanına tamamen katılımını reddeden tıbbi bağlamı benimseyen *biology as destiny* (biyolojik kader) ideolojisini ağır bir dille eleştirmiştir (Lupton, 2003;13). Feminist teoriye göre toplumdaki erkek egemen ve ataerkil yapının kadınlar üzerindeki gücü ve zorlaması vardır. Sağlık ve hastalığı belirleyen temel etkenler erkeklik ve kadınlık sosyal rolleridir. Feminist teoriye göre benzer tüm dayatmacı sosyal roller içinde tıbbi rol önemli bir roldür ve özellikle kadınları hedef alır. Çünkü kadınların üreme yeteneğini kontrol etmek ataerkil toplumlarda merkezi önemdedir (White, 2002:9). Feminist teoriye göre kadın bedeni ve sağlığı erkek egemen toplumlar tarafından kontrol edilmekte ve düzenlenmektedir. Beden algıları, sosyal ve kültürel varsayımlara bağlı olarak etkilenmektedir. Kadın bedeni ve hastalıkları da erkek egemen toplum tarafından oluşturulmakta ve denetlenmektedir (Cockerham-Scambler, 2010;18). Bu şekilde kadın bedeni ve sağlığı toplumsallaşmakta ve modern tıp tarafından kontrol edilmektedir (Lee-Frayn, 2008:117-118). Feminist teörünün temel argümanı kadın sağlığının ve bedeninin erkek egemen toplumlarda denetim altına alındığıyla ilgilidir. Bu denetlemeyi sağlayan da erkek profesyonellerin kontrolünde olan tıp kurumudur.

Feministler kadınların ancak Ortodoks Tıbbın erilakım niteliğini kırarak bedenlerinin kontrolünü tekrar ele alabilecekleri iddiasında bulunur. Bu nedenle, tıbbi kurumlarla mücadele eden kadınlar için ve kadınlar tarafından kendi kendine bakım ve iyileşme üzerine bir felsefe geliştirecek feminist sağlık hareketi doğmuştur (Bilton vd., 2008:363).

Feminist yaklaşım öz itibarıyla kapitalist tıbbi bakım hizmetlerinin eleştirisini yapmakta ve tıp kurumunun, hastalığın sebebinin oluşturduğu yoksulluk ve cinsiyetçiliğe hitap etmesi gerekirken,

semptomları ya da bizatihi hastalığı tedavi etmeye yönelmekte, kâr elde etme güdüsünü insanların ihtiyaçlarına yanıt vermenin üstünde tutmaktadır (Macionis, 2012).

İncelenen teorileri şu şekilde özetleyebiliriz:

Tablo 1: Sosyolojik Teoride Sağlık ve Hastalık Yaklaşımları

Kuram	Toplum Modeli	Hastalığın Sebebi	Tıbbın Rolü
Marksist	Çatışma ve sömürüye dayalı	Kâr etme amacını sağlığın önüne koymak	Çalışan sınıfı disipline edip, kontrol emek; bireyselleşmiş hastalık açıklamaları yapmak
Parsonscu	Uyumlu ve sabit bir şekilde birbirine bağlanmış sosyal rol ve yapılar	Sosyal rol taleplerinin yol açtığı zorlamalar	Bireylerin sosyal rollerini yerine getirebilmeleri için iyileştirmek
Foucaultcu	Güce dayalı ilişkiler ağı, tek baskın kaynak olmaksızın yönetimin gözetimi	Nüfusu kolayca kontrol edebilmek için, hastalık etiketini kullanarak onları sınıflandırmak ve ayırmak	Normal sosyal rollere uygun davranmaya zorlamak ve bu normların içselleştirildiğinden emin olmak
Feminist	Ataerkil anlayış ile kadını sömüren ve baskı altına alan toplum	Sosyal rolleri yerine getirmesi için kadının zorlanması	Ataerkil normlar ile annelik ve kadınlığın uygunluğunu dayatmak

Kaynak: Kevin White, *Sociology of Health and Illness*, London,2002, s.7

Sağlık-hastalık olgusuna sosyolojik yaklaşım görüldüğü gibi hastalığın nedenini toplumsal olguya dayandırmaktadır. Bu durum Marksizimde kâr sağlama isteğiyle, Parsons bireylerin sosyal rollerinin getirdiği taleplerdeki zorlanmalara bağlamıştır. Foucault sağlığı nüfusu kontrol etmenin bir aracı olarak görürken, feminist yaklaşım ise erkek egemen bakışın bir yansıması olarak, sağlığı kadının sosyal rollerini yerine getirmesinde bir araç olarak görmüştür. Sonuçta bütün yaklaşımlar, sağlık-hastalığı bir sosyal kontrol aracı olarak görürken, sağlık kurumunu ise toplumsal yapının devamını sağlayan bir kurum olarak resmetmişlerdir.

8. Sonuç

Sağlık ve hastalık her ne kadar tıbbi süreçleri ve kavramları çağrışırsa da sonuçta tıbbi olduğu kadar sosyal ve kültürel bir olgudur. Bu bakımdan toplumsal ve kültürel olarak da şekillenen bir olgu olduğu için sosyolojik bakış açısına ihtiyaç duymaktadır. Geleneksel biyomedikal modele göre hastalık, dışarıdan gelen ve bedenin fizyolojik yapısını ve ruhsal dengesini bozan bir etkidir ve tamamen fizyolojik süreçlerle açıklanır. Oysa sağlık ve hastalık aynı zamanda sosyal yapı içinde meydana gelir ve sosyal yapı tarafından şekillendirilir. Bu yüzden sağlık ve hastalık toplumsal ve çevresel ürünlerin bir sonucudur. Sağlık ve hastalığa anlamını veren toplum ve toplumun onu algılayış biçimidir. Bu yüzden bazı semptomların hastalık olup olmadığı tarihsel süreç içinde ve toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Örneğin geçmişte arzu edilen, istenilen ve zenginliğin göstergesi olarak kabul edilen şişmanlık, günümüzde bir hastalık olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında her geçen gün günümüz yaşam koşullarına bağlı olarak yeni hastalıklar tanımlanmakta ve bazı hastalıklar geçmişte kalmaktadır.

Sağlık-hastalığın algılanmasında inanç, eğilim, tutum ve değerler de etkilidir. Hastalık karşısındaki tutum ve davranışlar içinde bulunulan kültürün bir yansımasıdır. Bireyin hastalık belirtileri durumunda göstereceği tepki ve tutum, kültür tarafından şekillendirilmektedir. Bu bakımdan hangi semptomların hastalık belirtisi sayılıp sayılmadığı, sağlıklı olmanın kriterleri ve hastalıkların tedavileri kültürden kültüre değişmektedir. Sonuçta bireyin toplumsallaşma sürecinde edindiği hastalık algısı içinde bulunduğu toplum tarafından düzenlenmektedir.

Sağlık aynı zamanda toplumsal yapıyı oluşturan kurumlardan biridir. Toplumun sürekliliğinin sağlanmasında sağlıklı bireylerin önemli olduğu düşüncesinden hareket eden sağlık kurumu, bu anlamda üyelerinin ruhsal, bedensel ve sosyal açıdan tam bir iyilik hali içinde olmasını amaçlamaktadır. Bunu yaparken de sosyal yapının diğer kurumlarıyla ilişki ve işbirliği içinde olması gerekmektedir. Bu bakımdan sağlık kurumu, siyasi ve ekonomik yapıyla da doğrudan ilişki içindedir.

Hastalık hali neticede; hastalığa neden olan bir etken, fiziksel/sosyal çevre ve insanın özelliklerine bağlı olarak şekillenen bir süreçtir. Bu bakımdan hastalık-sağlığa dair açıklamalar toplumsal ve kültürel değişkenleri dikkate almak durumundadır. Sağlık/hastalığa, toplumsal ve kültürel değişkenleri dikkate alarak yaklaşan disiplin ise sağlık sosyolojisidir. Sağlık sosyolojisi sağlığın sosyal bir kurum olduğu noktasından hareket eder ve sağlık ve hastalığın toplumsal yönlerine vurgu yapar. Sağlık-hastalık, toplumsal ve kültürel olarak tanımlanmış ve şekillendirilmiş olmanın yanısıra, diğer toplumsal kurumlar gibi toplumsal sistemin bir parçasını oluşturur ve kendi iç işleyişi ve örgütlenmesi ile sistemdeki diğer kurumlarla karşılıklı ilişki halindedir. Bu bağlamda sağlık ve hastalığa bütüncül bir yaklaşım, sağlık sosyolojisi araştırmalarından yararlanmayı ve sağlığa sosyal ve kültürel bakış açısı ile bakmayı gerekli kılmaktadır.

Son yıllarda sağlık ve hastalığın toplumsallaşması ve her kesimin üzerinde daha yoğun durduğu bir mesele haline gelişi, toplumsal bilinç ve duyarlılık kültürünün artmasıyla ilişkili olduğu kadar, tıp endüstrisinin ve kapitalist tasarrufların bu alanı bağımlılaştırması ve üzerinden kârı maksimize etme stratejilerinin yürürlüğe konmasının da büyük payı var. Yeni sağlık bakım yöntemlerinin geliştirilmesi, ilaç ve tıbbi malzeme üretimindeki artış, yeni hastalıkların icat edilmesi, sağlığı tehdit edici risk faktörlerinin artması vs. sağlık ve hastalık algısının toplumsallaşmasına neden olmuştur. Bu durum medikal iktidarın, hastalık ve sağlıkla ilgili alanları denetim altına almasının yolunu açmış, hemen her tür rahatsızlık tıp otoriteleri tarafından etiketlenilerek, tıbbın alanına dahil edilmiştir. Böylelikle insanların kendi bedenleri üzerindeki iktidarları yok edilmek suretiyle iyilik ya da kötülük haline dönük farkındalıkları devre dışı bırakılmıştır. Tıp/sağlık kapitalizmi, farklı enstrümanları eliyle hem insan bedeni hem de onun ruhsal ve toplumsal implikasyonları üzerinde tam bir otorite/tahakküm kurmuştur. Bu realite hiç kuşkusuz, *toplumun tıbbileştirilmesi* ya da *toplumun medikalizasyonu* olarak nitelendirilebilecek bir sürecin yaşanmasının da yolunu açtı. Bugün için sağlık/hastalık olgusu, sadece bireysel, biyolojik bir mesele değil aynı zamanda politik, iktisadi, toplumsal ve teknolojik bir mesele haline gelmiştir. Tıpsal kapitalizm, hastalığı-semptomları tedavi edeyim derken, hastalıkların köken bulduğu sosyo-ekonomik ve kültürel dinamikleri göz ardı etmekte, toplumsal/kültürel arkaplanın meselenin anlaşılmasındaki rolünü gözlerden kaçırmaktadır. Sağlık ya da tıp sosyolojisi, yukarıda dile getirildiği üzere, sağlık/hastalığın toplumsal backgrounduna odaklanmak suretiyle, sağlık/hastalığın sosyal ve kültürel veçhesinin sorunun anlaşılmasına olduğu kadar tedavide de işe yarayacağına dikkatleri çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adak, Nurşen (2002), *Sağlık Sosyolojisi Kadın ve Kentleşme*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Baltaş, Zuhal (2004), *Sağlık Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, 2.Basım, İstanbul.
- Belek, İlker (1998), *Sınıf Sağlık Eşitsizlik*, Sorun Yayınları, İstanbul.
- Bilton, Tony vd. (2008), *Sosyoloji*, Çev. Kemal İnal, Siyasal Kitabevi, Ankara
- Bloom, W. Samuel (2002), *The Word as Scalpel: A History of Medical Sociology*, Oxford University Pres, New York.
- Browne, Ken (2014), *Sosyolojiye Giriş*, Çev. İ. Kaya, Say Yayınları, İstanbul
- Bury, Michael (1986), "Social Constructionism and The Development Of Medical Sociology", *Sociology of Health&Illness*, Volume 8, Page 137-169.
- Bury, Michael (1997), *Healthand İllness in a Changing Society*, Routledge, London.
- Calnan, Michael- Johnson, Barbara (1985), "Health, Health Risks and Inequalities: An Exploratory Study of Women's Perceptions", *Sociology of Healthandİllness*, Vol:7, No:1.
- Capra, Fritjof (1992), *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çeviren: M. Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Cirhinlioğlu, Zafer (2001), *Sağlık Sosyolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.

- Coburn, David (2011), “Eşitsizlik ve Sağlık”, *Kapitalizmde Sağlık Sağlıksızlık Semptomları*, (Haz. LeoPanitch - ColinLeys), Çeviren: Umut Haskan, Yordam Kitap, İstanbul.
- Cockerham W. C.- Scambler G. (2010), “Medical Sociology and Sociological Theory”, *Medical Sociology* (Edited: W. C. Cockerham), Wiley-Blackwell.
- Cockerham, William, C (2007), *Medical Sociology*, Tenth Edition, PearsonPrenticeHall.
- Cockerham, William, C. - Ritchet, Ferris, C. (1997), *Dictionary of Medical Sociology*, Greenwood Pres, Westport.
- Coe, Rodney M. (1978), *Sociology of Medicine*, Second Edition, McGraw-HillBookCompany.
- Demirer, Yücel (2006), “Kültür ve Siyaset Ekseninde Sağlık'ta Kavramsallaştırma: “Hasta” ve “Hastalık” Örnekleri”, *Toplum ve Hekim*, Cilt:21,Sayı:1, sh:25-31.
- Deppe, Hans-Ulrich (2011), “Sağlık Hizmetlerinin Doğası: Metalaşmaya Karşı Dayanışma”, *Kapitalizmde Sağlık Sağlıksızlık Semptomları*, (Haz: LeoPanitch–Colin Leys) (Çeviren: Umut Haskan), Yordam Kitap, İstanbul.
- Giddens, Anthony (2005), *Sosyoloji*, (Yayına Haz.: Cemal Güzel), Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Illich, Ivan (1995), *Sağlığın Gaspsı*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kasapoğlu, Aytül (2001), “Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık”, *Toplumbilim, Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı*, Sayı:13
- Kızılçelik, Sezgin (1996), *Türkiye'nin Sağlık Sistemi, Bir Medikal Sosyoloji Denemesi*, Saray Kitapevleri, İzmir.
- Lee E. - Frayn E. (2008), “The ‘Feminisation’ of Health”, *A Sociology of Health* (Edited by David Wainwright), Sage Publications, London
- Lupton, Deborah (2003), *Medicine as CultureI Illness, Disease and Body in Western Societies*, Second Edition, Sage Publications, London
- Macionis, John J. (2012), *Sosyoloji*, Çev.Ed Vildan Akan, Nobel Yayınları, Ankara
- Marshall, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. O.Akınhay-D.Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- Mechanic, David (1978), *Medical Sociology*, TheFree Pres, New York.
- Newman, David M. (2013), *Sosyoloji. Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek*, Çev. Ali Arslan, Nobel Yayınları, Ankara
- Oskay, Ülgen (1993), “Medikal Sosyolojide Bazı Kavramsal Açıklamalar”, *Sosyoloji Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı:4, ss:89-140.
- Özen, Sevinç (1993), “Sosyolojide Bir Alan: Sağlık Sosyolojisi ve Sağlık-Toplumsal Yapı İlişkileri”, *Sosyoloji Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı:4, ss:73-89.
- Özen, Sevinç (1994), “Sağlık ve Sosyo-Kültürel Yapı Değişkenleri”, *Sosyoloji Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı:5, ss:133-145.
- Öztek, Zafer (2001), “Sağlıkta Kavramlar Sağlık Kavramı ve Sağlık Hizmetleri”, *Yeni Türkiye*, Mayıs-Haziran 2001, Yıl:7, Sayı:39, ss:294-298.
- Parsons, Talcott (2001), “Sağlık ve Hastalık: Sosyolojik Bir Eylem Perspektifi”, (Çeviren: Tülin Kurtarıcı), *Toplumbilim, Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı*, Sayı:13
- Porter, Ray - Vigarello, Georges (2008), “Beden, Sağlık ve Hastalıklar”, *Bedenin Tarihi I Rönesans'tan Aydınlanma'ya* (Haz: Alain Corbin, Jean-JacquesCourtine, Georges Vigarello), Çev. Saadet Özen,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Rieker, Patricia R.,-Chloe E. Bird (2000), “Sociological Explanations of Gender Differences in Mental and Physical Health”, in *Handbook of Medical Sociology*, edited by Chloe Bird, Peter Conrad and Allan Fremont, Prentice Hall, NewYork

Schaefer, Richard T. (2013), *Sosyoloji*, Çev. Ed. Simten Coşar, Palme Yayıncılık, Ankara

Shepherd, Jean (2003), “Japon Performs First Transplants from Brain-Dead Donor” www.pntb.org/ff-rndwrld.html

Thomas, Richard K. (2003), *Society and Health Sociology for Health Professionals*, Kluwer Academic Publishers, New York.

Turner, Bryan, S. (2011): *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, Çev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa.

Turner, S. Bryan (1990), “The Interdisciplinary Curriculum: From Social Medicine to Postmodernism”, *Sociology of Health & Illness*, Volume 12.

Türkdoğan, Orhan (1991): *Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi*, MEB Yayınları, İstanbul.

Üçkuyu, Yavuz (2006), “Toplumsal Yapı ve Sağlık Sistemleri: Sağlık Sistemlerine Nasıl Bakılmalı”, *Toplum ve Hekim*, Cilt:21, Sayı:5-6, ss:325-330.

White, Kevin (2002), *Sociology of Health and Illness*, Sage Publications, London

YOKSULLUK VE SUÇ: DOĞRUSAL OLMAYAN BİR İLİŞKİ

Poverty and Crime: An Indirect Connection

Reşat AÇIKGÖZ*

ÖZET

Bu çalışmada, yoksulluk ve suç arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Genel kanı, yoksulluğun suça sebep olduğu yönündedir. Ancak, yoksulluk gibi, suç da tek bir faktörle izah edilemez. Suçluluğun oluşumunda geçmiş yaşantılar, aile ortamı, arkadaşlık çevresi, uyuşturucu ve alkol gibi çeşitli alışkanlıklar etkili olduğu gibi, yoksulluğun meydana gelmesinde de birçok faktör etkili olmaktadır. Yoksulluk, suç işlemeyi etkileyen unsurlardan biridir; fakat ana belirleyici ve tek faktör değildir. Yoksulluğun suçlu davranışlara yol açması da, homojen bir nitelik taşımaz. Yoksulluğun içinde meydan geldiği sosyo-ekonomik koşullar kültürden kültüre farklı olduğu için, yoksulluğun olduğu her yerde yoksulluğa bağlı suçlardan söz etmek mümkün değildir. Zira her yoksul olan, zorunlu olarak suç işlememekte; her suç işleyen de zorunlu olarak yoksul olmamaktadır. Bu çalışmada, yoksulluk-suç ilişkisi suç teorileri bağlamında incelenmektedir. Burada özellikle, suç teorilerinin yoksulluk vurgusu üzerinde durulmakta ve teorilerin genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Sonuçta, sebep-sonuç ilişkisi bağlamında, yoksulluk ve suç arasında bir ilişkinin kurulabileceği kabul edilmekte, ancak bu ilişkinin zorunlu olarak doğrusal bir ilişki olamayacağı ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, suç, suç teorileri, yoksulluk kültürü, yoksulluk-suç ilişkisi.

ABSTRACT

In this paper, the relationship between poverty and crime has been studied. The mainstream view about poverty and crime is that poverty causes crime. However, crime cannot be depicted in a single factor such as poverty. As well as the past experiences of individuals, his/her family and friendship environment, the habits such as drug and alcohol may as well cause crime; poverty is also consequence of many factors. Poverty is one of the factors that influences crime: yet it is not the main reason and only factor that causes crime. The affects of poverty on crime do not occur in homogeneous forms. Since socio-economical circumstances in which poverty exists are from culture to culture, it is impossible to mention about crimes everywhere poverty can be seen. Because neither every poor commits crime necessarily, nor all those who commit criminal behaviors are paupers. This study investigates the relationship between poverty and crime in the contexts of crime theories. In particular, it is discussed theories of crime's emphasis on poverty and evaluated in general theories of crime in several respects. Eventually, it is agreed that poverty can lead to crime in the context of cause and effect, but it is suggested that this connection is not necessary and directed.

Key Words: Poverty, crime, theories of crime, culture of poverty, poverty-crime connection.

1. GİRİŞ

Yoksulluk ve suç günümüzde küresel boyutlarda yaşanan ve toplumları farklı şekillerde etkileyen önemli toplumsal olgu(sorun)lardır. Geçmiş dönemlerdeki biçimlerinden oldukça farklı nitelikler sergileyen yoksulluk ve suç, bugün hem alt ve orta sınıfları hem de, kısmen de olsa, üst sınıfları etkilemektedir. Yoksulluk daha çok alt tabakadaki insanları ve dezavantajlı grupları etkilerken, suç ise toplumun her kesimindeki kişileri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Genel görüntü böyle olmakla birlikte, günümüz küresel dünyasında bu durumun istisnalarına bolca rastlamak mümkündür. Esnek üretimin ve teknolojik gücün egemen olduğu küresel ekonomik düzende çalışan birinin aniden işini kaybedip işsiz kalması ve dolayısıyla yoksullaşma riskiyle karşılaşması ya da işletme sahibi veya zengin birinin küresel ekonomik rekabet dayanamayıp iflas etmesi ve dolayısıyla yoksulluğa maruz kalması her zaman mümkün olduğu gibi, toplumsal ilişkilerin kişisel çıkarlar etrafında şekillendiği toplumsal mekânlarda (özellikle kentsel ortamlarda) farklı toplumsal kesimlerden kişilerin suç faaliyetleri içine girmeleri veya bu faaliyetlerin

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, MUŞ Mail: r.acikgoz@alparslan.edu.tr

kurbanları haline gelmeleri de her zaman olasıdır. Dolayısıyla, yoksulluk ve suçun günümüzde oldukça kırılğan ve değişken yapılara sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Sebeup-sonuç ilişkilerine göre ele alındığında, yoksulluk ile suç arasında bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Suçla ilgili literatürde bu durum sıkça dile getirilmekte ve genellikle yoksulluğun suçun en önemli nedeni olduğu belirtilmektedir. Modern toplumların karmaşık yapılarını analiz eden birçok sosyolojik kuram, yoksulluğu, suç dâhil, birçok sosyal soruna yol açan bir faktör olarak ele almıştır. Bununla birlikte, yoksulluk merkezde kalmaya devam etmesine rağmen, suç farklı bakış açılarıyla ele alan ve başka faktörlerle izah etmeye çalışan kuramlar da mevcuttur. Etiketleme kuramı buna örnek verilebilir.

Hem yoksulluk hem de suç, çeşitli nedenlerden kaynaklanmakta ve ciddi sonuçlara yol açmaktadır. Her biri tek bir faktörle izah edilemez. Örneğin, yoksulluğun toplumsal, ekonomik, kültürel ve bireysel nedenleri olduğu gibi, suçun da benzer nedenleri vardır. Keza, yoksulluk boşanma, intihar, dışlanma ve yabancılaştırma gibi sonuçlara yol açabildiği gibi, suçun sonucunda da benzer sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Buradaki önemli husus, hem sebepleri hem de sonuçları itibarıyla birçok farklı faktörle ilişkili olan iki olgunun (yoksulluk ve suç) aynı zamanda birbirleriyle de yakından bağlantılı olmaları ve birbirlerini besleyen bir döngü içinde olmalarıdır. Birinin varlığı, diğersinin ortaya çıkışını zorunlu kılmaz; fakat tarihsel süreçler ve içinde yaşadığımız toplumsal koşullar ikisinin birbiriyle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Ancak, bu bağlantı her zaman ve her yerde doğrusal bir çizgi şeklinde ortaya çıkmamaktadır. Başka bir deyişle, yoksulluğun bulunduğu her yerde suçtan veya suçun görüldüğü her yerde yoksulluktan bahsetmek her zaman doğru değildir. Zira zamana ve yere göre tarihsel ve toplumsal koşullar farklı olabilmektedir. Örneğin, yoksulluk ile suç arasındaki ilişki ülkelerin toplumsal yapılarına göre değişkenlik göstermektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, sınıfsal yapıları, kurumsal örgütlenmeleri, adalet/hukuk sistemleri, toplumsal norm ve değerleri, yoksulluk-suç ilişkisi üzerinde etkili olmaktadır. Zengin ülkelerle yoksul ülkeler kıyaslandığında, yoksul ülkelerdeki suç oranları zengin ülkelerdekinden fazlaysa, bu durumda suçu yoksulluk ve azgelişmişlik gibi olgularla açıklamak mümkündür. Aynı şekilde zengin ülkelerde görülen suçların büyük çoğunluğu yoksul kesimler tarafından işleniyorsa, o zaman yine yoksulluk suçun tetikleyici unsuru olarak ele alınabilir. Fakat zengin ülkelerdeki suçluluk toplumun bütün kesimleri arasında görülüyorsa, o zaman suçun açıklanmasında başka faktörleri, örneğin toplumsal güç, sınıf çatışması, baskı ve kültür gibi unsurları da dikkate almak gerekmektedir.

Yoksulluk ve suçla ilgili olarak ülkeler arasında görülen farklılığın bir benzeri bir ülkenin kendi içinde de, örneğin kırsal ve kentsel kesimleri arasında, zengin ve yoksul bölgeleri arasında ve farklı toplumsal kesimleri arasında da görülmektedir. Hem toplumlar arasında hem de toplumların kendi bünyelerinde taşıdıkları farklılıklardan dolayı, yoksulluk-suç ilişkisini çözümlmek için başka faktörleri de hesaba katmak gerekmektedir. Bu şekilde hem indirgemeci bir bakış açısından kurtulmuş olunur, hem de meseleyi etraflıca değerlendirme imkânı elde edilir.

2. YOKSULLUĞUN VE SUÇUN DEĞİŞEN YÜZLERİ

Geçmiş dönemlerle kıyaslandığında, yoksulluk ve suçta önemli değişimlerin meydana geldiği görülmektedir. Değişimlerin dönüm noktası olarak modernite ve kapitalizmin eş zamanlı ortaya çıktıkları süreci göstermek mümkündür. Hem yoksulluk hem de suç için modern öncesi dönem ve modern dönem diye ikili bir sınıflandırma yapılabilir. Çünkü yoksulluk ve suçla ilgili tanımlarda, algılarda, kurumsal yapıda, dini inanışlarda ve kültürel değerlerde her iki dönem için- hem biçimce hem de mahiyetçe- oldukça farklı bir durum söz konusudur.

Modern öncesi dönemde yoksulluk, Doğu ve Batı toplumları arasında farklılıklar bulunsa da, hem bir yaşam tarzı hem de toplumun devamı için gerekli bir olgu olarak görülmekteydi. Yoksullar da çoğunlukça toplumun bütünlüğüne tehdit oluşturan potansiyel bir suçlu kitlesi olarak değil, toplumdaki herkes için işlevsel önemleri bulunan bir kitle olarak algılanmaktaydı. Balcı'nın (2007: 26) belirttiği gibi, özellikle "modern-öncesi Hıristiyan Avrupa'da yoksulların varlığı Tanrı'nın

herkese bir armağanı, fedakârlık yapmanın, namuslu bir hayat yaşamanın, tövbe etmenin ve ilahi saadete ulaşmanın bir fırsatıydı.”

Modern öncesi dönemde yoksullar arasında kanaat, paylaşmak ve dayanışma gibi değerler egemen olduğundan Robert ve Rahnema (2011: 42), yoksulluğu bir yaşama sanatı olarak görmekte ve yoksulu da “kültürlerin pek çoğunda yalnızca, sayıca insanların çoğunluğunu oluşturan ve durumu- *yoksul oluşu*- bir yaşam biçiminden, bir yaşama ve yaşatma sanatından ayrı bir şey olmayan *alçakgönüllü, sıradan insan*” olarak tanımlamaktadırlar. Bu dönemin ayırt edici özelliği, yoksulluğun ekonomik ilişkilere göre tanımlanmaması ve yoksulların da ekonomik birer değer olmanın ötesinde birer insan olarak algılanmasıdır. Ancak diğer taraftan, yoksulluğun ve yoksulların durumunun dini referanslarla meşrulaştırıldığı görülmektedir. Ortaçağ Avrupa’sında kilisenin öğretileri ve takip ettiği politika bunu açıkça göstermektedir. “Manevi bir değer olarak yoksulluğun yüceltilmesi, hayırseverlik uygulamasındaki bir artışla el ele gitmiştir. Yoksullar sosyal düzendeki yerlerini ve rollerini biliyorlardı: Onlar, diğerlerinin sadaka vermek yoluyla kurtuluşu satın alabilmeleri için oradaydılar” (Geremek, 1994: 18).

Kilisenin öğretisine etki eden en önemli husus, Hz. İsa’nın gönüllü yoksulluğuydu. Zira Hz. İsa kral ve Tanrı’nın oğlu olarak iktidarından feragat etmişti. Bu da zenginlikten ve iktidardan feragat edecek takipçileri için takdire şayan bir durumdu. Ortaçağ Hıristiyan Avrupa’sında yoksulların sayısının çok olmasının en önemli nedenlerinden birisi belki de bu Kilise öğretisiydi. Sadaka vermenin günahlardan arınmanın bir yolu olarak görüldüğü Hıristiyan toplumda yoksulların varlığı, Geremek’e göre, Tanrı’nın kurtuluş planının doğal bir parçasıydı. Bu doktrinin klasik biçimi Life of St. Eligius’ta bulunabilir. Aziz şöyle diyordu: “Tanrı bütün insanları zengin yapabiliirdi, fakat O, bu dünyada yoksul insanların da olmasını istedi; böylece zenginler günahlarından kurutulabilirlerdi” (Geremek, 1994: 20). Bunun doğal sonucu aile, cemaat ve hayırseverlik gibi kurumların kamu kuruluşlarından daha etkili hale gelmesiydi (Fuchs, 2005: 41).

Modern öncesi dönemde yoksullar belki toplumun bütünlüğüne yönelik bir tehdit unsuru olarak görülmemekteydiler; fakat bu durum onların çeşitli şeklerde damgalanmalarının önüne geçmemekteydi. Fuchs’un (2005: 10) belirtmiş olduğu gibi, yoksullar ötekiydiler ve “yoksul” sözcüğü de göçmen bir grubu veya orta sınıftan farklı bir grubu tarif etmek için kullanılan “kirli” ve “ahlâksız” gibi öteki sıfatlarla birlikte anılmaktaydı. Yoksulları öteki olarak görme, onları terbiye etmenin yollarını da beraberinde getirmişti. Yoksullar için kiliselerin yönetiminde kurulan yoksul evleri (poor house) ve yine kuruluşlarında kiliselerin etkili olduğu çalışma evleri (work house) ile yoksullar hem kontrol altına alınmaktaydı hem de disipline edilmekteydiler. Dean’e göre bu evler, “yoksullara terbiyenin, çalışkanlığın, medeniyetin aşılandığı ve çalışmanın dayatılarak bir anlamda onların benliklerinin disipline edildiği” yerlerdi (Akt. Yılmaz, 2012: 124). Bu evlerin cezaevleri tarzında inşa edilmeleri, aslında yoksulluğun bir suç olarak algılandığını da göstermektedir. Nitekim Fuchs, (2005: 203), Yeni Yoksullar Yasasının “yoksul olma suçu” işleyenler için ceza olarak cezaevi benzeri çalışma evleri geliştirdiğini belirtmektedir. Sonuçta, 1815’e kadar Avrupa’nın çoğu yerinde, örneğin İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve bazı Alman şehirlerinde muhtaçların kapatıldığı kurumlar vardı: bakımevleri, yetimhaneler, sokak çocuğu evleri, serseri hapishaneleri vb. (Fuchs, 2005: 40-41).

Modern dönemde ise yoksulluk, gelişen sanayi kapitalizminin etkisiyle büyük bir değişime uğradı. Bu dönemde Robert ve Rahnema’ya göre, paylaşımcı ve gönüllü yoksullukların yerini “modernize yoksulluk” almıştır. Yoksulluğu üç kategoride¹ elen alan Robert ve Rahnema (2011: 50-51), modern yoksulluğun kapitalizmle birlikte ortaya çıkan yeni üretim tarzının bir sonucu ve aynı zamanda modern ekonomik sistemin çelişkilerinin bir özeti olduğunu belirtmektedirler. Modern Pazar toplumlarının kurulmasını izleyen yıllarda Batı toplumlarında meydana gelen büyük

¹ Paylaşımcı yoksulluk; “kendi geleceğine saygı, eşitlik duygusu, azla yetinme, dayanışma ve yalnızlık ilkelerine dayanan bir *birlikte yaşamak tarzıdır*. Gönüllü yoksulluk ise paylaşımcı yoksullukla aynı yalnızlık ve azla yetinme ilkelerine sahiptir. Aralarındaki fark, gönüllü yoksulluğun bir halkın ortak yaşama biçimi değil, kendi zenginliklerinin bilincinde olan sıra dışı bireylerin kendi tercihleri olmasıdır (Robert ve Rahnema, 2011: 48-49).

dönüşüm (Polanyi, 2000), eş zamanlı olarak hem büyük bir zenginlik hem de kitlesel bir yoksulluk ve sefalet ortaya çıkarmıştı. Dönemin ünlü düşünürlerinden S. Simon, F. Engels ve R. Owen bu çelişkili duruma dikkatleri çekmişlerdi. Rahnema ise (2009: 235) yoksulların bu dönemde iki tür sefaletle karşı mücadele etmeye zorlandıklarından bahsetmektedir: bedene zarar veren fiziksel sefalet ve ruhu baştan çıkararak ve sömürgeleştiren törel sefalet.

Çalışma ilişkilerinin büyük bir dönüşüme uğradığı günümüzde ve Gorz'un (2001: 80) deyişiyle ücretli çalışma toplumunun sonuna gelindiği bir dönemde, yoksulların varlığı sistem için artık çok da işlevsel değildir. Bugünün yoksulları (yeni yoksullar), artık sistem içinde yer alan ve emeklerine ihtiyaç duyulan işçiler olarak değil; aksine, bugün daha çok sosyal dışlanma ve sınıf-altı gibi kavramlarla birlikte anılan ve sistemi kökünden değiştirecek bir siyasi devrim tehdidi oluşturmayan bir kitle, suçta olan eğilim ve şiddet potansiyelleriyle toplumsal düzene yönelik bir tehdit unsuru olarak görülmektedirler (Balcı, 2007: 15-16).

Yoksullukta meydana gelen bir diğer önemli değişim de, çalışmayla geçim arasındaki doğrusal ilişkinin kopmuş olmasıdır. "Çalışan yoksullar" tabiri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. S. Simon sanayileşmenin ilk yıllarında ortaya çıkan bu durumu ilk fark edenlerden biriydi. Ona göre, artık yoksul yok, yoksul işçi vardı. Yoksul artık çalışan bir insan olmuştur. Yoksuldur, ama çalışmak isteyen bir yoksul. Çalıştığı halde yoksul kaldığı için, ahlâk ve iktisat açısından ilgiye değerdir. Yoksuldur, çünkü ya hakkı olan ücreti alamıyordur ya da işsizdir (Meriç, 1999: 139).

Yoksullara yönelik algılarda da önemli değişimler meydana gelmiştir. Hem dışarıdan yoksullara bakanlar, örneğin yoksullukla mücadele eden kurum ve kuruluşlar, hem de yoksulların kendileri, bugün geçmişten olduğundan oldukça farklı bir yoksulluk algısına sahiptirler. Rahnema'ya göre (2009: 314), yoksullara yardım etmek isteyenler onların durumunu bir hastalık olarak saptadılar. Yoksullukla mücadelenin Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı gibi uluslararası kuruluşlarca çok fazla dillendirilmesinin bir nedeni de bu olsa gerektir. Yine bu bakış açısından kaynaklanıyor olmalı ki, ulusal ve uluslararası politikaların önemli bir kısmı yoksulluk ve yoksullukla mücadele üzerinde yapılmaktadır. Zira günümüz toplumlarında yoksulluğun yönetimi hayati bir mesele haline almıştır. Kısacası, Rahnema'nın (2009: 209) belirttiği gibi, yoksulluk bağlamında, üretim eksenli kapitalist ekonominin ortaya çıkmasıyla geçmişle günümüz arasında toplumsal ve antropolojik bir kopuş meydana gelmiştir.

Yoksulluk gibi *modern öncesi dönemde suç* da bugün olduğundan çok farklı bir durumdaydı. Geçmiş toplumların çoğu dinsel karakterde olduğu için, suç daha çok "günah" kavramıyla birlikte anılmaktaydı. Suçun tanımlayıcısı ve belirleyicisi hukuk sistemleri değil, çoğunlukla dinsel kurumlardı. Bu yüzden, suçlara verilen cezalar da dinsel kurumların egemenliği altındaydı. Cezalar ise, Foucault'nun (2006: 39-40) belirttiği gibi, ruha yönelik veya özgürlüğü kısıtlayıcı olmaktan ziyade bedene yönelikti ve törensel bir mahiyettedir. Bu durum, özellikle kiliselerin egemenliği altındaki Ortaçağ'a Hıristiyan Avrupa'sı için geçerliydi. Kilisenin gücünün zayıflaması oranında modern hukuk sistemleri oluşmaya başlamış, suçların tanımlanmasında ve cezaların uygulanmasında yeni kavrayışlar ve yöntemler ortaya çıkmıştır.

Modern öncesi dönemdeki suçların bir diğer özelliği, örgütlü ve büyük ölçekli olmamalarıydı. O dönemki suçlar daha çok küçük hırsızlıklar ve düzensiz davranışlar düzeyinde ortaya çıkmaktaydı (Marsh, vd., 2006: 11). Aslında, Durkheimci bakış açısıyla söylemek gerekirse, suç bir sapkınlık türüydü; toplumun genelinin paylaştığı ortak değerleri ve normları ihlal eden veya onlardan sapan suç işlemiş oluyordu. Bu açıdan bakıldığında, toplumda sapkın davranışlarda bulunanlar her zaman olduğuna göre, suçun toplum için kaçınılmaz bir olgu olduğu ortaya çıkmaktadır. Meseleye bu açıdan yaklaşan Durkheim, suçun hem kaçınılmaz hem de gerekli ve faydalı olduğunu ileri sürmüştür (Marsh, vd., 2006: 97).

Suçun sapkın davranışlarla ilişkili bir olgu olarak görülmesi, aslında hangi kesimlerin sapkın davranışlarda buldukları ve dolayısıyla suç işlediklerini de açığa çıkarmaktadır. Bunlar, toplumun genel ahlâkını bozdukları ve toplumsal normlara önem vermedikleri için belli bir zaman

toplumdan tecrit edilmeleri (Buğra, 2008: 10) bile düşünülen yoksullardan başkaları değildi. Toplumun gözünde cahil, tembel, hesabını kitabını bilmeyen, kötü alışkanlıklara sahip bu yoksul insanlar en muhtemel sapkın veya suçluları. “Tehlikeli sınıflar” tabirinin de yoksullar için kullanıldığı bilinmektedir. Daha sonra bu tehlikeli sınıflar, Marsh ve arkadaşlarının belirttikleri gibi, “suçlu sınıflar” ile birleştirildi. Yeni tehlikeli sınıflar ise yeni doğmakta olan kentli ve sanayi proletaryasıydı. Modern polisin doğuşu da bu tehlikeli sınıflarla ilgiliydi (Marsh, vd., 2006: 11).

Modern dönemde ise suç, ulusal sınırları aşan örgütlü eylemlere dönüştü ve birçok alana konu olan ciddi bir toplumsal sorun haline geldi. Modern dönemde suçlarda hem sayıca hem de çeşitçe bir artış meydana geldi. Ritzer’in (2011: 393) ifade ettiği gibi, günümüzde çok fazla suç var ve bunların çoğu da küresel çağda serbest dolaşıma çıkmıştır. Suçların çeşitliliği ve fazlalığı beraberinde muazzam bir güvenlik sistemini getirmiştir. Ulusal ve uluslararası hukuk sistemleri, alt ve üst düzey mahkemeler, modern hapisaneler, polis ve jandarma teşkilatları ve soruşturma birimleri gibi kurum ve kuruluşlar güvenlik sisteminin birer parçasını oluşturmaktadır.

Modern dönemde suç uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde yoksullukla bağlantılı suçlar hâlâ görülmekle beraber ve bunlar belki sayıca çok olmalarına rağmen, soykırım ve terörizm gibi uluslararası suçlar daha önemli bulunmaktadır. Çünkü bu tür suçların etkileri ve sonuçları daha yıkıcı olmakta ve daha çok sayıda insanı etkilemektedir. Aynı şekilde, örgütlü ve uluslararası suçlardan olan uyuşturucu, insan kaçakçılığı, dolandırıcılık gibi yüksek maliyetli suçlar, yoksulların yerel düzeyde işlediği düşük maliyetli suçları gölgede bırakmaktadır. İster şiddet suçları isterse mülkiyet suçları olsun, yüksek maliyetli örgütlü suçlar yoksulların güçlerini ve kapasitelerini aşan suçlardır. Yoksulluk, bu tür örgütlü yapılara girmede etkili olabilir; fakat yoksulluğun bütün suç türlerinde tetikleyici bir unsur olarak görülmesi doğru değildir.

Modern dönemde suç ayrıca, dinsel kurumların etkisinden kurtulmuş, resmi hukuk sistemlerinin özel ilgi alanına girmiştir. Buna bağlı olarak suçlara verilen cezalarda da bir değişme meydana gelmiş, Foucault’nun (2006: 39-40) ifade ettiği gibi, bedeni azap ile cezalandırılmaktan vazgeçilmiş ve cezanın bir tören halinde sunulması ortadan kalkmıştır. Modern hukuk sistemlerinde uygulanan cezalar iki zıt kutupta icra edilmektedir. Bir tarafta özgürlüğü kısıtlamaya, bireyi (suçluyu) toplumsal çevreden soyutlamaya yönelik cezalar varken, diğer tarafta ıslah edici ve bireyi topluma kazandırmaya yönelik ceza ve uygulamalar vardır.

3. SUÇ TEORİLERİ BAĞLAMINDA YOKSULLUK-SUÇ İLİŞKİSİ

Yoksulluk ve suç, günümüzde birçok disiplinin (sosyoloji, siyaset, iktisat, antropoloji, kültürel çalışmalar) ilgi alanına girmektedir. Dolayısıyla, her iki konuyla ilgili farklı alanlarda birçok kuramsal açıklamaya rastlamak mümkündür. Suçla ilgili özel bir alan (kriminoloji-suç bilimi) oluşmasına rağmen, yoksullukla ilgili özel bir disiplin alanı teşekkül etmemiştir. Bu yüzden, burada sadece yoksullukla ilgili olarak kriminoloji ve aynı zamanda sosyoloji alanlarında mevcut kuramsal açıklamalara yer verilecektir. Kriminolojide suç ve suçlulukla ilgili birçok sosyolojik kuramın mevcut olduğunu görmekteyiz. Kuramların çokluğu muhtemelen, Kızmaz’ın da (2005: 150) belirttiği gibi suç olgusunun karmaşıklığından ve suç işleyenlerin farklı profillere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Burada yalnızca Şikago Okulu, sosyal düzensizlik, gerilim, alt-kültür, yoksulluk kültürü, etiketleme ve çatışma teorileri gibi yoksullukla suç arasında bağlantı kuran ve kuramsal açıklamalarında işsizlik, yoksulluk, alt sınıf ve alt kültür gibi değişkenlere yer veren teoriler ele alınmaktadır.

3.1. Şikago Okulu: Doğal Suç Alanları

Kent sosyologları olarak bilinen ve ekolojik temelde bir kuram geliştiren Şikago Okulu sosyologları, sosyolojik anlamda suçla ilgili ilk önemli çalışmaları ortaya koydular. R. E. Park, L. Wirth, ve E. W. Burgess gibi Şikago Okulu temsilcileri, Siegel’in belirttiği gibi, yoksulluk gibi çevre koşullarının suç oranlarını nasıl etkilediğini incelediler. Bu kent sosyologları kentsel alanlarda işleyen toplumsal güçlerin bir suç üreten çevre meydana getirdiğini ve bazı çevrelerin suç için “doğal alanlar” olduğunu ileri sürdüler. Onlara göre suç, özellikle yoksulluğun yüksek

seviyelerde olduğu kentsel alanlarda meydana gelmekteydi. Biyolojik ve psikolojik açıklamalara meydan okuyan bu sosyologlar, suçun kişisel özelliklerin bir sonucu olmadığını, aksine uygun insan ilişkileri ve gelişimi için elverişli olmayan bir çevreye karşı bir tepki olarak ortaya çıktığını iddia ettiler. Onlara göre, suç toplumsal bir olguydu ve ancak toplumsal ve ekonomik koşulların geliştirilmesiyle azaltılabilirdi (Siegel, 2011: 11-12).

Kenti bir laboratuvar gibi kullanan bu araştırmacılar, çalışmalarını özellikle alt sınıf kesimlerin ve göçmen grupların yaşadıkları mahallelerde yoğunlaştırdılar. Onlara göre, kötü toplumsal koşullarla toplumsal düzensizliğin hâkim olduğu bu alanlarda yaşayanlar daha fazla suç işleme riskiyle karşı karşıyaydılar (Marsh, vd., 2006: 70). 1920’lerde ve 1930’larda hızla büyüyen ve değişen Şikago şehri için inceleyen Şikago Okulu temsilcileri, sanayileşmiş ve kentleşmiş modern toplumların daha büyük sosyal düzensizlik ve dolayısıyla suç gibi daha büyük sosyal problemleri beraberinde getirdiği görüşünü desteklediler (Marsh, vd., 2006: 99).

Okulun önemli temsilcilerinde Wirth, kentliliği bir yaşam biçimi olarak görürken, bir diğer önemli isim Park, şehrin birçok yönünü (fiziki, ahlâki, siyasi, toplumsal, iktisadi vb.) birlikte ele almıştır. Göçmen işçilerin ve bazı etnik grupların yaşadığı kolonilere ve gettolara dikkat çeken Park, şehrin ırki, mesleki ve kültürel açılarından ayrılmaya uğradığını öne sürmüştü ve sınırlanmış alanlarda oluşan “sefahat mahalleleri”nden söz etmiştir (Tuna, 2013: 60-62). Kentte oluşan “doğal” birimleri bir rekabet ve çatışma ortamının sonucu olarak gören Park, kentin doğal ve değişmeyen güçlerin etkisiyle meydana geldiğini belirtmekte ve kentleri insan doğasının bir ürünü olarak ele almaktadır. Bu yüzden ona göre, kentte oluşan çöküntü alanları ve gettoları kaldırmak, insanın içgüdülerini yok etmek anlamına gelmektedir (Aslanoğlu, 2000: 26-28).

Görüldüğü üzere Şikago Okulu, hızlı ve artan bir şekilde büyüyen ve değişen kentlere ve bu kentlerdeki düzensizliklere, geçişlere, yerleşme biçimlerine, etnik ve göçmen gruplara ve alt sınıf mahallelere yoğunlaşmıştır. Okulun temsilcileri, suçun ortaya çıktığı yoksul mahalleleri, doğal suç alanları olarak görmüşlerdir. Bunların kırsal yoksulluk ve kırsal alanlarda meydana gelen suçlar ile “beyaz yakalı suçlar” olarak görülen üst sınıflara ait suçları incelemedikleri ya da ihmal ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Okulun suçla ilgili açıklamaları kentlerin çöküntü alanları ve gettolarında görülen yoksullukla sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu da gösteriyor ki, bu Okulun açıklamaları yoksulluk-suç ilişkisini bir bütün olarak açıklamada yetersiz kalmaktadır.

3.2. Sosyal Düzensizlik Kuramı: Sosyal Çözülme ve Suç

Sosyal düzensizlik (organizasyonluk) kuramı, Şikago Okulunun görüşlerini temel alarak Shaw ve McKay tarafından geliştirilen bir kuramdır. Kentleri sosyal çözülmenin en fazla görüldüğü yerler olarak ele alan sosyal düzensizlik teorisyenleri, bu yüzden çalışmalarını suç eylemlerinin en çok görüldüğü getto gibi çözülmüş alanlarda yoğunlaştırmışlardır. Onlara göre, bu alanlarda sosyal çözülmeye en çok etki eden unsurlar ise, başta yoksulluk olmak üzere, kültürel çeşitlilik ve fiziksel hareketlilik gibi kent yaşamını karakterize eden faktörlerdir (Kızmaz, 2005: 151-152).

Bu kuramda, anlaşıldığı kadarıyla yoksulluğun suça doğrudan değil, dolaylı bir etkisi söz konusudur. Yoksulluk ve kültürel heterojenlik gibi faktörler kentlerde sosyal çözülmeye yol açmakta, bu da bireylerin toplumsal değerlere olan bağlılıklarını zayıflatmakta ve onları suç işlemeye yöneltmektedir (Kızmaz, 2006a: 12). Kuramın son dönem temsilcilerinden Sampson ve Groves ise sosyal çözülmenin suç işlemede etkili olan göstergeleri olarak a) yerleşim bölgelerinin düşük ekonomik düzeyi, b) farklı etnik grupların aynı yerleşim yerini paylaşmaları, c) yerleşim yerlerinin aşırı hareketliliği, d) ailenin parçalanması ve işlevlerini yitirmesi ve e) kentleşmeyi göstermektedirler (Kızmaz, 2006a: 13). Ayrıca, Bohm’un belirttiği gibi, sosyal denetimin zayıflığı, suçlu davranışın aile ve toplumsal çevre tarafından onay görmesi, suç işleme fırsatlarının olması ve meşru iş ve eğitim için yeterli fırsatın olmaması gibi unsurlar da suç işlemede etkili olmaktadır (Ak. Kızmaz, 2006a: 13).

Sosyal düzensizlik kuramının suçu toplumsal bir olgu olarak ele aldığı ve onu yoksulluk, işsizlik, denetim yokluğu ve aile parçalanması gibi toplumsal sorunlarla ilişkilendirdiği

görülmektedir. Bu kuramda da yoksulluğun suça etki eden faktörlerden biri olarak ele alındığı açıktır. Ancak bu ilişkinin ne kadar net ve doğrusal olduğu açık değildir. Kurama yönelik eleştirilerden biri, sosyal organizasyonluğu sadece yoksul bölgelerle sınırlandırması, muhtemel diğer organizasyonluk biçimlerini ve dolayısıyla suç işleme türlerini ihmal etmiş olmasıdır (Kızmaz, 2005: 152).

3.3. Gerilim Kuramı: Amaç-Araç Uyuşmazlığı ve Suç

Gerilim kuramı ile alt-kültür kuramları, yapısal-işlevselci kuram kapsamında değerlendirmek mümkündür. Gerilim kuramının en önemli temsilcisi Merton, aynı zamanda işlevselci kuramın da önde gelen kuramcılarında biridir. İşlevselci kurama göre, Giddens'in (2008: 844) belirttiği gibi, suç ve sapkınlık yapısal gerilimlerden ve ahlâki düzenleme yokluğundan kaynaklanmaktadır. Gerilim kuramları, belirli gerilimlerin suç ihtimalini arttırdığını ifade ederler. Örneğin, maddi başarı veya statü gibi hedeflere ulaşmada yeteneksizlik, olumlu bir durumun ortadan kalkması (örneğin bir arkadaşın ölümü veya değerli mülkiyetlerin kaybı) veya olumsuz bir durumun ortaya çıkması (fiziksel sakatlık gibi) vb. durumlar gerilimlere yol açabilir. Bu tür gerilimleri yaşayan bireyler hayal kırıklığına uğrarlar ve bu durumla başa çıkmak için suça bulaşabilirler. Bu durumda suç, gerilimleri azaltmanın veya onlardan kaçmanın bir yolu olabilir (Agnew, 2009: 332).

Gerilim teorisi kuramcıları, suçu alt sınıflar arasındaki hayal kırıklığı ve kızgınlığın doğrudan bir sonucu olarak görürler (Siegel, 2011: 174). Kuramın en önemli ismi Merton, ne tür toplumsal koşul ve durumların bazı insanları kuralları ihlal etmeye ve suçlu veya sapkın davranmaya ittiğini incelemiştir (Marsh, vd., 2006: 101). Merton, Amerikan toplumu örneğinde, toplumda maddi başarı gibi kültürel amaçların çok fazla yüceltildiğini, fakat bu amaçlara erişim yollarının çok fazla belli olmadığını, belli olsa bile fazla önemsenmediğini belirtmektedir. Bu durumda, toplumca önceden belirlenmiş standartlar (kurumlaşmış araçlar) ile kültürel amaçlara ulaşma arasında bir gerilim ortaya çıkmaktadır. Haliyle bu gerilimden en çok etkilenenler toplumsal fırsatlardan en az yararlananlar olacaktır (alt sınıflar). Bu yüzden Merton, Giddens'in (2008: 846) ifade ettiği gibi, yükselen hedeflerle kalıcı eşitsizlikler arasındaki karşıtlığı vurgular ve sapkın davranışın önemli bir bileşeni olarak *görelî yoksullaşmayı* gösterir. Ancak, yoksullar bu gerilimden kurtulmak veya gerilimi hafifletmek için "hırsızlık ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi sapkın yöntemler aracılığıyla amaçlarına ulaşabilirler veya toplumca kabul edilen amaçları reddedip yerlerine sert ve saldırgan olma gibi sapkın hedefleri geçirebilirler" (Siegel, 2011: 174).

Kısacası Merton, Amerikan toplumunda alt sınıflara mensup bireylerin yasal yollar aracılığıyla meşru amaçlara ulaşma imkânlarının engellendiğini ileri sürmektedir (Agnew, 2009: 332). Bunun anlamı, üst sınıflarda yer alanlarla eşit imkânlarla ve fırsatlara sahip olmayan alt sınıftakilerin amaçlarına ulaşmak için gayrimeşru yollara başvurmak zorunda kaldıklarıdır. Yapısal gerilime vurgu yapan Merton, bu yüzden suçun nedenlerinin toplumsal yapıda aranması gerektiğini belirtmektedir (Kızmaz, 2005: 154).

Görüldüğü üzere gerilim kuramı, özellikle Merton, suçu alt sınıflara ait bir olgu olarak görmüş, suçun temel nedeni olarak da yoksulluğu göstermiştir. Kuram suç ve suçluluğa ilişkin önemli açıklamalar getirmesine rağmen, birçok faktörü ihmal ettiği veya bazı faktörler arasında ilişki kurmada başarısız olduğu için yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Her şeyden önce kuram, Agnew'in (2009: 332) belirttiği gibi, 1930'larda Büyük Depresyonun ortasında geliştirildiği için, kuramda sınıf geriliminin aşırı vurgulanması şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte, kuramın alt sınıf suçlara yoğunlaşmış üst sınıflara ait suçları (beyaz yakalı suçlar) ihmal etmesi büyük bir eksiklik olarak görülmektedir. Zira, Kızmaz'ın da (2005: 157) vurguladığı gibi, suç sadece alt sınıflara ait bir olgu değildir, elitler ve üst sınıf bireyleri arasında da suç oranları yüksektir.

Alt sınıfların yoksulluk gerçeği bir yana, bütün yoksulların benzer gerilimlerden ne oranda etkilendikleri, gerilimlere nasıl tepki verdikleri ve suç dışında ne tür çarelere başvurdukları gibi sorulara gerilim kuramları kapsamında net cevaplar vermek mümkün gözükmemektedir. Bir kere farklı toplumların alt sınıflarında yer alan yoksulların farklı kültürel değerlere sahip olmaları ve

yoksullar arasındaki bireysel farklılıklar, yoksulluk-suç ilişkisini genel bir kuramla açıklamayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca, toplumun genel yapısı içinde eşit fırsatlardan mahrum olan yoksulları, bir de sapkın davranışlarla etiketlemek veya suça meyilli kişilikler olarak göstermek, kurbanı suçlamanın ötesinde bir anlam taşımamaktadır.

3.4. Alt-kültür Kuramları: İşçi sınıfı Gençlik Suçları

Gerilim kuramları gibi alt-kültür kuramları da alt sınıfların- özellikle işçi sınıfına mensup gençlik çetelerinin- suçluluğuyla ilgilenirler. Kuramın önemli temsilcilerinden A. Cohen, Merton gibi, suçun nedeni olarak Amerikan toplumundaki çelişkileri görmüştür. “Suçlu Çocuklar” adlı eserinde Cohen, işçi sınıfının alt tabakalarından gelen ve konumlarından rahatsız olan erkek çocukların çeteler gibi suç alt-kültürlerine katıldıklarını ileri sürer. Ona göre, bu gençler orta sınıf değerlerini yadsırlar, bunların yerine suçluluk ve diğer bazı uyumsuzluklar gibi karşı çıkmayı kutsayan normlar geliştirirler (Giddens, 2008: 846).

Cohen ve diğer alt-kültür kuramcıları, suçlu davranışın alt-kültürün kolektif gerçekliğinde temellendiğini iddia ederler ve kriminologların alt-kültürü tanımlayan özel kültürel dinamikleri (konuşma ve davranma biçimi, giyim tarzı, ortak duygular, ortak sorunlar) araştırmaları gerektiğini söylerler. Ayrıca, onlara göre, alt-kültür suçluluğunun gerçekleşme biçimlerinin alt-kültür üyelerinin ortak sorunlarına genel bir çözüm getirip getirmediği de araştırılmalıdır (Ferrell, 2009: 225).

Alt-kültürü daha büyük toplum içindeki belirli bir sosyal sınıfa veya gruba özgü bir dizi değerler, inançlar ve gelenekler olarak tanımlayan Siegel (2011: 142), alt-kültürlerin çoğunlukla geleneksel toplumsal normlarla çatıştığını belirtmektedir. Ona göre bu alt kültürler kendilerine özgü değerleri ve inançları sürdürme eğilimindedirler. Siegel’a göre suçlu davranış, geleneksel topluma karşı bir isyanın değil, alt sınıftakilerin alt-kültürlere uyumunun bir ifadesidir. Siegel ayrıca, alt-kültürel değerlerin *kültürel geçiş* olarak adlandırılan bir süreçle kuşaktan kuşağa geçtiğini de vurgulamaktadır. Ancak, burada şunu önemle belirtmek gerekir ki, bu bütün alt-kültürlerin toplumun geleneksel normlarıyla veya genel kültürüyle çatıştığı ve bu yüzden de suçlu davranışlara yol açtığı anlamına gelmemektedir. Burada söz konusu olan, daha çok işçi sınıfına mensup gençlerin oluşturmuş oldukları suçlu alt-kültürlerdir. Suçlu davranış da bu alt-kültürlere uyumun bir tezahürü olarak görülmektedir.

Bir diğer alt-kültür kuramcısı Miller, işçi sınıfı kültürünün (onun deyişiyle alt sınıf kültürü), belirli “temel ilgiler” (focal concerns) tarafından nitelendirildiğini ve bu ilgilerin (sertlik, açgözlülük-smartness, heyecan gibi) saldırganlığı ve çoğunlukla da suçlu davranış cesaretlendirdiğini öne sürmektedir. Bu yüzden, orta sınıftan ziyade işçi sınıfına mensup olmak, bireyleri işçi sınıfı hayat tarzına bir tepki türü olarak görülen suçlu alt-kültürle suçluluğa yatkın hale getirmektedir (Marsh, vd., 2006: 106; Siegel, 2011: 157). Bu temel ilgi veya endişeler (sıkıntı, sertlik, açgözlülük, heyecan, kader, özerklik), illegal veya şiddet eylemlerini tetikler (Siegel, 2011: 157). Kısacası Miller, diğer alt-kültür kuramcılarının iddia ettikleri gibi, çocuk suçluluğunun orta sınıfa özgü değer sistemine bir tepki olarak ortaya çıkmadığını, aksine alt sınıfın değerler sisteminde suçluluğa ait kültürel unsurların zaten bulunduğunu ileri sürmektedir (Kızmaz, 2005: 160).

Cloward ve Ohlin ise, başarıya ulaşmanın farklı “gayrimeşru yolları”nı göz önünde bulundururlar ve potansiyel suçluluğun üç farklı alt-kültür tipinden birine katılmaya bir tepki olabileceğini iddia etmektedirler. Bu alt-kültürler şunlardır: suç alt-kültürü, çatışma alt-kültürü, hayalperest alt-kültür (Marsh, vd., 2006: 106). “Ayrımcı fırsatlar” teorisini geliştiren Cloward ve Ohlin, ekonomik isteklerinin engellenmiş olmasının bireylerde düşük bir benlik algısı ve engelleme hissini meydana getirdiğini, bunun da özgül çete ortamlarında suçluluğa yol açtığını belirtmektedirler (Kızmaz, 2005: 159).

Alt-kültür kuramlarının yoksullukla ilişkili suçlardan ziyade, işçi sınıfı suçluluğuna- özellikle çocuk ve genç suçluluğuna- yoğunlaştığı görülmektedir. İşçi sınıfına mensup gençlik gruplarının

geliştirmiş oldukları alt-kültürel değerlerin suçluluğun meydana gelmesinde etkili olduğu varsayılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla alt-kültürel kuramların doğrudan değil, dolaylı olarak yoksullukla ilişkisi bulunmaktadır. Zira çoğunlukla alt sınıfta gösterilen işçi sınıfını çalışan yoksullar kapsamında değerlendirmek mümkündür. Yoksul kesimlerle işçi sınıfının birtakım ortak kültürel değerleri paylaştıkları hesaba katıldığında, işçi sınıfı alt-kültürü olarak bahsedilen olgunun aslında yoksulluk alt-kültürüyle ne kadar benzeştiği de ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, suçla ilgili alt-kültür kuram açıklamalarının yoksulluğu da kısmen içerdiğini söylemek mümkündür.

3.5. Yoksulluk Kültürü: Bir Alt-kültür Örneği

Yoksulluk kültürü, O. Lewis'in çalışmalarında geliştirilen bir kavramdır. Lewis (1959: 1-2), az gelişmiş ülkelerin çoğunun coğrafyası, tarihi, ekonomisi siyaseti ve hatta gelenekleri hakkında çok bilgi sahibi olduğumuzu; fakat insanların- özellikle alt sınıfta yer alan insanların- psikolojisi hakkında, onların nasıl düşündükleri ve hissettikleri, ne için endişelendikleri, neyi tartıştıkları, neye katıldıkları ve neden zevk aldıkları hakkında çok az şey bildiğimizi söylemektedir. Yoksulluğu daha büyük ulusal kültürdeki katılımı etkileyen dinamik bir faktör olarak ele alan Lewis, yoksulluğun kendi alt-kültürünü oluşturduğunu, dolayısıyla bir yoksulluk alt-kültüründen söz etmenin mümkün olduğunu belirtmektedir. "Bana öyle görünüyor ki, yoksulluk kültürü bölgesel, kentsel-kırsal ve hatta ulusal sınırları aşmaktadır." Lewis ayrıca, yoksulluk kültürünü anlamak için yoksullarla birlikte yaşamak, onların dilini, geleneklerini, sorunlarını ve isteklerini tanımak gerektiğini ifade etmektedir.

Lewis, alt sınıf alanlardaki zor yaşam biçiminin, temel özellikleri sorumsuzluk, ilgisizlik, çaresizlik ile okul, devlet kurumları ve polis gibi toplumsal kurumlara güvensizlik olan ve kuşaktan kuşağa geçen bir yoksulluk kültürünü meydana getirdiğini iddia etmektedir (Siegel, 2011: 137). Lewis, yoksulluk kültürünü yoksulluğu kuşatan ve aile bağları vasıtasıyla kuşaktan kuşağa geçen birbirleriyle ilişkili toplumsal, ekonomik ve kültürel davranışları ve özellikleri tarif etmek için kullandı. Bu özellikler şunlardır: geleceğini düşünmemek, gizlilikten yoksun kalabalık yaşam alanları, dedikoduculuk, alkolizm, ailede ve komşular arasında şiddetli kavgalar, genç yaşta cinsel aktiviteye eğilim, içgüdüsel ve tepkisel birlikler ve sıklıkla anne ve çocukları terk etme (Fuchs, 2005: 15).

Lewis, yoksulluk kültürünün yoksulları toplumun geri kalan kesiminden ayırmakla kalmadığını, aynı zamanda onları yoksulluğa mahkûm ettiğini de savunmaktadır. Lewis'e göre, karşılaştıkları sorunları, engelleri ve dışlanmışlıkları yenmek için yoksullar, kendilerine özgü tutumlar, değerler ve davranışlar geliştirerek kendilerine göre bir hayat tarzı meydana getirmişler ve buna uyum sağlamışlardır. Bu alt kültürün en temel özelliği ise toplumsal örgütlenme yokluğudur (Slattery, 2008: 390-391).

Yoksulluk kültürü çalışmalarında ön plana çıkan kavramlardan biri de suçtur. Özellikle işsizlik, mesleki becerilerden yoksunluk gibi faktörler, yoksulları hırsızlık, şiddet, uyuşturucu satışı ve cinsel suçlar gibi suçlara itmektir. Aile içinde ise daha çok şiddet içerikli davranışlar yaygındır. Aile içi sorunların çözümünde şiddete başvurma, çocukları dövme, kadınlara şiddet uygulama, komşularla olan anlaşmazlıklarda şiddet kullanma vb. eylemlere sık rastlanılmaktadır.

Lewis'in yoksulluk kültürü tezi, çoğunlukla "kurbanı suçlama" tarzında algılanmış; bu yüzden de sert eleştirilere uğramıştır. Örneğin Bayat, Lewis'in yoksulluk kültürü kavramıyla farkında olmadan "edilgin yoksul" fikrini yaygınlaştırdığını ve "marjinal insan"ı kültürel bir tip olarak tanımlamakla hükümetlerin işini kolaylaştırdığını belirtmektedir. Uzun yıllar baskın bakış açısı olarak kalan yoksulluk kültürü, Bayat'a göre, hem Amerika'da yoksulluk-karşıtı söylemi ve politikayı hem de Üçüncü Dünya seçkinlerinin yoksullara yönelik algılarını belirlemiştir. Bayat'a göre, Lewis'in yoksulluk kültürünü genellemesi, farklı kültürlerde yoksulların yoksullukla baş ettikleri farklı yolları göz ardı etmesine neden olmuştur (Bayat, 2006: 34-35).

Lewis'in yoksulluk kültürünü bütün kültürlerdeki yoksullara genellediği yönündeki iddia doğru değildir. Çünkü Lewis, gelişmiş ülkelerdeki yoksulları değil, Latin Amerika örneğinde

(Meksika, Porto Riko gibi), gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulları incelemiştir. Yoksulluk kültürünün bütün toplumlarda benzer şekillerde görüldüğünü ve ortak özellikler sergilediğini iddia etmek belki doğru değildir; fakat hemen her toplumda bazı yoksullar arasında yoksulluk kültürüne benzer yaşam koşullarının var olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Lewis'in yoksulluk kültürü tezinden hareketle Türkiye gecekondularında incelemeler yapan Türkdoğan (2006), bir yoksulluk alt-kültürüne ait birtakım değer ve normların varlığını gösteren bulgulara ulaşmıştır. Türkdoğan ayrıca, yoksulluğun ortadan kalkması durumunda bile, kendine özgü değer ve normlarıyla yoksulluk alt-kültürün uzun yıllar varlığını sürdürebileceğini belirtmektedir.

Suçla ilgili olarak yoksulluk kültürü tezine yöneltilebilecek en önemli eleştirilerden biri şudur: Benzer yaşam koşullarında yaşayan yoksullardan neden bazıları suç türü eylemlere katılmakta, ama geriye kalan büyük çoğunluk katılmamaktadır? Burada kültür, toplumsal denetim ve bireysel farklılıklar gibi unsurların belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Lewis'in ana vurgusunun yoksulluk-suç ilişkisi üzerinde olmadığı görülmekte, yoksulluk kültürünün de yoksulların karşılaştıkları sorunlara çözüm bulmak için başvurdukları yollardan hareketle meydana getirdikleri ve kendine özgü birtakım değerleri ve normları olan bir uyum stratejisi olduğu anlaşılmaktadır.

3.6. Etiketleme Kuramı: Damga ve Suç

Etiketleme (damgalama) kuramı etkileşimci kuram içinde yer alan bir kuramdır. Etiketleme kuramı, etkileşimci kuramın suç ve sapmayla ilgili temel ögesini oluşturmaktadır (Marsh, vd., 2006: 106). Giddens, kuramın sapkınlığı sapkınlar ile sapkın olmayanlar arasındaki bir etkileşim süresi olarak gördüğünü belirtmektedir. Temel soru şudur: neden bazı insanlara sapkın etiketi yapıştırılır? Cevap büyük ölçüde toplumsal güçle ilgilidir. Zengin-yoksul, erkek-kadın, yaşlı-geç, çoğunluk-azınlık gibi ayrımlar söz konusu olduğunda, kuralları güçlüler belirler. Zengin mahalledeki bir çocuğun hırsızlığı ile yoksul mahalledeki bir çocuğun hırsızlığı farklı şekillerde yorumlanır. Birincisine “masum çocuk oyunları”, ikincisine ise “çocuk yaştaki hırsızlık eğilimleri” olarak bakılır (Giddens, 2008: 848).

Bu kurama göre, suçun tanımı toplumsal gücü elinde tutan insanların tercihlerini ve görüşlerini yansıtır. Bu insanlar kendi doğru ve yanlış tanımlamalarını nüfusun geri kalanına empoze etmek için nüfuzlarını kullanırlar. İnsanları etiketleyerek güçlerini sürdürürler. Bu yüzden suçlular, toplumsal kuralları ihlal ettikleri için toplumun serseriler (outcats) veya sapkınlar olarak etiketlediği bireylerdir (Siegel, 2011: 17). Kuramı en iyi şekilde kuramın kendisiyle özdeşleştiği Becker'ın şu ifadesi özetlemektedir: “sapkın, etiketin başarılı bir şekilde uygulandığı biridir; sapkın davranış insanların öyle etiketlediği davranıştır” (Becker, 1966: 9).

Becker, sapkın kimliklerin etiketleme yoluyla oluşturulduğunu iddia etmektedir (Giddens, 2008: 848). Bu yüzden, etiketleme teorisyenleri suç veya sapmanın tam resminin sadece suçluların ve onların özelliklerinin incelenmesiyle elde edilemeyeceğini savunurlar. Onlara göre, resmin bütünü görmek için kurallara uymayanlara yönelik toplumsal tepkilerin de açığa çıkarılması gerekmektedir (Maddan ve Marshall, 2009: 253). Kurama göre toplumsal etkileşim sürecinde damgalanan birey, giderek toplumdan dışlanmakta ve suçlu gruplarla temasa geçmektedir. Bu şekilde bireyler damgalandıkları davranışı giderek daha fazla yapma eğilimi gösterirler (Kızmaz, 2006a: 26-27; 2005: 167).

Kuramın bir diğer temsilcisi Lemert ise, birincil ve ikincil sapkınlık türlerinden söz etmektedir. Lemert'e göre ara sıra ihlal edilen trafik kuralları, peşinden bir etiketleme getirmediğinden olağanlaştırılır. Bu ve küçük hırsızlıklar gibi eylemler göz ardı edilir. Bunlar birincil sapkınlıktır. Ancak, bazı durumlarda olağanlaştırma kabul edilmez ve kişi suçlu ya da kabahatli diye damgalanır. Bireyin etiketi kabullendiği ve kendisini sapkın olarak görmeye başladığı durumlar ikincil sapkınlıktır (Giddens, 2008: 848).

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, etiketleme kuramında sapma ve sapkınlık sabit değişkenler değil, zamanla değişen bileşenlerdir. Becker, değişimi etkileyen unsurları şöyle

açıklamaktadır. Birincisi, daha önceki zamanlarda sapkın etiketi yapıştırılan birey tipinin zamanla değişmesidir. Örneğin, Ortaçağ'da dilencilikten dolayı sapkın olarak görülen ve tutuklanan bireyler bugün sapkın olarak görülüyor ve tutuklanmıyorlar. İkincisi, sapkının derecesiyle ilgilidir. Kimin sapkın olarak görüleceği, eylemi işleyen ve kurbanın kim olduğuna bağlıdır. Beyaz yakalı suçlular ile sokak köşesi suçlularının resmi makamlarca farklı muamele görmeleri buna örnek gösterilebilir. Üçüncüsü, *dışarıdaki* teriminin farklı bireyler için kullanılmasıdır. Dışarıdakiler terimi kurallara uymayan bireyler tarafından kuralları yapan kişilere de uygulanabilir. Becker, buradan hareketle dört sapkın tipi belirler: sahte suçlu, uyumlu kimse, saf sapkın ve gizli sapkın (Maddan ve Marshall, 2009: 255).

Diğer kuramlar gibi etiketleme kuramı da ciddi eleştiriler almıştır. Eleştirilerin başında kuramın sapkın eylemlerin kaynaklarını ihmal ettiği eleştirisi gelmektedir. Kurama ayrıca, kuramın belli başlı suç çeşidine yoğunlaştığı ve diğer suç türlerini görmezden geldiği, adalet ve hukuk sisteminin gücünü çok abarttığı, suç işleyenler lehine bir gerekçe oluşturduğu, etiketlemenin sonuçlarına ilişkin öngördüğü davranışın kaçınılmaz olmadığı, damgalamanın bireyi suça ittiği varsayımının basit bir yaklaşım olduğu gibi eleştiriler de getirilmiştir (Kızmaz, 2005: 169).

Etiketleme kuramının, kurbanı suçlama tarzında bir yaklaşımı benimsemediği anlaşılmaktadır. Sapkın etiketi çoğunlukla toplumsal gücü ellerinde bulunduranlar tarafından verildiği için, bu etiketi en çok alanlar muhtemelen başta yoksullar olmak üzere alt sınıflarda yer alanlardır. Belli bir davranıştan ötürü sapkın etiketiyle damgalanan kişinin, etiketten dolayı o sapkın davranışı tekrarlamaya devam ettiği iddiası, kişinin pasif durumda kaldığını ve başka türlü davranmasının mümkün olmadığını ima etmektedir. Dolayısıyla sapkılık ve suç, etiketin yapıştırıldığı bireylerin kaderi olmaktadır. Bu da, eğer damgalananlar yoksullarsa, sapkılık ve suçun yoksulların yaşam tarzlarının bir parçası olduğu anlamına gelmektedir.

3.7. Çatışma Kuramları: Kapitalizm, Sınıf/Çıkar Çatışması ve Suç

Bu ad altında bir dizi yaklaşım bulunmaktadır: eleştirel kriminoloji, radikal kriminoloji, sol realizm ve sol idealizm (Marsh, vd., 2006: 119). Marksist teoriden yararlanan çatışma kuramları, önceki açıklamaları reddederler (Taylor, Walton, Young). Bunlar, bireylerin kapitalist sistemin eşitsizliklerine bir tepki olarak sapkın davranışlar sergilediklerini öne sürmektedirler. Ayrıca, yeni (eleştirel) kriminolojideki çalışmalar, suçun toplumun her düzeyinde işlendiğini ve toplumsal gruplar arasındaki eşitsizliklerle rakip çıkarlar bağlamında anlaşılması gerektiğini vurgularlar (Giddens, 2008: 851-852).

Marksist perspektiften suç, büyük ölçüde kapitalizmin ürünüdür. Kapitalist toplumlardaki nispeten yüksek suç oranları, böyle bir sistemin doğasında var olan çelişkilerin ve sorunların bir göstergesidir. 1970'lerde çatışma kuramlarının önde gelen temsilcilerinden biri olan Qinney, suç ve ceza hukukunu anlamak için kapitalist toplumun neo-Marksist bir yorumunu yapar ve kapitalizmin temel yönlerinin (yabancılaşma, eşitsizlik, yoksulluk ve kapitalist devletin ekonomik krizi) incelenmesi gerektiğini belirtir. Durkheim'in suçun gerekli ve kaçınılmaz olduğu yönündeki görüşüne karşı çıkan Qinney, "suç kapitalizmin çelişkilerinden kaynaklanmakta ve bu çelişkilere daha fazla katkıda bulunmaktadır" demektedir (Marsh, vd., 2006: 120; Friedrichs, 2009: 212). Qinney, suçları iki gruba ayırmaktadır: 1) kapitalist sınıf tarafından gerçekleştirilen tahakküm ve baskıya dayalı suçlar, 2) işçiler ve sıradan insanlar tarafından işlenen uyum ve karşı koyma suçları. Buradan hareketle Qinney, kapitalizmin gelişimiyle birlikte suçluluğun nasıl bir anlam ve boyut kazandığı sorunu üzerinde durmuştur (Kızmaz, 2006b: 310).

Çatışmacı teorisyenler, hukukun toplumun huzurunu sürdürmek için tasarlandığı ve suçluların diğerlerinin haklarını çiğnemek isteyen kötü niyetli kişiler olduğu görüşünü reddederler. Onlara göre, dünya sayısız sayıda insanın hayatına zarar veren ve milyonlarca dolar maliyeti olan eylem ve davranışlarla doludur- ırkçılık, cinsiyet ayrımı, emperyalizm, çevrenin tahribi ve işçilerin sömürüsü gibi. Fakat bu davranışlar "gerçek suçlar" olarak görülmezler; çünkü onlar hukukun özünü kontrol eden ve kendilerini ondan muaf tutan zengin ve güçlülerin eylemleridir. Genellikle hafif cezalar

alan bunlar (zengin beyaz-yakalı suçlular), aslında en sert yaptırımları hak etmektedirler. Oysa en sert cezalar, hırsızlık gibi birkaç dolarlık maliyetli suçları işleyen ve politik-toplumsal güçleri olmayan kişilere uygulanır; çünkü bu suçlar toplumun refahına yönelik bir tehdit olarak görülmektedir (Siegel, 2011: 198).

Görüldüğü üzere çatışma kuramları, suç analizini daha makro boyutta, kapitalist sistemle ve toplumsal yapıyla ilişkili olarak ele almaktadırlar. Suçlu davranışlarda bulunan kişilerin özelliklerini betimlemekten ziyade, toplumsal güç, baskı ve çıkar çatışması üzerinde yoğunlaşırlar. Yoksulluğu, eşitsizliği, sömürüyü, baskıyı ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan suç eylemlerini, doğrudan kapitalist sistemin bir sonucu olarak görmektedirler. Alt sınıfta yer alan kişilerin işledikleri suçlardan ziyade üst sınıfta yer alan kişilerin işledikleri suçları (beyaz-yakalı suçları) daha önemli bulmaktadırlar. Çünkü onlara göre, bu suçların etkisi hem daha fazladır hem de bu suçlar daha yüksek maliyetlidir. Örneğin, örgütlü suçlardan bahseden Pearce, Amerika'daki şirketlerin suç eylemlerinin geleneksel suçların içerdiğinden çok daha fazla maliyet içerdiğini savunmaktadır (Marsh, vd., 2006: 121). Bunlar ayrıca (sol realizm), suç dörtlüsü (square of crime) olarak tanımladığı suçun dört bileşeni (devlet, toplum, suçlular ve kurbanlar) olduğunu söyler ve suçun bütün biçimlerinin analizine bunların hepsinin dâhil edilmesi gerektiğini belirtirler (Marsh, vd., 2006: 123). Bununla birlikte, çatışmacı kuramların kültürel kalıplar, bireysel farklılıklar ve suça eğilim gibi unsurları ihmal ettikleri görülmektedir. Suçun küreselleştiği dünyada örgütlü ve beyaz yakalı suçlar daha önemli görünebilir; fakat bu, bütün suçların sınıf veya çıkar çatışmaları ya da güç ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıktığı ve bu ilişkiler dışında suç eylemlerinin meydana gelmediği anlamına gelmemektedir.

4. SONUÇ

Yoksulluğun suçla olan ilişkisi, görüldüğü üzere, suçla ilgili birçok kuramda merkezi bir yer teşkil etmektedir. Birçok kuramda yoksulluk, suça yol açan en önemli toplumsal faktör olarak görülmüş, yoksulların yaşadığı toplumsal mekânlar (kentsel gecekondu ve çöküntü alanları)-Şikago Okulunda olduğu gibi- doğal suç alanları olarak kabul edilmiş, yoksullar bir nevi potansiyel suçlular olarak resmedilmiştir. Bazı kuramlar (Şikago Okulu, gerilim kuramı, sosyal düzensizlik kuramı, alt-kültür kuramlar) dikkatlerini yoksul ve işçi sınıfı suçları üzerine yoğunlaştırırken, diğer kuramlar ise (etiketleme kuramı ve çatışma kuramları) sınıf yapısı, baskı, güç ilişkileri ve çıkar çatışmasına dikkat çekmişlerdir. Birçok suç kuramında dikkatlerin yoksulluk üzerinde yoğunlaşması, muhtemelen suçun yoksullukla olan yakın ilişkisinden ileri gelmektedir. Kuramların çoğunda kentsel alanlardaki yüksek yoksulluk seviyeleriyle suç oranları arasında nedensel bir ilişkinin var olduğu varsayılmıştır (Lee, 2000: 189). Bu, hem yoksulların hem de yoksul yerleşim alanlarının taşıdıkları birtakım özelliklerinden dolayı, diğer kesimlere ve yerleşimlere nazaran, suça daha meyilli oldukları anlamına gelmektedir. Amerika gibi toplumlarda işçi sınıfına mensup gençlik alt-kültürlerinde suça bulaşma eğiliminin fazla olması ve yoksulluğun yoğun yaşandığı bazı yerlerde suç oranlarının yüksek olması, bu varsayımı destekler niteliktedir. Ancak, bu durumu bütün kültürlerle ve yoksul kesimlere genellemek mümkün değildir. Suçla yoksulluk arasındaki ilişkinin önemli bir özelliği, bu ilişkinin kültürlerle ve toplumsal kesimlere göre farklılık göstermesidir.

Suç, sonucunda devlet otoritesi, toplumsal damga ve statü kaybı gibi yaptırımlara uğrayan “toplumsal davranış kurallarının bir ihlali” (Siegel, 2011: 17) olarak ele alırsak, başta yoksullar olmak üzere, alt sınıf kesimlerin bu kuralları çokça ihlal ettikleri bir gerçektir. Suç kuramlarının çoğunun da bu toplumsal davranış kurallarını dikkate aldıkları ve dolayısıyla alt sınıf kesimlerdeki kişilerin suçlarıyla daha fazla ilgilendikleri ve yoksulluğa özel bir vurgu yaptıkları görülmektedir. Suç kuramlarının yoksulluk vurgusu önemli görünmekle beraber, yoksulların yaşam mücadelelerinde başvurdukları diğer yollara/çarelere değinmemeleri, büyük bir eksiklik olarak karşımızda durmaktadır.

Yoksulluk dinamik bir olgu, yoksullar da hareketli bir kitle oldukları için, farklı zaman ve yerlerde yoksulların hayatta kalmak veya yaşamlarını iyileştirmek için birbirinden farklı birçok

yola başvurduklarını görmekteyiz. Yoksullar, gerek evde, gerekse sokakta sorunlarına çare aramakta, Bayat'ın (2008: 28-29) belirttiği gibi, çoğu zaman gayrimeşru yollara başvurmaktadırlar. Kimi zaman arazi işgalleri ve yasa dışı inşaatlar yaptılar; kimi zaman gayri resmi yerleşimlerini bürokratlara rüşvet vererek elde ettiler; kimi zaman elektrik ve su gibi hizmetleri kaçak yollardan temin etmeye çalıştılar; kimi zaman sokakları işgal edip işportacılık ve sokak satıcılığı gibi işler yaptılar; kimi zaman yardım almak için aile, akraba ve arkadaş desteğine başvurdular; kimi zaman da direniş tarzındaki sokak eylemlerine katıldılar.

Bütün bu uygulamalar, yoksulların “lumpen proletarya” veya “tehlikeli sınıflar”a ait yıkıcı davranış tarzlarından uzak olduklarını göstermektedir. Bayat'a göre bu pratikler, “söz hakkından mahrum olanların zorlukları aşmak ve daha iyi bir hayat sürmek amacıyla başvurdukları doğal ve mantıklı yolları temsil etmektedir” (Bayat, 2008: 31). Bayat'a göre, suça bulaşmaktan ziyade yoksullar, sessiz tecavüzde bulunurlar. “Sıradanın sessiz tecavüzü” olarak tanımlanan bu olgu, Bayat'a göre aslında bir mücadele biçimidir- “sıradan insanların zorlukları aşmak ve daha iyi bir yaşam sürdürebilmek için mülk sahibi ve güçlülerin üzerine sessiz, sabırlı, uzun soluklu ve ısrarlı yürüyüşü” (Bayat, 2008: 35).

“Sözde vatandaşlar” olarak nitelendirdiği yoksulların ve diğer dışlanmış grupların Bayat, iki temel hedefleri olduğunu belirtmektedir: yeniden bölüşüm ve özerklik. “İlki, hayatta kalmayı ve daha iyi bir maddi yaşamı sağlarken, ikincisi kendi başına bir hedef olduğu gibi yeniden bölüşümün sağlanmasında da bir araçtır” (Bayat, 2008: 41). Bayat ayrıca, özellikle Ortadoğu kültüründe yaşayan yoksul insanların adalet anlayışına² değinmekte; bu anlayışın da *mecburiyet* (haysiyetli yaşama mecburiyeti) kavramı etrafında döndüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla, bu adalet anlayışına göre, temel bir ihtiyacı olan birisi- yasa dışı biçimde de olsa- kendi durumunda olan diğerlerine zarar vermediği sürece bu ihtiyacını karşılayabilir ve karşılamalıdır (Bayat, 2008: 41-42). Şüphesiz hukuk sistemlerinde yasa dışı yollara başvurmak, suç olarak algılanmaktadır. Ancak, bu yasa dışı yolların (arazi ve sokak işgali, gecekondu inşa etmek, kaçak elektrik ve su kullanmak vb.) çoğu zaman siyaset mekanizmalarınca görmezden geldiği ve bazen de popülist politikalara malzeme yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, hukuken suç teşkil eden bazı eylemler, politik çıkarlara hizmet ettiği için, siyasi ve toplumsal açılardan hoş görülmektedir. Devlet, herhalde suçluluk psikolojisiyle, bu insanlara dokunmamanın ve onların geliştirdiği geçim stratejilerine saygı duymanın daha makul olduğunu düşünmektedir.

Bununla birlikte bu, yoksulların cezai yaptırım gerektiren eylemlere hiç bulaşmadıkları ve hep aynı tarzda davrandıkları anlamına gelmemektedir. Kanaat, paylaşma ve azla yetinme gibi değerlerin yoksullar arasında kaybolduğu bir ortamda, özellikle neredeyse kuralsızlığın kural haline geldiği kentsel ortamlarda, kent yoksullarının oluşturduğu bir “kuralsız yoksulluk”tan (Işık ve Pınarcıoğlu, 2003) söz etmek mümkündür. Bugün yoksullar artık kaderlerine razı olmamakta, başta enformel sektör olmak üzere çeşitli hayatta kalma ve geçinme yollarına başvurarak daha yırtıcı ve saldırgan olabilmektedirler (Işık ve Pınarcıoğlu, 2005: 76).

Sonuç olarak, günümüzde yoksulların yaşam alanlarının giderek daraldığı ve onların birçok olumsuz durumla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bu durumlar karşısında yoksullar kabuklarına çekilip duyarsızlaşmamakta (şüphesiz bu durumda olan yoksullar da var), aksine hayata katılıp çeşitli geçinme yolları geliştirip, yasa dışı yollara başvurup, sessiz tecavüzde bulunup, belki de suçlu eylemlere katılıp aktif bir yaşam mücadelesi vermektedirler. Onlar hayatın zorlukları karşısında bazen suç işlemişlerdir. Ancak bu, kültürden kültüre değişmekle birlikte, belki de yoksulların başvurdukları son çaredir. Dolayısıyla, yoksullukla suç arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğunu kabul etmek mümkün görülmemektedir.

² Lee ise düşük statülü grupların şiddet kullanımına göz yuman, hatta şiddet kullanımını teşvik eden bir “onur ahlâkı” geliştirdiklerini belirtmektedir. Lee'ye göre bu, düşük statülü grupların bir özelliğidir (Lee, 2000: 193).

KAYNAKÇA

- AGNEW, R. (2009), "Strain Theories", *21st Century Criminology- A Reference Handbook*, Ed. J. Mitchell Miller, New Delhi: SAGE Publications, 332-339.
- ASLANOĞLU, R. A. (2000), *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, 2. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- BALCI, Ş. G. (2007), *Tutunamayanlar ve Hukuk*, Ankara: Dost Kitabevi.
- BAYAT, A. (2008), *Sokak Siyaseti- İran'da Yoksul Halk Hareketleri*, Çev. Soner Torlak, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- BAYAT, A. (2006), *Ortadoğu'da Maduniyet- Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, Der. Özgür Gökmen ve Seçil Deren, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BECKER, H. S. (196), *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, New York: Free Press.
- BUĞRA, A. (2008), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- FERRELL, J. (2009), "Cultural Criminology", *21st Century Criminology- A Reference Handbook*, Ed. J. Mitchell Miller, New Delhi: SAGE Publications, 219-227.
- FOUCAULT, M. (2006), *Hapishanenin Doğuşu*, 3. Baskı, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- FRIEDRICH, D. O. (2009), "Critical Criminology", *21st Century Criminology- A Reference Handbook*, Ed. J. Mitchell Miller, New Delhi: SAGE Publications, 210-218.
- FUCHS, R. G. (2005), *Gender and Poverty in Nineteenth-Century Europe*, New York: Cambridge University Press.
- GEREMEK, B. (1994), *Poverty: A History*, Translated by Agnieszka Kolakowska, Oxford, U.K.: Blackwell.
- GIDDENS, A. (2008), *Sosyoloji*, Yay. Haz. Cemal Güzel, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- GORZ, A. (2001), *Yaşadığımız Sefalet- Kurtuluş Çareleri*, Çev. Nilgün Tural, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- IŞIK O., PINARCIOĞLU, M. M. (2005), *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- IŞIK O., PINARCIOĞLU, M. M. (2003), "Nöbetleşe Yoksulluktan Kuralsız Yoksulluğa", *Görüş*, Temmuz Sayısı, 50-53.
- KIZMAZ, Z. (2006a), *Cezaevi Müdavimleri- İnatçı Suçlular*, Ankara: Orion Yayınevi.
- KIZMAZ, Z. (2006b), "Kriminolojide Yeni Yönelimler: Bütünleşik (Integrated) Suç Kuramları- II", *F. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 305-335.
- KIZMAZ, Z. (2005), "Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 29 (2), 149-174.
- LEE, M. R. (2000), "Concentrated Poverty, Race, and Homicide", *The Sociological Quarterly*, 41 (2), 189-206.
- LEWIS, O. (1959), *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*, New York: Basic Books.
- MADDAN, S., MARSHALL, I. H. (2009), "Labelling and Symbolic Interaction Theories", *21st Century Criminology- A Reference Handbook*, Ed. J. Mitchell Miller, New Delhi: SAGE Publications, 253-261.
- MARSH, I., vd. (2006), *Theories of Crime*, Ed. Ian Marsh vd. New York: Routledge.
- MERİÇ, C. (1999), *Saint-Simon- İlk Sosyolojik İlk Sosyalist*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- POLANYI, K. (2000), *Büyük Dönüşüm*, Çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.

RAHNEMA, M. (2009), *Sefaletin Yoksulluğu Kovduğu Bir Dünya*, Çev. Şule Ünsaldı, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.

RITZER, G. (2011), *Küresel Dünya*, Çev. Melih Pakdemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

ROBERT, J. ve RAHNEMA, M. (2011), *Yoksulların Gücü*, Çev. Şule Ünsaldı, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.

SIEGEL, L. J. (2011), *Criminology- The Core*, fourth Edition, USA: Wadsworth Cengage Learning.

SLATTERY, M. (2008), *Sosyolojide Temel Fikirler*, 2. Baskı, Yay. Haz. Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, Bursa: Sentez Yayıncılık.

TUNA, K. (2013), *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri*, 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.

TÜRKDOĞAN, O. (2006), *İstanbul Gecekondu Kimliği*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

YILMAZ, Z. (2012), *Yoksulları Ne Yapmalı?*, Ankara: Dipnot Yayınları.

PROFILES OF BURGLARS IN TURKEY AND SOME FACTORS IN THE PROCESS OF CRIMINALIZATION

*Türkiye’de Ev Hırsızlığı Suçunu İşleyenlerin Profili ve Bireylerin Kriminalleşmelerinde
Etkili Olan Bazı Faktörler*

Rıfat BİLGİN¹

Zahir KIZMAZ²

ABSTRACT

The topic of this study is people who committed the crime of burglary. The goal of the research is to determine the profiles of people who committed the crime of burglary and to present some factors that affect the emergence of individuals’ criminal tendencies. The research was carried out on 50 criminals in Diyarbakır closed prison because of the crime of burglary. The research is based on the interpretation of data and findings obtained from the survey forms conducted on the prisoners in scope of the study and detailed interviews that were held with them. The obtained findings show that some effects, such as having low socio-economic position, existence of some family problems, working on streets at early ages, contacting with children on streets that commit crime and have delinquent actions, existence of the potential of associating with criminals, using drugs, leaving school and imitating older criminals, are effective in individuals’ becoming criminals.

Key Words: *household burglary, profiles of criminals, crime factors, Turkey/Diyarbakır*

ÖZET

Bu çalışmanın konusunu, ev hırsızlığı suçunu işleyenler oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı; ev hırsızlık suçunu işleyenlerin profillerini saptamak ve bireylerin kriminal eğilimlerinin oluşmasında etkili olan bazı faktörleri ortaya koymaktır. Araştırma, Diyarbakır ilinde bulunan kapalı cezaevinde ev hırsızlığı suçundan tutuklu ve hükümlü bulunan 50 suçlu üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma, çalışma kapsamındaki suçlulara uygulanan anket formundan ve onlarla yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler ve bulguların yorumlanmasına dayanmaktadır. Elde edilen bulgular bireylerin kriminalleşmelerinde veya suça başlamalarında; düşük sosyo-ekonomik pozisyona sahip olma, bazı ailesel sorunların varlığı, küçük yaşlarda sokaklarda ücret getirici işlerde çalışma, sokak ve mahallede suç ve sapkın eylemler sergileyen çocuklarla temas etme, birliktelik oluşturma olanaklarının varlığı, uyuşturucu madde kullanma, okulu terk etme ve kendilerinden yaşça büyük olan suçlulara olan özenti duyma gibi bazı faktörlerin etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: *Ev hırsızlık suçu, suçluların profili, suç faktörleri Türkiye/Diyarbakır*

1. INTRODUCTION

The crime of burglary is one of the significant crimes based on the commitment frequency. So, this crime type affects a high amount of population. Throughout Turkey, a significant amount of crimes that are reported to the police is burglary. For instance in Turkey in 2012, 1,491,769 public safety incidents took place. Thievery constituted 405,405 of these crimes. Thus, 27%, in other words one fourth of the public safety violations were the acts of larceny. The figures on the frequency of the crime of theft in Turkey between the years of 2007 and 2012 are as follows: In 2007, 294,972; in 2008, 256,562; in 2009, 304,570; in 2010 351,838; and in 2012, 405,405 occurrences of the offence were recorded. As the figures demonstrate, a serious increase in the frequency could be observed (Polat et al., 2013: 5).

This study was carried out in Diyarbakır city center in Turkey. A significant aspect of the city of Diyarbakır, in which the research was carried out, is that it is in Southeastern Anatolia region and it is one of the important cities in which mostly Kurdish people live. It can be said that, this

¹ Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, rifatbilgin@gmail.com

² Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ zkizmaz@firat.edu.tr

city is negatively affected from the process of struggle with PKK terror organization. Diyarbakır, one of the densely populated cities of Southeastern Anatolia region, has been going through a radical change and transformation process especially after 1990s. The most important reason of this transformation is the developments related to Kurdish problem. With the increase in armed actions of PKK, the style of government's intervening in this process and difficulties have been very effective on lifestyles of region's people.

Diyarbakır is one of the cities that have the biggest problem of poverty and reflections of this problem in daily life are relatively dramatic. Cities in Eastern and Southeastern Anatolia regions are at the bottom lines according to various human development indexes; average annual income per capita in the region is almost equal to one third of Turkey average.

According to Turkish Statistical Institute's (TUIK) findings for 2013, Diyarbakır is the third lowest province in employment rate in Turkey. Likewise, Diyarbakır is the 5th province based on the unemployment rate.

As per 2011 census, the population living in central Diyarbakır was 875,069 (TUIK, 2011). Total population of the province was 1,570,943 according to TUIK 2011 census. While Diyarbakır city center's population was 309.940 in 1985, this number increased to 381.144 in 1990. In 2007, city population was determined to be 855.389. During the years of 1990-2000, yearly population increase was 21,73‰ and above Turkey's average of 18,3‰. In Diyarbakır, urbanization rate in 2000 was %60; in 2007, this number was determined to be approximately %64. One of the important reasons of high increase in the population of Diyarbakır city center is migration.

The percentage of the young population is quite high in Diyarbakır province. In 2013, the fact that in 2013, 56% of the population of the province was under the age of 25 was a very significant fact (TUIK, 2013). On the other hand, in the past, Diyarbakır drew attention as it was one of the cities that had the highest children labor problem resulting from some problems such as migration, unemployment and poverty. Household in very small and crowded and unhealthy houses sometimes live off through the money earned by their children. However, as this study would demonstrate below, the fact that certain youth work on the streets had an effect on their criminalization.

As a result, the struggle environment in the region that has been continuing for 25 years destroyed socio-cultural texture of the region and Diyarbakır and seriously damaged economic structure. In this frame, big amount of migration, increase in unemployment, and poverty, child labor abuse, crash of socio-cultural values, the structure of the city that direct children to crime and high amount of crimes have been the significant negative points that attract attention in the process of struggle with PKK.

2. THEORETICAL BACKGROUND

The crime of theft is defined in New Turkish Criminal Law (Article 141) as, "*the illegal taking of another person's property without that person's freely given consent in order to provide benefit for oneself or for another person*" and individuals that commit this crime are to be punished for an amount of time varying from 1 to 3 years. But according to the same law's 61st article, judge can determine the lower and upper limit punishment by taking some factors into consideration such as; style of crime, tools used in crime, significance and value of crime, severity of the damage, intenseness of offender's intention, purpose and motive (see. Özgenç, 2005:871- 879; Uğurlu, 2010:199-201).

The crime of burglary is generally committed with the motives of economic gains. This is why, it can be said that economic factors are more significant in committing this crime (bkz. Kızmaz and Bilgin). Another concept that becomes prominent in this process is the concept of "opportunity"; this is why, concepts of "opportunity" and "interest" has a central importance in crime. In this sense, individuals that have the potential to commit this crime are affected by the existence of the

opportunities and attracting advantages. In this frame, ensuring that the interest that will be gained by burglary is more difficult and risky; so, making aforementioned opportunities more difficult or completely removing them will surely decrease committing the crime of burglary.

Crime of burglary and individuals who commit this crime are generally discussed in terms of sociologic crime theories that focus on criminal motivation and opportunity theories (such as rational choice, defensible environment and routine theories) that focus on environmental factors and victims. As this study focuses mostly on the features of criminals and factors that affect shaping of their criminal structures, criminals were attempted to be analyzed in the frame of theories based on criminal motivations. Sociologic crime theories focus on social factors and processes, which affect individuals' criminalization can be defined as; insufficient social organizations, strain, sub-culture, social control and social learning theories. These theories answer the question of "Why do individuals commit crime?" So, a significant aspect of these theories is that they put criminal into the center. In here, the topics of "Which factors are used while analyzing the concept of crime?" and "How is a crime analyzed?" in these theories will be touched briefly. The theory of having insufficient social organizations states that factors of poverty, heterogenic culture, and physical mobility cause social disintegration and weaken individuals' bonds with social values and this situation affects the criminalization process of individuals (See. Ellis and Walsh, 2000:354; Vito and Holmes, 1994: 143; Bohm, 1997: 7). Sampson et al. (1997), stated, in their study on reviewing having insufficient social organizations theory, that population mobility, migration density and disadvantageousness level (socio-economic level, family problems etc.) cause deformation in social structure and this deformation not only weakens traditional and informal control mechanisms, but also weakens social trust and structure of social togetherness and finally all of these cause crimes.

Strain theory, firstly formulized by Merton, presumes that crimes emerge when individuals at lower classes in classified societies try to reach goals through illegal ways or techniques as their opportunities are limited or obstructed. In a sense, strain theory explains crime as a result of the fact that individuals, who live in societies in which social structure is not just or equal, don't have equal opportunities (Adler et. al., 1995:111). When looked from social strain perspective, it can be seen that mostly individuals who have disadvantageous positions socio-economically and culturally commit crimes. This means that strain theory accepts criminality as a phenomenon of lower class rather than higher class. According to strain theories, people of lower classes have limited opportunities to become a higher class member or they are obstructed; and as these culturally disadvantageous people don't have the chance to reach their cultural goals through legal ways, they try illegal ways to reach them.

Crime sub-culture theories assume that life, value and codes about crime are different from the general cultural structure of society and individuals' socialization through these values and codes transform them into criminals. Here, criminal life styles, especially experienced through gangs or crime groups, are very important. Similarly, pioneers of these theories focus on structure that rationalize crime (Matza and Sykes, 1957) and structure that perceive crime as a desired normal behavior (Cloward and Ohlin, 1960; Cohen, 1955).

Cohen, who discusses the phenomenon of crime in terms of sub-culture, states in his famous work named "Delinquent Boys", (1955) that, crime sub-culture emerges as a result of the struggle between low and middle class culture. According to him, children of low class try to reach the goals and lifestyles of children of middle class. But reaching these goals is very difficult for low class children because of their class and economic situations, so this situation creates a "status frustration" in individuals; and –according to Cohen- all these cause children lose self-trust and reaction. This is why; Cohen believes that crime sub-culture is resulted from this reaction against values and norms of middle class. According to him, schools are the places where these reactions and contradictions can be seen. It is stated that failures of children of low classes resulting from their inability to be successful at school or their weak communication skills cause formation of

gangs –accordingly, criminalization-

Another culture theorist Miller, who discusses the phenomenon of crime in sub-cultural frame, states that child crime is resulted from the fact that there are cultural factors about crimes in the value systems of lower classes; namely, crime is not developed as a reaction to middle class value systems. In other words, according to Miller, crime is a result of rooted values and norms special to low class.

On the other hand, social control theory explains crime as; weakening of bonds with traditional values and institutions such as family, school, religion and friends. According to Hirschi, strong bonds with traditional values and institutions such as family, school, religion and friends decrease their possibility to commit crime. Similarly, this possibility increases if there is a weak bond between aforementioned values (Hirschi, 1969). Social learning theory also sees crime as a process of learning acquired in the frame of interaction of individuals. One of the pioneers of learning theory, Sutherland (1947), states that crime is resulted from the contact of an individual with criminal values and norms; in other words, it is a behavior learned in the process of a social interaction with criminal peers. But the significant point in here is the level and feature of these contacts. As a result, sociologic crime theories discuss crime in terms of social structure, social change, socialization and culture.

During the recent years, studies focused on the crime of burglary were integrated models usually formed by piecing together several theories. In other words, instead of a single focus on micro or macro level processes, it has been strikingly observed that, a tendency to create a multi-level framework became prominent. For instance in their study, Miethe and McDowall (1993) utilized a model formed with the association of the theories of routine activities/life styles highlighting the importance of criminal opportunities and the theory of social disorganization stressing the social control element related to ecological context. This study would consider the criminals, in the same manner, in the framework of several theories such as; social disorganization focusing on the reasons of individuals' criminal motivations, social strain, social control, social learning and sub-culture. Thus, the reasons underlying individuals' criminal tendencies were studied in the context of the variables and perspectives of migration/settlement mobility (social disorganization theory), the effects of family structure and effect of delinquent peers (social learning theory), the decline of family functions, inadequate and insufficient socialization and weakening of traditional values (social control theory), poverty/unemployment (social strain theory), and socialization of individuals around crime values/culture (sub-cultures theory).

3. METHODOLOGY OF THE RESEARCH

3.1. The problem of research

It was observed that in Diyarbakır, where the study was carried out, crime of burglary is a significant problem. During the interviews held with people who live in this city, it was found out that the crime of burglary creates a serious nervousness in society and individuals give effort to deal with this problem. It was seriously felt that there is a big fear for crime, especially for burglary. So the existence of some serious negative effects such as common household burglary, fear of society caused by crime gangs, serious nervousness about security and the high risk ratio of being victim necessitated the research of this issue.

The perception of distrust created by burglary crimes in Diyarbakır, created a very big problem for people living in that city. Determination of criminalization risk factors, specification of features of individuals who commit the crime of burglary and determination of dynamics of the crime of burglary in Diyarbakır are very important.

The reason why this research was carried out in Diyarbakır was that the city has the dynamics of criminalization which has been caused especially by many negative developments after 1990s. After 1990s, Diyarbakır has been exposed to migrations from neighbor cities and rural areas

resulted from struggles with PKK. The city had to face with many economic, political and cultural problems after these migrations which probably doubled the population. It is stated that after 1990s, as a result of migration or displacement policies, minimum 400-500 thousand people have come to this city. Some of the significant problems resulted from this situation are especially economic problems such as unemployment and poverty, problem of children working on streets, dramatic increases in the number of divorces and domestic violence, weakening of social capital and increase in social violence.

An important reason why Diyarbakır city was chosen as the population in this research is that this city is mostly associated with crime; there has been news about exporting criminals to other cities and kidnapping children in order to use crime gangs in Turkish media. In the past years, the city was generally associated with migration, poverty, unemployment, anomaly and crimes which are the basic problems analyzed in this research. In this frame, we can say that there is not a scientific study about the crime of burglary in Diyarbakır, and this fact is a significant reason of this research. This is why; it is significant to determine the profiles of burglars and criminalization dynamics in Diyarbakır.

3.2. Subject and Objectives of the Research

The subject of this study is the crime of burglary in Diyarbakır city center. In the content of this study, there are the issues of researching some topics such as profiles of criminals who committed the crime of burglary and the dynamics of this crime. In this frame, issues such as criminals who committed the crime of burglary, factors affecting criminalization of individuals, the reasons of these crimes and preventing this crime will be discussed. The goal of the research is to understand criminalization of individuals or the process of transformation into criminals and determine sociologic dynamics affecting individuals' tendency towards crime.

The study aimed to determine the following issues concerning the criminals:

1. Socio-demographic and economic profiles of criminals (such as gender, family structures, marital status, migration and residence status, level of income),
2. The factors effective in criminalization of the individuals (familial factors, economic factors such as poverty and unemployment, factors related to working the streets, effect of peer structure, existence of sub-culture, criminal aspirations, development of substance abuse and interactions with crime organizations),
3. Factors related to criminal career and criminal progress (age of delinquency, the nature of first offense, perpetration frequency, changes in the nature of offense, concentration or alleviation of offenses).

Thus, the questions directed both in informal interviews and in the questionnaire form aimed to provide an understanding on the issues depicted above. In this context, the questions in the survey form were chosen among the ones, which could be formulated in multiple choice or do not necessitate extensive deliberation, while in the interview scale, the questions allowed deliberation on the criminalization stories of the criminals and the stages of their criminal progress.

3.3. Population and Samples of the Research

This research was carried out on imprisoned or sentenced criminals in Diyarbakır E-Class Prison because of the crime of burglary. There were 65 inmates in the prison for burglary during the time of the study, however only 50 convicts participated in the study. The reason for limiting the study with only 50 participants was the fact that, certain inmates had refused our request for an interview and some others, who had accepted our request but terminated due to their refusal to answer the questions in sincerity. Thus, 15 convicts had to be excluded from the study.

Both detailed interviews were made with these criminals and survey forms were conducted on them. In order to determine which variables are effective in terms of leading them towards crime, many questions were asked such as; the types of family problems they had, their family's economic

level, at which age they started committing crimes, formation of their criminal tendencies, their relations with alcohol/drugs, frequency of going into prison, structure of criminal peer groups and problems they had during school.

Initially the list of the criminals to be interviewed was obtained from the prison management and then a space was secured, where the interviews would take place and no other than the researcher would be admitted. Finally, volunteers among the convicts on the list were brought to the interview room in an orderly fashion. Two researchers recorded the interviews and filled out the survey, face to face with the subjects.

The subjects who replied to our request for interview were called upon. Likewise, the limited number of interviews with convicts who refused to answer certain questions during the interview, although they had initially volunteered, were terminated in consideration of their criminal tendencies. Thus it could be argued that the study was conducted with criminals who had volunteered.

4. RESEARCH FINDINGS

All of the criminals, with whom the interviews were made, were male. Most of the criminals started committing crimes at very early ages; %84 of criminals stated that they started committing crimes at 15 or before. Places that most of the criminals lived were generally areas where poor or low-income families live.

When incomes of criminals' families were analyzed, it was seen that they generally had low income. %62 of criminals stated that their monthly income was less than 1000 TL. There were no criminal who stated that his father's income was more than 2000 TL. Similarly, when criminals' family jobs were analyzed, it was seen that their fathers generally were working at low-grade jobs (shopkeeper %32, day-laborer %28). Only 4 criminals stated that their fathers were "civil servants". The rest of the criminals stated that their fathers were "farmers", "retired people", and "workers in state enterprises". Similarly, almost all of the criminals (%94) stated that their mothers did not have jobs, they were housewives. Only three criminals said that their mothers were working at paid jobs (*low-grade jobs such as such as cleaning*).

Another important feature of criminals is that they had a low level of education; %24 of criminals was graduated from primary education and %10 had no education. Only %10 of criminals was graduated from high school; most of the criminals dropped out. %66 of criminals was dismissed from schools because of various reasons. Most of these individuals were dismissed from schools during the first and second stages of primary education (%67). Among the reasons why they were dismissed from school, there were burglary, breaking disciplinary rules, involving in fighting/injuring, absence or being unsuccessful at school.

One other significant finding about the profiles of criminals, with whom the interviews were made, was that they started committing crimes at very early ages. Almost %85 of criminals stated they when they started committing crimes, they were under 16. When age categories in terms of committing crimes were analyzed, it was determined that, burglary was mostly committed at the age of 14; 15, 12 and 13 age categories respectively followed that age. But except 9 criminals (%18), all of the criminals stated that they hadn't get caught in their actions.

%32 of criminals stated that their families migrated from where they live and added that migration was resulted from security reasons especially during 1990s because of the struggle with PKK terror organization. It was determined that the areas in Diyarbakır that allowed immigrants were the places where act of violence occurred more. This means that forced migration or displacement is one of the significant factors that increase crime potential in Diyarbakır. It can be said that settlement mobility and low socio-economic statue destroyed social fabric and organizational level and this increased crime and criminality ratio. This is why, the phenomenon of criminality in Diyarbakır were directly related to displacement and a deep poverty problem.

Settlements where families that have low-income live and places where let immigrants in generally have crime low-culture elements or criminality values. These settlements where informal values and control weakened can be classified as disorganized places. According to the population of this research, Streets are the places where children socialize, in other words, children of the families living in these places spend an important amount of their time on streets. But streets don't only mean "game" for these children; they also have to earn money on streets; %74 of these children stated that they started working on streets starting from very early ages (selling bagels, sunflower seeds, gums, tissues etc. or polishing shoes). Low income levels of families or economic problems are very important factors that force children work on streets.

An important reason why children work on streets or the problem of child labor is that parents don't have jobs. In here, child labor is seen as the living strategy as an alternative factor. As mentioned by Yükseker, problem of children working on streets emerges as a manifestation of urban poverty. Besides unemployment, having sick or old father, weak relations with family are the other factors that affect children work on streets (Yükseker, 2006 p:227).

Children that spend a lot of time on streets contact with sub-cultural values and criminalize in time. It is difficult for parents to control their children who work on streets or protect them from the risks of streets.

Another factor that was determined to be effective in criminalization of children is that they imitate criminals that they meet on streets. Among the responses given to a question asked to the convicts on the beginnings of their criminal career or a criminal individual, the concept of "criminal aspiration" was prominent. A few quotes by the criminals on the issue are depicted below:

"I started stealing after I began to hang out with old thieves in my neighborhood. I started to steal with them. The reason I started to hang out with them was the cars they rode, the clothes they wore and the aspiration for the money they had in me. When we saw them riding their cars on the street we started to aspire them. Even their clothes were designer brands." (K.Y.)

"Aspiration was the most effective reason in why I became a thief. The car certain people drove, the clothes they wore, the money they had and the lives they lived was attractive to me and others. It was also nice to see they earned easy money." (M.T.)

(M.T.) "In the neighborhood, the attire of criminals, thieves, the money they have attracts people. I cannot even afford clothes like him even if I have a job." (M.K.)

Generally, criminal individuals seem rich and powerful on streets and this affect children working on streets with very low incomes and they start to have tendency towards crime. Criminals in this study stated that older criminals that they met had beautiful cars, clothes, cell-phones, a lot of money and they seemed to be very content with their lives; so they were affected from all these and started to have tendency towards crime. In the light of this information, it was determined that opportunities that criminals had and their images create a big desire and hunger for working together with criminals and commit crime. These children who start imitating these criminals think that they will have the same opportunities in time if they work together with them. This is why; images of criminals on streets are very encouraging for children; after all, most of the criminals stated that they started committing crimes firstly because of their pretension.

Findings determined in this research about the families of criminals can be summarized as such; %82 of criminals' families were made of 5 or more individuals and they stayed in the same place; similarly %34 of criminals had 4 or more siblings and %54 of these criminals had 7 or more siblings. These findings show that criminals had a crowded family structure and many siblings.

All of these criminals –except one- stated that they were single when they started committing burglary (%98). It was determined that, during this study only 4 of the criminals were married. %12 of criminals (6 criminals) said that they had been living separated from their families, and

%10 of them (5 criminals) said that their father had died. When ratios of these two situations were evaluated together, it was seen that %22 of criminals had a history of broken families.

The question: “Did your family or family members affect your becoming criminal?” was asked to criminals and %44 stated that “yes, they did” while %66 said “no, they didn’t”. This ratio can be interpreted as; approximately 4 of 10 criminals think that their families are responsible for their current situation. Criminals, who stated that their families were responsible, stated that; fathers (%43), siblings and elder brothers (%24) and cousins (%23) were effective in their criminalization. The ones that mentioned their fathers’ effect emphasized “the fact that their father is criminal” and “they were subjected to violence”. The ones that mentioned their “siblings” and “cousins” stated that the fact that they were using alcohol and drugs, they had gambling habits and their criminal acts had effects on them.

One significant factor that was discussed in the frame of violence and family relation was determining if there was another criminal in criminal’s family. Some criminals discussed the effects of criminal family members in their transforming into criminals. %32 of criminals who committed the crime of burglary stated that there were criminal individual/individuals (father and siblings) in their family, which is a very important point that should be taken into consideration as it is a very strong risk factor for becoming a criminal. Especially in social learning theory, close contact with criminals is thought to have impact on becoming criminal. Criminals said that generally their family members had committed the crimes of burglary, injury and drug. Existence of a criminal in family –especially father- can be an important reason in the development of criminal tendency.

Another finding about criminals’ families is the ratio about the fact that they do not go to their houses regularly. %66 of criminals stated that they “mostly” hadn’t gone to their house while %20 of them said that they “sometimes” hadn’t gone. Only %14 of them said that they regularly had gone to their house. %56.5 of them stated that the reason why they hadn’t gone home is that they had started committing crime. Other criminals said that the reasons why they hadn’t gone home are; problems, fights and tension between parents, divorced parents and harsh behaviors towards them.

On the other hand, %44 of criminals stated that they left their houses before they were put into prison. When these findings were evaluated with other data, it can be said that individuals avoid going to house and because of this, they are out of their families’ control. There can be a relation between being out-of-control of families and committing crime or it can be said that being out of control eases committing crime.

There are some reasons why criminals don’t go home regularly. When the issues pointed by criminals on this topic were evaluated, it was seen that some of them emphasized problems in their families; some told that they wanted to be away from house because of possible quarrels about their crimes, and some of them stated that they wanted to avoid intervention of their parents who want to prevent them committing crimes. Similarly, individuals who rob houses at night can not go to their houses regularly. It is a fact that families don’t let their children go out of their houses whenever they want. This is why; criminals do not want to stay at home with their families or do not go home regularly in order to continue their relations with other criminals and continue their pleasure-based life styles and criminal behaviors, in order to go out of town when they want to steal something or to commit some other crimes, and in order run away from security forces. Especially some recognized criminals prefer staying at some unknown places rather than staying with their families as they want to prevent being taken into custody because of every crime of burglary (whether or not they committed that crime).

As a result of the fact that criminals do not go home regularly, they don’t see their family members often which cause families not being aware of their children’s criminal behaviors. In the

interviews, most of the criminals stated that their families hadn't known what they had done until they were taken into custody or arrested, which proves the aforementioned fact.

One of the factors that attract attention about the formation of individuals' criminal tendencies is the "peer effect". %38 of criminals said that their friends were criminals just like them. Similarly, %94 of individuals who committed the crime of burglary stated that they had committed crimes "with their friends". These ratios about friend or peer effect are very significant. During informal interviews, most of the answers to the question of how they started criminal acts were determined to be related with criminals' contacts and interactions with their peers or friend groups. This effect continues not only at the beginning of criminal acts, but also when the criminal continues his criminal acts. In this frame, it is possible to say that criminal behavior emerges through the interaction with friends or peers and in the context of groups. Criminal sub-culture in peers' or friends' environments creates motivational or intensifier resources for criminal behaviors. In this frame, these environments have the function of teaching criminal behaviors and rationalizing crime. Similarly, through peer relation, individuals socialize around criminal values which cause them start and continue crime. Generally, children who have such friends are the ones who have some problems with/in their families. On the other hand, some children who don't find enough attention or love in their family prefer such peer groups as the resource of a new interest and statue. This research transforms them into criminals.

In the interviews, questions of "how did they start the crime of burglary" and "how do they explain their being criminal individuals" were asked to the criminals, and most of them said that they wanted to imitate their "friend groups" or "people they know on the streets". When their explanations about the issue were analyzed, it was understood that they had started burglary because of their friends or people they know from neighborhood. Criminals mentioned that, in their neighborhood, there were many children who were committing the crime of burglary often; everybody knew these criminal people and children wanted to imitate them. They said that lives of these criminals were interesting and attractive for them and it was not difficult to work together with them. Here, it is understood that in the center of the formation of tendency to commit crime, there was pretension. At the bottom of this pretension, there was the idea of lifestyle and statue that will be acquired with the money that will be gained through burglary.

In the interviews made with criminals in scope of this research, the question of "What kind of features do criminals' friends have" was asked. Most of the criminals stated that their friends were poor, migrated, had problematic families and some of them had divorced parents. Similarly, these criminals put forward that having these features lead individuals towards crime. An important reason of this tendency is that because of these aforementioned features, individuals have weak communication with their families and in their house; migration is also a significant factor in this tendency as it weakens social connection. Children, who work on streets because of economic or cultural factors, are affected from other criminals. Individuals who don't get any financial help from their parents want to buy bicycles, computers and cell phones etc. and as it is not possible for these individuals to reach them, they start to find some illegal ways especially with the effect of their friends; they think that they can have their dreams through burglary. In the light of the points that criminals mentioned, it was determined that the need for money, because of poverty of some other reasons, is the basic motivation of burglary.

Another significant determination about criminals is the findings about frequency of drug use. Almost all of the criminals (%98) stated that they had used drugs before they went into prison. %34 of criminals said that they had used drugs or some other chemicals that increase courage while committing crime. It was determined that while some criminals had started using drugs before they committed the crime of burglary, some of them started taking drugs after they had committed crime. The ones in the first group stated that they firstly started taking drugs when they were with their friends because of desire or pretension, then they needed money in order to continue taking drugs so they started committing crime in order to find that money. The ones who stated that they

used drugs after committing crime stated that they used drugs as they increased their courage and gave them joy. Seddon emphasizes three approaches about the relation between drug use and crime: 1. Using drugs cause committing crime, 2. Committing crime causes drug use, 3. Relation between crime and drugs are also related with some other factors (sex, being young etc.) (Seddon, 2000: 96).

The significant point in here is that there is a close relation between the crime of burglary and narcotic crimes. Apart from that, it can be said that alcohol (%38 often, %44 sometimes) and drug use have an accelerating and facilitator effect on committing crime. What criminals told about drug use show that alcohol and drug use are significant components of criminal lifestyle. On the other hand, the use of drugs or alcohol by most of the criminals is a significant criterion that determines the frequency and violence of crime. Another finding of the research is that generally criminals started using drugs at very early ages.

Most of the criminals with whom the interviews were held said that in Diyarbakır, especially smoking marijuana is very common and it is very easy to find it. Some of these criminals stated that had they started smoking marijuana when they were with their friends and they had committed crimes in order to find money for buying marijuana. Based on the explanations of criminals, it was determined that factors such as pretension, tension created with the life of crime and decreasing pressure, gaining courage and searching for excitement were important in the development of drug use.

Diyarbakır, which is the city of this research, has attracted attention in terms of not only excessive number of criminals in the city, but also in terms of children that are used in the city for criminal activities and brought to other cities in order to commit crimes. In the interviews the question of “How are the children kept by gangs in order to be used in crimes or how are they used in criminal activities?” were asked to criminals, and they said that they could easily find children in order to use in criminal acts; in addition to that, crime gangs don’t take every children into their gangs. Some of the criminals said that while some families rented their children, most children were either volunteers or taken into gang by force, and once they were kept by gang members, they weren’t allowed to go away and sometimes they were tortured. On the other hand, a significant result of the research was the determination of the fact that kidnapping and renting children decreased when compared to the past.

Starting from the points mentioned by criminals, it was understood that crime gangs were looking for some specific aspects in children. Based on the interviews with criminals, these features were determined to be searched by crime gangs:

1. Features of children’s families: Gangs generally choose children of poor, divorced families who don’t have courage or power to resist gangs. It can be said that children of such families are taken easily into gangs and they are used in criminal acts.

2. Features of individuals: Gangs generally prefer children who want to imitate criminals and who have ability. It is determined that –although rarely- crime gangs fight with one another for skillful and courageous children. In other words, crime gangs follow “good kids” who have problematic families, who already started committing crime and proven themselves as criminals. “Good kid” means fast, skillful, overbold child who can climb easily, can bring money and doesn’t speak if arrested.

Children who start committing crimes like apprentices under the protection of experienced and older criminals advance in their carries and get experience. These children who start committing crimes as apprentices have to be successful and behave trustworthy in order to gain trust and appreciation of their “masters”. Being successful is closely connected with; their willingness for committing crime, being quick, intelligent, reliable, skilful enough not to be caught, not snitching friends, being planned and good runner.

Another significant point determined by the research is that most of the criminals often committed crimes and they had gone into prison more than once. %90 of the criminals stated that the crime that caused them being put into prison before the interview wasn't their first crime. While some of their crimes were unveiled, some of them couldn't be. In this research, %92 of criminals stated that their previous crimes weren't discovered. Similarly, criminals had been taken into custody and arrested many times before. %72 of criminals said that they had been put into prison more than once. The highest ratio among these was "being put into prison three times". These findings show that a significant amount of criminals commit crime very often, so their criminal tendencies can be very high. Another finding about high criminalization levels is that these people usually have a long history of crime. %80 of criminals with whom the interviews were made said that they had been committing crimes for 4 or more years. When these findings were evaluated together with the other findings, it was understood that criminals in scope of this research had a lot of experience in their criminal careers; they reinforced criminal tendencies, so it became very difficult for them to stop committing crimes.

%48 of criminals, with whom interviews were made, stated that they had started their criminal careers only with the crime of burglary and %26 of them stated that they had started burglary besides other crimes (snatching/hijacking, pick-pocketing, wounding). But later on, besides the crime of burglary, they committed other crimes more and more; namely %20 of them (10 criminals) only committed the crime of burglary. It was determined that %80 of the criminals (40 criminals) had committed different crimes besides burglary. The crimes that were committed the most besides burglary were snatching, hijacking, pick-pocketing, drugs and wounding. It was also determined that only %54 of the criminals of the interview were in the prison only because of the crime of burglary. Although %44 of the criminals in prison was punished from other crimes besides burglary, generally almost %20 of criminals had previously been put into prison only because of burglary. In other words, only $\frac{1}{4}$ of criminals, with whom the interviews were made, had been put into prison only because of the crime of burglary during the period starting from their first crime until the last crimes they committed, which were the reasons why they were in the prison during interviews. When these findings were evaluated generally, it was seen that people who commit the crime of burglary aren't content with this crime, and commit other crimes, this determination shows that thieves also commit other crimes, and we can understand which kind of crimes they commit mostly besides burglary. These crimes are mostly towards economic earning such as snatching/hijacking, pick-pocketing and selling drugs.

In the light of what burglars told, it was determined that as punishment for burglary was increased and it became difficult to commit the crime of pick-pocketing (reasons such as security team application, people do not carry money in their bags, they are more careful while taking money from banks or are more careful in exchange offices) there has been a decrease in these crimes.

Another significant finding determined in this study is that some criminals who commit the crime of burglary tend to sell drugs in future. The primary reason of this is that; punishment for burglary increased, they are known by policemen as they were arrested or taken into custody before, they become older, many people started burglary, deterrence created by some precautions taken in order to prevent burglary, experience in crime and increase in crime career, and expectation of gaining more money through drug traffic.

Another finding of the research is about the tendency of criminals towards violence. It is significant that %60 of burglars stated that they used to carry hack and wounding tools (like gun and knife). 7 out of 30 criminals (%23.3) stated that they used to carry guns while 23 (%76.7) stated that they used to carry knives. They said that the reasons why they carry guns were; to protect themselves, to scare people who want to stop the ones who try to stop or catch them or to make people do what they do. But it can be said that most of the people who commit the crime of burglary do not have the tendency to use guns against crime victims. %86 (43 criminals) of

criminals with whom interviews were made stated that they had never used knife or gun in the houses from which they had stolen something. Only %14 (7 criminals) said that they used these tools in order to wound or kill.

RESULT AND GENERAL EVALUATION

This study demonstrated that the following factors were effective in criminalization of the individuals:

- Family problems,
- Economic problems,
- Children working the streets,
- Contact and company of children exhibiting criminal and deviant activities on the street and in the neighborhood,
  - To gain the habit of substance abuse,
  - Inability to integrate with the basic mission of the school, dropping out of the school,
  - Decline of informal supervision,
  - The aspirations created by the means older individuals who live by stealing have.

When the profiles of criminals were generally evaluated, it was seen that; they started crimes at very early ages, they lived in areas where poor or low-income families live, they had a low education level and a significant amount (%66) of them had been dismissed from school during their education lives. When variables about family were analyzed, it was seen that; they had large families and many siblings, they had low-income families, almost 1/3 of them came from families who had migrated, and an important percentage of their fathers had low-qualified jobs such as small business ownerships or day works. Similarly, it was determined that almost none of their mothers were working. It was also determined that an important amount of children (%74) worked on streets for money in order to support their families, almost 1/5 had broken families (*because of the death of one of the parents or divorces*), and an important amount of criminals (% 44) stated that the effect of their family members (especially father and siblings) was important in their lives as criminals. Another significant finding is that almost 1/3 of criminals said that there were other criminal/criminals in their families (father and siblings). On the other hand, an important percentage of criminals said that they didn't go to their houses regularly (%86) and %44 said that they had left their houses before they went into prison.

Other significant determinations about the act of crime can be explained as: It was determined that the crime of burglary emerged through an interaction with friends or peers and in a group. An important percentage of criminals (%92) stated that people that they spend time together were criminals just like them and similarly an important percentage of criminals (%94) committed criminal activities "with their friend groups". It can be said that in the formation of tendency towards crime, pretension to known individuals on streets is relatively effective. Another finding is that almost all of the criminals (%98) had used drugs before they went into prison. Almost 1/3 (%34) criminals mentioned that they had used drugs during their crimes. More than half of the criminals (%60) said that they had carried knives while a small part of them said that they carried guns. Similarly, a small part of them (%14) said that they used violence while committing crime. A big part of criminals (%92) said that they had committed crimes which couldn't be unveiled and %72 of them said that they had gone into prison more than once. These ratios show that repetition among criminals is high. It was determined that criminals, with whom the interviews were made, generally started their criminal lives with burglary and they started to commit different crimes in time (snatching/hijacking, pick-pocketing, drug, wounding). %76 of criminals said that they committed different crimes besides burglary and they went into prison before. This shows that a significant ratio of people who committed the crime of burglary do not focus on only one type of crime.

As mentioned before, economic level of criminals' families are generally very low, and this

fact can be seen as an effective factor in understanding their criminal tendencies; namely, economic problems force children into earning money at very early ages and support their families. %76 of children stated that they worked on streets in order to earn money, and this situation supports this determination. The fact that children spend most of their time on streets increases the possibility of their meeting with criminal people. This means having tendency and imitating successful criminals. A significant ratio of the criminals mentioned in this research stated that they started committing crimes when they wanted to be like other criminals on street; this proves the existence of the fact that streets are significant places that direct children towards crime.

It is an understandable situation for children, who live in a deep poverty, who feel responsible for economic support to their families and so spend time on streets for working, get interested in earning money more easily and have serious interest in criminals who seem to have a good career; because these negativities ease perceiving crime as normal and acceptable. This fact is very important as it gives an idea about the legality bases of the culture of burglary.

In Diyarbakır, there are a lot of children who spend a lot of time either in order to support their families economically, or to be with their friends, so it is a high probability that they meet criminals or members of crime gangs on streets. Earnings they get from criminal acts and opportunities they have create an encouraging effect on children. Especially their cars, motorcycles, the latest cell phones, and beautiful things they wear create a view that they are able to get everything that poor children want. It is difficult for these children, who want to be like these criminals, to guess what these criminals do to get to this point.

In the formation of tendencies towards criminal acts and involving in them has a very “central” role. Shaw and McKay (2006: 97) say that in areas where people, who have lower economic level live, both children who have a poor life and criminals/crime gang members spend time together, so children who see these criminals that have a lot of money and use the latest cars want to have the same life with them.

There is a close relation between the imitation of criminal individuals and the profile of criminals. Especially in the areas where poor families live, criminals or members of crime groups looks like rich people in order to affect children. This situation necessarily creates an interest and desire in children. In frame of this, many children commit the crime of burglary by thinking that they will have a luxurious lifestyle and a lot of money. This means that children want to have opportunities (such as money, clothes, car or motorcycles) which they won't be able to have unless they commit crime. In the interviews, most of the criminals stated that they started committing crimes with this reason.

Providing basis for criminal culture in specific residential areas, where traditional values are weak and poverty exist, is easier. Some children who don't get pocket money from their parents and think that earning money is difficult believe that they can easily have a lot of money through burglary, and this eases their transformation into criminal individuals. Children, who live in residential areas, where criminal values and cultural codes are common, informal control is weak and parents don't have sufficient education and equipment, have the basic thought that they can build their futures by committing crimes which is the basic reason why they enter into criminal lives.

It is very significant that most of the criminals were dismissed from schools. Children who are out of control both in terms of family and school have a high potential to communicate with criminal individuals. As it is difficult to control a child who is dismissed from school, it becomes easier for him/her to meet criminal individuals. This is why, school factor is very important in determining the reasons of criminalization processes and preventing them.

Almost 1/3 of criminals, with whom interviews were made, stated that their families had migrated from other places; this shows that migration dynamics is also important in understanding the fact of crime. In addition to this, problems about family, economy and social values that are

discussed in this research in terms of research population –in a way- can be discussed in frame of problems created by migration. Socio-economic problems emerging with settlement mobility destroys social organizations and values and weakens social control. Weakening of the control of parents on children is in parallel with the decrease in the meaning and value of family. This situation cause children question the authority of their parents. As a result, it becomes impossible for parents to control their children who live in areas where traditional values start to lose meaning and having no rules or having criminal values become common norms accepted on streets. It is obvious that children, live in the spiral of violence, migration and poverty, socialize by becoming more disposed to crime.

Especially there are very few positive role models that will affect children in disorganized settlements. In these places, crime is like an infectious disease and it can infect other individuals and spread easily. For children who live in poor places, where traditional values and control is weakened, parents don't have enough conscience or knowledge, criminal values exist as common codes, the most reasonable way to "save their lives" or "build their future" is to commit crime or joining gangs.

Individuals learn the values of criminality and crime techniques in crime groups. According to Cloward and Ohlin, who explain burglary with "criminal sub-culture", this crime-sub-culture emphasize financial gain and is based on an economic income that motivates people in order to earn money through short and illegal ways. This is why, according to them, people who commit the crime of burglary are in search of a rational economic income. Cloward and Ohlin state that occupational success develops in a mentor system and criminals see crime as a career/profession. On the other hand, according to Cloward and Ohlin, the most appropriate areas for the emergence of crime sub-cultures based on economic income are settlements where especially legality and illegality are in interaction and connection, mentor system exist among people at different age groups and people transfer their knowledge and experience to one another (Cloward and Ohlin, 1960:161–184). It is possible to say that some areas in Diyarbakır answer to this description.

It was determined that people who commit the crime of burglary had started burglary at very early ages and this became their profession. It can be said that children who commit crime at early ages have bigger potential to commit crime again and their criminal carriers are long. In light with this determination, it should be pointed out that an effective struggle with this crime type is possible only through an early intervention. Children, who have a tendency to crime, who don't have a positive socialization process and fail in behaving properly according to social value and organizations, have chronic criminal behaviors and it becomes more difficult to prevent this situation. This is why; it is more probable to prevent children from becoming criminals by intervening child's antisocial structure early. Besides the fact that during childhood, getting arrested or being sentenced aren't deterrent, getting out of prison without solving any problems that cause their criminal behaviors will not also do any good for children. In our country, it very important to increase medium organizations especially for preventing children from going back to crime environments and criminal friend groups and it is important to make some works with families.

In detailed interviews with individuals who commit the crime of burglary, it was seen that the most important factors in their becoming criminal individuals are family and peer /friend group. This is why, in understanding criminal structures of individuals who commit the crime of burglary, the organization of family should be seriously discussed. So, in the works of preventing criminal tendency and criminal behavior, family-based works should be emphasized.

The most important familial culture that effect criminalization of individuals is the existence of a criminal individual in the family. Almost 1/3 of criminals stated that there was criminal individuals/individual, which is a very significant finding in this research. Existence of a criminal individual in family (especially father) can be effective in directing other family members towards crime, because family members affect one another and children want to imitate the other family

members. All in all, the act of crime is a learned behavior. Especially in family environments where frequency of close contact and relations is higher, existence of a criminal individual is a serious criminality risk factor. Besides this, as having a criminal father cause emergence of domestic discontent more, it can be said that such negative environments have more serious affects on children. In a way, it can be predicted that negativities resulted from father's criminal behavior can have the function of criminalizing children.

In the interviews, most of the criminals mentioned that especially during being taken into custody and being arrested, their families weren't aware of their crimes. On the other hand, it is thought that the fact that the criminals didn't go to their homes when they started committing crimes was effective in increasing their criminalization level; because, of this situation, criminals can not be controlled by their families which ease their criminal activities. Families' unawareness of their children's crimes also means that they are not sufficiently interested in their children and they don't keep eye on them. When the period between starting crime and being arrested gets longer, the chance to be successful in the interventions, made in order to end crimes, decreases. It can be said that some negative views mentioned by criminals such as domestic problems (shattering of family, poverty, lack of interest etc.) can be effective in their tendency towards spending time out of their houses.

When what individuals told about their start committing crime was analyzed, it was understood that they had started this life after meeting children/young people in their neighborhood. The concept of pretension has a central role in individuals' tendency towards crime. It is possible to say that there is a relation between pretension towards criminals and their images; there lays attraction created by money and statue that will be gained at the basis of pretension.

Most of the answers of criminals to the question of how they started committing crimes are related with their contacts and interactions with their peers and family groups. Relation or cooperation with criminal peers is not only significant in terms of the start of criminal acts, but also in terms of continuing them. This is why, in order to stop criminal behaviors, it is very important to end the relations with criminals besides the fact that peer or friend groups' environments are the places where criminal behaviors are learnt, in such environments, crime becomes to be accepted as legal and it is rationalized. Especially crime sub-culture experienced in such environments are motivational and intensifier for criminal behaviors.

The fact that almost all of the people who commit the crime of burglary have the habit of taking drugs shows that drugs are a significant element of criminal life style. Criminals said that the kind of drug they used the most was marijuana. No doubt, drugs accelerate and ease committing crimes. Use of drugs or alcohol by criminals who commit the crime of burglary is a significant element that determines the density and violence level of their criminal acts.

In this study, findings especially about drugs and the factor of peers can be explanatory in the process of becoming criminals. Generally delinquent peer effect is a determinant for children who have problems with their families and whose connections with families are weakened. When research findings are overviewed, it is seen that factors that are effective in individuals' tendency towards crime are related to one another. For example children who have problems at home or grow in poor families spend more time on streets; and children who spend a lot of time on streets meet criminal or delinquent individuals, start using drugs or start stealing some small things. Children who have the tendency towards crime start to have more problems with their families and this make them unwilling to go home and finally they stop going home. These children who don't go home become more criminal among their peer groups. This explanation shows that in the process of individuals' transforming into criminals; factors such as family problems, poverty, school, peer group and drug use are effective. But it can not be said that experiences of all of the individuals that commit the crime of burglary are formed in this way. Probabilities of meeting criminal and delinquent individuals on streets, hindering school lives, start taking drugs or stealing small things are higher when children spend a lot of time on streets. Children who enter into such a

delinquent or anti-social structure start to have more problems with their families and they become more unwilling about going to their houses. For some criminals, this unwillingness can sometimes end with completely quitting going home; and these children become more criminal in peer groups. When views of criminals on this issue were generally analyzed, it was understood that factors such as family problems, poverty, school, peer group and drug use are effective together on the process of forming of criminal behaviors. But surely it is impossible to say that criminalization experience of all of the individuals who committed the crime of burglary is formed in this way.

The basic motivation of the crime of burglary is the expectation for financial gain. Most of the criminals said that the most important reason why they firstly committed crime was “the dream of having a lot of money and being rich” and the second important reason was “the wish to imitate friends and their suggestions”. But the reason why they continued crimes later on were “financial gain” (such as having a lot of money, being rich), “relations with friend group”, “having money sufficient for doing whatever they want, buying whatever they wish” and “forming burglary as a habit”. When the factors mentioned by the criminals about the reasons why they continues criminal acts after committing crime for the first time were compared, it was seen that factors of “financial gain” and “friends” interchanged and factor of “habit” became prominent. Factors of “friend/ peer” and “habit” were effective in continuing committing crime can be a seen as a sign that symbolizes reinforcing of criminal structures. These determinations show that although committing the crime of burglary was caused by economic problems or some necessities, continuing burglary later on is caused more by the wish to continue having enough money for luxurious life. In other words, while people start burglary for economic reasons, they may continue it in order to meet their needs of entertainment, gambling, alcohol and drugs. This is why; under the wish for having money, there may not be the wish for meeting the basic needs; criminals may also need money in order to continue their lifestyles based on entertainment and lots of expenses.

The existence of variables such as the poverty of the families and unemployment, the fact that the children had to work the streets to earn small stipends, the possibility of their contact with criminal individuals and crime values on the streets, the damage caused by years of violence and conflict on the values, weakening of social supervision, social disintegration due to migration and the consequences created by it, and the prevalence of crime values in the regions where this study was conducted, could enable the predication of hypotheses of social learning, sub-culture, social control, strain and social disorganization theories in explanation of the criminalization processes of individuals in this study.

However, this study did not scrutinize the crime/opportunity correlation. Further studies could investigate the effects of the existence of opportunity on the creation of criminal motivation for the individual. Because, there are several studies showing that house burglaries are predominantly crimes of opportunity (see: Cohen and Felson, 1979; Kennedy and Forde, 1990; Koenig and Linden, 2004)

REFERENCES

- Adler, Freda, Gerhard O.W. Mueller et al. (1995), *Criminology*, USA: McGraw-Hill
- Bohm, Robert M. (1997), *A Perimer on Crime and Delinquency*, USA: Wadsworth Pub.
- Cloward, R. A. and Ohlin, L.E. (1960), *Delinquency and Opportunity: a Theory of Delinquent gangs*. New York: Free Press
- Cohen, Albert K. (1955), *Delinquent Boys: the Culture of Gang*. New York: Free Press.
- Cohen, Lawrence and Marcuse Felson (1979), “Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach “, *American Sociological Review*, 44 (4): 588-608
- Ellis, Lee, Anthony Walsh (2000), *Criminology: A Global Perspective*, USA: Allyn and Bacon
- www.egm.gov.tr.

- Hirschi, Travis, (1969), *Causes of Delinquency*, Berkeley: University of California Press.
- Kennedy, Leslie and D. Forde (1990). "Routine Activities and Crime: An Analysis of Victimization in Canada." *Criminology* 28(1):137.
- Keyder, Çağlar and Nazan Üstündağ (2006), "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kalkınmasında Sosyal Politikalar", Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler içinde, (Prepared by: Orhan Kurmuş et al.) Ankara: Açık Toplum Enstitüsü Publications
- Kızmaz, Zahir and Rıfat Bilgin (2012), *Hırsızlık: Suçlular, nedenler ve Dinamikler*, Ankara: Polis Akademisi Yay.
- Koenig, Daniel J. and Rick Linden (2004) "Conventional or "Street" Crime. *Criminology: A Canadian Perspective* içinde (ed. R. Linden, 408–43) Toronto: Thomson-Nelson.
- Kudat, Ayşe, Ece S. Kılıçözlü et al. (2006), "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kalkınmasında Yatırım Politikaları", Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler içinde (Prepared by Orhan Kurmuş, Ayşe Kudat et al.), Ankara: Açık Toplum Enstitüsü Publications
- Matza, David and Sykes, G.M. (1957), "Techniques of Delinquency: A Theory of Delinquency" *American Sociological Review*, 22 (6): 664-670
- Merton, Robert K. (1968) *Social Theory and Social Structure*, (extended new publication) New York: Free Press
- Miethe, Terance D. and David McDowall (1993), "Contextual Effects in Models of Criminal Victimization", *Social Forces* 71: 741-759
- Miller Walter B. (1958), "Lower Class Culture as a Generating Milieu of a Gang Delinquency", *Journal of Social Issues* 14: 5 -19
- Özgenç, İzzet (2005), *Türk Ceza Kanunu Gazi Şerhi*, Ankara: Seçkin Pub. (2nd Publication)
- Polat,Cevdet, Hakan Eren ve Ferdi Erbakıcı (2013), "Hırsızlık Suçunu Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi ve Geleceğe Yönelik Yaklaşımlar", *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 2 (1): 1-33
- Seddon, Toby (2000), *Explaining the Drug- Crime Link: Theoretical, Policy and Research Issues*, *Jnl. Soc. Pol.* 29, 1, 95-107, United Kingdom, Cambridge Univ. Press.
- Sampson, Robert J. ; Raudenbush, Stephen W.; Earls Felton (1997). "Neighborhoods and Violent Crime: Multilevel Study of Collective Efficacy," *Science*, New Series Vol. 277, No. 5328 pp. 918-924
- Shaw, Clifford R. and Henry D. McKay (2006), "Juvenile delinquency and Urban Areas", In *Criminological Theory: Past to Present -Essential Readings* (Edit.: Francis T. Cullen and Robert Agnew), (Third Edition) Los Angeles, California: Roxbury Publishing Company, PP. 95-101
- Sutherland, Edwin. H. (1947), *Principles of Criminology*, Philadelphia: J.B. Lippincott
- Uğurlu, Halil İbrahim (2010), *Hırsızlık Suçu (The crime of burglary)*, Ankara: Adalet Pub.
- Yükseker, Deniz (2006b), "Yerinden Edilme ve Sosyal Dışlanma: İstanbul ve Diyarbakır'da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunları", *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde, p.216-233 İstanbul: TESEV Publication.
- Vito, Gennaro F., Ronald M. Holmes (1994), *Criminology, Theory, Research and Policy*, Belmont/ California: International Thomson Pub.
- www. tuik.gov.tr (2013), İl Bazında Temel İşgücü Göstergeleri, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15882>
- www.tuik.gov.tr. Seçilmiş Göstergelerle Diyarbakır, <http://www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/iller/DIYARBAKIR.pdf>

ÜNİVERSİTE GENÇLERİNDE ŞİDDET EĞİLİMLİLİĞİ VE ÖĞRENCİLERİN AİLE İÇİ ŞİDDETE BAKIŞ AÇILARI*

*The Slope of Violence on College Students and Students' Standpoint on Intrafamilial of
Violence*

Yelda SEVİM**

Semra ATAŞ***

ÖZET

Aile içi şiddet eskiden beri var olan yaygın bir toplumsal sorundur. Aile içi şiddet genel olarak erkeğin kadına uyguladığı şiddet, çocuklara uygulanan şiddet, kardeşler arası şiddet ve ebeveynlere yönelik şiddet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şiddet türlerinden en fazla ise kadına ve çocuğa yönelik şiddet karşımıza çıkmaktadır. Aile içi şiddet oldukça yaygın olmasına rağmen mahrem olarak kabul edilmesi sebebiyle bu konuda yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde okuyan öğrenciler üzerinde yapılan bu çalışmanın örneklemini; 10500 bayan öğrencinin %5i olan 525 bayan öğrenci, 9380 erkek öğrencinin %5i olan 469 erkek öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini toplamda 994 kadın ve erkek öğrenci oluşturmaktadır.

Araştırmadan ortaya çıkan sonuca göre en dikkat çeken nokta kadın ve erkeklerin şiddet ile ilgili farklı görüşlere sahip olmalarıdır. Erkekler kadınlara oranla şiddete daha ılımlı bakmakta ve şiddeti haklı kılacak gerekçeler ortaya koymakta özellikle kadına yönelik şiddetin kaynağını kadınlarda görmektedirler. Araştırmadan elde edilen genel sonuca göre; gençliğin büyük oranı şiddete karşı olumsuz yönde bir tutum içerisindedirler.

Anahtar Kelimeler: Aile, Gençlik, Kadın, Şiddet.

ABSTRACT

Violence in the family is a societal problem. It is a human rights abuse against people of all genders and at all ages everywhere in the world. Domestic violence mostly occurs as violence against the spouse and the violence perpetrated by men against women. Gender discrimination lies behind the violence in the family. However, the studies conducted on the field are still limited due to the fact that it is regarded as a private matter.

The sample of this study which was conducted on the students studying at the University of Kahramanmaraş Sütçü İmam consists of 525 female students which accounts for 5 % of total 10.500 female students and 469 male students which accounts for 5 % of total 9.380 male students. In other words, 994 female and male students in total are included in this research.

In accordance with the result of the research, the most eye-catching point is that the boys and the girls have different opinions about violence. Boys consider violence more admissible than girls. Furthermore, they give reasons which justify violence and they especially think that the reason for the violence against women is the women themselves. The general result obtained through the research: Most of the youth adopt a negative attitude towards violence.

Keywords: Family, Youth, Women, Violence.

*Bu makale "Üniversite Gençlerinde Şiddet Eğilimliliği ve Öğrencilerin Aile İçi Şiddete Bakış Açılımları(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Örneği) "(Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ, 2013.) adlı yüksek lisans tezinden düzenlenmiştir.

**Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü ELAZIĞ.
Mail: ysevim@firat.edu.tr

***Sosyolog, Kahramanmaraş Kredi ve Yurtlar Kurumu Kız Yurdu. KAHRAMANMARAŞ.
Mail: adanali-semra01@hotmail.com

1. GİRİŞ

Tarihin en eski zamanlarından günümüze kadar her dönemde şiddet var olmuştur. Çeşitli şekillerde ortaya çıkan şiddet, toplumun huzurunu bozmakta, toplumu yaşanılmaz bir yer haline getirmektedir. Bu şiddet türleri çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Özellikle bu şiddet türlerinden aile içi şiddet son zamanlarda daha da fazla gündeme gelmiştir. Aile içi şiddet, özellikle kadına ve çocuğa yönelik şiddet hemen hemen her geçen gün artmakta, çocuklar ve kadınlar için korkulu bir rüya haline gelmektedir. Herhangi bir gün televizyonu açtığımızda, ya da elimize bir gazete aldığımızda çocuğa veya kadına yönelik şiddetin bir türüyle karşılaşmamamız neredeyse imkânsızdır. Her gün onlarca belki de yüzlerce kadına yönelik şiddet olaylarıyla karşı karşıya kalmaktayız. Bu da durumun ciddiyetini biraz olsun göstermektedir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada; Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde okuyan üniversite gençlerinin, sosyo-ekonomik düzeyleri, anne-babalarının eğitim durumları, aile içinde şiddet uygulanıp uygulanmadığı ya da gençlerin herhangi bir şiddet türüne maruz kalıp kalmadıkları, şiddet davranışı karşısında nasıl hareket ettikleri ne tür tepkiler verdikleri, şiddetin kaynağı ile ilgili görüşleri, ekonomik, duygusal ya da cinsel şiddete maruz kalıp kalmadıkları, şiddetin öğrenilen bir davranış olup olmadığı ya da genetikle alakalı olup olmadığı, şiddeti aile içerisinde öğrenip öğrenmedikleri, kadına ve çocuğa yönelik şiddet ile ilgili düşünceleri, şiddetin önlenmesine yönelik çözüm önerileri gibi konular incelenmiştir. Çalışma sonucunda öğrencilerin bu konulara ilişkin görüşleri tespit edilmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Özellikle günümüzde giderek daha fazla yoğunluk kazanan şiddeti; ev içinde, okullarda, kitle iletişim araçlarında, iş mekânlarında, sokaklarda, kulüplerde vb. yerlerde gözlemlemek mümkündür. Bu nedenle, gündelik yaşamın bir parçası olarak şiddet, yaşamın sürdürüldüğü veya insan etkileşiminin gerçekleştiği tüm alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Çok farklı şekillerde kimi zaman şiddete tanık olmakta kimi zaman da şiddetin uygulayıcısı olmaktayız. Ancak bu durum her zaman tam olarak açığa çıkmamaktadır. Bazen gizli kalmakta bazen de bilinçli bir şekilde üstü örtülmektedir. Gizli kalan bu şiddet türleri arasında çocuğa ve kadına yönelik şiddet de vardır. Kadına uygulanan şiddet mahremiyet alanı olarak görülmekte, bundan dolayı üzerinde konuşulmamaktadır. Gençlik araştırmaları, özellikle Türkiye gibi oldukça büyük bir genç nüfus oranına sahip, gelişmekte olan bir ülke açısından daha da önem kazanmaktadır. Konuya bu şekilde yaklaşıldığında, gençliği araştıran ve gençlik sorunları üzerinde duran özellikle de gençlik ve şiddet ile ilgili bilimsel araştırmaların ülkemiz için önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Bu çalışmada özellikle son zamanlarda çok fazla yaygınlık gösteren ve dikkat çeken aile içi şiddet konusunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma kapsamında yer alan Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde öğrenim gören gençlerin kadına ve çocuğa yönelik şiddet ile ilgili görüşlerini tespit etmek, şiddet ile ilgili çözüm önerilerini ortaya koymak çalışmanın temel amacıdır. Geleceğin anne babaları olan bu gençlerin şiddet karşısında takındıkları tutumları, onların ilerleyen süreçte eşlerine ya da çocuklarına şiddet uygulayıp uygulamayacaklarını etkileyeceğinden dolayı görüşlerinin tespit edilebilmesi ve şiddetin bir nebze de olsa azaltılabilmesine katkı sağlanabilmesi için bu çalışma yapılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda üniversite gençlerine anket çalışması uygulanarak şiddetin sadece fiziksel şiddetle sınırlı kalmadığı bunun yanında ekonomik, duygusal, sözselsel, cinsel şiddetin de var olduğu gerçeğini gösterebilmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda; Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde öğrenim gören üniversite gençlerinin ailelerinde şiddet uygulanıp uygulanmadığı ya da gençlerin herhangi bir şiddet türüne maruz kalıp kalmadıkları, şiddetin kaynağı, nedenleri ile ilgili görüşleri, şiddetin öğrenilen bir davranış olup olmadığı, genetikle alakalı olup olmadığı ya da kadının ekonomik bağımsızlığa sahip olması ya da olmamasının etkili olup olmadığı, şiddetin eğitimle bir bağlantısının olup olmadığı ve şiddeti bir

kez uygulayan insanın şiddet davranışını tekrarlayıp tekrarlamayacağı ve bunun kadın ve erkeklere göre bir değişiklik olup olmadığı gibi konular hakkında bilgilere ulaşılması amaçlanmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde okuyan 19880 öğrenci oluşturmaktadır. 19880 öğrencinin 10500'ünü bayan ve 9380'ini erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem seçilirken evrenin %5'i alınmıştır. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler üzerinde yapılan bu çalışmanın örneklemini; 10500 bayan öğrencinin %5'i olan 525 bayan öğrenci, 9380 erkek öğrencinin %5'i olan 469 erkek öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini toplamda 994 bayan ve erkek öğrenci oluşturmaktadır. Bu çalışmada örneklem grubunun belirlenmesinde rastgele tesadüfî örneklem yöntemi kullanılmıştır. Örneklemin oluşturulmasında yansızlık temel kuralına bağlı kalınmıştır.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma 20 ay içerisinde tamamlanmıştır. Çalışmanın araştırma planını belirlenmiş, literatür taraması ve araştırmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Daha sonra veri toplama aracı olan anket soruları hazırlanmış 50 kişiye pilot uygulama yapılmış ve pilot uygulamadan sonra gerekli kontroller yapıldıktan sonra yeterli sayıda çoğaltılmış ve anketler öğrencilere birebir uygulanmıştır. Ayrıca öğrenciler ile yüz yüze görüşülerek, daha detaylı bilgi edinilmesi için 20 kişi ile derinlemesine bireysel görüşmeler yapılmıştır. Derinlemesine bireysel görüşmelerde anket soruları temel alınmış konuşmanın akışına göre gerekli olan farklı sorular da sorulmuştur. Bu yönüyle araştırma, sadece nicel değil aynı zamanda nitel bir çalışma özelliği de taşımaktadır. 72 sorudan oluşan her bir anket ortalama 12-14 dakika da tamamlanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler, bilgisayar ortamında sosyal bilim araştırmalarına uygun olarak hazırlanan SPSS for Windows 15.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öğrencilerin kişisel özellikleri ile aile hayatı ve şiddete ilişkin görüşlerine dair tanımlayıcı istatistiksel analizler için frekans ve yüzde alma teknikleri uygulanmıştır. SPSS programında tablolar indirilmiş ve Word programında yeniden çizilmiştir. Açık uçlu sorulara ve bazı soruların "diğer" biçimindeki seçeneklere verilen ve aktarmaya değer bulunan bazı ifadeler de ilgili bölümlerde yer verilmiştir. Ayrıca ikili değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek için Chi-square Testi uygulanarak çapraz tablolar oluşturulmuştur. Anket formunda yer alan açık uçlu sorulara verilen cevaplar, benzer özelliklere göre belirli kategorilere dönüştürülmek suretiyle bilgisayarda işlenmiş, daha sonra tablo haline getirilmiştir. Elde edilen tablolar yorumlanırken değişkenlerin yüzdeleri esas alınmış ve veriler oransal açıdan yorumlanmaya çalışılmıştır.

3. KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Gençlik ve Aile İçi Şiddet

Gençliğin net bir tanımını yapmak güçtür. Yörükoğlu ve Kasatura'ya göre gençlik, çocukluk ile yetişkinlik arasında bir geçiş dönemini kapsayan; 12-15 yaş grupları arasındaki ergenlik gelişmesi ve ilk gençlik dönemi olarak devam eden biyolojik olarak genç denilen 15-25 yaş dilimindeki insanlardan oluşmaktadır (Kasatura, 1998:27), (Yörükoğlu, 1999:244). Ancak gençliği sadece belli yaşlar arasında kalan bir kitle olarak belirtmek doğru değildir. Gençliği anlamak, tanımlamak ve gençlik sorunları ile ilgili çözümlenmeler üretmek; bu tanımlamalara yeni, biyolojik referansların dışında bakılmasını gerekli kılmaktadır. Sinanoğlu ve Turan'a göre genç; "toplumsal olarak kimlik edinme sürecini yasayan ve henüz toplumsal rolü belirlenme aşamasındaki bireydir." (Sinanoğlu, 1997:8). "Gençlik çağı, ergenlikle erişkin arasında yer alan cinsel olgunlaşma ve bedensel gelişme dönemidir. Ruhsal bakımdan çalkantılı, duygusal, iniş çıkışları çok, davranışların çelişkili olduğu bir çağdır" (Yörükoğlu, 1999:13).

Toplumda kategorik bir ayırımı ifade eden gençlik, belki de en çok öğrenci statüsüyle karşımıza çıkmakta; bundan dolayı önemini belirginleştirmektedir. Aslında işçi, esnaf, köylü ve

öğrenci gibi birçok öğeyi içinde taşıyan gençlik terimi; aynı zamanda kendine özgü sorunlar içermekte, bunlara da aile yapıları, çevre ve eğitim düzeylerinden kaynaklanan yetişme ve yetiştirilme biçim ve tarzları etki etmektedir. Bu bağlamda sorunlara baktığımızda; gençliğin aynı zamanda sosyal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal sistemden kaynaklanan kaygıları ve beklentileri olduğunu söyleyebiliriz. Zira ekonomik yetersizliklerin içinde bulunan, anne ve baba sevgisinden mahrum, hatta bölünmüş aile içinde yetişen eğitimini alamayan gençlerimizin ortak sorunları, öğrenci olabilmeye şansını yakalamış gençlik içinde de kabul görmektedir (Tuncay, 2000: 236).

Üniversite gençliği; 18-24 yaş grubunu oluşturan, formel eğitim-öğretim son evresinde öğrenim gören, araştırmacı ve sorgulayıcı, dolayısıyla bilimsel zihniyet kazanan, kendilerine has bir gençlik kültürü oluşturan, toplumun önderleri olacak gençlik kesimidir. Bu çerçevede, üniversite gençliğinin iyi, kaliteli ve sağlıklı yetiştirilmesi toplumların geleceklerinin sağlıklı ve sürekli olmasının da olmazsa olmaz koşuludur (Bayhan, 1995: 163). Üniversite gençliği, toplumun sosyokültürel yapısının en dinamik unsurunu oluşturmaktadır. Bu dinamik unsur toplumda kendini bulmaya, anlamaya, kimliğini şekillendirmeye çalışan kesimdir (Oğuz, 2008: 67).

“Üniversite gençlerinin, yetişkinlere göre toplumsal yapıyı ilgilendiren birçok konuda daha duyarlı, toplumsal ve kurumsal yükümlülükler karşısında daha bağımsız, buna karşın entelektüel yaşama daha yakın olduğu söylenebilir. Bu anlamda da üniversite gençliği, kültürel yenilenmenin bir çeşit öncü grubu, toplumsal değişimin, gelişimin ve yeniden üretimin en önemli hareket ettirici unsuru, önemli bir “hız belirleyicisi”dir. Yani bir toplumsal yapı içinde siyasal, ekonomik ve kültürel değişimin, gelişimin ve ilerlemenin en önemli hareket noktası yüksek eğitim düzeyine sahip (ya da bu eğitim seviyesine ulaşmaya aday) genç kesimler ile onların dünyaya bakışlarıdır” (Avcı, 2012: 22).

Aile içinde şiddet, aynı aile içindeki üyelerden birinin bir diğer üyenin hayat, beden veya psikolojik bütünlüğü veya hürriyetini kısıtlayıcı ya da şahsiyetin gelişmesine ciddi biçimde zarar verici bir eylem veya ihmali davranış şeklinde tanımlanabilir. Aile içi şiddet tarihi olarak çok eskilere dayanmaktadır. Milattan 2500 yıl önce, kocaların, kendilerine cevap veren karılarını üzerlerinde isimleri yazılı olan tuğlayla döverek cezalandırdıkları bilinmektedir. Günümüz araştırmaları ise, şiddet uygulayan kocaların, %75’inin şiddet uygulayan ailelerden geldiğini ve hatta şiddet uygulayan ebeveynlerin %85’inin kendi çocuklarında fena muamele gördüklerini ispatlayarak, şiddet ve fena muameleyi bir fenomen olarak ortaya koymuşlardır. (Demirbaş, 2001: 2017).

Aile içi şiddet farklı şekillerde olabilmekte, her yaş grubunda ve her zaman diliminde, din, dil, ırk, meslek ve sınıf fark etmeksizin görülebilmektedir. Genellikle aile içi şiddet, mağdur üzerinde sindirme, kontrol altında tutma, baskılama yaparak onun üzerinde hâkimiyet, güç kurmaktır (Baker-Jaffe-Moore, 2011: 5-6, 30-32, 34-38).

Aile içi şiddet, kısa ve uzun vadede pek çok probleme sebep olabilmektedir. Aile içinde şiddete maruz kalan kadın ya da çocukta, kısa süreli fiziksel rahatsızlıklar olabildiği gibi uzun süreli sakat kalma, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi pek çok ruh sağlığı sorunları da görülebilmektedir. Şiddetin mağduru değil tanığı olan özellikle çocukların annelerinin şiddete uğradıkları zaman bundan etkilenebileceklerdir. Evde şiddet uygulanan bir aile de yetişen çocuklar ilerleyen yıllarda kendileri de şiddet uygulayıcıları ya da mağduru olabilecek bir takım ruhsal ve davranışsal problemler yaşayabilirler.

Aile ve şiddet konusunda Türkiye’de yapılan en kapsamlı araştırma Başbakanlık Aile Araştırma Kurumunun 1994 yılında gerçekleştirdiği ve 1995 yılında sonuçlarını yayınladığı, “Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları” başlıklı araştırmasıdır. Bu araştırmaya göre, Türk ailesinde en sık rastlanan şiddet türü, %84 ile dayak ve %78.9 ile hakarettir. Ayrıca, ailelerin %34’ünde fiziksel şiddet, % 53’ünde sözel şiddet olduğunu ve çocukların % 46’sının fiziksel şiddet gördüğünü bildirmiştir (BAAK, 1995: 140).

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Araştırmaya Katılan Gençlerin Aile İçi Şiddet Deneyimleri

Bu bölümde araştırma kapsamında yer alan gençlerin şiddet deneyimleri yer almıştır. Ailede tehdit küçük düşürme davranışının olup olmadığını, eğer tehdit küçük düşürme davranışı oluyor ise kimler arasında olduğunu, aile de şiddet uygulanıp uygulanmadığını, ailede şiddet uygulanıyorsa kimlerin bu şiddet türüne maruz kaldıkları, aile bireyleri tarafından herhangi bir şiddet türüne maruz kalmanın cinsiyetle ilişkisine, ailede şiddet görülüyor ise kim tarafından şiddete maruz kaldıklarını, ailede şiddet gördüyseniz şiddet görmenizin sebebi, şiddet gördüyseniz hangi şiddet türüne maruz kaldığını, aile içinde hiç cinsel tacize maruz kalınıp kalınmadığını, kalındıysa cinsiyetle ilişkisine, cinsel şiddete maruz kalındıysa kim tarafından kalındığı, cinsiyete göre babalarının annelerine şiddet uygulayıp uygulamadıkları, cinsiyete göre annelerinin ve babalarının kendilerine şiddet uygulayıp uygulamadıkları ve cinsiyete göre anne-babalarının kızdıklarında harçlıklarını kesip kesmedikleri ile ilgili konular incelenmiştir.

Araştırma verilerine göre ailede tehdit, küçük düşürme davranışlarının olduğunu söyleyenlerin oranı %15,4, böyle davranışların olmadığını söyleyenlerin oranı ise %84,6'dır. Sonuca göre öğrencilerin büyük çocukluğunun ailesinde tehdit küçük düşürme davranışı olmamaktadır, ailesinde tehdit küçük düşürme davranışı olan çocuklar içine kapanık olacaktır ve sosyalleşmesini sağlıklı bir şekilde gerçekleştiremeyecektir. Ailesinde şiddeti suçu öğrenen çocuk bunu içselleştirerek normal karşılayacak ve ileri ki hayatında da şiddete meyilli bir birey haline gelecektir. Bu sebeple aile içerisinde var olan sorunlar tartışma tehdit ile değil konuşarak çözüme kavuşturulmalıdır.

Aile içerisinde tehdit küçük düşürme davranışının olduğunu söyleyenlerde en fazla orana %45,3 ile "baba ile çocuklar arasında" olduğunu söyleyenler sahiptir. İkinci sırada "anne-baba arasında" ve üçüncü sırada "kardeşler arasında" ve dördüncü ve son sırada "anne çocuk arasında" gelmektedir. Kardeşler arasında şiddet az olmakla birlikte yine de ne yazık ki bulunmaktadır.

Diğer bir sonuca göre, şiddetin en fazla olarak ikinci sırada yer alan "anne-baba arasında" yaşanmasıdır. Anne baba arasında yaşanan şiddete tanıklık eden çocuklar psikolojik olarak bu durumdan etkilenmekte ve şiddet davranışlarını içselleştirmektedirler. Babanın anneye şiddet uyguladığını gören çocuk içte içte babaya kızgınlık ve öfke duymakta kin gütmeye başlamaktadır. Eline fırsat geçmesi durumunda da aynı şiddeti kendisi de uygulamak isteyebilmektedir. Çocukların gelişimlerinin olumsuz etkilenmemesi için aile içerisinde ki sorunlar tartışma yolu ile değil konuşularak halledilmelidir.

Bireysel görüşme yapılan bir öğrenci ailesinde uygulanan şiddet ile ilgili şunları aktarmıştır; "Evimizde şiddet uygulanırdı, babam annemi döverdi, bizleri de döverdi. Babam, annem vefat ettikten sonra kadınlar olmasa erkeklerin bir hiç olduğunu söylemeye başladı ve annemi kaybettikten sonra beni hiç dövmedi, şuanda vicdan azabı çektiğini söylüyor. Ancak babamı her gördüğüm zaman hala annemi dövdüğü zamanları (o anları), beni dövdüğü zamanları hatırlıyorum ve aklımdan bir türlü çıkaramıyorum."

Şiddet uygulanan evde huzur olmaz, huzurun olmadığı evde tartışmalar kavgalar eksik olmaz, bu durum en başta çocukların olmak üzere, annenin babanın varsa ailedeki diğer bireylerin de mutsuz olmasına ve psikolojilerinin bozulmasına sebep olabilir. Aile de şiddet gören anne ya da çocuklar huzuru mutluluğu, dış çevrede ararlar, bu sebeple çocuklar arkadaş çevresine yönelir, dış ortamda var olan suç hayatının içine girer. Ya da anne şiddetin olmayacağı bir hayat arayarak evden uzaklaşmaya çalışıp suç batağının içine düşebilir. Benzer görüş Kızmaz'da da görülmektedir. Kızmaz; "Sosyo-ekonomik statüsü düşük olan veya alt sınıfa mensup çocukların, sokaklara yönelmelerinin temelinde ev ortamında gerekli ilgiyi görememeleri yer almaktadır. Çünkü bazı bireyler, evde reddedilen statülerine alternatif olarak sokakta yeni bir statü arayışı içerisinde girme eğilimini sergileyebilirler. Yeni bir statü arayışı, yeni bir akran çevresinde kabul görme ile başlar, suçlu bir kimlik edininceye kadar devam eder. Sonuçta sokakta olmak, suça eğilimli olma

açısından ciddi bir risktir ve bu anlamda sokak, bireyin suç ve sapkın kültür etrafında sosyalleşmesi sürecine katkı yapan önemli bir faktör olarak işlev görmektedir.”(Kızmaz,2006:126) demektedir. Aile içinde uygulanan basit bir şiddetin ne kadar ağır sonuçlar doğurabileceğini tahmin etmek hiçte güç değildir. Bu sebeple şiddet normal olarak karşılanmamalı ve uygulanmamalıdır. Bunun yerine sevgi, saygı, anlayış ve hoşgörü ile sorunlar çözülmeye çalışılmalıdır.

En fazla şiddete maruz kalan araştırma kapsamında yer alan öğrencilerin kendileridir. Daha evlenmeyip aile kurmamış olan bu bireyler, şiddet gördükleri için şiddeti öğrenmişlerdir ve şiddet görmeyenlere oranla şiddet uygulama frekansları daha yüksektir. Tabi ki bu demek değildir ki her şiddet gören şiddeti uygular, ancak yapılan araştırmalar sonucunda, şiddet görenlerin şiddet görmeyenlere oranla daha fazla şiddet uygulandığı saptanmıştır.

Aile de en fazla şiddete maruz kalan ikinci kişi ise annedir. Kadına yönelik şiddetin özellikle günümüzde ne kadar artmış olduğuna bakarsak aile içerisinde annenin şiddet görmesine şaşırılmamalıdır. Güçsüz olan kadınlar maalesef ki şiddete uğramakta ve şiddete boyun eğmektedir. Ailesinde birden fazla kişinin şiddete maruz kaldığını ve kardeşlerinin şiddete maruz kaldığını belirtenlerin oranı da bir hayli yüksektir.

Ailesinde şiddet uygulandığını belirten bir öğrenci aile içindeki şiddeti şu şekilde aktarmıştır: “Erkek egemen bir toplumuz. Çoğu kadın kocasından yediği dayaktan gocunmuyor, yediği dayağı kabulleniyor ses çıkarmıyor. En azından annem böyle yapıyor. Babam annemi dövmek için bizi dövmek için sudan bahaneler buluyor. Babam çalışmıyor zamanın büyük çoğunluğunu kahvehane de geçiriyor. Eve geldiği zaman gergin oluyor annemi dövüyor, beni dövüyor o yüzden babamı sevmiyorum.”

Aile içerisinde babalarının annelerine şiddet uygulayıp uygulamadığı ile ilgili olarak her 5 kişiden 4’ü babalarının annelerine şiddet uygulamadığını belirtmiştir. Bu oran oldukça fazladır. Babasının annesine şiddet uyguladığını gören, tanık olan çocuk bundan etkilenecek ve hayatının her safhasında izlerini devam ettirecektir. Babanın annesini dövmek için, kızmak için bahaneleri çok olacaktır, çok konuşuyor, beni dinlemiyor, beni sorguluyor, ekonomik açıdan yetersizim yoksulluk çekiyoruz vs. diyebilmektedirler. Durum ne kadar kötü olursa olsun erkeğin kendinden daha güçsüz olan kadına şiddet uygulaması doğru değildir. Kalyoncu; hanımını mutsuz eden bir erkeğin; “Ben çocuklarım için çalışıyorum.” demesinin hemen hemen hiç bir anlamı yoktur diyerek erkeğin görevinin sadece çocuklarına bakmasının onların geçimini sağlamasının bir önemi olmadığını ortaya koymuştur. Baba eşine şiddet uyguluyorsa, eşi evde mutsuz ise çocuk da buna tanık olacağı için ve annenin mutsuzluğundan etkilenecek mutsuz ve bozuk bir kişiliğe sahip olacaktır. Şiddeti içselleştirmiş benimsemiş bir kişi olacak, şiddeti öğrenecektir (Kalyoncu, 2009: 87).

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 2003 yılında “aile içi şiddete” yönelik 133 kişi üzerinde yapılan anket sonuçlarına göre, ankete katılanlardan 264’ü bizzat şiddete maruz kaldığını belirtmiştir. Aile içi şiddete maruz kalanlardan 95’inin erkekler oluştururken, 169’unu kadınlar oluşturmuştur(Ünver,2003:15). Bu çalışmada da buna benzer bir sonuç çıkmıştır, araştırma kapsamında yer alan 994 öğrencinin 162’si şiddete maruz kaldığını belirtmiştir.

Aile içerisinde şiddet görenler içerisinde en fazla orana ,baba tarafından şiddet gördüğünü söyleyenler sahiptir. Ataerkil toplum yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkan aile reisinin baba olması ve otoritenin babanın elinde toplanması neticesinde düzeni kurmaya ve kurduğu düzeni korumaya çalışan baba bunu sağlayabilmek için şiddete başvurmaktadır. Şiddeti kullanmasında işten eve yorgun argın eve gelmesi ve tahammül gücünün kalmaması ve ortaya çıkabilecek en ufak sorunlarda bile kolay yol olan şiddete başvurmayı tercih etmektedirler. Babadan sonra aile içinde ikinci sırada ağabey gelmektedir. Bunda da dikkat çeken nokta yine şiddet uygulayan kişinin erkek olmasıdır.

Öztürk tarafından 18 Şubat 1997’de Türkiye genelinde 8619 evli kadın ile kız öğrenciler tarafından yapılan “Kadına Yönelik Şiddet” konulu kamuoyu araştırmasında; “Şiddete maruz kal-

manızın sebebi ne idi ?” sorusuna, “terbiye” %36,10, “sebepsiz” %19,37, işlediğim suçun “ceza”sı olarak %20,86 şeklinde cevap verilmesi, “terbiye” amacıyla şiddetin ilk sırada yer almakla birlikte, çocuklara yönelik “sebepsiz” şiddetin önemli bir orana sahip olduğunu göstermektedir(Öztürk-Erdem,2006:1087),(Öztürk, www.kriminoloji.com 2002 Erişim Tarihi: 17.01.2013).

Öztürk’ün yapmış olduğu bu çalışma, araştırmamızla benzer sonuçlar göstermektedir. Ailesinde “terbiye” amaçlı şiddet gördüğünü belirtenlerin %36,10 iken çalışmamız sonucunda da %35,8’dir. Öztürk’ün çalışmasında %20,86 “ceza” derken çalışmamız da “ceza” diyenlerin oranı %32,7 ve Öztürk’te %19,37 olan “sebepsiz” iken çalışmamız sonucunda da %31,5 “sebepsiz”dir.

Türk aile yapısı ve çocuk yetiştirme yöntemleri içinde fiziksel ceza bir disiplin yöntemi olarak yer alır ve sonuç olarak toplumumuzda sık rastlanmaktadır. Özellikle geleneksel aile yapılarında ve şehirlerde fiziksel ceza yöntemlerinin kullanıldığı bildirilmektedir(Güleç vd.,2012:112-137).

Çalışmamızda aile bireyleri tarafından herhangi bir şiddet türüne maruz kaldığını belirtenlerin %61,1’i “fiziksel şiddete” maruz kalırken bunu sırayla %22,8 ile “sözselsel/duygusal şiddet”, %6,2 ile “ekonomik şiddet”, %5,6 ile “psikolojik şiddet” ve %4,3 ile “cinsel şiddet” izlemektedir.

Şiddetin türü ne olursa olsun uygulanan şiddet, şiddet mağduru üzerinde tamiri mümkün olmayan tahribatlara sebep olmaktadır. Bu nedenle fiziksel, cinsel, ekonomik, duygusal ya da psikolojik şiddet fark etmeksizin şiddetin her türünden uzak durulması ve uygulanmaması gerekmektedir. Şiddet türlerinden herhangi birine maruz kalan bir insan aradan uzun bir zaman geçmiş olsa bile uğradığı şiddet türüne tekrar tekrar maruz kalacakmış gibi hissedecek ve bundan psikolojisi büyük oranda zarar görecektir içine kapanık ve öz güveni düşük bir birey olma ihtimali artacaktır.

Öztürk tarafından 18 Şubat 1997’de Türkiye genelinde 8619 evli kadın ile kız öğrenciler tarafından yapılan “Kadına Yönelik Şiddet” konulu kamuoyu araştırmasında; “Maruz kaldığınız şiddetin türü ne idi?” sorusuna, verilen cevaplar arasında dayanın %71,78 oranında olması, dayanın Türkiye’de hala sıradan bir olay olarak görüldüğünü göstermektedir(Öztürk-Erdem,2006:1087). Çalışmamızın sonucuna paralel bir sonuçta Öztürk’ün çalışmasında mevcuttur. Öztürk’ün çalışmasında “fiziksel şiddet” %71,78 iken, çalışmamızda da “fiziksel şiddet” %61,1’dir. Bu sonuç ülkemizde şiddetin daha çok dayak şeklinde ortaya çıktığını ve dayanın hala sıradan bir olay olduğunu göstermiştir.

Araştırma verilerine göre fiziksel şiddetten sonra en çok sözselsel duygusal şiddet ve psikolojik şiddet gelmiştir. Söz ve hareketlerle bir bireyi korkutma, sindirme, cezalandırma ve kontrol etme aracı olarak kullanılmasıdır. Bu şiddet türü fiziksel görünüş olarak zarar vermemiş olsa da duygusal ve psikolojik açıdan kişiye büyük zararlar vermektedir. Fiziksel görünüşte zararsız gibi olsa da zararları çok büyüktür, özellikle bu şiddet türünün zararları uzun süreç sonunda ortaya çıkmaktadır. Öncelikle birey duygusal açıdan yıpranacak ve kendi içinde olayları şiddeti tekrar tekrar yaşayacaktır, bunun sonucunda içine kapanabilecek ve zamanla depresyon vb gibi rahatsızlıklar görülmeye başlanacaktır. Duygusal ya da psikolojik şiddete maruz kalan bireyin kendisine saygısı ve güveni azalacaktır, olaylara korkarak yaklaşacak ve kendini güçsüz hissedecektir. Babanın ya da annenin bağırması aşağılayarak konuşması sen zaten yapamazdın senden de ancak bu beklenirdi gibi cümleler kurması, kişiye yönelik psikolojik duygusal ve sözselsel şiddettir.

Bu araştırma verilerine göre ailelerinde kendilerine şiddet uygulayanların belirtildiği oran düşüktür, ancak yok sayılamaz yaklaşık olarak her on kişiden biri babasının kendisine şiddet uyguladığını belirtmişlerdir. Bu şiddet bazen fiziksel olmakta bazen de duygusal, psikolojik, ekonomik ya da sözselsel olabilmektedir. Babanın çocuğa uygulayacağı şiddet çocuğu olumsuz etkileyecek ve onun ileri ki yaşantısını etkileyecektir. Babası tarafından şiddete maruz kalan kişi aradan yıllar geçmiş olsa bile bu durumun etkisinden kolay kolay kurtulamayacaktır. Bu kişilerde dış çevreye karşı güvensiz bir tutum olacaktır. Bu durumla ilgili bireysel görüşme yapılan bir öğrenci şunları aktarmıştır. “Ailemde şiddet ne yazık ki uygulandı hala da uygulanıyor. Ben babamın çok dayadığını yedim hem de hiç sebepsiz, sadece ben değil annemde kardeşlerimde.

Babamdan yediğim dayakların sayısını bilmiyorum, ama birini hiç unutamıyorum, etkisinden hala kurtulamıyorum, babamı her gördüğümde beni dövdüğü o günü hatırlıyorum. Daha ilkokula giderken birçok kişi yemek yapmayı bilmezken ben soğan konulacak yemeğe sarımsak koydum diye babamdan yediğim dayağı hiç unutmuyorum. Evde yoklarken heyecanla annemle babam gelene kadar yemeği yetiştirme derdiyle uğraştım geldiklerinde aferin benim kızıma diye ödül beklerken dayakla karşılaştım. Benim hiç suçum yokken saçlarımdan tutup, oturduğum yerden kaldırıp da beni diğer tarafa fırlattığında yaşadığım o korkuyu içimde ki o öfkeyi size anlatamam. O günden sonra ben kimseye güvenemedim, düşünsenize o benim babamdı, ben onun bir parçasıydım ama o bana bunu yaptıysa başkası kim bilir neler yapabilirdi, o günden sonra onun beni dövmesine alıştım içime kapanık biri oldum zorunlu olmadıkça hiç konuşmadım ve konuşmamaya da devam ediyorum.”

Kalyoncu'ya göre, “çocukların başarı, ruh sağlığı ve kişiliklerinin sağlamlığı büyük ölçüde anneye bağlıdır. Onlar, en çok annelerinden etkilenirler. Anne ise, babadan! Baba bilmeli ki, hanımına nasıl davranıyor ve onda hangi ruh halinin oluşmasına sebep oluyorsa, çocukları da o yönde etkilenecektir. Erkeğin, kadına yüklediği duygular aynen çocuklara yansır. Mutlu bir anne, mutlu ve başarılı çocuklar, mutsuz bir anne de, mutsuz ve ruh sağlığı bozulmuş çocuklar demektir. Çocuklar için; tedirgin, huzursuz, sıkıntılı, yüzü asık, gözü yaşlı, hayata küskün, yaptığından zevk almayan, doğduğuna pişman, öfkeli, sürekli kocasından ve evliliğinden şikâyetçi, hulasa, mutsuz olan bir annenin yanında yetişmekten daha büyük bir felaket olamaz(Kalyoncu,2009.86-87). Çocuğuna şiddet gösteren onu azarlayan kadının yetiştirdiği çocuklarda bu tür davranışları benimseyecek ve şiddet kısır döngü şeklinde devam edecektir.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü 2008 yılında başlatmış ve Şubat 2009 tarihinde yapılan araştırmaya göre; fiziksel şiddete maruz kalma oranı %39'dur(Tekin,2011:30).

Yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, ülkemizde cinsel şiddete maruz kalma durumu cinsiyet farkıyla bağlantılı değildir. Buna eğitim düzeyinin düşüklüğü, birtakım tatminsizliklerin yaşanması sebep olarak gösterilebilir. Bu tarz davranışların yaşandığı toplumlarda sağlıksız bireylerin yetişmesi ve bu da sağlıksız nesillerin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir. Aile içinde cinsel tacize maruz kalan kişiler çevreye karşı güvensiz, özgüvenleri yok olmuş kendilerine ve çevrelerine fayda sağlayamayan tek başına karar verme yeteneğini kaybetmiş suçluluk psikolojisine bürünen birer birey olma ihtimalleri yüksek olan kişilerdir. Bu durum onların çevreye karşı olumsuz yargılar geliştirmesine sebebiyet verebilmektedir. Hem bu duruma neden olan kişiden hem de çevresindeki herkesten nefret etme ve dolayısıyla intikam alma dürtüsü içinde olabilmeleri de yine ihtimaller arasındadır. Bu tarz davranışlar sergileyen insanlar muhtemel psikolojik rahatsızlıklar yaşayan fakat bu durumun farkında olmayan ya da tedaviyi reddeden sağlıksız kişilerin göstermiş olduğu davranışlar olarak nitelendirilebilmektedir.

Cinsel tacize, tecavüze ya da herhangi bir cinsel şiddet türüne maruz kalan insanlar utanç duydukları ve kendilerini de suçlu hissettikleri için ailenin diğer bireylerine ve çevrelerine bu durumdan bahsetmek yerine içlerine kapanarak bu yaranın daha da büyümesine ortam hazırlamaktadırlar. Genelde yaygın olan düşünce bana inanmayacaklar, dışlanacağım ya da daha büyük bir ceza ile karşılaşacağım olması muhtemeldir. Böyle bir durumun utanılacak durum olması ve herkesin bilmesiyle kendilerini daha kötü hissedecek olmaları gerekçesiyle kimseye söyleyememektedirler. Bu durumun herkes tarafından bilinmesi olası benzer durumları da beraberinde getireceği düşüncesi de cinsel şiddetin gizli kalmasına sebep olmaktadır. Özellikle kız çocuklarının ilerleyen yıllar da evlenmeyi düşündüğünde evleneceği kişinin uğradığı cinsel şiddeti başkalarından duymasıyla kendisinden ayrılmak isteyeceği evliliği gerçekleştirmeyeceği düşüncesi de gizli kalmasına sebep olmaktadır.

Çalışmamızda ailede cinsel tacize maruz kaldığını söyleyen 7 kişiden 2'si “ağabeyi”, 2'si “amcası”, 2'si “dayısı” ve 1'i de “büyükbabası” tarafından cinsel tacize maruz kaldığını belirtmiştir. Cinsel şiddete maruz kalmak insana zarar verirken olumsuz etkileri ölçülmezken, hele

bir de buna ailem dediği kişiler tarafından maruz kalması da gördüğü zararı belki iki belki de on katına çıkarmaktadır.

Araştırma verilerinden cinsel şiddete maruz kalanlardan ikisi ağabeyi tarafından maruz kalmıştır. Ağabeyi tarafından cinsel tacize maruz kalan birey sağlıklı davranamayacaktır. Bir insan öz ağabeyine güvenmeyecekse ya da güvenemiyorsa çevre de kendisine yabancı olan ya da akrabası olan birine güven konusunda problemler yaşayacaktır. Bu psikolojiye sahip olan insan hayatta olmazsa olmaz olan güven duygusunu kaybetmiştir, güven ise her şeyin temelidir. Bunun yanında cinsel şiddete maruz kalanlardan ikisi amcası tarafından maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Toplumumuz da “teyze anne yarısı, amca baba yarısıdır” diye bir tabir vardır, amca baba gibi görülür, insanlar amcalara güvenir. Ancak iki kişi amcası tarafından cinsel şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.

Güleç ve diğerleri, kurbanın yaşı ne kadar küçükse ve tacizin süresi ne kadar uzunsa incinmenin şiddetinin de o kadar fazla olacağını belirtmişlerdir(Güleç vd.,2012:112-137). Derinlemesine görüşme yapılan bir öğrenci amcası tarafından cinsel şiddete, cinsel şiddetin daha da ilerisi olan tecavüze maruz kalmıştır. Bu durum uzun bir süre bu böyle devam etmiş ve üvey annesine olayı anlatması üzerine üvey annesi konuyu kapatmaya çalışmış ve “ailemiz dağılır, baban öldürür” gibi cümleler kurarak olayın aile içinde kalmasını sağlamıştır. Öğrencinin “küçük bedenimde o elleri hissettiğimde neler yaşadığımı bilemezsiniz” demiştir. Bu cümle cinsel şiddete maruz kalmış bir insanın psikolojisini ne derecede bozabildiğini ortaya koymaktadır. Daha küçük yaşlar da, 6 yaşında böyle bir cinsel şiddete maruz kalan bir çocuğun, hayatı alt üst olacak insanlara güvenmeyecek ve sağlıklı bir evlilik gerçekleştiremeyecektir. Amcası tarafından 6 yaşında tecavüze uğrayan bir kızın “imkânım olsaydı onu öldürürdüm, onu (onu dediği amcası) öldürmek için çok fırsat kolladım ama bulamadım, onu öldürdükten sonra da kendimi öldürecektim” demiş, ancak sonra sadece Allah’a havale etmekle yetinebildiğini belirtmiştir. Bu kişinin sahip olduğu psikoloji söylemiş olduğu sözlerden anlaşılmaktadır. Allah’ın verdiği canı almayı (amcası) ve Allah’ın verdiği cana kıymayı (kendisi) düşünmüştür.

Bireysel görüşme yapılan ve öz amcası tarafından sık sık tacize uğrayan bir öğrenci daha mevcuttur. Öğrenci içinde bulunduğu durumu şu şekilde aktarmıştır; “amcam tarafından tacize uğradığım zamanlarda ne yapacağımı bilemiyordum, daha çok küçüktüm, bu tacizle kalmadı ne yazık ki bana tecavüz etti, korkuyordum, annem yoktu babam da kalp hastasıydı durumu babama anlatmaya korkuyordum, amcama gücüm yetmiyordu, ne yapacağımı bilemiyordum, o zamanlarda lise 2.sınıfa gidiyordum rehber öğretmenime olanları anlattım. Belki bana bir yol gösterir yardımcı olur diye, rehber öğretmenim aynı zamanda benim en yakın arkadaşımın babası idi. Amcama karşı koymaya başladım, yalnız kalabilecek her türlü ortamdan uzak duruyordum, zaman geçti, okulu bitirdim ama bitirmemle birlikte bu kez de rehber öğretmenimin o sevdiğim insanın şantajlarıyla karşı karşıya kaldım, babana söylerim biliyorsun hayatta bir tek o var senin için, o da seni siler, seni öldürür vs. diye bana geleceksin, benim olacaksın diyordu. Hayatım hep çıkmazlarla dolu hep yeni sorunlar yeni sorunlar ve ben bir oyunun daha ortasında...”

Aile de cinsel şiddete maruz kalanlardan iki kişi dayı ve bir kişi de büyükbabası tarafından cinsel şiddete maruz kalmışlardır. Kadına yönelik aile içi şiddet üzerine Türkiye geneline yönelik en son araştırmayı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü 2008 yılında başlatmış ve Şubat 2009 tarihinde araştırmanın sonuçlarını kamuoyu ile paylaşmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; sadece “cinsel şiddete” maruz kalan kadınların oranı %15,3, “fiziksel veya cinsel şiddetin birlikte” yaşanma oranı ise %41,9’dur(Tekin,2011:30).

Cinsel şiddete maruz kalan kişiler uzun süreli psikolojik destek almalıdırlar. Yaşanan olayın etkileri, ancak çok ciddi ve uzun süreli psikolojik destek alınarak etkisi biraz olsun hafifletilebilir ama izlerini tamamen yok etmek mümkün olmaz. Ülkemizde de psikolojik destek almak da genellikle diğer kişilerin tuhaf karşıladığı için reddedilen bir eylemdir. Stres odaklı bir dönemde olduğumuzu ele alırsak her sağlıklı bireyin dahi psikolog edinmesi bir gerekliliktir. Etkileri ve sonuçları bu kadar ağır olan bir şiddet varsa, bundan uzak durulmaya çalışılmalı, şiddetin özellikle

de cinsel şiddetin önüne geçilmeye çalışılmalı, uygulamamalı ve uygulanmasına da engel olunmalıdır. Bu durum da özellikle ebeveynlere büyük sorumluluk düşmektedir. Ebeveynler bilinçli olup çocuklarının davranışlarını takip etmelidirler.

4.2. Araştırmaya Katılan Gençlerin Şiddet İle İlgili Genel Değerlendirmeleri

Bu bölümde; şiddetin aile içi etkileşimde yeri vardır, şiddet mağdurları şiddeti hoş görmeleri, cinsiyete göre şiddeti gerekli görüp görmediği ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre şiddeti çözüm aracı olarak görüp görmediği ile ilgili görüşleri, araştırmaya katılanların cinsiyete göre şiddeti çocuğun eğitilmesinde araç olarak görüp görmemeleri ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre şiddeti öğrenilen bir davranış olarak görüp görmediği ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre şiddeti genetik yapıyla alakalı olarak görüp görmediği ile ilgili görüşleri, araştırmaya katılanların cinsiyete göre etiketleme ve damgalamanın suçu artırıp artırmadığı ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre şiddet uygulayanın şiddeti tekrarlayıp tekrarlamayacağı ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre erkektir dövrde severde anlayışına katılıp katılmadıkları ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre ailede erkek egemenliği olmalıdır anlayışına katılıp katılmadıkları ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre şiddetin çatışma çözmede uygun bir yol olup olmadığı ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre şiddetin stres gidermek için uygun bir yol olup olmadığı ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre cinsiyet eşitsizliğinin çatışma ve şiddeti doğurup doğurmayacağı ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre kadına karşı şiddet eşin öğrenim düzeyi ile negatif ilişkili olup olmadığı ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınların şiddete uğrama olasılığının fazla olup olmadığı ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre kadının eğitimi ile şiddete maruz kalma arasında negatif ilişki olup olmadığı ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre şiddet gören kadınların çocuklarına da şiddet uygulayıp uygulamayacağı ile ilgili görüşleri, cinsiyete göre şiddete maruz kalan kadınların şiddet suçları işleme frekanslarının yüksek olup olmadığı ile ilgili görüşleri tablolar halinde ortaya konularak incelenmiştir.

Şiddetin gerekli olup olmadığını öğrenmek amacıyla yapılmış olan Likert tarzındaki “şiddet gereklidir” öncülünün cinsiyet ile ikili ilişkilerinin ortaya koyulduğu çapraz tablodan alınan cevaplardan çıkarılan sonuçlar şu şekildedir: Kadınların onda dokuzu şiddeti gerekli görmezken erkeklerin onda yedisi gerekli görmemektedir. Erkekler kadınlara oranla şiddeti gerekli görme durumları daha yüksek şiddete daha meyillidir. Bu durum kadın ve erkeğin doğası gereği oluşan bir farklılıktır. Toplumsal yapıda erkeğin şiddetini destekleyici bir tutumun olması erkeklerin şiddete meyilli olmasını artırmaktadır. Kadınlarda şiddetin gerekli görülme eğilimi azdır, çünkü şiddet uygulanacaksa bu büyük oranda kadınlara ve çocuklara olmaktadır. Çünkü kadın doğası gereği daha uysal, daha duygusaldır ve fiziksel açıdan da erkeğe oranla daha güçsüzdür. Durum böyle olunca şiddete uğrama olasılıkları daha fazladır, kadınlar bir bakıma şiddeti gerekli görmeyerek kendilerine şiddet uygulanmasını istemediklerini ortaya koymaktadırlar. Elde edilen verilere göre her beş kişiden biri şiddetin gerekli olduğunu savunmuştur, bu hala toplumumuzda ciddi bir problemin var olduğunu ve eğitilmiş kesim olan üniversite öğrencilerinin bile şiddeti gerekli görmesinin ciddi bir problem olduğu ortadadır. Eğitilmiş kesim olan üniversite öğrencilerinden beş kişiden biri şiddeti gerekli görürse eğitilmiş olmayanlar için ortaya çıkacak tablo içler acısı olacaktır. İlerde evlenip aile reisi olan bu bireyler sahip oldukları düşünce anlayışına göre çocuklarını yetiştirecekler ve aile içerisinde şiddet uygulayacaklardır. Ailede şiddeti gören yeni nesil de bunu kabullenecek ve ileriki hayatında kendisi de uygulamaya başlayacaktır. Bu durum şiddetin öğrenilmesi şeklinde kısır döngü olarak devam edip gidecektir.

Şiddetin öğrenilen bir davranış olup olmadığı konusunda ortaya çıkan sonuçlar birbirine çok yakındır, tamamen ya da kısmen katılanlar hiç katılmıyorum ve katılmıyorum diyenlerle paralellik göstermektedir. Hem katılma derecelerine göre hem de cinsiyete göre sonuçlar benzerdir. Araştırma kapsamına yer alan öğrencilerin yarıdan fazlası kısmen ya da tamamen şiddetin öğrenilen davranış olduğunu belirtmişlerdir. Nasıl ki kültür kendini kuşaktan kuşağa aktarabiliyorsa, sahip olunan örf, adet, gelenek ve görenekler gibi şiddet de bunlara benzer bir şekilde varlığını devam ettirmektedir.

Ayan, bireyin aile içinde ya da içinde bulunduğu toplumsal alan içinde uygulanan davranışların taklit ya da örnek alma yoluyla öğrenileceğini belirtmiştir. Öğrenilen bu davranışlar da bireyin hayatlarının şekillenmesinde etkili olacak ve bireyin ileriki yıllardaki tutum ve davranışlarını etkileyecektir. Sağlıklı bir ailede ve toplumsal çevrede yetişen birey toplumsal yaşam süreci içerisinde daha ılımlı olacak ve uyumsuzluk göstermeyecektir. Ancak içinde bulunulan toplumsal yaşam alanlarında olumsuzluklar mevcut ise bireyin doğasında bulunan saldırganlık içgüdüsüyle hareket edecektir(Ayan,2010:47).

Sosyal öğrenme teorisine göre suç davranışı da diğer davranışlar gibi öğrenilmektedir. Biyolojik yaklaşımların savunduğu bireyin suçlu doğması görüşünün aksine birey doğuştan suçlu değildir. Birey suçu yaşantılar sonucunda öğrenilmektedir. Bu öğrenme ise farklı şekillerde olmaktadır, örneğin model alma ya da taklit etme yoluyla suç davranışı öğrenilmektedir.

Şiddetin öğrenilen bir davranış olduğunu belirten isimlerden biri de Kalyoncu'dur. Kalyoncu, şiddetin öğrenildiğini ileri sürmüştür. Kalyoncu, "Bu toplum, maalesef şiddeti çocuklarına öğretiyor. Aile içinden başlamak üzere ve aile bireyleri arasında bir eğitim ve iletişim yöntemi olarak; "azarlama", "bağırıp çağırma", "aşağılama", "hakaret" gibi "psikolojik şiddet" ve çoğu zaman daha da ileri giderek "fiziksel şiddet" o kadar yaygın kullanılıyor ki! Genç insan, pek çok örnekleri ile âdetâ şiddet altında ve şiddetle yoğruluyor. Doğuştan değil; ama sonradan şiddete hazırlanıyor. Yani kimse anasından doğduğunda, "cani" olarak dünyaya gözlerini açmıyor" demiştir(Kalyoncu,2009:20).

"Şiddetin öğrenilen bir davranıştır" tablosuna benzer bir sonuçta "şiddet genetik yapıyla alakalıdır" tablosunda ortaya çıkmıştır. Erkeklerde kadınlarda şiddetin genetik yapıyla alakalı olup olmadığı görüşüne paralel yanıtlar vermişlerdir. Şiddetin genetik yapıyla alakalı olduğunu söyleyenler suçlu anne ya da babanın çocuklarının da suç işleme şiddete başvurma eğiliminin yüksek olduğu görüşüne dayanmaktadır.

Etiketleme ve damgalamanın suçu, şiddeti artırdığını cinsiyet fark etmeksizin hem kadınlar hem de erkekler kabul etmektedir. Suç işleyen bir kişiye suçlu damgasının vurulmasıyla birlikte etiketlenmiş ve damgalanmış olmakta ve dışarıda herkesin gözünde suçlu konuma düşmektedir. Bu duruma maruz kalan bir birey bundan sonra ne kadar isterse istesin normal bir birey olamaz çünkü o damgalanmıştır. Araştırma kapsamında yer alan öğrencilerin de %70ine yakını görüşlerine inanmakta ve etiketlemenin damgalamanın suçu ya da şiddeti artırdığını söylemişlerdir.

Yapılan bu çalışmada aile de "erkek döverde severde" anlayışına katılmayanların oranı bir hayli yüksektir. Araştırmaya katılan her beş öğrenciden biri erkektir döverde severde anlayışına tamamen ya da kısmen katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu azımsanmayacak bir orandır. Sosyal yapılarda var olan ataerkil bir aile yapısına sahip olmamız, erkek üstünlüğünü kabul etmektedir. Nitekim zaman içerisinde aile yapılarımızda değişiklikler meydana gelmiş olsa da sahip olunan değerlerin bir anda değişmesi mümkün değildir. Geleneksel geniş aile yerini çekirdek aileye bırakmış, ev içerisinde kadın erkek eşitliği gündeme gelmiş olsa da sahip olunan değerler bu değişikliğe bu kadar hızlı oranda ayak uyduramamıştır.

Eğitim seviyesinin yükselmesi, kadınların okuma oranlarının artması, kadınların ekonomik hayata katılması, ekonomik özgürlüklerine sahip olmaları, kamu ve özel sektörde istihdamlarının artması vb. etkilerle kendilerine güvenleri artmış ve aile içinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Aile içerisinde kadın erkek eşitliğini sağlayan birçok ailenin varlığına karşın erkek egemenliği olan ailelerde bir hayli fazladır. Bu tür ailelerde kadının okuma oranının az olması ve ekonomik özgürlüğüne sahip olmaması sebebi ile erkeğe oranla kendisini daha güçsüz hissetmekte ve uğramış olduğu herhangi bir şiddette kendini savunamamaktadır. Hatta sadece kendini savunma değil, erkeğin yaptığı davranışta haklı olduğunu söylerler. Çünkü onlara göre erkektir döverde severde anlayışı egemendir ve bu kişiler yetiştikleri aile ortamında da bu mantıkla yetiştikleri ve ailelerinden de bu davranışları gördükleri için erkeğin istediği zamanda dövüp istediği zamanda sevebileceklerini normal karşılayıp kabul ederler. "Ailenin reisi erkektir, aile içi otorite erkekte

olmalıdır” görüşüne kadın ve erkek açısından farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Erkekler aile içi otoritenin erkekte olması gerektiğini düşünürlerken bayanların çoğu bunu reddetmiştir. Sahip olunan toplumsal yapı ve yetiştirme tarzından dolayı ailede erkek egemenliği olmalıdır görüşü yaygındır, Bireyler (kız/erkek) aile içerisinde toplumsallaştırılırken cinsiyet özellikleri göz önünde bulundurulur. Kızlar ve erkekler toplumsal yasama hazırlanırken farklı şekillerde eğitilirler. Kadın ve erkek arasındaki ilk ayırimda burada baslar. Erkeklerle güçlü olmaları, aktif olmaları, ekonomide, siyasette vb. alanlarda belirleyici olmaları öğretilirken kızlara nasıl iyi bir es, iyi bir anne olmaları gerektiği öğretilir. Erkek çocuk annesinden farklı olduğunu, annesi gibi olmadığını, bir başkası olduğunu oldukça erken keşfeder. Kız çocuk annenin dünyası içinde kalır, anneye arasına sınır girmesini, (erkek kardeşi gibi) ondan farklılaşmayı değil; aksine onunla özdeşleşmeyi öğrenir.

Erkekler aile içi otoritenin erkekte olması gerektiğini düşünürlerken bayanların çoğu bunu reddetmiştir. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi olarak zihniyet yapılarında ki değişiklikleri gösterebiliriz. Artık değişme ve gelişmeye bağlı olarak toplumlar da sürekli değişmektedir. Bu değişiklik toplumun yapılarında da değişmelere sebep olmuştur. Eskiden çok yaygın olan baba(ata) odaklı geleneksel geniş aile yerini çekirdek aileye(eşitlikçi) bırakmaya başlamıştır. Bu değişimle birlikte insanların zihniyet yapılarında da değişimler olmuş ve eskiden sürekli itaat eden kadın yerine eşitlik ilkesine dayanan yeni bir model gelmiştir. Bundan dolayı da kadınlar aile içi otoritenin erkekte olmasını istemeyip eşitlikçi bir anlayış istemektedirler. Buna karşılık erkekler de var olan avantajlı konumlarından dolayı aile içi otoritenin erkekte olmasını istemekte ve bu avantajlı konumlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

İçli, çalışmalar sonucunda kadınların, bir dereceye kadar erkek otoritesini ve gücünü kabullendiklerini belirtmiştir. Bazı çalışmaların bu durumu dinin ve diğer sosyal kurumların öğretileriyle ilişkilendirdiğini belirtmektedir. Koca ve baba otoritesinin koşulsuz onayı, kadında içinde bulunduğu olumsuz koşullarda affedici davranma, aileyi bir arada tutma çabası ve çocuklarına karşı da babalarını mazur gösterme eğilimini ortaya çıkarmaktadır(İçli,2007:397). İçli'nin de belirttiği gibi, kadınlar erkeklerin otoritesini kabullenmekte ve çeşitli sebeplerle şiddetini de anlayışla karşılamaya göz yummaya çalışmaktadırlar.

Cinsiyet ve eşitsizliğin çatışma ve şiddeti doğuracağı görüşünü yaklaşık her iki kişiden biri savunmaktadır. Cinsiyet eşitsizliği ilk yetişme dönemlerinde bile ortaya çıkmaktadır. Bireyler (kız/erkek) aile içerisinde toplumsallaştırılırken cinsiyet özellikleri göz önünde bulundurulur. Kızlar ve erkekler toplumsal yaşama hazırlanırken farklı şekillerde eğitilirler. Kadın ve erkek arasındaki ilk ayırimda burada baslar. Erkeklerle güçlü olmaları, aktif olmaları, ekonomide, siyasette vb. alanlarda belirleyici olmaları öğretilirken kızlara nasıl iyi bir es, iyi bir anne olmaları gerektiği öğretilir. Erkek çocuk annesinden farklı olduğunu, annesi gibi olmadığını, bir başkası olduğunu oldukça erken keşfeder. Kız çocuk annenin dünyası içinde kalır, anneye arasına sınır girmesini, ondan farklılaşmayı değil; aksine onunla özdeşleşmeyi öğrenir ve daha çocukken kız ve erkek arasına bir eşitsizlik girer ve büyüdüklerinde de bu hayatlarına yansır.

Küçük yaştan itibaren yetiştirilme tarzında başlayan cinsiyet eşitsizliği ne yazık ki sadece aile içinde olmakla sınırlı kalmaz ve toplumun her alanına yansır. Sadece aile yaşantısında değil, toplumda, eğitim alanında, iş hayatında vb. pek çok yerde cinsiyet eşitsizliği mevcuttur. Özellikle erkeklerin kendilerini üstün görmeleri, pek çok alanda bayandan öncelikli haklara sahip olmaları çatışmayı beraberinde getirmektedir. Örneğin; en eski çağlardan beri toplumda bir görev bölüşümü mevcuttur, erkekler avlanmayla dış koşullarla mücadeleyle uğraşırken, kadınlar erkeğin getirdiğini pişirmek, çocuklara bakmak, vb.dir.

Araştırma verilerine göre, öğrencilerin yaklaşık yarısı kadına karşı şiddet uygulamasının eşin öğrenim düzeyi ile negatif ilişkili olduğunu kabul etmemiştir. Bunlara göre kadının eşin eğitim durumu arttıkça şiddet azalmamaktadır, şiddet uygulanması ile eğitimin bir ilişkisi yoktur görüşü hâkimdir. Bunun yanında diğer yaklaşık yarısı ise şiddet uygulanmasının eğitimle ilişkili olduğunu savunmuşlardır. Bu görüşe göre şiddet gören kadının şiddet görmesinde en önemli etkenlerden biri

de eşin eğitimi ile yakından ilişkilidir. Eğer eşin öğrenim düzeyi yüksek ise şiddet uygulama olasılığı az, eşin öğrenim düzeyi düşükse şiddet uygulama olasılığı daha yüksektir.

Araştırma verilerine göre her dört kişiden üçü ekonomik bağımsızlığa sahip olmayan kadınların şiddete uğrama olasılıklarının daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Polat'ta özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik bağımsızlığını kazanamayan kadınlarda şiddetin sıklıkla yaşandığını belirtmektedir. Polat, kadına yönelik şiddetin, bütün sosyoekonomik gruplarda meydana gelse de araştırmalara göre yoksul kesimlerde yaşayan kadınların daha yüksek ekonomik düzeydekilerden daha fazla şiddet gördüklerini belirtmektedir(www.kriminoloji.com 2002).

“Kadının eğitimi ile şiddete maruz kalma arasında negatif ilişki vardır” öncülüne katılanların ve katılmayanların oranı yaklaşık olarak aynıdır. Öğrencilerin yarısı eğitim seviyesinin yükselmesi ile şiddete maruz kalma olasılığı artmakta, diğer yarısı ise eğitim seviyesi azaldıkça şiddete uğrama olasılıklarının arttığını belirtmişlerdir. Eğitim seviyesinin yüksek olması bazen şiddeti azaltırken bazen de tam tersine şiddeti tetikleyebilir. Örneğin haklarını bilen kadın haklarını aramak için konuştuğunda erkek çileden çıkabilir ve daha da hiddetlenip şiddet uygulama olasılığını artırabilir. Bununla birlikte eğitim seviyesinin yükselmesi ile birlikte kadınlar daha çok ekonomik hayata atılmış ve özgürlüklerini elde etmişlerdir. Ekonomik özgürlüğe sahip aldıktan sonra da şiddete uğramış olsalar bile şiddet uygulayana katlanmak yerine haklarını arayarak ayrılmayı tercih ederler.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Tarihin en eski zamanlarından günümüze kadar her dönemde şiddet ve suç var olmuştur. Çeşitli şekillerde ortaya çıkan suçlar, toplumun huzurunu bozmakta, toplumun yaşanılmaz bir hal almasına sebep olmaktadır. Bu suç türleri çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Özellikle bu suçlardan aile içinde işlenen suçlar son zamanlarda daha da fazla gündeme gelmiştir. Aile içinde işlenen suçlardan çocuğa ve kadına yönelik şiddet hemen hemen her geçen gün daha fazla artmakta, çocuklar ve kadınlar için korkulu bir rüya olmaktadır. Herhangi bir gün televizyonu açtığımızda, ya da elimize bir gazete aldığımızda kadına yönelik şiddetin bir türüyle karşılaşmamamız neredeyse imkânsızdır. Her gün onlarca belki de yüzlerce kadına yönelik şiddet olaylarıyla karşı karşıya kalmaktayız. Bu da durumun ciddiyetini biraz olsun göstermektedir.

Geleceğin anne ve baba adaylarından olan üniversite öğrencilerinin aile içerisinde şiddet görüp görmediklerini ve bununla ilişkili olarak şiddet uygulayıp uygulamayacakları, gençlerin kadına ve çocuğa yönelik şiddet ile ilgili görüşleri ve şiddetin giderilmesine yönelik çözüm önerileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Son yılların en güncel konularından biri olan, genelde şiddet, özelde de aile içinde kadına yönelik şiddet konusu üzerinde durulması gerekmektedir. Çalışmamız doğrultusunda kadına yönelik şiddetin ne kadar ciddi düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Kadına yönelik şiddet sadece fiziksel anlamda değildir. Fiziksel şiddetle birlikte, cinsel şiddet, sözsöz şiddet, duygusal şiddet, kamusal şiddet ve ekonomik şiddetlerde uygulanmaktadır. Kadına yönelik bu şiddetlerin her biri tek başına uygulandığı gibi bazen birkaç şiddet türünü bir arada görebilmekte mümkündür. Kadına yönelik şiddet içeren bir habere baktığımızda, önce eşi tarafından küfürlere, tehditlere maruz kalıyor, bu onun sözsöz şiddete uğradığını gösterir, söylenen sözlerin ağırlığı ve tehditler onu duygusal yönden yıpratır bu duygusal şiddettir. Eşi sadece sözlü şiddetle yetinmez ona vurmaya başlar, bıçaklar ya da canice öldürür, bu da fiziksel şiddete örnektir. Yani kadınlar birçok şiddet türüne aynı anda maruz kalabilmekte o da kadında tamiri mümkün olmayan büyük tahribatlara sebep olur. Bu nedenle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Çalışma sonucunda en fazla dikkat çeken durumlardan bir tanesi kadınlar ve erkekler açısından şiddetin kaynağı ile ilgili farklılıklarıdır. Kadın kaynaklı faktörler; şiddetin kaynağını kadın kaynaklı olarak görmektedirler. Özellikle erkeklerde bu oran daha fazladır. Kadınların %7,4ü şiddetin kaynağını kadında görürken erkeklerin ise %43,8i şiddetin kaynağını kadınlarda görmektedir. Bu çok yüksek bir orandır. Şiddetin kaynağını kadınlar da görenlerin farklı gerekçeleri vardır. Bunlar; erkekte kadının sahiplik duygusu varsa kadına şiddet uygulaması daha fazladır. Bir şeyin sahibi olduğunu düşünen kişi, kendisinde, o şey üzerinde dilediği gibi tasarruf

etme hakkını görür. Onu dilediği gibi kullanabileceğini düşünür. Kadının sürekli şikâyet, sitem ve tartışma içinde bulunması şiddetin önemli bir sebebidir. Bu davranışlar erkeği kolay taşırır. Sorgulayan, yargılayan kadın şiddetin oluşmasına neden olur. Bazı kadınlar eşine karşı sürekli sorgulayıcı bir tavır içinde olurlar. Hanımların sorgulayıcı, denetleyici ve yargılayıcı tutum sergilemesi; huzursuz edici, tahammülü azaltıcı, tepki vermeye yöneltici önemli bir faktör olur. Bir türlü memnun olmayan kadının da erkeği şiddete yönelttiğini belirtmektedirler. Bunlara ek olarak namusuna laf getiren kadın da şiddeti hak etmekte ve şiddete kendileri sebebiyet vermektedirler. Ancak bu hususlar erkekler için geçerlidir, hemen hemen her iki erkekten biri şiddetin kadından kaynaklandığını belirtirken kadınlarda bu oran çok düşüktür.

Aile içerisinde şiddet görenlerin kim tarafından şiddete maruz kaldıkları bakıldığında en fazla baba tarafından ikinci olarak da ağabey tarafından şiddete maruz kaldıkları görülmüştür. Bu sonuçtan da anlaşılmaktadır ki şiddetin uygulayıcıları yine erkeklerdir. Babanın şiddet uygulaması durumun öğrenilmesine sebep olmakta ancak bunu kız çocuklarından ziyade erkek çocuklar öğrenmekte ve uygulamaktadır, çünkü aile de erkek egemen bir yetiştirme tarzı mevcuttur. Ailede şiddet görenlerde en fazla fiziksel şiddete maruz kalmıştır.

Araştırma sonucuna göre en zararlı şiddet türünün cinsel şiddet olduğu anlaşılmaktadır. Cinsel tacize uğrayan kadın ya da erkete tamiri zor olan tahribatlar meydana gelmektedir. Bazen cinsel şiddete maruz kalanlar başlarına gelen bu olayları birilerine anlatarak ya da psikologa giderek yardım alır, ancak bunu yapabilenlerin oranı yapamayanlara oranla düşüktür. Bunun yanı sıra yaşadığı bu olaydan utanç duyarak kimselere söylemeden bunu kendi başına yenmeye çalışan kadınlarda mevcuttur. Bu tür kadınların yaşadıklarını unutma ya da atlatma süreçleri gecikeceğinden kadınların daha fazla yıpranmalarına sebep olacaklardır. Cinsel taciz yaşandıktan çok sonra bile olumsuz etkilerini sürdüren, çoğunlukla hatırlamaktan, kaçılan, ancak hatırlandığında çok acı veren bir durumdur.

Araştırma sonucuna göre şiddetin gerekli olduğu, çözüm aracı olduğu, çatışma çözmede, stresi giderme de uygun bir yol olduğu ve çocukların eğitilmesinde bir araç olduğu konuları büyük oranda kabul görmemiştir. Ancak bunların kabul görmemesine karşın cinsiyet fark etmeksizin şiddetin öğrenilen bir davranış olduğuna katılanların oranları bir hayli yüksektir. Bu görüşün temelinde sosyal öğrenme teorisi yatmaktadır. Bu teoriye göre suç davranışı da diğer davranışlar gibi yaşantılar sonucunda öğrenilmektedir. Bu öğrenme ise farklı şekillerde olmaktadır, örneğin model alma ya da taklit etme yoluyla suç davranışı öğrenilmektedir; aile bireyleri arasında bir eğitim ve iletişim yöntemi olarak; “azarlama”, “bağırıp çağırma”, “hakaret” gibi “psikolojik şiddet” ve çoğu zaman daha da ileri giderek “fiziksel şiddet”in yaygın kullanılması ile çocuklar âdeta şiddet altında ve şiddetle yoğruluyor. Doğuştan değil; ama sonradan şiddete hazırlanıyor.

Araştırma sonucunda tespit edilen bir diğer noktada cinsiyet fark etmeksizin etiketlenmenin, damgalamanın suçu şiddeti artıracığı görüşüne katılım oranları olmuştur. Kadınlarda erkeklerde büyük oranda etiketlenmenin damgalamanın suçu şiddeti artırdığını savunmaktadırlar. Bu görüşe göre, suç işleyen bir kişiye suçlu damgasının vurulmasıyla birlikte etiketlenmiş ve damgalanmış olmakta ve dışarıda herkesin gözünde suçlu konuma düşmektedir. Bu duruma maruz kalan bir birey bundan sonra ne kadar isterse istesin normal bir birey olamaz çünkü o damgalanmıştır. Normal bir birey olamayacağını bilen kişinin artık hayattan çekineceği bir şey kalmayacak ve şiddet uygulamaya devam edecektir, hatta devam etmekle kalmayıp ciddi suçlara bulaşacaktır, adam öldürme, örgüte üye olma vs.

Araştırma sonucunda elde edilen bir diğer önemli bulgu ise cinsiyet fark etmeksizin büyük bir oranın yaklaşık her beş kişiden dördü, şiddet uygulayanların şiddet davranışını tekrarlayacağı görüşüdür. Birey uyguladığı şiddet ya da işlediği bir suç karşısında herhangi bir caydırıcı etkiye sahip bir ceza almıyorsa, bu kişinin aynı davranışı tekrarlama olasılığı çok daha fazla olacaktır.

Araştırma sonuçlarından elde edilen bir diğer önemli sonuç, cinsiyet fark etmeksizin ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınların şiddete uğrama olasılıklarının fazla olup olmadığı görüşüdür.

Araştırma verilerine göre her dört kişiden üçü ekonomik bağımsızlığa sahip olmayan kadınların şiddete uğrama olasılıklarının daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Ekonomik özgürlüğe de sahipse şiddet karşısında boyun eğmek yerine sahip olduğu hakları kullanır. Ancak ekonomik özgürlüğe sahip olmayan kadın şiddete uğramış olsa bile ikinci kez şiddete uğrama olasılığı daha fazladır, çünkü ekonomik özgürlüğü yoktur ve kendi ayakları üzerinde duramayacağı için şiddete boyun eğmek zorunda kalır. Ekonomik özgürlüğü olan kadın ise bir kez şiddete maruz kalsa da şiddetin tekrarlanması olasılığı çok daha düşüktür. Yapılan farklı araştırmalarda da benzer sonuçların olduğu dikkat çekmektedir. Diğer araştırmalar da, ekonomik bağımsızlığı olmayan, gelir getiren bir işte çalışmayan kadınların şiddete uğrama oranları yüksek olduğu sonucu çıkmıştır.

Araştırma sonuçlarında ortaya çıkan bir başka önemli bulgu ise, “ailede erkek egemenliği olmalıdır” ile “erkektir döverde sever de” görüşüne verilen cevapların kadınlar ve erkekler açısından farklılıklar göstermesi olmuştur. Kadınların tamamına yakını erkektir döverde severde anlayışına katılmazken erkeklerden her beş kişiden ikisi erkektir döverde severde anlayışına katılmaktadır. Buna benzer olarak ailede erkek egemenliği olma görüşü de kadın ve erkek açısından farklı olmuştur. Sosyal yapılarda var olan ataerkil bir aile yapısına sahip olmamız, erkek üstünlüğünü kabul etmektedir. Nitekim zaman içerisinde aile yapılarımızda değişiklikler meydana gelmiş olsa da sahip olunan değerlerin bir anda değişmesi mümkün değildir. Geleneksel geniş aile yerini çekirdek aileye bırakmış, ev içerisinde kadın erkek eşitliği gündeme gelmiş olsa da sahip olunan değerler bu değişikliğe bu kadar hızlı oranda ayak uyduramamıştır. Yapılan farklı çalışmalarda da erkektir döverde severde anlayışının, aile de erkek egemenliği olması gerektiği anlayışının büyük oranda kabul gördüğü ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, şiddet hem bireysel hem de toplumsal etkenlerle ilgili bir olgudur, gerek bireysel düzeyde gerekse toplumsal düzeyde yaşanan şiddet eylemleri birbirini besler bir biçimde karşımıza çıkar. Öyleyse ailede şiddet varsa toplumda da şiddet vardır. Ya da toplumda şiddet olayları yaşıyorsa bunun ailenin işleyişine yansımaları kaçınılmazdır. Bu açıklamadan hareketle şiddeti bireysel ilişkiler bağlamında, aile hem üreten hem de onu meşrulaştırarak toplumsal boyuta taşınmasında önemli bir rol oynayan kurumlardan biridir. Ancak aile içi şiddet olaylarının açığa çıkarılmasında yaşanan güçlükler, aile içi ilişkilerin mahremiyetinden ve buna bağlı olarak aile içinde yaşanan şiddet olaylarının meşrulaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada, aile içi şiddete dayanan suçların gizli kalma ihtimali de artmakta, bu gizlilik bir yandan aile içi şiddet olaylarının ortaya çıkmasını ve çözümünü engellerken, diğer taraftan şiddetin yeniden üretilerek toplumsal boyutta daha büyük şiddet olaylarının yaşanmasına da neden olmaktadır. Çocuğa uygulanan şiddet, ceza, terbiye vb. amaçlarla olursa olsun çocuğun psikolojisini bozarak anti sosyal kişiliklere neden olacak ve kısır döngüyle birlikte şiddet öğrenilerek kuşaktan kuşağa aktarılacaktır. Bu sebeple şiddetin her türüne karşı çıkılmalı ve şiddetsiz bir toplum için her birey üzerine düşeni yapmalıdır.

Araştırma verilerine göre şiddet gören kadınların çocuklarına şiddet uygulayacağı görüşüne katılan ve katılmayanların oranları yaklaşık olarak aynıdır. Şiddet gören kadınların çocuklarına şiddet uygulayacağı görüşünün temelinde öğrenme teorisi vardır. Öğrenme teorisine göre şiddet, suç öğrenilen bir davranıştır. Kadın yetiştiği aile de ne gördüyse bunu benimseyip kendi ailesinde de bunu uygulayacaktır, bu nedenle de şiddet gören kadının şiddet uygulayacağı görüşü yaygındır. Bu görüşün tam tersi görüşlerde mevcuttur, ailede şiddet gördüm bunun kötü olduğunu bildiğim için çocuklara asla şiddet uygulamam diyenlerde vardır.

Araştırma sonucunda tespit edilen bir diğer noktada cinsiyet fark etmeksizin etiketlemenin, damgalamanın suçu şiddeti artıracığı görüşüne katılım oranları olmuştur. Kadınlarda erkeklerde büyük oranda etiketlemenin damgalamanın suçu şiddeti artırdığını savunmaktadırlar. Bu görüşe göre, suç işleyen bir kişiye suçlu damgasının vurulmasıyla birlikte etiketlenmiş ve damgalanmış olmakta ve dışarıda herkesin gözünde suçlu konuma düşmektedir. Bu duruma maruz kalan bir birey bundan sonra ne kadar isterse istesin normal bir birey olamaz çünkü o damgalanmıştır. Normal bir birey olamayacağını bilen kişinin artık hayattan çekineceği bir şey kalmayacak ve şiddet

uygulamaya devam edecektir, hatta devam etmekle kalmayıp ciddi suçlara bulaşacaktır, adam öldürme, örgüte üye olma vs.

Araştırma sonucunda elde edilen bir diğer önemli bulgu ise cinsiyet fark etmeksizin büyük bir oranın yaklaşık her beş kişiden dördü, şiddet uygulayanların şiddet davranışını tekrarlayacağı görüşüdür. Birey uyguladığı şiddet ya da işlediği bir suç karşısında herhangi bir caydırıcı etkiye sahip bir ceza almıyorsa, bu kişinin aynı davranışı tekrarlama olasılığı çok daha fazla olacaktır.

Araştırma sonuçlarından elde edilen bir diğer önemli sonuç, cinsiyet fark etmeksizin ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınların şiddete uğrama olasılıklarının fazla olup olmadığı görüşüdür. Araştırma verilerine göre her dört kişiden üçü ekonomik bağımsızlığa sahip olmayan kadınların şiddete uğrama olasılıklarının daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Ekonomik özgürlüğe de sahipse şiddet karşısında boyun eğmek yerine sahip olduğu hakları kullanır. Ancak ekonomik özgürlüğe sahip olmayan kadın şiddete uğramış olsa bile ikinci kez şiddete uğrama olasılığı daha fazladır, çünkü ekonomik özgürlüğü yoktur ve kendi ayakları üzerinde duramayacağı için şiddete boyun eğmek zorunda kalır. Ekonomik özgürlüğü olan kadın ise bir kez şiddete maruz kalsa da şiddetin tekrarlanma olasılığı çok daha düşüktür. Yapılan farklı araştırmalarda da benzer sonuçların olduğu dikkat çekmektedir. Diğer araştırmalar da, ekonomik bağımsızlığı olmayan, gelir getiren bir işte çalışmayan kadınların şiddete uğrama oranları yüksek olduğu sonucu çıkmıştır.

Araştırma sonuçlarında ortaya çıkan bir başka önemli bulgu ise, “ailede erkek egemenliği olmalıdır” ile “erkektir döverde sever de” görüşüne verilen cevapların kadınlar ve erkekler açısından farklılıklar göstermesi olmuştur. Kadınların tamamına yakını erkektir döverde severde anlayışına katılmazken erkeklerden her beş kişiden ikisi erkektir döverde severde anlayışına katılmaktadır. Buna benzer olarak ailede erkek egemenliği olma görüşü de kadın ve erkek açısından farklı olmuştur. Sosyal yapılarda var olan ataerkil bir aile yapısına sahip olmamız, erkek üstünlüğünü kabul etmektedir. Nitekim zaman içerisinde aile yapılarımızda değişiklikler meydana gelmiş olsa da sahip olunan değerlerin bir anda değişmesi mümkün değildir. Geleneksel geniş aile yerini çekirdek aileye bırakmış, ev içerisinde kadın erkek eşitliği gündeme gelmiş olsa da sahip olunan değerler bu değişikliğe bu kadar hızlı oranda ayak uyduramamıştır. Yapılan farklı çalışmalarda da erkektir döverde severde anlayışının, aile de erkek egemenliği olması gerektiği anlayışının büyük oranda kabul gördüğü ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, şiddet hem bireysel hem de toplumsal etkenlerle ilgili bir olgudur, gerek bireysel düzeyde gerekse toplumsal düzeyde yaşanan şiddet eylemleri birbirini besler bir biçimde karşımıza çıkar. Öyleyse ailede şiddet varsa toplumda da şiddet vardır. Ya da toplumda şiddet olayları yaşanıyorsa bunun ailenin işleyişine yansımaları kaçınılmazdır. Bu açıklamadan hareketle şiddeti bireysel ilişkiler bağlamında, aile hem üreten hem de onu meşrulaştırarak toplumsal boyuta taşınmasında önemli bir rol oynayan kurumlardan biridir. Ancak aile içi şiddet olaylarının açığa çıkarılmasında yaşanan güçlükler, aile içi ilişkilerin mahremiyetinden ve buna bağlı olarak aile içinde yaşanan şiddet olaylarının meşrulaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada, aile içi şiddete dayanan suçların gizli kalma ihtimali de artmakta, bu gizlilik bir yandan aile içi şiddet olaylarının ortaya çıkmasını ve çözümünü engellerken, diğer taraftan şiddetin yeniden üretilerek toplumsal boyutta daha büyük şiddet olaylarının yaşanmasına da neden olmaktadır. Çocuğa uygulanan şiddet, ceza, terbiye vb. amaçlarla olursa olsun çocuğun psikolojisini bozarak anti sosyal kişiliklere neden olacak ve kısır döngüyle birlikte şiddet öğrenilerek kuşaktan kuşağa aktarılacaktır. Bu sebeple şiddetin her türlüsüne karşı çıkılmalı ve şiddetsiz bir toplum için her birey üzerine düşeni yapmalıdır.

KAYNAKÇA

AVCI, Özlem, (2012); “İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği, İki Dünya Arasında”, 1.Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

AYAN, Sezer, (2010); “Aile ve Şiddet, Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddet”, Ütopya Yayınevi, 1.Baskı, Sosyoloji Dizisi, Ankara.

BAKER Linda L. - JAFFE Peter G. - MOORE Kathy J., (2001); "Understanding the Effects of Domestic Violence a Handbook for Early Childhood Educators", Centrefor Children&Families in the Justice System Resources, London.

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1995); "Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları", Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.

BAYHAN, Vehbi, (1995); "Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma", Kültür Bakanlığı, Kültür Eserleri, Malatya.

DEMİRBAŞ, Timur, (2001); "Kriminoloji", Seçkin Yayıncılık, Ankara.

GÜLEÇ, Hüseyin - TOPALOĞLU, Mürüvvet - ÜNSAL, Demet - ALTINTAŞ, Merih, (2012); "Bir Kısır Döngü Olarak Şiddet;Violence as a ViciousCycle", Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-CurrentApproaches in Psychiatry.

İÇLİ, Tülin, (2007); "Kriminoloji", 7. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

KALYONCU, Hamdi, (2009); "Aile İçi Şiddet ve Şiddet Ortamında Çocuklar", Popüler Yayıncılık, Hayat Yayın Grubu, İstanbul.

KASATURA, İlkay, (1998); "Gençlik ve Bağımlılık", Evrim Yayınevi, İstanbul.

KIZMAZ, Zahir, (2006); "Cezaevi Müdavimleri, İnatçı Suçlular", Ankara.

OĞUZ . Nuran, (2008); " Tüketim Kültürünün Üniversite Gençliği Üzerine Etkisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği", Isparta.

ÖZTÜRK Bahri - ERDEM Mustafa Ruhan, (2006); "Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku" 9.Baskı, Ankara.

ÖZTÜRK, Bahri; www.kriminoloji.com 2002 "Şiddet ve Çocuk (Araştırma)", Erişim Tarihi: 17.01.2013.

POLAT, Oğuz; www.kriminoloji.com 2002, "Şiddet", Erişim Tarihi: 17.01.2013

SİNANOĞLU Oktay S., TURAN Rıdvan, (1997); "Bilim İdeoloji ve Gençlik", Kasem Ltd. Şti., İstanbul.

TEKİN, Üzeyir, (2011); "Şiddet", Orient Yayınları, 1.Baskı, Ankara.

TUNCAY Suavi, (2000); "Türkiye'de Gençlik Sorunlarının Psikolojik Boyutu" Muğla Üniversitesi, SBE Dergisi, Güz, Cilt:1 Sayı:1.

UÇAR, Mehmet Ali, (2003); "Aile İçi Şiddet ve Ailenin Korunması Yasası", Yetkin Yayınları, Ankara.

ÜNVER, Yener, (2003); "Türkiye'de Aile İçi Şiddetin Boyutları, Nedenleri ve Çözüm Önerileri", Suçla Mücadele Bağlamında Türkiye'de Aile İçi Şiddet, Ülke ÇapındaKriminolojik ve Viktimolojik Alan Araştırması ve Değerlendirmesi, Beta Yayıncılık, İstanbul.

YÖRÜKOĞLU, Atalay, (1999); "Öğrenciler, Öğretim Üyeleri, Anne ve Babalar Yönünden Gençliğin Eğitimi", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

1927 NÜFUS SAYIMI SONUÇLARINA GÖRE ELAZIĞ NÜFUSU

1927 Census Results By Elazığ Population

Savaş SERTEL*

ÖZET

Türkiye'nin ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. 1927 yılında gerçekleştirilen nüfusu sayımı için 1926 yılında nüfus sayım kanunu çıkarılmıştır. Yine aynı yıl İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmuş ve Belçikalı Camilla Jacquart kurumun başına getirilmiştir. 28 Ekim 1927 tarihinde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Sayım süresince sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. 1927 nüfus sayımında nüfusun çeşitli özellikleri ele alınmıştır. Bu çalışmada 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Elazığ'da yaşayan nüfusun nitelikleri incelenmiştir. Bu sayım sonucuna göre Elazığ nüfusu 140.400 kişi'dir. İlin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Meslekler itibarıyla il nüfusu incelendiğinde ilde uzun bir süre endüstrileşme yönünde bir gelişme olmayacağı da anlaşılmaktadır. 1927 yılında Elazığ'da okuryazarlık oranı %4.85'tir. Bu orana göre eğitim ve kültürel faaliyetlerin gelişmesi için de eğitim alanında daha fazla yatırım yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Kırsal nüfusun Türkiye ortalamasının üzerinde olması kentleşmenin uzun yıllar alacağını göstermektedir. Kısacası 1927 nüfus sayımında Elazığ ile ilgili veriler ilin içe kapalı bir ekonomik ve kültürel yapısı olduğunu, bunun kırılması için çok fazla yatırım gerekeceğini ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elazığ Nüfusu, 1927 Nüfus Sayımı, Nüfus İstatistikleri.

ABSTRACT

Turkey's first census was conducted in 1927. To the population census conducted in 1927, the law was issued in 1926 census. Established in the same year was appointed head of the General Directorate of Statistics and Belgian Camille Jacquart institutions. In the October 28, 1927 made the first census of the Republic of Turkey. The curfew was applied during the census. Various characteristics of the population in the 1927 census were discussed. In this study, the characteristics of the population living in Elazığ were examined according to the 1927 census. According to the results of this census, the population of Elazığ 140 400 persons. The basic livelihood of the province is agriculture and animal husbandry. As of the occupations examined provinces provincial population will be a long time in development is understood in terms of industrialization. In 1927, the literacy rate in Elazığ 4.85%. For the development of educational and cultural activities according to this ratio also arises the need for greater investment in education. Turkey is above the average of the rural population shows will take many years of urbanization. In short, the 1927 census data on Elazığ province's interior is a closed economic and cultural structure, for it appeared to be too much investment breakage.

Key Words: Elazığ Population 1927 Census, Population Statistics.

GİRİŞ

1927 yılında yapılan nüfus sayımı Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımıdır. Bu nedenle bu ilk sayımdaki Türkiye nüfusu büyük bir önem arz eder. 1927 nüfus sayımı verileri cumhuriyetin ilk döneminde Anadolu şehirlerinin kuruluş döneminde hangi durumda olduğunu göstermesi açısından başlı başına irdelenmesi gereken bir istatistikî veri bütünüdür. Elazığ şehri ise tarih boyunca önemli yerleşim alanlarından biri olmuştur. Bol tatlı su kaynaklarına sahip olması, iklimi ve önemli ticaret yolları üzerinde bir kavşak noktası konumunda olması Elazığ'ın önemini daha da artırmıştır. 1927 yılı nüfus sayımına göre ilin nüfus verilerinin araştırılmamış olması ilin o dönemki sosyo-ekonomik yapısının tahlili açısından önemli bir eksikliğin giderilmesi anlamına gelir. Bu nedenle bu sayım verilerine göre Elazığ nüfusunun niteliklerinin incelenmesi bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Çalışmanın temel kaynağını Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanan 1927 nüfus sayımı istatistikleri teşkil etmektedir. 1927 nüfus sayımı verileri ışığında Elazığ şehrinin o dönemki demografik ve sosyo-ekonomik yapısı incelenmiştir. Nüfus, hareket halinde, her an ve

* Yrd. Doç. Dr. Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – TUNCELİ Mail: savassertel@mynet.com

durmadan değişen bir olaydır. Doğum ve ölüm gibi olaylar neticesinde dünyada yaşayan insanların sayısı her an değiştiği gibi insanların yeryüzüne dağılışı da durmadan değişmektedir. Bu şekildeki bir değişimde elverişli coğrafi şartlara sahip olan yerleşmelerin nüfusu sürekli artarken, coğrafi potansiyelini yeterince kullanamayan yerleşmelerde nüfus sürekli azalmaktadır¹. Nüfus sayımı, sınırları belli bir yerdeki nüfusun belli bir zaman diliminde sayılması işidir. Sayımlar nüfusun niceliğini ve niteliğini, yani büyüklüğünü ve özelliklerini tanımayı sağlar. Nüfus sayımları demografinin temel veri kaynağıdır. Geçmiş dönemlerde nüfus sayımları oldukça masraflı ama kapsamlı bir bilgi edinme yöntemi olmuştur. Osmanlı döneminde yapılan nüfus sayımları askere alma ve vergi verecek kişilerin tespitini amaçlamıştır. Nüfus sayımları belli bir zaman diliminde nüfusun bütününe uygulandığı için bir fotoğraf olarak düşünülebilir. Genel nüfus sayımları öncelikle devlet yönetimini kolaylaştırmak için yapılmaktadır². Nüfus sayımları, toplumu meydana getiren fertlerin sayı, cinsiyet, yaş, meslek, dil, din ve öğrenim durumlarını ortaya koyduğundan toplumların sosyolojik, ekonomik ve tarihi yönlerinin bilinmesi, sosyal tarihlerinin yazılması açısından oldukça önemlidir³.

Dünyada ilk sayımlar Çin’de (M.Ö. 3050), Sümer’de, Mısır’da (M.Ö. 2750), Hint Krallığı’nda, antik Yunan ve Roma’da yapılmıştır. Bu dönemdeki sayımlar bilimsel bir yönünden çok devletin daha iyi yönetilmesi kaygısı taşımıştır (askere alma ve vergilendirme). Bu amaçla haneler ve erkekler sayılmıştır. İslam dünyasında ilk nüfus sayımı hicretin ilk yılında Medine’de yapılmıştır.⁴ Buna göre 1.500 kişinin Müslüman olduğu tespit edilmiştir. Yenedünya olarak adlandırılan Amerika kıtasında ilk nüfus sayımı Kanada’da 1608’de kurulan Nouvelle France kolonisinde 1666’da yapılmış ve bu sayım sonucu kolonide 3 215 kişinin yaşadığı tespit edilmişti. Bu sayımda herkesin adı, yaşı, cinsiyeti, mesleği ve medeni durumu da kayıtlara geçirilmiştir.⁵

Osmanlı’da ilk genel nüfus sayımı II. Mahmut devrinde 1830-1831 yıllarında yapılmıştır. Anadolu ve Rumeli’yi kapsayan bu sayım, yönetimin modernleşme ve merkezileşme çabalarının önemli bir ayağı ve göstergesi sayılabilir.

Batılı devletleri yakından takip eden yöneticiler bu devletlerin yaptırdığı nüfus sayımlarından istifade ettiklerini ve bu sonuçlara göre kaynakların daha verimli, daha isabetli kullanıldığını görerek Türkiye’de de bu yönde çalışmalara girişmiştir⁶. Bu amaçla 1926 yılında “İstatistik Umum Müdürlüğü” kurulmuştur. Kurumun müdürlüğüne Uluslararası İstatistik Enstitüsü üyesi Belçikalı Camille Jacquart getirilmiştir⁷. Kurum ilk olarak 2 Haziran 1926’da nüfus sayımı hakkında 9 maddelik bir kanun çıkarmıştır⁸. 2 Haziran 1926’da çıkarılan 896 Sayılı “İlk Genel Nüfus Sayımı Kanunu” TBMM tarafından kabul edilmiş ve resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁹. Bu kanun çıkarıldıktan sonra 28 Ekim 1927 tarihinde Türkiye’nin ilk genel nüfus sayımı yapılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan Elazığ, doğu ve kuzeydoğuda Bingöl, güneyde Diyarbakır, güneybatı ve batıda Malatya, kuzeybatıda Erzincan ve kuzeyde Tunceli illeri ile çevrilidir. 1927 yılı verilerine göre yüzölçümü 10.245 Km²’dir. Elazığ, su ve maden kaynakları ile verimli ovalara sahiptir. M.Ö. 6. Binden itibaren bölge en yoğun yerleşme alanlarından¹⁰. Elazığ’da Neolitik, Kalkolitik ve Paleolitik dönemlerden kalan yaşam izleri tespit edilmiştir. Elazığ

¹Ahmet Atasoy-M. Dursun Çitçi, “Elazığ Şehri’nin Nüfus Özellikleri ve Çevrenin Toplum Sağlığı Üzerindeki Etkisi”, *Turkish Studies*, C. 4/3 Bahar 2009, s. 198.

²Didem Daniş, “Demografi: Nüfus Meselelerine Sosyolojik Bir Bakış”, *Ders Notları*, s. 4.

³<http://ataturkilkileri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-12-dinc.pdf>

⁴Muhammad Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 183.

⁵Mustafa Köse, *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2010, s. 5.

⁶Sami Yuca, “Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına Göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri.”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 24 (Nisan-Haziran) 2011, Celalabat-Kırgızistan, 2011, 9.

⁷Aytül Tamer-Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar.”, *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, 2004, S. 26, s. 74.

⁸Tamer-Bozbeyoğlu, *A.g.m.*, s. 77.

⁹D.İ.E., *1965 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*, 24 Ekim 1965, Ankara 1968, s. V; Yuca, *Muş*, s. 9.

¹⁰Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ 2013, s. 11-12.

yöresi sahip olduğu su kaynakları, orman alanları, avlanabilecek hayvan türleri ve kendiliğinden yetişen yiyecek kaynaklarından dolayı Paleolitik dönemden başlayarak insan topluluklarının yaşam alanı haline gelmiştir¹¹. İlin tarihine ait ilk yazılı bilgiler Hitit ve Asur tabletlerinden elde edilmiştir¹². Hititlerden sonra Urartu, Roma, Bizans ve Sasani hâkimiyetlerinde kalan Harput Hz. Ömer zamanında İslam orduları tarafından fethedilmiştir¹³. Bir süre sonra tekrar Bizans eline geçen bölge 1085'te Çubuk Bey tarafından zapt edilmiştir. Daha sonra yöre Artuklu, Selçuklu, Dulkadirli, Akkoyunlu ve Safevi hâkimiyetinde kalmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı topraklarına katılan Harput üç gün süren bir kuşatma sonucu 26 Mart 1516'da ele geçirilmiştir. Harput XIX. yüzyıldan itibaren stratejik açıdan önemini kaybetmiştir. Ulaşımın da zor olmasından dolayı Ağavat Mezraası denilen bu günkü yeri önem kazanmıştır. Vali İzzet Paşa zamanında mezranın adı dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'e nispetle Mamûretülaziz'e çevrilmiştir. Yalnızca yeni kurulan şehrin değil teşkil edilen sancağın adı da bu şekilde anılmıştır. Mamuretülaziz Eyaleti 1867 vilayet nizamnamesinin uygulanmasıyla birlikte Diyarbakır Vilayetine bağlı bir sancak haline getirilmiştir. 1875 yılında ise müstakil bir mutasarrıflık yapılmıştır. 1879'da vilayet olmuş ve bu statüsü cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir¹⁴.

Hititler döneminde Elazığ yöresi İşuwa olarak adlandırılmıştır. Harput yöresine milattan önceki dönemlerde Alzi ve Enzi'de denmiştir¹⁵. İslamiyet döneminde Harput'a Hısn-ı Ziyad olarak adlandırılmıştır¹⁶. XIX. Yüzyılda Sultan Abdülaziz'e ithafen kullanılan Mamuratülaziz isminin uzun olmasından dolayı halk Elaziz demeye başlamıştır. 1937 yılı Kasım ayında Elaziz, Elazık'a (Azığı bol şehir) daha sonra 10 Aralık 1937'de Bakanlara Kurulu kararı ile de Elazığ'a çevrilmiştir¹⁷.

1310 Tarihli Mamuratül Aziz Salnamesinde Harput merkezinin nüfusu 30.639 kişidir.¹⁸ Fransız gezgin Vital Cuinet'e göre Harput merkezinin nüfusu 20.000, Mezra nüfusu 5.000 ve Harput Sancağı'nın toplam nüfusu 295.704 kişidir.¹⁹ Şemsettin Sami'nin yazdığı Kamûsü'l-alam adlı eserde Elazığ'da 575.315 kişinin yaşadığı yazılmıştır.²⁰ 1897 Osmanlı nüfus sayımında Elazığ nüfusu 459.779 kişidir. Bu dönemde Mamuratülaziz'de 380.092 Müslüman, 958 Rum, 74.204 Ermeni, 2.390 Katolik, 607 Latin, 1.505 Eski Suriyeli, 21 Gayrimüslim Çingene, 1 Yahudi yaşamıştır²¹.

Tablo 1. 1897 Osmanlı Nüfus Sayımına Göre Elazığ Nüfusu

Müslüman		Rum		Ermeni		Katolik-Protestan		Latin		Eski Suriyeli	
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
198.405	181.687	479	479	38.062	36.142	1.172	1.218	310	297	76	1

Kaynak: Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu(1830-1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş yayınları, İstanbul 2010, s. 332.

Bunların dışında Mamuratülaziz'de yabancı uyruklu 59 kişi bulunmaktadır. 1900 yılında Mamuratülaziz Vilayeti'ne bağlı 14 kaza, 70 nahiye ve 1.890 köy vardır²². 1914 Osmanlı nüfus sayımına göre Elazığ nüfusu 143.031 kişidir. Nüfusun 102.850'si Müslüman, 31.564'ü Ermeni, 5.585'i Protestan, 1.448'i Katolik Ermeni, 983'ü Süryani, 541'i Latin ve 60'ı Rum'dur²³.

¹¹ Arslantaş, A.g.e, s. 249.

¹² "Anabritannica, Elazığ Maddesi C. XI, İstanbul 1994, s. 161.

¹³ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Elazığ Maddesi C. X, İstanbul 2004, s. 551.

¹⁴ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999, s. 75-76.

¹⁵ Recep Yıldırım, "Harput/Elazığ Yöresinin Tarihi Coğrafyası", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu(23-25 Mayıs 2013) Bildiri Kitabı*, C. I, s. 300.

¹⁶ Abdülgani Bulduk, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk, İbrahim Yılmazçelik, Elazığ 2004, s. 61.

¹⁷ "Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, Elazığ Maddesi C. IV, İstanbul 1979, s. 222.

¹⁸ *1310 Tarihli Mamuratül Aziz Vilayet Salnamesi*

¹⁹ Vital Cuinet, *Turquie D'asie*, Paris 1892, s. 352.

²⁰ Şemsettin Sami, *Kamûsü'l-alam*, Mihran Matbaası, İstanbul 1891, C. VI, s. 4333.

²¹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş yayınları, İstanbul 2010, s. 332.

²² Karpat, s. 428.

²³ Karpat, s. 382-383.

Tablo 2. 1914 Osmanlı Nüfus Sayımına Sonuçlarına Göre Elazığ Nüfusu

Bölgeler	Müslüman	Katolik Ermeni	Ermeni	Protestan	Süryani	Latin	Rum
Mamurtalaziz	56.365	1.323	23.725	4.000	344	374	23
Harpuz	22.541	125	7.519	1.528	639	167	-
Keban	23.944	-	320	57	-	-	37
Toplam	102.850	1.448	31.564	5.585	983	541	60

Kaynak: Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu(1830-1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş yayınları, İstanbul 2010, s. 382-383.

1914 ve 1927 nüfus sayımlarında Elazığ nüfusu birbirine çok yakın çıkmıştır. 1917 yılında Osmanlı Devleti'nde yapılan yabancı nüfus sayımında Elazığ'da 5 Alman, 3 Danimarkalı ve 1 İsviçreli olmak üzere toplam 9 yabancı bulunmaktadır.²⁴

1. Nüfus Yoğunluğu

1927 Genel Nüfus Sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 kişidir. Bu nüfusun %24.2'si kentlerde, %75.8'i ise kırsalda yaşamaktadır²⁵. Elazığ nüfusunun ise %18.6'sı kentlerde, %81.4'ü kırsalda yaşamaktadır²⁶. Kırsal nüfus Türkiye ortalamasını üzerinde, kentsel nüfus ise altında çıkmıştır. 1927 nüfus sayımında Elazığ genelinde ve tüm ilçelerde kadın sayısı erkek sayısından fazladır.²⁷ Kentsel nüfusa bakıldığında ise Keban hariç tüm ilçelerde ve Elazığ genelinde erkek sayısı kadınlardan fazladır. Kırsal nüfusta ise tüm ilçelerde ve il genelinde kadınlar erkeklerden fazladır. 1927 nüfus sayımı verilerine göre Elazığ'da 140.400 kişi yaşamaktadır²⁸. Nüfusun %51.3'ü kadın, %48.7'si erkektir. Nüfusun %56.4'ü merkez ilçede, %24.9'u Palu'da, %9.1'i Baskil'de, %7.1'i Maden'de ve %2.4'ü Keban'da yaşamaktadır. Elazığ'da kentsel nüfus çok düşüktür. Zaten gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde kırlardan şehirlere göçün nedeni sanayileşme ile birlikte daha çok geçim sıkıntısına dayanmaktadır²⁹. Bu dönemde Elazığ'daki kırsal nüfusun bu anlamda bir göçe ihtiyacı yoktur. Halk köylerde ekip biçerek uzun süre karnını doyurabilmektedir.

Tablo 3. 1927 Yılı Genel Nüfus Sayımına Göre Elazığ'da Nüfus Yoğunluğu

Yerleşim Yeri	Erkek	Kadın	Toplam	Yüzölçümü(km ²)	Nüfus Yoğunluğu	Mevaki (Kayıp)
Merkez	38.884	40.330	79.214	3.225	24.6	304
Baskil	5.949	6.856	12.805	2.094	10.4	116
Keban	1.472	1.884	3.356	776	4.3	24
Maden	4.973	5.046	10.019	1.340	7.5	85
Palu	17.108	17.898	35.006	2.810	12.5	332
Toplam	68.386	72.014	140.400	10.245	13.70	861

Kaynak: BİUM, 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, Hüsniyatı Matbaası, Ankara 1929, s. VII; Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1928, s. 18.

²⁴ Nejdet Bilgi, "Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. I, Temmuz 2010, s. 139.

²⁵ Koray Başol, *Demografi(Genel ve Türkiye)*, İzmir 1984, s. 156.

²⁶ Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1928, s. 18.

²⁷ Bu durum Anadolu'nun geneli için geçerlidir. Osmanlı Devleti'nde 1911 yılında başlayan Tabluscı Savaşı ile 11 yıl devam edecek olan aralıksız savaşlar dönemi başlayacaktır. 1922 yılına gelindiğinde Anadolu her şeyi ile tükenmiştir. En büyük kayıp ise eli silah tutan 15-45 yaş grubunda olmuştur. Bu nedenle tüm Anadolu'da kadın nüfusu erkek nüfusundan fazladır.

²⁸ BİUM, 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, Hüsniyatı Matbaası, Ankara 1929, s. VII; Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1928, s. 18.

²⁹ Yaşar Gök-Alperen Kayserili, "Cumhuriyet Döneminde(1927-2008) Erzurum İlinin Kır-Şehir Nüfus Değişimi.", *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. XXIV, s. 3.

1927’de Türkiye’de km²’ye 17.89 kişi düşerken, Elazığ’da Km²’ye 13.70 kişi düşmektedir³⁰. Bu oran Türkiye ortalamasına yakındır. Elazığ’da yüzölçümü olarak en büyük ilçe merkez ilçedir. Merkez ilçeyi sırasıyla Palu, Baskil, Maden ve Keban izlemektedir. Nüfus yoğunluğu olarak ise yine merkez ilçe birinci sırada gelmektedir. Ardından Palu, Baskil, Maden ve Keban gelmektedir. Palu nüfus ve yüzölçümü olarak merkez ilçeden sonra Elazığ’ın en büyük ilçesidir. Keban ise yüzölçümü ve nüfus 1927 yılında Elazığ nüfusu Türkiye nüfusunun %1.03’üne denk düşmektedir.

2. Doğum Yeri İtibarıyla Nüfus

1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Elazığ’da 79 Rusya, 52 Yunanistan, 37 Sırbistan, 23 bilinmeyen, 11 Almanya, 11 Avrupa, 5 Macaristan, 2 İran, 1 Bulgaristan, 1 Fransa ve 1 Amerika doğumlu insan vardır. Elazığ’da nüfusun %0.1’i yurtdışı doğumludur (200 kişi). İlde Bulgaristan, Rusya, Sırbistan ve Yunanistan doğumlu insanların bulunması 1927 yılı itibarıyla sınırlı sayıda Balkan ve Rusya göçmeni yaşadığı sonucu çıkarmaktadır.³¹ Ancak ilde çok az sayıda göçmen vardır. Sınırlara yakın olmadığı için komşu illerde doğumlu olan insan sayısı da çok fazla değildir.

Tablo 4. 1927 Genel Nüfus Sayımı Verilerine Göre Elazığ’da Doğum Yerleri İtibarıyla Nüfus

Bölgeler	Cinsiyet	Türkiye	Almanya	Amerika	Avrupa	Bulgaristan	Macaristan	Rusya	Yunanistan	Sırbistan	İran	Fransa	Bilinmeyen
Merkez	Erkek	38.753	4	1	5	1	-	35	38	26	2	1	19
	Kadın	40.251	-	-	-	-	5	44	14	11	-	-	4
	Toplam	79.004	4	1	5	1	5	79	52	37	2	1	23
Maden	Erkek	4.960	7	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kadın	5.064	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	10.024	7	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	Erkek	68.242	11	1	11	1	-	35	38	26	2	1	19
	Kadın	71.953	-	-	-	-	5	44	14	11	-	-	4
	Toplam	140.195	11	1	11	1	5	79	52	37	2	1	23

Kaynak: BİUM 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 269-270.

Bu dönemde Elazığ’da yurt dışı doğumlu kişi sayısı çok azdır. 1927’de il göçmenler için cazibe merkezi bir özellik arz etmemektedir. Doğu’da yer alması ve gelişmiş bir sanayisinin bulunmaması 1927’de ilde iş potansiyelinin çok kısıtlı olmasına sebep olmuştur. Bu nedenle yurt dışından gelen çok az insan ilde yerleşmiştir. Merkez ilçe ve Maden dışında hiçbir ilçede yurt dışı doğumlu insan yaşamamaktadır. Bu durum özellikle ilçelerde kapalı toplum yapısının uzun süre korunmasına sebep olacaktır.

3. Anadiller

1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye’de 11,777,814 kişinin anadilinin Türkçe olduğu görülmüştür. Anadili Türkçe dışında bir dil olanların sayısı 1.870,465’tir. Bu nüfusun 1.184.446 kişinin anadili Kürtçe’dir³². 1927 genel nüfus sayım sonucuna göre Elazığ’da en fazla konuşulan dil Türkçedir. İkinci sırada Kürtçe yer almaktadır. Nüfusun %53.7’si Türkçe (75.358), %44.9’u Kürtçe (63.047), %1.3 (1.845)’i Ermenice, %0.8’i diğer diller (94), %0.01’i Arnavutça (21), %0.01’i Arapça (15), %0.01’i Çerkezce (8), %0.01’i Rumca (8) ve 1 kişi de Fransızca konuşmaktadır.³³ Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Çerkezce dillerini konuşan kadın sayısı erkek sayısından fazladır. Arapça, Fransızca, Arnavutça ve Rumca konuşan erkek sayısı ise kadın sayısından fazladır.

³⁰Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929, s. XVII.

³¹ BİUM 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 269-270. İlde Çerkezce konuşan nüfusun olması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

³² Tamer-Bozbeyoğlu, A.g.m, s. 83.

³³ BİUM 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929, s. 233-234.

Tablo 5. 1927 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Elazığ'da Konuşulan Çeşitli Anadiller

İlçeler	Cinsiyet	Türkçe	Arapça	Kürtçe	Çerkezce	Ermenice	Fransızca	Arnavutça	Rumca	Diğer veya Meçhul
Merkez	Erkek	30.022	10	8.127	2	668	1	11	-	42
	Kadın	30.718	2	8.573	-	991	-	10	-	34
	Toplam	60.740	12	16.700	2	1.659	1	21	-	76
Baskil	Erkek	344	-	5.594	-	2	-	-	6	3
	Kadın	336	-	6.515	-	5	-	-	-	-
	Toplam	680	-	12.109	-	7	-	-	6	3
Keban	Erkek	1.211	-	261	-	-	-	-	-	-
	Kadın	1.459	-	425	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2.670	-	686	-	-	-	-	-	-
Maden	Erkek	1.341	1	3.613	-	1	-	-	2	15
	Kadın	1.111	-	3.931	-	4	-	-	-	-
	Toplam	2.452	1	7.544	-	5	-	-	2	15
Palu	Erkek	4.349	2	12.665	-	92	-	-	-	-
	Kadın	4.467	-	13.343	6	82	-	-	-	-
	Toplam	8.816	2	26.008	6	174	-	-	-	-
Toplam	Erkek	37.267	13	30.260	2	763	1	11	8	60
	Kadın	38.091	2	32.787	6	1.082	-	10	-	34
	Toplam	75.358	15	63.047	8	1.845	1	21	8	94

BİUM 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Ankara 1929, s. 233-234.

Türkçe Elazığ merkez ve Keban'da ilk sırada yer alırken, Kürtçe Baskil, Maden ve Palu'da en yaygın dildir³⁴. Ermenice merkez ilçe ve Palu'da diğer ilçelere göre daha yaygın konuşulmaktadır. Elazığ ve ilçelerinde az sayıda Arnavutça, Çerkezce ve Rumca konuşan bulunması 1927 yılı itibarıyla bölgede Balkan ve Kafkas göçmenlerinin olduğunu gösterir. En fazla dil çeşitliliği Elazığ merkezdedir.

Elazığ nüfusu konuşulan dil açısından ele alınırsa pek çok doğu ve güneydoğu ilinden farklı bir profil çizer. Doğu illerinde büyük bir kısmında ilk sırada yer alan anadil Kürtçe veya Zazaca'dır.³⁵ Elazığ'da ise en fazla konuşulan anadil Türkçedir. Bu dönemde Elazığ'da konuşulan dil çeşitliliği çok sınırlıdır. Dil çeşitliliği ile birlikte farklı dilleri konuşan insan sayısı da çok azdır. Bunda 1915 tehcir kanunu ve 1926 yılında Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesinin de etkisi vardır. Ancak Müslüman unsurların konuştuğu dil sayısı da çok düşüktür. Osmanlı döneminde kozmopolit bir il olan Elazığ'da dil çeşitliliğindeki bu büyük azalma Cumhuriyet döneminde ilin dışı kapalı bir yapıya büründüğünü ve ildeki farklı etnik yapıdaki Müslüman ahalinin de göç ettiğini gösterir.

4. İnanç

1927 Nüfus Sayımına göre Elazığ'da 138.337 Müslüman ve 2.000 gayrimüslim yaşamaktadır. Gayrimüslim nüfusun 1.999 kişisi Hıristiyan, 1 kişi ise Musevi'dir. 63 kişi ise farklı inançlardandır³⁶. 1927 yılında gayrimüslim nüfus en fazla il merkezinde yaşamaktadır. İkinci sırada Palu,

³⁴ Maden ve Palu halkının anadili Kürtçe değil Zazaca'dır. Ancak 1927 nüfus sayımında bu ayrıma gidilmemiş, Zazaca da Kürtçe kategorisinde ele alınmıştır.

³⁵ Yuca, A.g.m, s. 17.

³⁶ BİUM 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Hüsütabat Matbaası, Ankara 1929, s. 211-212.

üçüncü sırada Maden ve dördüncü sırada Baskil yer almaktadır. Bu dönemde Keban'da gayrimüslim yaşamamaktadır.

Tablo 6. 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Elazığ'da Dinler ve Mezhepler

İlçeler	Cinsiyet	İslam	Hıristiyan	Musevi	Diğer
Merkez	Erkek	38.143	703	1	37
	Kadın	39.226	1.079	-	25
	Toplam	77.369	1.782	1	62
Baskil	Erkek	5.938	11	-	-
	Kadın	6.853	3	-	-
	Toplam	12.791	14	-	-
Keban	Erkek	1.472	-	-	-
	Kadın	1.884	-	-	-
	Toplam	3.356	-	-	-
Maden	Erkek	4.956	16	-	1
	Kadın	5.043	3	-	-
	Toplam	9.999	19	-	1
Palu	Erkek	17.019	89	-	-
	Kadın	17.803	95	-	-
	Toplam	34.822	184	-	-
Toplam	Erkek	67.528	819	1	38
	Kadın	70.809	1.180	-	25
	Toplam	138.337	1.999	1	63

Kaynak: BIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 211-212

1927 nüfus sayımı Osmanlı millet sistemine göre yapılmıştır. Bu sistemde halkın bir kısmı inancına göre tasnif edilirken bir kısmı ise etnik yapısına göre tasnif edilmiştir. Çalışmada bu yapı tabloya yansıtılmamıştır. Ancak buna da kısaca değinmekte fayda var. 1927 yılında Elazığ nüfusu inanç itibarıyla şöyle tasnif edilmiştir: 138.337 Müslüman, 1.632 Ermeni, 167 Hıristiyan, 156 Ortodoks, 32 Katolik, 12 Protestan ve 1 Yahudi. Bu tasnifte bazı Hıristiyanların mezhebe göre tasnifi yapılırken bazılarınınki yapılmamıştır. Yine Ermeni kategorisi vardır ki bu kategori inançtan çok etnik yapıyı ifade eder. Ayrıca XIX. Yüzyılda Harput yabancı kolejler aracılığıyla misyonerlik faaliyetlerinin çok yoğun olduğu bir ildir. Yapılan bazı yeni çalışmalarda emperyalist ülkelerin Osmanlı topraklarındaki Müslümanlardan çok gayrimüslimlere misyonerlik yaptığı iddia edilmektedir. Gerçekten de XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başında Gregoryen mezhebinden olan Osmanlı Ermenilerinin önemli bir kısmı Protestan ve Katolik olmuştur. Elazığ geçmişte Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bir ildir. Ancak 1927 nüfus sayımına göre Elazığ'da çok az Ermeni nüfusu çıkmıştır. Bu durum öncelikle 1915 Tehcir Kanunu ile Ermenilerin Anadolu dışına göç ettirilmesi ile açıklanabilir. Bunun yanı sıra I. Dünya Savaşı yıllarında Müslüman ve Ermeniler arasında ortaya çıkan huzursuzluklardan dolayı Ermenilerin yaşam koşulları daha iyi olan İstanbul ve İzmir gibi batı illerine göç etmiştir. Ayrıca ABD'nin o yıllarda Anadolu Ermenilerini özellikle de Harput Ermenilerini kendi ülkesine götürmesi gibi³⁷ etkenler de etkili olmuştur. I. Dünya Savaşı

³⁷ ABD XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde çeşitli misyoner okulları açmaya başlamıştır. Bunlardan biri de Harput'taki Fırat Koleji'dir. Bu kolejde özellikle farklı mezheplerdeki gayrimüslim çocukları Protestanlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu okuldaki eğitimlerinin devamında hukuk, tıp ve mühendislik eğitimi almak için pek çok Ermeni genci ABD'ye götürülmüştür. Ayrıntı için bkz. Sinan Dinçer, "İlk Gurbetçiler: Harput'tan ABD'ye Emek Göçü", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu(23-25 Mayıs 2013) Bildiri Kitabı*, C. I, s. 309. Ayrıca bkz. Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999, s.177-178.

sonrasında Fransa da önemli miktarda Ermeni'yi ülkesine kabul etmiştir. Osmanlı döneminde Elazığ'da Ermeni dışında çok miktarda gayrimüslim nüfus yaşamıştır. Ancak 1927 sayımında bu nüfusta da çok büyük bir azalma görülmüştür. Özellikle Rum nüfusunda çok büyük bir azalma görülmüştür. Bunun en önemli nedeni 1926'da Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi olmuştur.³⁸ Mübadeleden sonra Anadolu'da çok az Rum nüfusu kalmıştır.

5. Özürlü Nüfus

1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Elazığ'da 1.781 özürlü bulunmaktadır³⁹. Özürlü nüfus toplam nüfusun %1.3'ü oranındadır. Elazığ'da en fazla görülen sakatlıklar diğer kategorisidir (1.024). İkinci sırada körler (367), üçüncü sırada topallar (207), dördüncü sırada sağır-dilsizler (129), beşinci sırada çolaklar(41) ve son sırada kamburlar (23) yer alır. Elazığ'daki sakat nüfus ilçeler bazında ele alındığında merkez ilçe, Keban ve Maden'de kör, Keban'da total, diğer sakatlıklar ve toplam özürlü sayılarında kadın sayısı erkeklerden fazladır. Maden'de kambur ve Palu'da çolak kategorisinde kadın ve erkek sayısı eşittir. Özürlü sayısı sırasıyla Elazığ merkez (1.247), Palu (272), Maden (137), Baskil (98) ve Keban (27)'da görülmüştür. Elazığ merkezde nüfusun %1.6'sı, Maden'de %1.4'ü, Palu'da %0.9'u, Keban'da %0.8'i, Baskil'de %0.8'i özürdür. Baskil ve Palu'da kambur, Keban'da ise kambur ve çolak yoktur.

Tablo 7. 1927 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Elazığ'da Özürlü Nüfus

İlçeler		Özür Türüne Göre Nüfus						Özürlü Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı	Toplam Özürlü Sayısı
		Çolak	Topal	Kör	Sağır-Dilsiz	Kambur	Diğer Sakatlıklar		
Elazığ	Erkek	27	122	118	58	16	498	%1.6	839
	Kadın	8	55	141	37	5	162		408
	Toplam	35	177	259	95	21	660		1.247
Baskil	Erkek	2	9	9	9	-	41	%0.8	70
	Kadın	1	3	7	2	-	15		28
	Toplam	3	12	16	11	-	56		98
Keban	Erkek	-	-	6	2	-	4	%0.8	12
	Kadın	-	1	8	-	-	6		15
	Toplam	-	1	14	2	-	10		27
Maden	Erkek	1	6	7	13	1	63	%1.4	91
	Kadın	-	4	10	5	1	26		46
	Toplam	1	10	17	18	2	89		137
Palu	Erkek	1	4	36	2	-	179	%0.9	222
	Kadın	1	3	15	1	-	30		50
	Toplam	2	7	51	3	-	209		272
Toplam	Erkek	31	141	186	84	17	785	%1.3	1.234
	Kadın	10	66	181	45	6	239		547
	Toplam	41	207	367	129	23	1.024		1.781

Kaynak: BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 221-222.

1927 yılında Elazığ genelinde tüm özürlü kategorilerinde erkekler kadınlardan fazladır. Bu duruma göre özürsüzlüklerin önemli bir kısmının sonradan olma ihtimali yüksektir. Çünkü bu dönemde kadınlar ev işleriyle uğraşırken tüm ağır işleri erkekler yürütmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin 1911'den 1922 yılına kadar aralıksız olarak 11 yıl boyunca savaştığı da dikkate alınırsa erkek nüfusta neden daha fazla sakatlık görüldüğü daha da netleşecektir. Ayrıca 1925 yılında Doğu Anadolu Bölgesinde ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı'na katılan pek çok kişi vardır.⁴⁰ İlde toplam özürlü sayısının il nüfusuna oranla çok az olması kalıtsal hastalıkların da fazla olmadığını göstermektedir. Doğuştan olma ihtimali en fazla olan özürsüzlük sağır-dilsizliktir. Bir kısmı total ve çolak nüfusun oluşmasında ildeki sağlık hizmetlerinin yetersizliği etkilidir. Çünkü ildeki doğumların büyük bir kısmı evlerde ilkel koşullarda olmuştur. Doğumu gerçekleştiren bilinçsiz

³⁸ Lozan'da yer alan nüfus mübadelesi ancak 1926'da uygulanabilmiştir. Buna göre İstanbul ve Batı Trakya mübadeleye dâhil edilmemiştir. Bunun dışında Yunanistan ve Anadolu'daki Türk ve Rum nüfusu karşılıklı olarak değiştirilmiştir.

³⁹ BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929, s. 221-222.

⁴⁰ İsyanı adı verilen Şeyh Said Elazığ'ın Palu ilçesi halkındandır. İsyan sırasında halkın bir kısmı Şeyh Said'i desteklerken bir kısmı ise hükümeti desteklemiştir. Herk iki taraftan da çok sayıda ölüm, yaralanma ve sakatlık meydana gelmiştir.

kişiler bazı çocukların doğarken sakatlanmasına neden olmuştur. 1927’de toplam nüfusun %98,7’sinin sağlıklı olması ülkede ihtiyaç duyulan kas gücüne dayalı çalışan ihtiyacı açısından büyük önem arz etmektedir.

6. Medeni Hal

1927 yılında yapılan sayımda Elazığ’da medeni hal durumuna göre en fazla nüfus bekâr kategorisinde bulunmaktadır. Bekâr sayısı evli sayısından 5.019 kişi fazladır. Buna göre Elazığ 1927 yılında genç nüfusun yoğun olduğu bir ildir. Bekâr nüfusta erkek sayısı kadın sayısından 4.190 kişi fazladır. Baskil dışındaki tüm ilçelerde bekâr erkek sayısı bekâr kadın sayısından fazladır. Evli nüfus Elazığ’da ikinci sırada yer alan medeni hal kategorisidir. Bu kategoride erkek sayısı kadın sayısından 1.724 kişi fazladır. İlçeler bazında evli nüfus ele alındığında ise merkez ve Baskil’de erkekler, Keban, Maden ve Palu’da kadınlar fazladır.⁴¹

Tablo 8. 1927 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Elazığ’da Medeni Hal

Bölge	Cinsiyet	Medeni Hal				
		Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Bilinmeyen
Merkez	Erkek	21.168	17.070	574	63	9
	Kadın	16.405	16.942	6.697	285	1
	Toplam	37.573	34.012	7.271	348	10
Baskil	Erkek	1.176	4.726	45	1	1
	Kadın	3.749	2.659	423	23	2
	Toplam	4.925	7.385	468	24	3
Keban	Erkek	917	531	23	1	-
	Kadın	858	714	307	5	-
	Toplam	1.775	1.245	330	6	-
Maden	Erkek	2.902	1.984	75	10	2
	Kadın	2.235	2.029	718	45	1
	Toplam	5.137	4.013	793	55	3
Palu	Erkek	9.353	7.464	266	5	20
	Kadın	8.082	7.707	2.092	15	2
	Toplam	17.435	15.171	2.358	20	22
Toplam	Erkek	35.516	31.775	983	80	32
	Kadın	31.329	30.051	10.237	373	6
	Toplam	66.845	61.826	11.220	453	38

Kaynak: BİUM 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara 1929, s.167-168.

Dul nüfusta kadın sayısı erkek sayısından 10 kat fazladır. Dul sayısı en fazla merkez ilçede (7.271) görülmektedir. İkinci sırada Palu (2.092), üçüncü sırada Maden(714), dördüncü sırada Baskil (423) ve son sırada Keban (330) gelmektedir. Dul sayısında kadınların erkelere oranlar çok fazla çıkması o dönemin şartlarıyla alakalıdır. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, Azınlık İsyanları, Şeyh Sait İsyanı gibi etkenler Anadolu’da binlerce genç erkeğin ölümüne sebep olmuştur.

Bu dönemde Elazığ genelinde 453 boşanma olmuştur. Boşanan nüfusun 373’ü kadın, 80’i erkektir. Boşanmış kadın sayısı erkek sayısının 4 katından fazladır. Elazığ’da Boşanmış nüfus evli nüfusun %0.73’ü oranındadır. Boşanmış nüfusun en fazla olduğu ilçe merkez ilçesidir (348). İkinci sırada Maden (55), üçüncü sırada Baskil (24), dördüncü sırada Palu (20) ve son sırada Keban (6) gelmektedir.

7. Okuryazarlık

Bir ülkenin, bölgenin veya beldenin kalkınabilmesi için o bölgede yetişmiş, iyi eğitim almış, kaliteli bir öğrenim sürecinden geçmiş, bilinçli, girişimci ve kalifiye insanlara ihtiyaç vardır⁴². Bu nitelikteki insanları hedefleyen ülkelerin ise çok iyi bir eğitim sistemine, yüksek kalitede eğitim elemanı ve gereçlerine sahip olmalıdır. Nüfus sayımlarındaki okuryazarlık durumu ülkelere eğitim

⁴¹ BİUM 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, Hüsütabiab Matbaası, Ankara 1929, s.167-168.

⁴² Kara-Yuca, A.g.m, s. 196; Kodol, A.g.m, s. 245.

alandaki yapılmaması gereken yatırımlar hakkında ipucu vermektedir. Ayrıca ülkelerin gelişmişlik kriterlerinden biri de nüfusun eğitim durumudur.

1927 Nüfus Sayımına göre Türkiye genelinde 1.111.496 kişi okuma yazma bilmektedir. 12.517.992 kişi ise okuma-yazma bilmemektedir. Bu oran Türkiye nüfusunun % 8.16'sına denk düşmektedir. Okuryazar olmayanlar ise toplam nüfusun %91.84'ü oranındadır⁴³. Elazığ'da okuryazar nüfus genel nüfusun %4.85'i oranındadır. Nüfusun % 95.15'i okuryazar değildir⁴⁴. Buna göre Elazığ'da okuryazar nüfus Türkiye ortalamasının altında, okuryazar olmayan nüfus ise Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Tablo 9. 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Elazığ'da Okuryazarlık

İlçe	Cinsiyet	Okuryazar Olan	Okuryazar Olmayan
Merkez	Erkek	5.173	33.711
	Kadın	578	39.752
	Toplam	5.751	73.463
Baskil	Erkek	159	5.790
	Kadın	-	6.856
	Toplam	159	12.646
Keban	Erkek	158	1.314
	Kadın	21	1.863
	Toplam	179	3.177
Maden	Erkek	311	4.662
	Kadın	38	5.008
	Toplam	349	9.670
Palu	Erkek	364	16.744
	Kadın	5	17.893
	Toplam	369	34.637
Toplam	Erkek	6.165	62.221
	Kadın	642	71.372
	Toplam	6.808	133.593

Kaynak: BİUM 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 167-168.

Bu dönemde Elazığ genelinde okuryazar erkek sayısı okuryazar kadın sayısının 9.6 katı fazladır. Erkeklerde okuryazarlık genel nüfusun %4.4'ü oranındadır. Kadınlarda ise %0.5 oranındadır. 1927 nüfus sayımına göre Elazığ'da en fazla okuryazar nüfus merkezde bulunmaktadır. İkinci sırada Palu, üçüncü sırada Maden, dördüncü sırada Keban ve son sırada Baskil yer almaktadır. Kadınlar arasında okuryazarın en fazla olduğu yerleşim yeri yine il merkezidir. İkinci sırada Maden, üçüncü sırada Keban, dördüncü sırada Palu ve son sırada Baskil yer almıştır. Dördüncü sırada yer alan Palu'da okuryazar olan beş kadın bulunurken, son sıradaki Baskil'de okuryazar kadın bulunmamaktadır.

8. Yaş grupları

Dünya'da yapılan genel nüfus sayımlarında kadınların ve çocukların eksik sayılması en yaygın hatadır. Özellikle kırsal bölgelerde, doğum kayıtlarının geç tutulması ve doğanın ritmiyle bağlantılı zaman kavrayışından dolayı yaşların yanlış açıklanması sık rastlanılan bir hatadır. Bu hatalar nüfusun gerçek büyüklüğünden daha fazla veya daha az çıkmasına neden olur. Yine Yeni doğanların veya ölenlerin kaydedilmemesi veya geç kaydedilmesi, anne-baba isimlerinin yanlış yazılması, kayıtların eksik tutulması da nüfus verilerinde eksiklik ve yanlışlıklara sebep olabilmektedir⁴⁵. Kadın erkek sayıları genelde birbirine yakındır. Ancak savaşlar ve göçler bu dengeyi bozmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusu artırmaya yönelik bir devlet politikası benimsenmiştir. 1927 Nüfus Sayımı bu politika açısından da bir zemin niteliğindedir⁴⁶. 1927 nüfus sayımı verilerine göre Elazığ nüfusunun %95.4'ü 61 yaş altını oluşturmaktadır. İlde çocuk nüfusu da çok

⁴³ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1935 Genel Nüfus Sayımı, Ankara 1937, s. 382.

⁴⁴ BİUM 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Hüsnüabat Matbaası, Ankara 1929, s. 167-168.

⁴⁵ Daniş, A.g.e, s. 6, 21.

⁴⁶ Tamer-Bozbeyoğlu, A.g.m, s. 81.

fazladır. Elazığ'da 0-12 yaş grubu 51.914 kişidir. Bu ise toplam nüfusun %37'sine denk düşmektedir. Elazığ'da aktif nüfus yani eli iş tutabilecek olan faal nüfus olan 20-45 yaş grubunda 54.298 kişi vardır. Bu oran nüfusun %38.7'sine denk düşmektedir⁴⁷.

Tablo 10. 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Elazığ'da Yaş Grupları

İlçeler	Cinsiyet	Yaş Grupları									
		1 Yaşından Küçük	1-2 Yaş	3-6 Yaş	7-12 Yaş	13-19 Yaş	20-45 Yaş	46-60 Yaş	61-70 Yaş	70+	Bilinmeyen
Merkez	Erkek	1.999	3.782	4.297	4.506	5.682	13.729	2.873	1.451	530	36
	Kadın	2.264	3.878	3.173	5.173	4.850	17.151	1.963	757	206	915
	Toplam	4.263	7.256	7.470	9.679	10.532	30.880	4.836	2.208	736	951
Baskil	Erkek	110	966	801	954	916	1.605	294	226	76	1
	Kadın	44	732	715	674	813	3.012	656	133	77	-
	Toplam	154	1.698	1.516	1.628	1.729	4.617	950	359	153	1
Keban	Erkek	86	157	197	186	258	404	108	58	18	-
	Kadın	76	138	186	129	284	780	196	58	37	-
	Toplam	162	295	383	315	542	1.184	304	116	55	-
Maden	Erkek	237	618	543	455	933	1.652	338	142	49	6
	Kadın	149	434	583	422	672	2.132	472	125	55	2
	Toplam	386	1.052	1.126	877	1.605	3.784	810	267	104	8
Palu	Erkek	659	1.521	2.905	2.250	1.683	5.819	1.330	663	239	39
	Kadın	484	1.355	2.507	1.607	1.673	8.005	1.652	414	180	21
	Toplam	1.144	2.876	5.412	3.857	3.356	13.824	2.982	1.077	4.19	50
Toplam	Erkek	3.091	7.044	8.752	8.351	9.472	23.209	4.943	2.540	912	82
	Kadın	2.973	6.537	7.164	8.005	8.292	31.080	4.939	1.487	555	938
	Toplam	6.064	13.581	15.916	16.356	17.764	54.289	9.882	4.027	1.467	1.024

Kaynak: BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 167-168.

20-46 yaş grubunda tüm ilçelerde ve il genelinde kadınlar erkeklerden fazladır. 20-45 yaş grubunda erkeklerin az olması Türkiye genelinde görülen bir durumdur. Bu durumu izah eden genel bir açıklama olmasa da savaşlardan yeni çıkmış olan bir ülkede yapılan nüfus sayımında erkeklerin az çıkması beklenen bir durumdur. Çünkü Türkiye'de sadece erkekler askerlikle mükelleftir.

9. Meslek Grupları

Bir bölgenin nüfusu ve istihdam durumu o bölgenin iktisadî gelişmesini değerlendirebilme yönünden büyük bir önem taşır. Bir başka deyişle, nüfus ve iş gücünün oluşum şekli ve artışı, kalkınan bir bölge için faydalanılabilecek bir araçtır⁴⁸. Bir bölgede istihdam ve üretimin olabilmesi için nüfusun nitelikleri çok büyük bir önem taşımaktadır.

Anadolu nüfusunun büyük bir çoğunluğu yüz yıllardır tarım ve hayvancılık ile hayatını kazanmıştır. Coğrafi şartların getirdiği bu duruma siyasi faktörler de etkide bulunmuştur. Ekonomisi toprağa dayalı olan Osmanlı imparatorluğunda bir reyanın toprağını bırakıp gitmesi kanun gereği suç sayılmış ve cezalandırılmıştır⁴⁹. Böyle bir ortamda Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar gelen süreçte Müslüman halk ticarete yeterince atılmamış ve bu alan gayrimüslimlere bırakılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarına gelindiğinde Osmanlı'dan alınan bu ekonomik yapı aynı biçimde devam etmekteydi⁵⁰. 1927 yılında tüm yurttaki olduğu gibi Elazığ'da da en büyük geçim

⁴⁷ BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929, s. 167-168.

⁴⁸ Tahir Kodal, "Cumhuriyetin İlk Nüfus Sayımına Göre Denizli'nin Nüfus Yapısı", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Kodal, in bu makalesine aşağıdaki linkten ulaşılmıştır.
http://pauegitimdergi.pau.edu.tr/Makaleler/1066855563_6CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0N%20%C4%B0LK%20N%C3%9CFUS%20SAYIMINA%20G%C3%96RE%20DENİZLİ%20NÜFUS%20YAPISI.pdf 10.03.2014.

⁴⁹ Osmanlı'da devlet düzeni toprağa endeksliydi. Vergilerin önemli bir kısmı toprak ve hayvanlardan alınır. Aynı zamanda aynı vergi alınır. Tımar sistemine dayalı olarak tımarlı sipahiler de işin askeri boyutuydu. Tımarlı sipahiler Osmanlı ordusunda en büyük kısmını oluşturmaktaydı. Şehirliye göre daha dayanıklı olduklarından Osmanlı askerlerinin önemli bir kısmını köylü çocukları oluşturmaktaydı. Tüm bunlardan dolayı çiftçilik Müslüman Osmanlı vatandaşının kaderi gibiydi.

⁵⁰ <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ytta-12-dinc.pdf>

kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Elazığ'da iş sahibi nüfusun % 83.5'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım dışında çalışan nüfus toplam çalışan nüfusun %16.5'ine denk düşmektedir (8.702 kişi). Elazığ'da ikinci sırada yapılan meslek hizmetler sektörüdür. Bu sektörde toplam çalışan nüfusun %7.2'sini oluşturan 3.797 kişi çalışmaktadır. Ordu bu kategoride en önde gelen iş sektörüdür. Orduda çalışanlar çalışan nüfusun %6.1'i olan 3.194 kişidir. Elazığ'da sanayi ile uğraşanlar 1.767 kişiyle üçüncü sırada yer almaktadır. Yüzdeler olarak ise toplam çalışan nüfusun %3.4'ü oranındadır. Ticaretle uğraşan sayısı dördüncü sırada yer almaktadır. Bu grupta çalışanlar toplam çalışan nüfusun %3.3'üne denk düşmektedir. Beşinci sırada muhtelif olarak tasnif edilen grup yer almaktadır. Bu grupta yer alan 1.012 kişi çalışan nüfusun %1.9'u oranındadır. Bununla birlikte Elazığ'da 467 memur, 89 hâkim, 47 P.T.T memuru ve 393 serbest meslek sahibi bulunmaktadır. Çalışan nüfusun %0.9'u memur, %0.2'si hâkim, % 0.1'i PTT çalışan, %0.7'si ise serbest meslek sahibidir.⁵¹ 1927 Nüfus Sayımına göre Elazığ'da yaşayan insanların % 62.4'ü işsizdir. Yapılan çalışmalara göre Türkiye'deki pek çok ilde de işsizlik oranı %60 civarındadır.⁵² Elazığ nüfusunun % 37.6'sı ise iş sahibidir. Nüfusun üçte ikisinin işsiz olması il ekonomisi için olumsuz olsa da bu ortalama o dönemi Türkiye genelinde görülen olağan bir istatistik verisidir.

Tablo 11. 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Elazığ'da Meslekler

İlçeler	Cinsiyet	Tarım	Sanayi	Ticaret	Serbest Meslek	Memur	Hâkim	Ordu	P.T.T	Muhtelif	Mesleksiz veya Mesleği Bilinmeyen
Merkez	Erkek	12.396	1.369	1.271	278	328	43	2.680	33	592	19.894
	Kadın	8.102	183	34	21	6	1	-	1	167	31.815
	Toplam	20.498	1.552	1.305	299	334	44	2.680	34	759	51.709
Baskil	Erkek	4.959	9	8	8	11	32	1	-	40	881
	Kadın	2.870	1	-	-	-	-	-	-	1	3.984
	Toplam	7.829	10	8	8	11	32	1	-	41	4.865
Keban	Erkek	588	23	29	15	17	4	23	3	6	764
	Kadın	531	-	-	2	-	-	-	-	3	1.348
	Toplam	1.119	23	29	17	17	4	23	3	9	2.112
Maden	Erkek	2.390	62	85	42	56	5	160	8	52	2.113
	Kadın	835	2	2	1	-	-	-	-	11	4.195
	Toplam	3.225	64	87	43	56	5	160	8	63	6.308
Palu	Erkek	7.200	118	303	25	49	4	330	3	138	8.938
	Kadın	4.240	-	1	1	-	-	-	-	2	13.654
	Toplam	11.440	118	304	26	49	4	330	3	140	22.592
Toplam	Erkek	27.533	1.581	1.696	368	461	88	3.194	46	828	32.590
	Kadın	16.578	186	37	25	6	1	-	1	184	54.996
	Toplam	44.111	1.767	1.733	393	467	89	3.194	47	1.012	87.586

Kaynak: BİUM 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929, s. 29, 189-190.

1927 nüfus sayımına göre Elazığ'da çalışan nüfusun % 32.2'sini kadınlar (17.018 kişi), 67.8'ini ise erkekler (35.795 kişi) oluşturmaktadır. Elazığ'da tarım dışında 439 kadın çalışmaktadır. Bu da çalışan nüfusun % 0.8'ine denk düşmektedir. Elazığ genelinde ordu dışındaki tüm sektörlerde çalışan kadın vardır. Tarım dışı sektörde kadın varlığı ilçelerde çok azdır. Maden'de sanayide 2, ticarete 2 ve serbest meslekte 1, Palu'da ticarete 1 ve serbest meslekte 1, Keban'da serbest meslekte 2, Baskil'de sanayide 1 kadın çalışmaktadır. Elazığ genelinde meslek kollarının en

⁵¹ BİUM 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929, s. 29, 189-190.

⁵² Çorum'da 1927 itibarıyla işsiz nüfus toplam nüfusun 3/2'si oranındadır. Ayrıntı için bkz. Kodal, *A.g.m.*, s. 249. Iğdır'da da nüfusun 2/3'ü işsizdir. Bkz. Kara-Yuca, *A.g.m.*, s. 199. Bu durum Kars için de geçerlidir. Bkz. Nebahat Oran Arslan-İlyas Topçu, "Cumhuriyet Döneminde Kars'ta Nüfus", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.6/2012, s. 100. Dersim'de nüfusun %66.3'ü işsizdir. Ayrıntı için bkz. Savaş Sertel, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXIV, S. I, Elazığ 2014, s. 279. Bodrum'da nüfusun %59.15'i işsizdir. Ayrıntı için bkz. Tahir Kodal, "Atatürk Döneminde Bodrum'un Nüfus Yapısı(1923-1938)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2008, S. 17, s.89. Daha gelişmiş olan bir coğrafyada bulunan Zonguldak'ta ise işsizlik oranı %49'dur. Ayrıntı için bkz. Hamdi Genç, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Zonguldak'ta Nüfus, Ticaret ve Sanayi(1920-1932)", *Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VI, S. 12, Zonguldak 2010, s. 141.

yaygın olduğu yer il merkezidir. İkinci sırada Palu, üçüncü sırada Baskil, dördüncü sırada Maden ve son sırada Keban yer almaktadır. Çalışmayan nüfusun %62.8'i kadın, %37.2'si erkektir.

İlde sanayi, ticaret ve serbest meslek sektörlerinde çalışan çok az insan vardır. Bu sektörler bir ilin ekonomik gelişmesinde lokomotif sektörlerdir. Tarım üretimi ilkel ve kısıtlı, sanayi ve ticareti gelişmemiş bir ilin kısa ve orta vadede gelişebilmesi mümkün değildir. 1927'de Elazığ'da alanında uzmanlaşmış kalifiye insan sayısının da çok az olduğu düşünülecek olursa kalınma bu dönemde Elazığ için imkânsızla eş anlamlıdır. 1927'de orduda çalışan insan sayısı 3.194 kişidir. Bu sayı tüm sektörler tek tek ele alındığında ikinci sırada yer almaktadır. Bu veriler ilde asayişsizliğin hâkim olduğunu gösterir. Bununla birlikte bölgede olası bir isyan için tedbir amacıyla da asker sayısı yüksek tutulmuş olabilir.⁵³ İl nüfusu ile kıyaslanırsa memur sayısı da çok azdır. İncelenen dönem itibarıyla ilde kamu ve özel sektörde yatırım yapılabilmesi mümkün değildir. İlde tarım dışı sektörlerde çalışan kadın sayısı çok azdır.

Sonuç

1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Elazığ'da 140.400 kişi yaşamaktadır. Bu dönemde Elazığ nüfusunun %18.6'sı kentlerde, %81.4'ü kırsalda yaşamaktadır. 1927'de Türkiye'de km²'ye 17.89 kişi düşerken, Elazığ'da Km²'ye 13.70 kişi düşmektedir. 1927 yılında Elazığ'da 2.000 gayrimüslim yaşamaktadır. 1927'de Elazığ'da 1.781 özürlü bulunmaktadır. İlde okuryazarlık oranı %4.85'tir. Nüfusun %62.4'ü işsiz veya mesleği bilinmeyen grubunda yer almaktadır. Çalışan nüfusun % 83.5'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Bu veriler bile ilin kalkınmadığını ve uzun yıllar boyunca da kalkınamayacağını göstergesidir. Kalkınamamışlık sadece endüstrileşmemek anlamında değil her anlamdadır. Çünkü ilde yaşayan nüfusun nitelikleri de yetersizdir. İlde yetişmiş insan gücü çok sınırlıdır. Bu da kalifiye insandan çok kas gücüne dayalı iş yapacak nüfusun olduğunun bir göstergesidir. 1927 verileri il nüfusunun her türlü yatırıma muhtaç olduğunu göstermiştir. Özellikle eğitim alanında çok fazla yatırıma ihtiyaç olduğu görülmüştür. Sanayi, endüstri ve ticaret sektörlerinin de devlet yatırımları olmadan gelişemeyeceği de ortaya çıkmıştır. Zaten modern nüfus sayımlarının amacı da nüfusun gelecekteki ihtiyaçlarının hangi alanlar da olacağı ve bu alanlara yapılacak yatırımların tespitidir. Bu çalışma Cumhuriyet yönetimi için en büyük eksikliklerden birinin uzun savaşlardan yıpranan Anadolu halkının sermaye birikimine sahip olmaması ve özel sektörün özellikle Doğu Anadolu'da uzun yıllar var olamayacağını da göstermiştir.

Kaynakça

- AKSIN, Ahmet; *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999.
- Anabritannica*, Elazığ Maddesi, C. XI, İstanbul 1994, s. 161-162.
- ARSLAN, Nebahat Oran -İlyas TOPÇU; "Cumhuriyet Döneminde Kars'ta Nüfus", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.6/2012, s.87-124.
- ARSLANTAŞ, Yüksel; *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ 2013.
- ATASOY, Ahmet-M. Dursun Çitçi; "Elazığ Şehri'nin Nüfus Özellikleri ve Çevrenin Toplum Sağlığı Üzerindeki Etkisi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3 Spring 2009, s. 197-226.
- Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü; *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, Hüsütübiat Matbaası, Ankara 1929.
- Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü; *1935 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1937.
- Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1928.

⁵³ Türkiye'de askerlik görevi belirli bir süreliğine ve mecburi olarak yapılmaktadır. Bu nedenle askerler maaş almazlar. Tablodaki ordu çalışanları maaş karşılığı askerlik yapan subay ve astsubayları kapsamaktadır 1927'de İlde 3.194 komutan olduğuna göre asker sayısı çok daha fazladır. Bu arada Şeyh Sait İsyanı 1925'te sona etmiştir. 1927'de Hükümetin ihtiyatlı olması doğaldır.

BİLGİ, Nejdet ; “Osmanlı Devleti’nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. I, Temmuz 2010, s. 101-146.

CUINET, Vital; *Turque D’asie*, Paris 1892

BAŞOL, Koray; *Demografi(Genel ve Türkiye)*, İzmir 1984.

BULDUK, Abdulgani; *El-Cezire’nin Muhtasar Tarihi*, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk, İbrahim Yılmazçelik, Elazığ 2004,

DANIŞ, Didem; “Demografi: Nüfus Meselelerine Sosyolojik Bir Bakış”, *Ders Notları*, s. 1-21.

D.İ.E; *1965 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*, Ankara 1968.

DİNÇER, Sinan; “İlk Gurbetçiler: Harput’tan ABD’ye Emek Göçü”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu(23-25 Mayıs 2013) Bildiri Kitabı*, C. I, s. 307-319.

GENÇ, Hamdi; “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Zonguldak’ta Nüfus, Ticaret ve Sanayi(1920-1932)”, *Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VI, S. 12, Zonguldak 2010, s. 137-152.

GÖK, Yaşar-Alperen, KAYSERİLİ; “Cumhuriyet Döneminde(1927-2008) Erzurum İlinin Kır-Şehir Nüfus Değişimi.”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. XXIV, s. 1-24.

HAMİDULLAH, Muhammad; *İslam Peygamberi*, C. I, İstanbul 1995.

KARA, Hidayet-Sami YUCA; “Cumhuriyetin İlk Nüfus Sayımına göre İğdir’da Demografik Yapı”, *History Studies*, C. 2/3, 2010, s. 189-200.

KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1997.

KARPAT, Kemal; *Osmanlı Nüfusu(1830-1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş yayınları, İstanbul 2010.

KODAL, Tahir; “Atatürk Döneminde Bodrum’un Nüfus Yapısı(1923-1938)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2008, S. 17, s.77-100.

KODAL, Tahir; “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti’nin Nüfus Özellikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIX, S. I, Elazığ 2009, s. 233-258.

KÖSE, Mustafa; *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2010.

Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, Elazığ Maddesi, C. IV, İstanbul 1979, s. 221-223.

SERTEL, Savaş; “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXIV, S. I, Elazığ 2014, s. 269-282.

Şemsettin Sami; *Kamûsü’l-Âlâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1891, C. VI.

TAMER, Aytül -Alanur ÇAVLİN BOZBEYOĞLU; “ 1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar.”, *Nüfusbilim Dergisi\Turkish Journal of Population Studies*, 2004, S. 26, s. 73-88.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Elazığ Maddesi, C. X, İstanbul 1994, s. 551-554.

YILDIRIM, Recep; “Harput/Elazığ Yöresinin Tarihi Coğrafyası”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu(23-25 Mayıs 2013) Bildiri Kitabı*, C. I, s. 297-306.

YUCA, Sami; “Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına Göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri.”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 24(Nisan, Mayıs, Haziran) 2011, Celalabat-Kırgızistan, 2011, s. 1-31.

1310 Tarihli Mamuratül Aziz Vilayet Salnamesi

<http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-12-dinc.pdf> 20.05.2014

http://pauegitimdergi.pau.edu.tr/Makaleler/1066855563_6CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0N%20%C4%B0LK%20N%C3%9CFUS%20SAYIMINA%20G%C3%96RE%20DEN%C4%B0ZL%C4%B0.pdf 28.05.2014

NİL, FIRAT VE DİCLE SUYOLLARININ ORTAÇAĞ DÜNYASI AÇISINDAN ÖNEMİ

Importance of The Waterways of Nile, Euphrates And Tigris In Terms of The Medieval World

Taner YILDIRIM*

Ahmet ALTUNGÖK**

ÖZET

İnsanlığa sunmuş oldukları refah ve bereket ile ilk şehirlerin ve organize devletlerin yanı başlarında kurulmasına imkân sağlayan nehirler; özellikle Ortaçağ'da, karayolu üzerinde karşılaşılan vergi, haraç, yol kesme ve uzun süren kervan yolculuklarının beraberinde getirdiği zorlukları ve problemleri ortadan kaldırdıklarından dolayı oldukça önemli bir misyona sahipti. Öyle ki nehir üzerinde seyreden bir kayık, her zaman bir deve den veya yük katırından daha fazla yük taşıyabildiği gibi şayet seyir akıntı yönünde devam edecek olursa kara yoluyla ulaşımaya kıyas ile çok daha hızlı hedefe varabiliyordu. Böylece daha çok ürünün daha kısa zamanda taşınması ile hem maliyetler düşüyor hem de daha kârlı bir ticarete imkân sağlanıyordu. İşte bu bağlamda Ortaçağ medeniyetine büyük bir değer katan Nil, Fırat ve Dicle nehirleri; gerek çorak toprakların sulanıp bereketlenmesi gerekse de üzerlerindeki taşımacılık faaliyetleri ile birçok ürünün bölgelerarası el değiştirmesine katkıda bulunarak geçtikleri yerlere adeta hayat kaynağı olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Nil, Fırat, Dicle, Nehir, Suyolu.

ABSTRACT

Rivers that enable foundation of first cities and organized states near them with their prosperity and abundance; had an important mission especially in the Middle Ages because they eliminated the difficulties encountered on highways like highway robberies, taxes, tributes and long caravan journeys. Boats navigating on a river can carry more cargo than camels or mules that travelling on the land and if direction of the river's flow is the parallel with the journey then transportation will be faster compared to the land journeys. Also, the transportation of more products in a short time also decreases the costs and provides more profitable trades. In this context the rivers Nile, Euphrates and Tigris that contributed great values to the medieval civilization; by watering arid lands they provided plenty of products and replacement of these products among people by water transportation also these rivers became a source of life for places that they passed.

Key Words: Nile, Euphrates, Tigris, River, Waterway.

GİRİŞ

Yaşam için olmazsa olmazlar arasında yer alan su, yeryüzünün 4/3'lük gibi büyük bir kısmını çevreleyerek canlılar ile ilişkisini yaratılıştan itibaren hep sürdürme gelmiştir. Tarihin derinliklerine inildiğinde açıkça görülmektedir ki, Mısır, Mezopotamya, Anadolu ve Uzakdoğu'da kurulan bütün medeniyetler, hep büyük su kaynaklarının kenarında kurulup buralarda kök salmışlardır. Su kaynakları sadece tarımsal faaliyetlerin gelişimine katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bölgelerarası ulaşımın bağlantılarını tesis etmek kaydıyla, birçok temel gıda maddelerinin bölgelerarasında el değiştirmesine de imkân sunmuştur¹. Öyle ki İnsanoğlu zaman içerisinde suya karşı üstünlük sağlayınca, onu bir nakil ve ulaşım aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Böylece suyolları veya nehirler, doğal ticaret ve nakil güzergâhlarının belirlendiği en önemli mekânlar

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü ELAZIĞ, tyildirim23@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Bilecik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü BİLECİK, ahmet.altungok@bilecik.edu.tr

¹ Nil havzası ve Mezopotamya toprakları üzerinde yaşayan topluluklar arasındaki irtibat ve alışverişi, bu bölgelerde kurulan uygarlıkların önemli medeni unsurları birbirlerinden aldıklarını göstermektedir. Antik dönem Mısır'da Nil nehri üzerinde yapılan taşımacılık ve ticarî faaliyetlerde kullanılan gemilerin yapısal özellikleri ile Mezopotamya uygarlıklarının Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yaptıkları ticarî faaliyet ve taşımacılıkta kullandıkları tekne ve gemilerin benzeridir. Bunun dışında antik dönem Mısırlılar, Mezopotamyalıların yaptıklarından farklı formatta gemiler de inşa etmişlerdir. Bkz. Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1992, s. 47,

olmuşlardır. Ancak insanlığın nehirlerle kurduğu bu iletişim, denizler ve okyanuslar söz konusu olduğunda bu denli yakın olamamıştır. Çünkü nehirlerden çok daha büyük bir alana sahip olan ve aynı zamanda sularındaki tuz oranı nedeniyle tarımsal üretime uygun olmayan denizler ve okyanuslar insanlık için pek de uygun mekânlar değillerdi. Ayrıca denizlerin barındırdığı fırtına, anafor², kayalıklar, ters akıntı, korsan saldırıları gibi tehlikeler, denize açılmak isteyen insanoğlu için hep korku ve tehdit oluşturmuştur³.

Özellikle teknik yetersizliklerden dolayı deniz ve okyanus kıyıları, denizden gelenlere karşı oldukça isteksiz bir tavır sergiliyorlardı. Zira Ortaçağda büyük nehirlerin beslediği bataklıklarla çevrili sahil şehirleri, Güney ve Batı Hindistan'dan başlayarak Arap Yarımadası'nın güney sahilleri boyunca devam ediyor ve Aden gibi birkaç istisna dışında pek değişiklik göstermiyordu. Bu yüzden denizciler, kendi yurtlarını terk etmeden önce, denize ve denizciliğe ait tüm sırları ve usulleri en iyi şekilde öğrenip, bunları tatbik etmek zorunda kalıyorlardı. Aksi takdirde karşılaşacakları tehlikeler; ya maddi kayıplara ya da hayatlarını yitirmelerine sebep olabiliyordu⁴. Bugün olduğu gibi Ortaçağ'da da doğal ticaret ve nakil güzergâhlarının yanı sıra iskân faaliyetlerinde gerçekleştiği en önemli mekânlar şüphesiz deniz kıyıları ve nehir deltaları olmuştur. Ortaçağ İslam coğrafyasında gemiciliğe uygunluğu bilinen on iki nehir arasında zikredilen Mısır'ın hayat kaynağı Nil nehri ile Mezopotamya'nın can damarları olan Fırat ve Dicle nehirleri bu anlamda ilk sırada gelmektedirler⁵. Nitekim Ortaçağda gerek ziraî ve sınaî üretimin gerekse de ticari faaliyetlerin yürütüldüğü merkezlerin genellikle suya yakın bölgelerde gelişme kaydettiğine şahit olmaktayız. Özellikle Ortaçağda, karayolunda karşılaşılan vergi, haraç, yol kesme ve uzun süren kervan yolculuklarının beraberinde getirdiği zorluklar, su yolu taşımacılığını daha da cazip kılıyordu. Suyolları üzerinde yapılan taşımacılık faaliyetleri kara taşımacılığına göre hem daha hızlı hem de hacimsel olarak daha büyüktü. Bu da hem maliyetlerin düşmesi bakımından hem de daha kârlı bir ticarete imkân sağlaması açısından oldukça önemliydi. Aynı zamanda su yolu taşımacılığı zamandan tasarruf etme açısından da karayolu taşımacılığından daha avantajlıydı. İşte Nil, Fırat ve Dicle nehirleri gerek çorak toprakların sulanarak bereketlenmesi, gerekse de üzerlerindeki taşımacılık faaliyetleri ile Ortaçağ dünyasına büyük bir hizmet sunmuşlardır.

Nil Nehrinin Taşımacılık ve Ticari Faaliyetlerdeki Önemi

Heyd'in, Tevrat'ta "Gehon" diye adı geçen cennet nehri ile aynı şey olduğunu belirttiği Nil nehri⁶, kaynağından itibaren döküldüğü Akdeniz'e kadar 6,648 km uzunluğu ile dünyanın en uzun akarsuyu olup⁷, nehrin deltası Ortaçağda Kızıldeniz çevresinin en önemli nüfus yoğunluğunu barındırıyordu⁸. Antik dönem kaynaklarından Herodot'un belirttiğine göre Nil Nehrinin kenarında

² Bir diğer adıyla girdâb, suyun huni şeklini alarak aşağı doğru çukurlaşarak dönmesidir. Bkz; Reşat İzbirak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1986, s. 138.

³ Bkz; Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma*, (trc. Suat Kemal Anı), Ankara, 2003, s. 117; Andre Miguel, *İslam ve Medeniyeti-Doğuştan Günümüze*, (trc. Ahmet Fidan- Hasan Menteş), Ankara, 1991, c. I, s. 35.

⁴ Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticâret ve Yerleşim* (VII. – XI. Yüzyıllar), Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 282.

⁵ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti-İslam Rönesansı*, (trc. Salih Şaban), İstanbul, 2000, s. 549. Antik dönem Mezopotamyalıların *Purattu* ve *Diglat* adını taktıkları bu iki nehir, daha sonraları Fırat ve Dicle şeklinde isimlendirilmiştir. *Purattu* tabiri Sami ırklarından olan Akadlara ait olup bu kavram Mezopotamya'ya hâkim olan Persler tarafından *Ufratu* şeklinde telaffuz edilmiş ve batıya *Euphrates* şeklinde geçmiştir. Günümüzdeki *Fırat* şeklindeki tabiri ise Arapça söyleniş biçimidir. Akadların Fırat nehri için *Purattu* kavramını kullanmalarının sebebi ise Sümerlerin bu nehre *Baranun* demelerinden ileri geliyordu. Dicle nehri ise Sümerler tarafından *İdigla* şeklinde tabir edilmiştir. Bu tabir Akadca ve Süryanca'ya *Diglat* şeklinde geçmiştir. Fakat Mezopotamya'ya Pers hâkimiyetinden sonra nehrin adı *Digra*'ya dönüşmüş ve batıya *Tigris* şeklinde geçmiştir. Günümüzdeki söyleniş şekli Arapların Akadca tabiri *Diglat*'ı Dicle şeklinde telaffuz etmeleriyle oluşmuştur. Bkz. Metin Tuncel, "Fırat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, 1996, s. 31, 32; Metin Tuncel, "Dicle", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, 1994, s. 281, 282.

⁶ W. Heyd, *Yakın Doğu Ticâret Tarihi* (çev. E. Ziya Karal), Ankara, 2000, s. 427-428.

⁷ Dünyanın en uzun akarsuyu olan Nil nehri, günümüzde, Burundi, Ruanda, Tanzanya, Uganda, Kenya, Zaire, Etiyopya, Sudan ve Mısır gibi dokuz ülkeden geçmektedir. Eymen Fuâd Seyyid, "Nil", *DİA*, c. 33, İstanbul, 2007, s. 122.

⁸ Yusuf Ziya Özer, *Mısır Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 7; Jean Vercoutter, *Eski Mısır*, (Çev. Emine Baykara), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 26.

7 milyon insan yaşamaktaydı. Bu rakam antik çağın dünya nüfusuna oranla çok büyük bir nüfus potansiyelini işaret etmektedir Nil nehri, tarih boyunca özellikle Mısır'ın dinî, kültürel, siyasal, ekonomik ve sosyal hayatında büyük rol oynamıştır⁹. Günümüzde bu nehir için kullanılan Nil kavramının Yunanlılar tarafından kullanılan “nehir vadisi” anlamındaki *Nelios* sözcüğünden geldiğine inanılmaktadır. Yunanlıların bu nehir için *nelios* tabirini kullanmalarının sebebi antik dönem Mısırlıların bu nehirden *Nü* diye bahsetmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat *Nü* sözcüğünün anlamı konusunda herhangi bir netlik yoktur¹⁰. Nil kelimesi, Eski Arap edebiyatına da girmiş ancak Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmemiştir. Bunun yanında müfessirler Taha¹¹ ve Kasas¹² surelerinde geçen “yemm” kelimesi ile Nil nehrinin kastedildiği üzerinde durmuşlardır. Mısır'ın can damarı olan ve kaynaklarda büyüklüğü sebebiyle Bahr (deniz) olarak da anılan Nil nehri boyunca uzanan delta üzerinde yoğun bir yerleşim kuşağı yer alıyordu. Nil nehrinin Mısır'a; dinî, kültürel, siyasal, ekonomik ve sosyal açıdan sağladığı katkıya vurgu yapan Yunanlı tarihçi Herodot; “Mısır Nil'in armağanıdır” demektedir¹³.

Esasında iletişim ve nakliye açısından dar sayılabilecek Nil deltası, ciddi bir nüfusu barındırıyordu¹⁴. Bu nüfus yoğunluğundan dolayı özellikle Mısır, diğer bölgelerin aksine dönemin başlıca tüketim merkezlerinden birisiydi. Belki daha da önemlisi, bu nüfus yoğunluğunun sınırları belli, ulaşım ve iletişim imkânlarının rahat olduğu dar bir coğrafyada yaşıyor olması, Mısır'ın sosyal teşkilatlanma ve toplumsal görev dağılımı açısından oldukça merkezi bir yapı tarafından denetlenmesini sağlamıştır. Mısır medeniyeti, en eski çağlardan beridir tesis edebildiği bu merkezi yapı sayesinde, piramitler gibi büyük organizasyonlar gerektiren projelere imza atabilmiştir¹⁵. Aynı merkezi yapı, bölgenin iktisadî üretim ve dağıtım açısından da organize olabilmesine imkân sağlamıştır. Antik Dünyanın başlıca tahıl üretim merkezlerinden biri olan Mısır, önceleri Yunan, Roma, Constantinople ve Avrupa'yı beslerken, bölgenin İslamlaşmasının ardından başta Hicaz ve Bağdat olmak üzere İslam dünyasının önemli merkezlerinin işesini karşılayan önemli bir merkez hâlini aldı. Ayrıca keten ve papirüs gibi, antik dönem ve Ortaçağların en önemli iktisadî bitkilerinin de üretim merkezi olan Mısır, ilk dönemlerden itibaren öncelikle Nil ve Kızıldeniz üzerinden Afrika ile ardından Kızıldeniz üzerinden Güney Arabistanlı tacir ve denizciler aracılığıyla Hindistan ve Sina ile Akdeniz üzerinden ise Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa'ya ulaşıyordu¹⁶.

Mısır, sahip olduğu Nil ve Kızıldeniz suyolları sayesinde, hem ülkenin ihtiyacı olan malları buraya taşıyor; hem de diğer bölgelere gidecek malların burada el değiştirmesine imkân buluyordu¹⁷. Böylece Hindistan, Afrika ülkeleri, Mezopotamya ve Avrupa arasında gerçekleştirilen

⁹ Eymen Fuâd Seyyid, “Nil”, *DİA*, c. 33, s. 122.

¹⁰ Antik dönem Mısırlılar dünya üzerinde ilk yaratılan şeyin Nil nehri olduğuna inanırlar. Antik dönem Mısırlıların dinî inançlarına göre dünyanın yaratılışından önce evrenin karanlık bir sudan ibaret olduğu ve Tanrı Nun'un kendisini bu sudan var ettiğini ve ilk olarak Nil nehrini yarattığını iddia etmektedirler. Bazı tarihçiler Nil nehrinin ismini tanrı Nun'dan aldığı ifade etmektedirler.

¹¹ Kur'ân ayeti için bkz; Taha 20/39.

¹² Kur'ân ayeti için bkz; Kasas 28/7.

¹³ Eymen Fuâd Seyyid, “Nil”, *DİA*, c. 33, s. 122.

¹⁴ Antik dönem Mısır'da hanedanlar sonrası dönemde birçok nom'dan oluşan Mısır topraklarını kontrol altına alabilmek amacıyla ilk defa Nil üzerinden teknelerle Nil Nehri etrafında tespih tanesi gibi dizilmiş eyaletleri kontrol altına almak için askerî taşımacılık faaliyetlerine girişilmiştir. Bkz. Jean Vercoutter, age, s. 20, 21, 22.

¹⁵ Utku, age, s. 405. Eski Mısırlıların Nil nehri üzerinde yaptıkları taşımacılık faaliyetlerinde nakliyesi yapılan en önemli nesnelere taş ocaklarından getirilen kesme taşlar ve kerestelerdir. Ağaç bakımından zayıf bir iklime sahip olan Mısır, kereste ihtiyacını antik dönemde Biblos olarak adlandırılan Lübnan topraklarından temin etmekteydi. Buradan gemilerle getirilen sedir çamları Nil deltasındaki Memfis'e aktarılır, yine buradan teknelerle Yukarı Mısır nomlarına iletilirdi. Bkz. Yusuf Ziya Özer, age, s. 109, 111, 124.

¹⁶ Herodotos, *History of Herodotos*, C. I, (By. George Rawlinson), London, 1862, s. 8; Utku, age, s. 405. Antik dönem Mısır firavunlarından III. Tuthmosis, yaptığı büyük reformlar sayesinde Mısır'ı emperyal bir güç hâline getirmiştir. Kurmuş olduğu güçlü ordular sayesinde antik Mısırlılar ilk defa bu hükümdar sayesinde Fırat nehrini aşarak Mezopotamya'ya girmişlerdir. Antik dönem firavunlarının birçoğunun arzusu Nil ve Dicle arasındaki topraklara sahip olmak ve bu bölgenin ticarî zenginliklerini ele geçirmeye dönük olmuştur. Bkz. Jean Vercoutter, age, s. 79, 80, 81.

¹⁷ Nil ve Kızıldeniz üzerindeki ticarî seferlerin canlılık kazanması antik Mısır'ın bayan firavunlarından II. *Tutmosis*'in eşi *Hatşepsut* tarafından gerçekleştirilmiştir. Deniz ve suyolları ticaretine büyük bir önem veren bu hükümdar kendi

ticaretin zemini oluşturuluyordu¹⁸. Mısır üzerinde hâkimiyet kuran devletler, bölge ticaretini ve buradan geçen ticaret yollarını denetleyerek belli bir düzene koymuşlardır. Böylece söz konusu devletler, bu sayede hem ülke ekonomisinin ihtiyacı olan malzemeleri ithal, hem de içerideki üretim fazlasını ihraç etme imkânı bulmuşlar; bunun yanı sıra transit ticaret üzerinden yaptıkları alım-satım, topladıkları vergi ve verdikleri lojistik destek sayesinde ciddi bir gelir elde etmişlerdir. Daha da önemlisi, Mısır kaynaklı veya Mısır üzerinden geçen bu ticaret sayesinde, başta Roma, İtalyan şehir devletleri ve Bizans olmak üzere Avrupalı devletler ve Yahudiler gibi tüccar azınlıklar da ciddi anlamda kendilerini nemalandırmışlardır. Mısır'ın Orta Afrika ve Habeşistan ile yoğun ticari bağlantıları da bölgenin ayrıcalıklı konumunu pekiştirmiştir. Zira Kızıldeniz veya Nil yoluyla bu bölgelerle olan ilişkilerini canlı tutan Mısır, söz konusu bölgelerin ürünlerini de elde etme imkânı bulmuştur¹⁹.

Uluslararası ticarete sağladığı katkının yanı sıra Mısır için büyük bir bereket kaynağı olan Nil nehri; Yahudi seyyah Tudelalı Benjamin'in ifadesiyle aynı zamanda önemli bir besin kaynağıydı. Zira Nil nehrinin yükselen suları ile bölgeye gelen büyük ve semiz balıklar, suların çekilmesiyle birlikte oluşan gölet veya hendeklerde kalıyordu. Daha sonra halk tarafından toplanan bu balıkların bir kısmı taze olarak tüketiliyor, geriye kalan kısmı ise konserve yapılarak balıkçılar tarafından farklı bölgelere pazarlanıyordu. Ayrıca balıklardan elde edilen yağ ise kandil yağı olarak aydınlatmada kullanılıyordu²⁰. Bu durum Nil nehri sayesinde elde edilen balığın bu hâliyle talep edilen ürünlerden biri olmasının yanı sıra, endüstriyel anlamda da değerli olduğunu ve bölgelerarası ticarete konu olduğunu göstermesi bakımından kayda değer bir husustur. Ayrıca Mısır'ın başkenti Kahire'nin içme suyu ihtiyacı da yine Nil nehrinden karşılanıyordu. Bu hususta Adam Mez, *sakaların* içme suyu tulumlarını yarım *dânik* mukabilinde her kata çıkardıklarını, 440/1048 senesi civarında ise 52.000 deve üzerinde içme suyu tulumlarının Kahire'ye getirildiğini kaydetmektedir²¹.

Geniş ticari hinterlandının yanı sıra Mısır için endüstriyel ve ziraî üretimin de can damarı olan Nil nehrinin sularından yararlanarak önemli ölçüde tarım gerçekleştirilmekteydi. Mısırlılar bu amaçla en eski dönemlerden itibaren sulama kanalları ve barajlar yapmışlar, özellikle nehrin taşması sayesinde toprağın sulanmasını sağlamışlardır²². Bu sulama, toprakların bir kısmının havuzlara dönüştürülüp taşan suların buralara doldurulması ve sonra kanallarla araziye dağıtılması suretiyle yapılmaktaydı²³. Şimdiki Sudan toprakları olan *Nübya* ülkesinin verimli toprakları Nil tarafından sürüklenerek Mısır'a taşınmaktaydı. Çok verimli olan bu alüvyonlardan dolayı Nil'in suyu kırmızı renkte akardı. Taşkın dönemlerinde yerleşim yerlerine zarar vermemesi için Nil'in etrafına setler kurulurdu. Bunun dışında taşkınlar bittikten sonra su ihtiyacını karşılamak için havuzlar yapılırdı. Taşkın sırasında bu havuzlar suyla dolardı²⁴. Yine Nil nehri üzerinde özellikle Emeviler ile Fatımîler döneminde yapılan limanlar sayesinde, denizcilik alanında da önemli

---

döneminde büyük bir donanma inşa etmiş ve ilk defa Ümit Burnuna ticarî seferler düzenlemiştir. Bkz. Afet İnan, age, s. 213; Jean Vercoutter, age, s. 79. Nil Nehri ticareti antik dönemde Mısır'ın güneyinde bulunan Nübya, Kush ve Punt ülkeleri ile ticarî faaliyetlerde önemli bir konuma sahipti. Nil üzerinde tekne ve gemilerle Mısır Deltasından güneye doğru uzun bir mesafe üzerinde bulunan ülkelerle hızlı ticarî faaliyetler kurulabilmiştir.

¹⁸ Jean Vercoutter, age, s. 21, .

¹⁹ Utku, age, s. 405-406.

²⁰ Tudelalı Benjamin-Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, (trc. Nuh Aslantaş), İstanbul, 2001, s. 86.

²¹ Adam Mez, age, s. 470.

²² Antik dönem Mısır'da ilk barajı hanedanlar öncesi krallarından *Menes*'in yaptırdığı bilinmektedir. Bu kral ilk defa olarak Nil Deltası üzerinde *Menfis* barajını inşa ettirmiştir. Bkz. Afet İnan, age, s. 7. Kanal yapımından önce antik Mısır'da Nil nehrinden tarım arazilerini sulama işinde faydalanmak için çıkırlıklı dengeli sırıklar icat edilmiş ve bununla tarım arazileri sulanmaya çalışılmıştır.

²³ Eymen Fuâd Seyyid, "Nil", *DİA*, c. 33, s. 123. Antik dönem Mısır'ın geç krallık döneminde *Fayyum*'a ilk defa sulama barajı inşa edilmiştir. Bu barajın 20 mil uzunluğunda duvarı bulunmaktaydı. Bu duvarın üzerinde kanallara su vermek için kapakçıklar yapılmıştı. Kapakçıklar açıldığı zaman kanallara su dolmaktaydı.

²⁴ Günümüzde Nil nehri üzerinde kurulan barajlar özellikle *Asvan* barajı eski dönemde görülen bu su taşmalarını önlemiştir artık Nil'in taşıdığı verimli alüvyonlar Sudan ülkesinde kalmaktadır.

atılımlar sağlandı. Bu gelişme özellikle tersanelerdeki gemi yapım hızında kendisini gösterdi ve Fustat, İskenderiye, Dimyat tersanelerinde büyük çaplı gemiler imal edildi. Tam kapasite ile çalışan Fustat tersanesinde, gerek Fatimî, gerekse Eyyubî dönemlerinde gerçekleştirilen üretim, sadece Kızıldeniz ve Nil nehri üzerinde faaliyet gösteren gemilerle sınırlı kalmamış; Akdeniz donanmasının gemi ihtiyacını da büyük ölçüde karşılamıştır²⁵. Akdeniz'deki Bizans tehdidinin de etkisiyle, oldukça gelişmiş gemilerin inşa edildiği bu dönemde çok kısa süre içerisinde büyük başarılar elde edildi. Bu sayede gerek askerî gerekse toplumsal anlamda büyük kazanımlar elde edildi²⁶.

Sina Yarımada'sı ve Kızıldeniz üzerinden, Mezopotamya ve güneydeki ülkelerle bağlantı kuran Mısır, özellikle Nil nehrini Kızıldeniz'e bağlayan kanal²⁷ sayesinde bu bölgelerle bağlantısını daha da güçlendirmiştir. XIX. Firavun sülalesi hükümler döneminde (M.Ö. 1318 - 1298) açılmış olabileceği üzerinde durulan bu kanal defalarca kapanıp yeniden açılmış ve İslami dönemde de bir müddet kullanımda kalmıştır²⁸. Mısırlıların Kızıldeniz'e daha kolay ulaşmalarını sağlayan ve Kızıldeniz'i Nil nehrine bağlayan bu kanal İslam tarihi kaynaklarında Hz. Ömer'in emriyle Amr. b. Âs tarafından açtırılıp hâlifeye nispet edildiği için²⁹ "Hâlicü'l Emiri'l-Mü'minin" kanalı, şeklinde tanımlanmaktadır. Bu su yolu Mısır'ın Müslümanlarca fethi sırasında kapalıydı ancak Hz. Ömer döneminde kutsal beldelerde yaşanan kıtlık sebebiyle açılması gündeme geldi. Hicrî 23/643-644 yılında faaliyete giren bu kanal özellikle Mısır'ın gıda üretim imkânlarının, kutsal beldeler ve İslam âleminin diğer büyük şehirlerine sunulması amacıyla kullanıldı. Nitekim su taşıtlarıyla beş günde aşılabilir ve ancak Nil nehrinin sularının yüksek olması hâlinde seyir yapılabilen bu kanal üzerinden Hz. Ömer'in sağlığında 20 gemilik Mısır hububatı Medine'nin Car'a limanına gönderildi. Hz. Ömer döneminde hem kutsal şehirlerin kesintisiz bir şekilde tahıl ihtiyacının giderilmesini, hem de anılan şehirlerin kıtlığın olumsuz sonuçlarından uzak tutulmasını sağlamış olan bu kanalın, Medine

²⁵ Yelkenli ve kürekli gemi yapımının dünyada ilk olarak antik Mısır'da gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Denizcilik faaliyetlerinin Antik Mısır'da MÖ. 3000 yıllarında başladığı söylenmektedir. Bu döneme ait Firavun Horaha'ya ait 23 metre uzunluğunda bir teknenin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında MÖ. 2500 yıllarına ait Firavun Khofu'nun 43 metre uzunluğunda bir gemisi yine ortaya çıkarılmıştır. Antik dönem Mısırlılar genel anlamda Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz üzerindeki adalar ile Somali üzerine gemilerle ticaret yapmaktaydılar.

²⁶ Utku, age, s. 201.

²⁷ İlk inşa tarihi net olmamakla birlikte antik Mısır firavunlarıca, M.Ö 2000 ila 1788 arasında hüküm sürmüş olan XII. hanedan krallarından Bilbays veya Sesotris veya daha sonraları XIX. Hanedan Firavunlarından I. Seti (M.Ö. 1318-1298) tarafından yaptırılan ve hatta Firavun Nehav'ın başlatıp, Pers hükümdarı Dara'nın tamamladığı iddia edilen söz konusu kanal, Acıgöl üzerinden geçerek Nil nehri ile Kulzum yakınlarında Kızıldeniz'i birbirine bağlamaktaydı. Bu kanal, zaman içinde bölgeyi ele geçiren her yeni hükümdarın adıyla anılmıştır. Batlamyus, II. Philadelphos ve nihayet Trajan tarafından tamir ettirilen kanal VIII. asra gelindiğinde dahi "Amnis Augustus Trajanis" olarak anılmaya devam etmiştir. Coğrafi olarak ve yaşam şartları bakımından oldukça elverişsiz bir durumda olan ve ıssız bir çölü andıran Kulzum'un, Kızıldeniz denizciliği açısından taşıdığı önem, büyük ölçüde bu kanal üzerinden yapılan ticarete dayanmıştır. Bu güzergâh, çöl yolculuğundan çekinen seyyah ve Hıristiyan hacılarından da daha güvenli ve kolay bir alternatif olarak görülmüştür. İslam'ın ilk devirlerinde Medine'de yaşanan kuraklık ve akabinde gelen kıtlık sıkıntısının (Ramade Yılı) ardından Hâlife Hz. Ömer birtakım arayışlar içerisine girdi. Bu kapsamda kutsal toprakların iâşesini Mısır'dan temin edebilmek amacıyla Nil nehri kıyısındaki Babilon ile Kızıldeniz sahilindeki Kulzum (Süveys) limanını birbirine bağlayan ve ilk olarak Firavunlar döneminde yapılan ancak kumla dolmuş olan eski kanalın açılması gündeme geldi. Bu kanal, bir müddet sonra da Mısır ile Kızıldeniz ve Hindistan arasında en büyük bağlantı yeri olmuştur. 5 günde katedilen kanal, ağırlıklı olarak tacirler ve hacıların tarafından kullanılmıştır. Diğer yandan da Kızıldeniz ve Nil arasındaki sahra yolunun, su güzergâhı üzerinden nispeten daha rahat bir şekilde aşılması sağlanmıştır. Özellikle de Kulzum'e 1 mil mesafedeki *Zenbu't Timsah* denilen mevkie ulaşan deniz yolundan gidecek hacı adaylarının kutsal topraklara geçmek için kullandıkları mühim bir güzergâh olmuştur. Utku, age, s. 528, 537, 538; Ayrıca bkz; Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî/Târihu'l Ümem ve'l Mülük* (Thk. Muhammed Ebü'l Fazl İbrahim-Muhammed Ali Baydoun), c. IV, s. 98-100, Beyrut, 1962; Ali b. Muhammed Ibnul Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, (trc.. A. Ağırakça-A. Özeydin), İstanbul, 1985, c. II, s. 556; Ahmed b. İshâk b. Cafer el-Ya'kübi, *Târihu'l-Yakûbi*, (nşr. Muhammed Ali Baydoun), c. II, s. 46, Beyrut, 2002; Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülcebbar), Mısır, 1952, s. 132; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1989, c. I, s. 58; Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989, s. 33; E. Honigmann, "Kulzum" *DİA*, c. VI, İstanbul, 1967, s. 979; İsmâil Râci el-Fârûkî-Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslam Kültür Atlası*, (çev. M. O. Kibaroglu- Z. Kibaroglu) İstanbul, 1991, s. 241.

²⁸ Utku, age, s. 310.

²⁹ Eymen Fuâd Seyyid, "Nil", *DİA*, c. 33, s. 123.

pazarındaki piyasa fiyatlarının Mısır'daki seviyesine kadar çekilebilmesinde de etkili olduğu söylenmektedir³⁰.

Su üzerinde hem daha fazla yükün taşınabilmesi, hem de nakliye süresinin azalmasına imkân sağlayan bu kanal, hayvan sırtında yapılacak bir taşımacılık yanında hiç şüphesiz oldukça kârlı idi. Nitekim üzerinde sefer yapabildikleri sürece tacirler, mallarını Mısır deltasına götürürken bu yolu kullanmışlardır. Ancak kanalın sık sık temizlenmeye ihtiyaç duyması, özellikle Emevilerin son dönemindeki karışıklıklardan dolayı kanalın kapanmaya yüz tutmasına yol açmıştır. Zaman zaman bu kanal üzerinden sağlanan taşımacılıkta aksamalar yaşanmışsa da, Abbasi Devleti'nin kuruluşuna kadar önemini koruyan bu kanal, Hicaz'da ayaklanan Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'nin isyanı sırasında (145/762) Mısır'dan Medine'ye yiyecek taşınmasını engellemek amacıyla, ikinci Abbasi hâlifesi Mansur tarafından kapatılmıştır. Daha sonra Mehdi dönemine denk gelen 163/780 yılında yeniden temizletilen, kanalın ticari açıdan kullanımı dönemin siyasi yaklaşımı sebebiyle akim kalmış ve Kızıldeniz deniz taşımacılığı bundan büyük zarar görmüştür. Kanal, bölgede yaşanan sellerden dolayı taşmışsa da zaman içinde tamamen tıkanmıştır. Nil nehrini Kulzüm³¹ üzerinden Kızıldeniz'e bağlayan bu kanal bir anlamda Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlamaya ve iki bölge arasındaki ticari ulaşımı kolaylaştırmaya ve kısaltmaya yönelik bir adımdır³².

Nil Nehri, Makdisî'nin "güzellikleri saymakla bitirilemeyecek kadar çoktur" diye nitelendirdiği Fatimî hilafet merkezi Fustat'ı (Kahire)³³ geçtikten sonra dört ana kola ayrılmaktaydı. Öyle ki Fustat, Kızıldeniz sahillerinde bulunan ticarî merkezlerin gelişmesine yardımcı olduğu gibi, Kızıldeniz'den Akdeniz'e uzanan kara yolunun da en önemli geçiş güzergâhıydı. Yukarıda ifade ettiğimiz Nil nehrinin kollarından biri Dimyat (Caphthor) yakınlarında Akdeniz'e dökülürdü³⁴. İkinci kol İskenderiye yakınlarındaki Reşid (Rosetta) şehirden, üçüncü kol Aşmûn (Ashmun) üzerinden, dördüncü kol ise Mısır sınırından denize dökülmekteydi. Nil'in aktığı bu kolların kıyılarında pek çok şehir, kasaba ve köy kuruluydu. İnsanlar bu yerlere kara ile deniz yollarını kullanmak suretiyle sürekli gidip gelmekteydiler³⁵. Özellikle Müslüman coğrafyacılar Nil'in Asvan ile Fustat arasındaki mecrası hakkında bilgiler verirken her iki yakasında yer alan Udfû, İsnâ, Uksur, (Luksor), Kûs, Kift, İhmim, Aşyut, Üşmüeyn, Ensina, Tahâ, Ehnas ve Bhenesa adlı şehirlerle bunlar arasındaki mesafeleri de kaydetmişlerdir. Ayrıca nehrin bu bölgedeki kıvrımlı mecrasından haberdar olduklarını belli eden müellifler, kıyılarında yapılan tarım ve bölgede mevcut bitki ve hayvanlar hakkında da bilgi aktarırlar³⁶. Bu bilgiler arasında Fustat'ın kuzeyinden başlayan delta ve kanallar hakkında olanlar daha ayrıntılıdır. Yine aynı müellifler Nil nehrinin ana kolları arasında yer alan çok sayıda göl, ırmak ve kanaldan da ayrıntılı biçimde bahsetmektedirler.

Tüm bunların yanı sıra özellikle tacirler, Ayzab³⁷ ile Yukarı Mısır'ın merkezi Kils arasındaki yolu kervanlarla karadan kat ediyorlar; bundan sonra ise yine Nil nehri yoluyla İskenderiye,

³⁰ Utku, age, s. 164. Ayrıca bkz; Taberi, age, c. IV, s. 100; İbnül Esir, age, c. II, s. 556.

³¹ İbnü'l-Havkal'in Suretü'l-Arz adlı eserinde Kulzüm şehri hakkında şu bilgilere rastlanır: " Kulzüm denizin sinesinde olan bir sahil şehridir. Kendi adına nispet ettiğim deniz bu şehirle son bulmaktadır. Kulzüm denizin kesiştiği mahal üzerinde, deniz burnunun bittiği noktada bulunup; ekim arazisine, ağaçlara ve herhangi bir suya sahip değildir. Sakinleri sularını uzak kuyulardan getirirler veya büyük çukurlarda biriken yağmur sularından istifade ederler. Kulzüm şehrinin imareti Mısır ve Şam evlerinin aynıdır. Mısır ile Şam'ın ticarî emtiası bu şehirden Hicaz'a, Yemen'e ve bu denizin sahillerine taşınır. Mısır'dan iki menzil fasılaya sahiptir. Ondan sonra deniz kıyısından uzanarak köy veya şehir özelliği olmayan ve sakinlerinin avcılıkla geçindikleri bir yere uzanır, burası bir miktar hurma ağaçlarına sahiptir. Sonra Taran ve Cibilan'a, Tur Dağına komşu bölge sınırlarından İle'ye kadar uzanır." Bkz. İbnü'l-Havkal, *Suretu'l Arz*, (Trc. Cafer Şiar), Liden, 1338, s. 6vd.

³² Utku, age, s. 359-360.

³³ Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsım fi mâ'rifeti'l-ekâlim*, (nşr. Muhammed Ali Baydoun), s. 197, Beyrut, 2003; Aydın Çelik, *Fatimiler Döneminde Kahire Şehri*, Elazığ, 2008, s. 19 vd.

³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, c. XII, s. 274.

³⁵ Benjamin, age, s. 86.

³⁶ Eymen Fuâd Seyyid, "Nil", *DİA*, c. 33, s. 123.

³⁷ Sahil şehri olan Ayzab ticarî açıdan Mısır ve Arap yarımadası arasındaki önemli noktalardan bir tanesiydi. Bu şehirde Ortaçağlarda büyük bir kale inşa edilmişti. Bu şehir aynı zamanda Hicaz'a giden hacıların da geçiş noktalarından bir tanesiydi. Bkz. İbnü'l-Havkal, age, s. 1, 8, 10.

Dimyat, Reşid ve Tinnis gibi Mısır'ın Akdeniz limanlarına ulaşıyorlardı. Öyle ki Kils ile Ayzab arasındaki bu yol o kadar işlekti ki, gelip giden kervanları saymak neredeyse mümkün değildi³⁸. Hicrî 4/10. asırda Nil üzerindeki gemi trafiği o kadar yoğundu ki Makdisî eski Kahire liman ağzında demirleyen ve seyreden gemi sayısının çokluğu karşısında şaşırıp kalmıştı³⁹. Tüm bunların yanı sıra Mısır'ın sosyal hayatıyla özdeşleşmiş Nil nehri ile ilgili çeşitli bayramlar ve törenler de düzenleniyordu. Bunların en ünlüsü firavunlar döneminden kalan ve İslam'ın fethine kadar devam eden “Nil gelini töreni” idi. Buna göre Nil’e genç ve güzel bir kız atılarak nehrin rızasının kazanılması ve ardından suyun zararsız bir ölçüde taşması beklenirdi⁴⁰. Bundan başka Kıptiler⁴¹’in yaptıkları ve Fatimî hâlifelerinin de bizzat katıldıkları “suya gömülme gecesi” de önemli bir törendi⁴². Bu gece Mısır halkı için uyku kaçırان büyük bir hadiseydi. Umumiyetle hastalıktan koruyacağına inanıldığı için bu gece Nil’e dalmırdı⁴³.

2. FIRAT VE DICLE NEHİRLERİNİN TAŞIMACILIK VE TİCARİ FAALİYETLERDEKİ ÖNEMİ

Tıpkı Nil’in Mısır’a sunmuş olduğu nimetler gibi Fırat ve Dicle nehirleri de geçtikleri coğrafyalara hem hayat veriyor hem de büyük bir zenginlik kazandırıyorlardı. Özellikle Basra’dan başlayıp, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinden, Bereketli Hilâl⁴⁴ olarak bilinen Mezopotamya içlerine (kuzeye doğru Suriye’ye ve Anadolu’ya) devam eden suyolu, Doğu-Batı ticaretinin ana güzergâhını destekleyen önemli karayolları arasındaydı⁴⁵. Mezopotamya’daki iskân bölgelerinden biri olan ve Bizanslılar tarafından Bereketli Hilal (Hilalu’l-Hasib) diye adlandırılan bölge⁴⁶, Dicle ile Fırat arasında ve Fırat’a katılan Habur ve Belih nehirlerinin, Torosların eteğinde teşkil ettikleri yeşil bir alandan oluşuyordu. Bunlardan Habur nehri, doğudan batıya doğru sırası ile Yağlı Yaka, Caca, Vadi Hınzır, Vadi Avaç ve Habur olmak üzere beş kol hâlinde Cebel Sincar ile Cebel el-Beda’nın kuzeyindeki ovayı suladıklarından, bu mıntika senenin her mevsiminde yeşil bir manzara sunmaktaydı. Bu nedenle eski devirlerden itibaren bu coğrafya sürekli iskân edilmiştir⁴⁷. Erken Ortaçağlarda Fırat ve Dicle nehirlerinin kenarlarına çok sayıda şehir kurulmuştur. Bu şehirlerde yaşayan soyluların evleri Fırat ve Dicle nehirlerinin kenarında kuruluydu⁴⁸. Fakat iki nehrin üzerinde akmış oldukları arazi düz olduğundan dolayı nehrin etrafına kurulan şehir ve evler, nehir suyunun yatağını değiştirmesinden dolayı bazen suyun uzağında kalıyorlardı. Bazen de bu şehirlerden bazıları nehirlerin yataklarını değiştirmelerinden dolayı suyun altında kalabiliyorlardı.

Erken Ortaçağın başlarında Bizanslılar verimli Fırat havzasını ele geçirmek amacıyla Sâsânîlerle kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir⁴⁹. Zira; Fırat Nehri, İran Körfezi ile Akdeniz limanları arasında önemli bir güzergahtı. Körfez aracılığı ile uzak doğudan gelen kıymetli mallar

³⁸ Utku, age, s. 307; Adam Mez, age, s. 554.

³⁹ Adam Mez, age, s. 553-554.

⁴⁰ Antik Mısır Nil nehrinin taşmasını kötülük tanrısı Seth tarafından öldürüldüğüne inanılan Osiris’in eşi İsis’in gözyaşından kaynaklandığına inanmaktaydılar. Bu inanca göre İsis’in gözyaşları Nil’e damladığı için Nil nehri taşmaktaydı. Bu bayram Nil Nehri taşkınlarının başladığı 17, 18 Haziran günlerini birbirine bağlayan gecenin sabahında kutlanırdı. Bu bayram antik Mısırlıların kutladığı en büyük bayramlardan bir tanesiydi. Bu bayram İslam sonrası dönemde bile kutlanmaya devam etmiştir. Bkz. Yusuf Ziya Özer, age, s. 10.

⁴¹ Günümüzde *Kipti* adı verilen halk antik dönem Mısır halkına verilen *Koptah* isminden gelmektedir. Bu ismin kaynağı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Koptah adının antik dönem Mısırlıların ilk yerleşim yerleri olan *Hikaptah*’tan adını aldığını söyleyen tarihçiler mevcuttur. Bunun yanında Nil Nehrinin taşıdığı alüvyonlu topraklardan dolayı bu havzada bulunan toprağın kırmızı renkte olmasından dolayı bu topraklar üzerinde yaşayan insanların kırmızı renk anlamındaki *Ghemet* sözcüğünden adını aldığını söyleyen tarihçiler de vardır.

⁴² Eymen Fuâd Seyyid, “Nil”, *DİA*, c. 33, s. 122-123.

⁴³ Adam Mez, age, s. 480.

⁴⁴ Arnold T. Wilson, *The Persian Gulf*, Londra, 1978, s. 7-23.

⁴⁵ Utku, age, s. 303.

⁴⁶ Kenneth W. Harl, *Coinage in the Roman Economy; 300 BC to AD 700*, London, 1996, s. 297.

⁴⁷ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, 1983, s. 13.

⁴⁸ Zekeria Valaî, “Consideration on Sassanid Architectural Works and Urban Planning in Ancient Persia” , *Indian Journal of Science and Technology*, V. IV, No. 10, (2011), s. 1384.

⁴⁹ P. M. Sykes, age, C. I, s. 452, 453; Cyril A. Mango, age, s. 31.

Fırat yoluyla Rakka'ya indirilir, buradan da Antakya ve diğer Akdeniz limanlarına taşınırdı⁵⁰. Ayrıca Orta Fırat bölgesi altın madenlerinden dolayı zengin bir bölgeydi. Bundan dolayı Bizans ve Sâsânîler arasında bu altın madenlerine sahip olmak için yoğun bir mücadele yaşanmıştır⁵¹. Sâsânîler, Dicle ve Fırat nehirlerinin birbirine yakın olduğu *Koke* bölgesinde iki nehri birleştirmek amacıyla *kanat mulka*⁵² adını verdikleri bir kanal açmışlardır⁵³. Bu kanal sayesinde iki nehir üzerindeki ticari gemiler kolay bir şekilde bir diğerine geçiş imkanına kavuşmuştur. Fırat nehri taşımacılık ve ticari faaliyetlerinin yanında askerî amaçlı taşımacılık çalışmalarında da kullanılmaktaydı. Bu iki nehir üzerinde İran ordusuna bağlı askerî gemiler de seyir hâlindeydi. Bizanslılar Sâsânî başkenti Medâ'in üzerine gerçekleştirmek istedikleri işgal girişimi sırasında bin adet gemi ile Fırat üzerinden İran başkentine çıkarma yapmışlardır⁵⁴. Bu dönemde Dicle ve Fırat nehirlerine bağlı olarak tarım arazilerini sulamak amacıyla yüzlerce kanal açılmıştır. Bu kanalların suladığı tarım arazilerinden yaklaşık olarak o dönemin parasıyla yıllık 270 milyon dirhem gelir elde edilmekteydi. İki nehrin verimli havzasında 4700 civarında tahıl silosu bulunmaktaydı⁵⁵. Elde edilen bu tarım ürünlerinin nakli iki nehir üzerinden yapılır ve anılan silolara ulaştırılırdı. Bu bölgeden elde edilen tarım ürünleri ile uzak doğudan gelen ticaret malları Fırat vasıtasıyla Nisibis (Nusaybin), Edessa (Urfa) ve Karha şehirlerinin kalabalık pazarlarına tüccarlar tarafından taşınır ve bu pazarlarda satılırdı. Bu pazarlara ulaşmanın en kolay yolu ise Fırat ve Dicle nehirleriydi⁵⁶.

Miladi üçüncü asırda Arap beldelerinden çıkan kabileler doğruya doğru başlattıkları hicretlerinde, Bereketli Hilal adı verilen Fırat ve Dicle havzalarına gelip buradaki canlılığın Fırat ve Dicle nehirleri sayesinde vücut bulduğunu gördüklerinde, bölgeyi ele geçirmek için kıyasıya mücadeleye giriştiler ve özellikle Fırat ve Dicle nehirleri boyunca uzanan ticarî merkezlere doğru yayıldılar⁵⁷. Fırat ve Dicle nehirlerinin bir araya gelerek Basra Körfezi'ne döküldüğü yer olan Şattu'l-Arap bölgesi ise bu merkezlerin başında gelmekteydi⁵⁸. Dicle nehri, Basra'nın kuzeyinde Fırat nehri ile birleşerek, "Femu'n-Nil" (Nil'in ağzı) adıyla bilinen ve suyun kuzeyden güneye doğru aktığı çok önemli bir bölge oluşturarak Basra Körfezi ile buluşmaktaydı⁵⁹. Basra'nın kuzeyindeki el-Betâîh bölgesinin zamanla genişlemesi sonucu, Dicle nehri kendi ana yatağından uzaklaşarak yeni bir mecradan akmaya başladı. Bu konu hakkında İbn Rüste; "Dicle el-Betâîh bölgesinde tek akış mecrasına düştü" demektedir⁶⁰. Günümüzde ise Dicle nehrinin bu akış mecrası, coğrafya kitapların-

⁵⁰ Feridun Cüneydi, *Tarih-i Mühendisi der İran*, Nişabur, 1376hş, s. 213; Matthew P. Canepa, *The Two Eyes of the Earth: Art and Ritual of Kingship Between Rome and Sâsânian Iran*, Los Angeles, 2009, s. 25.

⁵¹ Abdülhâlik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara, 2002, s. 117.

⁵² Sâsânîler uzun sulama kanallarına *qanat* adını vermektedirler. Fırat ve Dicle nehirleri ile Mezopotamya'nın verimli tarım arazileri arasında belli de binlerce *kanat* adı verilen sulama kanalı inşa edilmiştir. Bunun yanında tatlı suları şehirlere içme suyu olarak ulaştırmak amacıyla *kehriz* adı verilen şebeke kanalları döşenmiştir. Bkz. Ali Farazmand, "State Tradition and Public Administration in Iran; Ancient and Contemporary Perspectives", *Handbook of Comparative and Development Public Administration*, (Edt, Ali Farazmand), New York, 2001, s. 613.

⁵³ Ahmed bin İshak Yakubi, age, C. I, s.198; P. M. Sykes, *A History of Persia*, C. 1, Macmillan Company Press, London, 1915, s. 452, 453.

⁵⁴ Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Paris, 1996, s. 207; Warren T. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, California, 1997, s. 61; P. M. Sykes, age, C. I, s. 453. Bizans imparatoru Julianus'un MS 363 yılının Mart ayında başlattığı bu işgal girişiminin önemli tanıklarından birisi de Ammianus Marcellinus'tur. Bu tarihçi anılan hükümdarın Fırat nehrinden 1100 tekne ile Medâ'in'e indiğini ve *Koke* şehrinde bulunan *kanat mulka* adı verilen kanalı kullanarak Dicle nehrine geçtiğini fakat burada büyük bir bozgun yaşadığını anlatır. Bkz. Aynı Kaynaklar.

⁵⁵ Said Nefisi, *Tarih-i Temeddün-i İran-i Sâsân*, Tahran, 1331hş, s. 302; Cevâd Meşkür, *Tarih-i İran Zemin*, Tahran, 1366hş, s. 105.

⁵⁶ Beate Dignas-Engelbert Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity, Neighbours And Rivals*, Cambridge University Press, New York, 2007, s. 196.

⁵⁷ Muhammed b. Abdullah İbn Batûtâ, *İbn Batûtâ Seyahatnâmesi*, (nşr. Mümin Çevik), s. 270-279, İstanbul, 1993; Ahmet eş-Şâmî, "Körfez ve Uzak Doğu Ülkeleri Arasındaki Ticarî Münasebetler ve Bu Münasebetlerin Ortaçağ Medeniyetine Etkileri" (çev. Aydın Çelik), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 134 (Ekim 2001), s. 105.

⁵⁸ Taner Yıldırım, *Abbasiler Dönemi Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret*, Doktora Tezi, Elazığ, 2012, s. 48.

⁵⁹ Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, s. 15, Oxford-London, 1924.

⁶⁰ Ahmed b. Ömer b. Rüste, *el-'A'lâ'ku'n-Nefise*, (E. J. Brill), s. 95, Leiden, 1891-92.

da Dicletu'l-Avra⁶¹ yani Şattu'l-Arap olarak ifade edilmektedir⁶². Şattu'l-Arab'ın değerini artıran en önemli husus, Basra Körfezi ile Basra arasındaki nehir taşımacılığına uygun oluşuydu. Şattu'l-Arab; el-Betâih ve Basra Körfezi sularından beslendiği için büyük gemilerin, üzerinde yolculuk yapmasına imkân sağlamaktaydı. Yine İbn Rüste el-Betâih'te toplanan suyun, üç geniş nehir üzerinden, Şattu'l-Arab'a dökülmesi hususunda şu bilgileri bize vermektedir; “el-Betâih'ten birçok nehir çıkardı. Bunların arasında *Murre* Nehri (Nehru'l-Mer'e)⁶³, Şattu'l-Arab'a akmaktaydı. Bir diğer nehir ise *Ebu'l Esed* Nehri'dir. Bu nehir Murre Nehri'ne yakın olup o da tıpkı onun gibi Şattu'l-Arab'a akmaktadır. Murre ve Ebu'l Esed Nehri'nin suları, med sonucu yükselen ve Şattu'l-Arab'a gelen Basra Körfezi'nin suyuyla birleşir. Üçüncü nehir ise el-Betâih'in alt tarafında olan İbn Amr' Nehri'dir” demektedir⁶⁴.

İbn Rüste önceki açıklamasına ek olarak Basra Körfezi'ndeki suların yükselerek Şattu'l-Arab'taki su seviyesini yükseltmesinin, buradaki taşımacılığa büyük fayda sağladığını ifade etmektedir. Basra Körfezi'nden Bağdat'a gidecek olan gemilerin birçoğu bu nehri (Şattu'l-Arab) kullandığından buraya “Dicletu'l-Basra” adı verilmekteydi. Büyük yük gemileri Basra'yı geçip el-Betâih denen bölgeye gelince, üzerlerindeki yüklerini burada bulunan küçük teknelere aktarıyorlardı. Çünkü bundan sonraki nehir yolları büyük gemilerin ilerlemesine uygun değildi⁶⁵. Öyle ki Uzak Doğu'dan getirilerek Basra Körfezi'ne indirilen mallar, Mezopotamya'nın körfeze açılan limanlarına iletiliyor, buradan da Dicle ve Fırat nehirleri ve kervanlar vasıtasıyla Anadolu'ya veya Suriye limanlarına taşınıyordu. Basra Körfezi'ne ulaşan ürünlerin dağıtımında iki güzergâh izlenmekteydi. Ya Fırat nehri takip edilerek Hîre'ye ya da Dicle nehri takip edilerek bu ürünler Medâ'in'e boşaltılırdı. Oradan da çevre yerleşim birimlerine veya aracı tüccarlar ile diğer bölgelere aktarılırdı. Abbasîler, Bağdat'ı kurmalarının ardından Bağdat yakınlarında Dicle ile Fırat nehirleri arasında bir kanal kazdırmak suretiyle bu ticarî güzergâhları kontrol altına almışlardır. Bu kanalın kazdırılması Kûfe'nin eski canlılığını yitirmesine büyük ölçüde neden olmasına rağmen, Bağdat'ın zengin ve müreffeh bir şehir olmasını sağladı⁶⁶.

Yukarıda ifade ettiğimiz Arap göçleri ile birlikte, suyolu taşımacılığının ve ticarî faaliyetlerin temeli de böylece atılmış oldu. Fırat ve Dicle nehirleri, Basra Körfezi'ne olduğu gibi⁶⁷, Bereketli Hilal bölgesindeki ticarî noktalara, Akdeniz'in doğu kısımlarına ve Uzakdoğu'dan gelen malların nakledilmesine de büyük imkân sunmaktaydı⁶⁸. Her iki nehrin sahilleri boyunca devam eden yollar, karadaki kervanlar için de önemli birer güzergâh olup, bu nehirlerin bazı kısımlarında akıntıdan ve doğal şekillerden dolayı nehir yolculuğu ve taşımacılığı neredeyse imkânsız hale gelmekteydi. Özellikle de Fırat nehri bu konuda daha zor şartlar barındırmakta ve bu nedenle Fırat'ın batı çizgisi boyunca uzayan kervan yolları bulunmaktaydı. Bu kervan yolları boyunca kabilelerin su ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için birçok *su kuyusu*⁶⁹ kazılmıştı⁷⁰. Kısa süreli ticarî alışverişlerin

⁶¹ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Bıldân*, (trc. Mustafa Fayda), s. 513-514. Ankara, 2002.

⁶² R. Hartmann, “Dicle”, *İA*, c. III, s. 582, İstanbul, 1988.

⁶³ Bu nehrin adı Hâlîfe b. Hayyât'ın eserinde Nehru'l-Murre, Belâzurî'nin eserinde ise Nehru'l-Mer'e diye geçmektedir. Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, (trc. Abdülhâlik Bakır), s. 146, 157, Ankara, 2008; Belâzurî, age, s. 346, 489.

⁶⁴ İbn Rüste, age, s. 94-95.

⁶⁵ Adam Mez, age, s. 552; Hartmann, “Dicle” *İA*, c. III, s. 584.

⁶⁶ Geniş bilgi için bkz; M. Mahfuz Söylemez, *Emevîler Döneminde Kûfe*, Doktora Tezi, Ankara, 2000, s. 230 vd.

⁶⁷ İbrahim Ahmet Adevî, *ed-Devletu'l İslamiyye ve İmparatoriyye Rum*, s. 137-143, Kahire, 1958.

⁶⁸ Mahmut Taha Ebul Alâ, *Coğrafiyatü'l Alemî'l İslâmî*, s. 16-17, Kahire, 1968; Süleyman Huzayyin, *Arabian and the far East*, s. 9-11, Kahire, 1942.

⁶⁹ Arap Yarımadası'ndaki kervanların güzergâhını genellikle su kuyuları belirliyordu. Bu güzergâh boyunca gelip geçen çok olduğu için buralar oldukça emin yerlerdi. Arabistan'da bu özellikleri taşıyan iki ana yol vardı. Bunlardan birisi, Kızıldeniz sahilini takip edip kuzeyden güneye doğru uzanmaktaydı. Bu yoldan kuzeyde, kuzey-doğuya, Suriye tarafına, güneydoğuda da Mısır ve Filistin tarafına yollar ayrılıyordu. Bu yol güneyde Hadramut sahili boyunca ilerliyordu. İkinci yol ise Kızıldeniz'den Basra Körfezi'ne uzanıyor ve Mekke'den geçiyordu. Yarımadanın tam ortasında ikiye ayrılıyor, birisi kuzey-doğuya gidiyor ve Şattu'l-Arab'a ulaşıyordu. Diğeri ise güneydoğuya yöneliyor, Dubâi, Maskat ve Zufâr'a uğrayarak Basra Körfezi boyunca devam ediyordu. Bkz; Ahmet Çelebi, “Tarihu'l-İslâmî ve'l-Hadârati'l-İslâmîyye”, *D.G B.İ.T.*, c. I, İstanbul, 1992, s. 141.

⁷⁰ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit), c. III, s. 136-137, İstanbul, 1988.

gerçekleştirildiği bu mekânlar birer canlı ticaret merkezi görünümü arz etmekteydiler⁷¹. Su kuyuları; ticaretin yaygınlaşmasında, ticarî malların el değiştirmesinde ve ürünlerin çarşı pazarlara ulaştırılmasında büyük katkı sağlıyordu. Asya'nın ortalarından gelen ticaret kabilelerinin yolları, Dicle ve Fırat sahillerinde birbirleriyle kesişmekte ve özellikle Şam beldelerine gidecek olan kabileler bu su kuyularının bulunduğu noktalardan hareket etmekteydiler. Nehirler üzerinden sağlanan bu ticarî yol ağı; hem su yolu taşımacılığına hem de beraberindeki kara yolu taşımacılığına ayrı bir değer ve canlılık kazandırıyordu⁷².

Abbasîler'in üstün gayretleri sonucu iktisadî manada yıldızı parlayan hilafet merkezi Bağdat'ta olduğu gibi, farklı bölgelerin zenginliği Fırat ve Dicle nehirleri sayesinde bir merkezde toplanıyordu. Özellikle Fırat ve Dicle nehir yolları üzerinde yapılan taşımacılık sayesinde büyük bir antrepo görevi üstlenen Bağdat; Hindistan, Sind (Pakistan), Çin, Tibet, Türkistan, Deylem, Hazar, Anadolu, Ermeniyeye, Mısır, Habeşistan ve diğer bölgelerden gelen mallar ile adeta dünyanın bütün nimetlerini ve bereketini kendisinde topluyordu⁷³. Fırat nehri su seviyesinin Dicle nehrine göre daha yüksek olması, doğuya gidecek olan gemilerin hareketini kolaylaştırarak, bu gemilerin yine aynı şekilde geri dönmelerine yardımcı olmaktadır. Özellikle Abbasîler döneminde bu durumdan olabildiğince istifade edildi. Bağdat'taki çarşı ve pazarları canlandırabilmek amacıyla Başkent ile bağlantılı bütün yolların geliştirilmesine özen gösterildi⁷⁴. Bağdat'ın gerek Basra Körfezi gerekse Suriye ve Anadolu gibi diğer bölgeler ile arasındaki bağlantıyı sağlayan Fırat ve Dicle nehirleri; irili ufaklı çok sayıda su kaynağıyla besleniyor ve birçok kola ayrılıyordu. Bu yüzden her iki nehir de yük ve yolcu taşımacılığı bakımından oldukça gelişmişti. Müslüman coğrafyacılar, Fırat'tan çıkıp, Dicle nehrine katılan birçok nehir ismi zikretmektedirler. Diğer akarsular ise ya bu nehirlerden ayrılmakta ya da bu nehirlerle karışmaktaydılar. İrili ufaklı bu nehir kolları sayesinde şehirler, batıdan doğuya, kuzeyden güneye çevresindeki bölgelerle çok rahat bir bağlantı kurmaktaydılar.

Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki en meşhur suyolları (kanallar) ise İsa Nehri (Nehru'l - Sâklaviya), Sarsâr Nehri, Melik Nehri ve el-Medâin'in⁷⁵ on altı kilometre aşağısında bulunan Kûsâ Nehri (Nehru İbrahim) idi⁷⁶. Başlıca ticarî ana yolu teşkil eden İsa Nehri⁷⁷, hâlife Ebu Cafer el-Mansur'un akrabalarından olan İshak b. İsa b. Ali'ye naspedilmekteydi. Bu kişi kendi adıyla anılan bu kanalı Fırat ve Dicle nehirleri arasında açarak, her iki nehri birbirine bağlamayı amaçlamaktaydı. İsa Nehri; Sarat Nehri, Medâin'in üst tarafından Dicle'ye dökülen Sarsar Nehri⁷⁸

⁷¹ Şerif İbrahim; *el-Mevkiu'l Coğrafiyu'l Irak ve Eseruhu fi Tarihü'l Amm Hatta el-Fethu'l İslamî*, c. I, s. 68-69, Bağdat, 1993.

⁷² Yıldırım, age, s. 77.

⁷³ Ahmed b. İshâk b. Cafer el-Ya'kûbi, *Ülkeler Kitabı*, (Türkçe trc. Murat Ağarı), s. 17, İstanbul, 2002.

⁷⁴ Mez, age, s. 550-551; Strange, age, s. 70-71.

⁷⁵ Bağdat şehrinin 35 kilometre güney doğusunda bulunan ve erken Ortaçağların en büyük şehri olan Ctesiphon (Tisfun) veya çok sonraları yapılan bir isimlendirmeyle adına Medâ'in denilen şehir, Dicle Nehrinin kenarına kurulmuş yedi antik kentten oluşan büyük bir şehirdir. Stratejik açıdan da önemli bir yer olan Medâ'in şehri, Fırat ve Dicle nehirlerinin sulamış olduğu geniş düzlüklere yakın, aynı zamanda kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarının çok iyi bir şekilde kontrol edilebildiği bir noktadaydı. Bu şehre "Medâ'in" denmesinin sebebi ise şehrin birçok büyük kentten oluşmasıdır. Arapça "Medine" (şehir) sözcüğünün çoğulu olan "el- Medâ'in", "şehirler" anlamına gelmektedir. Sâsânî imparatorluğunun MS. 642 yılında Araplar tarafından yıkılmasından sonra şehri ele geçiren Araplar Dicle nehrinin kenarında birbiriyle iç içe görmüş oldukları bu şehirlerin hepsini "Medâ'in" olarak adlandırmışlardır. Medâ'in şehrini oluşturan yedi kentten en büyükleri Tisfun, Seleucia, Vah-Antiok, Urumiye, Veh-Ardaşir ve Aspel-Enbâr şehirleriydi. Geniş bilgi için bkz; Ahmet Altungök, *Siyasî, İdari, İktisadî, Sosyal ve Kültürel Açından Sâsânî Devleti*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 125-129, Elazığ, 2012; A. Dietrich, "Medâ'in", c. VII, *İA*, İstanbul, 1977, s. 448-455; Ayrıca bkz; Hamevî, age, c. V, s. 88-89; Zekeriyya b. Muhammed el-Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut, 1969, s. 453; Hitti, age, c. I, s. 468-469.

⁷⁶ Ebü'l-Kasım Muhammed b. Havkal, *Kitabu Süreti'l-Arz* (nşr. J. H. Kramers), Leiden, 1938, s. 217; Makdisî, age, s. 124; R. Hartmann, "Dicle" *İA*, c. III, İstanbul, 1988, s. 583; Metin Tuncel, "Fırat", s. 31-33.

⁷⁷ Heyd, age, s. 181.

⁷⁸ Fırat nehrinin kollarından biri olan Sarsar Nehri üzerinde Sarsar şehri yer almakta ve bu nehir üzerinde çok sayıda gemi yolculuk yapmaktaydı. Ayrıca bu nehrde, gemilerin bir araya getirilmesi suretiyle inşa edilen bir de köprü bulunmaktaydı. Bkz; İbn Havkal, age, s. 217; Ya'kûbi, *Kitabu'l Buldan*, s. 242.

ve Bağdat yakınlarındaki Medâ'in'in aşağı tarafından Dicle'ye dökülen Melik Nehri⁷⁹ olmak üzere üç kola ayrılıyordu. İsa Nehri yolu üzerinden gönderilen Hind ve İran ürünleri Enbâr şehrinde Fırat nehri üzerindeki gemilere aktarılarak önemli bir ticaret merkezi olan Rakka'ya ulaştırılırdı. Bu nehir yolu, uçları Fırat'a varan iki büyük kervan yolunun kesişme noktası idi. Bu yollardan ilki Ortaçağ'da önemli bir ticaret ve dokuma sanayi merkezi olan Musul'da, Dicle'den ayrılarak Nizip'e doğru ilerleyerek doğu mallarını Anadolu'ya ulaştırırdı. Diğer yol ise daha yukarıda Amid'de (Diyarbakır) Dicle'den uzaklaşarak, Sümeysat (Samsat)⁸⁰, Urfa ve Harran'dan geçerek Rakka üzerine ilerlerdi⁸¹. Fırat nehri, bugünkü Adıyaman'ın ilçelerinden olan Samsat'tan (Sumeysat) itibaren nehir taşımacılığına oldukça elverişliydi. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere, Şam ve Bağdat arasındaki ticarî bağlantı, Fırat üzerinden sağlanmakta⁸² ve bu nehir üzerinden bol miktarda mal taşınmaktaydı. Taşınan mallar arasında Ermenistan dağlarından getirilen kereste ve Şam'dan getirilen zeytinyağları ilk sırada yer alıyordu. Yine bunun yanı sıra yaklaşık genişliği 20 zira⁸³ (18x54 metre) olan ve Akdeniz gemileri olarak vasıflandırılan *Karkûr* adlı büyük yük gemileriyle ise nar taşımacılığı yapılmaktaydı.

Şunu da belirtmemiz gerekir ki, Fırat Nehrinin debisi günümüzdekinin aksine Ortaçağ'da daha yüksek seviyeydi⁸⁴. Fırat ve Dicle nehrinden ayrılan kollar sayesinde tüccarlar çevre ülkelerin veya bölgelerin mallarını taşıyarak başta Bağdat ve Basra olmak üzere birçok şehri kısa sürede canlandırarak önemli birer cazibe merkezi hâline getirdiler. Nitekim Hind, Çin, Fars, Umman, Yemame, Bahreyn, Anadolu, Ermeniyeye, Mısır ve Avrupa'dan gelen tüccarlar, ticarî mallarını nakletmek için nehir gemileri yoluyla İslam devletlerinin başkenti olan Bağdat'a gelmekteydiler. Örneğin büyük çoğunluğu Fransa'da Ren nehri çevresindeki beldelerde oturan ve Razaniye Yahudileri⁸⁵ diye şöhret bulan Avrupalı tüccar topluluğu, doğu ile batı arasında gerek kara gerekse de deniz yoluyla seferler düzenliyorlardı. Bu tüccar topluluğu batıdan, köle, esir, ipek kumaş, işlenmiş deri, yaban eşeği, yün, kürk, kılıç gibi malzemeler taşımaktaydılar. Bunlar doğuda ise Hind Denizi'ne gider ve daha sonra Çin'in iç yörelerine kadar uzanarak oradan misk, ud, kâfûr, süs eşyaları gibi maddeleri toplayarak İstanbul üzerinden bu malları Avrupa'ya ulaştırarak özellikle Fransa'da satarlardı. Genellikle Fransa'dan çıkardıkları malları Akdeniz yoluyla Antakya'ya ulaştıran Razan Yahudileri, buradan da Fırat nehri yoluyla Bağdat'a giderlerdi. Daha sonra ise Dicle nehri üzerinden önce Übülle'ye buradan Umman'a, ardından ise Sind bölgesine, Hindistan'a ve Çin'e ulaşırlardı⁸⁶. Bu hususta, Bağdat'ın kurucusu Ebu Cafer el-Mansûr, başkentini ekonomik anlamda kalkınması için gerekli düzenlemeleri yaparak kendisini Uzakdoğuda'ki ticaret kaynaklarına, Fırat ve Dicle nehir yolları sayesinde bağladı⁸⁷. Taberî; hâlife Mansûr'un, Fırat ve Dicle nehirlerinin önemine vurgu yaparak, dünya nimetlerinin kolayca kendilerine ulaştığını

⁷⁹ Ya'kûbî, *age*, s. 321; Hitti, *age*, c. II, s. 428.

⁸⁰ Geniş bilgi için bkz; Nimet Özgüç, *Samsat, Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhum*, TTK Yayınları, Ankara, 2009.

⁸¹ Heyd, *age*, s. 182.

⁸² Ahmed b. Muhammed b. Fakîh el-Hemedânî, *Muhtasarı Kitâbi'l-Büldân*, (nşr. M. J. De Goeje), Beyrut, 1996, s. 175; Mez, *age*, s. 550.

⁸³ 1 Zira= 54,04 cm gelmektedir. Walther Hinz, *age*, s. 67.

⁸⁴ Mez, *age*, s. 550.

⁸⁵ Bu tüccarlar hadım, cariyeye ve köleler yanında kunduz, sansar ve diğer kürk türleriyle beraber Avrupa limanlarından gemilere binerlerdi. Mısır'a gelen bu tüccarlar, Kızıldeniz limanlarında tekrar gemiye binip Mısır ve Hicaz arasındaki limanların hepsine uğrarlardı. Buradan da Basra Körfezi'ne, Hindistan ve Çin'e giderlerdi. Bu tüccarlar dönerken beraberlerinde misk, sarısabır, tarçın ve diğer uzak doğu baharatlarını Akdeniz'e getirip İstanbul'daki Rumlara ve Frank kralının ülkesinde satarlardı. Bazen de karayolu ile Antakya'dan Fırat'a ve Bağdat üzerinden Basra Körfezi'ne giderlerdi. Onlar Farsça, Rumca, Frenkçe, İspanyolca ve Slavca konuşuyorlardı. Rhône nehri kıyılarında Ortaçağların ortalarına kadar oturan Suriyeli tüccarların bu haleflerinin Erken Ortaçağın sonlarına doğru etkileri kaybolmuştur. Çünkü İslam ticarî denizciliğinin gelişmesi yabancı araçları yerlerinden oynatmıştır. Mez, *age*, s. 534; Atıyye el-Fevzi (Kûsî), *Ticâretü-Mısır fi'l Bahri'l-Ahmer: Munzu Fecri'l-Islam Hatta Sûkûti'l Hilafeti'l-Abbasiyye*, Kahire, 1976, s. 32; Hurdâzbih, *Yollar*, s. 130; Heyd, *age*, s. 136-137; Hasan İbrahim, *age*, c. IV, s. 265.

⁸⁶ Hurdâzbih, *age*, s. 130 vd. ; Hasan İbrahim, *age*, c. III, s. 144; Philip D. Curtin, *Kültürler Arası Ticâret*, (trc. Şaban Bıyıklı), İstanbul, 2008, s. 83; Heyd, *age*, s. 136-137.

⁸⁷ Süleymân İbrahim Askerî, *et-Ticâre ve'l Milahe fi Hâlici'l-Arabi fi Asri'l Abbasi*, Kuveyt, 1998, s. 103.

kaydetmektedir⁸⁸. Arap coğrafyacı el-Makdisî de bu gerçeği destekleyerek; “Irak zengin bir ülke değildi ancak Dicle ve Fırat nehirlerinin, Çin’den gelen zenginlikleri buraya taşıması ile birlikte Irak zenginleşti ve azamete kavuştu” demektedir⁸⁹.

Ebu Cafer el-Mansur Bağdat’ı kurarken Fırat’ın kollarından biri olan Kerhâyâ nehrinin sularını dört koldan şehre akıtarak bunlara Nehru’d-Deccac, Nehru’l-Kalâin, Nehru’t-Tabik ve el-Bezzazîn ismini verdi⁹⁰. Bu kanallar şehrin çoğu cadde ve mahallelerinden yaz-kış sürekli olarak akmaktaydı. Adını nehrin kıyısında tavuk yetiştiriciliği yapanlardan alan Nehru’d-Deccac’ın yanı sıra Fırat’ın büyük kollarından biri olan İsa’l-‘Azm nehri ise; Rakka’dan un ve buğday getiren büyük gemilere ev sahipliği yapmaktaydı. Mısır ve Şam gibi ülkelerden gelen tüccarlar, kıyısında tacirlerin dükkânlarının ve çarşılarının bulunduğu bu nehrin limanlarına uğramakta ve bütün sene boyunca bu ticaret sürekli devam etmekteydi⁹¹. Yine İsa’l-‘Azm nehri üzerinde yer alan Kantaratu’ş-Şevk çarşısı, oldukça meşhur bir yer olup içerisinde çok sayıda kumaş dükkânını barındırmaktaydı. Nitekim Bağdat miladî 4/10. asırda Ortadoğu’nun lüks tüketim mallarının fiyatlarının belirleyicisi konumundaydı⁹². Diğer İslam şehirleri ile kıyaslandığında daha canlı ve aktif olan Bağdat’ın hızlı bir ivme yakalamasında; planlı ve programlı inşa edilmesinin yanı sıra, Fırat ve Dicle nehirleri ile bağlantılı kanalların varlığının da çok büyük etkisi vardır. Çünkü rahat ve kolay bir ulaşım trafiğine sahip olan Bağdat bu nehirler vasıtasıyla hem deniz hem de kara ticaretine bağlı uluslararası güzergâhlar ile kolayca bağlantı sağlayabiliyordu. Örneğin İbn Havkal Fırat’tan ayrılan küçük nehirler sayesinde Bağdat ve Basra’nın, Kûfe ile bağlantısının sağlandığını ifade ederek bu nehir ağının bize en küçük detaylarına kadar tasvir etmektedir. En çok Basra’da, Fırat ve Dicle’ye karışan bu nehir ağları sayesinde Basra’da hareketli bir yaşam tarzı vardı. Basra’da, sulama ve nehir taşımacılığı amacıyla kullanılıp küçük çaplı kayıkların sürekli üzerinde hareket ettiği irili ufaklı 120.000 su yolu⁹³ bulunmaktaydı⁹⁴. İbn Havkal bu sayıyı önceleri mübalağalı gördüğünü; fakat orada ok atış menzili dairesinde, üzerinde teknelerin seyrettiği çok sayıda dere görünce, bunu mümkün kabul etmiştir⁹⁵. Buradaki her nehrin kendisine has bir adı bulunmakta ve verilen bu isimler ya o nehri açan kişiye nispet olarak ya da o nehrin döküldüğü yerin adına uygun olarak verilmişti⁹⁶.

Adam Mez ise, Samsat’tan itibaren taşımacılığa elverişli olan Fırat nehrinin, Suriye ile Bağdat arasındaki trafiği temin ettiğini belirttiğinden sonra, Dicle nehri üzerindeki yoğun trafiği ise Venedik’e benzetmektedir. Adam Mez’in verdiği bilgiye göre, Bağdat’ın ticaret malları taşımacılığının üçte ikisi nehirler vasıtasıyla yapılmaktaydı. Öyle ki gemiler Bağdat’taki birçok çarşıya, kanallar vasıtasıyla yanaşıp yüklerini indirebilmekteydiler. Rakamsal bilgiye göre Bağdat’ta yolcu ve yük taşımacılığında kullanılan tekne sayısının, IX. asrın ikinci yarısında 3.000’e ulaştığı ve günlük gelirlerinin de 90.000 dirhem olduğu ifade edilmektedir⁹⁷. Kamu hizmetlerine ait olan bu teknelere “*Sumeyriyyat*”⁹⁸ yani *Sümer tekneleri* deniyordu. Teknecilerin bir günde yaklaşık olarak 4-5 dirhem para kazandığı varsayılırsa, gösterilen gelir miktarı doğru olsa gerektir. Hicrî IV/X. asrın başlangıcında Abbasî sarayı, sadece kendi yönetiminde olan gemicilerin ihtiyaçlarını

⁸⁸ Taberî, age, c. IX, s. 205.

⁸⁹ Makdisî, age, s. 124.

⁹⁰ Muhammed el-Hudârî, *Muhâdarâtü târîhi’l-Umeme’l-İslâmiyye: ed-Devleti’l ‘Abbâsiyye*, Kahire, tz, s. 78.

⁹¹ Ya’kûbî, age., s. 33; Abdülhâlik Bakır, *İtriyat, Gıda İlaç Üretimi ve Tağşişi*, Ankara, 2000, s. 130.

⁹² Mez, age, s. 534; Hasan İbrahim, age, c. IV, s. 265.

⁹³ Buradaki nehirlerden maksat, sulamakta kullanılan su kanalları ve küçük derelerin oluşturduğu göletlerdir. Zira eski dönemlerde Araplar, herhangi bir su kaynağını nehir olarak nitelendirmekteydiler.

⁹⁴ İbn Havkal, age, s. 312; Zeydân, age, s. 541; Mez, age, s. 551.

⁹⁵ Mez, age, s. 551.

⁹⁶ Örneğin Kerhaya nehrinin kollarından olan Deccac Nehri, nehrin kıyısında tavuk yetiştiriciliği yapıldığından bu adı almıştı. Yine Fırat’ın önemli kollarından biri olan İsa nehri ise, Hâlifé Ebu Cafer’in akrabalarından olan İshak b. İsa b. Ali’ye nispetle verilmişti. Ya’kûbî, *Ülkeler Kitabı*, s. 26-33.

⁹⁷ Mez, age s. 472, 551; Nikita Elisseeff, “Fiziki Plan”, *İslam Şehri* (Ed., R.B. Serjant, çev., E. Topçugil), İstanbul, 1992, s. 133.

⁹⁸ Genişliği 16 ile 20 kulaç arasında olan bu gemiler, Dicle nehri üzerinde yolcu ve ziraî ürünlerin taşınmasında kullanılıyordu. Mez, age, s. 551.

karşılama için aylık 500 dînar para harcamaktaydı. Bundan başka daha bir sürü hususi tekne bulunuyordu. Özellikle rahatını düşünen bir Bağdatlının ahırında bir merkebinin ve nehirde bir teknesinin bulunması şarttı. Yine toplumun üst tabakasındaki insanlar ise umumiyetle su üzerinde hareket etmeyi tercih ediyorlardı⁹⁹. Bu durum, nehir ve suyolları sayesinde Bağdat'ta var olan hareketliliğin ne seviyede olduğunu en açık göstergesidir.

Fırat nehrinin özellikle Ortaçağ ipek ticaretinde ayrı bir değeri vardı. Zira ticaretin başlıca iki ana yolu; Dicle ve Fırat nehirlerini izlemekteydi. Fırat nehri Ortaçağ'da Irak için olduğu kadar Suriye için de önemli bir yoldu. Fırat nehrinin Akdeniz'e en fazla yaklaştığı noktada bulunan Suriye'deki Bâlis şehrinin Basra Körfezine kadar, nehir kıyısını takip eden kervan yoluyla mal akışı sağlanıyordu. Bu yol üzerindeki iki önemli merkezden biri olan Rakka; İranlıların ipek aldıkları pazar yerlerinden biriydi. Bu şehir Arap hâkimiyeti altında, özellikle Sâsânîler zamanında Fırat boyunca kuzeydoğu yönünde Nizip, güneybatıda Şam ile olan bağı sonucunda zenginlik ve refahını sürdürdü. Bir diğeri Bâlis şehri ise Fırat'ın Akdeniz kıyılarına en fazla yaklaştığı noktada kurulmuş olması dolayısıyla ayrı bir öneme sahipti. Bu avantajı sayesinde Bâlis'e kadar nehir taşımacılığı ile gelen mallar, en kısa karayolunu takip ederek Akdeniz kıyısında İskenderun ya da Lazkiye limanına aktarılıyordu. Suriyelilerin limanı¹⁰⁰ olarak nitelendirilen Bâlis ile Antakya arasındaki karayolu ise tüccarlar tarafından üç günde kat ediliyordu¹⁰¹.

Tıpkı Fırat nehri gibi Dicle nehri de yük ve yolcu taşımacılığının yanı sıra sulamada büyük bir öneme sahipti. Özellikle Bağdat'ta hemen hemen bütün şehrin içme suyu Dicle nehrinden sağlanıyordu. Su, ya doğrudan doğruya nehrinden alınıp zenginlere sakalar tarafından götürülüyor veya kanallardan sarnıçlara aktılıyordu¹⁰². Bunun yanı sıra Ermenistan taraflarından getirilen mallar ise Dicle vasıtasıyla Musul'dan geçirilerek İslam dünyasının ihtiyaçlarını karşılamak üzere Bağdat'a ulaştırılıyordu. Dicle nehri yolu ile Bağdat'tan Ermenistan'a ise ılık iklimin bahşettiği sebze ve meyve çeşitleri gönderiliyordu. Dicle nehrinin sağ kıyısında kurulmuş olan Musul şehri¹⁰³, Bağdat'ın kuzeyine düşen en önemli ticarî merkezlerden biri olup, birçok anayolun geçtiği güzergâhta olması bakımından eşsiz bir değere sahipti. Yâkût el-Hamevî, bu şehrin önemine işaret ederek, "Musul, Irak'ın kapısı, Horasan'ın ise anahtarındır" demektedir¹⁰⁴. Yine bu yol üzerinde bulunan Cezire-î İbn Ömer (Cizre)¹⁰⁵ Anadolu ve Ermenistan topraklarından gelen birçok ürünün toplanma yeri idi. Anadolu'dan gelip, Musul'a gidecek olan ürünlerin de aktarılma merkezi olan Cezire-î İbn Ömer ile ilgili olarak İbn Havkal; "*Cezire-i İbn Ömer; Ermenistan, Anadolu, Meyyâfârikîn (Silvan) ve Erzen*¹⁰⁶ bölgelerinin buluştuğu bir noktada yer alıp, buralardan gelen yağ, peynir, bal, ceviz, badem, fındık, kuru üzüm, kuru incir... gibi birçok ürün, teknelere yüklenerek Musul'a ulaştırılırdı" demektedir¹⁰⁷.

Suyolları; yük taşımacılığının yanı sıra yolcu taşımacılığında da son derece önemliydi. Özellikle kuzeyden gelen hacılar Dicle ve Fırat nehirlerinden istifade ediyorlardı. 348/959

⁹⁹ Mez, age, s. 551-552.

¹⁰⁰ Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (M. J. De Goeje), Kahire, 1961, s. 12-15.

¹⁰¹ Heyd, age, s. 49; Metin Tuncel, "Fırat", s. 31-33.

¹⁰² Adam Mez, age, s. 470.

¹⁰³ Tudelalı Benjamin, age, s. 60; E. Honigmann; "Musul", *İA*, c. VIII, İstanbul, 1979, s. 739.

¹⁰⁴ Hamevî, age, c. V, s. 223.

¹⁰⁵ Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Dicle'nin Türkiye'yi terk edip Suriye topraklarına girdiği mevkiin çok yakınında bulunan Cizre, Dicle ırmağının sağ (batı) kıyısında deniz seviyesinden 400 m. kadar yüksekte kurulmuştur. Bkz; Metin Tuncel-Abdülkerim Özyayın, "Cizre", *DİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 37.

¹⁰⁶ Doğusunda Sirt, batısında ise Meyyâfârikîn'in (Silvan) yer aldığı Erzen, bugünkü Batman'ın Kozluk ilçesine bağlı Oyuktaş köyü Yeşilyurt mezrasındadır. Bulduğu konum itibarıyla Yeşilyurt mezrası, Erzen harabeleri üzerine kurulmuştur. Ortaçağ'ın en büyük başkentlerinden biri olarak ifade edilen Erzen, 13. yüzyılda burayı ziyaret eden İslam coğrafyacıları tarafından, geniş bir yerde kurulu, han ve medreseleri bulunan 32 burçla çevrili müreffeh bir kent olarak tasvir edilmektedir. Erzen'in, Ortaçağ'da Diyarbakır, Mardin ve Hasankeyf ile birlikte dört önemli şehirden biri olduğu ve ayrıca o dönemde Erzen'in yerleşim alanı itibarıyla Diyarbakır şehrinin daha büyük olduğu ifade edilmektedir. http://okulweb.meb.gov.tr/okulsitesi_dosyalar/erzen.htm; M. Streck, "Erzen" *İA*, c. IV, Eskişehir, 1997, s. 337; Kazvinî, *Âsâr*, s. 494.

¹⁰⁷ İbn Havkal, age, s. 224-225; Hamevî, age, c. III, s. 57.

senesinde Musul'dan on büyük tekne (zevrâk)¹⁰⁸ ile gelen hacılardan 1000'i boğularak ölmüşlerdi¹⁰⁹. Özellikle Dicle üzerindeki nehir taşımacılığına büyük önem veren Abbasîler döneminde, nakliye sırasında karşılaşılabilecek aksaklıkları en aza indirmek için büyük çaba sarf edildi. Örneğin Bağdat ve Sâmerrâ¹¹⁰ arasında Dicle'nin daralarak kayalar arasında hızla aktığı bölgede, Abbasî idarecileri gemilerin zarara uğramadan geçebilmeleri için buraya kılavuzlar tayin etmişlerdi. Yine Dicle nehrindeki taşımacılığa engel çıkaran bir diğer husus ise Vasıt ve Basra arasında bütün yüklerin küçük kayıklara aktarılmasını zorunlu kılan el-Betâîh bölgesinin varlığıydı. Dicle'nin kollara ayrıldığı bu bölge bataklık, sazlık ve küçük suyollarından oluştuğu için büyük gemilerin buradan geçmesi mümkün değildi¹¹¹. el-Betâîh'teki kamış tarlaları arasında ilerleyen bu su yolları üzerinde, karakol benzeri hasırdan kulübeler bulunuyordu. İçerisinde beşer kişinin yer aldığı bu kulübelerin görevi, nehir trafiğinin emniyetini sağlamak ve zorda kalan kişilere yardım etmektir. Adam Mez'in tabiriyle bu kulübeler yuvarlak, penceresiz birer arı kovanıydı. Çünkü buradaki sivrisineklerden ancak bu şekilde korunabilmekteydi¹¹².

Su yolu trafiğini düzenlemek amacı ile alınan önlemlerden bir diğeri ise; gemilerin karaya oturmasını engellemek üzere deniz'e doğru üç mil boyunca tahta kazıklar üzerinde inşa edilen gözetleme kuleleri¹¹³ydı. Nazur (gözetleyen) adı verilen görevlilerin içerisinde bulunduğu bu kuleler, gemilerin yollarını bulabilmeleri için gece fener yakıyorlardı. Görevliler, yakmış oldukları ateşin üzerine camdan fanuslar koyarak hem ateşin ışığını yayıyor hem de rüzgârın ateşi söndürmesini engelliyorlardı¹¹⁴. Bu gözetleme kuleleri Fırat ve Dicle nehirlerinin bir araya gelerek oluşturdukları Şattu'l-Arap nehrinin döküldüğü yerde bulunan Abbâdan adasından¹¹⁵, Übülle'ye kadar devam ediyordu¹¹⁶. Özellikle de Fırat ve Dicle nehri sularının sığ olduğu yerlerde kurulu olan bu fenerler¹¹⁷ sayesinde, gemilerin karaya oturup zarara uğraması engellenmiş oluyordu. Özellikle bu gözetleme kuleleri, görüntüleri nedeniyle bazen insanlar arasında nükte ve şakalara konu oluyorlardı¹¹⁸. Nehir taşımacılığını kolaylaştırmak amaçlı yapılan bir diğer düzenleme ise; suyolları üzerinde kayıkların ve gemilerin bir araya getirilmeleri ya da dubalar üzerine tahtaların tutturulması suretiyle yapılan köprülerdi¹¹⁹. Bu köprüler yeri geldiğinde hareket ettirilerek nehir taşımacılığına

¹⁰⁸ Daha ziyade nakliye maksadıyla kullanılan bir tür gemiydi. Bkz; İdris Bostan, "Gemi", *DİA*, c. XIV, s. 10, İstanbul, 1996.

¹⁰⁹ Makdisî, age, s. 120; Mez, age, s. 551.

¹¹⁰ Hâlife Mu'tasım'ın, Türk komutanı Eşnâs et-Türkî tarafından, Kerh-Fayrûz köyünün iki fersah batısında tesis edilen (836) Sâmerrâ'nın kurulum amacı; Bağdat ile yarışacak yeni bir şehir ortaya çıkarmaktı. Ya'kûbî burayı beni Haşim hâlifelerinin ikinci şehri olarak zikretmektedir. Bağdat çarşılarında olduğu gibi Sâmerrâ çarşısı da yan yana dizilmiş şekilde bina edilmiştir. Örneğin 9. asırda Sâmerrâ'da inşa edilen köle pazarı (Sûku'r-rakîk) dörtgen şeklinde idi ve içerisinde sokakları bulunuyordu. Çarşı içindeki binalarda ise köleler için hücre, oda ve dükkânlar yer alıyordu. Bkz; H. Viollet, "Sâmerrâ", *İA*, c. X, Eskişehir, 1997, s. 144; Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı*, s. 38 vd; Mez, age, s. 198.

¹¹¹ Mez, age, s. 552.

¹¹² İbn Rüste, age, s. 185; Mez, age, s. 553.

¹¹³ Meşe veya Sac ağacından dört büyük kazığın kare şeklinde eğik olarak yere çakılması suretiyle yapılan bu kulelerin kaidesi geniş, üst tarafı dardı. Bunlar su üzerinde 50 metre yüksekliğinde ve zirvesinde beçer için dörtgen bir kulübe bulunuyordu. Bu husus Şattu'l-Arap'taki liman şehrinin (Abbâdan) zayıf noktasına delalet ediyordu. Çünkü buranın girişi sığ ve dardı. Öyle ki bazen buraya giren kırk gemiden yalnızca biri geri dönerdi. Mez, age, s. 578; Nâsır-ı Husrev, age, s. 140.

¹¹⁴ Feridun Cüneydi, age, s. 216.

¹¹⁵ Basra yakınlarında, nehrin denize döküldüğü yerin önünde üzerinde küçük Abbâdan kalesinin olduğu bir ada bulunuyordu. Buranın sakinleri "halfa" hasırları yapmakla geçiniyorlardı. Zühd ve takva yolunu seçenlerin gittiği bu ada da gemilerden gümrük vergisi alınıyordu. Ayrıca bu şehirde korsanlara karşı bir garnizon vardı. Denize doğru altı mil uzaklığında ise kazıklar üzerinde bir bina bulunuyordu. Kazıklar yere çakılmış ve gemiler buraya çarpmasını diye üzerinde geceleyin ışıklandırılmış bir gözetleme kulesi bulunuyordu. Miladî IV./X. asırda bu kulelerden üç tane olduğu söylenmektedir. Mez, age, s. 577. Hicrî V./XI. asırda (1051) Nâsır-ı Husrev ise iki tanesinden bahsetmektedir. Nâsır-ı Husrev, age, s. 140.

¹¹⁶ Mes'ûdî, *Mürûc*, c. I, s. 87. Ayrıca bkz; Makdisî, age, s. 118, Istahri, age, s. 32; İbn Havkal, age, s. 52.

¹¹⁷ İskender'in Pers istilası döneminde komutanlarından Nearchos'un, Dicle nehri kenarında görmüş olduğu bu fenerlerden bir tanesinden kendi seyahatnamesinde ilgiyle bahsettiği rivayet edilmektedir. Feridun Cüneydi, age, s. 215.

¹¹⁸ İbn Havkal, age, s. 52; Mez, age, s. 577.

¹¹⁹ Ebu Bekr Ahmet b. Ali Hatîb el-Bağdâdî; *Târihu Bağdâd*, c. I, s. 11-17, Kahire, 1951; Hitti, age, c. I, s. 470; V. Minorsky, *Hudûdü'l-Â'lem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib* (çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul, 2008, s. 96.

izin verecek şekilde tanzim edilmişlerdi. Bağdat'ın doğu tarafında yer alan köprü ile Vasıt şehrinde bulunan köprü, bu köprülerin meşhurlarıydı. Nehir taşımacılığında bir diğer düzenleme ise, kıyılarda kurulu küçük tersaneler sayesinde, hasar gören gemilerin karaya çıkartılarak tamir edilmesiydi. Bu sayede hem arızalı gemiler yüzünden nehir trafiği aksamıyor, hem de denizcilerin sorunları çözülmüş oluyordu¹²⁰. Nitekim Dicle sahilleri; ticaret, savaş ve eğlence amaçlı demirli bulunan yüzlerce gemiyi bir arada barındırıyordu. Sahillerdeki gemi ve insan yoğunluğu hakkında bize bilgi veren Makdisî; Bağdat'taki insanların gidiş-gelişlerinde ve ticaretlerin de bu gemileri kullanmalarından dolayı kıyıların oldukça kalabalık olduğunu ve Bağdat halkının üçte birini bu kıyılarda görmenin mümkün olduğunu belirtmektedir¹²¹. Adam Mez ise bununla alakalı olarak Bağdat mallarının üçte ikisi nehir üzerinde bulunur demektedir¹²².

3. NEHİR TAŞIMACILIĞINDA KULLANILAN ARAÇLAR

Nil, Fırat ve Dicle nehirlerinde seyreden *Buzî*, *Sumeyriyyât* (Sümer tekneleri), *Karkûr*, *Belem*, *Zavrak*, *Misbahıyye*, *Acûz*, *Kanca*, *Hudûc*, *Bikre*, *Bur'ânî*, *Dramonaria*, *Akati*, *Şelendi*, *Gurâb*, *Harrâka*, *Tarride*, *Mi'ber*, *Rakkiyye*, *Tayyâr*, *Vasıtıyye* ve *Zevrâk*¹²³ adı verilen taşıtlar, yalnızca ticarî nakliyat amaçlı olmayıp, turizm, ulaştırma ve yolcu taşımacılığı için de faaliyet gösteriyorlardı¹²⁴. Nehir ve denizlerde nakil vasıtası olarak tanımlanan taşıtlar için; en genel anlamda “sefine” ve taşıyıcı anlamındaki “merkeb” kelimeleri kullanılıyordu. Araplar bu kelimelere bazı sıfatlar ekleyerek özel gemi tiplerini ifade etmişlerdir. Örneğin büyük gemiler için “merkeb-i kebîr”, uzun gemiler için “merkeb-i tavîl”, güverteli gemiler için “merkeb-i muttasıla”, ağır yük gemileri için “merkeb-i sakil”, hafif yük gemileri için ise “merkeb-i hafif” tabirini kullanmaktaydılar¹²⁵. Ancak İslami literatürde gemi karşılığı olarak çok sayıda kelimenin kullanılması ve aynı kelimenin farklı zamanlarda farklı gemi türlerini adlandırması, deniz tarihi araştırmalarında büyük karışıklıklara yol açmıştır¹²⁶. Kur'ân-ı Kerim'de ise gemi karşılığı olarak *sefine*¹²⁷, *fûlk*¹²⁸, *câriye*¹²⁹ (çoğulu *cevârî* ve *cârîyât*) kelimeleri kullanılmaktadır¹³⁰. Mezopotamya toprakları üzerinde Fırat ve Dicle sularının karayolu taşımacılığı ile de önemli bağlantıları bulunmaktaydı. Bu iki su yolu aracılığı ile tekne ve gemilerle taşınan mallar, bu iki nehir kıyısında oluşturulan toplama merkezlerinde karaya indirilirdi. Bu merkezler üzerinde kara taşıtlarıyla gelen mallar şehirlerin pazar yerlerine, depolama merkezlerine, saray ambarlarına, tahıl ambarlarına, tüccar siloları gibi farklı yerlere ulaştırılırdı. Bundan dolayı iki nehir üzerinde çok sayıda köprü inşa edilmiştir¹³¹. Bu köprülerden birçoğu İslam sonrası dönemde tamir edilerek kullanılmaya devam etmiş hatta bu köprülerin varlığından dolayı yeni köprüler yapılma ihtiyacı bile hissedilmemiştir. Bu köprülere ek olarak Fırat ve Dicle nehirlerinin kolları üzerinde çok sayıda bent ve baraj inşa edilmiştir. Özellikle Sâsânîler döneminde

¹²⁰ Mez, age, s. 552.

¹²¹ Makdisî, age, s. 124.

¹²² Mez, age, s. 552.

¹²³ Gemiler ile ilgili geniş bilgi için bkz; Taner Yıldırım, age, s. 393-398.

¹²⁴ Şami, agm, s. 110.

¹²⁵ Utku, age, s. 114-115; Bostan, “Gemi”, *DİA*, c. XIV, s. 9.

¹²⁶ Bostan, “Gemi”, *DİA*, c. XIV, s. 9.

¹²⁷ Kur'ân'da “sefine” kelimesinin geçtiği yerleri görmek için bkz; Kehf, 71, 79; Ankebût, 15.

¹²⁸ Kur'ân'da “fûlk” kelimesinin geçtiği yerleri görmek için bkz; Bakara, 164; A'râf, 64; Yunus, 22, 73; Hûd, 37; İbrahim, 32; Nahl, 14; İsa, 66; Mü'minûn, 22, 27, 28, Şûara, 119; Ankebût, 65; Rûm, 46; Lokman, 31; Fâtır, 12; Yâsîn, 41; Sâffât, 140; Mümin, 80; Zuhruf, 12; Câsiye, 12.

¹²⁹ Kur'ân-ı Kerim'de “câriye” veya “cevârî” kelimelerinin geçtiği yerleri görmek için bkz; Şûra, 32; Zâriyât, 3; Rahman, 24; Hakka, 11.

¹³⁰ Bostan, “Gemi”, *DİA*, c. XIV, s. 8.

¹³¹ Artur Kristensen, *İran der Zaman-i Sâsânîyan*, (Trc. Raşid Yasemî), Tahran, 1368hş., s. 509; Feridun Cüneydi, age, s. 246.

Messene¹³² adı verilen topraklar üzerinde tarım arazilerinin sulanması amacıyla çok sayıda bent ve baraj inşa edilmiştir¹³³.

Mezopotamya bölgesinde rüzgârın hep akıntı yönünde esmesi ve nehirlerin yukarı kısımlarında sığıkların ve kayalıkların sıklaşması, buralarda su taşımacılığındaki tekniklerin gelişmesine fazla imkân vermezken¹³⁴, Nil sayesinde Mısır, su taşımacılığı tarihinde küçümsenmeyecek bir rol kazanmıştır. Zira, beş yüz deniz mili boyunca problemsiz bir yolculuk imkanı sağlayan Nil'de, akıntı ve rüzgârın ters yönde işliyor olması, iki istikamette de rahat bir yolculuk yapılmasını mümkün kılmaktaydı. Çoğunlukla nehrin iki yakasından yardımcılarla çekilen Mezopotamya sandallarına nispetle Nil kayıkları kuzeye, yani nehrin akış yönüne doğru akıntıyla giderken, ters yönde yolculuk daha ziyade yelkenlerle yapılıyordu. Ancak bölgedeki elverişli ağaç miktarının az oluşu, Mısırlıların, en azından ilk dönemlerde muhtelif alternatifler oluşturmaya itmiş; bu çerçevede başlangıçta Hz. Musa'nın da bebekken içine konulduğu beşiğin yapımında kullanılan sazların birbirlerine bağlanmasıyla imal edilen salllar kullanılmıştır. Daha ziyade sazlık ve bataklıklarda avlanmak ve seyir maksadıyla kullanılan bu kayıklar zamanla gelişmiş, büyümüş ve kürekle hareket ettirilir olmuştur. Zamanla tekneler büyümüş ve uzamış; küreklerden bir veya birkaçının, taşıtın arka tarafına doğru, yanlara, bazen de tam arkaya yerleştirilmesiyle dümen oluşturulmuştur¹³⁵. İki çift güverte kabini yerleştirecek ve uzun sıralar hâlindeki küreklerle hareket ettirilebilecek kadar büyük gemiler inşa eden Mısırlıların, denizcilik alanındaki en önemli katkıları, gemilerin hareketini sağlamada rüzgârın gücünden istifade etmeleri oldu.

Rüzgârın nasıl dizginleneceğini keşfeden Mısırlılar, ilk zamanlarda kayığın ön kısmına yerleştirdikleri eğreltiotu ya da hurma yaprağını yelken olarak kullanırlarken, daha sonraları bunun yerine saz veya yapraklardan örülerek, kayığın ucuna yerleştirilmiş bir direğe takılan gerçek yelken kullanmaya başlamışlardır. Kütüklerin içinin oyulmasıyla elde edilen¹³⁶ kayık türleri ise antik çağın sonuna kadar kullanılmış ve zaman içinde, daha zorlu şartlara uygun olarak imal edilen ve günümüze kadar gelen kalaslı kayıkların yapımına başlanmıştır. Bugün dahi temel yapısını koruyan bu kayıklar, esas itibarıyla bir omurga, enlemesine yerleştirilmiş kaburgalar (ıskarmoz) ve dış yüzey (borda) kaplamalarından oluşmaktadır. Bununla birlikte kalaslı kayıkların bize kadar ulaşan en eski kalıntıları Mısır'a ait olup, bunların yapısı ve imalatı, yukarıda bahsi geçen ve alışageldiğimiz yapıdan kısmen farklıdır. Kaburgaların kullanılmadığı bu teknikte, teknenin inşasına dış kaplamanın kalasların döşenmesiyle başlanırdı. Önce omurga görevini de ifa edebilecek orta kalas yerleştirilir, ardından iki tarafta sırt sırta gelecek şekilde diğer kalaslar eklenir (armuz tekniği) ve bunlar birbirlerine iplerle tutturulurdu. Kalasların istenilen yüksekliğe ulaştırılmasıyla tamamlanan tekne, bir küpeşteden diğerine uzatılan kirişlerle (kemere) muhkem hale getirilirdi.

Bölgede yetişen tek ağaç cinsi, ancak kısa parçaların kullanılabilirdiği, zayıf bir kerestesi olan akasya idi. Tabii olarak bundan mamul tekneler de ekli ve parçalı olarak yapılıyordu. Kalasların uçlarına yakın yerlere açılan çentiklerden geçirilen sicimlerle, kalaslar birbirine bağlanıyordu. Bu sicimler, aynı zamanda kalasların birleşme çizgileri olan armuzlardan su sızmaması için bunların

¹³² İslam fetihlerinden sonra Araplar buraya *Meysan* adını takmışlardır. Aşağı Mezopotamya'nın Körfezle birleştiği bölgeye verilen isimdir. Bu bölge Günümüzde Kuveyt ülkesini de tamamen içerisine almaktadır. Erken Ortaçağlarda Ortadoğu'nun ticarî ve tarımsal faaliyetler anlamında en canlı noktalarından birisini teşkil etmekteydi. Bkz. Ahmet Altungök, age, s. 336, 337.

¹³³ P. M. Sykes, age, C. 1, s. 501; Ali Farazmand, agm, s. 613.

¹³⁴ Utku, age, s. 115.

¹³⁵ Antik dönemde Mısırlılar gemi ve tekneleri, papirüs saklarından yapmaktaydılar. Bu saklar eklem yerlerinden birbirlerine bağlanmaktaydı. Bunun yanında Mısırlılar gemi yapımında kullandıkları saz liflerini demet hâline getirirler, yaptıkları demetlerin kabuklarını soyarak etrafını ziftle kaplardı. Bu şekilde ziftle kaplanmış demetleri bir araya getirerek bunlarla gemi yaparlardı. Bu gemiler çatal ayaklı iki direk arasına yapılan gövdeden oluşmaktaydı. İlerleyen dönemlerde antik Mısır'da keresteden yapılan önemli bir gemi sanayisi ortaya çıkmıştır. Hiyerogliflerdeki örneklerden anlaşıldığına göre, on altı metre uzunluğundaki bir geminin kürekleri üçer metre boyunda olmaktadır. Bu geminin direği on metre yüksekliğinde ve yelkeni takriben altmış-yetmiş metre kare kadar olurdu. Bu dönemde yolcu nakliyatı için ayrı, hayvan ve eşya nakli için de ayrı gemiler yapılmıştır.

¹³⁶ Bostan, "Gemi", *DİA*, c. XIV, s. 8.

üzerine kapatılan ahşap veya halattan mamul tirizlerin de sabitlenmesini sağlamaktaydı¹³⁷. Kaplama tahtaları birbirlerine sicimle bağlandığı gibi, armuzlarla da tutturulabiliyordu. İskeletsiz kabuk yapma tekniği olarak da bilinen bu teknikle inşa edilen gemi tekneleri çok sağlam olmasa da, nehir sularında seyretmek için uygundu. Büyüklüğü ne olursa olsun, teknelere eklenen güverteler, dayanıklılığı biraz daha artırıyordu. Kamaralar, güvertenin üzerine, yük teknelerinde arka tarafında tek bir baraka şeklinde, yolcu teknelerinde ise geniş ve hasır gibi hafif malzemeden inşa ediliyordu. Bu tarz, Portekizlilerin Kızıldeniz ve Hind Okyanusu'na Avrupa teknolojisini getirmesine kadar hâkim olmuştur. İskelet oluşturulmaksızın kaplamaların muhtemelen ip ve sırimlarla birbirine tutturulmasıyla inşa edilen bu tarz gemiler, oldukça eski dönemlerden bugünlere kadar da varlığını korumuşlardır¹³⁸.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bugün genel anlamda Ortadoğu olarak nitelendirdiğimiz bölgenin en önemli su kaynaklarından olan Nil, Fırat ve Dicle nehirlerinin Ortaçağ'da küresel bir ticari organizasyonu barındırdığını ifade etmek mümkündür. Gerek dönemin şartları gerekse uzun süren kervan yolculukları tüccarlar nezdinde kara yoluna oranla nehir taşımacılığını daha cazip kılıyordu. Özellikle Doğu-Batı arasında gerçekleştirilen ticari mübadelede, daha hızlı ve daha kârlı bir alış veriş için, nehir yolu güzergâhlarının kullanımı oldukça elzemdi. Nitekim bunun en önemli yansımaları, bölgelerarası ticaretin daha hızlı bir şekilde yürütülerek çarşı ve pazarlarda ürün çeşitliliğinin ve bolluğunun fazlalığı ile müşahade etmekteyiz. Ayrıca farklı bölgelere ait ürünlerin taşınması ile birlikte geleneksel dünya üzerinde bulunan çok sayıda millet ve topluluğun birbirleriyle kaynaşarak beynelmil bir boyut kazanması da mümkün olmuştur. Tüm bunların yanı sıra bu nehirlerde seyreden gemiler veya tekneler daha fazla yük ve yolcu taşımaya mümkün kılacak şekilde yeniden tasarlanarak sınıai anlamda da birçok kazanımlar elde edilmiştir. Öte yandan bu nehirler bölgelerarası transit ticarete katkı sağlayarak; Bağdat, Basra, Kahire vb. gibi büyük çapta önemli mübadele pazarlarının ortaya çıkmasına imkân sağlamışlardır.

Adı geçen nehirler, transit ticarete lojistik destek veren çok sayıda şehir ve kasabanın gerek içme suyu gerekse ziraî üretim için gerekli olan sulama ihtiyacını da sağlayarak adeta geçtikleri bölgelere hayat kaynağı olmuşlardır. Değişen iktisadî, tabii ve teknik şartlar tüm dünyada olduğu gibi bu nehirler üzerinde de etkili olarak yapılan taşımacılığın ve ticari mübadelenin seyrini ve mahiyetini değiştirmiştir. Özellikle bu nehirlerin çevresindeki yerleşim bölgeleri yerel ve büyük çaplı güçlere bağlı olarak onların siyasi ve iktisadî politikalarından etkilenip önemli değişimler yaşamışlardır. Örneğin savaş veya istikrarsızlığın hâkim olduğu dönemlerde ticari güzergâhların değiştirilmesi bu olumsuzlukların en başında gelmekteydi. Sonuç olarak İslam dünyası topraklarında taşımacılığa uygunluğu ile zikredilen Nil, Fırat ve Dicle nehirleri gerek ticari mübadelenin sağlanması yönünde üstlenmiş oldukları rol ile gerekse de yanı başlarında kurulup gelişen şehirlerin varlığı ile Ortaçağ medeniyetine büyük katkı sağlamışlardır.

KAYNAKLAR

ADEVÎ, İbrahim Ahmet; *ed-Devletü'l İslamiyye ve İmparatoriyye Rum*, Kahire, 1958.

ALTUNGÖK, Ahmet; *Siyasî, İdari, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Açından Sâsânî Devleti*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2012.

ASKERÎ, Süleymân İbrahim *et-Ticâre ve'l Milahe fi Hâlicî'l-Arabî fi Asri'l Abbâsî*, Kuveyt, 1998.

BAĞDÂDÎ, Ebu Bekr Ahmet b. Ali Hatîb; *Târîhu Bağdâd*, c. I, Kahire, 1951.

BAKIR, Abdulhâlik, *Itriyat, Gıda İlaç Üretimi ve Tağşişi*, Ankara, 2000.

BAKIR, Abdulhâlik, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara, 2002, s. 117.

¹³⁷ Utku, age, s. 116.

¹³⁸ Utku, age, s. 116-117; Casson, age, s. 5-13; Şâmî, agm, s. 110-111; Bostan, "Gemi", *DİA*, c. XIV, s. 9-10.

- İBN BATÛTÂ, Muhammed b. Abdullah; *İbn Batûta Seyahatnâmesi*, (nşr. Mümin Çevik), İstanbul, 1993.
- BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya; *Fütûhu'l-Büldân*, (trc. Mustafa Fayda), Ankara, 2002.
- BENJAMİN-Tudelalı - Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, (trc. Nuh Aslantaş), İstanbul, 2001.
- BOSTAN, İdris; "Gemi", *DİA*, c. XIV, İstanbul, 1996.
- BRIANT, Pierre, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Paris, 1996.
- ÇAĞATAY, Neşet ; *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989.
- ÇELEBİ, "Ahmet; Tarihi'l-İslâmî ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye", *D.G.B.İ.T*, c. I, İstanbul, 1992.
- ÇELİK, Aydın; *Fatimîler Döneminde Kahire Şehri*, Elazığ, 2008.
- CANEPA, Matthew P, *The Two Eyes of the Earth: Art and Ritual of Kingship Between Rome and Sâsânîan Iran*, Los Angeles, 2009.
- CURTIN, Philip D. ; *Kültürler Arası Ticaret*, (trc. Şaban Bıyıklı), İstanbul, 2008.
- CÜNEYDİ, Feridun; *Tarih-i Mühendisi der İran*, Nişabur, 1376.
- DIETRICH, A, "Medâin", c. VII, *İA*, İstanbul, 1977.
- DIGNAS, Beate-Engelbert Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity Neighbours And Rivals*, Cambridge University Press, New York, 2007.
- EBUL ALÂ, Mahmut Taha; *Coğrafiyatü'l Alemî'l İslamî*, Kahire, 1968.
- ELİSSEEF, Nikita; "Fiziki Plan", *İslam Şehri* (Edt. R.B. Serjant, çev., E. Topçugil), İstanbul, 1992.
- İBNUL ESİR, Ali b. Muhammed; *el-Kâmil fi't-târih*, (trc.. A. Ağrakça-A. Özyaydın), c. II, İstanbul, 1985.
- FARAZMAND, Ali, "State Tradition and Public Administration in Iran; Ancient and Contemporary Perspectives", *Handbook of Comparative and Development Public Administration*, (Edt, Ali Farazmand), New York, 2001, s. 612-630.
- FÂRÛKÎ, İsmâil Râci -Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslam Kültür Atlası*, (çev. M. O. Kibaroglu- Z. Kibaroglu) İstanbul, 1991.
- FEVZİ, Atıyye (Kûsî), *Ticaretu-Mısır fi'l Bahri'l-Ahmer: Munzu Fecri'l-İslam Hatta Sûkuti'l Hilafeti'l-Abbasîyye*, Kahire, 1976.
- FREEMAN, Charles; *Mısır, Yunan ve Roma*, (trc. Suat Kemal Angı), Ankara, 2003.
- HALİFE B. HAYYÂT, *Tarihi Halife b. Hayyât*, (trc. Abdülhâlik Bakır), Ankara, 2008.
- HASAN, Hasan İbrahim; *İslam Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit), c. III-VI, İstanbul, 1988.
- HARL, Kenneth W, *Coinage in the Roman Economy; 300 BC to Ad 700*, London, 1996.
- HARTMANN, R, "Dicle", *İA*, c. III, İstanbul, 1988.
- İBNÜ'L-HAVKAL, Ebü'l-Kasım Muhammed, *Kitabu Sûreti'l-Arz* (nşr. J. H. Kramers), Leiden, 1938.
- İBNÜ'L-HAVKAL, *Suretu'l Arz*, (Trc. Cafer Şiar), Liden, 1338.
- HEMEDÂNÎ, Ahmed b. Muhammed b. Fakîh, *Muhtasaru Kitâbi'l-Büldân*, (nşr. M. J. De Goeje), Beyrut, 1996.
- Herodotos, *History of Herodotos*, C. I, (By. George Rawlinson), London, 1862.
- HEYD, W, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* (çev. E. Ziya Karal), Ankara, 2000.
- HİTTİ, Philip K, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), c. I, İstanbul, 1989.
- HONİGMANN, E, "Kulzüm" *DİA*, c. VI, İstanbul, 1967, s. 979.

- HONİGMANN, E, "Musul", *İA*, c. VIII, İstanbul, 1979.
- HUDARÎ, Muhammed, *Muhâdarâtü târihi 'l-Umeni 'l-İslâmiyye: ed-Devleti 'l 'Abbâsiyye*, Kahire, tz.
- HUZAYYİN, Süleyman, *Arabian and the far East*, Kahire, 1942.
- İNAN, Afet, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1992.
- İSTAHRÎ, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed, *el-Mesâlik ve 'l-Memâlik* (nşr. M. J. De Goeje), Kahire, 1961.
- İZBIRAK, Reşat, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1986.
- KAZVÎNÎ, Zekerriya b. Muhammed, *Âsârü 'l-Bilâd ve Ahbâru 'l-İbâd*, Beyrut, 1969.
- KINAL, Firuzan, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, 1983.
- MAKDÎSÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr, *Ahsenü't tekâsîm fî mâ'rifeti 'l-ekâlîm*, (nşr. Muhammed Ali Baydoun), Beyrut, 2003.
- MEŞKÜR, Cevad, *Tarih-i İnan Zemin*, Tahran, 1366.
- MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti-İslam Rönesansı*, (trc. Salih Şaban), İstanbul, 2000.
- MİGUEL, Andre, *İslam ve Medeniyeti-Doğuştan Günümüze*, (trc. Ahmet Fidan- Hasan Menteş), c. I, Ankara, 1991.
- MİNORSKY, V, *Hudüdü 'l-Â'lem Mine 'l-Meşrik ile 'l-Mağrib* (çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul, 2008.
- NEFİSÎ, Said, *Tarih-i Temeddün-i İnan-i Sâsân*, Tahran, 1331hş.
- ÖZER, Yusuf Ziya, *Mısır Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987.
- ÖZGÜÇ, Nimet; *Samsat, Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhum*, TTK Yayınları, Ankara, 2009.
- İBN RÜSTE, Ahmed b. Ömer; *el-'A 'lâ'ku 'n-Nefise*, (E. J. Brill), Leiden, 1891-92.
- SEYYİD, Eymen Fuâd; "Nil", *DİA*, c. 33, İstanbul, 2007, s. 122-123.
- STRANGE, Le ; *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, Oxford-London, 1924.
- SÖYLEMEZ, M. Mahfuz; *Emeviler Döneminde Kûfe*, Doktora Tezi, Ankara, 2000.
- STRECK, M. ; "Erzen" *İA*, c. IV, Eskişehir, 1997.
- SÜYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed; *Tarihu 'l-Hulefa* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülcebbar), Mısır, 1952.
- SYKES, P. M, *A History of Persia*, C. 1, Macmillan Company Press, London, 1915.
- ŞÂMÎ, Ahmet; "Körfez ve Uzak Doğu Ülkeleri Arasındaki Ticarî Münasebetler Ve Bu Münasebetlerin Ortaçağ Medeniyetine Etkileri" (çev. Aydın Çelik), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sa. 134 (Ekim 2001) s. 101-102.
- ŞERİF, İbrahim; *el-Mevkiu 'l Coğrafiyu 'l Irak ve Eseruhu fî Tarihü 'l Amm Hatta el-Fethu 'l İslamî*, c. I, Bağdat, 1993.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî" Târîhu 'l Ümem ve 'l Mülûk"* (thk. Muhammed Ebü'l Fazl İbrahim-Muhammed Ali Baydoun), c. I-IX, Beyrut, 1962.
- TREADGOLD, Warren T, *A History of the Byzantine State and Society*, California, 1997.
- TUNCEL, Metin, "Dicle", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, 1994, s. 281-282.
- TUNCEL, Metin, "Fırat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, 1996, s. 31-33.
- TUNCEL Metin -Abdulkerim Özeydin, "Cizre", *DİA*, c. VIII, İstanbul, 1993.
- UTKU, Nihal Şahin; *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim* (VII. – XI Yüzyıllar), Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

VALAÎ, Zekeria, “Consideration on Sassanid Architectural Works and Urban Planning in Ancient Persia”, *Indian Journal of Science and Technology*, V. IV, No. 10, (2011), s. 1384–1390.

VERCOUTTER, Jean, *Eski Mısır*, (Çev. Emine Baykara), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

VIOLLET, H. ; “Sâmerrâ”, *IA*, c. X, Eskişehir, 1997.

YA’KÛBÎ, Ahmed b. İshâk b. Cafer; *Târihu ’l-Yakûbî*, (nşr. Muhammed Ali Baydoun), Beyrut, 2002.

YA’KUBÎ, Ahmed bin İshak, *Tarih-i Yakûbî*, C. I, (Trc. Muhammed İbrahim Ayeti), Tahran, 1382.

YILDIRIM, Taner; *Abbasiler Dönemi Basra Körfezi’nde Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret*, Doktora Tezi, Elazığ, 2012.

WİLSON, Arnold T, *The Persian Gulf*, Londra, 1978.

http://okulweb.meb.gov.tr/okulsitesi_dosyalar/erzen.htm.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımaktadır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.
3. Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.
6. Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır

1. Yazılar A4 kâğıdının bir yüzüne 16x24,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5, dış kenar 2,5 cm. olacaktır.) İlk sayfada üstten 12 punto boşluk bırakılır.
2. Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times karakteri ile tek satır aralıklı olarak yazılır. Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır. Kaynaklar listesi satır başlarında 1,0 cm boşluk bırakılarak asılı paragraflar halinde 10 punto ile yazılır.
3. Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar öncesinde ve sonrasında 6 punto boşluk bırakılır.
4. Başlıktan sonra 6 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı invansız olarak sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve elmek (e.mail) adresi dipnot olarak belirtilir.
5. Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.
6. Yazar adından sonra 6 punto boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.
7. Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dahil **25 sayfa** geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır.
8. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (14x20 cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.
9. Atıfta bulunulan kaynaklar metin içinde, yazarın soyadı ve yayın yılı parantez içinde gösterilir. Açıklamalar ise sayfa altında dipnot olarak verilir.
10. Metin içinde değinilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki kaynaklar bölümünde yazar soyadına göre alfabetik olarak dizilir. Kaynakların öntüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

1. Yayımlanması istenen makaleler, bilgisayar ortamında hazırlanıp, A4 formatında bilgisayar çıktısı olarak 3 nüsha teslim edilir. Nüshalardan ikisinde yazar ad(lar)ı ve adresleri belirtilmez.
2. Makale teslim edilirken, özgün bir yazı olduğunu ve daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığını belirten bir yazı (teslim formu) imzalanır.
3. Makalenin teslimi sırasında posta işlemlerinde kullanılmak üzere, her biri 1 TL değerinde 35 adet posta pulu, 10 adet 26x35 ebadında zarf ve dört poşet dosya ile bir plastik kapaklı dosya da teslim edilir.
4. Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şeklini gösteren bir nüsha yazı ile birlikte 3½ inch'lik micro floppy disk (disket) ya da CD ortamında teslim edilir.
5. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makale yayımlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 23119 – ELAZIĞ

Tlf : 0 (424) 241 54 80

Faks: 0 (424) 233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

0 (424) 237 00 00 – 3739